

İNİJOSS

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INONU UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

<http://dergipark.gov.tr/inijoss>

Cilt / Volume 9, Sayı / Issue 2, KIŞ / WINTER 2020

Genel Sayı/ General Issue: 18

INIJOSS, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda iki defa yayınlanan hakemli uluslararası bir dergidir. / INIJOSS is an international refereed journal published twice a year by Inonu University Institute of Social Sciences.

Sahibi/ Owner

Dr. Mehmet KUBAT

Editörler/ Editors

Dr. Serkan DEMİR

Dr. Bilal GENÇ

Dr. Tolga ORAL

Alan Editörleri/Field Editors

Dr. Esra Canpolat GÖKÇE

Dr. Handan BELLİ

Dr. Murat ÖZTÜRK

Dr. M. Buğra TAHTALI

Arş. Gör. Özlem PEHLİVAN

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Dr. Ali Şen (İnönü Üniversitesi) Dr. Ayman Hayajneh, (Yarmouk University/Jordan), Dr. FeriðCa'feri (University of Zanja/IRAN), Dr. Ian Almond, (Georgetown University/Qatar), Dr. Jamal Al Shalabi, (Hashemite University/Jordan), Dr. Masood Kalyar (GC University Faisalabad, Pakistan) Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Dr. Mehmet Önal (İnönü Üniversitesi), Dr. Oğuzhan Göktoğa (İnönü Üniversitesi), Dr. Saim Kayadibi (International Islamic University/Malaysia), Dr. Ünal İmik (İnönü Üniversitesi)

Yazı İşleri /Editorial Secretary

Fadime ERDOĞAN

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 3, 44280, Malatya-TÜRKİYE,

tel. 90 422- 377 30 70

e-mail: inijoss@inonu.edu.tr

web: <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

INIJOSS'ta, her makale için en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / INIJOSS uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İnijoss'ta Araştırma makaleleri yayınlanmadan önce intihal programıyla taranmaktadır./ Research articles in INIJOSS are checked for plagiarism before publication.

INIJOSS, SOBİAD, İDEALONLİNE VE ASOS INDEX, tarafından taranmaktadır.

DANIŞMANLAR /ADVISORY BOARD

- Dr. Abdullah Korkmaz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Abdülkadir Baharççek (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet İncekara (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Karadağ (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. AlhagiDrammeh (Al-MaktoumCollege of HigherEducation-Scotland/ UK)
Dr. Ali Şen (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. AmjadHussain (Trinity Saint David, Wales/ UK)
Dr. Bülent Güloğlu (Pamukkale University/ TÜRKİYE)
Dr. Cafer Mum (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. EjazAhmed (WindsorUniversity/CANADA)
Dr. ElşenMemmedov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Emin Çelebi (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan Erkuş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Hakan Kahyaoglu (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Hasan Ağan Karaduman (Yıldız Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Hatice Esedova, (AzerbaijanNationalMuseum of FineArts/ AZERBAYCAN)
Dr. Hüseyin Subhi Erdem (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Işıl Akgül (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. İbrahim Aksu (İnönü University/TÜRKİYE)
Dr. Jan Zygmunt (WroclawUniversity, Wroclaw/ POLONYA)
Dr. Levent Gökdemir (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mahmut Atay (Firat University/ TÜRKİYE)
Dr. MavillziDien (University of Wales-Lampeter, Wales/ UK)
Dr. Mehmet Balçılar (EasternMediterraneanUniversity/ KKTC)
Dr. Mehmet Güngör (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Karagöz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mezhahir Avşar (SelcukUniversity/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Arslan (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Çolak (Kamu İhale Kurumu/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Koç (RyersonUniversity/UAS)
Dr. Mustafa Özer (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Namık Kemal Öztürk (Muğla University/ TÜRKİYE)
Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz EylülUniversity/ TÜRKİYE)
Dr. Nihat Akbıyık (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. NurhodjaAkbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Osman Zekai Orhan (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. Ömer Eroğlu (Süleyman Demirel University/ TÜRKİYE)
Dr. Özlem Göktaş (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Philip Wilson (University of East Anglia/UK)
Dr. Ramazan Korkmaz (Firat University/ TÜRKİYE)
Dr. Serap Buyurgan (Gazi University/ TÜRKİYE)
Dr. SúdabeSalihova (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Şahin Ekber (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Taner Akçacı (Kilis 7 Aralık University/ TÜRKİYE)
Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Zehra Çobanlı (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Zekai Özdemir (İstanbul University/ TÜRKİYE)

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- BERNARD MALAMUD'UN GOD'S GRACE ADLI ROMANINDA SÖMÜRGELEŞTİRME SÜRECİNDE AHLAKİ DEĞERLERİN İHLALİ**
Zeynep YILMAZ KURT 328 - 337
- DEMOGRAFİK DEĞİŞİMLER KARŞISINDA KADIN İSTİHDAMININ ÖNEMİ**
Asmin KAVAS BİLGİÇ..... 338 - 358
- ERGONOMİK RİSK FAKTÖRLERİNİN ÇALIŞANLARIN PERFORMANS, SADAKAT VE MEMNUNİYET ALGILARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: CIVATA FABRİKASI ÖRNEĞİ,**
Mustafa DESTE, Sami SEVER, Ahmet KARABEY 359 - 372
- SOSYAL YARDIMLAR İÇİN YENİ BİR MODEL ÖNERİSİ, KATILIMCI SOSYAL YARDIM MODELİ, ÖNKABULLER VE KURUMSAL YAPI**
Emin GİTMEZ, Selahaddin BAKAN 373 - 395
- BİLİNÇLİ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**
Halil İbrahim ŞENGÜN , Yavuz CÖMERT396 - 410
- PETROL FİYATLARI, DÖVİZ KURLARI VE ENFLASYONUN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ÜZERİNDEKİ ASİMETRİK ETKİSİNİN TESPİTİ: NARDL YAKLAŞIMI**
Hikmet AKYOL..... 411 - 423
- ELECTRE TRI YÖNTEMİ: İŞ YAPMA KOLAYLIĞI ENDEKSİ VERİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**
Sibel ŞENER , Hüdaverdi BİRCAN 424 - 447
- İRAN'DA KAÇAR HANEDAN DÖNEMİ DEVLET VE ULEMA İLİŞKİSİ (1775-1925)**
Azam AHMADİ 448 - 467
- DİN VE SOSYAL SAPMA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA**
Fatma Takmaz DEMİREL 468 - 492
- YAŞLI KADINLARIN GÜNDELİK HAYATLARI VE YAŞAMDAN BEKLENTİLERİ: YAŞLI BAKIMEVİ ÖRNEĞİ**
Gamze SEZEGEN , Hülya ÇAKIR..... 493 - 509
- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'YE SİĞINAN FRANSIZ ELAN GEMİSİ**
Fikret ÇİFTÇİ.....510 - 523
- ORTA ÇAĞDAN 21.YÜZYILA ORATORYO ÖRNEKLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA**
Dilek MOĞULBAY..... 524 - 545
- BAĞLAMADA ENSTRÜMENTAL REPERTUVARIN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**
Burak KURUBAŞ , Uğur GÖKTAŞ..... 546 - 554
- SERAMİK SIRLARINDA PİROFİLLİT KULLANIMI**
Hikmet MUTLU..... 555 - 563
- BEŞKONAKLAR ETNOGRAFYA MÜZESİ VE GELENEKSEL MALATYA EVİ'NDE BULUNAN EL İŞİ KESELER**
Ela TAŞ..... 564 - 578
- E-DÖNÜŞÜMÜN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARINDA MEMNUNİYET DÜZEYİ: BURSA İLİ ÖRNEĞİ**
İsmail BEKCİ, Ali APALI, Menekşe ENGİN 579 - 596

ARAŞTIRMA NOTLARI

- ÇALIŞMA HAYATININ SONA ERMESİ VE YENİ BİR BAŞLANGIÇ OLAN EMEKLİLİĞİN BOYUTLARI**
Erhan GÖKSU.....597 - 610
- OBSESİF KOMPULSİF BOZUKLUK TEDAVİSİNDE SOSYAL MEDYA ETKİSİNİN ÖNEMİ**
Çağrı GÜMÜŞ , Elmas ALVER..... 611 - 622

KİTAP TANITIMI

- BÜYÜK DEDEM KARL MARX**
Tamer YILDIRIM 623 - 626

CONTENTS

RESEARCH ARTICLE

- DOMESTICATION OF THE EXOTIC AS THE VIOLATION OF ETHICS IN BERNARD MALAMUD'S GOD'S GRACE**
Zeynep YILMAZ KURT 328 - 337
- THE IMPORTANCE OF WOMEN'S EMPLOYMENT AGAINST DEMOGRAPHIC CHANGES**
Asmin KAVAS BİLGİÇ 338 - 358
- EFFECTS OF ERGONOMIC RISK FACTORS ON PERFORMANCE, LOYALTY AND SATISFACTION PERCEPTION OF EMPLOYEES: BOLT PLANT EXAMPLE**
Mustafa DESTE, Sami SEVER, Ahmet KARABEY 359 - 372
- A NEW MODEL PROPOSAL FOR SOCIAL ASSISTANCE IN TURKEY: PARTICIPATORY SOCIAL ASSISTANCE MODEL, PRE-ACCEPTANCES AND ORGANIZATIONAL STRUCTURE**
Emin GİTMEZ, Selahaddin BAKAN 373 - 395
- A STUDY ON CONSCIOUS CONSUMPTION HABITS**
Halil İbrahim ŞENGÜN , Yavuz CÖMERT 396 - 410
- DETERMINING THE ASYMMETRIC EFFECT OF OIL PRICES, EXCHANGE RATES AND INFLATION ON STOCK RETURNS: THE NARDL APPROACH**
Hikmet AKYOL..... 411 - 423
- ELECTRE TRI METHOD: AN APPLICATION ON THE EASE OF DOING BUSINESS INDEX DATA**
Sibel ŞENER , Hüdaverdi BİRCAN 424 - 447
- RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE ULEMA IN IRAN DURING THE QAJAR DYNASTY (1775-1925)**
Azam AHMADI 448 - 467
- RELIGION AND SOCIAL DEVIATION: A SOCIOLOGICAL STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS**
Fatma Takmaz DEMİREL 468 - 492
- EVERYDAY LIVES AND EXPECTATIONS FROM LIFE OF OLD WOMEN: EXAMPLE OF ELDERLY MAINTENANCE**
Gamze SEZEĞEN , Hülya ÇAKIR..... 493 - 509
- FRENCH SHIP ELAN WHICH TOOK REFUGE TO TURKEY IN THE WORLD WAR II YEARS**
Fikret ÇİFTÇİ..... 510 - 523
- A STUDY ON ORATORIO SAMPLES FROM THE MIDDLE AGE TO THE 21ST CENTURY**
Dilek MOĞULBAY..... 524 - 545
- EXAMINATION OF INSTRUMENTAL REPERTOIRE IN BAGLAMA IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES**
Burak KURUBAŞ , Uğur GÖKTAŞ..... 546 - 554
- UTILISATION OF PYROPHYLLITE IN CERAMIC GLAZES**
Hikmet MUTLU 555 - 563
- HANDMADE POUCHES FROM BEŞKONAKLAR ETHNOGRAPHIC MUSEUM AND TRADITIONAL MALATYA HOUSE**
Ela TAŞ 564 - 578
- INVESTIGATION OF SATISFACTION LEVELS OF E-TRANSFORMATION OF ACCOUNTING PROFESSIONAL MEMBERS: EXAMPLE OF BURSA**
İsmail BEKÇİ, Ali APALI, Menekşe ENGİN..... 579 - 596

REVIEW ARTICLE

- THE DIMENSIONS OF RETIREMENT AS THE END OF WORKING LIFE AND A NEW STARTING**
Erhan GÖKSU 597 - 610
- THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA USE IN OBSESSIVE COMPULSIVE DISORDERS TREATMENT**
Çağrı GÜMÜŞ , Elmas ALVER 611 - 622

BOOK REVIEW

- KARL MARX, MON GRAND-PÈRE**
Tamer YILDIRIM 623 - 626

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 14.05.2020 | Kabul Tarihi: 05.12.2020

DOMESTICATION OF THE EXOTIC AS THE VIOLATION OF ETHICS IN BERNARD MALAMUD'S *GOD'S GRACE*

Zeynep YILMAZ KURT

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi
zeynep.yilmazkurt@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1194-67-18>

Atıf / Citation: Yılmaz Kurt, Zeynep. (2020). Domestication of the Exotic as the Violation of Ethics in Berard Malamud's *God's Grace*. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. (INIJOSS), 9(2), 328-337.

Abstract

In his novel *God's Grace*, Bernard Malamud depicts a post-apocalyptic world, the only survivors of which are Calvin Cohn, a scientist, and a group of apes. Depending on Cohn's domineering attitude over the apes, natives of the island where he finds refuge, this study reads the novel as a work allegorising the colonisation process. Despite his religious and moral discourse, Cohn violates the native's rights. His selfishness and failure in understanding the apes in their natural context lead him to a tragic end when apes rebel against him. It is concluded that as the "everyman", Cohn represents men's potential for destruction of not only others but also themselves, regardless to former tragic experience.

Key Words: Bernard Malamud, *God's Grace*, post-colonialism, exoticism

BERNARD MALAMUD'UN *GOD'S GRACE* ADLI ROMANINDA SÖMÜRGELEŞTİRME SÜRECİNDE AHLAKİ DEĞERLERİN İHLALİ

Öz

Bernard Malamud'un *God's Grace* adlı romanı, bilim insanı Calvin Cohn ve bir grup maymunun hayatta kalan tek canlılar olduğu, kıyamet sonrası bir senaryo üzerine kurgulanmıştır. Bu çalışma, Cohn'un sığındığı adanın yerlisi olan maymunlar üzerinde hakimiyet kurmasından yola çıkarak, romanı bir sömürgeleştirme süreci alegorisi olarak

değerlendirmektedir. Dini ve ahlaki söyleminin aksine, Cohn yerlilerin tüm haklarını ihlal eder. Bencilliği ve maymunların doğalarını anlamadaki basiretsizliği, maymunların isyan etmesine yol açarak onu trajik bir sona sürükler. Cohn'un "içimizden biri" olarak, insanın sadece başkasını değil, kendi kendisini de yok etme potansiyeline sahip olduğunu en iyi şekilde örneklediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bernard Malamud, *God's Grace* adlı roman, sömürgecilik sonrası, egzotizm

The Jewish writer Bernard Malamud juxtaposes the basic Christian and Judaist principles in his novel *God's Grace* (1982). Deep down, however, he aims to achieve a neutral space where to display vanity and egoism that is common to all human beings regardless of their religion and beliefs. By claiming that "all men are Jews", Malamud proposes a universalist idea; he suggests "an ontological rather than an ethnic statement—often sustained his superb representations of the figure of the Jew as Everyman" (Freese, 1995:169). The ethnic and religious Jewish culture predominating his fiction therefore provides a social and cultural background against which he discusses human nature and ethics. He displays, in other words, the universal human essence and moral codes that are generally associated with religion. Avery consolidates this fact by referring to Malamud as a humanist who ". . . uses the particular to express the universal" (2001: XI). For him, the writer and the reader are two persons meeting in a restaurant during which ". . . one [the writer] had time only to tell the other [the reader] they are both human, and here, and this story proves it" (Zucker,1994:159). In *God's Grace* Bernard Malamud, similarly, recreates Biblical parables in the fantastic context of an apocalyptic island after a futuristic nuclear war. The main character, Calvin Cohn, a palaeontologist exploring the bottom of the ocean at the time of explosion is the only human surviving, together with Buz, a chimpanzee, which is kept on the ship for experiments by another scientist. Like all his other novels which are considered to be "social, moral, racial, *religious*, [and] scientific" *allegories* (www.times.com.books), *God's Grace* explores moral issues beyond its surface ethnic and religious discourse.

Finding refuge on an island where a group of five chimpanzees, some baboons and a gorilla have been living after they are shipwrecked, Cohn is inspired by the idea of building a community through the intermediation of Buz. This process in the novel, however, is developed through Biblical allusions. Beyond the surface of Biblical parables Malamud reveals his belief in man's potential for destruction of both himself and others. This study, in this context, reads Malamud's *God's Grace* as a novel allegorizing the abuse of the exotic through colonial domination. It is a satirical moral allegory reflecting the process of colonisation, especially, in terms of destruction of the exotic by the coloniser in the process of domesticating it. *God's Grace*, thus, is a colonial allegory reflecting the process of familiarisation/ domestication of the exotic by the coloniser as an act of destruction not only of the indigenous but of the nature as well as the coloniser himself from the moral and humanistic point of view.

Avery claims, in her introduction to *The Magic Worlds of Bernard Malamud*, that "Malamud . . . experimented . . . [with] 'exotic' " in *God's Grace* (2001:XI-XII). Cohn represents the occident colonising and dominating the native space of apes. Considered from post-colonial perspective, the term "exotic" refers to the indigenous people as they are viewed through the lenses of the western observer. This attitude, which places the observer to the center as the occident, discriminates the exotic as the other. Cohn furthers his commitments, however, by attempting to transform even their

ontological being. He violates, thus, not only the exotic, but the occident itself in the long run. By employing apes rather than human ethnic communities as natives, Malamud aims to create that satirical effect of teasing the reader's ethic codes as a response to the cruelty of unjust colonial domination of the exotic and distortion of the subject's ontological being. "The idea of exoticism, like that of the primitive is also a Western construct linked to the exploring/conquering/cataloguing impulse of colonialism" (Lindenbaum, 2004: 475). The defamiliarization of the familiar process of colonial domination through Cohn's obsessive commitment at "humanising" the ape by teaching them human culture and Judaism regardless to their ontology and epistemology, satirizes the violation of the exotic in post-colonial terms.

Malamud's mastery as a writer reflects in his ability to achieve an internal conformity between his subject matter and techniques. For Garrison, "Malamud's subjects, settings, worlds and atmospheres are as varied as the ways in which he narrates them, since his command of prose is so masterful that he can write any kind of tale or novel with a perfect adaptation between the genre and the story it conveys" (1989:13). *God's Grace*, in this sense, is important in achieving the same conformity in combining Malamud's theme of culture's destructive effect upon nature with the violation of ethics. The way he develops Cohn as a character who behaves selfishly under the guise of adapting the scientific truth, identifies him with western civilisation. In allegorical terms, thus, the exotic apes' island functions as a microcosm in the background of which self-destroying macrocosm of human civilisation is developed. Cohn, as the only survivor of the apocalyptic nuclear war, never hesitates in destroying the island as well as the apes. Considered from the Biblical point of view, as the only human survivor of the nuclear flood for being at the bottom of the Pacific Ocean at the time of nuclear explosion, Cohn arrives on the tropical island with Buz, the chimpanzee. While Cohn and Buz are swimming to the shore from the cracked vessel, the narrator identifies them as father and son, or "brothers, if not father and son" (1989 :26). On the allegorical level, Cohn and Buz are Biblical counterparts of Abraham and Isaac, whose roles, Peter Freese claims, are reversed. The Cohn-Abraham and Buz-Isaac parallel does not follow the pattern of the sacrificial father, who sacrifices his son for the sake of God, " but the son who sacrifices the father to complete the demise of self-destructive man from the face of the soiled earth and to create room for a new cycle of evolution" (Freese, 1995:65). Not only this parable but all the rest of the Biblical allusions serve to the figurative aim that man is "a constant disappointment to himself" (Benedict qtd. in Freese,1995: 165). Ethical concern in the background of the novel is reflected through Biblical references by drawing parallels between the civilised as the corrupt. Cohn'n obsessive commitment, on the island where he and Buz discover a group of other Chimpanzees and some Baboons, to make a community by civilizing chimpanzees, brings the end of not only Cohn himself but all humanity, when he furthers his moral obsession into creating a new breed, ironically "homo ethicalis", by mating with the only female chimpanzee. Cohn's violation of religious ethics, however, ends up in disaster when, first, his "hybrid" child is killed by the male chimpanzees, rather than sacrificed as in the Bible, and then Cohn himself. Beyond Biblical allusions that pave the way for the discussion of Cohn's religion and ethics, Bernard Malamud develops the theme of colonisation and deployment of the exotic by alluding to *Robinson Crusoe*. He depicts Cohn's arrival on the tropical island as the only human survivor of the apocalyptic nuclear war and his settlement on and his attempts at domestication of the island and its natives, the apes, parallel that of Robinson Crusoe. Freese defines Malamud's intertextual concern with *Robinson Crusoe* as another referent that "... make[s] the relationship between man and ape an ironic variation

of that between British empire builder and dark-skinned servant.” (1989:165) The novel’s exotic atmosphere provides a “hybrid” setting for the allegorical handling of the confusing ontology and etymology of its human and ape characters. By having Cohn copulate with the female chimpanzee, the writer achieves not only a sharp satirical effect but also displays the coloniser’s hypocritical and immoral attitude in relation to the colonised natives. While imposing his ethical codes on natives, Cohn represents at the same time how these codes are easy to violate by the ruler himself.

In its original context exoticism is “. . . that which is introduced from or originating in a foreign (especially tropical) country or as something which is attractively strange or remarkably unusual” (O.E.D.). Exoticism first appears as a concept on the western agenda, consequent to travels to distant places, generally to the orient, from where they return with impressions and images of plants, people, clothing, customs etc. of these places. Since its first emergence in the first half of the 19th century, exoticism “. . . has shifted repeatedly between two semantic poles, one signifying an exoticness essential to radical otherness, the other describing the process whereby such radical otherness is either experienced by a traveller or translated, transported, represented for consumption at home” (Forsdick,2001:14). In other words, when exoticism becomes associated with the second process, the process of its becoming subject to consumption at home, it comes within the scope of postcolonialism. Exoticism’s “. . .originally colonial overtones were slowly transformed until it re-emerged as a common yet contested item of currency in a postcolonial context”, and “. . . postcolonialism depends . . . on the displacement, re-cycling and re-interpretation of colonial concepts” (Forsdick, 2001: 13). Thus, the meaning of the word exoticism has been changing in parallel to the westerner’s developing involvement with colonisation. Following the westerner’s mostly colonial concern with the exotic other, “exoticism” has been used interchangeably with “post-colonialism”. So, this novel which covers all the elements of the appeal of the exoticism of the westerner that is followed by destruction in the process of its familiarisation/domestication is going to be analysed as a colonial allegory in the context of post-colonial terminology.

This novel represents “exoticism as process” through Cohn’s reversed endeavour of “translation, transportation and representation” of not the native culture to his own but his own culture to that of the ape’s (Forsdick, 2001:14). Regardless of the ontological and epistemological differences between man and ape, “Cohn attempts to civilize the chimpanzees in Man’s image, organising them, setting up rules and acting as their leader, ‘humanising’ them in the social sense of the word” (Shaw, 2000: 273). Short after Cohn lands on the island and discovers it, he brings from the vessel before it sinks, on a raft like Robinson Crusoe, some goods that he may use on the island. Among all other things he brings two books, “. . . the *Works of William Shakespeare* [and] . . . *The Great Apes*, a classic textbook containing three excellent chapters on the life cycle of the chimpanzee” (1989: 40). Cohn’s choice of these books when considered from the allegorical point of view is not coincidental as he makes use of both books in the process of “civilizing” apes. Like the allusions that Malamud makes to *Robinson Crusoe*, as an important text about the British colonial expansion, the *Works of William Shakespeare* symbolizes cultural colonization of the periphery. The other book, a scientific research on the nature of chimpanzees, however, symbolizes the abuse of the scientific mind that relies on theory rather than observation. In practice, however, science is used as a means of oppression rather than understanding the other. Munro defines, with reference to William Gregg, how the western opinion makes use of science to assert their superiority over the others as follows:

Belief in the inherently teleological nature of human development – ever progressing to the inevitable victory of civilization – led to ‘rational’ explanation of the perceived inequality of races. The English essayist William Greg, for example, argued that ‘the negroes are made on purpose to serve whites, just as the black ants are made to serve the red.’” (1989 :57)

Munro elaborates on Greg’s perception of the self and the other further by asserting that “[a]s Greg’s comments suggest, scientific racism relied heavily on the concept of natural selection in its explanation of racial difference and ‘inequality’.” (2003: 57) Colonisation is grounded, thus, on scientific bases. Malamud, in fact, develops the theme of the abusive use of science by the colonizer further through Buz, the chimpanzee, who is enabled to speak through an instrument fixed on his throat by the scientist who had been experimenting with him. Intermediating between Cohn himself and other apes, Buz is the “colonial elite” through whom Cohn can control the apes. Considered to be “a miracle” for Cohn, Buz’s speaking ability is something that animals do naturally for Buz himself. Buz turns out to be the main force that helps Cohn dominate natives. He teaches them Cohn’s language even though Buz claims that all “living onimal” can speak;

“I was already talging on my libs but he [the scientist Dr Bündler] didn’t hear it

/// I would hovtalged oz I do now . . .”

“How without a proper larynx?”

“Because onimols con talg /// . . . We talg among ourselves/// May be someday you will hear our phonemes oz we hear yours///If you con communicade with one living onimal///you con communicade with all his relations/// It is pozzible if you will odmid the pozzibility///” (1989 :66)

It is possible to see a harsh criticism of the colonising process that discriminates natives rather than trying to understand them in their own context. Lacking the cognitive capacity to learn from the destructive nuclear explosion, Cohn goes on abusing his last refuge as well as its natives. He fails to communicate with them even though he makes all the apes learn English through Buz, as he lacks the emotional capacity to empathise with them. He worries about flowers that are not going to be pollinated as there are no insects surviving the flood on the earth. His attitude to his fellow survivors, however, is still destructive as he tries to “civilize” them against their nature.

Cohn’s gradual colonization of the island begins, just like Robinson Crusoe, by naming it after himself as “Cohn’s Island” – rather than the “Broken End Island” or “Chimpan Zee” as he thought at first. (1989 :45) After legitimizing himself as the only “colonial authority” of the island thus, he takes it for granted to assimilate the natives who are viewed, in colonial discourse, as “passive, ignorant, irrational, outwardly submissive but inwardly guileful, sexually unrestrained and emotionally demanding . . .” (Luhrmann, 1994 :349) Regardless to the ape’s nature and habits, Cohn imposes his own human nature and habits on them. He begins with Buz by deciding to convert him. He considers, very ironically, the religious multiplicity as a threat to the integrity of his island. He believes that “. . . if one of them was Christian and the other a Jew, Cohn’s Island would never be Paradise” (1989 :54), and projects to convert Buz into Judaism when Buz comes to the age that is equalent to thirteen by offering him a “Bar Mitzvah”. Cohn fails to understand the ape’s nature (allegorically the colonised), which he tries to change in the process of civilizing them. What Cohn imposes upon the ape symbolizes, in post-colonial terms, the “racist oppression inflicted on

indigenous populations”. (Komlosky qtd. in Lemon, 2009:1) Cohn, thus, intrudes not only into their geographical space, but also into their cultural and ontological space.

Following the first chapter, “Cohn’s Island”, that refers to the geographical colonisation of the ape’s Island, the second chapter, “The School tree”, symbolizes the cultural colonisation of their space as he decides to educate them while apes are seated on a tree, very creative of Cohn, that serves as a school building. All throughout the process of his education of the natives, Cohn is reflected in a very humorous light through his vanity and fake idealism. An intruder himself, he welcomes and greets, for example, the native survivors of the Island, five chimpanzees, in the manner of a politician expecting to communicate with them in his own cultural context despite their etymological and ontological differences. Believing, first of all, that they waste most of the fruit that they eat for food, he decides to regulate their eating habits. “ ‘Don’t, for instance,’ Cohn pleads in a very serious manner, ‘eat just to eat, or because you’re bored. Kindly eat only when you’re legitimately hungry, and then only enough to satisfy that hunger’” (1989 :100). Cohn’s emotional blindness creates humour when he tries to tell stories to teach apes moral lessons about how to be careful about food. One of the stories through which he tries to teach the chimpanzee a moral lesson, indicates, ironically, to his own stupidity and greed, and also foreshadows his own vanity in failing to understand the animal nature of apes : “ They understand, he thought excitedly, and went at once into an old tale of a chimpanzee named Leopold, an absent-minded gentleman, somewhat a narcissist, who ate without thought of other chimps’ natural rights, until he ate himself into such swollen proportions that, swallowing one last grape, he burst” (1989:101). Like the “narcissist” Leopold in the story, however, Cohn brings his own downfall by behaving selfishly through his egoism and blindness to animal nature of the apes when he reserves the only female chimpanzee for himself.

As also alluded by her name, Mary Madelyn, brings Cohn’s end when she rejects all the male chimpanzees. Easy seduction of Madelyn by human culture is reflected by the narrator through her native response to Cohn’s patting her hand to comfort her for failing to understand the cultural significance of some Judaistic traditions: “Cohn explained in a whisper, patting her hand, and she affectionate creature, patted his” (1989 :111). Deeply influenced by this alien culture that is different from her native one, Madelyn desires to be assimilated into it, especially, after Cohn reads her the balcony scene from *Romeo and Juliet*. Inspired by the idea of romantic love, she feels unhappy about her “chimpanzee hood.” As a cultural hybrid, thus, she denies her nature by complaining to Cohn about the mating habits of chimps as that “It’s humiliating to present myself every time a male approaches. I wish to be independent and free.” (1989 :119) She rejects the male apes who try to mate with her, by mimicking the human female, in reserving her “virginity” for Cohn, as the only possible match for her romantic aspirations. She tries to prove her purity to Cohn by claiming that she bathed that morning, and goes on saying that “I have kept my virginity for you ever since you explained the word to me when you first read me *Romeo and Juliet*.” (1989:160) Her process of cultural hybridization is even furthered when she wishes for ontological transformation from “chimpanzeehood” to the “humanhood”. She wonders, “Wiw I someday be human?” (1989: 147) Madelyn’s artificial transformation is absurd when viewed in the light of her re-imagining the balcony scene, which she likes most, in *Romeo and Juliet* as that,

She had never seen a balcony and imagined a vine-entangled baobab tree, in which Juliet was confined by two hefty, threatening guardian apes. Then Romeo, a youthful, handsome chimpanzee, appeared, scared off the

offensive apes with a display of strength, and released Juliet from her prison-tree. They lived together, afterwards, in his happy flowering acacia. [As] Cohn didn't tell her about the sad future fate of the lovers. (1989 :158)

Cohn's superficial censoring of the end of Romeo and Juliet parallel Madelyn's superficial identification with the human while imagining Romeo as a young and handsome chimpanzee.

"Am I wovwy as Juwiet?" she asked Cohn.

"You have your graces."

"Wiw you ever wov me?"

"He couldn't say yes nor did he say no." (1989:158)

Cohn, however, can never realize that the more he tries to humanise the ape the more he is driving himself into an awkward position. Considered from the post-colonial perspective, Cohn reverses the process of "colonial exoticism [that] tends to accentuate the polarities of difference and to deny the implications of contact," for "The Virgin on the Tree", Madelyn (Forsdick, 2001:13). He inspires not only Madelyn, with the fantasy of becoming human some day but he is also infatuated himself by her by convincing himself as that "alluring these days, amiable brown eyes, silken black hair; her features approached human." (1989 :159)

Cohn's consequent unnatural choice of Madelyn as a mate distorts the natural balance of the ape society. The young rebel, Esau, who has been waiting for Madelyn's coming to heat to be able to mate with her suffers most. He accuses Cohn for destroying Madelyn's nature and attempts to attack Cohn. Cohn, on the other hand, speaks very ironically about peace and brotherhood. Esau calls Cohn an "idiot, and he goes on accusing him for his acculturation and assimilation of Madelyn saying that "Your stupid school tree has made her [Madelyn] too proud to dip her butt for friends." (1989 :153) Cohn disregards the ape's not only polygamous habits but violates their nature by involving into a monogamous relationship with Madelyn, which means the expiration of the ape's species at the same time. Considered as a postcolonial allegory, however, he castrates them all by disregarding their sexual instincts. It conforms to the discourse of feminisation of the colonised by the coloniser, as a process during which the "colonizing Westerners" are "hypermasculinized" (Luhmann, 1994: 333). Alongside with his masculine position as a coloniser, Cohn's later ambivalence in getting involved in Madelyn is the tragic flaw that leads him to downfall in the end. Mandatory to ethics, justice is an individual act depending on "–the assumption that the individual exercises choice, possesses volition, that he or she is more or less autonomous" (May, 2008: 903). Cohn fails to transmit the cultural code in Biblical reference that forbids "mating with animals". He says ". . . the act was forbidden to him – 'to copulate with an animal.'" / "Is that aw I am to you" / "Certainly not. But I have to take other things into account . . ." (1989 :160.) Yet, despite the forbidding discourse of his religious belief that has been Cohn's main referent, he cannot help thinking that "She was an altogether interesting lady chimpanzee . . . she would look lovely in a white dress . . ." (1989: 119). He imagines her within the carnal rituals of his own culture. When he finally decides to mate with her for "practical reasons" such as promoting a "moral" evolution through "a man-chimp child", he makes a "white dress" from the vessel's sails, "that he had used as a tablecloth before : "When Mary Madlyn, groggy from outrunning pursuing males all day, returned to the cave, Cohn presented the white garment to her as a friend-ship gift." (1989:168) Thus, Cohn takes the first step for his carnal union with

Madelyn. He admires her in her white dress believing that Madelyn has been so touched by this gift “that she would have cried a little if chimps could. Maybe someday –another step in their humanization. Turning the lamp low, he proposed that she and he mate . . .” (1989 :169)

Transcending beyond both religious and moral boundaries as a human being, Cohn is obsessed with evolution as a scientist, which he also teaches to his pupils –the chimpanzee. Rather than behaving morally himself, he expects that “evolution might produce a moral explosion via a gifted creature, homo ethicalis,” which he believes he can produce by mating with Madilyn (1989 :162). This hybrid product, he believes, will be “a man-chimp child, the two most intelligent of God’s creatures might produce this new species –ultimately of Cohn’s invention – an eon or two ahead the molecular clock.” (1989:165) Cohn’s mating with Madelyn is defined in an ironical way as that “a clear headed, honest man, lying with biophilial affection and shut eyes, against the warm furry back of a loving lady chimpanzee who spoke English well and was mysteriously moved by *Romeo and Juliet*?” (1989:165) This sarcastic depiction of Cohn’s ambivalent position satirizes, in his person, man’s obsession with the science and development rather than justice on the macrocosmic scale. Cohn’s egoistic and immoral commitment problematizes and threatens the posterity of both humans and apes as only remaining species.

The clash of cultures, even in the hybridised circumstances, is reflected in many instances, especially between Cohn and Madelyn. Madelyn’s naive logic reflects Cohn’s self-betraying violation of the truth. Cohn cites the Bible in order to explain that man is forbidden to mate with animals. Madelyn first resents being allied with “cattew” or “beast” then asks him “. . . if he had a mind of his own.” (1989 :160) Cohn tries the limits of the sexually frustrated male natives, by also imposing a vegetarian diet on them. Cohn endangers his personal position as well as the future of his civilization by punishing males for killing and eating baby baboons. By using Cohn’s own Darwinian discourse against him, Esau tries to warn him about their nature; he says that “every chimp he had known ‘in the good old days in the highland’ had hunted small baboons. It was a perfectly natural, naturally selective, thing to do.” (1989 :194) Esau’s evolutionary discourse naturalizes the ape’s cannibalism, the habit of eating their own species. Lindenbaum, however, refers to cultural cannibalism by asserting that “. . . the figure of cannibal was created to support the cultural cannibalism of colonialism through the projection of Western imperialist appetites onto cultures they then subsumed.” (2004: 476) So, by oppressing them, Cohn’s is also cannibalizing the ape as he interferes with the posterity of their species and tries to absorb their culture into his own. Esau rebels as there are no “unattached females [and] . . . masturbating gave him a headache and he would prefer something more practical.” (1989:187) Then he goes on accusing Cohn for this, ‘You’re a lucky prick,’ said Essau, regarding him enviously. ‘I bet you get it every night.’”(1989:187) Rather than realizing the further implications of this accusation, Cohn advises him “sublimation” by suggesting Essau to use his “sexual energy creatively –in thought, art, or some satisfying labor,” (1989 :187) moreover, he expects them to be grateful to him by saying that “. . . you owed me some consideration for how comfortable I have helped make your lives? You have work, leisure, free schooling and health care.” (1989:199) Cohn expects, selfishly and vainly, the apes to be grateful to him and adopt all the rules and ethical codes that he has been imposing upon them, while he violates not only all scientific, ethic and religious norms but also destroys nature. He expects animals, rather than himself, to learn from man’s tragic experience by suggesting that “[r]emember [that] man

destroyed himself by his selfishness and indifference to those who were different from, or differed with, him,” while he repeats the same pattern on his microcosmic island. (1989:200)

Cohn’s personal fear of God does not help him to use his second chance for a better life in moral sense. Due to the basic human inclination for selfishness, Cohn repeats himself as a human being. Cohn’s tragedy originates, thus, from his failure in understanding the ethic codes beyond religious principles. May defines this attitude, as expecting help from “beyond the world”, some metaphysical being, “for ethical engagement [and] moral judgement” (2008: 906) Cohn uses his power for the suppression of the other whose basic life rights he violates in order to impose the “ethical conduct”, to which he himself fails to conform. Cohn’s oppressive attitude transforms the novel into an allegory of colonisation process of the exotic by the selfish coloniser’s double standards. The ape’s rebellion and murder of Cohn’s hybrid child, “Rebekah, [who] though a half-chimp infant, looked more than half-human” represents the rebellion of the oppressed colonised against the coloniser (1989:206). For Shaw the chimpanzees recover their identity, “. . . by rebelling against Cohn and shedding the humanity he had imposed . . . chimps . . . seek and recover their real selves through their rebellion against oppressing or ruling . . . Cohn respectively. And Malamud’s depiction . . . functions as a metaphor for race relations . . .” (2000:274). The last thing Cohn sees before his death is Madelyn’s, as befits to her nature, mating with the male chimpanzees, Buz and Esau.

To conclude, Bernard Malamud employs Jewish characters in *God’s Grace*, like he does in his other novels. As the only human survivor in a post-apocalyptic world with a group of apes, Calvin Cohn functions as “everyman” to Malamud’s aim of criticizing human selfishness. This study furthers Malamud’s critical attitude to involve the destructive nature of western culture of itself as well as others. This novel is read to be a satire that allegorizes the occupation of the native space by the occident. Cohn’s domineering attitude over the apes, natives of the island where he finds refuge after the destruction of his own space, allegorises the colonisation process and also creates a sub-context for post-colonial discourse. While aiming to construct his new society on moral and religious grounds, Cohn fails to behave morally himself as he violates the native’s rights. Malamud reveals through this parable human temptation for hypocrisy and selfishness either in religious or colonial terms. The apocalyptic nuclear war that constitutes the background of Calvin Cohn’s involvement with apes as the last representative of human race foreshadows, at the same time, humankind’s expiration from the surface of the earth in Cohn’s person.

REFERENCES

- Avery, E. (2001). *The Magic Worlds of Bernard Malamud*, Ed. Evelyn Avery, USA: State University of New York Press.
- Freese, P. (1995). Surviving the End: Apocalypse, Evolution, and Entropy in Bernard Malamud, Kurt Vonnegut, and Thomas Pynchon, *Critique*3, 163-175.
- Forsdick, C. (2001). Travelling Concepts: Postcolonial Approaches to Exoticism. *Paragraph*, 24 (3), 12-29.
- Garrison, C. (2001). Recollecting Bernie: Colleagues at Oregon State. *The Magic Worlds of Bernard Malamud*, Ed. Evelyn Avery. USA: State University of New York Press.

- Lemon, R. (2009). Imperial Mystique and Empiricist Mysticism: Inner Colonialism and Exoticism in Musil's *Törless*. *Modern Austrian Literature*, 42 (1), 1-22.
- Lindenbaum, Shirley. (2004). Thinking about Cannibalism. *Annual Review of Anthropology*, 33, 475-498.
- Luhrmann, T.M. (1994). The Good Parsi: the Postcolonial Feminisation of a Colonial Elite. *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 29, 333-357
- Malamud, B. (1989). *God's Grace*. New York: Farrar Straus.
- May, B. (2008). Extravagant Postcolonialism: Ethics and individualism in Anglophonic, Anglocentric Postcolonial Fiction; or 'What was (This) Postcolonialism?' *ELH*, (75), 899-937.
- Munro, M. (2003). Wild Thing: Noble Savages, Exoticisms and Postcolonial Space in Jacques-Stephen Alexis's *Les Arbres Musiciens*. *French Studies*, 8 (1), 55-67.
- Shaw, M. U., (2000), *Ethnic Identities in Bernard Malamud's Fiction*. Spain: Universidad De Oviedo. www.times.com/books/97/09/28/reviews/malamud-obit.html
- Zucker, D. J. (1994). Malamud as Modern Midrash. *Judaism*, 43 (2), 159-171.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt9, Number/Sayı 2 (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 12/05/2020 | Kabul Tarihi: 11/10/2020

DEMOGRAFİK DEĞİŞİMLER KARŞISINDA KADIN İSTİHDAMININ ÖNEMİ

Asmin Kavas Bilgiç

Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
asminkavas@gmail.com
[https:// orcid.org/ 0000-0001-8319-7950](https://orcid.org/0000-0001-8319-7950)

Atıf / Citation: Bilgiç Kavas A. (2020). Demografik Değişimler Karşısında Kadın İstihdamının Önemi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi. (INIJOSS)*, 9(2), 338-358.

Öz

Dünya genelinde yaşanan demografik değişimlerin, gelecek yıllardaki büyüme beklentileri üzerinde olumsuz etki yaratması tahmin edilmektedir. Bu kapsamda özellikle gelişmiş ülkelerde yaşlanma biçiminde kendini gösterecek olan demografik değişimler karşısında ülke ekonomilerinin zarar görmemesi adına birtakım önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu önlemlerin başında ise kadınların işgücüne katılımını artırmak gelmektedir. İşgücüne katılım oranı bir toplumda verimliliği ve ekonomik üretkenliği etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinde kadınların işgücüne katılımı ve kadın istihdamının artırılması önemli bir unsurdur. Bu bağlamda çalışma kapsamında Japonya'nın kadın istihdamını artırmaya yönelik uyguladığı Womenomics politikaları incelenerek Türkiye için çıkarımlar yapılmış ve kadın işgücünü ekonomik sektörlere dahil etme çabalarını hızlandıran genel politikaların, somut, ölçülebilir hedeflerle yeniden ele alınması gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, İşgücüne katılım, Japonya, Politika

THE IMPORTANCE OF WOMEN'S EMPLOYMENT AGAINST DEMOGRAPHIC CHANGES

Abstract

It is estimated that demographic changes around the World will impact negatively the future growth expectations. In this context, some precautions have been taken to prevent the economies of the country from being harmed in the face of demographic changes that will show itself especially in developed countries. One of these measures is increasing women's participation in the labor force. One of the most important factors affecting economic productivity and efficiency in a society is the participation rate in the labor force. Participating in the labor force and increasing women's employment are important achievements for sustainable development. In this study, the Womenomics policies, which

aim to increase women employment, are examined by creating inferences and the need to reconsider the general policies with concrete and measurable aims is highlighted.

Key Words: Women, Labour force participation Japan, Policy

GİRİŞ

Bir toplumda ekonomik üretkenliği ve verimliliği etkileyen en önemli faktörlerden birisi de işgücüne katılımdır. Ülkelerin kalkınma süreçlerinde işgücüne katılım oranında kadınların görünürlüğü ve ekonomide kadın istihdamının artırılması, sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilebilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde kadın istihdamının artırılması, demografik değişimlerin etkisi ile sıkça tartışılan konulardan biri haline gelmektedir. Dünya genelinde yaşlanma biçiminde kendini gösteren demografik değişimin, gelecek yıllardaki büyüme beklentileri üzerinde olumsuz etki yaratması tahmin edilmektedir. Yaşlı nüfusunun artışı ve çalışma çağındaki nüfusun azalması, ülke ekonomilerinin büyümesini yavaşlatmaktadır. Bu durum ülkeleri büyüyebilmek adına yeni kaynaklar aramak zorunda bırakmaktadır.

Yaşlanma sorunu ile karşı karşıya kalan gelişmiş birçok ülke, ekonomik üretkenliklerini kontrol altına alabilmek adına özellikle kadın istihdamının artırılmasına yönelik politikalarını hayata geçirmektedir. Dünyada en çok yaşlı nüfusa sahip ve 20 yıldan fazla süredir ciddi bir yaşlılık krizi ile karşı karşıya olan Japonya, kadın istihdamının artırılmasına yönelik geliştirdiği politikaları ile dikkat çekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından hazırlanan 2018 Dünya Sağlık İstatistikleri Raporu'na göre Japonya'da yapılan son demografik çalışmalar, nüfusun yüzde 20,7'sinin 70 yaş ve üzeri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum da her beş kişiden birinin yaşlı ve emekli olduğuna işaret etmektedir (Dünya Sağlık İstatistikleri, 2018). Yapılan bu çalışmaya göre Japonya'nın yaşlanan nüfusuyla birlikte işgücüne katılımında meydana gelen daralma, ülke ekonomisinin büyümesini yavaşlatan ana nedenlerden birisi olarak gösterilmektedir. Bu kapsamda ülke ekonomisindeki yavaşlamayı kontrol altına alabilmek amacıyla Japonya Hükümeti 2013 yılı itibariyle, kadınların işgücüne katılımını artırmaya yönelik tedbirler alınacağı sinyallerini vermiştir (Oda ve Reynolds, 2018). 2013 yılında Japonya Başbakanı Shinzo Abe döneminde, büyüme stratejileri kapsamında "Japonya'nın Yeniden Canlandırma Stratejisi" hazırlanmıştır. Bu strateji altında Başbakan Abe'nin soyadından geliştirilen "Abenomics" hedefleri çerçevesinde, kadınların istihdamını artırmayı amaçlayan "Womenomics" başlıklı politikalar belirlenmiştir. Bu politikaların uygulanmasına yönelik alınan tedbirler, Japonya genelinde 2013-2019 yılları arasında 3 milyon kadının Japon işgücüne dahil edilmesini, bu kadınların ilk doğumlarından sonra işe dönüş oranlarında artış yaşanmasını sağlamıştır.

Türkiye'de ise yaşlanma sorunu, gelişmiş ülkelere kıyasla daha yavaş seyretse de; demografik değişimlerin gelecek yıllarda Türkiye'deki büyüme beklentilerinde de olumsuz etki yaratacağı tahmin edilmektedir. Bunun yanında Türkiye'de yaşlanmanın büyüme üzerinde yaratacağı olası etkileri yavaşlatmak adına, gerekli tedbirlerin alındığını söylemek de mümkün değildir. "Demografik Değişimler Karşısında Kadın İstihdamının Önemi" başlıklı bu çalışmada, Türkiye'nin ilerleyen dönemlerde önemli bir sorun alanı olarak karşı karşıya kalacağı demografik değişimler ve bu değişimler özelinde kadınların istihdamındaki mevcut durumları ele alınmak istenmiştir. Çalışma kapsamında yaşlanan nüfusa karşın; kadın istihdamının artırılmasına yönelik 2013-2019 yılları arasında geliştirdiği Womenomics politikaları ile dünya gündeminde başarılı bir uygulama

örneği olarak ele alınan Japonya'nın durumu incelenerek, Türkiye için bu minvalde genel çıkarımlarda bulunmak hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında Japonya'nın iyi uygulama örneği olarak seçilmesinin en önemli nedeni, yukarıda da belirtildiği gibi birçok gelişmiş ülkenin yanı sıra Japonya, kadın istihdamına yönelik geliştirdiği politikaları hayata geçirerek, somut hedeflerine ulaşması ve bu alanda başarılı bir örnek olarak görülmesidir. Çalışmanın en temel amacı, Türkiye'nin ilerleyen dönemlerde önemli bir sorun alanı olarak karşı karşıya kalacağı demografik değişimler ve bu değişimler karşısında kadın istihdamının artırılmasına yönelik önlemlerin ve politikaların geliştirilmesine katkı sunmaktır.

İçerik analizi yöntemi ile geliştirilen bu çalışma temel olarak 4 kısımdan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci kısmında literatürde kadın istihdamı ve kadın istihdamının tarihçesine yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında dünyadaki demografik değişimlere ve bu değişimler ile işgücüne katılım arasındaki ilişkiye yönelik genel değerlendirmeler ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü kısmında Japonya'daki demografik değişimlere ve bu değişimler karşısında kadın istihdamının artırılmasına yönelik geliştirilen Womenomics kavramın literatürde nasıl ele alındığına değinilmiştir. Çalışmanın izleyen bölümlerinde, Japonya'da kadınların işgücüne dahil edilebilmeleri kapsamında Womenomics politikaları ve uygulama alanları vurgulanmıştır. Çalışmanın dördüncü ve son kısmında ise Japonya örneği üzerinden Türkiye'de kadınların işgücüne dahil edilebilmelerine yönelik mevcut durumuna ve genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. LİTERATÜRDE KADIN İSTİHDAMI

Üretimin en verimli bileşenini emek faktörü oluşturmaktadır. Kadın istihdamı ya da literatürde kadın işgücü, emek faktörünün önemli kilit taşlarından birisidir. Kadın istihdamı, sürdürülebilir kalkınma ve bu kalkınmanın önemli bir ayağını oluşturan ekonomik büyüme açısından da oldukça önemlidir (Aykut, 2005:104-106). Kadın istihdamına yönelik ekonomi literatürü incelediğinde, ekonomik kalkınma ekseninde kadın işgücünün U şeklinde bir eğriye benzetildiği dikkati çekmektedir. Bu eğriye göre kentleşme süreci ile birlikte tarım sektöründe kadın işgücünün azaldığı; artan bilimsel ve teknolojik gelişmelerle beraber özellikle hizmet ve sanayi sektöründe bu işgücünün arttığı belirtilmektedir (Luci, 2009: 97-108).

Kadın istihdamının tarihsel gelişimi incelendiğinde, avcı-toplayıcı dönemde zamanların önemli bir kısmını avlanma ve savaş faaliyetlerine ayıran erkeklere kıyasla kadınlar, savaş aletlerini geliştirip, çömlek ve deriden eşya yapımı gibi işlerle ilgilenmişlerdir (Yaprak, 2003: 29). Yerleşik hayat ile birlikte, üretim faaliyetleri artmış; üretime dahil olan erkekler avcılıktan ziyade hayvancılıkla uğramış, kadınlar bu dönemde daha arka planda kalmışlardır. Kölelik kavramının ortaya çıkışıyla, kadınlar, savaşlardan sonra elde edilen en büyük ganimet olarak görülmüşlerdir (Yağcıoğlu, 2018: 32). Görüldüğü üzere sanayi devrimi öncesi kadın işgücü, erkeğe kıyasla daha çok ikincil planda kalmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte gelişen teknoloji ve değişen dünya ekonomisi ile birlikte kadın işgücü kavramı bambaşka bir boyut kazanmıştır.

19. yüzyılda. Sanayi Devrimi ile beraber tarımda makineleşmenin gelişmesi sonucunda, emek faktörüne duyulan ihtiyacın azalması, özellikle kırsal alanlarda işsizliğin artmasına neden olmuştur. Yaşanan durum başta ekonomik kaygılar olmak üzere kırdan kente göçleri tetiklemiş ve bunun sonucunda büyük yerleşim yerlerinde, kadınların sanayi sektörü içerisinde tekstil, dokumacılık gibi

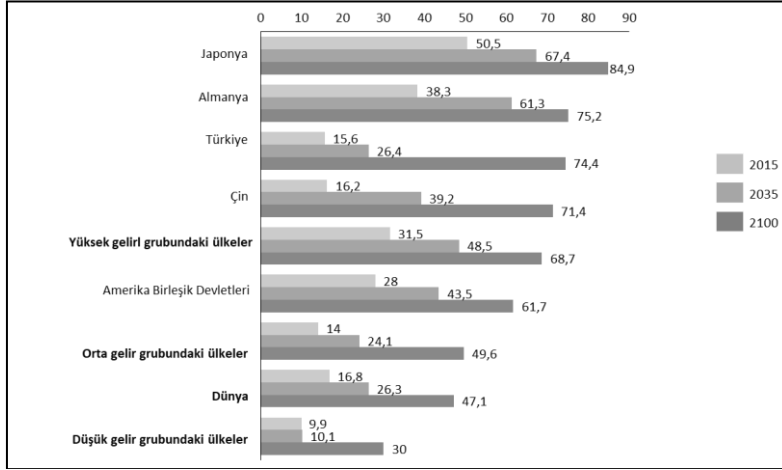
alanlarda işgücüne dahil olmalarını sağlamıştır (Dolunay ve Mazman, 2013: 2). Küreselleşmenin etkisi, artan rekabet ve II. Dünya savaşı ile beraber kadın işgücündeki artış devam etmiştir. II. Dünya savaşı yıllarında erkeklerin askere alınmış olması sebebiyle azalan istihdamın büyük bir çoğunluğu kadınlarla sağlanmıştır. Bu dönemde ücretler ve işgücü talebi yükseldiği için kadınlar, emek piyasasına giriş yapmışlar; taksi şoförlüğü, fabrikalar gibi birçok iş kolunda çalışarak işgücüne dahil olmuşlardır. Ayrıca kadınların ilk kez devlet dairelerinde çalışmaları da bu dönem içerisinde gerçekleşmiştir (Makal ve Tokgöz, 2012: 43). II. Dünya savaşı yıllarında emek piyasasına giriş yapan kadınlar, savaşın sona ermesi ve erkeklerin işgücüne dönmesiyle beraber, bir kısım kadın eve dönüş yapsa da; bazı kadınlar çalışma hayatında kalmaya devam etmiştir (Özer ve Biçerli, 2003-2004: 58). II. Dünya savaşı, kadın istihdamını artırıp, aynı zamanda birçok kadını işgücüne dahil olmak için cesaretlendirmiştir. Zaman içerisinde gelişen teknolojiyle beraber kadının ev içindeki rolünün azalmasıyla, işgücüne katılımı artmıştır.

Küreselleşme, üretim faktörlerinin, fikir, kültür ve dünya görüşlerinin bir ülkeden diğer ülkeye serbestçe dolaşabildiği süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç ile beraber bazı kadınlar ev içi artan sorumluluklarına rağmen; çalışma hayatına devam etmeyi tercih etmektedirler. “Kadınlar, bir taraftan aile fertlerine çalışma hayatlarını kabul ettirmeye çalışırken; diğer taraftan da erkek egemen iş hayatında var olma mücadelesini sürdürmektedirler. Kadınlar bu dönemde yarı zamanlı ve düşük ücretli işleri dahi kabul etmekte bir sakınca görmemişlerdir” (Dolunay ve Mazman, 2013: 2). 1940’lı yıllara kadar dünya genelinde kadın işgücünün önemli bir bölümünü bekar kadınlar oluşturmaktadır. 1940-1960 yılları arasında ise kadınların işgücü piyasasındaki görünürlüklerinde büyük artış gözlemlenmiştir. Bu artışla birlikte, sadece bekar değil evli kadınların da işgücü piyasasındaki oranlarında artış yaşanmıştır. Kadın işgücünde yaşanan bu artışın en temel sebebi, dünya genelinde çalışan kadınlara yönelik destekleyici yasal düzenlemelerin, genel olarak kadının sorumluluğunda görülen çocuk bakımı gibi temel hizmetlerinin geliştirilmesi, evlenme oranlarının düşmesi ve kadınların çalışmamasına yönelik algının kırılması olarak gösterilmektedir (Şimşek, 2008: 15).

1.1. Demografik Değişimler Ekseninde Kadın İstihdamı

İstihdamı etkileyen en temel değişkenlerden birisi, nüfus ve nüfusun yaş bileşimidir. Yaşlanan nüfus, küresel bir durumdur. (Gündoğan, 2001: 96). Nüfusta yaşlanma (Şekil 1) devletin ekonomik ve sosyal düzlemde makro ve uzun vadeli çözümler sunması gereken alanları etkilemektedir (Vatandaş, 2013). Sağlık harcamalarının artması, işgücü piyasalarında yaşanan olumsuz etkiler ve finansal aktivitelerdeki gerileyen seyir, gelişen ve gelişmekte olan piyasaları yeni kaynaklar aramak zorunda bırakmaktadır. Özellikle son yıllarda gelişmiş ülkelerde, yaşlanma biçiminde kendini gösteren bu demografik değişimler karşısında ülke ekonomilerinin zarar görmemesi adına birtakım önlemler alınmaya başlanmıştır. Gelişmiş ülkeler, emekli olma yaşını yukarı çekme, emeklileri işgücüne tekrar dâhil etme, sosyal hizmet reformları oluşturma ve başta kadınlar olmak üzere işgücüne katılımı artırmaya yönelik çeşitli politika araçları ve uygulama yöntemleri geliştirme gibi çözüm yollarına odaklanmışlardır (Alcan, 2018).

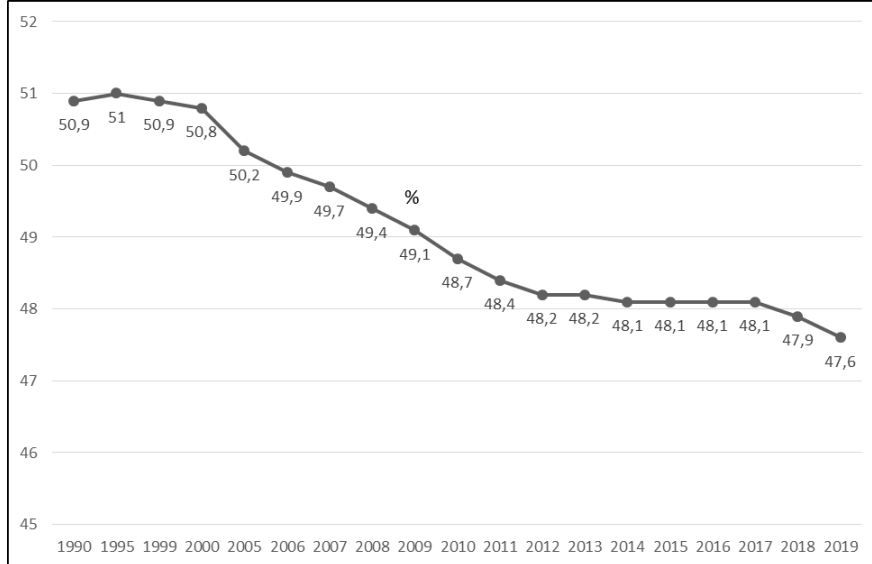
Şekil 1. Örnekler üzerinden 65 yaş üstü nüfus değişimleri (%)

Kaynak: UN World Population Prospects, 2019.

Şekil 1 kapsamında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanan Dünya Nüfus Beklentileri 2019 Raporu'na göre dünya genelinde önümüzdeki yıllarda 65 yaş üstü nüfus oranında yıllar itibariyle artış yaşanacağı tahmin edilmektedir. (Birleşmiş Milletler, 2019). Uluslararası Çalışma Örgütü ve Dünya Bankası tarafından ele alınan uluslararası boyuttaki çalışmalar demografik değişimlerin yanı sıra, yaşlanma ile beraber dünya genelinde işgücüne katılan kadın nüfusunun da azaldığına işaret etmektedir (Şekil 2). Dünya Bankası tarafından düzenli aralıklarla yayımlanan Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Araştırması'na göre 1990-2019 dönemleri arasında dünya genelinde 15- 64 yaş arası çalışma çağındaki kadınların toplam işgücüne katılım oranları, yıllar itibariyle sürekli azalma eğilimindedir (The World Bank, 2019).

Şekil 2. Dünya Çapında Kadınların (15-64 yaş) İşgücüne Katılım Oranları (%)

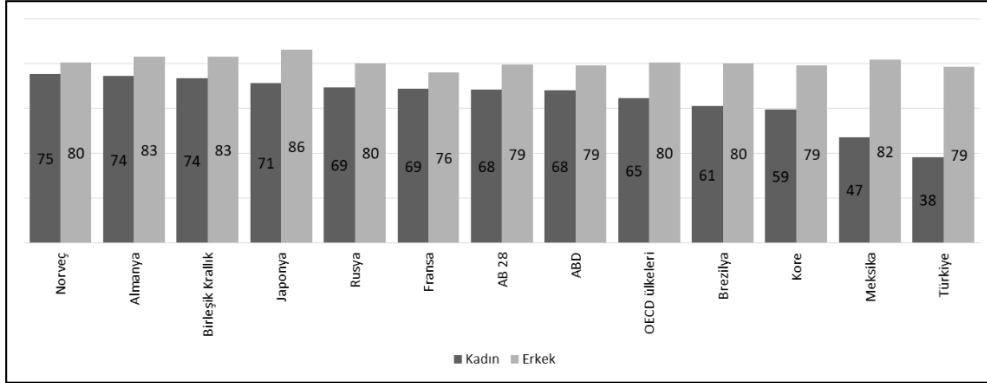

Kaynak:Uluslararası Çalışma Örgütü (2019), “Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler”.

Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından hazırlanan Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler 2019 Raporu'na göre 15-64 yaş arası çalışma çağındaki kadınların 1990 yılında, toplam işgücüne katılım oranı yüzde 50,9 iken; bu oranın yıllar itibariyle sürekli azaldığı ve 2019 yılında yüzde 47,6 seviyelerine kadar gerilediği görülmektedir. Bu çalışmaya göre gelişmiş ülkelerin

çoğunluğunda kadınların işgücüne katılım oranları yüzde 60,5 iken; Avrupa Birliği'nde bu oranın yüzde 68,4 ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ortalamasının ise yüzde 64,6 sınırında kaldığı görülmektedir (Şekil-3).

Şekil 3. İş gücüne katılım oranları, cinsiyete göre, 2019, (%) (15-64 yaş)

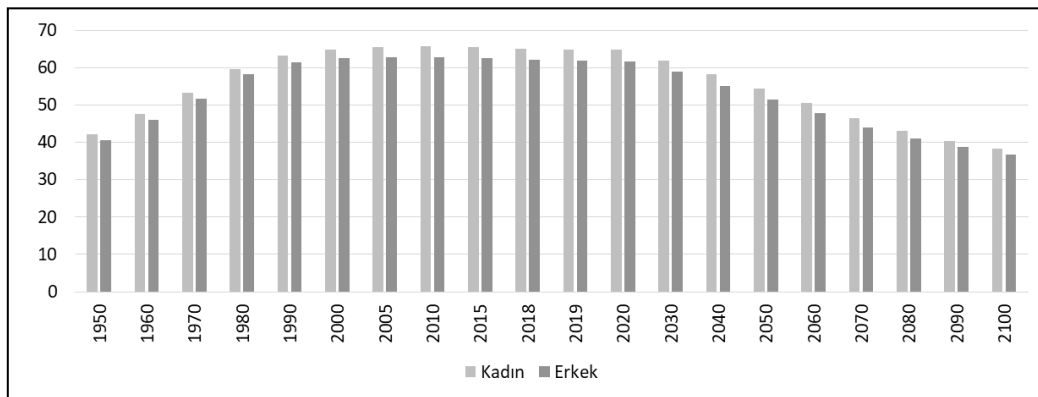
Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (2019), "Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler".

Uluslararası Çalışma Örgütü Raporuna göre dünyada kadın istihdamının en çok görüldüğü ülke Norveç'tir. Norveç'te kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 75 seviyelerindedir. Norveç'i sırasıyla Almanya, Birleşik Krallık, Japonya ve Rusya takip etmektedir (Uluslararası Çalışma Örgütü, 2019).

2. YAŞLANAN NÜFUSU İLE JAPONYA'DA KADIN İSTİHDAMININ ARTIRILMASINA YÖNELİK UYGULANAN POLİTİKALAR

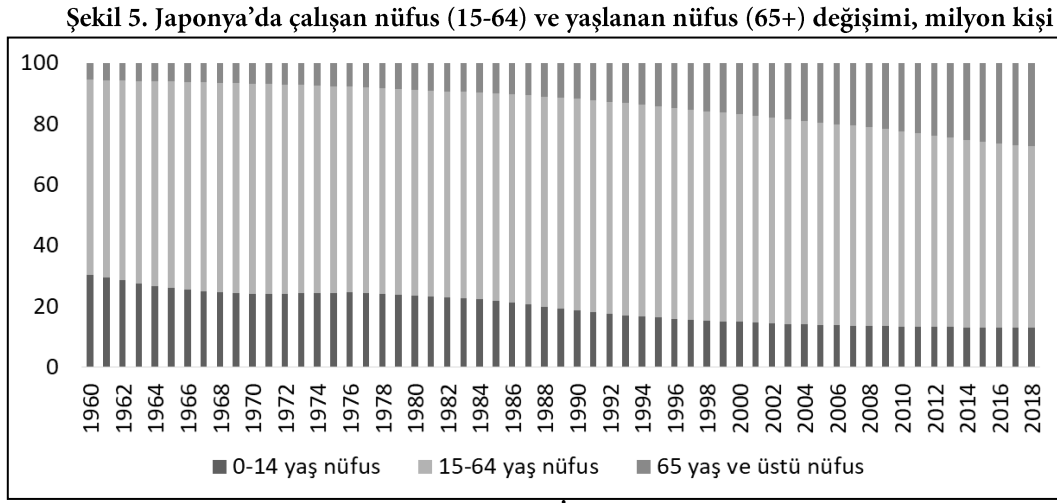
127 milyon nüfusu ile Japonya yaşlanmakta olan ve işgücüne katılan kadın nüfusunun hızla azaldığı ülkelerden biridir. 2019 yılı nüfus sayımlarına göre Japonya'da toplam nüfusun yüzde 51'ini erkekler (65 milyon), yüzde 49'unu (62 milyon) kadınlar oluşturmaktadır. Japonya özelinde yapılan nüfus araştırmalarına göre Japonya'da yıllar itibariyle nüfusta önemli bir azalma yaşanacaktır. Şekil 4 kapsamında da anlaşılacağı üzere nüfusta yaşanacak olan azalma, erkeklerle kıyasla kadın nüfusunda daha fazla olduğu görülmektedir (UN World Population Prospects, 2019).

Şekil 4. Japonya'da cinsiyete göre nüfus (milyon kişi)

Kaynak: UN World Population Prospects, 2019.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından en son 2018 yılında hazırlanan Dünya Sağlık İstatistikleri verilerine göre Japonya’da nüfusun yüzde 20,7’sinin 70 yaş ve üzeri olduğu ortaya koyulmaktadır. Bu sonuçlar, her beş kişiden birinin yaşlı ve emekli olduğuna işaret etmektedir (Şekil 5).

Japonya’da işgücü piyasalarında çalışan kadın nüfusunun yıllar itibariyle azalmasının temel nedenleri arasında, ev işleri, çocuk ve aile bakımı gibi temel sorumlulukların daha çok kadının görevi olması şeklindeki algıdan kaynaklı olduğu belirtilmektedir. İş yerlerinde çalışma saatlerinin uzunluğu, cinsiyetler arası eşit olmayan ücret politikaları, kreş ve okul sonrası çocuk bakım merkez sayılarının yetersiz olması gibi durumlar, Japonya’da çalışan kadın nüfusunun azalmasının diğer nedenleri arasında gösterilmektedir (Solymos, 2016).

2.1. Japonya’da Kadınların İşgücüne Dahil Edilebilmeleri Kapsamında “Womenomics” Politikaları ve Uygulama Alanları

Son dönemlerde işgücü piyasalarında çalışan kadın nüfusunun azalması, Japonya’nın cinsiyet eşitliğine ve kadınların ekonomik ortamda gereken payı alabilme çabalarına ağırlık vermesini sağlamıştır. Japonya’da Japon kadınlarının çalışma hayatına daha fazla katılmalarına, bunun için desteklenip teşvik edilmelerine, satın alma güçleri ve harcamalarıyla ülke ekonomisini yeniden canlandırıp refaha kavuşturmalarına yönelik ilk adımlar, Japonya hükümeti tarafından 1996 yılında başlamıştır. Bu dönemde Japonya hükümeti tarafından “Japonya Cinsiyet Eşitliği Planı” hazırlanmıştır. Plan hazırlık süreçleri devam ederken, kadınların işgücündeki görünümünün artırılmasına yönelik ilk önlemler, 1999 yılında Goldman Sachs’ın raporunda yer verilen “Womenomics” politikaları kapsamında tartışılmıştır (Sachs, 1999). Raporda Womenomics kavramı, Japon kadınlarını ekonomik olarak güçlendirmeyi amaçlayan politikalar seti olarak açıklanmıştır. Bu politikalar setinin en temel amacı, işgücündeki kadın sayısını artırmak, kadınların işgücünde kalabilmelerini sağlamak ve iş yerlerinde liderlik pozisyonlarında kadınların görünürlüğünü ön plana çıkarmak olarak belirlenmiştir. Japonya Cinsiyet Eşitliği başlıklı bu planda Womenomics önlemleri kapsamında 11 öncelikli politika hedefi ön plana çıkarılmıştır:

- Kadınların siyasette kararlara katılım mekanizmalarını çeşitlendirmek,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik uygulama alanlarını genişletmek,

- Toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı farkındalık artırmak,
- İstihdam alanında cinsiyet ayrımı gözetmeksizin hak ve fırsatlardan eşit şekilde yararlanmak,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğini kırsal ölçeğe taşımak,
- İstihdamda kadın ve erkek eşitliğini sağlamak,
- 65 yaş üstü kadınların yaşam koşullarını iyileştirmek
- Kadına karşı her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmak,
- Kadın sağlığını sürdürülebilir kılan politikalar geliştirmek,
- İletişim kanallarında kadın haklarının görünürlüğünü artırmak,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğini görünür kılan eğitim sistemini iyileştirmek (Sachs, 1999).

Womenomics politika hedeflerini gerçekleştirmek adına Ocak 2001’de Japonya’da “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konseyi” ve “Toplumsal Cinsiyet Eşitlik Bürosu Kabine Dairesi” oluşturulmuştur (Gender Equality in Japan, 2019). Japonya’da Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konseyi’nin kurulma amacı, Womenomics politikaları doğrultusunda toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik kaydedilen ilerlemeyi izlemek ve hükümet politikasının toplumsal cinsiyet eşitliği süreçleri üzerindeki etkisini araştırmak olarak belirlenmiştir. Aynı dönemde, 1986 tarihli Erkek ve Kadın Fırsat Eşitliği Yasası, “işe alım”, “istihdam” ve “işte yükselmeye dayalı ayrımcılığı yasaklayan” önlemleri genişleterek, yeniden yayımlanmıştır. Womenomics önlemleri kapsamında 1999 yılından 2013 yılına kadar uygulamadan ziyade; cinsiyet eşitliğine yönelik daha çok yasal düzenlemelere ağırlık verilmiştir (Assmann, 2014). Womenomics kavramının popülerlik kazanması ve uygulanabilir politikalarla desteklenmesi 2013 yılında Japon Başbakanı Shinzo Abe dönemi ile başlamıştır. Abe, göreve geldiği ilk yılında, Womenomics önlemlerinin sadece yasal düzlemde kalması, uygulamada yer bulamaması nedeniyle, 2013 yılında bu alanda yeni bir döneme gireceğini belirtmiştir. Nitekim Abe 2013 yılında; (i) hali hazırda yaşanan ekonomik durgunluk ve yaşlanan nüfusun getireceği ekonomik yüklerle önlem almak, (ii) Japonya ekonomisine ivme kazandırmak ve (iii) ekonomik büyümeyi teşvik etmek adına kapsamlı bir yol haritası belirlemiştir. Bu kapsamda Başbakan Abe, “Mali Teşvik”, “Genişleyici Para Politikası” ve “Yapısal Reformlar” bağlamında 3 ana bileşene odaklanan “Abenomics planı”nı hayata geçirmiştir (The Government of Japan, 2019). Abenomics planının Yapısal Reformlar başlığı altında, kadınların işgücüne katılımını teşvik edecek politikalarla ve hedeflere yer verilmiştir. Abe, 22 Ocak 2014’te Davos’ta gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu’nda yaptığı konuşmasında hükümet olarak Abenomics planında en çok kadının yerini önemsediklerini vurgulamıştır. Toplantı kapsamında Japon kadınların işgücüne dahil edilmesi ile ekonomik kazanımları vurgulayan Başbakan, Abenomics planı kapsamında geliştirilen Womenomics politikalarına daha fazla odaklanacaklarının altını çizmiştir. Gene aynı açıklamasında Abe, 2020 yılında Japonya’daki kadının işgücüne katılım oranını, o günün seyri olan yüzde 63’ten yüzde 83 seviyelerine çıkarılmasını hedeflediklerini belirtmiştir (Karaca, 2014).

Abenomics’in kadınlara yönelik geliştirdiği Womenomics politikaları kapsamında ana hedefi, daha fazla sayıda Japon kadını işgücüne dahil etmek ve doğumdan sonra da kadınların çalışma hayatlarında kalmalarına ve kariyer atlamalarına olanak verecek stratejiler geliştirmektir. Womenomics’in kadınlara yönelik ana hedefleri kapsamında, 8 temel politika önerisi (Tablo 1) dikkat çekmektedir (Tablo 1):

Tablo 1. Womenomics'in Kadın İstihdamının Artırılmasına Yönelik Politikaları

Kadın istihdamını Arttırmaya Yönelik Geliştirilen Temel Politikalar
Kadınların doğum sonrası işe tekrar dönüşünü artırmak
Çocuk bakım merkez sayılarını artırmak
Ebeveynlere tanınan izin ve ücret haklarını iyileştirmek
Doğum sonrası babaların izin kullanım oranını artırmak
Doğum yapan kadına yardımcı olması amacıyla yabancı yardımcı sayısını artırmak
Kadın ve erkeğin çalışma saatlerini iyileştirmek
Cinsiyetler arası ücret açığını kapatmak
Özel sektörde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikaların geliştirilmesini sağlamak
İş yerlerinde liderlik pozisyonundaki kadın sayısını artırmak

Kaynak: The Government of Japan, 2019.

Başbakan Abe öncülüğünde geliştirilen Abenomics planı çerçevesinde kadın istihdamının artırılmasına yönelik geliştirilen politikalar kapsamında ölçülebilir, somut temel hedeflere ve göstergelere de yer verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Womenomics'in Kadın İstihdamının Artırılmasına Yönelik Ölçülebilir Somut Hedefler

Womenomics Çerçevesinde Kadın İstihdamının Artırılmasına Yönelik Amaçlar	Ölçülebilir Somut Hedefler
Kreş sayısını artırmak, okul sonrası bakımın kullanılabilirliğini sağlamak ve bekleyen çocuk sayısını düşürmek	2017 yılına kadar 400 bin ek çocuk için kapasite yaratma hedefinin tutturmak ve 2020 yılı için 320 bin ek çocuk kapasitesi oluşturmak.
Ebeveyn izin haklarını iyileştirmek	Ebeveynlerin daha fazla çocuğa sahip olmalarını teşvik etmek için ebeveyn izni politikalarını artırmak.
Babaların izin kullanım oranını artırmak	2012 yılında yüzde 2 olan babaların izin kullanma oranını 2020 yılında yüzde 13'e çıkarmak.
Yabancı yardımcı sayısını artırmak	"Belirlenmiş yetenekler" (specified skills) olarak adlandırılan belirli yetenekler için oluşturulan vize ile bakıcılık sektörü dahil olmak üzere toplam 345 bin yabancı çalışanın Japonya'da işe alınmasına izin vermek.
Çalışma saatlerini iyileştirmek	Japonya'da kadının işgücüne katılımını desteklemek ve verimliliği artırmak için yüksek olan çalışma saatlerinde düzenlemeler yapmak.
Cinsiyetler arası ücret açığını kapatmak	Kadın ve erkek ücret farkını azaltmak ve cinsiyetler arası ücret açığını en azından OECD seviyesine indirmek.
Özel sektörde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikaları geliştirilme ve özel sektörü bu alanda yapılan gelişmelerin verilerini kamuoyu ile paylaşmaya teşvik etmek	Şirketlerin kadın çalışan sayılarını artırmak ve şirketleri kadınlara yönelik işe alım ve terfi gibi bilgilerin şeffaf bir şekilde paylaşılması için teşvik etmek.
Liderlik pozisyonundaki kadın sayısını	2020 yılında lider pozisyonunda bulunan

artırmak	kadınların oranını yüzde 10 seviyesinden yüzde 30'a çıkarmak.
----------	---

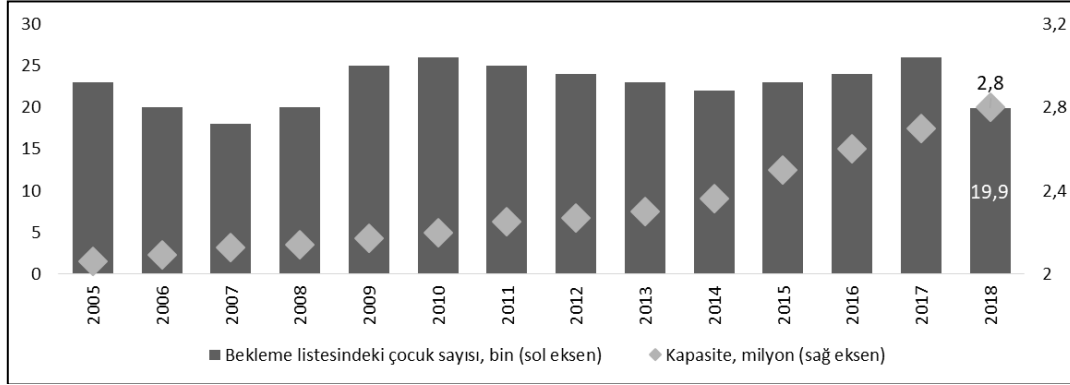
Kaynak: The Government of Japan, 2019

Aradan geçen 7 yılda (2013-2020) Womenomics politikaları kapsamında temel hedeflerden olan kadının işgücüne katılım oranını artırmak için yapılan uygulamaların ne ölçüde gerçekleştiği, hedeflere ulaşıp ulaşılmadığına yönelik genel tespitler, 8 temel politika önerisi başlıkları altında aşağıdaki gibidir:

- **Çocuk bakım merkez sayılarını artırmak**

2013 yılında Japonya'da çocuk bakım merkezlerine 2 milyondan fazla çocuk kayıtlı, 23 binden fazla çocuk ise merkeze kayıtlı olabilmek için bekleme listesinde yer almaktadır (Sachs, 2019). Hükümet, 2017 yılına kadar çocuk bakım kapasitesini 400 bin çocuğa kadar artırarak "sıfır çocuk bakımı bekleme listesi" sözü vermiştir. Geline nokta hükümet 2018 yılının sonunda çocuk bakım kapasitesini 530 bin çocuğa kadar artırarak, çocuk bakım merkezleri için hedefledikleri rakamın üstüne çıktıklarını vurgulamıştır. Hükümet verilerine göre günlük bakım kapasitesi 2012-2018 yılları arasında 2,2 milyondan 2,8 milyona ulaşmıştır. Aynı yıl Japonya Hükümeti, bekleme listesinde hala çocukların sayıca fazla olması ve bu merkezlerin sayıca artırılmasına yönelik taleplerin yoğun bir şekilde devam etmesi nedeniyle, 2020 yılı sonuna kadar 320 bin çocuk için ek çocuk bakımı kapasitesi oluşturma planını açıklamıştır (Sachs, 2019). Bu sonuçlara göre Japonya'da günlük bakım kapasitesi oranının, 2012'den 2018 yılına kadar yüzde 27 oranında arttığını söylemek yanlış olmayacaktır (Şekil 6).

Şekil 6. Günlük bakım kapasitesi ve bekleme listesindeki çocuk sayısı, 2018

Kaynak. Womenomics 5.0. Portfolio Strategy Research, Goldman Sachs raporundan alınmıştır.

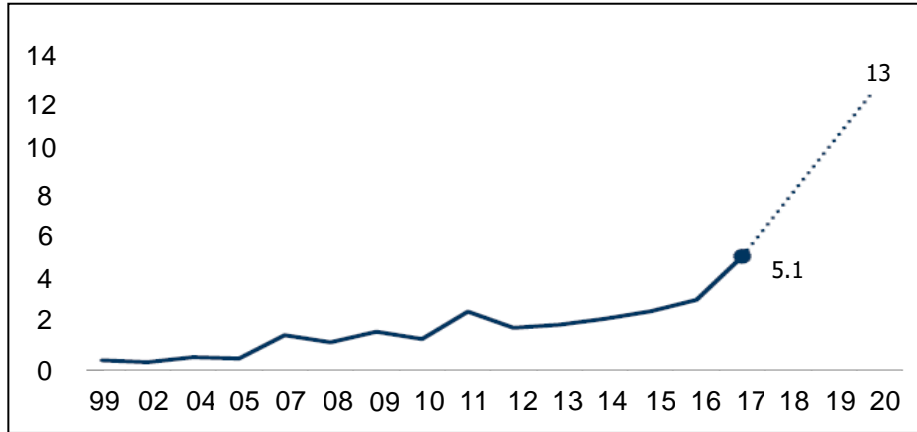
- **Ebeveyn izin haklarını iyileştirmek**

Günümüzde ebeveyn izin hakkının en fazla olduğu ülkeler arasında yer alan Japonya'da hükümet, bu alandaki temel düzenlemeyi 2016 yılında hayata geçirmiştir. Hükümet ebeveynlerin daha fazla çocuk sahibi olmalarını teşvik etmek amacıyla; (i) 2016 yılı ile birlikte ebeveyn izinlerini 6 aydan 1 yıla çıkarmış, (ii) ebeveyn izinlerinin ilk 6 ayı boyunca anne ve babalara mevcut maaşlarının yüzde 67'sine; (iii) izinlerinin geri kalan son 6 ayı içinde maaşlarının yüzde 50'sine kadar devlet desteği hakkı tanımıştır (Kavas, 2019). Dünyada ebeveyn izin

- **Babalık izni kullanım oranını artırmak.**

Japonya hükümeti tarafından 2016 yılında ebeveynlik izinlerine yönelik yapılan yasal düzenlemenin ardından, ülke sınırları içerisinde ebeveyn izni alan babaların sayıca oranları, 2012 yılında yüzde 2'den, 2017 yılında yüzde 5 seviyelerine yükselmiştir. Bu oranın 2020 yılında yüzde 13 seviyesine çıkarılması hedeflenmektedir (Şekil 7). Bu hedeften hareketle 2018 yılında hükümet işbirliğinde bazı büyük Japon şirketler, kadınların kariyerlerine ivme kazandırmak, hem işte hem evde cinsiyet eşitliğini desteklemek için annelik ve babalık izinlerine yönelik politika uygulamalarını genişletmişlerdir. Örneğin Japonya'nın en büyük inşaat şirketlerinden Taisei, 2018 yılı boyunca tüm babalardan ebeveyn iznini kullanmalarını ve babaların izinleri boyunca yaşadıklarını paylaşabilecekleri aylık bir yayın başlatmalarını zorunlu hale getirmiştir. Başka bir Japon firması olan Daikin ise doğum izninin 6 ayını veya daha azını kullanan anneler için kreş ve bakım ünitelerini artırarak daha fazla çocuk bakım desteği vermeye başlamıştır (Shoji, 2018). Uygulanan tüm bu politikalar, doğumdan sonra işe tekrar dönmeyi seçen kadınları desteklemeyi ve babalara çocuk bakımı konusunda daha fazla sorumluluk yüklemeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Sachs, 2019).

Şekil 7. Babaların özel izin kullanım oranı, 1999-2020, (%)

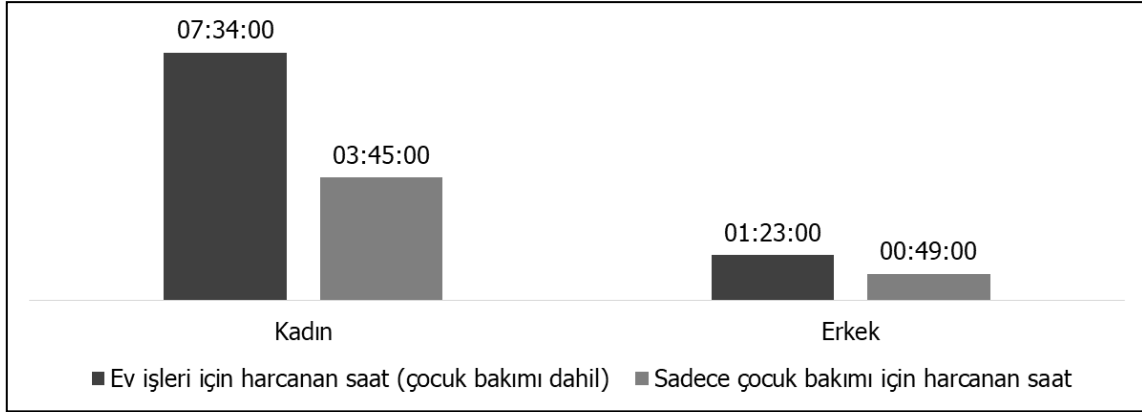

Kaynak. Womenomics 5.0. Portfolio Strategy Research, Goldman Sachs raporundan alınmıştır.

- **Yabancı yardımcı sayısını artırmak**

Sachs, Japonya'da işgücü piyasalarında çalışan kadın nüfusunun azalmasını, Japon geleneksel aile kültüründe ev işleri, çocuk ve aile bakımı gibi temel sorumlulukların daha çok kadının görevi olması şeklindeki algıdan kaynaklı olduğuna bağlamaktadır (Sachs, 2019). Japonya'da ev içi sorumluluk dağılımında erkeğin görev aldığı süre kadınların görev aldığı sürenin de çok altında seyretmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. 6 yaşından küçük çocukları olan ebeveynlerin ev işi ve çocuk bakımı için bir günde harcadığı zaman/ saat, 2016

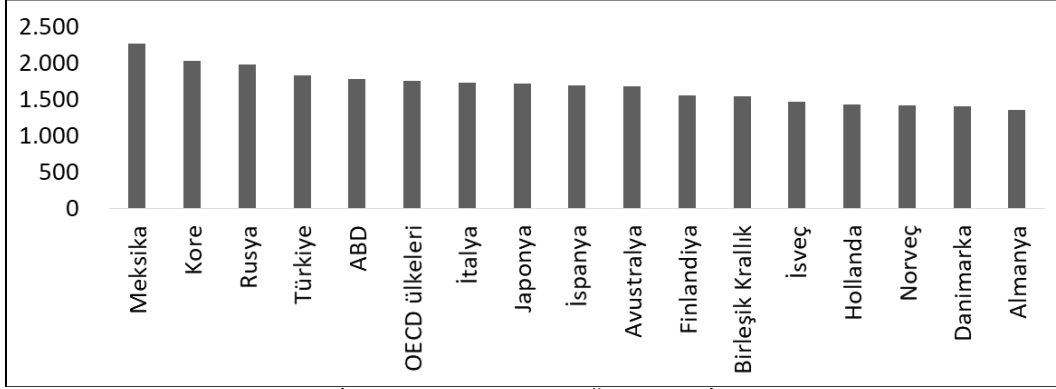
Kaynak. Government of Japan, 2018, "Women and men in Japan",

İçinde bulunduğumuz yıllarda Japonya'nın sıkı göç politikaları, yalnızca yabancı diplomatlar için çalışan yabancı yardımcılarının istihdam edilmelerine izin vermektedir. Japon kadınlar, eşlerinin (babaların) izin kullanmayı tercih etmemeleri ve bakım işlerinde yardımcılarının da olmamaları nedeniyle, doğumdan sonra çalışma hayatlarına dönmek yerine evde kalarak çocuklarıyla tek başlarına ilgilenmek durumunda kalmaktadır. 2013-2019 yılları arasında hükümet kadınların işgücüne katılmalarının önünü açabilmek adına; "yabancı yardımcı çalışan" istihdam ettirmeye yönelik politikalar üretmişse de; bu alana yönelik gerçek anlamda bir ilerleme kaydedememiştir. Hükümet 2020 yılı için öncelikli alan olarak Japonya'nın Tokyo ve Osaka'nın da bulunduğu özel ekonomik bölgelerinde daha fazla sayıda yabancı çalışan hizmetine izin vermeyi planlamaktadır. Bu kapsamda belirlenmiş yetenekler (specified skills) olarak adlandırılan belirli yetenekler için oluşturulan bir vize tasarlanarak, bu vize ile bakıcılık sektörü dahil olmak üzere toplam 345 bin yabancı çalışanın Japon işgücüne katılması hedeflenmektedir. Bu alanda henüz bir ilerleme kaydedilemese de hükümet açıklamalarında 2020 yılında hedeflenen rakama ulaşılabileceği vurgulanmaktadır (Sachs, 2019).

- **Çalışma saatleri ve iş yapma şeklini iyileştirmek**

Japonya'da iş çalışma saatleri dünyanın en fazla çalışılan iş saatleri arasında yer almaktadır (Şekil 9). Yapılan araştırmalar Japon şirketlerinin yaklaşık dörtte birinde, işçilerin ayda 80 saatten fazla çalıştıklarını; çalışanların yüzde 12'sinin de çalışma saatlerinin ayda 100 saati aştığını göstermektedir (Underhill, 2015). Japonya'da sadece kadının işgücüne katılımını desteklemek için değil; aynı zamanda çalışma tarzlarını iyileştirmek ve verimliliği artırmak için 2017 yılında bir girişim başlatılmıştır. Hükümet, çalışanlar ve şirketler için her ayın son cuma gününü 'Ayrıcalıklı Gün' ilan etmiş ve şirketlere bu günler için çalışma saatlerini 09:00-15:00 aralığında tutmalarını, saat 15:00'ten sonra paydos vermelerini istemiştir. Hükümet aynı girişim kapsamında şirket çalışanlarına, 20 gün izin yapma hakkını mecburi tutmuştur. Ancak yapılan çalışmalar, şirketlerin bu kurallara uymadığı, izinler konusunda çalışanlara sorun yarattığı ve şirket çalışanlarının sadece yüzde 35'inin bu izinleri alabildiğini göstermiştir (Sachs, 2019). Nisan 2019'da ise Japonya Hükümeti tarafından çalışma tarzı reformlarıyla ilgili olan yasa onaylanmıştır. Yapılan reform kapsamında çalışma saatleri bir işçi için yıllık ortalama en fazla 720 saat olarak belirlenmiş, aylık 80 saatin üzerinde çalışma için ise özel izin alınması şartı getirilmiştir. Hükümet, şirketlerin çalışma saatleri ve iş yapma şeklini iyileştirmek konusunda atılan adımlara yönelik ilerlemeyi, 2023 yılında görmeyi hedeflediklerini belirtmiştir (Tanaka ve Sutton, 2019).

Şekil 9. İşçi başına ortalama saat, yıllık, 2017 (bin/saat)

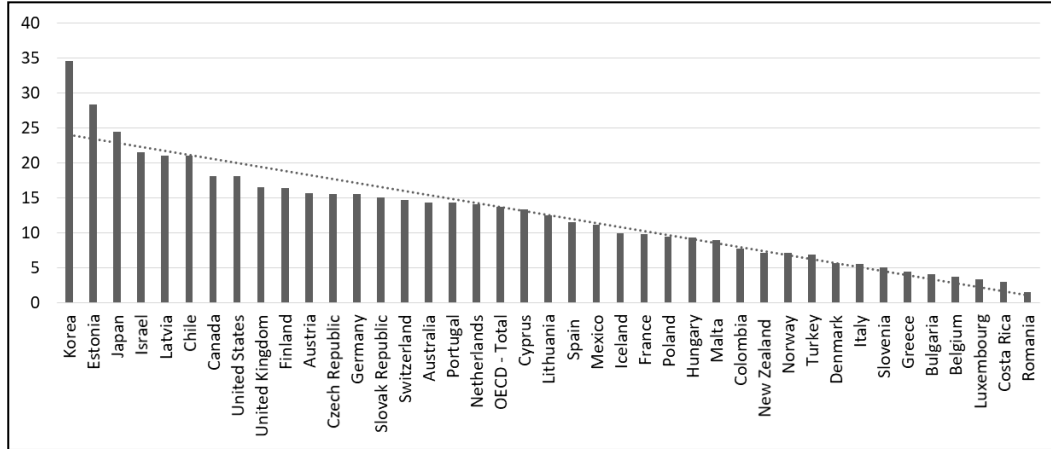

Kaynak. OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), "İstihdam Görünümü Raporu", 2017.

- **Cinsiyetler arası ücret açığını kapatmak.**

Japonya'da çalışma hayatında cinsiyetler arasında büyük bir ücret farkı bulunmaktadır. Womenomics politikaları kapsamında hükümet politikaları, özellikle özel şirketlere yönelik bu alandaki eğitim, bilinçlendirme, kamu spotu gibi farkındalık kampanyalarını artırarak; 2014 yılında cinsiyetler arası ücret açığı oranını yüzde 25,9 seviyelerinden, 2017 yılında yüzde 24 5'e seviyelerine düşürmeyi başarmıştır. Hükümetin temel hedefi 2023 yılında bu oranı OECD seviyesi olan yüzde 13,7'ye indirmektir (Şekil 10).

Şekil 10. Cinsiyetler arası ücret açığı (Gender wage gap), 2014-2017, (%)

Kaynak. OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), "İstihdam Görünümü Raporu", 2017

İçinde bulunduğumuz 2020 yılında Japonya'da kadın çalışanlarının ücret açığı sorunları hala devam etmektedir. Ücret açığı bağlamında Japonya'da faal olan inşaat sektörü ise özellikle kadın işçiler için en çok zorluk yaratan sektördür. Bu sektörde çalışan erkek işçiler, kadın işçilere kıyasla ortalama yüzde 25 oranında daha fazla ücret almaktadırlar. Ülke genelinde cinsiyetler arası ücret açığını kapatmak adına başta inşaat sektörü olmak üzere tüm diğer sektörlerde farkındalık artırma kapsamında yapılan çalışmalar yaygınlaşmaya devam etmektedir (Ünsal, 2018).

- **Özel sektörde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikaları geliştirmek ve özel sektörü bu alanda yapılan gelişmelerin verilerini kamuoyu ile paylaşmaya teşvik etmek**

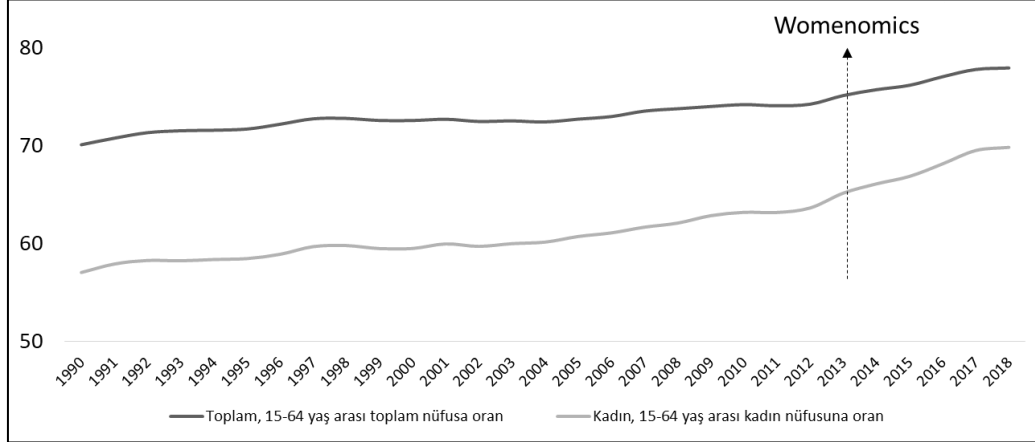
Japonya Hükümeti, Abenomics politikaları kapsamında 2013-2019 yılları arasında Japonya'daki şirket liderlerini, şirketlerinde en az bir kadın yönetici memur atanması konusunda teşvik etmiştir. Aynı yıl hükümet, sübvansiyolar ve vergi önlemleri gibi teşviklerle kadınların hem kariyerlerine hem de aile sorumluluklarına devam edebilmeleri için özel sektörde faal olan şirketlere de destek olacağını belirtmiştir. Bu kapsamda Nisan 2016'da "İşyerinde Kadınların Katılımı ve İlerlemesinin Teşvik Edilmesine İlişkin Kanun Hükmünde Kararname" yürürlüğe girmiştir (The Act on Promotion of Women's Participation and Advancement in the Workplace, 2016). Kanun kapsamında 300'den fazla çalışanı olan herhangi bir kuruluş, cinsiyet çeşitliliği ile ilgili verileri kamuoyu ile paylaşmakla yükümlü tutulmuştur. Yasaya göre şirketlerin hazırlayacağı bu veriler, şirket içinde kadınların işgücüne katılım oranları, şirketlerin kadın yönetici oranları gibi sayısal verileri içermek durumundadır. Bu kapsamda Aralık 2017 itibarıyla, 300'den fazla çalışanı olan özel sektör kuruluşlarının yüzde 99,7'si, yasada belirtilen temel verileri içeren eylem planlarını hükümete sunmuşlar ve kamuoyu ile paylaşmışlardır. Ayrıca Japonya Sağlık, Çalışma ve Refah Bakanlığı (MHLW) tarafından kadınların işgücüne katılımını destekleyici faaliyetlerde bulunan şirketleri ön plana çıkarmak ve diğer şirketleri buna teşvik edebilmek için "ERUBOSHI" adlı bir sertifikasyon programı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu sertifikalar, 2018 yılında kadınların işgücüne katılımını destekleyici faaliyetlerde bulunan 800'den fazla şirkete verilmiştir (Sachs, 2019).

- **Liderlik pozisyonundaki kadın sayısını artırmak**

Womenomics politikaları kapsamında Japonya Hükümeti, kadınların üst düzey pozisyonlarda zayıf temsil edilmesi sorununu çözmek için 2020 yılı içerisinde lider pozisyonlarda çalışan kadınların oranını tüm sektörlerde yüzde 30 seviyelerini çıkarmayı hedeflemiştir. Yapılan araştırmalar Japonya'nın bu alanda henüz yeterli düzeyde bir ilerleme kaydedemediğini göstermektedir. Japonya'nın Ulusal Diet adıyla bilinen ulusal parlamentosunda kadınların temsil edilme oranı 2014 yılında yüzde 10,8'dir. Goldman Sachs raporunda bu oranın 2017'de yüzde 10,1 düzeyine gerilediği görülmektedir (Sachs, 2019). Yine aynı çalışmada özel şirketlerdeki bölüm şefi seviyesine eşdeğer pozisyonlarda çalışan kadınların oranı 2017 yılında yüzde 10,9'dur. 2020 yılında bölüm şefi seviyesine eşdeğer pozisyonlarda çalışan kadınların oranının, yüzde 15 seviyelerine çıkarılması hedeflenmektedir. Ayrıca raporda 2017 yılında bölüm yöneticisi seviyesine eşdeğer pozisyonlarda çalışan kadınların oranı yüzde 6,3 olup; 2020 yılında bu oranın yüzde 10 seviyesine çıkarılmasının hedeflendiği vurgulanmıştır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü verilerine göre Japonya'da halka açık en büyük şirketlerin kurullarında kadınların koltuk payı 2017 yılı itibarıyla yüzde 5,3'tür (OECD, 2017). 2020 yılı için hükümet hedefi ise bu oranı yüzde 10 seviyesine taşımaktır. Liderlik pozisyonundaki kadın sayısını artırmak için hükümet, farkındalık kampanyaları ile çalışmalarına devam etmektedir (Sachs, 2019).

Womenomics politikalarının temel amaçları ve hedefleri doğrultusunda yapılan tüm bu düzenlemeler ve uygulamalar, Japonya'da kadın istihdamının artmasını desteklemiştir. Japonya Hükümeti Womenomics politikaları kapsamında, Şekil-11'den de görüldüğü üzere, 15-64 yaşları arasındaki çalışma çağındaki kadınların işgücüne katılım oranlarını, 2013 yılından 2019 yılına kadar yüzde 63'ten yüzde 71,3 seviyesine çıkarmıştır (Sak, 2019). Japonya Hükümeti, 25-44 yaş arasındaki doğum yapan kadınların işgücüne katılım oranını 2020 yılına kadar yüzde 77 seviyesine çıkarmayı hedeflemektedir (Sachs, 2019).

Şekil 11. İşgücüne katılım oranları, 15-64 yaş, (%)

Kaynak. Uluslararası Çalışma Örgütü, 2019.

Belirtilen hedeflerin yanı sıra ayrıca; “kadınların ilk çocuktan sonra işe dönme” oranlarında da artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Kadınların ilk çocuktan sonra işe dönme oranları 2010 yılında yüzde 38 iken; bu oranın 2018 yılı itibarıyla yüzde 53 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Japonya Hükümeti, 2020 yılı sonunda bu oranı, yüzde 55 seviyesine çıkarmayı hedeflemektedir (Sachs, 2019). Abenomics hedefleri bağlamında Japonya, kadın istihdamını 2013 yılından 2019 yılına kadar (kadın çalışan sayısını 26,5 milyondan 29,5 milyona çıkararak) 3 milyon artırmayı başarmıştır. Ancak cinsiyet eşitsizliğine vurgu yapan uluslararası raporlarda Japonya hala cinsiyet eşitliği açısından birçok ülkenin gerisinde kalmaya devam etmektedir. İşgücüne katılım gibi çeşitli konularda cinsiyet eşitsizliklerini ölçen Dünya Ekonomik Forumu’nun Küresel Cinsiyet Açığı Raporu 2020’ye göre, Japonya’nın 153 ülke arasında 121. sırada yer aldığı görülmektedir. Raporla Japonya’nın cinsiyet eşitsizliğini azaltmaya yönelik politikaları sonucunda, cinsiyet eşitsizliğini azalttığı ve kadın istihdamını artırdığı vurgulansa da, bu alana yönelik çalışmaların çeşitlendirilerek ivedilikle uzun vadeli demografik sorunların giderilmesine yardımcı olunması gerektiği belirtilmektedir (Dünya Ekonomik Forumu’nun Küresel Cinsiyet Açığı Raporu, 2020).

Japonya’da Abenomics kapsamında kadın istihdamını artırmaya yönelik geliştirilen tüm politikalar ve bu politikaların uygulama alanları, Tablo 3’te özet halinde sunulmuştur. Burada “✓” işareti, gerçekleşen politika hedeflerini belirtmektedir. Sürecin ilerlemekte olduğu politika hedefleri “~” ile gösterilirken; diğerlerine kıyasla görece beklenenden daha yavaş ilerleyen politika hedefleri ise “x” işareti ile vurgulanmıştır. Tablo 3’e göre ana hedef olarak belirlenen kadınların işgücüne katılım oranında artış sağlandığı, cinsiyet açığını kapatmaya yönelik çalışmaların ise hala devam ettiği gözlemlenmektedir.

Tablo 3. Womenomics politika hedefleri ve 2019 özet durumu

Politika hedefleri	Durum
Kadınların işgücüne katılımını artırmak	✓
Çalışma saatlerini iyileştirmek	✓
Liderlik pozisyonundaki kadın sayısını artırmak	X
Cinsiyetler arası ücret açığını azaltmak	X
Özel sektörde kadın istihdamına yönelik şeffaflık sağlamak	✓

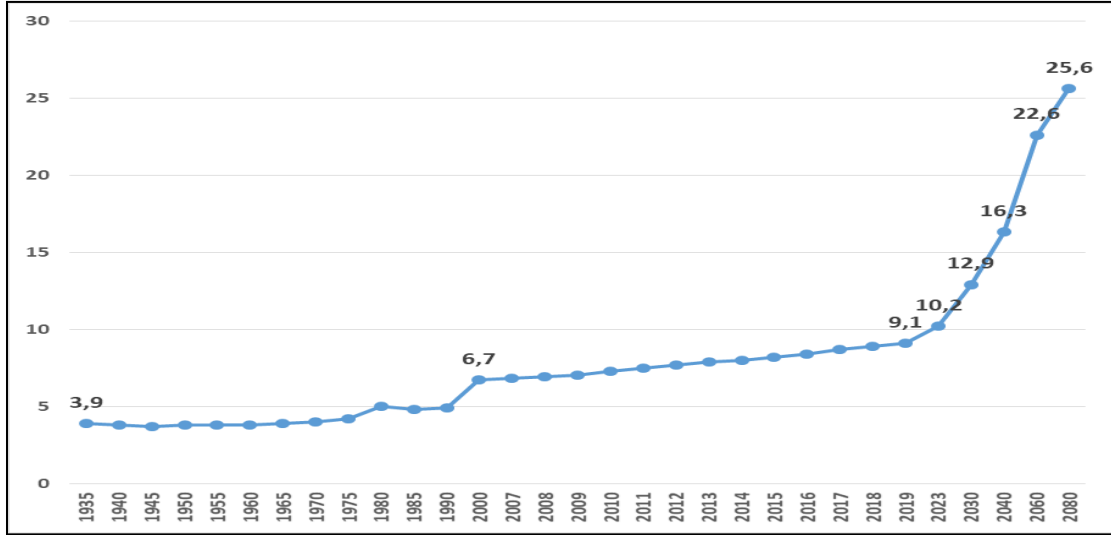
Yabancı yardımcı sayısını artırmak	X
Kreş ve ana okul kapasitesini artırmak ve bekleyen çocuk sayısını düşürmek	~
Ebeveyn izin haklarını iyileştirmek	✓
Babalık izni kullanımını artırmak	~

Kaynak. Gender Equality Bureau, Cabinet Office, Government of Japan (2019), "Women and men in Japan"

3. JAPONYA ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMININ MEVCUT DURUMU

Uzun yıllar genç nüfus oranıyla ön plana çıkan Türkiye, son dönemlerde artan yaşlı nüfus oranı ile dikkat çeken ülkeler arasına girmektedir. 2018 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Türkiye'deki yaşlılık oranı yüzde 9,1 seviyesine ulaşmıştır. (Şekil 12)

Şekil 12. Yıllara göre yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı (%)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). İşgücü İstatistikleri

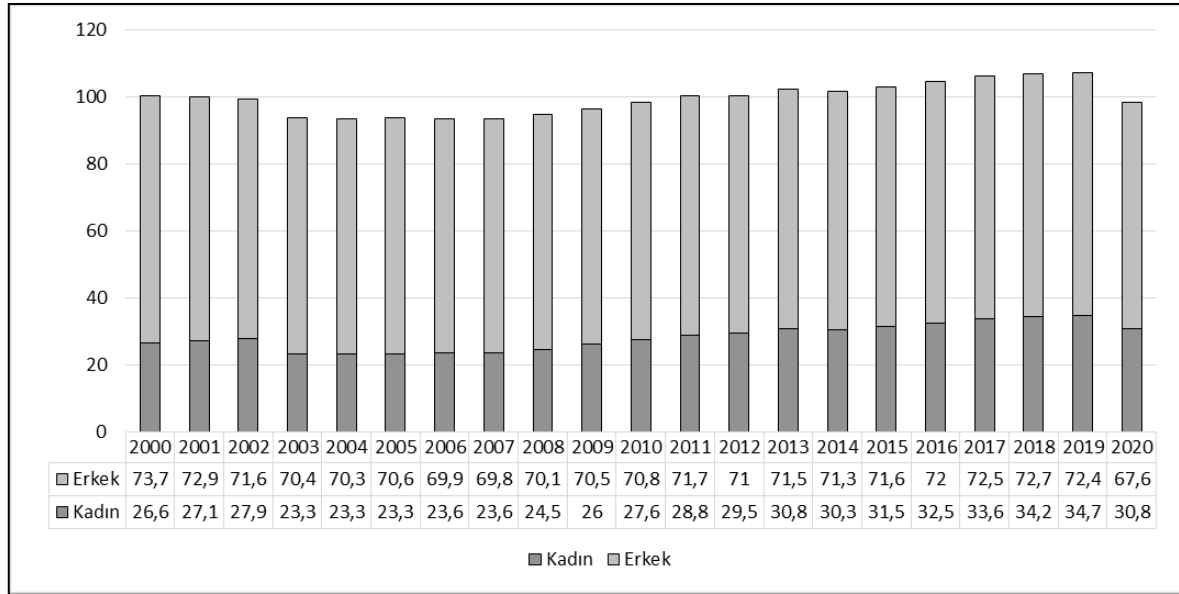
Şekil 12'ye göre yaşlı nüfus sayısı 1935 yılında 628 041 bin iken; 2019 yılında bu sayı 7 milyon 550 bin 727 kişi olmuştur. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 1935 yılına göre 2,3 kat artarak 2019 yılında yüzde 9,1 seviyesine ulaşmıştır. Yapılan nüfus tahminleri de yaşlı nüfusun artış trendini devam ettireceğini öngörmektedir. Yapılan çalışmaya göre Türkiye'nin nüfus tahminlerine göre 2023 yılında yaşlı nüfus oranının yüzde 10,2; 2030'da yüzde 12,9; 2040'ta yüzde 16,3; 2060'ta yüzde 22,6; 2080'de yüzde 25,6'ya ulaşacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2018). Bu veriler, Türkiye'nin de Japonya gibi yıllar içerisinde yaşlanan ülkeler arasında yer alacağına işaret etmektedir.

Artan yaşlı nüfusun yanında, Türkiye'de yıllar içerisinde işsizlik oranlarında da dikkate değer bir şekilde artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Türkiye'de işsizlik oranlarının 1960'lı yıllardan bu yana artış eğiliminde olduğu dikkat çekmektedir. Bu dönemde küreselleşme eğilimleri ile beraber Türkiye'nin kendi dinamiklerinde yaşanan değişmelerin sosyal yapıdaki etkileri, işsizliğin artmasındaki en temel nedenler arasında gösterilmektedir. Özellikle kırdan kente yaşanan göç, göç sonucu oluşan gecekondulaşma olgusu, dolayısıyla kentleşme eğilimleri ve kırdan kente göç eden kadınların kentte işsiz kalması ve kayıtdışı işlerde çalışması gibi sorunlar, sosyal yapıda yaşanan

sorunlara örnek gösterilebilir (Apaydın, 2018: 171). İşsizlik oranının özellikle 2000’li yıllar sonrasındaki hızlı artışı da dikkat çekicidir. 2000 öncesi 1990-1999 yılları arası dönemin ortalaması yüzde 7,8 iken; 2000 ile 2009 arası 10 yıllık dönemin ortalama işsizlik oranı yüzde 10,3’ e yükselmiştir. 2010 ile 2019yılları arasındaki bir sonraki dönemin işsizlik oranı ise yüzde 10,7’ye yükselmiştir. Bu yükseliş 2020 yılında da devam etmiş ve 2020 yılı Eylül ayı işsizlik ortalaması yüzde 13,7’ye ulaşmıştır (TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2020).

Demografik değişimlerin yanında, Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranlarında gerçek anlamda bir ilerlemeden bahsetmek mümkün değildir. Bu durum, Şekil-13 kapsamında gösterilmeye çalışılmıştır.

Şekil 13. Yıllara itibariyle cinsiyete göre işgücüne katılma oranı (%)

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri 2000*-2020

Şekil 13’ e göre son 20 yılda kadınların işgücüne katılımı ortalama yüzde 28,2 oranında kalırken; erkeklerde bu oranın yüzde 71,2 seviyesinde seyrettiği dikkat çekmektedir. Tabloya göre 2020 yılında kadınların işgücüne katılım oranındaki azalma eğilimi dikkat çekicidir. Kadınların 2019 yılındaki işgücüne katılım oranı yüzde 34,7 iken; son 1 yılda (2020 yılında) bu oran yüzde 30,8 seviyesine gerilemiştir. Kadınların işgücüne katılım oranındaki azalmanın nedenlerinden birini, dünya genelinde yaşanan Kovid-19 salgınının, işgücü piyasalarında yaratmış olduğu olumsuz etkiye bağlamak mümkündür. Ancak bu durum Türkiye’deki kadınların işgücüne katılım oranlarının, gelişmiş ülkelerdeki oranların çok altında olduğu gerçeğini değiştirmemektedir (Şekil 3).

Bünyesinde istihdam bileşenini de barındıran cinsiyet eşitliğine yönelik yapılan uluslararası çalışmalar da başta işgücüne katılım, eğitim, sağlık gibi temel değişkenlerinde Türkiye’nin mevcut durumunu olumsuz olarak değerlendirmektedir. En son 17 Aralık 2019’da yayımlanan Dünya Ekonomi Forumu Küresel Cinsiyet Eşitliği Endeksi’nde Türkiye 153 ülke arasından cinsiyet eşitliği sıralamasında 130’uncu sıradadır. İstihdama katılım ve fırsat eşitliği alanında 135’inci sırada gelen Türkiye; eğitime katılım alt endeksinde 113’üncü; sağlık ve sağ kalma alt endeksinde 64’üncü; siyasette temsil edilmede 109’uncu sıralarda yer almaktadır (Global Gender Gap Report, 2020). Yine benzer şekilde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2019 yılında Toplumsal Cinsiyet

Eşitsizliği endeksi yayımlanmıştır. Bu endekse göre Türkiye, özellikle kadınların istihdama katılımında neredeyse tüm G-20 ülkelerinin ve OECD ortalamasının gerisinde kalmaktadır (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2019). Görüldüğü üzere kadınların istihdama katılımında Türkiye uluslararası örneklere kıyasla, birçok gelişmiş ülkenin gerisinde kalmaktadır.

Türkiye’de başta kadınları iş hayatına dahil etmek için atılan adımlardan birisi Kasım 2016 tarihinde çıkarılan “Analık İzni Veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik” kapsamında ele alınmıştır. Yönetmelik kapsamında, Türkiye’de kadınların doğum izni ve çocuğun mecburi ilköğretim çağına gelmesine kadar ebeveynlerin kısmi süreli çalışma haklarında düzenlemeler getirilmesi hedeflenmektedir. Bu düzenleme kapsamında doğum yapan annelere 4 ay ücretli izin verilirken; anne istediği takdirde izin süresini ücretsiz olarak 6 ay daha uzatma şansına sahip olabilmektedir. Çalışma koşulları kapsamında çocuk 1 yaşına gelene kadar anneye iş yerinde, günde 1,5 saat erken çıkabilme ve süt iznini kullanma hakkı tanınmıştır. Bu durum işverenin izniyle ebeveynlere, yarı zamanlı ve kısmi zamanlı çalışma hakkını getirmektedir. Düzenleme kapsamında çocuğun mecburi ilköğretim çağına gelmesine kadar ebeveynlerden birine sigorta primi tam zamanlı yatacak şekilde, günlük iş saatinin yarısı kadar çalışma ve maaşının yarısını işverenin, yarısını da devletin karşılaması imkânını getirilmiştir. TÜİK verilerine göre Bu düzenlenmeden en çok yararlananların üniversite mezunu kadınlar olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre 2017 yılında işgücü piyasasına katılan 482 bin yükseköğretimli kesimin 222 bini erkeklerden; 260 bini ise kadınlardan oluşmaktadır. Üniversite mezunu erkeklerin yüzde 96,4’ü iş bulurken; kadınlarda bu oranın yüzde 45,0’de kaldığı dikkat çekmektedir. Yani son bir yılda işgücü piyasasına katılan 260 bin yükseköğretimli kadının sadece 117 bini iş bulmuştur (TÜİK, 2017). Ancak yapılan bu düzenleme kadınların işgücüne katılımında yeterli düzeyde etkili olamamıştır. Nitekim düzenlemeden sonra yapılan bazı araştırmalar Türkiye’de kadınların işgücüne katılmama nedenleri arasında; ebeveyn izinlerinin yeterli olmaması, ev, çocuk ve aile bakımı gibi sorumlulukların erkeğe göre kadının daha çok sorumluluğunda olması gibi nedenlerin etkili olduğunugöstermektedir (TÜİK, 2018; AÇEV, 2017).

4.SONUÇ

Japonya örneğinde de görüldüğü üzere gelişmiş ülkeler bir yandan hızla yaşlanan nüfusları karşısında başta kadınlar olmak üzere işgücünü artırmaya yönelik tedbirleri alırken; bir yandan da yaşlanan dünya karşısında özellikle ekonomik bağlamda gereksinim duyulan işgücünün, işgücü piyasasıyla uyumunu sağlamaya yönelik çalışmalar yapmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerin bugün karşı karşıya bulunduğu işgücünün yaşlanması ve bu sorun karşısında kadınların işgücüne katılımı, şu an demografik geçiş sürecini yaşayan Türkiye’de de yakın bir gelecekte kaçınılmaz olarak gündeme gelecektir. Bugün özellikle Avrupa’nın en genç nüfusuna sahip olan ülkemizde, ne yazık ki işsizlik oranı da yıllar itibarıyla artış göstermektedir. Bu durum sahip olduğumuz genç nüfus kaynağını yeterince değerlendiremediğimize işaret etmektedir. Bunun sonucunda da sahip olduğumuz bu "avantaj" (genç nüfus), yakın zamanda ülkemiz için bir ciddi "soruna" dönüşecektir. Eğer şimdiden başta kadınların olmak üzere istihdamın artırılmasına yönelik gerekli önlemler alınmaz ve politikalar hayat geçirilmez ise bugünün başta işsizlik ve eksik istihdam gibi sorunlarıyla karşı karşıya bulunan kadın işgücünün, büyük bir sorun olarak karşımıza çıkması kaçınılmazdır (Gündoğan, 2001: 108).

Kadınların işgücü katılımında birçok ülkenin gerisinde kalan Türkiye'nin ekonomik büyüme hedeflerine ulaşabilmesi için kadınların işgücüne dahil edilmesi kapsamında yeni bir politika önerisi ve söylem geliştirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Japonya'da başarısı ölçülen ve ilerleme kaydettiği görülen Womenomics modeli, Türkiye için örnek teşkil edebilir. Türkiye'de sadece kadınların doğum öncesi ve sonrasında izin ve kısmi süreli çalışma haklarının düzenlenmesine yönelik girişimler, kadınların istihdamının arttırılmasında etkili bir model değildir. Womenomics modeli göz önünde bulundurularak, kadınların istihdamını arttıracak önlemlerle ilgili daha bütüncül plan ve programların oluşturması gerekir. Kadınların istihdamını arttırmaya yönelik ebeveyn ve annelik izinlerinin yanında; (i) çalışma saatlerini iyileştirmek; (ii) liderlik pozisyonundaki kadın sayısını arttırmak; (iii) cinsiyetler arası ücret açığını azaltmak; (iv) özel sektörde kadın istihdamına yönelik şeffaflık sağlamak; (v) yabancı yardımcı sayısını arttırmak; (vi) kreş ve ana okul kapasitesini arttırmak ve bekleyen çocuk sayısını düşürmek ve (vii) babalık izni kullanımını arttırmak gibi Womenomics program kapsamında geliştirilen maddelere yönelik de düzenlemelerin ve yapısal reformların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak kadınların istihdamını arttıracak önlemlerle ilgili daha bütüncül plan ve programların oluşturulması gerekmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de başta yasa yapıcılar olmak üzere kadınların işgücü katılımını arttırmayı hedefleyen politika önericileri, Womenomics programını ayrıntılı olarak incelemeli ve Türkiye'ye özgü kapsamlı bir program önerisi getirilebilmelidir. Womenomics programının ayrıntılı incelenmesi ile oluşturulacak bu programda kadınların doğum izni, emzirme izni ve kısmi çalışma gibi bireysel düzenlemeler çeşitlenmeli ve geliştirilmelidir (Kavas, 2018). Bu hedeflerin yanında; (i) çocukların evde bakım hizmetlerini kolaylaştırmaya yönelik önlemler alma, (ii) çalışanlara yönelik kurum içi ya da kurum dışında devlet/özel kreş sayılarını artırma, (iii) kreş ve okul sonrası bakım kapasitesini geliştirme, (iv) cinsiyetler arası fırsat, mali ve sosyal haklardaki eşitliği gözeten politikaları benimseme, (v) kadınların istihdamını arttırmaya yönelik kamu-özel sektör işbirliğini güçlendirme, (vi) çalışma koşullarını iyileştirme gibi politika kararlarının alınması ve bu politikaların, somut, ölçülebilir ve izlenebilir göstergelerle ölçülmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Alcan, D. (2018). *Türkiye'de İşgücüne Katılımın Belirleyicileri ve İşgücüne Katılım Oranı Öngörülleri*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları.
- Analık İzni Veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik (2016, 8 Kasım) Resmi Gazete (Sayı:29882). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161108-11.htm>.
- Anne Çocuk Eğitim Vakfı. (2017). *AÇEV Türkiye'de babalık konusunda yapılan en kapsamlı araştırmanın sonuçlarını açıkladı!*. Erişim adresi <http://www.acev.org/wp-content/uploads/2018/01/3.ACEV-Babalik-Arastirmasinin-Sonuclarini-Acikladi.pdf>.
- Apaydın, F. (2018). Türkiye'de İşsizliğin Karakteristiklerinin Karşılaştırmalı Analizi Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (30), 159-200.
- Assmann, S. (2014). Gender Equality in Japan: The Equal Employment Opportunity Law Revisited. *The Asia Pacific Journal*, 12 (45). Erişim adresi <https://apjjf.org/-Stephanie-Assmann/4211/article.pdf>.
- Aykut, B. (2005). Türkiye'de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(12), 106-117.

- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2019). *Human Development Report-Calculating the Indices*. Erişim adresi <http://hdr.undp.org/en/content/calculating-indices>.
- Dalkıranoglu, T. ve Çetinel, F. (2008). Konaklama İşletmelerinde Kadın ve Erkek Yöneticilerin Cinsiyet Ayrımcılığına Karşı Tutumlarının Karşılaştırılması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 77-296. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000126272/5000116073.pdf?>
- Dünya Sağlık Örgütü. (2018). *Dünya Sağlık İstatistikleri 2018*. Erişim adresi. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272596/9789241565585-eng.pdf?ua=1>.
- Government of Japan. (2019). Women and men in Japan. Erişim adresi http://www.gender.go.jp/english_contents/pr_act/pub/pamphlet/women-and-men.html.
- Gündoğan, N. (2001). İşgücünün Yaşlanması ve İşgücü Piyasalarına Etkiler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 95-108. Erişim adresi <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000053637/5000050953.pdf?>
- Karaca, A. (2014). Japonya'nın yeni resesyon çıkmazı. Erişim adresi <https://www.finansgundem.com/yazarlar/japonyanin-yeni-resesyon-cikmazi-yazisi/466657>.
- Kavas, A. (2018). Türkiye'de Babalar Çocuk Bakamıyor. Erişim adresi https://www.tepav.org.tr/upload/files/1533037517-6.Turkiye___de_Babalar_Cocuk_Bakamiyor.pdf.
- Luci, A. (2009). Female Labour Market Participation And Economic Growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development, Inderscience Enterprises Ltd*, 4(2/3), 97-108.
- Makal, A. ve Toksöz G. (2012). *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Oda, S., ve Reynolds, I. (2018). What Is Womenomics, and Is It Working for Japan?. *The Washington Post*. Erişim adresi https://www.washingtonpost.com/business/what-is-womenomics-and-is-it-working-for-japan/2018/09/19/558a5b12-bc3e-11e8-8243-f3ae9c99658a_story.html.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2017). *Bridging the Gap: Inclusive Growth 2017 Update Report*. Erişim adresi http://www.oecd.org/inclusive-growth/Bridging_the_Gap.pdf. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), (2017). *OECD Stat-Female share of seats on boards of the largest publicly listed companies, Employment data*. Erişim adresi <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54753>.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2003-2004). Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-86.
- Sachs, G. (1999). Womenomics: Buy the Female Economy. Portfolio Strategy Research. Erişim adresi <https://annazaritt.blog.ilsol24ore.com/wp-content/uploads/sites/54/files/womenomics2-pdf.pdf>.
- Sachs, G. (2019). Womenomics 5.0. Portfolio Strategy Research. Erişim adresi <https://www.goldmansachs.com/insights/pages/womenomics-5.0/index.html>.
- Sak, G. (2015). Bize acilen bir üst akıl lazım. Erişim adresi <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6455>.
- Sak, G. (2019). Japonya hakikaten bir yerlere benzemiyor. Erişim adresi <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6455/Japonya+hakikaten+bir+yerlere+benzemiyor>.
- Shoji, K. (2018). *Japan's companies are beginning to rethink paternity leave policies*. Erişim adresi <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/03/31/national/media-national/japans-companies-beginning-rethink-paternity-leave-policies/>.
- Solymos, D. (2016). *Female Labor Force Participation Rate in Japan: The Causes of the Gender Gap and Its Economic Consequences*. Erişim adresi https://www.google.com/search?q=Female+Labor+Force+Participation+Rate+in+Japan%3A+The+Causes+of+the+Gender+Gap+and+Its+Economic+Consequences&rlz=1C1SQJL_trTR844TR844&o

q=Female+Labor+Force+Participation+Rate+in+Japan%3A+The+Causes+of+the+Gender+Gap+and+Its+Economic+Consequences&aqs=chrome..69i57.758j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8.

Şenol, D. ve Mazman, İ. (2013). Tarihi Ber Bakışla Çalışma Hayatında Kadın. *Aile ve Kadın Sempozyumu, Aile ve Kadın Sempozyumu Bildiri Kitabı*, içinde (2-15 ss) Kırkkale: Üniversitesi Yayınları. Erişim adresi https://www.academia.edu/31022530/TAR%C4%B0H%C4%B0_B%C4%B0R_BAKI%C5%9ELA_%C3%87ALI%C5%9EMA_HAYATINDA_KADIN.doc

Şimşek, M.(2008). *Küreselleşen Dünyada Kadının Ekonomik Konumu*,. Bursa: Ekin Yayınları.

Tanaka, A. ve Sutton, M. (2019). *Japan: Significant Changes To Japan's Labor Laws Will Take*

Effect In April 2019: Are You Prepared?.Erişim adresi <https://www.mondaq.com/Employment-and-HR/782016/Significant-Changes-To-Japan39s-Labor-Laws-Will-Take-Effect-In-April-2019-Are-You-Prepared>, (13.01.2020).

The Act on Promotion of Women's Participation and Advancement in the Workplace (2016). Erişim adresi http://www.gender.go.jp/english_contents/pr_act/pub/pamphlet/women-and-men17/pdf/2-5.pdf, (08.10.2019).

The Government of Japan (2019). *Abenomics*. Erişim adresi <https://www.japan.go.jp/>.

The United Nations Department of Economic and Social Affairs (2019). *World Population Prospects 2019*. Erişim adresi https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf, (12.11.2019).

The World Bank (2019). *Labor Force Participation*. Erişim adresi <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.NE.ZS?end=2019&start=1990>.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2017). *İşgücü İstatistikleri*. Erişim adresi <https://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do;jsessionid=bnLYZQMnrXsQQTctBf33NLH5b138tpXg784Gnp0z1t8qJySWsXBY!-45034157?id=24631>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *İstatistiklerle Yaşlılar*. Erişim adresi <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30699>, (07.09.2019).

Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *İşgücü İstatistikleri*. Erişim adresi <http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=27688>.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *İstatistiklerle Yaşlılar*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/tr/display-bulletin/?bulletin=isgucu-istatistikleri-haziran-2020-33790>, (11.09.2020).

Uluslararası Çalışma Örgütü. (2019). *Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler 2019*.Erişim adresi <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS>.

UN World Population Prospects. (2019). Erişim adresi. <https://population.un.org/wpp/>

Underhill, J. (2015). The 100 hour work week in Japan 2015. Erişim adresi <https://finance.yahoo.com/news/working-towards-death-in-japan-140758364.html>.

Ünsal, E. (2018). Japonya'nın Kadın İşçileri. Erişim adresi <https://www.aydinlik.com.tr/japonya-nin-kadin-iscileri-engin-unsal-kose-yazilari-mayis-2018>.

World Economic Forum.(2020). *The Global Gender Gap Report*. Erişim adresi <https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality>.

Vatandaş, S. (2013). AB Nüfusunda Yaşlanma Sorunu ve Çözüm Seçenekleri. Erişim adresi <http://www.bilgesam.org/incele/64/-ab-nufusunda-yaslanma-sorunu-ve-cozum-secenekleri/#.Xl0RGagzbDc>.

Yağcıoğlu, S. (2018). *Kadın İşgücü İstihdamı ve Sorunları: Konya Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Yaprak, Ş. (2003). *Kadın İşgücünün İstihdam Etkileri: Eskişehir Bölgesinde Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 15.08.2020 | Kabul Tarihi: 26.11.2020

ERGONOMİK RİSK FAKTÖRLERİNİN ÇALIŞANLARIN PERFORMANS, SADAKAT VE MEMNUNİYET ALGILARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: CIVATA FABRİKASI ÖRNEĞİ

Mustafa DESTE

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniv. İİBF İşletme Bölümü
mustafa.deste@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5781-6543>

Sami SEVER

Arş. Gör., İnönü Üniv. İİBF İşletme Bölümü
sami.sever@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6827-054X>

Ahmet KARABEY

Endüstri Mühendisi
ahmet.karabey@teknobaglantı.com.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9417-7207>

Atif / Citation: Deste, M., Sever, S., Karabey, A. (2020). Ergonomik Risk Faktörlerinin Çalışanların Performans, Sadakat Ve Memnuniyet Algıları Üzerindeki Etkileri: Cıvata Fabrikası Örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 359-372.

Öz

Odak noktası insan olan ergonomi biliminin temel amacı, işin insana ve insanın işe uyumunu artırmaktır. Bu uyumun sağlanamadığı işletmelerde, çalışanlarda kas ve iskelet sistemi rahatsızlıklarının kolaylıkla ortaya çıkabileceğini ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede, ortaya çıkabilecek ergonomik risklerin, sadece çalışan sağlığı açısından değil performans ve verimlilik açısından da işletmeye yansımalarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, Malatya Organize Sanayi bölgesinde faaliyet göstermekte olan bir işletmenin imalat süreçlerinde ortaya çıkabilecek fiziksel risk faktörlerinin, çalışanların performansı ve verimliliği üzerindeki olası etkileri araştırılmıştır. İrادی olarak belirlenen bir işyerinde tüm çalışanlar kapsama alınmıştır. Anketin ilk bölümü çalışanların demografik ve mesleki özelliklerini ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. İkinci bölümde ise, çalışanların kas ve iskelet sistemi rahatsızlıkları ile birlikte çalışanların ergonomik risk algılarını, performanslarını, memnuniyet ve sadakat düzeylerini ölçmeye yönelik ölçeklere yer verilmiştir. Bu çerçevede 113 çalışanın katılımı sağlanarak verilerin toplanma süreci tamamlanmıştır. Elde edilen verilerin istatistiksel analizleri SPSS paket programında yapılmıştır. Çalışanların demografik ve mesleki özellikleri ile geliştirilen ölçeklere verilen cevaplar arasında anlamlı dağılım farklılıkları olup olmadığı araştırılmıştır. Ölçekler arası ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla

yapılan korelasyon analizine göre, ergonomik risk algıları ile fiziksel rahatsızlıklar arasında pozitif yönlü; ergonomik risk algıları ile memnuniyet ve sadakat arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:Ergonomi, Ergonomik Risk Faktörleri, Memnuniyet, Performans, Sadakat

EFFECTS OF ERGONOMIC RISK FACTORS ON PERFORMANCE, LOYALTY AND SATISFACTION PERCEPTION OF EMPLOYEES: BOLT PLANT EXAMPLE

Abstract

The main aim of the science of ergonomics, whose focus is human, is to increase the adaptability of the work to human and human to work. It is possible to state that musculoskeletal disorders can easily occur in the enterprises where this adaptation cannot be achieved. In this context, it is necessary to evaluate the reflections of the ergonomic risks that may arise on the enterprise not only in terms of employee health but also in terms of performance and efficiency. In this study, the possible effects of physical risk factors on the performance and productivity of the employees in the manufacturing processes of an enterprise operating in Malatya Organized Industrial Zone were investigated. All employees were included in a voluntary workplace. The first part of the questionnaire was prepared to measure the demographic and occupational characteristics of the employees. In the second part, scales to measure the musculoskeletal disorders of the employees and ergonomic risk perceptions, performances, satisfaction and loyalty levels of the employees are given. Within this framework, 113 employees were participated in and data collection process was completed. Statistical analysis of the data was performed by SPSS package program. The differences between the demographic and occupational characteristics of the employees and the responses to the developed scales were investigated. According to the correlation analysis conducted to reveal the relationships between scales, there was a positive correlation between ergonomic risk perceptions and physical disorders; there is a negative relationship between ergonomic risk perceptions and satisfaction and loyalty.

Keywords: *Ergonomics, Ergonomic Risk Factors, Satisfaction, Performance, Loyalty*

1. GİRİŞ

Endüstriyel devrimin dördüncüsü olan Endüstri 4.0 ile birlikte üretim süreçlerinde dijitalleşme başlamıştır. Bu süreçte makine ve robotların üretimi devralmasıyla, insan gücüne duyulan ihtiyaç azalmıştır. Fakat TUBİTAK'ın 2016 yılında 1000 özel sektör kuruluşuyla yaptığı çalışma, Türkiye sanayisinin dijital olgunluk seviyesinin Endüstri 2.0 ile Endüstri 3.0 arasında yer aldığını göstermektedir (Ünlü ve Atik, 2019). Yani üretim süreçlerinde hala insan etkin rol almaktadır. Bu durum mal ve hizmet üretiminde aktif rol alan insanın işletmelerin verimlilikleri üzerinde doğrudan etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda daha verimli bir şekilde üretim yapmak isteyen işletmelerin iş gücü verimliliğini artıracak iyileştirmeleri aktif bir şekilde yapması gerekmektedir. İş gücü verimliliğini etkileyen faktörlerin başında fiziksel çevre ve işin yapısı gelmektedir. Bu noktada insan ile iş arasındaki uyumu artırmayı amaçlayan ergonomi bilimi devreye girmektedir. İş gücünü daha verimli hale getirmek isteyen işletmeler için ergonomi çalışmaları vazgeçilmez olmaktadır.

Çalışma ortamlarında aşırı yük kaldırma ve uygunsuz çalışma pozisyonları gibi fiziksel etkenlere maruz kalındığında işçilerin işe bağlı olarak kas-iskelet yaralanması ve sakatlanması söz konusu olabilmektedir. Yapılması gereken ergonomik düzenlemeler yapılmadığı takdirde yaralanma ve sakatlıklar artmakta ve buna bağlı olarak iş gücü kaybı, tazminat ve işçinin tedavisi için yapılan masraflar gibi çeşitli maliyetler ortaya çıkmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda

ergonomik düzenlemelerin ne kadar gerekli olduğu da açıkça ortaya çıkmaktadır (Sağıroğlu vd., 2015). Gürültülü ortam, eksik güvenlik önlemleri, olumsuz çevre koşulları, tekrarlanan hareketler, aşırı efor ve uygunsuz duruş gerektiren işler, çalışanlarda işle ilgili kas ve iskelet rahatsızlıklarının yaşanmasına neden olan başlıca sebeplerdendir. Çalışanlarda rahatsızlık oluşturabilecek bu nedenlerin ortadan kaldırılması çalışanların verimliliğini artırırken işletmenin performansını da olumlu yönde etkilemektedir (Uskun, Öztürk, Kışoğlu ve Sönmez, 2015). Rowan ve Wright'ın (1994) yapmış oldukları çalışma bunu destekler niteliktedir. Yaptıkları çalışmada ergonomik iyileştirmelerin maliyetleri düşürdüğü tespit edilmiştir. Ayrıca bu iyileştirmelerin üretkenliği, kaliteyi ve genel işletme performansını artırma yoluyla işletmenin karlılığı üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Risk, bir olayın gerçekleşme olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Risk algısı ise riskin şiddeti ve niteliği hakkındaki öznel değerlendirmedir (Sakaoğlu Manavgat ve Mandiracioğlu, 2012). Mearns ve Flin'e (1995) göre risk algısı, sosyal ve kültürel değer bağlamında insanların tehlike, risk ve risk alma hakkındaki inanç, tutum, davranış ve yargılarıdır. Çalışanlar herhangi bir iş yaparken çeşitli risklere maruz kalmakta ve bu riskleri farklı şekilde algılamaktadır. Rundmo ve Sjöberg'e (1998) göre fiziksel çalışma koşulları, iş tatmini, iş güvenliği ve yönetimin tutumu çalışanların çalışma ortamı hakkındaki risk algılarını etkilemektedir. Araştırmalar algıların çalışanların işe yönelik tutumunu ve davranışlarını etkilediğini göstermektedir. Bobocel ve Hafer (2007) yaptıkları çalışma ile işyerinde düşük risk algılayan çalışanların, daha yüksek risk algılayanlara göre yaptıkları işten daha fazla memnun, örgütlerine daha fazla bağlı ve işlerine karşı daha istekli olduklarını tespit etmişlerdir. Bu kapsamda çalışanların imalat süreçlerinde algıladıkları ergonomik risklerin; çalışanların verimliliği, performansı, memnuniyeti ve sadakati üzerine etki edebileceğini ifade etmek mümkündür.

Araştırma kapsamında ele alınan konunun önemi giriş bölümünde verilmiştir. Konuya ilişkin yapılan çalışmalar bilimsel yazın taraması bölümünde, araştırmada kullanılan veri toplama araçları ve yapılan analizler yöntem bölümünde, araştırma sonuçlarına ilişkin açıklamalar sonuç bölümünde yer almıştır.

2. BİLİMSEL YAZIN TARAMASI

Son yıllarda ergonomi alanında özellikle de ergonomik risk değerlendirmesi konusunda yapılan uygulamalı çalışmalarda artış görülmektedir. 2010-2018 yılları arasında Türkiye'de yapılan çalışmalarda incelenen ergonomik risk faktörlerinin ilk sırasında %46'lık oranla çalışanların duruşunun, ikincisi sırasında ise %37'lik oranla çalışma ortamının yer aldığı görülmektedir. Sektörel sınıflandırma sonuçlarına göre ise metal ve mobilya sektörü ergonomik risklerin değerlendirildiği sektörlerin başında yer almaktadır (Deste ve Sever, 2019).

Literatürde iş yerlerindeki ergonomi uygulamalarının ve ergonomik risk faktörlerinin, çalışanların verimliliği ve performansı üzerindeki olası etkilerinin çeşitli araştırmacılar tarafından incelendiği görülmektedir. Bu çerçevede, ilgili çalışmalarda üretim ortamlarında gerçekleştirilen ergonomik düzenlemelerin, işletmelerde verimlilik ve performans artışı sağladığı ortaya konulmuştur (Generalis ve Mylonakis, 2007; Hayta, 2007; MacLeod ve Morris, 1996; Resnick ve Zanotti, 1997; Yapıcı ve Baş, 2015). Arslan (2012) tekstil sektöründe, Ertaş ve Kızılaslan (2015) debriyaj sanayinde, Çelebi (2018) elektrikli ev aletleri üreten bir işletmede, Baykent ve Çetinkaya

(2017) şekerleme fabrikasında, Kaya, Özyaydinve Ölmezoglu (2015) çağrı merkezinde, Roelofsen (2002) ise ofis ortamında ergonomik yönden inceleme gerçekleştirmiştir. Yapılan çalışmalarda tespit edilen eksik yönlerin iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Literatürde çalışma yerlerindeki ergonomik tasarım ve düzenlemeler ile memnuniyet ve sadakat arasında pozitif yönlü ilişkinin olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma da mevcuttur. Aydemir ve Yenimahalleli Yaşar (2016) yaptıkları çalışma ile sağlık kurumlarında iş ortamlarının iyileştirmesine yönelik ergonomik tasarımların çalışan memnuniyetini artırdığı ve sağlık çalışanlarının işe bağlılıklarını pekiştirdiğini tespit etmiştir. Ayim Gyekye (2005) yaptığı çalışmada güvenli iş ortamı ile çalışan memnuniyet arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Güvenli iş ortamı ile çalışan memnuniyeti arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Dawal ve Taha (2006) yaptıkları çalışmada fabrika ortamındaki sıcaklık, nem, gürültü ve ışık gibi çevresel faktörlerin iş tatmini üzerinde önemli etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Güzel (2014) kuaförler üzerinde yaptığı çalışmada ergonomik çalışma koşulları ile iş memnuniyeti arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

Bu çalışmada; algılanan ergonomik risk, fiziksel rahatsızlık, performans, verimlilik, memnuniyet ve sadakat boyutlarına ilişkin farklı ölçeklere yer verilmesi, çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca, cıvata imalatı yapan bir işletmede gerçekleştirilmesiyle bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin sorunlarının çözümüne de bütünsel bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Malatya Organize Sanayi bölgesinde faaliyet göstermekte olan bir işletmenin imalat süreçlerinde ortaya çıkabilecek ergonomik risk faktörlerinin, çalışanların performansı memnuniyeti ve sadakati üzerindeki olası etkileri araştırılmıştır. İradi olarak belirlenen bir işyerinde tüm çalışanlar kapsama alınmıştır.

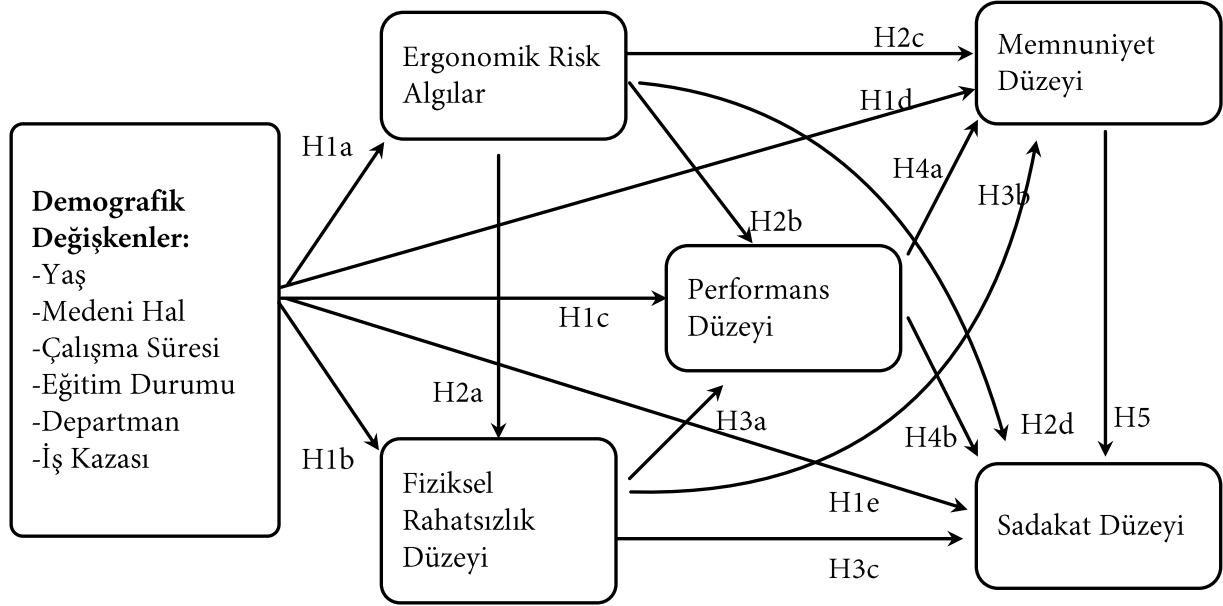
Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anketin ilk bölümü çalışanların demografik ve mesleki özelliklerini ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. İkinci bölümde ise, çalışanların kas ve iskelet sistemi rahatsızlıkları ile birlikte çalışanların ergonomik risk algılarını, performanslarını, memnuniyet ve sadakat düzeylerini ölçmeye yönelik ölçeklere yer verilmiştir. Ergonomik risk algı ölçeğinin hazırlanmasında Uskun vd.'nin (2015), fiziksel rahatsızlık durumu ölçeğinin hazırlanmasında Kaya ve Özok'un (2018), performans ve sadakat ölçeğinin hazırlanmasında Gerşil ve Aracı'nın (2011), memnuniyet ölçeğinin hazırlanmasında Korkmaz ve Erdoğan'nın (2014) çalışmalarından yararlanılmıştır. Ergonomik risk algı, performans değerlendirme, memnuniyet ve sadakat ölçekleri 5'li likert formatta "Hiç Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum" seçeneklerinden oluşurken, fiziksel rahatsızlık durum ölçeği "Hiç, Nadiren, Ara Sıra, Sıklıkla ve Her Zaman" seçeneklerinden oluşmaktadır. Cevaplar 1 ile 5 arasında puanlanmaktadır. Bu çerçevede 113 çalışanın katılımı sağlanarak verilerin toplanma süreci tamamlanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 2019 yılı içerisinde toplanmıştır.

Elde edilen verilerin istatistiksel analizleri SPSS paket programında yapılmıştır. Çalışmada kurulan hipotezlerin test edilmesinde hangi analiz yöntemlerinin kullanılacağını belirlemek için

veriler normallik testine tabi tutulmuştur. Yapılan normallik testi sonucunda Skewness (çarpıklık) değerinin -.463 ile .508 arasında ve Kurtosis (basıklık) değerinin ise 1.19 ile -.316 arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Tabachnick ve Fidell'e (2013) göre Skewness ve Kurtosis değerlerinin $\pm 1,5$ sınırları içerisinde olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Bu sonuca göre analizlerde parametrik testler kullanılmıştır.

3.1. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Bu bölümde araştırma modeli ve araştırmaya konu olan hipotezler yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

H1a,b,c,d,e: Çalışanların a)ergonomik risk algıları, b)fiziksel rahatsızlık düzeyleri, c)performans düzeyleri, d)memnuniyet düzeyleri, e)sadakat düzeyleri demografik değişkenlere göre (1-yaş, 2-medeni hal, 3-çalışma süresi, 4-eğitim durumu, 5-departman, 6-iş kazası) farklılık göstermektedir.

H2a,b,c,d: Çalışanların ergonomik risk algıları ile a) fiziksel rahatsızlık düzeyleri, b)performans düzeyleri, c)memnuniyet düzeyleri, d)sadakat düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

H3a,b,c: Çalışanların fiziksel rahatsızlık düzeyleri ile a)performans düzeyleri, b)memnuniyet düzeyleri, c)sadakat düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

H4a,b: Çalışanların performans düzeyleri ile a)memnuniyet düzeyleri, b)sadakat düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

H5: Çalışanların memnuniyet düzeyleri ile sadakat düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

H1a,b,c,d,e hipotezleri araştırma modelinde belirtilen her bir demografik değişken için alt hipotezlere ayrılmıştır.

3.2. Bulgular

Analiz sonucunda tespit edilen bulgular tablolar yardımıyla ifade edilmiştir. Herhangi bir ilişki veya farklılık tespit edilmeyen analiz sonuçlarına tablolarda yer verilmemiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

		N	%		N	%	
Yaş	20-30 arası	20	17,7	Tel çekme	7	6,2	
	31-40 arası	57	50,4		Presleme	22	19,5
	41 ve üzeri	36	31,8		Ovalama	16	14,2
Medeni Hal	Evli	98	86,7	Uç yapma	2	1,8	
	Bekar	15	13,3		Isıl işlem	4	3,5
Eğitim Durumu	İlkokul	45	39,8	Kaplama	7	6,2	
	Lise	58	51,3		Paketleme	14	12,4
	Yüksekokul	8	7,1		Seçme	3	2,7
	Üniversite	2	1,8		Sevkiyat	3	2,7
Çalışma Süresi	2 yıldan az	26	23	Klavuz	11	9,7	
	2- 5 yıl	35	31,0		Somun prs.	6	5,3
	5 yıldan fazla	52	46,0		Diğer	18	15,9
				İş kazası	Yaşadı	34	30,1
					Yaşamadı	79	69,9

Tablo 1 de araştırmaya ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Tabloya göre araştırmaya katılan çalışanların demografik özellikleri incelendiğinde yaş faktörüne göre katılımcıların %17,7'sinin 20-30 yaş aralığında, %50,4'ünün 31-40 yaş aralığında, geriye kalan %31,8'inin ise 41 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Medeni hale göre incelendiğinde katılımcıların %86,7'sinin evli, %13,3'ünün bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında %51,3 ile yarıdan biraz fazlasının lise mezunu olduğu görülmektedir. Çalışma sürelerine göre bakıldığında %46 ile yarıya yakınının 5 yıldan fazladır bu fabrikada çalıştığı görülmektedir. Departmanlara göre bakıldığında %19,5 ile presleme bölüm çalışanlarının ilk sırada %1,8 ile uç yapma bölümünün son sırada olduğu görülmektedir. Fabrikada herhangi bir iş kazası yaşayan-yaşamayanlara göre incelendiğinde katılımcıların %30,1'inin iş kazası yaşadığı, geriye kalan %69,9'unun ise herhangi bir iş kazası yaşamadığı görülmektedir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Boyutlar	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Ergonomik Risk Algısı	0,911	15
Fiziksel Rahatsızlık Durumu	0,934	12
Performans Değerlendirme	0,913	7
Memnuniyet Faktörü	0,875	5
Sadakat Faktörü	0,833	5

Tablo 2'de ifade edildiği gibi, bütün ölçek boyutlarının Cronbach Alpha değerleri literatürde kabul edilen 0,70 değerinin üzerindedir. Tabloya göre anketin yapısal güvenilirliği oldukça yüksektir.

Tablo 3. Çalışanların "Ergonomik Risk Algıları" Boyutunda Bulunan Maddelere Verdikleri Cevapların Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

Maddeler	Ortalama	Standart Sapma
İş yerimdeki gürültünün sağlığıma zarar verebileceğini düşünüyorum.	3,86	1,274
Çalışma ortamımdaki sıcaklığın sağlığıma zarar verebileceğini düşünüyorum.	3,28	1,385
Çalışma ortamımdaki nemin sağlığıma zarar verebileceğini düşünüyorum.	2,80	1,377
Kullandığım makine ve aletlerin oluşturduğu titreşimin sağlığıma zarar verebileceğini düşünüyorum.	2,58	1,308
Çalışma ortamımın aydınlatmasından dolayı sağlığımın olumsuz etkilenebileceğini düşünüyorum.	2,20	1,255

Çalışma ortamımda sağlığıma zararlı olabilecek kimyasallara maruz kaldığımı düşünüyorum.	3,53	1,433
Kullandığım el aletlerinin sağlığım açısından zararlı olabileceğini düşünüyorum.	2,44	1,302
Yük kaldırırken sağlığımın zarar görebileceğini düşünüyorum.	2,96	1,470
Çalışma ortamımdaki malzeme ve ekipmanların üzerime düşerek bana zarar verebileceğini düşünüyorum.	3,14	1,457
Çalışırken ki duruş şekillerimin sağlığıma zararlı olabileceğini düşünüyorum.	2,85	1,416
Malzeme taşınması yaparken sağlığım açısından risklerin olduğunu düşünüyorum.	2,76	1,345
Yaşadığım stres düzeyinin sağlığıma zarar verebileceğini düşünüyorum.	3,50	1,402
Çalışma süresince yaşadığım yorgunluğun sağlığımı olumsuz etkileyebileceğini düşünüyorum.	3,27	1,325
Kullandığım koruyucu kıyafetlerin sağlığım açısından zararlı olabileceğini düşünüyorum.	2,41	1,314
Çalışma ortamımın temizlik ve düzen açısından sağlığıma zarar verebileceğini düşünüyorum.	3,02	1,529

Çalışanların, “İş yerimdeki gürültünün sağlığıma zarar verebileceğini düşünüyorum” maddesine ortalamanın üzerinde en yüksek değer verdiği görülmekte iken (3,86); “Çalışma ortamımın aydınlatmasından dolayı sağlığımın olumsuz etkilenebileceğini düşünüyorum” maddesine en düşük değeri verdiği görülmektedir (2,20).

Tablo 4. Çalışanların “Fiziksel Rahatsızlık Durumu” Boyutunda Bulunan Maddelere Verdikleri Cevapların Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

Maddeler	Ortalama	Standart Sapma
Ne kadar sık boyun ağrısı yaşamaktasınız?	2,52	1,289
Ne kadar sık dirsek ağrısı yaşamaktasınız?	2,04	1,228
Ne kadar sık kol ağrısı yaşamaktasınız?	2,21	1,221
Ne kadar sık bilek/el ağrısı yaşamaktasınız?	2,17	1,224
Ne kadar sık uyluk ağrısı yaşamaktasınız?	1,95	1,245
Ne kadar sık alt bacak ağrısı yaşamaktasınız?	2,97	1,442
Ne kadar sık omuz ağrısı yaşamaktasınız?	2,43	1,362
Ne kadar sık üst sırt ağrısı yaşamaktasınız?	2,66	1,354
Ne kadar sık alt sırt ağrısı yaşamaktasınız?	2,66	1,418
Ne kadar sık kalça ağrısı yaşamaktasınız?	2,24	1,416
Ne kadar sık diz ağrısı yaşamaktasınız?	2,66	1,418
Ne kadar sık ayak ağrısı yaşamaktasınız?	3,01	1,503

Çalışanların “Ne kadar sık ayak ağrısı yaşamaktasınız?” sorusuna ortalamanın üzerinde değer verdiği görülmekte iken (3,01); “Ne kadar sık uyluk ağrısı yaşamaktasınız?” sorusuna en düşük değeri verdiği görülmektedir (1,95).

Tablo 5. Çalışanların “Performans Değerlendirmesi” Boyutunda Bulunan Maddelere Verdikleri Cevapların Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

Maddeler	Ortalama	Standart Sapma
Devamsızlık oranlarım düşüktür.	3,53	1,626
Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	4,01	1,264
İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	3,91	1,236
Bir sorun gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.	3,85	1,212
Çalışma arkadaşlarımla iletişimde başarılıyım.	3,93	1,328
Yaptığım iş hakkında yeterli bilgiye sahibim.	3,88	1,266
Mesai saatleri içerisinde zamanımı boşa geçirmem.	4,12	1,171

“Performans Değerlendirme Ölçeği”, “Hiç Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum” seçeneklerinden oluşan 5’li Likert formatta hazırlanmıştır. Cevaplar 1 ile 5 arasında puanlanmaktadır. Çalışanların, “Mesai saatleri içerisinde zamanımı boşa geçirmem” maddesine ortalamanın üzerinde en yüksek değer verdiği görülmekte iken (4,12); “Devamsızlık oranlarım düşüktür” maddesine en düşük değeri verdiği görülmektedir (3,53).

Tablo 6. Çalışanların “Memnuniyet Faktörü” Boyutunda Bulunan Maddelere Verdikleri Cevapların Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

Maddeler	Ortalama	Standart Sapma
Fabrikamızda huzurlu bir ortam vardır.	3,12	1,344
Fabrikada her bakımdan kendimi güvende hissedirim.	3,19	1,209
Fabrikam ile ilgili çevremdekilere olumlu şeyler söylerim.	3,45	1,316
Fabrikanın yönetiminden genel olarak memnunum.	3,20	1,297
Çalışma koşullarından memnunum.	3,21	1,319

Çalışanların, “Fabrikam ile ilgili çevremdekilere olumlu şeyler söylerim” maddesine ortalamanın üzerinde en yüksek değer verdiği görülmekte iken (3,45); “Fabrikamızda huzurlu bir ortam vardır” maddesine en düşük değeri verdiği görülmektedir (3,12).

Tablo 7. Çalışanların “Sadakat Faktörü” Boyutunda Bulunan Maddelere Verdikleri Cevapların Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

Maddeler	Ortalama	Standart Sapma
Her türlü koşulda iş yerimi desteklerim.	3,84	1,184
İş yerime yapılmış eleştiriyi kendime yapılmış gibi düşünürüm.	3,60	1,299
Daha iyi iş bulsam bile bu kurumda çalışmaya devam etmek isterim.	2,85	1,477
Bu şirkette uzun yıllar çalışmak isterim.	3,53	1,289
Gerektiğinde gönüllü olarak mesaiye kalırım.	3,55	1,470

Çalışanların, “Her türlü koşulda iş yerimi desteklerim” maddesine ortalamanın üzerinde en yüksek değer verdiği görülmekte iken (3,84); “Bu şirkette uzun yıllar çalışmak isterim” maddesine en düşük değeri verdiği görülmektedir (3,53).

Tablo 8. İş Kazası Yaşayan-Yaşamayan Çalışanların Ölçeklere Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması İçin t Testi Tablosu

Boyut	Grup	N	Ort.	St. Sapma	t	df	P
Risk Algısı	Yaşayan	34	3,27	0,86	2,284	111	0,02*
	Yaşamayan	79	2,85	0,92			
Fiziksel Rahatsızlık	Yaşayan	34	2,83	1,06	2,538	111	0,01*
	Yaşamayan	79	2,30	0,97			
Performans	Yaşayan	34	3,88	1,07	-0,077	111	0,93
	Yaşamayan	79	3,90	1,06			
Memnuniyet	Yaşayan	34	3,18	0,88	-0,359	111	0,72
	Yaşamayan	79	3,26	1,13			
Sadakat	Yaşayan	34	3,23	0,86	-1,768	111	0,08
	Yaşamayan	79	3,58	1,10			

*p<0,05

İş kazası yaşanma durumu değişkeni için yapılan t testi sonucunda çalışanların ergonomik risk algı düzeylerinin $t_{(111)}= 2,284$, ($p<0,05$) ve fiziksel rahatsızlık düzeylerinin $t_{(111)}= 2,538$, ($p<0,05$) iş kazası değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle iş kazası yaşayan çalışanların risk algı düzeyi ($\bar{X}=3,27$), iş kazası yaşamayan çalışanlara göre ($\bar{X}=2,85$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Çalışanların fiziksel rahatsızlık düzeyleri, iş kazası yaşanma durumuna göre kıyaslandığında ise iş kazası yaşayan çalışanlarda yüksek ($\bar{X}=2,83$), yaşamayan çalışanlarda daha düşük ($\bar{X}=2,30$) olduğu görülmektedir

Tablo 9. Çalışanların Fiziksel Rahatsızlık Düzeyi Farklılıklarının Departman Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Boyut	Departman	N	Ort.	St. Sapma	F	P	Anlamlı Fark
Fiziksel Rah.	Tel Çekme	7	2,69	0,84	2,316	0,01	(Isıl İşlem)-(Somun Pres.)
	Presleme	22	3	1,03			
	Ovalama	16	2,30	0,99			
	Uç yapma	2	1,67	0,12			
	Isıl işlem	4	1,25	0,5			
	Kaplama	7	2	1,09			
	Paketleme	14	2,57	0,63			
	Seçme	3	2	1,52			
	Sevkiyat	3	1,78	0,76			
	Klavuz	11	2,18	0,99			
	Somun Presleme	6	3,35	1,06			
	Diğer	18	2,38	1,05			
	Toplam	113	2,46	1,03			

Tablo 9’da çalışanların gruplandıkları departmanlarına göre genel fiziksel rahatsızlık düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın somun presleme departmanındaki çalışanlarda ($\bar{X}=3,35$) olduğu görülmektedir. Bunu presleme bölümdeki çalışanlar ($\bar{X}=3$) ve diğer bölümdeki çalışanlar çeşitli ortalama düzeyleriyle izlemektedir. En düşük ortalama ise ısı işlem bölümündeki çalışanlarında ($\bar{X}=1,25$) görülmektedir. Katılımcıların fiziksel rahatsızlık düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F_{(11;101)}=2,316$, ($p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (ısı işlem)-(somun presleme) şeklinde bulunmuştur. İki bölüm ortalamaları karşılaştırıldığında fiziksel rahatsızlığın somun presleme bölümünde daha sık yaşandığı, ısı işlem bölümünde ise hemen hemen hiç yaşanmadığı görülmektedir.

Tablo 10. Çalışanların Memnuniyet Düzeyi Farklılıklarının Yaş Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Boyut	Yaş Ar.	N	Ortalama	St. Sapma	F	P	Anlamlı Fark
Memnuniyet Düzeyi	20-30	20	3,73	0,902	4,566	0,01	(20-30 yaş)-(31-40 yaş)
	31-40	57	2,97	1,016			
	41 ve üzeri	36	3,38	1,105			
	Top.	113	3,23	1,059			

Tablo 10’da çalışanların gruplandıkları yaş seviyelerine göre genel memnuniyet düzeyleri karşılaştırıldığında, en yüksek ortalamanın 20-30 yaş grubuna ait çalışanlarda ($\bar{X}=3,73$) olduğu görülmektedir. Bunu 41 ve üzeri yaş grubu ($\bar{X}=3,38$) izlemekte ve en düşük ortalama ise 31-40 yaş grubu çalışanlarında ($\bar{X}=2,97$) görülmektedir. Katılımcıların memnuniyet düzeylerinin anlamlı bir

şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F_{(2;110)}=4,566$, ($p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (20-30 yaş)-(31-40 yaş) şeklinde bulunmuştur. İki yaş grubu ortalamaları karşılaştırıldığında genel memnuniyet düzeyi 20-30 yaş grubunda yüksek, 31-40 yaş grubunda daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Korelasyon Sonuçları

		Fiz. Rah.	Perf.	Mem.	Sad.
Risk Algısı	Pearson Correlation	,573**	,036	-,309**	-,229*
	Sig. (2-tailed)	,00	,70	,00	,01
	N	113	113	113	113
Fiziksel Rahatsızlık	Pearson Correlation		,004	-,443**	-,400**
	Sig. (2-tailed)		,97	,00	,00
	N		113	113	113
Performans	Pearson Correlation			,261**	,300**
	Sig. (2-tailed)			,00	,00
	N			113	113
Memnuniyet	Pearson Correlation				,686**
	Sig. (2-tailed)				,00
	N				113

Ölçekler arası ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla yapılan korelasyon analizine göre;

- Ergonomik risk algılar ile fiziksel rahatsızlıklar arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($r:0,573$ $p<0,01$)
- Ergonomik risk algılar ile memnuniyet arasında orta düzeyde negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($r:-0,309$ $p<0,01$)
- Ergonomik risk algılar ile sadakat arasında düşük düzeyde negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($r:-0,229$ $p<0,05$)
- Fiziksel rahatsızlıklar ile memnuniyet arasında orta düzeyde negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($r:-0,443$ $p<0,01$)
- Fiziksel rahatsızlıklar ile sadakat arasında orta düzeyde negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($r:-0,400$ $p<0,01$)
- Performans ile memnuniyet arasında düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($r:0,261$ $p<0,01$)
- Performans ile sadakat arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($r:0,300$ $p<0,05$)
- Memnuniyet ile sadakat arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($r:0,686$ $p<0,01$)

Kabul Edilen Hipotezler:

H1,a,6: Çalışanların ergonomik risk algıları, iş kazası yaşama durumuna göre farklılık göstermektedir.

H1,b,6: Çalışanların fiziksel rahatsızlık düzeyleri, iş kazası yaşama durumuna göre farklılık göstermektedir.

H1,b,5: Çalışanların fiziksel rahatsızlık düzeyleri, departmanlara göre farklılık göstermektedir.

H1,d,1: Çalışanların memnuniyet düzeyleri, yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.

H2,a: Çalışanların fiziksel rahatsızlık düzeyleri ile ergonomik risk algıları arasında bir ilişki vardır.

H2,c: Çalışanların ergonomik risk algıları ile memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

H2,d: Çalışanların ergonomik risk algıları ile sadakat düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

H3,b: Çalışanların fiziksel rahatsızlık düzeyleri ile memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

H3,c: Çalışanların fiziksel rahatsızlık düzeyleri ile sadakat düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

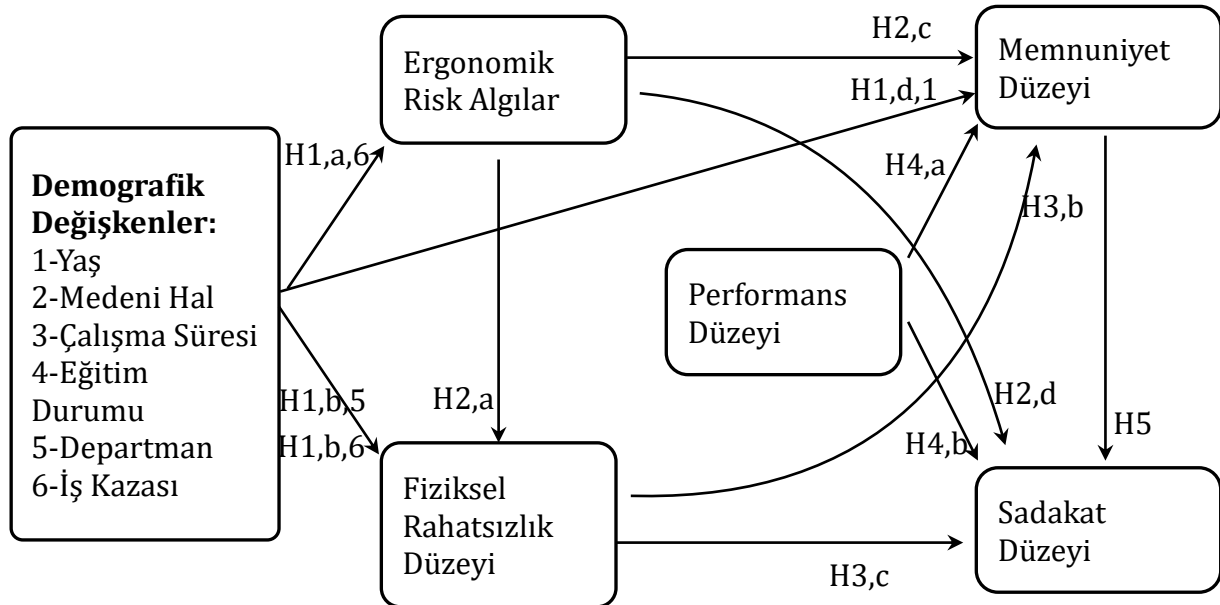
H4,a: Çalışanların performans düzeyleri ile memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

H4,b: Çalışanların performans düzeyleri ile sadakat düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

H5: Çalışanların memnuniyet düzeyleri ile sadakat düzeyleri arasında bir ilişki vardır.

Reddedilen hipotezler:

H1,a,1; H1,a,2; H1,a,3; H1,a,4; H1,a,5; H1,b,1; H1,b,2; H1,b,3; H1,b,4; H1,c,1; H1,c,2; H1,c,3; H1,c,4; H1,c,5; H1,c,6; H1,d,2; H1,d,3; H1,d,4; H1,d,5; H1,d,6; H1,e,1; H1,e,2; H1,e,3; H1,e,4; H1,e,5; H1,e,6; H2,b; H3,a

Şekil 2. Araştırma Modeli Çıktısı

Araştırmada test edilen hipotezler kesik çizgi şeklinde Şekil 1.'de gösterilmiştir. Yapılan test sonucunda kabul edilen hipotezler sürekli çizgi şeklinde Şekil 2.'de gösterilmiştir. Reddedilen hipotezler ise şekilde gösterilmemiştir.

4. SONUÇLAR

Bu çalışma, Malatya Organize Sanayi bölgesinde faaliyet göstermekte olan bir işletmede gerçekleştirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda çalışanların imalat süreçlerinde algıladıkları ergonomik risk ve yaşadıkları fiziksel rahatsızlıkların, çalışanların verimliliği, performansı, memnuniyeti ve sadakati üzerinde farklı düzeylerde etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, aşağıda detaylı olarak ifade edilen bazı önerilerde bulunulmuştur.

Çalışanların, “İş yerimdeki gürültünün sağlığıma zarar verebileceğini düşünüyorum” maddesine ortalamanın üzerinde en yüksek değer verdiği görülmektedir (3,86). Bu sonuç, çalışma ortamındaki gürültünün çalışanların ergonomik risk algılarını artırdığını göstermektedir. Fabrikadaki gürültünün azaltılması yönünde yapılacak çalışmalar çalışanlar üzerinde ergonomik risk algı açısından olumlu etki edebilir.

Çalışanların fiziksel rahatsızlık durumunu ölçmeye yönelik sorulan sorulardan “Ne kadar sık ayak ağrısı yaşamaktasınız?” sorusuna ortalamanın üzerinde değer verdiği görülmektedir (3,01). Bu durum çalışanların ayak ağrısı yaşadıklarını ifade etmektedir. Fabrika ortamında yapılan gözlemde çalışanların sürekli ayakta durduğu görülmektedir. Çalışanların molalarda veya yorulduklarında ayaklarını dinlendirebileceği oturma alanlarının yapılması ayak ağrılarını azaltabilir.

İş kazası yaşama durumu değişkeni için yapılan analiz sonucunda, iş kazası yaşayan çalışanların risk algı ve fiziksel rahatsızlık düzeylerinin, iş kazası yaşamayan çalışanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuç iş yerinde yaşanacak herhangi bir iş kazasının, çalışanların risk algılarını ve fiziksel rahatsızlık düzeylerini etkilediğini göstermektedir. İş kazasına sebep olmuş veya olabilecek etmenlerin belirlenip ortadan kaldırılması, iş kazası sayısını düşürme noktasında önem taşımaktadır.

Farklı departmanlardaki çalışanların fiziksel rahatsızlık düzeyi farklılıklarının analizi sonucunda, ısıl işlem ile somun presleme bölümünde farklılık tespit edilmiştir. Departmanlar arasında en fazla fiziksel rahatsızlığın somun presleme bölümünde olduğu görülmektedir. Öncelikle bu bölüm olmak kaydıyla bütün bölümlerde, çalışanların rahatsızlık yaşamasına neden olan unsurların tespit edilmesi için detaylı incelemelerin yapılması ve ortadan kaldırılması çalışanlarda fiziksel rahatsızlık düzeylerini azaltabilir.

Ergonomik risk algılar ile memnuniyet ve sadakat arasında negatif yönlü; fiziksel rahatsızlıklar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç çalışanlarda ergonomik risk algı ve fiziksel rahatsızlık düzeyi arttıkça memnuniyet ve sadakat düzeyinin azaldığını göstermektedir. Ayrıca performans ile memnuniyet ve sadakat arasında da pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışanların ergonomik risk algı ve fiziksel rahatsızlık düzeyini azaltıcı çalışmalar performansı da artırabilecektir.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2012). Hazır Giyim İşletmelerinin Ergonomik Olarak Düzenlenmesinin Çalışma Verimliliği ve Kalite Üzerindeki Etkisi. *Verimlilik Dergisi*, 2012(4), 35–46.
- Aydemir, İ., ve Yenimahalleli Yaşar, G. (2016). Ergonomik Tasarımın Sağlık Çalışanları ve Hasta Güvenliğine Etkisi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(3).

- Ayim Gyekye, S. (2005). Workers' Perceptions of Workplace Safety and Job Satisfaction. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 11(3), 291-302.
- Baykent, G. ve Çetinkaya, F. (2017). İşyeri Çalışma Ortamı Koşullarının Ergonomik Yönden İncelenmesi (Örnek: Şekerleme Firması). *Uşak Üniversitesi Fen ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 1(1), 15-31.
- Bobocel, D. R., ve Hafer, C. L. (2007). Justice Motive Theory and the Study of Justice in Work Organizations: A Conceptual Integration. *European Psychologist*, 12(4), 283-289.
- Çelebi, E. S. (2018). Ergonomik İyileştirmenin Çalışan Psikolojisi ve Verimliliğe Etkisi: Elektrikli Ev Aletleri Üreticisinde Bir Araştırma. *Journal of Life Economics*, 5(1), 83-94.
- Dawal, S. Z. M., ve Taha, Z. (2006). The Effect of Job and Environmental Factors on Job Satisfaction in Automotive Industries. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 12(3), 267-280.
- Deste, M. ve Sever, S. (2019). İmalat İşletmelerinde Ergonomik Risk Değerlendirme Yöntemleri Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Ekev Akademi Dergisi*, 209-224.
- Ertaş, C., ve Kızılaslan, Z. (2015). Üretimde Ergonomi Çalışmalarıyla Verimliliğin Artırılması. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 651-657.
- Generalis, G. ve Mylonakis, J. (2007). Productivity and Ergonomics: A Strong Relationship Leading to Best Working Results. *European Journal of Social Sciences*, 5(1), 54-60.
- Gerşil, G. S., ve Aracı, M. (2011). Sosyal Sermayenin Güven Unsurunun İşgörenlerin Performansı Üzerine Etkileri. *Çalışma ve Toplum*, 1, 39-74.
- Güzel, D. (2014). Erzurum İlinde Faaliyet Gösteren Bayan ve Erkek Kuaförlerinin, Ergonomik Çalışma Koşulları, Mesleki Rahatsızlıklar ve İş Memnuniyeti Yönünden İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 345-358.
- Hayta, A. B. (2007). Çalışma Ortamı Koşullarının İşletme Verimliliği Üzerine Etkisi. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 21-41.
- Kaya, E. Ç., Özaydin, M. M., & Ölmezoğlu, N. I. (2015). Ergonomical Analysis of Work Environments of Customer Representatives Working in Call Centers. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 82.
- Kaya, Ö. ve Özok, A. F. (2018). Hazir Giyim İşletmelerinin Ergonomik Risk Etmenleri Yönünden Değerlendirilmesi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 6, 263-270.
- Korkmaz, O. ve Erdoğan, E. (2014). İş Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi. *Ege Academic Review*, 14(4).
- MacLeod, D., ve Morris, A. (1996). Ergonomics Cost Benefits Case Study in a Paper Manufacturing Company. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, 40(13), 698-701.
- Mearns, K. ve Flin, R. (1995). Risk Perception and Attitudes to Safety by Personnel in the Offshore Oil and Gas Industry: A Review. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 8(5), 299-305.
- Parmaksız, A., Ersöz, T., Özseven, T., ve Ersöz Filiz. (2013). Çalışanların İş Memnuniyeti, İş Stresi ve Ergonomik Koşullarının Değerlendirilmesi. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, (8), 82-99.
- Resnick, M. L., ve Zanotti, A. (1997). Using Ergonomics to Target Productivity Improvements. *Computers and Industrial Engineering*.
- Roelofsen, P. (2002). The Impact of Office Environments on Employee Performance: The Design of the Workplace as a Strategy for Productivity Enhancement. *Journal of Facilities Management*, 1(3), 247-264.
- Rowan, M. P. ve Wright, P. C. (1994). Ergonomics is Good for Business. *Work study*.
- Rundmo, T. ve Sjöberg, L. (1998). Risk Perception by Offshore Oil Personnel During Bad Weather Conditions. *Risk Analysis*, 18(1), 111-118.
- Sağiroğlu, H., Coşkun, B. ve Erginel, N. (2015). REBA ile Bir Üretim Hattındaki İş İstasyonlarının Ergonomik Risk Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 339-345.

- Sakaoğlu Manavgat, S. ve Mandiracioğlu, A. (2012). Kişisel Dozimetre Taşıyan Çalışanların Mesleki İyonlaştırıcı Radyasyon Risk Algisi. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (Msg)*.
- Tabachnick B.G. ve Fidell L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.). Pearson, Boston.
- Ünlü, F., ve Atik, H. (2019). Türkiye'deki İşletmelerin Endüstri 4.0'a Geçiş Performansı: Avrupa Birliği Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Ampirik Analiz. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17(2), 431-463.
- Uskun, E., Öztürk, M., Kişioğlu, A. N., ve Sönmez, Y. (2015). Bir Sanayi Sitesinde Küçük Ölçekli İşyerlerindeki Risk Faktörleri ve Yaşam Kalitesi ile İlişkisi. *Türk Halk Sağlığı Dergisi*, 13(2), 97-114.
- Yapıcı, F., ve Baş, H. (2015). Verimlilikte Ergonomik Faktörler. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 591-595.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 20.05.2020 | Kabul Tarihi: 08.12.2020

TÜRKİYE'DE SOSYAL YARDIMLAR İÇİN YENİ BİR MODEL ÖNERİSİ: KATILIMCI SOSYAL YARDIM MODELİ, ÖNKABULLER VE KURUMSAL YAPI

Emin GİTMEZ

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı,
gitmezemin@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6678-2506>

Selahaddin BAKAN

Prof. Dr. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
selahaddin.bakan@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2444-7929>

Atıf / Citation: Gitmez, E. & Bakan, S. (2020). Türkiye'de Sosyal Yardımlar İçin Yeni Bir Model Önerisi, Katılımcı Sosyal Yardım Modeli, Önkabuller ve Kurumsal Yapı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS), 9(2), 373-395.*

Öz

Yoksulluk, eşit ve adil olmayan bir paylaşım neticesinde görülen küresel bir sorundur. Sosyal yardımlar yoksullukla mücadelede en etkin politika aracıdır. Türkiye, sosyal yardımlar konusunda çok fazla deneyime sahip olmasına karşın, bu alanda belirlenmiş politikalara uygun bir sistem inşa etme konusunda yetersiz kalmıştır. Yardımlar tamamen hayırseverliğe dayanan bir geleneksel anlayışla yapılmaktadır. Sosyal yardımlar konusunda her alanda dağınık ve karmaşık bir yapı görülmektedir. Son yıllarda gelişen teknolojinin imkanları kullanılarak sistemli bir yapı kurulmaya çalışılsa da gelinen nokta arzu edilen seviyeye ulaşmamıştır. Sosyal yardım sisteminin amacı yardımları arttırmak değil, yoksulluğa azaltmaktır. Yoksullukla mücadele iyi planlanmış sistemli bir politika gerektirir. Katılımcı Sosyal yardım modeli ile bu politikanın başarıya ulaşacağı ve yoksullukla mücadelenin daha etkin olacağı öngörülmektedir. Bu çalışmada, belgesel kaynak tarama yöntemi kullanılarak Türkiye'de uygulanmakta olan sosyal yardım sistemine alternatif olabilecek nitelikte ilkeleri ve kurumsal yapısı belirlenmiş yeni bir model liberal bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Sosyal Yardım, Katılımcı Sosyal Yardım Modeli

A NEW MODEL PROPOSAL FOR SOCIAL ASSISTANCE IN TURKEY: PARTICIPATORY SOCIAL ASSISTANCE MODEL, PRE-ACCEPTANCES AND ORGANIZATIONAL STRUCTURE

Abstract

Poverty is a global problem seen in consequence of unequal and unfair sharing. Social assistance is the most effective policy tool to alleviate poverty. Although Turkey has a lot of experience in social assistance issue, it falls behind to build a system in accordance with established policy in this area. Social assistance is provided with a traditional understanding based on philanthropy. A scattered and complex structure has been seen in all area regarding social assistance. Although a systematic structure has been tried to be established by using the opportunities of developing technology in recent years, the current situation has not reached the desired level. The purpose of the social assistance system is to reduce poverty, not to increase assistances. Alleviating poverty requires a well-planned systematic policy. It is

foreseen that “participatory social assistance model” will succeed and struggle against poverty more effective. In this study, A new model with established principles and institutional structure that will be an alternative to the social welfare system is being implemented in Turkey has been put forward from a liberal perspective using the documentary literature review method.

Keywords: Poverty, Social Assistance, Participatory Social Assistance Model

1. GİRİŞ

Yoksulluk, Dünya’da yaygın olarak görülen ve etkisini gün geçtikçe arttıran en önemli toplumsal sorunların başında gelmektedir. Yoksulluk sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde görülen bir olgu değildir. Gelişmiş ülkelerde de etkisini özellikle dezavantajlı toplum kesimleri üzerinde gösteren bir sosyal olgudur. Yoksulluk, sadece yoksul kesimlerin sorunu da değildir. Bir bütün olarak toplumların genel bir sorunudur. Yoksulluğun ülkeler genelinde bu kadar yaygın olması, onu küresel bir sorun haline getirmektedir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Kalkınma Programı tarafından yayımlanan Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE) dünya genelinde yoksulluğa ilişkin en ayrıntılı bilgileri vermektedir. Bu endeks insanların gün be gün yoksulluğu nasıl deneyimlediklerini ortaya koymaktadır. ÇBYE Endeksi 2019 yılı verilerine göre Çok boyutlu yoksulluk içinde yaşayan insanlar, sağlık, eğitim ve yaşam standardındaki ağırlıklandırılmış göstergelerin en az üçte birinde yoksunluk yaşamaktadır. Dünya genelinde çok boyutlu yoksulluğu yaşayan 1,3 milyar yaşamakta ve bunların üçte ikisinden fazlası orta gelirli ülkelerde yaşamaktadır. Yoksulluk ülkeler arasında coğrafi dağılım olarak farklılık göstermektedir (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı [UNDP], 2019).

Tüm devlet yönetimleri yoksullukla mücadeleyi geniş bir yelpazede sürdürmektedir. Bu mücadelede en yaygın kullanılan araçlar sosyal yardımlardır. Barrientos sosyal yardımı “ölçümlenebilir yoksulluğa konsantre olan yoksulluğu önleme, azaltma ya da yok etmeyi birincil amaç kabul eden program, politika veya kurumlar olarak” niteler (Barrientos, 2013:45). Sosyal yardımların hedef kitlesi asgari geçim ihtiyaçlarını karşılamayacak derecede maddi yoksunluk içinde yaşayan tüm yoksullardır. 3294 sayılı kanunda “Fakrî zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir almayan vatandaşlar ile geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim ve öğretim imkanı sağlanması halinde topluma faydalı hale getirilecek, üretken duruma geçirilebilecek kişiler, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmakla veya bu kuruluşlarca aylık veya gelir bağlanmış olmakla birlikte, Fon Kurulunca belirlenecek ölçütlere göre; hane içindeki kişi başına düşen geliri, on altı yaşından büyükler için belirlenen aylık net asgari ücretin 1/3’ünden az olan kişilerden fakir ve muhtaç durumda bulunanlar ile her türlü acil durum ve afetten zarar görenler ve şehit yakınları ile gaziler” sosyal yardıma muhtaç kişiler olarak tanımlanmıştır (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu. (1986))

Türkiye’de sosyal yardım hizmetleri farklı kurum ve kuruluşlarca yerine getirilmektedir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV), Vakıflar Genel Müdürlüğü, Millî Eğitim Bakanlığı, Belediyeler bu yapıların başında gelmektedir. Bu kurumların içinde özellikle SYDV’ler kurumsal olarak sosyal yardım alanında uzmanlaşmış idari yapılardır. Bu uzmanlaşmış yapıya rağmen diğer kurum ve kuruluşlar muhtaçlara sosyal yardım yaptıktan sonra SYDV’lere yaptıkları sosyal yardıma

ilişkin herhangi bir bilgilendirmede bulunmamaktadır. Bu durum sosyal yardımlarda koordinasyon sorunun yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada, mevcut sosyal yardım sistemine alternatif, yoksullukla mücadelede daha etkin sonuçlar alınmasını sağlayacağı öngörülen, temel ilkeleri belirlenmiş ve kurumsal yapısı güçlü yeni bir modele yer verilmiştir.

2. KAVRAMLAR VE TEORİK ARKAPLAN

2.1. Yoksulluk

Yoksul kelimesi etimolojik olarak “geçinmekte çok sıkıntı çeken (kimse, toplum, ülke), parasız, yoksuz, varlıksız, varyetsiz, fakir, fukara, zengin, varsıl karşıtı” anlamlarına gelir. Sözlük anlamı ile yoksul, “yeterli düzeyde parası olmayan veya konforlu bir şekilde yaşamak için gerekli olan araçlara sahip olmayan kişi” olarak tanımlanmaktadır (Sam, 2008: 61). Yoksulluk farklı şekillerde tanımlanabilmesine rağmen neredeyse her ülkede benzer bir görünüme sahiptir. Yoksulluk, asgari yaşam koşullarını karşılayabilecek bir iktisadi gelire erişememe durumudur. Bu yoksulluğun en basit şekilde tanımlanmasıdır (Gündoğan, 2008: 43). Bunun dışında yoksulluk; genellikle maddi kaynak ve olanaklardan mahrum olma durumu, bazen de sosyal, siyasal ve kültürel kaynak ve fırsatlardan yoksun kalınma durumu olarak ifade edilir (Marshall, 1999: 825).

Yoksulluk, sadece bireye özgü değildir. Bir halkın da asgari yaşam düzeyini sürdüreceği, temel ihtiyaç malzemeleri, barınma, ısınma, korunma vb. temel gereksinimlere en alt seviyeden sahip olma durumu da yoksulluk olarak ifade edilmektedir (Öztürk ve Çetin, 2009: 2665). Yoksulluk sonuçları itibarıyla birden çok alana sirayet ederken, asıl tanımlamada ekonomik göstergeler göz önünde bulundurulur. Ekonomik göstergeler bağlamında yoksulluk genellikle, “mutlak ve göreceli yoksulluk” başlıkları altında ele alınır. Bu türlerden mutlak yoksulluk, “bir insanın günlük asgari kalori gereksinimi” esas alınarak hesaplanır. Bir genel tanımlama olarak “az gelişmiş ülkelerde 2070 k/cal, gelişmekte olan ülkelerde 2480 k/cal, gelişmiş ülkelerde ise 3390 kalori günlük asgari kalori gereksinimi” mutlak yoksulluk hesabında kullanılır. Buna karşın, göreceli yoksulluğun tanımlanmasında insanın yalnız yaşamadığı ve toplumsal bir varlık olduğu gerçeği hesaba katılır. Göreceli yoksullukta, yoksul bireyin toplumun genel ekonomik durumuna kıyasla hangi yaşam standartlarına sahip olduğu, toplumun diğer kesimlerinin asgari yaşam şartlarına bağlı olarak değerlendirilir. Yani, kişinin geçimini sağlayabilecek bir gelir düzeyine sahip olup olmadığına bakılır. (Zastrow, 1991: 308-309; Gündoğan, 2008: 43).

Yoksulluk kavramının en önemli eksenini insani gelişmişliktir. Yoksulluk tanımlaması yapıldığında insani gelişmişliğe ilişkin göstergelere başvurulmaktadır. Çünkü, yoksulluğun genel ve mutlak bir tanımlaması yoktur. Her ülkenin gelişmişlik standartları farklı olabileceğinden yoksulluk tanımları da kendine özgü olabilmektedir. Bu nedenle, yoksulluğun tanımlaması kavramsal olarak açık değildir ve yoksulluk farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Yoksulluğun tanımlanması, yoksullukla mücadele için hangi strateji ve politikaların kullanılabilceğini de ortaya koyması açısından önemlidir (Taban ve Şengür, 2010: 611). Yoksulluğun tanımı insani gelişmişliğe bağlı olarak uluslararası kurum ve kuruluşlarca da yapılmıştır. Dünya Bankasının yoksulluk tanımına göre; “yoksulluk asgari yaşam standardına erişememe durumudur, yani maddi nitelikteki

mahrumiyetler nedeniyle kaynaklara ve üretim faktörlerine erişememe ve asgari bir yaşam düzeyini sürdürecektir gelirden yoksun olma halidir” (Worldbank, 1990). Dünya Bankası yoksulluk tanımlaması yaparken kişinin elde ettiği parasal gelire dikkat çeker. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise yoksulluk tanımlaması yaparken sadece parasal içeriği göz önüne almaz. UNDP, yoksulluğu tanımlarken insani gelişmişlik endeksinde yer alan göstergeler üzerinden hareket eder ve yoksulluğu, “insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan (hayat boyu sağlık, yaratıcı bir hayat, ortalama bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven, saygınlık) mahrum olma” şeklinde tanımlar (United Nations Development Programme, 2014: 4). UNDP bunun dışında hayat beklentisi, yaşam kaygısı, okuma yazma oranları ve durumu, çocuk ölüm oranlarıyla birlikte sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanma düzeyi ve bireyin gerçek satın alma gücü gibi ekonomik göstergeleri de kullanmaktadır.

2.2. Sosyal Politika

Sosyal politika, Latince socius ve politeia kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Politika kelimesine karşılık gelen politeia Yunanca polis kelimesinden türetilmiştir. Politikanın kelime anlamı hedefe ulaşmak konusunda izlenen yol şeklindedir. Socius kelimesi ise Latince olup ortak arkadaş, dost anlamına gelmektedir. Politikanın hedefi yaşamın her alanına ilişkin olabilir. Bu hedefe ulaşmak için birden yol ve yöntem kullanılabilir. Genellikle, hedefe ulaşmak için var olan birçok değişik yol içerisinde biri ya da birkaçı seçilir (Tokol, 2000: 1). Bir politikanın varlığından söz edebilmenin temel şartı bazı belirlenmiş hedefler ve bu hedeflere ulaşabilmek için oluşturulmuş sistematik bir hareket planının var olmasıdır. Bu planı sosyal politika bağlamında düşündüğümüzde, başarılı bir sosyal politika uygulaması için toplumsal eşitsizlikleri azaltıcı ve toplumsal refahı artırıcı çok sayıda yöntemin var olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyal politika kavramsal olarak uzun yıllar boyunca ampirik bir şekilde ele alınmıştır. Bugünkü anlamında kullanılmasından öte insancıl ve ahlaki değerlere dayandırılarak kavramsallaştırılmıştır. Günümüzde sosyal politika daha çok sosyal konular için kamu politikasının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Kamu politikasında ise genel olarak kamu sağlığı, kamu hizmetleri, adalet sistemi, eşitsizlik, eğitim ve iş konularında kullanılmaktadır (Rittel & Webber, 1973).

Sosyal politika kavramı, dünyada ilk kez modern anlamda sosyal güvenlik örgütlenmesini gerçekleştiren Bismarck tarafından 1880li yıllarda yapılan anayasa çalışmasında yer almıştır. Dünya Savaşları ve ekonomik kriz dönemlerinden sonra 20. yy. Avrupa’ında inşa edilen refah devleti ile sosyal politika kavramının kullanımı daha da yaygınlaşmıştır (Özügür, 2003: 59). Fransız ve Sanayi Devrimleri sonrasında Batı ülkelerinde görülen iktisadi gelişme 19. yy. boyunca gelişen sanayi kapitalizminin doğurduğu ağır çalışma şartları, yaşanan yoksulluk, temel ihtiyaçların karşılanmaması nedeniyle karşılaşılan salgın hastalıklar, gelir ve insani yaşam eşitsizliği ve adaletsizliklere itirazlar yükselmeye başlamıştır. Bu itirazlar, işçi haklarını savunan, emeğin sömürsüne karşı çıkan sosyalist-Marksist ve sosyal demokrat yaklaşımların etkisiyle meydana gelmiştir. Bu itirazlar temel üretim araçlarını elinde tutan sermaye sahiplerini endişelendirmiştir. Bu nedenle, bu itirazları da ortadan kaldırmaya dönük, 20. yüzyılda yaşanan savaşlar neticesinde görülen sefalet ve yoksulluğa bağlı olarak devletin etkinliğinin artması talepleri toplumda yükselmeye başlamıştır. Sonraki dönemlerde, Keynes’in fikirlerinin etkisinde dünyada, refah devleti

veya sosyal devlet kavramları ortaya çıkmıştır. Refah devleti ile çalışma şartlarını düzene sokan, ekonomide sendikaların etkinliğini artıran, işçi ve işveren boyutuyla emek-sermaye dengesini oturtan, toplumda yer alan dezavantajlı grupların haklarını gözeten refah devleti anlayışı tüm dünyada destek görmeye başlamıştır. Piyasa doğal seyri içinde çalışma koşullarının ağırlığına ve emek sömürsünün artışına bağlı olarak refah devleti anlayışına zorlanmıştır denilebilir. Şöyle ki, dünyada refah devleti anlayışı sosyalist fikirlerin etkisiyle kendi kaderini çizmiştir. Sosyal politikalar 1945-1975 yılları arasında daha yaygın kullanılmıştır (Sallan Gül, 2004). Sosyal politikaların yaygın kullanımı ile uluslar üstü seviyeye yükselmesi ve refah devletlerini birbiriyle rekabete sokması neoliberalizm ile mümkün hale gelmiştir.

2.3. Sosyal Yardım

Yardım kavramı tüm toplumlarda öteden beri var olan bir anlayışın ürünüdür. Toplum kesimlerini aynı değerler etrafında birleştirmiş, dayanışmanın da göstergesi olmuştur. Yardımlaşma duygusu, “diğerkâmlık isteğinin bir ürünüdür. İnsan, sadece kendisi hakkında değil, diğer insanlar hakkında da sorumluluk ihtiyacı hisseder. Kişiler kendi çıkarlarını önceleyen bir hayat sürer fakat, başkasına da yardım etme eğilimi gösterir. Bu duygu çocukluktan itibaren görülmeye başlar ve bu duygu ile birey ilerleyen dönemlerinde başkalarına yardım etmeye meyilli olur ve dünyanın birçok yerinde görüldüğü üzere ekonomik açıdan belli bir konumda olan insanlar, hayır (charity) adı altında ekonomik açıdan yetersiz olan insanlara” yardım ederler (Akyüz, 2014: 160-161).

Yoksulluğun azaltılması bir amaç olarak belirlendiğinde, bu amacın gerçekleşmesi için kullanılacak en önemli sosyal politika aracı merkezinde insan olan, onu yoksulluk içinde bırakan çevreyi problem alanı olarak gören ve bu çevreyi insani yoksunluğun oluşmadığı bir ideal ortama dönüştürme faaliyetlerini içeren sosyal yardım faaliyetleridir. Barrientos sosyal yardımı “ölçümlenebilir yoksulluğa konsantre olan yoksulluğu önleme, azaltma ya da yok etmeyi birincil amaç kabul eden program, politika veya kurumlar olarak” niteler (Barrientos, 2013: 45). Dünya Bankası sosyal yardımı, “yoksul hane halklarına yönelik hedefe ve gelir testi yöntemiyle yapılan nakdi fayda” olarak tanımlamakta (Ringold ve Kasek, 2007: 4), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise, sosyal yardımı “sosyal güvenliğin özgün bir formu olarak görmekte, ihtiyaç sınırındaki kişilere bir hak olarak en düşük ihtiyaç sınırını etkili şekilde karşılamak üzere vergilerden karşılanarak sağlanan faydalar” şeklinde tanımlamaktadır (Midgley, 1984: 19).

Tarihsel süreç içerisinde tüm toplumlarda sosyal yardım anlayışı dini, kültürel, sosyal ve geleneksel değerler ile şekillenmiştir. Bu şekillenme kısa süreli olmamıştır. Tüm toplumlar kendi geleneksel ve inanç yapılarından bir şeyler katarak günümüz sosyal yardım yapısına ulaşmıştır (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 1-2). Yoksullukla mücadelede sosyal yardımın dışında kullanılacak sosyal koruma, sosyal hizmet vb. sosyal politika araçları da mevcuttur. Fakat amaca ulaşma açısından sosyal yardımlar daha etkili sonuçlar doğurmaktadır. Sosyal yardım toplum refahının toplumsal tabanda eşit ve adil dağılımı ve dağıtımı için etkin bir yöntemdir. Bu anlamda, toplumun varsal olarak en dezavantajlı gruplarının topluma entegrasyonunun sağlanması ve sosyal dışlanmayı ortadan kaldırabilme özelliğine sahiptir. Sosyal yardımlar, ekonomik sistemden veya kişisel durumundan kaynaklı veya kendi bireysel tercihlerine göre maddi yoksunluk içinde bulunan, asgari geçimini ve temel ihtiyacını karşılamayacak ekonomik güce sahip olmayan kişilere, kamu, özel veya sivil toplum kuruluşları tarafından aynı veya nakdi olarak karşılıksız ödenmektedir

(Çengelci, 1993: 22). Bu manada, sosyal yardımlar yoksulluğa bağlı olarak görülen temel ihtiyaçlarını karşılamama sorununa çözüm üretir (Güneş, 2012: 155). Ekonomik yoksunluk içinde bulunan toplum kesimlerini mümkün olan en kısa sürede kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılayabilecek seviyeye ulaştırmayı hedefler (Boybek, 2010: 544).

Geleneksel toplum anlayışının yanında toplumların inanç yapıları da bu kavramın toplum kesimleri arasında yaygınlaşması yönünde çimentosu olmuştur. Çünkü tüm semavi dinler yardımlaşmayı emretmiştir (Baycar, 2019: 212). Dinlerin toplumsal tabakaları birbirine yakınlaştıran yardımlaşmaya ilişkin emirleri, zamanla yönetimlerin de dikkatini çekmiştir. Toplumsal refahın eşit ve dengeli dağılımı için ülke yönetimleri bu yönde politikalar geliştirmişlerdir. Bu açıdan, yoksullukla mücadele kapsamında asıl görev devlete verilmiştir. Devlete verilen bu görev zaman içinde bazı devletlerde karşılık bulmuştur. Bu yönde ilk yönetsel çalışmalardan olan ve toplumun yoksul kesimlerinin korunmasını temel alan “yoksulluk yasaları” 1300’lü yıllarda İngiltere’de görülmüştür. Yerel yönetimler bu yasalarla birlikte yoksullukla mücadelede önemli bir yönetsel araç haline getirilmişlerdir (Ersöz, 2004: 10). Bu yasalarda yoksulluk derecelendirilmiş olup yoksullar sınıflara ayrılmıştır. Bunun yanında bu sınıfların temel ihtiyaçlarının karşılanmasına dönük gerekli olan kaynağın sağlanması ve yoksulluğa ilişkin yerel yönetimlerin mücadeledeki rolleri bu yasalarda tanımlanmıştır. Yoksulluk yasaları yoksulları, “çalışabilecek durumda olan fakirler”, “çalışma imkânından yoksun fakirler” ve “bakıma muhtaç çocuklar” şeklinde sınıflara ayırmıştır. Belirtilen sınıflara ilişkin farklı mücadele politikaları belirlenmiştir. Bu kapsamda, yoksulluğu; aile, eş, dost ve akrabaları tarafından bertaraf edilecek toplum kesimlerinin sosyal yardımlar yoluyla desteklenmesi yasaklanmıştır (Taşçı, 2010: 66). Yoksulluk yasaları ile başlayan bu süreç zaman içinde ekonomi ve toplumdaki yapısal dönüşümlerle etkisini genişletmiştir (Ersöz, 2004: 11). Yani, yoksulluğun toplum eliyle bertaraf edileceği kısım devletin müdahale alanından çıkarılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM ve METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu, Türkiye’deki sosyal yardım uygulamalarına alternatif yeni modelin kurulmasıdır. Sosyal Yardımlar, sosyal, ekonomik ve siyasi alanı etkileyen ve bu alanlardan etkilenen bir yapı sergiler. Sosyal yardımların bu etkisi yapılan akademik çalışmaların eksikliğine rağmen, 2000li yıllarda Türkiye’de iktidarın belirlenmesine katkı sağlama ile ekonomi politikalarında sosyal yelpazenin genişlemesine kadar farklı alanlarda etkisini göstermiştir. Türkiye, sosyal yardımların belirlenmesi, miktarı ve dağıtımı konusunda geçmişten günümüze deneyim kazanmış bir ülkedir. Bu deneyimin elde edilmesinde Osmanlı döneminde uygulama alanı bulmuş vakıf kültürünün de çok önemli bir etkisi vardır. Fakat gelinen noktada Türkiye’de sosyal yardımların karmaşık bir yapı sergilediği de açıktır. Buna örnek olarak da sosyal yardımların farklı isimler altında çok çeşitli bir yapı göstermesi, belli bir merkezden yapılmasından ziyade ulusal ve yerel tüm kuruluşlar tarafından sağlanması, sadeleştirilmiş bir sosyal yardım mevzuatının olması yerine neredeyse her sosyal yardım türü için bir kanuni düzenleme yapılmış olması gösterilebilir.

Bu çalışmanın nihai amacı Türkiye Cumhuriyeti’nde kuruluşundan bu yana sosyal yardım sisteminde karşılaşılan sorunları çözüme kavuşturmak amacıyla sosyal yardım sisteminin etkinliğini

arttıracak, kurumsal, sosyal, siyasi, hukuki ve ekonomik sorunları bertaraf edecek, amacı, faaliyetleri ve beklenen sonuçları net ve kesin olarak tanımlanmış, yoksullukla mücadeleyi başarılı bir konuma erişirecek yeni bir liberal sosyal yardım modeli sistemi inşa etmektir.

3.2. Araştırmanın Önemi

Sosyal yardımların yoksullukla mücadeledeki etkisi ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Sosyal yardıma ilişkin çalışmalar ulusal ve uluslararası düzeyde yürütülmektedir. Birleşmiş Milletlere bağlı Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) "Dünya Sosyal Koruma Raporu 2017/19: Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini Gerçekleştirmek için Sosyal Koruma"da sunulan yeni verilere göre, dünya nüfusunun yalnız %45'i en az bir sosyal koruma kapsamında bulunuyor; kalan %55'i oluşturan 4 milyar kişi ise güvenceden yoksundur. Sosyal Yardım kapsamında desteklenen kişi sayısı ise sadece Dünya nüfusunun %24,7 sini oluşturmaktadır. Bu kapsamda en fazla sosyal yardımdan faydalanan kişi sayısı %66,7'lik nüfus oranı ile Avrupa kıtası önde gelmektedir. OECD tarafından yapılan çalışmalarda sosyal yardımların yoksulluğu azalttığını göstermektedir. Fransa'da yoksulluğa karşı önemli bir araç olan minimum gelir desteği (RMI) bağımlı nüfus olan yararlanıcıların çocukları da hesaba katıldığında 3 (üç) milyon kişiyi etkilemektedir (ILO, 2018). Türkiye'de sosyal transferlerin tabanın dar olması ve transfer edilen miktarın sınırlı olması nedenleriyle etkinliğinin az olduğunu söylemek mümkün görünmektedir (Şener, 2010). Devletler yoksullukla mücadele konusunda yoksulun durumunu iyileştirici gerçekçi politikalar uygulamalıdır. Araştırmanın önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Sosyal yardımların yoksulluğu azalttığı kabul edilen bir gerçektir. Fakat sosyal yardımların yoksullukla mücadelede daha etkin sonuçlar sağlaması için her yönüyle iyi bir yardım sisteminin kurulması gereklidir.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Süreci

Araştırma için belgesel kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Sosyal yardımlara ilişkin kitap, makale, bildiri, özet, konuya ilişkin faaliyet gösteren kurumlara ait kaynaklar belli bir plana göre okunmuş, notlar alınmış ve değerlendirilmiştir. Uluslararası ve ulusal tüm akademik veri tabanlarında konuya dair araştırmalar yapılmış, elde edilen veriler çalışmaya katkı sağlayan akademisyenlerin de mantık süzgecinden geçirilerek çalışmanın amacına uygun hale getirilmiştir.

3.4. Araştırmanın Denenceleri¹ (Önkabuller)

Araştırma için beş temel önkabul belirlenmiştir. Araştırmanın sonunda kurgulanan model bu önkabullerin varlığı üzerine inşa edilmiştir.

Önkabul-1: Olağanüstü durumlar hariç tüm sosyal yardımlar nakdi yapılmalıdır.

Türkiye'de sosyal yardımlar hem aynı hem de nakdi olarak yapılmaktadır. Nakdi olarak yapılan sosyal yardımların sayısı ve tutarı aynı yardımlara göre daha fazladır. Aynı yardımlarda sosyal yardım yararlanıcısının yardımın türü ve tutarı konusunda görüş sunma, karar verme gibi yetkileri yoktur. Devlet aynı yardıma ilişkin her konuda mutlak karar verme yetkisine sahiptir. Yararlanıcısının verilen yardımı kabul etmek dışında bir seçeneği bulunmamaktadır. Bu nedenle aynı sosyal yardımların dağıtımında paternalist devlet anlayışı hakimdir denilebilir. Bu anlayış devleti

¹ Çalışmanın bu kısmından itibaren "denence" yerine "önkabul" kelimesi kullanılmıştır.

yönetme gücünü elinde bulunduran iktidarların tahakkümü altındaki birey, grup ve topluluklar üzerinde onların arzu, ihtiyaç ve tercihlerine rağmen onlar adına karar vermesini ifade eder. Bu yönüyle devlet baba anlayışı olarak da nitelendirilen paternalizm modern devlet düzenine uymayan uygulamalar içermektedir (Kanadıkırık, 2020: 45-64). Oysaki, Liberal devlet anlayışı bireyciliği ve rasyonel insan kavramını önceler. Rasyonellik, akla uygun hareket etme ve aklın kurallarına dayanmayı gerektirir. Piyasada tam bilgi hakimdir ve rasyonel insan kendi faydasını maksimize edecek tercihlere sahiptir. Çünkü rasyonel insan, duygu ve hislerinden ziyade piyasada elde ettiği verileri analitik düşünme süzgecinden geçirir, kendisi için en faydalı olan şeye karar verir. Her birey bunu yapabilecek akla ve bilgiye sahiptir. Bu nedenle vatandaş için en iyisini devlet bilir anlayışının yerine birey ve toplum neye ihtiyaç duyuyorsa bedeli nakdi verilerek vatandaş özgür iradesiyle ihtiyaçlarını karşılamalıdır (Akyıldız, 2008: 2940). Son olarak Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı'nın (TÜSEV) 2019 yılında yayımladığı Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik Raporuna göre bireyler doğrudan yapılan yardımlarda aynı yardım yerine nakdi yardımı tercih etmektedir. Her türlü resmi olmayan yardımlarda aynı yardımdan nakdi yardıma bir kayış gözlenmiştir (TÜSEV, 2019).

Yardımların aynı dağıtılmasında karşılaşılan en temel sorunlardan bir tanesi de yararlanıcının aynı yardımları depo edeceği bir alan sahip olmamasıdır. Özellikle yılda bir kez ihtiyaç sahiplerine yapılan yakacak yardımları (kömür yardımı gibi) aynı yardım olarak dağıtılmaktadır. En az 500 kg olarak sağlanan kömür yardımı kış döneminden önce yapılması gerekli olduğu için faydalanıcının kömürü saklamak için ayrıca bir alana sahip olması gerekir. Temel insani gereksinimlerini karşılama konusunda bin bir zorluk yaşayan kişilerin aynı yardımlar için ayrıca bir alan sağlayacak olması, onları daha da içinden çıkılmaz bir sorunla yüz yüze bırakmaktadır. Bu ailelerin ekseriyetle geniş ailelerden kurulu olması göz önüne alındığında aynı yardımın onlar açısından daha külfetli bir hale dönüştüğü apaçık bir gerçektir. Bunun yanında yardım kömürü alan bazı ailelerin bu kömürü satışa çıkardığı da uygulamada görülen sorunlardan bir tanesidir (www.milliyet.com.tr).

Aynı yardımların eş, dost, komşuların gözleri önünde açıkça yapılmasına bağlı olarak yoksul kişilerde ortaya çıkan psikolojik rahatsızlıklar da önemli bir diğer nedendir. Açıkça yapılan bu yardımlar kişilerin özsaygı düzeylerini tehdit etmekte kişinin toplumdan uzaklaşmasına ve hatta dışlanmasına neden olmaktadır. Kişinin özsaygı düzeyinin yüksek olması kişinin kendini sevmesi, beğenmesi, kendisiyle barışık olmasını sağlamaktadır. Düşük özsaygı düzeyine sahip bir birey ise kendisini dalga geçilen, mutsuz, kötü, aciz, güçsüz ve depresyondaki biri olarak görür (Smelser, 1989: 6). Özellikle aynı yardımların neden olduğu psiko-sosyal etkiler ve yardımın özsaygıya etkisi sosyal yardımları devasa sorunların kaynağı haline getirebilir (Karadoğan, 2012).

Son olarak yoksullara dağıtılacak aynı yardımların piyasadan nasıl temin edildiği bilinmemektedir. Temin aşamasında hangi ihale usullerinin uygulandığı, rekabetçilik, saydamlık, eşit muamele, güvenilirlik, gizlilik, kaynakların verimli kullanılması, ihtiyaçların zamanında ve uygun şartlarda karşılanması vb. ihale ilkelerinin gözetilip gözetilmediği açık değildir. Malların satın alımı sürecinde kalite unsuru da göz ardı edilmektedir. Özellikle kömür yardımlarında kömürün nereden temin edildiği, temininde bazı firmalara menfaat sağlanıp sağlanmadığı, aynı yardımların temininde kamunun zarara uğratılıp uğratılmadığına ilişkin bilgiler kamuoyuyla paylaşılmamaktadır (www.cnnturk.com; www.birgun.net). Tüm bu sebeplerden dolayı; deprem, sel, çığ vb. doğal afetler

ile ekonomik kriz, askeri darbe, savaş gibi olağanüstü durumlar dışında tüm sosyal yardımların kayıtsız şartsız nakdi yapılması önerilmektedir.

Önkabul-2: Kamu tarafından sağlanan tüm sosyal yardımlar tek bir çatı altında toplanarak; faydalanıcıların belirlenmesinden dağıtımına kadar tüm işlemler, sadece bir tek kurum tarafından yerine getirilmelidir.

Literatürde sosyal yardımların tek bir merkezden koordine edilmesine dönük öneriler bulunmaktadır. Aygen (2016) sosyal devletin vatandaşların sosyal durumunu iyileştirmesi gerektiğini belirtmiş, sosyal yardıma ilişkin sorunların kurumsal anlamda çözümü için kurumlar arasında bilgi paylaşımının yapılması gerektiğini, ortak bir veri tabanının kaynak israfına ve mükerrer ödemelerin yapılmasını engelleyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin sosyal yardım konusunda köklü bir reforma ihtiyacı olduğunu, sosyal hizmet ve sosyal yardım faaliyetlerinin birbirinden ayrılması ve sosyal yardımların SHÇEK çatısı altında toplanması gerektiğini dile getirmiştir. 2009 yılında Devlet Denetleme Kurulunun (DDK) Türkiye'deki sosyal yardım faaliyetlerine ilişkin hazırladığı araştırma ve inceleme raporunda "Devletçe gerçekleştirilmesi zorunlu görülen sosyal hizmet ve yardımların kapsam ve sınırları tam olarak tanımlanmalı ve bu hizmet ve yardımların hangi kurumlar ve/veya mahalli idareler tarafından yapılacağı net bir şekilde belirlenmelidir" şeklinde Merkezi Hükümete tavsiye kararı verilmiştir (DDK, 2009). Ayrıca Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü 2009-2013 yılları için hazırladığı Stratejik Planda sosyal yardım alanında faaliyet gösteren çok sayıda kurum ve kuruluşun olduğu, bu durumun sosyal yardımlarda mükerrerliğe neden olduğu ve sosyal yardımların yoksulluğu azaltmadaki rolü konusunda kısmen etkili olmasına yol açtığı belirtilmiştir (SYGM, 2009).

Sonuç olarak, Türkiye'de hem kamu hem sivil toplum kuruluşları yönüyle kuruluşlar arasında koordinasyonun olmadığı karmaşık bir sosyal yardım sistemi uygulanmaktadır. Çok sayıda kamu kurum ve kuruluşu, kendi bütçesi olanakları çerçevesinde yoksul kesimlere sosyal yardım sağlamaktadır. Bu durum ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında olumlu bir durum yaratırken, aynı zamanda sosyal yardımlar konusunda kurumsal anlamda çarpık bir yapı meydana getirmektedir. Temel olarak, kamu tarafından yapılan sosyal yardımlar SYDV'ler üzerinden sağlanmaktadır. Fakat, SYDV'lerle birlikte belediye, il özel idaresi ve köy idareleri, üniversiteler, Vakıflar Genel Müdürlüğü, siyasi partiler, dernek, vakıf vb. sosyal yardım kuruluşları ile hayırsever kişiler de sosyal yardım faaliyetleri yürütmektedir. Yardım faaliyetlerinin birden fazla kurum tarafından yapılması, uygulamada kaynakların etkin, etkili ve verimli kullanılması konusunda sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır (Üçışık, 2013: 57). Sosyal yardımların tek bir merkezden koordine edilmesinin ortaya çıkan sorunların çözümünde daha etkili sonuçların görülmesini sağlayacağı öngörülmektedir.

Önkabul-3: Sosyal yardım miktarının belirlenmesinde haneye bağlı olarak aile temel alınmalıdır.

Sosyal yardımların tutarı faydalanıcıların yaşadığı haneler esas alınarak hanede yaşayan her bir bireye tek tek ödeme yapmaktan ziyade aile bir bütün olarak esas alınarak belirlenmelidir. Ersöz (2003), ailenin önemli olduğunu ve güçlendirilmesi gerektiğini dile getirerek, sosyal yardımların dağıtımında aileye sağlanacak hizmetlerin sistematik ve bütüncül olması gerektiğini ifade

etmektedir. Örneğin, mevcut aile yardımları başlığı altında, evli ise eşi değilse ailesine sağlanan “muhtaç asker ailesi yardımı” ile babası askerde olan ve 18 yaşından küçük kişilere verilen “muhtaç asker çocuğu” yardımı bulunmaktadır. Sadece aile yardımı başlığı altında on alt başlıkta sosyal yardım türü söz konudur. Sosyal yardım faydalanıcıları belirlenirken her yardım için tek tek başvuru sahibinin niteliklerinin belirlenmesi yerine sadece ailenin temel alınması daha uygundur (Üçışık, 2013: 25). Çünkü mevcut adlandırma sisteminin sosyal yardım sistemini daha karmaşık, karışık ve çarpık bir hale dönüştürdüğü açıktır. Bu nedenle daha yalın, sade, açık, anlaşılabilir bir sosyal yardım mekanizmasının kurulması gerekmektedir.

Sosyal yardımların hane esas alınarak aile bazlı belirlenmesi ve dağıtımı sosyal yardımların izlenmesi ve değerlendirmesi açısından da önem arz etmektedir. Örneğin mevcut sistemde dört kişilik bir ailede aile bireylerinin yaşlı, engelli, öğrenci bursu, sosyal ve ekonomik destek aldığını varsaydığımızda her birine ayrı ayrı yardım yapılmakta olup haneye ne kadarlık bir sosyal yardım girişinin olduğu hesaplanmamaktadır. Oysaki aile temelli yardım sistemi esas alındığında farklı isimler altında yardım yapılmayacak olup aile için toptan bir yardım tutarı belirlenecek ve haneye giren sosyal yardım tutarının takibi kolaylıkla yapılabilecektir. Kamu açısından yardımların izlenmesi adına kolaylık sağlayacağı düşünülen bu sistem uygulamada yardım tutarının hane içindeki paylaşımında birtakım sorunların görülmesine neden olabilir. Uygulamada karşılaşılan bu sorunu gidermek adına sosyal yardım tutarı tek bir ana hesap üzerinden ödenmeli ve 18 yaşını doldurmuş, reşit, mümeyyiz kişilere farklı oranlarda parayı hesaptan çekme yetkisi verilmelidir. Örneğin dört kişilik bir haneye aylık olarak 2020 yılı hesaplamasına göre asgari net ücret düzeyinde (2.324 TL) sosyal yardım girişi olduğunu varsaydığımızda aile bireylerinden baba kendi adına tanımlı kartı ile bu tutarın %35’ini, anne kendi adına tanımlı kartı ile bu tutarın %35’ini, çocuklar ise kendi adına tanımlı kartı ile bu tutarın %30’unu hesaptan çekebilmelidir.

Önkabul-4: Dört kişilik bir aileye bir ayda yapılacak azami sosyal yardım miktarı istisnai durumlar hariç o yıl için belirlenmiş aylık asgari net ücret tutarını aşmamalıdır. Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakıfları kendi Yönetim Kurullarının kararı ile faydalanıcı ailenin muhtaçlık derecesine göre bu miktarı %30 oranında arttırabilir.

Literatürde temel yaşam gereksinimlerini karşılamada zorluk yaşayan, yoksulluk sınırının altında kalan bireylere bu durumu devam ettiği sürece herhangi bir şart aranmadan bir asgari gelir desteğinin sağlanması gerektiğinden bahsedilmektedir. Kararslan (2015) yaptığı çalışmada AB üyesi bazı ülkelerde asgari gelir uygulamasının olduğunu, yardıma muhtaç ve yoksulluk riski altında bulunan kişilerin korunmasının gerekli olduğu, Türkiye’de özellikle SYDV’ler tarafından verilen dönemsel nakdi yardımların asgari gelir desteği benzeri uygulamaları içerdiğini, fakat yoksullukla mücadele için asgari gelir uygulamasının olması gerektiğini dile getirmiştir. Çoşkun ve diğerleri (2011) Türkiye’nin Avrupa Sosyal Şartına taraf olduğunu, bu şartın yeterli olanağa sahip olmayan ve kendi çabasıyla yoksulluktan kurtulacak fırsata sahip olamayan kişilere yardım edilerek onları yoksulluktan kurtaracak bir asgari gelir desteğinin Türkiye’de uygulanabileceğini, üstelik mevcut durumda bunun altyapısının yeterli olduğunu ve bütçe olanaklarının bu maliyeti karşılayacak düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Günder (2013) yaptığı çalışmada yoksulluğun azaltılmasında, asgari geçimin sağlanmasında ve toplumsal bağların güçlenmesinde asgari gelir desteğinin önemli olduğunu, Türkiye’de uygulanması halinde aktif işgücü politikalarıyla desteklenmesi gerektiğini,

böylece aktif yararlanıcıların iş gücü piyasasına dahil edilmelerinin en kısa sürede mümkün olabileceğini dile getirmiştir.

Asgari Ücret; “devlet tarafından belirlenen, işçilere normal bir çalışma günü karşılığı olarak ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık gibi zorunlu gereksinimleri minimum düzeyde karşılamaya yetecek ücret” olarak tanımlanabilir. Türkiye’de asgari ücret belirlenirken sadece asgari ücrete tabi işçinin durumu göz önünde bulundurulur. İşçinin ailesine ilişkin göstergeler temel alınmaz. Asgari ücret, günümüz ekonomi koşullarında kişilere konforlu bir hayat sürmeleri için gerekli olan imkânı sağlayamamaktadır. Ücretin aylık net tutarının 1/3’ünden daha fazla gelir elde etmiyor olmak, ülkemizde sosyal yardım faydalanıcılarının belirlenmesinde kullanılan en temel başvuru şartıdır. Bu da muhtaçlık sınırının asgari ücret üzerinden tespit edildiğini göstermektedir (Yılmaz ve Terzi, 2008: 129-143).

Literatürde önceden belirlenen şartlara bağlı olarak yoksul bireyin muhtaçlık durumu devam ettiği sürece hak temelli olarak bir “asgari gelir desteğinin” ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Modelimizde asgari gelir desteğinden ziyade bir “azami gelir desteğinin” belirlenmesinin daha uygun olacağı öngörülmüştür. Azami gelir desteği kamu tarafından kişilere ayni ve/veya nakdi olarak sağlanan sosyal hizmet faaliyetleri dışındaki tüm yardımları içermelidir. Öğrenci bursları da bu desteğe dahil edilmelidir. Almanya gibi gelişmiş ülkelerde sosyal yardım miktarının GSYH oranı %8-10 düzeylerinde iken, Türkiye’de bu oran %1-2 düzeyindedir. Yardımseverliğin bu kadar önemsendiği ve değer atfedildiği bir ülkede azami gelir desteğinin ülke ekonomisi üzerinde kümülatif etki ile daha olumlu sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir. Türkiye’de kaynakların verimli kullanılması, savurganlığın önlenmesi, başkaları lehine avantaj sağlayıcı rantiyenin kesilmesi durumunda bütçe imkanları bu maliyetleri karşılayabilecek düzeydedir (Coşkun ve diğerleri, 2011: 129-158).

Liberal düşünceye bireycilik anlayışı hakimdir. Bu anlayış “kamu yararı, toplumun iyiliği, ortak iyilik” gibi toplumsal bütünlere atfedilen amaçları kabul etmez. Bireylerin, bireysel çıkarları dışında ve onlara üstünlük taşıyan bir takım “ortak çıkarlar” olduğunu kabul etmez. Bireyin menfaati toplumun menfaatinden önce gelir. Bireyi toplumun çıkarı için bir araç olarak kullanılır. Bireylerin tek tek gözetecekleri menfaati toplumsal menfaati meydana getirir. Bireycilik anlayışı rasyonel insan kavramının özünü oluşturur. Bireycilikte gözetilen menfaat rasyonel insanda faydaya karşılık gelir. Rasyonel insan her zaman kendisi için en iyi olana ulaşma konusunda gayret sarf eder (Yayla, 1992: 140). Bu nedenle, asgari ücret düzeyinde dört kişilik aileye sağlanacak sosyal yardım miktarı kişileri çalışmadan soğutabilecek seviyede yüksek bir meblağ değildir. Kişi bir süreliğine daha sosyal yardım almaya devam ettiği taktirde çalışma konusunda daha istekli hareket edecektir. Sosyal yardımlar geçici bir süre için sağlandığından sosyal yardıma muhtaç kişinin iş hayatına kazandırılması temel amaç olmalıdır. Bu nedenle sosyal yardım alan hanelerde yaşayan çalışabilir nitelikteki tüm vatandaşların İŞKUR veri tabanına kaydedilmesi gerekir. İŞKUR aracılığı ile gerekirse mesleki eğitim projeleri ile kişinin iş becerisi artırılarak kişi uygun sektöre yönlendirilmelidir. Kişinin çalışmaya başlaması durumunda sağlanan sosyal yardım belli bir zaman planlaması ile azaltılarak belli bir süre sonra kesilmelidir. Kişinin işten kendi isteği ile ayrılması veya işine son verilmesi durumunda kişi tekrardan sosyal yardım almak için başvuru yapabilir. Katılımcı Sosyal Yardım Modelinin bu önkabulünün faydalanıcıların çalışma istekleri konusunda bir olumsuz durum

yaratmayacağı öngörülmektedir. Ayrıca, SYDV'ler sosyal yardımlardan artan finansman ile sosyal yardım alan potansiyel girişimcilere mikro kredi desteği vererek onların kısa, orta ve uzun vadede iş sahibi olmalarını da sağlayacaktır. Bunun yanında, sosyal yardım alan kişilerin maddi durumunu iyileştirici nitelikte uluslararası fon kaynakları ile projeler de yürütülebilir. Benzer şekilde uluslararası yardım kuruluşları ile sosyal yardım faydalanıcılarına ilişkin ortak projeler de geliştirebilir. Tüm bu faaliyetler istihdamı arttıracak nitelikte olup, sosyal yardım faydalanıcılarının sayısını azaltıcı özellikler barındırmaktadır.

Önkabul-5: Sosyal yardım tutarının belirlenmesinde her ilin yoksulluk tanımlaması ve derecesi esas alınmalıdır. Sosyal yardım tutarı bölgeler arası ekonomik ve yaşamsal farklılıklar göz önünde bulundurularak belirlenmelidir.

Literatürde yoksulluğun bölgesel dağılımı ile ilgili yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Duran (2015) yaptığı çalışmada yoksulluğun ülke bazında azalma gösterdiğini, fakat yoksulluk oranının bölgeler arasında ciddi farklılık gösterdiğini ve bu bölgelerde yoksulluğun değişkenlik göstermediğini, yoksulluğun yapısal bir sorun olduğunu ortaya koymuştur. Bu sorunlara getirdiği çözüm önerisi ise, yoksulluğun ciddi boyutlara ulaştığı bölgelerde direkt ve dolaylı yardımların miktarının artırılması şeklinde olmuştur.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yerleşim alanlarının sosyo-ekonomik göstergeleri aynı değildir. Bu göstergeler yerleşim alanlarının gelişmişliğini gösteren parametrelerdir. Sosyal yardıma muhtaç bir yoksulun içinde bulunduğu muhtaçlık düzeyi de yerleşim alanlarına göre farklılık gösterebilir. Örneğin Ankara'nın Çankaya ilçesinin kenar mahallelerinde yaşayan bir yoksul ile Şanlıurfa'nın Harran ilçesinin herhangi bir köyünde yaşayan bir yoksulun hayat standartları aynı değildir. Buna bağlı olarak maruz kaldıkları yoksulluğun boyutu da benzer değildir. Temel hizmetlere erişimi, geçinmek için gerekli olan aylık asgari geçim tutarı, ailedeki birey sayısı, yaşanılan konutun fiziki şartları, kamu hizmetlere erişimi, sahip olunan ev gereçleri, maruz kalınan ekonomik koşullar vb. birçok yönden birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar aynı il sınırları içerisinde yer alan farklı yerleşim yerleri için de söz konusu olabilir. Bu nedenle kişilerin yaşadıkları yoksulluğun şiddeti sosyal yardım tutarının da farklı olmasını gerektirmektedir. Örneğin, "2022 Sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun" kapsamında Türkiye'de yaşayan, yardım için gerekli şartları taşıyan tüm yaşlılara aynı parasal miktar ödenmektedir. Sosyoekonomik gelişmişlikleri farklı iki kentte yaşayan yaşlıların eşit nakdi yardımla aynı koşullarda bir hayat sürmesi mümkün değildir. Çünkü kent yoksulluğu ile kırsal alanda yaşanan yoksulluğun boyutu farklı özellikler taşımaktadır. Bu nedenle, bazı yardım başlıkları altında eşit olmayan sosyal ve ekonomik göstergelere sahip alanlarda yaşayan aynı niteliklere sahip yoksullar için aynı tutarda sosyal yardımda bulunmak yoksullukla mücadelede akıllıca bir politika değildir. Oysaki, yoksullukla mücadelede hem bölge içi hem de bölgeler arası yaşam standardı farklılıkları göz önünde bulundurularak yoksullara farklı miktarlarda ödeme yapmak daha akıllıca bir politika tedbirini içermektedir. Yoksulluk karşısında sosyal yardımların bir tedbir olarak sürdürülmesinde ortaya çıkan yukarıda belirtilen sorunlara uygun bir çözüm aranmadan her halükârda ev koşulunda yardı yapılmaya devam ettirilmesi, yoksulluğun mevcut halinin ağırlaşarak devam etmesine ve kıt olan kamu kaynaklarının verimsiz kullanılmasına yol açacaktır (Güneş, 2012: 27).

4. KATILIMCI SOSYAL YARDIM MODELİ

Modelin katılımcı bir model olarak nitelendirilmesinin nedeni yeni kurumsal yapının oluşumu ve sosyal yardım hizmetlerindeki bütüncül bakış açısıdır. Model kapsamında Yönetim Kurulu (mevcut adıyla Mütevelli Heyeti) üyelerinin mülki idare amirinin hiyerarşik yapısına dahil olmayan kişilerden seçilmesi, sosyal yardım yararlanıcıların da temsili olarak Yönetim Kurulunda yer alması, yeni bir organ olarak planlanan Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Kurulunda kamu, özel, STK, üniversite temsilcileri ve faydalanıcıların yer alması, yoksulluğun ve sosyal yardımın ildeki her kurum ve kişinin gündemi haline getirilmesi modelin katılımcı yönünü ortaya koymaktadır.

Modelde sadece sosyal yardımlara yer verilmiştir. Sosyal hizmet ve sosyal güvenlik kavramlarına yer verilmemiştir. Kamusal yardımların yanında STK'lar ve hayırseverler tarafından yapılan sosyal yardımlara da model içerisinde değinilecek olup sosyal yardımlar bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Fakat, sosyal yardımların sağlanmasında ana aktör kamu olduğundan modelde kamusal yardımlara daha çok yer verilmiştir. Türkiye, sosyal dayanışma ve yardımlaşma konusunda çok fazla deneyime sahip olmasına karşın, bu alanda belirlenmiş politikalara uygun bir sistem inşa etme konusunda yetersiz kalmıştır. Yardımlar, tamamen hayırseverliğe dayanan bir geleneksel anlayışla yapılmaktadır. Son yıllarda, sosyal yardımların dağıtımında teknolojik gelişmenin yardımıyla kurumsal altyapı güçlendirilmiş olsa da sosyal yardımlara yön veren geleneksel yardım anlayışı varlığını devam ettirmektedir.

Türkiye'de sosyal yardım sisteminin yeniden yapılanması gereklidir. Yapılan akademik çalışmalar neticesinde ortaya çıkan sonuçlar ve mevcut uygulamadaki olağan eksiklikler bu ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada yeniden yapılanmaya örnek teşkil edebilecek nitelikte bir model geliştirmeye çalışılmıştır. Yeni model tasarlanırken bir bütün olarak Hayek'in serbest piyasaya ve devlet yönetimine ilişkin liberal fikirleri, Keynes'in toplumda yer alan dezavantajlı grup ve kişilerin korunmasına ilişkin refah devleti anlayışı, Rawls'ın denetimsiz kapitalizmin yaratacağı eşitsizliği gidermeye yönelik hakkaniyet temelli eşitlikçi adalet anlayışı temel alınarak oluşturulmuştur. Yani modelin bilimsel dayanağı çalışmanın adından da anlaşılacağı üzere Keynes, Hayek ve Rawls'ın fikirleri çerçevesinde liberal doktrindir. Model, dört temel yapı üzerine konumlandırılmış olup bu yapılar idari, ekonomik, sosyal, siyasi ve hukuki yapı şeklindedir. Bu çalışmada yalnızca modelin ön kabullerine ve kurumsal yapısına değinilmiştir.

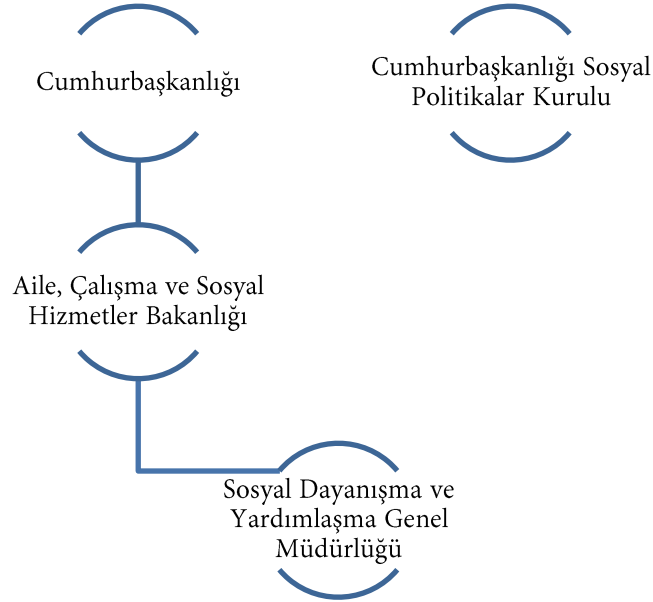
4.1. Katılımcı Sosyal Yardım Modelinin Kurumsal Boyutu

Model merkez ve taşra teşkilatından oluşmaktadır. Merkez teşkilatında Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) ile bu bakanlığa bağlı Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Genel Müdürlüğü'nden (SDYGM) oluşmaktadır. Taşra teşkilatı ise il merkezlerinde kurulması planlanan Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakıfları (SYDV) ile ilçelerde kurulması öngörülen sosyal yardım ofislerinden oluşmaktadır.

4.1.1. Katılımcı Sosyal Yardım Modelinin Merkez Teşkilatı

Modelin kurumsal yapılanması Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine uygun olarak planlanmıştır. Aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya çift yönlü bir işleyiş öngörülmüştür.

Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu sosyal yardımlara ilişkin tavsiye ve önerilerini Cumhurbaşkanlığı'na bildirir. Kurulun kararları Cumhurbaşkanı açısından tavsiye niteliğinde olup bağlayıcı değildir. AÇSHB Cumhurbaşkanlığına bağlı olup sosyal yardımlardan merkezi yönetim olarak sorumlu ana kuruluştur. Bakanlık ana hizmet birimi olan SDYGM aracılığıyla yerelde bulunan SYDV'lere bilgi aktarımında bulunur. Vakıflar da sosyal yardımlara ilişkin yerelde karşılaştıkları sorunları, tespitleri ve talepleri Bakanlığa iletir. Vakıflar idari ve mali özerkliğe sahip olup çerçevesi merkezi yönetim tarafından belirlenmiş politikalar doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Bu politikalar çerçevesinde Merkezin almış olduğu kararları Vakıf Yönetim Kurulları gündeme almak zorundadır. Vakıflar ile merkezi yönetim arasındaki ilişki bir hiyerarşi ilişkisi olmayıp bu ilişkinin sınırları kanun ile belirlenir. Modelimizde merkez teşkilatını oluşturan Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu, AÇSHB ve SDYGM mevcut sistemdeki yapısına benzer görev ve yetkilere sahiptir.

Şekil 4-1: Katılımcı Sosyal Yardım Modelinin Merkez Teşkilatı

Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Toplumda sosyal yardıma muhtaç kesimler için Cumhurbaşkanına yardımcı olmak, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, gelir güvencesinin ve gelir dağılımında adaletin sağlanması, sosyal refahın oluşturulması ile dezavantajlı gruplara yönelik politika önerisinde bulunmak temel görevleridir. Sosyal politikalara ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığına tavsiyelerde bulunur. Cumhurbaşkanın başkanlığında toplanır. Sosyal politika konularında Cumhurbaşkanlığının danışma organıdır. Kurulun etkinliğinin sağlanması için kurul üyelerinin sosyal politika alanında çalışmış uzman akademisyenler ve STK çalışmalarında görev almış deneyimli kişilerden seçilmesi gerekmektedir.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

Toplumun “sosyal yardım ve korumaya ihtiyaç duyan kesimlerine yönelik faaliyetlerini yürütmek, yoksullukla mücadeleye ilişkin ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesini koordine

etmek, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlamak, sosyal yardımlara ilişkin ilke, usul ve standartları belirlenmesine yardımcı olmak” temel görevleridir (AÇSHB, 2020). Sosyal yardımlara ilişkin denetim yapmak, yardımlardan faydalanan kişilerin maddi ve kişisel durumuna ait bilgilerin toplanacağı bir veri tabanı oluşturmak, sosyal yardımlar için ayrılmış bütçenin taşradaki illere aktarımını yapmak, üst ölçekte politika, strateji ve tedbirler bağlamında sosyal yardım faaliyetlerini izlemek ve değerlendirmek diğer görevleridir.

Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Genel Müdürlüğü

Genel Müdürlüğün temel görevleri , yoksullukla mücadele ve sosyal yardımlar alanında ulusal düzeyde politika ve stratejilerin belirlenmesi amacıyla gerekli çalışmaları koordine etmek, belirlenen politika ve stratejileri uygulamak, izlemek ve değerlendirmek, Bakanlık kararı ile SDYF gelirlerini Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) nezdinde oluşturulan havuzda toplamak, gelirlerin zamanında amaca ve ihtiyaçlara göre kullanılması için Vakıflara aktarılmasını sağlamak, yoksullukla mücadeleye ilişkin konularda araştırma ve inceleme yapmak, sosyal yardımlara ilişkin projeler hazırlamak ve bu projelerin uygulamasını sağlamak şeklinde olmalıdır. Bunun yanında, yoksullukla mücadeleye ilişkin uluslararası gelişmeleri takip etmek ve uygulamaları izlemek, bu araştırma ve uygulamaların sonuçlarını analiz ederek değerlendirmek, iyi uygulamaların mevcut sisteme entegrasyonuna sağlamak, Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Bilgi Sistemi’ni (SDYBS) kurmak, ilgili işlemleri yürütmek ile tüm il merkezlerinde faaliyet gösteren Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Genel Sekreterlikleri arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlamak diğer görevleridir. SYDF’ndan SDYV Genel Sekreterliklerine performansla bağlı aktarılacak payların tutarını belirleyecek nitelikte performans ölçümüne yönelik usul ve esasları belirlemek ve değerlendirmesini yaparak payları aktarmak da görevleri arasında yer alır.

Genel müdürlüğe bağlı olarak kurulacak Sosyal Yardım Araştırmaları Merkezi yoksulluğa ilişkin konularda araştırma ve incelemeler yapar. Sosyal yardımlara ilişkin dünyada gelişen olayları, politikaları ve iyi uygulama örneklerini araştırır. Vakıf faaliyetlerine ilişkin olarak yol gösterici tavsiyelerde bulunur. Vakıfların çalışmalarına ilişkin nitel ve nicel verileri bir araya toplayarak Bakanlığın sosyal yardım politikasının oluşturulmasına katkı sağlar.

4.2.1. Katılımcı Sosyal Yardım Modelinin Taşra Teşkilatı

Taşra teşkilatı iller temel alınarak tasarlanmıştır. İlçelerde illerdeki Vakıf Genel Sekreterliğine bağlı İlçe Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Ofisleri kurulması planlanmaktadır. Taşra yapılanmasında daha katılımcı ve demokratik bir yapının meydana getirilmesi hedeflenmiştir. Model ile sosyal yardımların en verimli ve etkin şekilde muhtaçlara en hızlı şekilde ve en yakın birim tarafından sağlanması planlanmıştır.

Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakfı

Vakıflar sadece il merkezinde teşkilatlanacaktır. İlçelerde ise Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Ofisleri kurulacaktır. Büyükşehir statüsü bulunan illerde merkez ilçeler için il SYD Vakfının kurulması yeterlidir. Bu durumda SDY Ofisleri sadece merkez ilçelerin dışındaki ilçelerde kurulmalıdır. Vakıfların il merkezleri esas alınarak Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulması planlanmaktadır. Vakıflar tüzel kişiliği haiz, idari ve mali özerkliğe sahip tüm işlemlerinde özel

hukuk hükümlerine tabi olacaktır. Vakıfların Bakanlık ile olan ilişkileri koordine kuruluş şeklinde olacaktır. Genel Müdürlük sadece Vakıflar arasında koordinasyon ve iş birliğinin geliştirilmesi için çalışma yapabilir. Vakıflar, Genel Müdürlüğün bağlı kuruluş şeklinde ana hizmet birimleri değildir. Genel Müdürlük, Vakıfların sosyal yardıma ilişkin işlemlerine doğrudan müdahale edemez.

Vakıflar, merkez teşkilatı tarafından çerçevesi çizilen sosyal yardım politikalarına uygun olarak illerde sosyal yardıma ilişkin tüm faaliyetleri yürütür. İllerde kamu dışında özel, STK ve hayırsever kişilerce yürütülen sosyal yardım faaliyetlerinin koordinasyonunu da sağlar. Yoksulluğu azaltmaya yönelik Vakıflara aktarılan dış ve iç fonları ve gelirleri Bakanlığa bildirim yaptıktan sonra amaca uygun olarak kullanır. İlde yoksulluğu azaltmaya ve sosyal yardım bütçesini artırmaya yönelik araştırmalar yapar. Kamu adına yapılan tüm sosyal yardımları tek elden takip ve koordine eder.

Vakıflar, sosyal yardım bütçesini artırmaya yönelik gelir getirici nitelikte teşebbüslerde bulunabilir. İşyerleri kurabilir. Bu işyerlerinde sosyal yardım alan çalışabilir nitelikte kişilerin istihdamını sağlayabilir. Her Vakıf bütçesi, gelir kaynakları, ilçe ofisleri ile ilgili bilgiler ve diğer hususların yer aldığı bir internet sitesi kurmak zorundadır. Bu sitede il genelinde sosyal yardım sağlanan yoksul aile sayısı, dağıtılan sosyal yardım bütçesi ve diğer hususlara ilişkin güncel bilgiler yayımlanır. Vakıflar görevleri kapsamında ihtiyaç duyduğu ve temini için gerekli gördüğü bilgileri kuruluş kanunları gereği tüm kurum, kuruluş ve STK'lardan isteyebilir. Kendilerinden bilgi istenilen özel, kamu ve STK'lar bu bilgileri yine kuruluş kanunu gereği zamanında vermekle yükümlü olmalıdır.

Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Kurulu

Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Kurulu Vakfın danışma organıdır. Yereldeki yoksulluğu azaltma hedefine yönelik faaliyet alanlarıyla ilgili olmak koşuluyla kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, STK ve yerel yönetimlerin temsilcileri, hayırseverler, üniversitelerden akademisyenler, muhtarlar ve sosyal yardım faydalanıcılarının yer aldığı Vakıfları yönlendirmek üzere bir kurul oluşturulmalıdır. Yerelde sosyal yardımlara ilişkin kurulması planlanan bu Kurulun varlığı birçok avantajı da beraberinde getirecektir. Öncelikli olarak, Kurulda sosyal yardımlara ilişkin konuyla ilgili tüm kesimler kamu, üniversite, hayırsever, STK ve yararlanıcılar bir araya gelerek sorunu çözmeye yönelik bir ortama kavuşacaktır. Yoksullar yaşadıkları maddi zorlukları, yoksulluğun neden olduğu psikolojik travmaları muhataplarına anlatma fırsatına erişecektir. Sosyal yardım sağlayıcıları da yoksulların yaşadıkları sorunları ilk ağızdan duyma ve onlarla empati kurma süreciyle yüzleşecektir. Sonuç olarak, sosyal yardımlar, genel olarak müracaat eden yoksullar için geliştirilmiş hazır çözümler koymak yerine onları dikkate alan, sosyal yardım sürecine katılım göstermelerini isteyen ve muhtaç kitlenin sorun çözme kabiliyetini arttırmayı gerektiren bir anlayışı ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle, yoksulların kendilerini ilgilendiren bir konuda karar alma süreçlerinde rol almalarının ve yöneticilerine kendi sorun ve çözümlerini anlatmalarının önemli olduğu düşünülmektedir. (Toksöz, 2008: 320-330).

Kurulun oluşturulması sürecinde kurulu oluşturan yapıların eşit temsiline önem verilmelidir. Kurulun toplamda 100 (yüz) kişiden oluşması planlanmaktadır. Kurul toplandığı ilk toplantıda kurul üyeleri arasından bir başkan seçer. Başkanın kurula başkanlık yapamayacağı durumlar için bir de başkan vekili seçer. Kurul Başkanının ve Başkan Vekilinin görev süresi 3 yıl olmalıdır. Kurul,

Başkanının daveti üzerine her yıl Yönetim Kurulunun belirlediği tarihlerde bir kez toplanır. Katılanların çoğunluğu ile karar alır. Kurul Vakfın yıllık faaliyet raporu ve hesaplarına ilişkin iç denetim raporlarını görüşür. Kurul yaptığı toplantı neticesinde Vakıf Yönetim Kuruluna önerilerde bulunmalıdır. Bu öneriler her ilin yoksulluğa ilişkin sorunlarına, bu sorunlara getirilen çözüm önerilerine veya Vakıfların önceliklerine yönelik olabilir. Yönetim Kurulu SDY Kurulunun aldığı kararları ve çözüm önerilerini gündemine almak ve Vakfın maddi kaynakları ölçüsünce uygulamak zorundadır. Toplantı sonuçları Bakanlığa raporlanmalı ve toplantıya ilişkin bir sonuç bildirgesi yayımlanmalıdır. Kurulun daha demokratik ve katılımcı nitelikte kararlar alabilmesi için tüm kurul üyelerinin fikirlerinin alınmasına önem verilmelidir. Kurulun başkanı Yönetim Kurulunun tabii üyesidir.

Yönetim Kurulu

Yönetim Kurulu Vakfın karar organıdır. Vakıf yönetim kurulu; Valilik temsilcisi, Belediye temsilcisi, Ticaret ve Sanayi Odası temsilcisi, İl Müftüsü, Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Kurulu Başkanı, Kurul tarafından seçilen bir muhtar, bir hayırsever, yoksullara ilişkin faaliyet gösteren bir STK başkanı ile Vakıf kayıtlarına göre sosyal yardım alan iki yoksul kişiden oluşmalıdır. Kurulda demokratik yapıya uygun olarak seçilmiş üyelerin sayısının atanmış üyelerin sayısından daha fazla olmasına özen gösterilmiştir. Bu durum üyelerin fikirlerini özgürce dile getirmelerini temin edecek olup kararların detaylıca tartışıldıktan sonra alınmasını sağlayabilecektir. Kurulun başkanı ve bir başkan vekili ilk toplantıda kurul üyeleri tarafından seçilir. Kurul başkanının SDY Kurulu başkanının görev süresi ile uyumlu olarak 3 yıl olmalıdır. Üç yılın dolacağı son toplantıda Yönetim Kurulu başkanlığı için yeniden seçim yapılmalıdır. Ticaret ve Sanayi odasının ayrı olduğu büyükşehirlerde en fazla üyeye sahip oda başkanı yönetim kurulu üyesi olur. Görevi sona eren yönetim kurulu üyeleri tekrar üye olarak seçilebilir. Yönetim Kurulu esas olarak sosyal yardım inceleme görevlilerinin raporları doğrultusunda sosyal yardım yararlanıcılarının belirlenmesini sağlar. Bunun dışında, yıl içinde ihtiyaçlara göre sosyal yardım bütçesini başvuru sayısı veya sosyal yardım ödemelerinin dışındaki diğer harcamalar açısından revize edebilir. Örneğin, takvim yılı içerisinde taşınmaz alımı için bütçede ayrılmış olan bir satın alma kalemi var ise, bunun o yıl için gerekli bir harcama olmadığına karar vererek gerekçesiyle birlikte onu bütçeden çıkarabilir. Buna bağlı olarak yıllık mali durum raporu ve kesinleşen bütçe sonuçlarını ilan eder. Yönetim Kurulu, taşınır ve taşınmaz mal alımı, satımı ve kiralınması ile hizmet alımına karar verir. Yıllık faaliyet raporunu AÇSHB'na gönderir. Ayrıca, Vakfa yapılacak bağışları kabul etmek, personelin işe alınması ve işine son verilmesine karar vermek ile gelir sağlayıcı teşebbüslere yatırım yapılmasını onaylamak gibi görevleri de vardır.

Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakfı Genel Sekreterliği

Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Genel Sekreterliği Vakıfların icra organıdır. Genel sekreter, İl Vakıf genel sekreterliğinin ve bağlı ilçe vakıf ofislerinin en üst amiridir. Görev ve yetkilerinden dolayı Yönetim Kuruluna karşı sorumludur. Genel Sekreter, Yönetim Kurulu kararıyla atanır. Atamaya ilişkin Bakanlığa bilgi verilir. Genel Sekreterlik, Merkezi teşkilatın yoksulluğun azaltılmasına ilişkin politikaları doğrultusunda Kalkınma Planlarının uygulama süresiyle uyumlu olarak 5 yıllık İl Yoksulluk ve Muhtaçlık Planını hazırlar. İl'e ilişkin yoksulluk haritasını çıkarır. Bu belgeler ışığında yıllık çalışma programını düzenler. Sosyal yardımlara ilişkin ilde gerçekleştirilecek

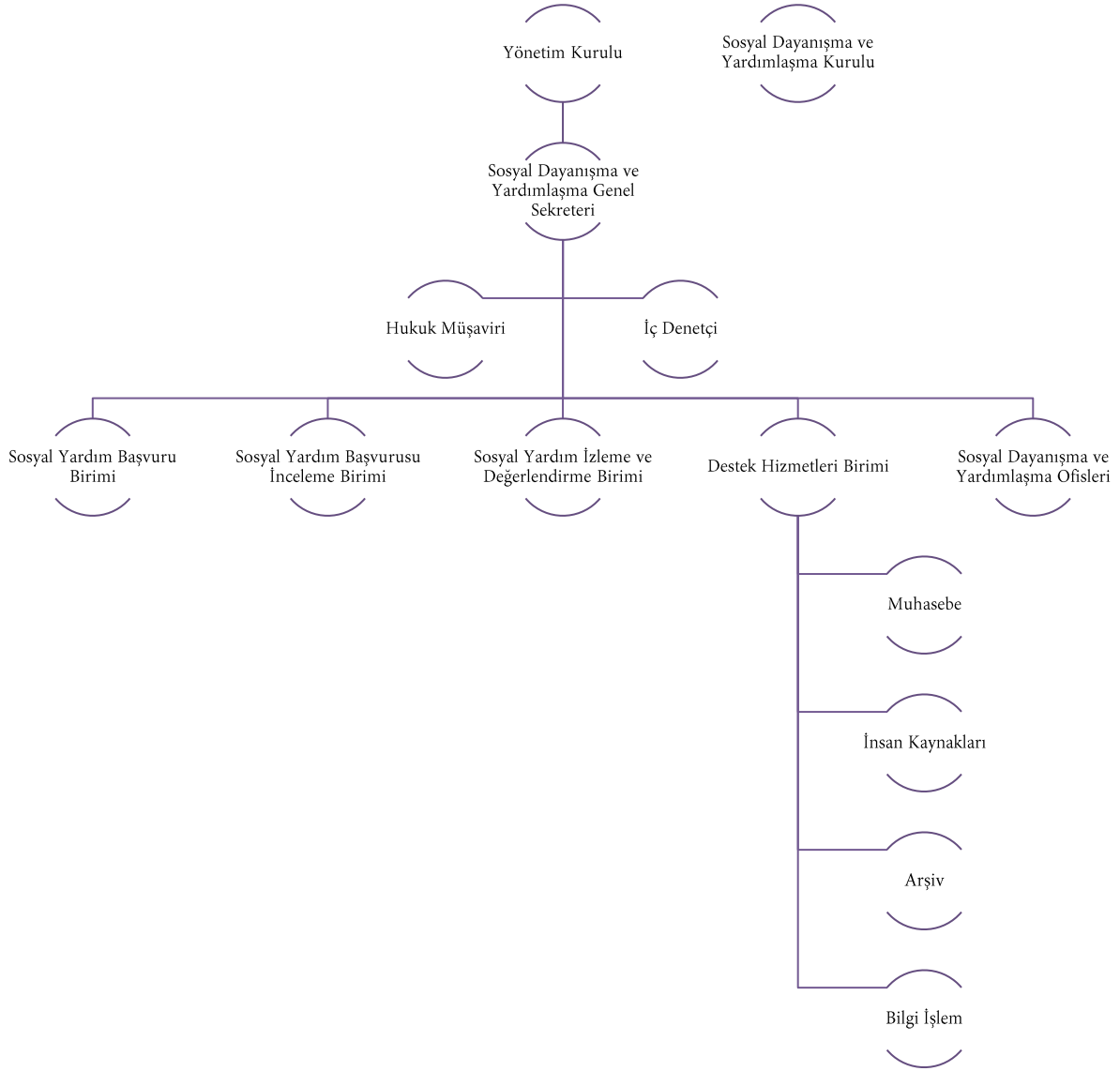
tüm faaliyetlerin ana hizmet yürütücüsüdür. Yönetim kurulu tarafından tespit edilecek sınırlar içerisinde ve yetkilendirilmesi şartıyla taşınır malların alınıp satılmasına, gelir amaçlı kiralanmasına ve Vakıf için gerekli hizmet alımına karar verebilir. Vakıf gelirlerini toplar. Toplanan gelirler belirlenecek usul ve esaslara göre Yönetim Kurulu kararlarına uygun olarak harcanır. Genel sekreter yönetim kurulunun kararlarını uygular (Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun, 2006).

Özel kesim, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının yoksullara ilişkin çalışmalarını raporlaştırır ve Yönetim Kuruluna sunar. Genel Sekreter, personelin performans esaslarını belirlemek ve performanslarını değerlendirmek ile Vakıf personelinin işe alınması ve personelin işine son verilmesini yönetim kuruluna teklif eder. Hayırsever, sivil toplum kuruluşu, yerel yönetimlerle yoksulların hayatına dokunacak nitelikte iş birlikleri geliştirebilir. Genel Sekreterliğin hizmet birimleri, Sosyal Yardım Başvuru Birimi, Sosyal Yardım Başvurusu İnceleme Birimi, Sosyal Yardım İzleme ve Değerlendirme Birimi, Destek Hizmetleri Birimi ile Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Ofisleri şeklindedir.

Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Ofisleri

Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakıflarının ilçelerdeki temsilcilikleri şeklinde planlanmıştır. Mevcut sosyal yardım sisteminde ilçe merkezlerinde de SYD Vakfı bulunmaktadır. İlçelerde Vakfın Mütevelli Heyeti başkanı Kaymakamdır. Üyeleri ise ildeki kurumun ilçedekine karşılık gelen kurumun en üst amirlerinden oluşmaktadır. Örneğin, İl Tarım ve Orman Müdürü il Mütevelli Heyetine üye iken, ilçe Tarım ve Orman Müdürü ilçe Mütevelli Heyetinin üyesidir. Ofislerin kurulması ile Kaymakamlıkların ve diğer üyelerin Mütevelli Heyeti üyeliklerine son verilecek olup Kaymakam ve Valiye bağlı olarak ortaya çıkan ikili bürokratik kademe sayısı Yönetim Kurulu ile teke indirilecektir.

Sosyal yardımlara ilişkin ilçe genelinde yapılacak başvuruları tek elden organize eder. Başvurular hakkında ön inceleme yapar. Potansiyel faydalanıcılara ait ayrıntılı kişisel bilgileri Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemine (BSYBS) kaydeder. Muhtaçlık konusunda durumu aciliyet arz eden başvuru sahiplerinin başvurularını ivedilikle incelemelidir. Yapılan işler ve yürütülen işlemler konusunda talep edildiğinde ilçe Kaymakamlığına ve Vakıf Genel Sekreterliğine bilgi verir. Yeterli personelin varlığı ve iş yükünün az olması durumunda sosyal yardımlara ilişkin danışmanlık hizmeti de verebilir. Haftalık alınan başvurular Genel Sekreterlikle paylaşılır. Bu ofislerde en fazla 5 (beş) sosyal yardım inceleme görevlisi istihdam edilebilir. İlçeden gelen başvuru sayısına ve ofisin iş yüküne göre bu sayı Yönetim Kurulunca arttırılabilir.

Şekil 4-2: Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakıflarının Organizasyon Yapısı

Sosyal Yardım Başvuru Birimi; sosyal yardıma ihtiyaç duyan potansiyel faydalanıcıların başvuru formlarını ve gerekli diğer dokümanları hazırlar. Başvuruları kabul eder. Muhtemel sosyal yardım faydalanıcılara yönelik bilgilendirme, danışmanlık ve yönlendirme yapar. Uygun bulunmayan başvurulara gerekçeli cevap verir. Kendi faaliyet alanları ile ilgili diğer görevleri yerine getirir.

Sosyal Yardım Başvurusu İnceleme Birimi; Başvuru Birimi tarafından gönderilen müracaatların ön incelemesini yapar. Faydalanıcıların beyanları ile Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Bilgi Sisteminde yer alan bilgileri karşılaştırır. Yerinde kontrol faaliyetlerini yürütür. Potansiyel faydalanıcılara yönelik Yönetim Kuruluna sunulmak üzere raporlama yapar.

Sosyal Yardım İzleme ve Değerlendirme Birimi; sosyal yardım almaya hak kazanmış faydalanıcılara sosyal yardım ödemesi sonrası periyodik kontroller yapar. Çalışmaları, söz konusu faydalanıcının gerçekten sosyal yardıma ihtiyacı olup olmadığını, ne kadarlık bir tutara ihtiyacı

olduğunu, ödenen sosyal yardım tutarının faydalanıcı tarafından nasıl değerlendirildiğini, çalışabilecek nitelikte olup olmadığına yönelik yapılan faaliyetleri içerir. Sosyal yardımlarda uygulamanın belirlenen usul ve esaslara uygun bir şekilde ilke ve kurallara göre yürümesini sağlamak, öngörülen amaç ve hedeflere ulaşılmasına yardımcı olmak görevleri arasındadır. Benzer şekilde, sahada elde edilen geri bildirimleri sekreterliğin diğer birimleri ile paylaşmak ve ona göre yardımları konumlamak da görevleri arasındadır. Sağlanan sosyal yardımın amaca ulaşip ulaşmadığı konusunda en stratejik görevi üstlenen birimdir.

Destek Hizmetleri Birimi, Muhasebe, Bilgi İşlem, İnsan Kaynakları ve Arşiv sorumlularından oluşur. Alt birimlerde işlerin yoğunluğuna göre birden fazla kişi istihdam edilebilir. Muhasebe bölümü Yönetim Kararının verdiği kararlar doğrultusunda sosyal yardım ödemelerini ve diğer ödemeleri yapar. Sosyal yardım ödemelerinin yıllık raporlarını hazırlar. Ödemeler ile ilgili hesapları ve bu hesaplara ilişkin belge dökümlerini iç ve dış denetime hazır bulundurur. Yapılan ödemeleri veri tabanına kaydeder. İnsan kaynakları bölümü, Vakıf Sekreterliğinin insan kaynakları politikası ve planlaması konularında çalışma yapar, kurum personelinin atama, eğitim, nakil, sicil, terfi, görevlendirme, ücret, emeklilik ve diğer işlemlerini yerine getirir. Kurumun ihtiyaç duyduğu her türlü mal ve hizmet alımını yapar. Genel evrak ve dokümantasyon faaliyetlerini düzenler. Bilgi İşlem, Sekreterliğin bilgi işlem altyapısını kurar, ihtiyaç duyulan veri tabanlarını oluşturur. Bilgi güvenliğini sağlayacağı önlemler alır. Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Bilgi Sisteminin kusursuz işleyişinden sorumlu olup konu ile ilgili merkez ile koordinasyonu sağlar. Kayıtların elektronik ortamda saklanması sağlar. Arşiv bölümü, faydalanıcıların bilgilerinin gizliliği ve güvenliğinden sorumludur. Bir dokümantasyon programı ile faydalanıcılara ilişkin bilgileri gerektiği durumda diğer birimler ile paylaşır. Modele göre sosyal yardımlardan faydalanan kişi sayısının yüksek olacağı tahmin edildiğinden arşiv için de ayrı personel bulundurulması gerekmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada yoksulluğa ve sosyal yardıma ilişkin birtakım veriler sunulmuş, kavramsal ve kuramsal çerçeve tanımlanmış, Türkiye'deki sosyal yardım uygulamaları ele alınmış, uygulamaların eksiklikleri tespit edilmiş, bu eksikliklerin ortadan kaldırılmasını sağlayacak, sistemin daha etkin işlemesine katkı sunacak yeni bir sosyal yardım modelinin kurulması liberal bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur.

Gelir dağılımındaki adaletsizlik yoksul kesimler açısından dünyayı yaşanılmaz bir yer kılmaktadır. Üstelik, bu adaletsizliğin şiddeti yoksul kesimler aleyhine giderek dayanılmaz bir hal almaktadır. Günümüzde, altı milyar iki yüz milyona sahip dünya nüfusunun iki buçuk milyarlık kısmının yaklaşık yarısı günlük iki Amerikan doları yoksulluk sınırının, bir milyar kişilik kısmın yaklaşık altıda biri ise günde bir dolar yoksulluk sınırının altında yaşamaya çalışmaktadır. Çoğu kez maddi gerekçelerle açıklanabilen yoksulluk, sonuçlarını sadece ekonomi üzerinde göstermemekte, bunun yanında sosyal, siyasi, kültürel ve hukuki birtakım olumsuz sonuçların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sermaye sahipleri, mevcut ekonomik kaynaklarını, yoksulları da işgücü olarak kullanarak servetine servet katarken, yoksullar hiçbir şekilde emeğinin karşılığını alamayarak bir sömürü düzenin çarklarında günden güne ezilmeye devam etmektedir. Toplam insan nüfusunun yüzde yirmi beşini meydana getiren sanayileşmiş kesimlerin, dünyadaki zenginliğin neredeyse tamamını ele geçirecek seviyeye ulaşması bu gerçekliği kanıtlar niteliktedir

Katılımcı Sosyal Yardım Modeli demokratik ilkelere uygun, katılımcılığı özendirilen, şeffaflığı ve hesap verilebilirliği öneren, bürokrasiyi azaltan, uzmanlaşmaya dayalı, hızlı karar alma mekanizmasını içeren, kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını sağlayan liberal bir modeldir. Model uygulandığı taktirde, yoksulluk oranlarında mevcut durumdan daha fazla azalma olacağı, gelir dağılımında adaletin sağlanmasında iyileşme görüleceği öngörülmektedir. Uygulamayla birlikte toplumsal refahın artacağı, zengin ile yoksul arasındaki toplumsal dengenin yoksul lehine gelişme göstereceği, toplumsal suçların azalmasını sağlayarak toplumsal barışın korunmasına katkı sağlayacağı ile sosyal yardım yararlanıcılarının bir süre sonra istihdam edilmesiyle ülke ekonomisinde mal ve hizmet üretiminin artacağı öngörülmektedir. Bu nedenle, modelin merkezi yönetim tarafından uygulanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla Homo Economicus. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 29-40.
- Akyüz, İ. (2014). İslam'da Dini Pratiklerin Toplumsal Dayanışmaya Etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies* David Krech vd., Cemiyet İçinde Fert, trc. Mümtaz Turhan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 1: 160-161.
- Aygen, M. (2016). Türkiye'de Yoksulluk ve Sosyal Yardım Yaklaşımı Üzerine: Elâzığ Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 150-179. DOI: 10.33692/avrasyad.509296
- Barrientos, A. (2013). *Social Assistance in Developing Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baycar, A. (2019). Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma ve Yardımlaşma Olgusu. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(39), 199-225.
- Boybek S. (2010). Yoksulluk ve Çocuk İşçiliği Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu* Kitapçığı, Ankara.
- Coşkun, S. Güneş, S. Ortakaya, F. (2011). Asgari Gelir Desteği ve Türkiye'de Uygulanabilirliği: Bir Model Denemesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 129-158.
- Çengelci, E. (1993). Sosyal Refahın Gerçekleşmesinde Sosyal Yardımların Rol ve Önemi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi*, 11(3).
- Çetin, M, Öztürk, M, Çetin, B. (2009). Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar. *Journal of Yaşar University*, 4 (16), 2661-2698.
- Duran, H. (2015). Türkiye'de Yoksulluğa Bölgesel Bir Bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2). 87-103.
- Erdoğan, G. (2004). Yoksulluk tanımları ve yoksulluk araştırmaları. IV. Aile Şurasında sunulan bildiri, Aile ve Yoksulluk.
- Günindi Ersöz, D. (2003). Dünya Konferansları Belgelerinde Aile ve Yoksulluk: Saptamalar ve Öneriler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*,6(6).
- Günder, Z. (2013). Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Uygulanan Asgari Gelir Desteği Programlarının Genel Hak Kazanım Koşulları. *Sosyal Güvence*, 0(3), 96-103. DOI: 10.21441/sguz.2013317891

- Güneş, M. (2012). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Bir Kamu Yönetimi Politikası Olarak Sürdürülebilirliği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (24), 149-184.
- Kanadıkırık, H. (2020). Devlet Baba'nın Temelleri: Klasik Çağında Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal Kültürü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 45-64, DOI: 10.18037/ausbd.758092
- Karaaslan, İ. (2015). Avrupa Birliği Uygulamaları Çerçevesinde Türkiye için İstihdam Odaklı Asgari Gelir Desteği Arayışları. *İnsan ve İnsan*, 2 (3). DOI: 10.29224/insanveinsan.279985
- Karadoğan, E. A (2012). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Yardımların Bireyin Özsaygı Düzeyine Etkisi Bağlamında Dönüşümü ve Etkinliği* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Marshall G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (çev), Bilim ve Sanat, Ankara.
- Midgley, J. (1984). Poor Law Principles And Social Assistance in The Third World: A Study Of The Perpetuation Of Colonial Welfare. *International Social Work*. 27(1). 19-29.
- Özügurlu, M. (2003). Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu. *Mülkiye Dergisi*, 27(239), 59-74.
- Ringold, D. and Kasek, L. (2006). Social Assistance In The New EU Member States, Strengthening Performance And Labor Market Incentives. *World Bank Working*, 117.
- Rittel, H. and Webber, M. (1973). *Dilemmas in A General Theory Of Planning*. *Policy Sci* 4:155-169.
- Sallan Gül, S. (2004). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısılcacında Refah Devleti*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Sam N. (2008). Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 59-70.
- Smelser, Neil J. (1989). *Self-Esteem and Social Problems, The Social Importance of Self-Esteem*, (Ed. Andrew M. Mecca, Neil J. Smelser, John Vasconcellos). Berkeley, University of California Pres, 1-24.
- Şener, Ü. (2010). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İş Gücü Politikaları. *TEPAV Politika Notu*, 1-22.
- Şengür, M. ve Taban, S. (2010). Yoksullukla Mücadele Stratejisi Olarak Mikro Kredi Uygulaması Eskişehir İl Örneği. *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu.*, 1, 611-625. (Tam Metin Bildiri)
- Taşçı, F. (2010). *Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Tokol, Aysen. (2000), *Sosyal Politika*. 2. Baskı. Bursa: Vipaş A.Ş. Yayınları
- Toksöz, F (2008). *Yoksullukla Mücadele İçin Stratejik Planlama Araçları*. İstanbul: Denizfeneri Yayınları.
- Üçışık, Fehmi H. (2013). *Sosyal Yardımlarda Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Ötüken Yayınları, Ankara.
- Yayla, A. (1992). Hayek 20. Yüzyıl ve Türkiye. *Türkiye Günlüğü*, 18.
- Yılmaz Eser, B ve Terzi, H. (2010). Türkiye'de Asgari Ücret: Sorunlar Öneriler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), 129-143.
- Zastrow, C. (1991), *Social Problems: Issues and Solutions*. Chicago: Nelson-HallPub.

İnternet Kaynakları

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, (UNDP), (2020), Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi Raporu, Erişim adresi:

https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/2020-Multidimensional-Pover-ty-Index-MPI.html (10.01.2020)

Devlet Denetleme Kurumu, (DDK), (2009), Türkiye’de Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler Alanındaki Yasal ve Kurumsal Yapının İncelenmesi, Aile, Çocuk, Özürlü, Yaşlı ve Diğer Kişilere Götürülen Sosyal Hizmetlerin ve Sosyal Yardımların Genel Olarak Değerlendirilmesi, Bu Hizmetlerin Düzenli ve Verimli Şekilde Yürütülmesinin ve Geliştirilmesinin Sağlanması Raporu Özeti. <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk29.pdf>, (20.11.2019)

Gündoğan, N. (2008). Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele.

<http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedy/ocak-subat2008.Pdf> (15.10.2018).

Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun (2006, 8 Şubat) Resmî Gazete (Sayı: 26074) Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5449&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (14.01.2020)

Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü. (2020), Stratejik Plan 2009-2013, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/GVH96+SYDGMSP0913.pdf>

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, (1986, 29 Mayıs). Resmî Gazete (Sayı: 19134) Erişim adresi:

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3294&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (10.02.2020)

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, Türkiye’de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik, TÜSEV, (2020), Erişim adresi: https://tusev.org.tr/usrfiles/images/Turkiyede_Bireysel_Bagiscilik_ve_Hayirseverlik2019.pdf, (01.10.2020)

Uluslararası Çalışma Örgütü, (ILO), (2018), Dünya Sosyal Koruma Raporu, Erişim adresi: https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_730802/lang--tr/index.htm, (15.07.2020)

United Nations Development Programme, (UNDP), (2020), Charting pathways out of multidimensional poverty: Achieving the SDGs, UNDP Publications. Erişim adresi: <https://ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/>. (14.08.2020)

World Bank, World Development Report 2000/2001, Erişim adresi: www.worldbank.org, (11.10.2018)

www.milliyet.com.tr, “Yardım için verilen kömürleri satmak isterken yakalandı”, 29.11.2018

www.cnnturk.com.tr, “İzmir’de kömür yardımı tartışması?”, 11.12.2018

www.birgun.net.tr, “Yardım kömürlerinin yarısı kayadan ibaret?”, 19.01.2019

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 15.10.2020 | Kabul Tarihi: 15.12.2020

BİLİNÇLİ TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

Halil İbrahim ŞENGÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
ibrahim.sengun@dicle.edu.tr.
<https://orcid.org/0000-0002-3933-787X>

Yavuz CÖMERT

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
yavuz.comert@inonu.edu.tr.
<https://orcid.org/0000-0002-7580-7197>

Atıf/Citation: Şengün, H.İ & Cömert, Y. (2020). Bilinçli Tüketim Alışkanlıklarına Yönelik Bir Araştırma *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 9(2), 396-410.

Öz

Bu çalışmada Diyarbakır ilindeki tüketicilerin bilinçli tüketim alışkanlıklarını değerlendirmeye yönelik bir araştırma yapılmıştır. Diyarbakır merkez ilçelerinde yaşayan bireylerin bu konudaki alışkanlık düzeyleri yüzyüze anket yöntemiyle ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma için toplamda 700 anket dağıtılmış ve bunlardan işgücüne katılmayanlar ile eksik ve hatalı olarak anketi dolduran 133 anket ayıklanıp 567 tanesi değerlendirmeye alınmıştır. Ölçeğe uygulanan istatistikî analizler neticesinde kadınların erkeklere göre alışverişlerini yaparken daha planlı davrandıkları ve aldıkları ürün veya hizmetin sağlıklı olup olmadığını kontrol noktasında daha titiz davrandıkları saptanmıştır. Ayrıca eğitim düzeyindeki artışın, bilinçli tüketim anlayışına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketici, Tüketici Davranışları, Bilinçli Tüketim.

* Bu çalışma Doç.Dr. Yavuz Cömert danışmanlığında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda "Tüketicilerin Yeşil Ürünleri Tercih Etme Eğilimlerinin Değerlendirilmesi: Diyarbakır Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

A STUDY ON CONSCIOUS CONSUMPTION HABITS

Abstract

In this study, an investigation has been done to evaluate the conscious consumption habits of consumers in the city of Diyarbakir. The habit levels of the individuals in city districts were evaluated by face to face survey. For the research 700 surveys were distributed and after excluding 133 missing or irrelevant responses, 567 survey results were taken into consideration. According to the statistical analysis applied to the scale it has been determined that women are more organized while shopping and more meticulous in determining the healthiness of the service or product. Besides, it has been found out that increase in education level contributes to the perception of conscious consumption.

Keywords: Consumption, Consumer, Consumer Behavior, Conscious Consumption.

1. GİRİŞ

İşletmelerin klasik anlamda en önemli amaçlarından birisi insanların istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmektir. Fakat bu amaç günümüz koşullarında bir işletmenin varlığını devam ettirmesini sağlamaya yetmeyecektir. Zira tüketiciler artık kendi bireysel menfaatlerinden çok toplum menfaatini öncelemektedir. Bunun en önemli sebebi de dünyadaki tükenbilir kaynakların hızla tükeniyor olmasıdır. Nüfusun hızla artması, karbon salınımındaki artış, ozon tabakasındaki deliğin büyümesi, aşırı tüketim sebebiyle meydana gelen çeşitli maddi ve manevi kayıplar, sağlıksız bir gelecek tehlikesi gibi nedenlerden ötürü insanlar tüketim alışkanlıklarını artık daha bilinçli bir şekilde gerçekleştirmelidirler. Gerek gelecekte daha yaşanabilir bir toplum inşası için gerekse de toplumun tüm tabakalarının adil koşullarda yaşamlarını devam ettirebilmeleri için bilinçli tüketim anlayışının yaygınlaşması gerekmektedir.

Tüketim, insanların sosyal bir varlık olmalarıyla ilgili olup her insanın gündeminde olan/olması gereken bir konudur. Tüketim, sözlük anlamı itibarıyla bir şeyleri bitirmek, yok etmek anlamında kullanılmaktadır. Tüketim, ihtiyaçlarımızın hizmetkârı olma görevini üstlenir ve sosyo-kültürel ihtiyaçları da tatmin ederek hayatı sürdürmeyi amaç edinir. Tüketim, statünün, zevklerin, kimliğin ve sosyal ilişkilerin işaret ve kodları olarak, toplum içinde iletişim süreçleri içinde yer alır (Odabaşı, 2013, s. 16).

Günümüzdeki kullanımı ile tüketim, farklı algılanan iki kavramı birleştirip yeni bir kavram olarak insanların karşısına çıkar. Bu kavramlar satın alma ve kullanmadır. Satın alma, insan yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olmasına rağmen sadece pazardaki değişimi konu alırken; tüketim sadece talep ile açıklanamayacak kadar geniş kapsamlı bir kavram olup günlük yaşamın her anında insanın ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmelidir (Warde, 2005, s. 137).

1980'lerden günümüze kadar hızla etkisini arttıran ve anne kucağındaki bebekten ölüm döşeğindeki yaşlıya kadar tüm insanların gündeminde olan tüketim olgusu, toplumları dönüştürmek suretiyle onları tüketim toplumu haline getirmiştir. 1980'lerden önce faydacı tüketim daha çok benimsenirken 1980'lerden sonra hazcı tüketim hızla popülerlik kazanmış ve hazlarına yenik düşen insanların oluşturdukları bu toplum "Tüketim Toplumu" olarak görülmeye başlanmıştır. Baudrillard'a göre tüketim toplumu,

"tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırma toplumdur, yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkması ve verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekelci yeniden yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzıdır."(Baudrillard, 1997, s. 90).

Aşırı tüketimin sağlıksız, doyumsuz, çevreye zararlı, sosyal hayatta başarılı olamayan bir toplum ortaya çıkardığı aşikârdır. Bu nedenle sosyal bilimler ve özellikle de işletme bilimi yeni bir takım çalışmalarla tüketimin bilinçli bir düzlemde ele alınması gerektiğini vurgulamaya başlamıştır. Bu kapsamda Sosyal Pazarlama, Yeşil pazarlama, Gönüllü sadelik, Minimalizm gibi çalışmalar günümüzde sıkça çalışılır olmuştur.

Bu çalışmada da bilinçli tüketim konusunda öncelikle kavramsal çerçeveye değinilecek ve ardından Diyarbakır halkının bilinçli tüketim alışkanlıklarını ölçmeye yönelik gerçekleştirilen alan araştırmasının sonuçlarına değinilecektir. Bu kapsamda daha bilinçli bir tüketici profilinin oluşabilmesi adına belli önerilere yer verilecektir. Çalışmanın, sosyal bilimlerin “insan” merkezli sonuçlarının insanlık ve toplum için önemli sonuçlar içerdiği rahatlıkla ifade edilebilir. Ayrıca veri toplama tekniği olarak anket yönteminin kullanılması nedeniyle ilgili çalışma için Etik Kurul Raporu da alınmıştır.

2. TÜKETİMİN BOYUTLARI ve BİLİNÇLİ TÜKETİM

Tüketimin genel olarak üç boyutundan söz edilebilir. Birincisi ölmeyecek kadar tüketimdir ki buna *asketik tüketim* denir. İkinci olarak ortalama bir insanın tüketim biçimi sırada vardır. Bu tüketim türü, adından da anlaşılacağı gibi faydayı esas alan *faydacı tüketim* olarak isimlendirilir. Üçüncü olarak ise hazzı esas alan ve dolayısıyla insanların duygusal yönüyle yakından ilişkili olan hedonik (hazcı) tüketim söz konusudur. Tüm bu tüketim türlerini biraz daha genişleten Ransome (2005, s.65-69), altı çeşit tüketimden bahsetmektedir. Bunlar sırasıyla; zorunlu tüketim, özenli tüketim, tutkulu tüketim, refah tüketimi, gösterişçi tüketim, sembolik tüketim olarak isimlendirilir.

Zorunlu tüketim: İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri adına yapmaları gereken tüketim türüdür.

Özenli tüketim: Verimlilik kapasitesi ve tatmin düzeylerinde bir üst düzeye geçilmesiyle bağlantılı bir tüketim çeşididir. Buna örnek olarak zorunlu olmayan ev aletleri gösterilebilir.

Tutkulu tüketim: Burada zorunlu tüketimden oldukça uzak bir tüketim tarzı görülmektedir. Yemek sonrası lüks bir baklavacıdan tatlı yemek bu tüketim tarzına örnek olarak gösterilebilir.

Refah Tüketim: Tutkulu tüketimin süreklilik arz ettiği durumlarda oluşan tüketim türüdür.

Gösterişçi tüketim: Kendini başkalarıyla kıyaslamaya dayanan tüketim şeklidir.

Sembolik tüketim: Tüketimin kimlik oluşturma boyutuyla ilgilenen tüketim tarzıdır. Bu tüketim tarzında ürün veya hizmetin sembolik faydası için yüksek maliyetlere katlanma söz konusudur.

Tüketimin sözü edilen boyutlarından öte mantıksal argümanlarla tüketim eylemini gerçekleştirip, duygusallığa bu konuda yer vermeyen anlayış genel olarak bilinçli tüketim olarak isimlendirilebilmektedir. Burada sembollerden, özentiden, hazdan, gösterişten ve tutkudan arınmış bir biçimde tüketimin gerçekleşmesi söz konusudur. Özellikle birey kendi menfaatini bir tarafa bırakıp, toplum menfaatini önceliyorsa sergileyeceği tüketim bilinçli tüketim olacaktır. “Ben merkezli” düşünmeyen bir birey kendine zarar verecek bir ürün ve hizmet satın almayacağı gibi toplumun da beklentilerini hiçe saymayacaktır. Bilinçli bir tüketici kaliteli ve ucuz ürün veya

hizmeti ararken çevreci olmaya özen gösterecek, savurganlıktan kaçınacak ve bu sayede kaynaklar etkin kullanılacaktır.

Bilinçli tüketim, bireysel ve toplumsal anlamda sorumlulukların farkında olarak gerçekleşen, duygusallıktan uzak, vasat seviyede olan ve insan yaratılışına uygun tüketime verilen isimdir. Böylesi bir tüketim alışkanlığına sahip kimselere de bilinçli tüketici denilmektedir. Son dönemde insanlar arasında bilinçli tüketim konusundaki hassasiyetin artması, artık tüketicilerin pasifize edilmekten, kandırılmaktan ve kendilerine sunulana olduğu gibi kabul etmekten sıkılmalarından ileri gelmektedir (Odabaşı , 2010, s. 82).

Bilinçli tüketimi farklı boyutlarda ele alınması gereken bir konudur. Bilinçli tüketimi, genel olarak sosyal bilinçli tüketim, sosyal sorumlu tüketim, etik tüketim ve çevre bilinçli tüketim şeklinde boyutlara ayırmak mümkündür (Özbölük, 2010, s. 7).

Sosyal Bilinçli Tüketim: Satın alma gücünü sosyal değişim için kullanan ve toplumsal bilinci esas alan tüketim şeklidir. Sosyal bilinçli tüketimin temelleri öncelikle kişisel çıkarları bir tarafa bırakıp toplumun genel beklentilerini öncelemekle başlamıştır. Bunu da küçük davranış değişiklikleri yapmak suretiyle tüketicilerin eğilimlerini değiştirme hedefiyle gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Böylesi bir çaba içerisinde olan azımsanmayacak insanın olduğu da bilinmelidir. Genel profile bakıldığında sosyal bilinçli tüketicilerin eğitim seviyesinin yüksek olduğu, varlıklı ve yerel toplumla bütünleşmiş bir profile sahip oldukları ifade edilebilir. (Webster, 1975, s. 188-190).

Sosyal Sorumlu Tüketim: Sosyal sorumluluk kampanyalarıyla ön plana çıkan işletmeler toplumun beklentileri ile beraber bilinçli tüketicilerin bireysel beklentilerini de dikkate almak durumundadır. Kişinin kendi özel tüketiminin toplum üzerindeki etkisini ve toplumsal maliyetini dikkate alan tüketim şekline sosyal sorumlu tüketim denilmektedir (Lecompte & Roberts, 2006, s. 52).

Etik Tüketim: Etik tüketim, kapitalizme veya piyasanın temellerine meydan okumasa da sosyal ve çevresel dalaet konusunda bilinç uyandıran tüketim biçimidir. Etik tüketici belli bir ideali olan tüketicidir. Bu idealini satın alma yöntemiyle belli ederler. Etik tüketimi benimseyen tüketiciler kitlesel protestolara katılmakta, çok uluslu bir şirketin ürünlerini boykot etmekte ve onları etik ürün üretip etik reklam yapmaları konusunda zorlayıcı etkiye sahiptirler (Dubuisson-Quellier, 2013).

Çevre Bilinçli Tüketim: Günümüzde çevre konusunda gerekli hassasiyeti göstermeyen büyük bir yığın sebebiyle her geçen gün küresel ısınmaya bağlı olarak buzulların eridiği, bir çok canlının neslinin tükendiği bilinmektedir. Çevre ile ilgili sorunları sadece bu sayılanlarla sınırlı tutmak mümkün değildir. Buna rağmen çevreci referanslarla alışveriş yapan insanların olduğu bilinmektedir. Çevre bilinçli tüketim, çevre bilincini esas tutan tüketim anlayışına denilmektedir. Özellikle refah seviyesi yüksek ülkelerde bu yönde tutum sergileyen insanları gözlemlemek mümkündür. Örneğin Almanya'da karbon emisyon oranını dürüstçe açıklamayan bir otomobil markası ciddi sıkıntılar yaşamış ve CEO'su istifa etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla özellikle çevre konusundaki hassasiyeti olan tüketicilerin mutlaka dikkate alınması gerekmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde tüketicilerin bilinçli tüketim alışkanlıklarını tercih ölçmeye yönelik olarak Diyarbakır ilinde yapılan araştırmanın bulguları, istatistikî birtakım analizler ile ortaya konulmuştur. Bu bakımdan çalışmadan elde edilen bulgular, Frekans Analizi, t- Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Korelasyon Analizi, Doğrulayıcı ve Açıklayıcı Faktör Analizi gibi istatistikî teknikler kullanılarak, SPSS 20 (Statistical Package for Social Sciences) vasıtasıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.1. Araştırmanın Önemi, Amacı, Evreni ve Örneklemi

Günümüz pazarlama anlayışının gereği olarak tüketiciler satın alma davranışlarında artık sadece kendi bireysel istek ve ihtiyaçlarını değil, toplum odaklı düşünüp toplumun beklentilerini referans almaktadır. Bilinçli tüketmek suretiyle de bireyler toplumsal çıkarları öncelemektedir.

Araştırmanın amacı, Diyarbakır ilindeki tüketicilerin genel olarak bilinçli tüketim alışkanlıklarının düzeyini ortaya koymaktır.

Bu araştırmanın evrenini Diyarbakır'da yaşayan 15 yaş ve üzerinde olan bireyler oluşturmaktadır. Bu çalışmada; 15 yaş ve üzerindeki insanların iyi ve kötüyü ayırt edebileceği düşünülerek yeşil ürün tercih etme ve bilinçli tüketici olma eğilimlerinin bu yaş itibarıyla şekilleneceği varsayılmıştır. Araştırma için toplamda 700 anket dağıtılmış ve bunlardan işgücüne katılmayanlar ile eksik ve hatalı olarak anketi dolduran 133 anketayıklanıp 567 tanesi değerlendirmeye alınmıştır. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem yöntemi uygulanmıştır. Katılımcıların 15 yaş ve üzerinde oldukları önsezi ile tahmin edilip sorular yöneltmiştir. Araştırma Diyarbakır iline bağlı Yenişehir, Bağlar, Kayapınar ve Sur merkez ilçelerinde yapılmıştır.

3.2. Veri Toplama Yöntemi ve Araçlar

Araştırmanın veri toplama yöntemi anket uygulaması olarak belirlenmiştir. Çalışmada daha önce geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış iki ölçek kullanılmıştır. Anket çalışmasının başında, katılımcılara ait demografik bir takım bilgiler istenmektedir. Demografik faktörler açısından yaş aralıklarını belirlerken TÜİK'in 2014 nüfus sayımlarında belirlemiş olduğu yaş aralıkları dikkate alınmıştır (www.tuik.gov.tr). Üç gruba ayrılan bu yaş aralıkları, 0-14; 15-64;65 ve üzeri şeklindedir. Çalışmanın özellikle orta yaş grubuna yönelik verileri daha iyi açıklaması bakımından, yaş aralıkları 14'er olacak şekilde belirlenmiştir. Aylık kişisel gelir belirlenirken de yine TÜİK'in 2013 verilerinde %20'şerlik baremlere göre yıllık gelir sınıflandırmasından faydalanılmıştır (www.tuik.gov.tr). Yıllık gelir ortalamaları aylık olarak hesaplandığında ilk %20'lik grubun gelir ortalamasının 335₺, ikinci %20'lik grubun 590₺, üçüncü %20'lik grubun 840₺, dördüncü %20'lik grubun 1183₺ olduğu görülmüştür. Bu ortalamaları kapalı uçlu sorular haline getirmek amacıyla 350'şer ₺'lik ortalamalar ile yöneltmenin uygun olacağı görülmüştür. Bu sayede söz konusu gelirler yöneltilecek aralıklara dâhil olabildi.

Tüketicilerin Bilinçli Tüketime İlişkin Alışkanlıklarının Belirlenmesi'ne yönelik ölçek için Özbölük (2010: 82)' ten faydalanılmıştır.

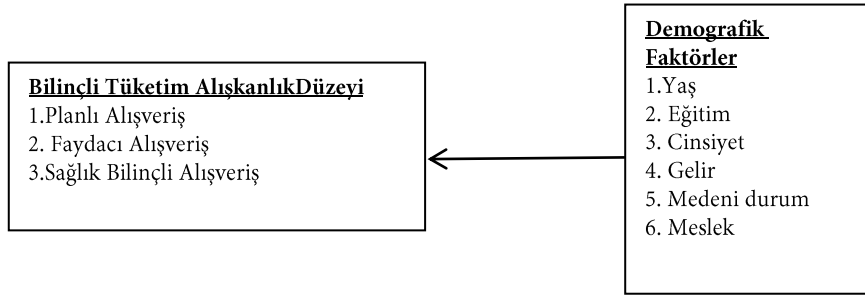
İç tutarlılık(güvenirlilik) testi olarak Cronbach Alpha katsayısı kullanılmış olup, Cronbach Alpha katsayısı(α)0,84olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir. Yapılan faktör analizi neticesinde Bilinçli Tüketim ve Tüketicilerin Bilinçli Tüketime İlişkin Alışkanlıklarının Belirlenmesi”ne yönelik uygulanan faktör analizi neticesinde üç boyut tespit edilmiş ve bu boyutlara da güvenilirlik testi uygulanmıştır. Buna göre, “Planlı Alışveriş” boyutu için (α) = 0,83; “Faydacı Alışveriş” boyutu için (α)=0,78; “Sağlık Bilinçli Alışveriş” boyutu için (α)=0,62 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre iki ölçeğe ait alt boyutların da güvenilir oldukları görülmektedir.

3.2.1. Pilot Çalışma ve Anket Formunun Uygulanması

Çalışmada yüzyüze anket yöntemi uygulanmış olup farklı demografik özelliklere sahip kişilere yönelik olarak sorular bizzat yöneltmiştir. Her bir önerme için “Kesinlikle Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle Katılmıyorum” ifadelerini içeren 5’li Likert tipinde bir tercih listesi bulunmaktadır. Puanlamada önermelere verilen yanıtlar “Kesinlikle Katılıyorum” ifadesinden “Kesinlikle Katılmıyorum” ifadesine doğru 5–4–3–2–1 şeklinde puanlanmıştır.

3. 2. 2. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın hipotezleri doğrultusunda geliştirilen modeli Şekil 3.1.’de gösterildiği gibidir.

Şekil 3. 1.Araştırmanın Modeli

Şekil 3.1.’de ifade edilen Araştırma’nın Modeli’nde Bilinçli tüketim alışkanlık düzeyi; planlı alışveriş, faydacı alışveriş, sağlık bilinçli alışveriş boyutlarından oluşmaktadır. Demografik faktörlerden yaş, eğitim durumu, cinsiyet, gelir, medeni durum, meslek ile çevrecilik ve yeşil ürün tercihi arasında farklılık olup olmadığı ortaya konulacaktır. Bunun yanında sözü edilen demografik faktörler ile bilinçli tüketim alışkanlıkları arasında da farklılık olup olmadığı görülecektir

3.2.3. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Bilinçli tüketim alışkanlık düzeyi, demografik faktörlere göre anlamlı farklılık gösterir

H_{1a}: Bilinçli tüketim alışkanlık düzeyi, yaşa göre anlamlı farklılık gösterir

H_{1b}: Bilinçli tüketim alışkanlık düzeyi, eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık gösterir

H_{1c}: Bilinçli tüketim alışkanlık düzeyi, gelire göre anlamlı farklılık gösterir

H_{1d}: Bilinçli tüketim alışkanlık düzeyi, mesleğe göre anlamlı farklılık gösterir

H_{1e}: Bilinçli tüketim alışkanlık düzeyi, cinsiyete anlamlı farklılık gösterir

H_{1f}: Bilinçli tüketim alışkanlık düzeyi, medeni duruma göre anlamlı farklılık gösterir

3.2.4. Analiz Yöntemi

Araştırmada verilerin analizi yapılırken hangi analiz tekniklerinin kullanılacağına dair Kolmogorov-Smirnov Z, Skewness Kurtosis değerleri Tablo 3.1.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1. Araştırmanın Kolmogorov-Smirnov Z, Skewness Kurtosis Değerlerini Gösteren Tablo

Ölçekler	Örneklem Sayısı	Kolmogorov-Smirnov Z	Asymp. Sig. (2-tailed)	Anlamlılık Sonuç	Skewn ess	Kurto sis	Anlamlılık Sonuç
Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi	567	2,351	0,000	<0,05 "Non parametrik"	-0,876	0,773	+1 , -1 aralığı "Parametrik"

Verilerin analizinde öncelikle hangi analiz tekniklerinin kullanılacağını belirlemek üzere her bir ölçeğin parametrik testler için uygun olup olmadığı Kolmogorov-Smirnov Z, Skewness Kurtosis ve Normallik testlerine yönelik değer yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Yukarıda tabloda görüleceği üzere araştırma ölçekleri için Kolmogorov-Smirnov Z test sonuçları anlamlı çıktığı diğer bir ifadeyle modelin non parametrik testlerle analiz edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak örneklem sayısının çokluğu bu analizin anlamlı çıkmasında etkili olduğundan Skewness ve Kurtosis değerleri ölçülmüş ve her iki değer de +1 ve -1 aralığında olduğu tespit edilerek parametrik test tekniklerinin uygunluğuna karar verilmiştir. Bu bağlamda, demografik değişkenler gibi sınıflama ölçekleri için Frekanslar ve Yüzdeler hesaplanmış ve tablolar oluşturularak yorumlanmıştır.

Bilinçli Tüketim ve Tüketicilerin Bilinçli Tüketime İlişkin Alışkanlıklarının Belirlenmesi'ne yönelik Özbölük'ün çalışmasından faydalanılmış, ancak ilgili çalışmada faktör analizi yapılmamış ve alt boyutlar belirlenmediği görülmüştür. Bu çalışmada ilgili ölçeğe uygulanan açıklayıcı faktör analizi neticesinde 3 boyut tespit edilmiş olup bunlar da planlı alışveriş, faydacı alışveriş ve sağlık bilinçli alışveriş şeklinde isimlendirilmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında elde edilen verilerle hipotezleri test etmek amacıyla parametrik analiz tekniklerinden ilişkileri test etmek üzere de iki ve daha az değişkenli grup farklılığı için t-testi, üç ve daha çok değişkenli grup farklılığı için ANOVA (F)analiz tekniği kullanılmıştır. Gruplar arası farklılığın kimin lehine olduğunu belirlemek üzere t-testleri için ortalamalar üzerinden, F testi için grup sayıları eşit olmadığından Sheffe testi sonuçlarına göre yorumlanmıştır. Analizler için SPSS 20.0 analiz programı kullanılmıştır. Bununla birlikte faktör analizi neticesinde ortaya çıkan boyutlar arası ilişkilerin düzeyini belirlemek için Korelasyon analizleri uygulanmıştır.

3.2.5. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

-Ölçek uygulanırken bireylerin hassasiyetleri dikkate alınmış, kesinlikle isim istenmediği özellikle belirtilmiş, bunun yanı sıra anketin doldurulması esnasında kişilerin kendilerini rahat hissedebilmesi adına gereken önem gösterilmiştir. Bu sayede kişilerin anket sorularına objektif biçimde, gerçek duyguları ile yanıt verdikleri varsayılmıştır.

-Bilinçlenmenin, iyi ve kötüyü ayırt etmenin 15 yaş ve üzerinde başlayacağı varsayılarak bilinçli tüketim alışkanlığının da bu yaş itibarıyla şekilleneceği varsayılmıştır.

-Araştırma, Diyarbakır ili merkeze bağlı Yenişehir, Bağlar, Kayapınar ve Sur ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla araştırma, sözü edilen bölgeye özel sonuçlar ortaya koyup asla genellenemeyecektir.

-İşgücüne katılmayanların, bilinçli tüketici olma anlamında algısal olarak yeterli seviyede olmadıkları varsayılmıştır. Bu sebeple, ilgili kitlenin yanıtları dikkate alınmamıştır.

3.2.6. Araştırma Bulguları ve Değerlendirme

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılara ait demografik bilgilere ait frekans dağılımları, açıklayıcı faktör analizi sonuçları, ölçeklere uygulanan tanımlayıcı istatistik bilgileri, ölçekteki boyutlar arasında anlamlı ilişkilerin var olup olmadığını belirlemeye yönelik korelasyon analizine ait bulgular değerlendirilecektir.

3.2.7. Araştırmaya Katılanların Demografik Bilgilerine Yönelik Frekans Dağılımları

Araştırmaya katılanların demografik bilgilerine yönelik frekans dağılımları Tablo 3.2.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.2. Araştırmaya Katılanların Demografik Bilgilerine Yönelik Frekans Dağılımları

		F	%			F	%
Cinsiyet	Erkek	300	52,9	Medeni Durum	Evli	310	54,7
	Kadın	267	47,1		Bekâr	257	45,3
	Toplam	567	100		Toplam	567	100
Yaş	15-29	274	43,3	Eğitim Durumu	Okur-yazar	60	10,6
	30-44	173	30,5		İlköğretim	80	14,1
	45-59	75	13,2		Lise	137	24,2
	60 ve üstü	45	7,9		Yüksekokul	55	9,7
					Fakülte	205	36,2
	Toplam	567	100		Yüksek Lisans/ Doktora	30	5,3
Gelir Aralıkları	0-350 TL	123	21,7	Meslek	Toplam	567	100
	351-700 TL	60	10,6		Memur	110	19,4
	701-1050 TL	79	13,9		Ev hanımı	85	15,0
	1051-1400 TL	93	16,4		Serbest Meslek Erbabı	85	15,0
	1401 TL ve üzeri	212	37,4		Öğrenci	115	20,3
					Emekli	66	11,6
	Toplam	567	100		Özel Sektör Çalışanı	106	18,7
				Toplam	567	100,0	

Tablo 3.2'ye göre araştırmaya katılanların %48 (274)'inin 15-29 yaş; %31 (173)'inin 30-44 yaş; %13 (75)'ünün 45-59 yaş; %8 (45)'inin 60 ve üstü yaş aralığına sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, katılımcıların büyük çoğunluğunun genç-orta yaş bölümünde olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Katılımcıların %11 (60)'i sadece okuma yazma bilmekte; %14 (80)'ü İlköğretim; %24 (137)'ü Lise; %10 (55)'u Yüksekokul; %36 (205)'sı Fakülte; %3 (19)'ü Yüksek Lisans; %2 (11)'si Doktora düzeyinde eğitim almışlardır. Araştırmaya katılanların %22 (123)'si 0-35; %11 (60)'i 351₺-700₺; %14 (79)'ü 701₺-1050₺; %16(93)'sı 1051₺-1400₺ arasında; %37 (212)'si ise aylık 1401₺ ve üzerinde gelir elde etmektedir. Katılımcıların %53(300)'ü erkek; %47(267)'si kadınlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla katılımcıların cinsiyetlerinin arasında erkekler lehine küçük bir farklılığın(%6) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların %55 (310)'i evli; %45 (257)'i ise

bekârdır. Dolayısıyla evlilerin bekârlara oranla araştırmaya daha fazla katılım gösterdikleri görülmektedir. Katılımcıların %19 (110)'u memur; %15 (85)'i ev hanımı; %15 (85)'i serbest meslek erbabı; %20 (115)'si öğrenci; %12 (66)'si emekli; %19 (106)'u özel sektör çalışanıdır.

3.2.8. Araştırmadaki Ölçeğe Uygulanan Faktör Analizleri

Araştırmadaki ölçeğe uygulanan faktör analizlerine ilişkin bulgular Tablo 3.3'de verilmiştir.

Tablo 3.3. Araştırmadaki Ölçeğe Uygulanan Faktör Analizleri

Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'ni Ölçmeye Yönelik İfadeler	Faktör Yükleri	Öz Değer(%)	Kümülatif Varyans(%)
FAKTÖR 1: PLANLI ALIŞVERİŞ (KMO:0,82 Bartlett Test: 1042,970 Öz Değer: 1'den fazla Anlamlılık:0,0000)			39,106
35.Satın alacağım ürünlerin üretim ve son kullanma tarihine bakarım.	,621		
36.Satın alacağım ürünlerin içeriğine bakarım.	,737		
37.Satın alırken malın kullanım ve bakımıyla ilgili bilgi alırım.	,774		
38.Satın aldığım bir ürünün öncelikle kullanma ve bakım talimatını dikkatle okurum.	,840		
39.Ürün ya da hizmet satın alacağım firmaların güvenilir olmasına dikkat ederim	,718		
FAKTÖR 2: FAYDACI ALIŞVERİŞ (KMO:0,72 Bartlett Test: 733,687 Öz Değer: 1'den fazla Anlamlılık:0,0000)			54,466
29.Alişverişe çıktığım zaman ihtiyacım olandan fazlasını almam	,767		
30.Alişverişe çıkmadan önce alışveriş listesi hazırlarım.	,714		
31. Moda olmasına rağmen bir ürün veya hizmete ihtiyaç duymazsam satın almam	,823		
32. Sadece reklamların etkisinde kalarak ihtiyacım olmayan ürün veya hizmetleri satın almam	,680		
FAKTÖR 3: SAĞLIK BİLİNÇLİ ALIŞVERİŞ (KMO:0,51 Bartlett Test: 108,978 Öz Değer: 1'den fazla Anlamlılık:0,0000)			63,859
33.Ucuz olsa bile taklit ürünleri almayı asla tercih etmem.	,727		
34.Açık, ambalajsız gıda maddesi satın almam.	,774		
KMO: 0,83 BARTLETT TEST: 2259,349 ÖZ DEĞER: 1'DEN FAZLA ANLAMLILIK:0,0000			

3.2.9. Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'nin Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Değerlendiren Hipotezlerin Test Edilmesi

H₁ hipotezi olarak "Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi, Demografik Değişkenlere Göre Anlamlı Farklılık Gösterir." ifadesinin desteklenip desteklenmediği bulunmak istenmektedir. Buna göre, katılımcıların Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'ne yönelik üç alt boyuta göre farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere yapılan t-Testi ve ONE WAY ANOVA analizlerinin sonuçları aşağıda tablolar halinde gösterilmektedir. Tablolarda sadece anlamlı bulgulara yer verilmiştir.

3.2.10. Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'nin Yaş'a Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Değerlendiren Hipotezin (H_{1a}) Test Edilmesi

H₁ hipotezinin alt hipotezlerinden olan H_{1a} hipotezinde "Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi, Yaş'a Göre Anlamlı Farklılık Gösterir." ifadesinin katılımcıların bilinçli tüketim alışkanlık düzeyine ilişkin görüşlerinin alt boyutlarına göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan ANOVA analizi sonucu Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'nin Yaş'a göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Buna göre, H_{1a} hipotezi (Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi, Yaş'a Göre Anlamlı Farklılık Gösterir) reddedilmiştir.

3.2.11 . Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi'nin Eğitim Düzeyi'ne Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Değerlendiren Hipotezin(H_{1b}) Test Edilmesi

H_1 hipotezinin alt hipotezlerinden olan H_{1b} hipotezinde “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi, Eğitim Düzeyi'ne Göre Anlamli Farklilik Gösterir.” ifadesinin katılımcıların Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi'ne ilişkin görüşlerinin alt boyutlarına göre farklılık gösterip göstermediği incelenmektedir.

Tablo 3.4. Cevaplayıcıların Eğitim Düzeylerine Göre Bilinçli Tüketim AlgılarınınDeğerlendirilmesine Yönelik ANOVA Analizi Sonuçları

Eğitim Düzeyi/Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi		KarelerToplamı	df	KarelerOrtalamaşı	F	P
Planlı Alışveriş (Eğitim Düzeyi)	Gruplar arası	271,100	6	45,183	4,335	0,000
	Gruplar içi	5836,946	560	10,423		
	Toplam	6108,046	566			
Faydacı Alışveriş (Eğitim Düzeyi)	Gruplar arası	207,518	6	34,586	2,612	0,017
	Gruplar içi	7415,751	560	13,242		
	Toplam	7623,270	566			
Sağlık Bilinçli Alışveriş (Eğitim Düzeyi)	Gruplar arası	122,026	6	20,338	3,699	0,001
	Gruplar içi	3078,958	560	5,498		
	Toplam	3200,984	566			

Katılımcıların Bilinçli Tüketim Algılarına ilişkin görüşlerinin alt boyutlarının eğitim düzeyine göre farklılığını değerlendiren analiz sonuçları Tablo 3.22'de görüldüğü gibidir. Buna göre, katılımcıların eğitim düzeyi, planlı alışveriş boyutu ($F=4,335$; $p<0,05$), faydacı alışveriş boyutu ($F=2,612$; $p<0,05$)ve sağlık bilinçli alışveriş boyutu ($F=3,699$; $p<0,05$)'na göre anlamlı farklılaşmaktadır. Farklılığın kaynağını görmek üzere yapılan Post Hoc Sheffe testine göre planlı alışveriş boyutunda bu fark ilköğretim ve lisedüzeyinde eğitim alanlar ile fakülte düzeyinde eğitim alanlar arasından kaynaklanmakta ve fakülte düzeyinde eğitim alanların ilköğretim ve lise mezunlarına göre daha planlı alışveriş yaptıkları sonucunu ortaya koymaktadır. Faydacı alışveriş boyutundaki fark, fakülte düzeyinde eğitim alanlar ile okuryazar grup arasından kaynaklanmakta ve fakülte mezunlarının okuryazar gruba göre daha faydacı alışveriş yaptıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Sağlık bilinçli alışveriş boyutundaki fark yine fakülte düzeyinde eğitim alanlar ile okuryazar grup ve ilköğretim düzeyinde eğitim alanlardan kaynaklanmakta ve fakülte düzeyinde eğitim alanlar hem okuryazar gruba göre hem de ilköğretim düzeyinde eğitim alanlara göre alışveriş yaparken sağlıklı ürün konusunda daha hassas davranmaktadır.

Buna göre, H_{1b} hipotezi (Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi, Eğitim Düzeyi'ne Göre Anlamli Farklilik Gösterir) kabul edilmiştir.

3.2.12. Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi'nin Gelir'e Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Değerlendiren Hipotezin(H_{1c}) Test Edilmesi

H_1 hipotezinin alt hipotezlerinden olan H_{1c} hipotezinde “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi, Gelir Düzeyleri'ne Göre Farklilik Gösterir” ifadesinin katılımcıların bilinçli tüketim alışkanlıkdüzeyine ilişkin görüşlerinin alt boyutlarına göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.Yapılan ANOVA analizi sonucu Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi'ninGelir'e göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Buna göre, H_{1c} hipotezi (Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi, Gelir Düzeyleri'ne Göre Anlamlı Farklılık Gösterir) reddedilmiştir.

3.2.13. Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'nin Mesleklere Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Değerlendiren Hipotezin(H_{1d}) Test Edilmesi

H_1 hipotezinin alt hipotezlerinden olan H_{1d} hipotezinde "Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi, Meslek'e Göre Anlamlı Farklılık Gösterir." hipotezinin katılımcıların bilinçli tüketim alışkanlık düzeyine ilişkin görüşlerinin alt boyutlarına göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan ANOVA analizi sonucu Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'nin mesleğe göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Buna göre, H_{1d} hipotezi (Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi, Meslek'e Göre Anlamlı Farklılık Gösterir) reddedilmiştir.

3.2.14. Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'nin Cinsiyet'e Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Değerlendiren Hipotezin(H_{1e}) Test Edilmesi

H_1 hipotezinin alt hipotezlerinden olan H_{1e} hipotezinde "Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi, Cinsiyet'e Göre Anlamlı Farklılık Gösterir." hipotezinin katılımcıların bilinçli tüketim algılarına ilişkin görüşlerinin alt boyutlarına göre farklılık gösterip göstermediği incelenmektedir.

Tablo 3.5. Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'nin Cinsiyet'e Göre Farklılaşımını Değerlendiren Tablo (T-Testi)

Cinsiyet/ Bilinçli Tüketim	Cinsiyet	X	s	t	df	p
Planlı Alışveriş (Cinsiyet)	Erkek	15,69	3,49170	-3,071	565	0,011
	Kadın	16,53	2,98010			
Sağlık Bilinçli Alışveriş (Cinsiyet)	Erkek	11,89	2,54234	-1,189	565	0,010
	Kadın	12,13	2,17678			

Katılımcıların Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'ne ilişkin görüşlerinin alt boyutlarının cinsiyete göre farklılığını Değerlendiren analiz sonuçları Tablo 3.22'de görüldüğü gibidir. Buna göre, katılımcıların cinsiyeti ile planlı alışveriş boyutu ($t=-3,071; p< 0,05$), sağlık bilinçli alışveriş boyutu ($t=-1,189; p<0,05$)'na göre anlamlı farklılaştığı görülmektedir. Farklılığın kaynağına bakıldığı zaman planlı alışveriş boyutunda kadınların ($X=15,69$) erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmüştür. Dolayısıyla kadınların erkeklere göre alışveriş noktasında daha planlı oldukları görülmektedir. Sağlık bilinçli alışveriş boyutunda da yine kadınların ($X=12,13$) erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmüştür. Dolayısıyla kadınların alışveriş yaparken sağlık konusunda daha hassas oldukları görülmüştür.

Buna göre, H_{1e} hipotezi (Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi, Cinsiyet'e Göre Anlamlı Farklılık Gösterir) büyük ölçüde kabul edilmiştir.

3.2.15. Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi'nin Medeni Durum'a Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Değerlendiren Hipotezin(H_{1f}) Test Edilmesi

H_1 hipotezinin alt hipotezlerinden olan H_{3f} hipotezinde "Bilinçli Tüketim Alışkanlık Düzeyi, Medeni Durum'a Göre Anlamlı Farklılık Gösterir." hipotezinin katılımcıların bilinçli tüketim

alışkanlıkdüzeyine ilişkin görüşlerinin alt boyutlarına göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan t-testi analizi sonucu Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi'nin Medeni Durum'agöre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Buna göre, H_{1f} hipotezi “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi, Medeni Durum'a Göre Anlamlı Farklılık Gösterir” reddedilmiştir.

3.2.15. Araştırmanın Hipotezlerinin Genel Olarak Değerlendirilmesi

Araştırmanın hipotezlerinin ilişkin değerlendirmeler Tablo 3.6.'da gösterilmiştir.

Tablo 3.6. Araştırma Sonuçları ve Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Araştırma Hipotezleri	Araştırma Bulguları	Değerlendirme
H _{1a} : “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” Yaş'a Göre Anlamlı Farklılık Gösterir	Yaş ile “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.	H _{1a} hipotezi reddedildi.
H _{1b} : “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” Eğitim Düzeyi'ne Göre Anlamlı Farklılık Gösterir	Eğitim düzeyi ile “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Fakülte düzeyinde eğitim alanların ilköğretim ve lise mezunlarına göre daha planlı alışveriş yaptıkları; okuryazar gruba göre daha faydacı alışveriş yaptıkları, hem okuryazar hem de ilköğretim mezunlarına göre sağlık noktasında daha bilinçli alışveriş yaptıkları sonucunu ortaya koymaktadır.	H _{1b} hipotezi kabul edildi.
H _{1c} : “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” Gelir'e Göre Anlamlı Farklılık Gösterir	Gelirdüzeyi ile “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.	H _{1c} hipotezi reddedildi.
H _{1d} : “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” Meslek'e Göre Anlamlı Farklılık Gösterir	Meslek ile “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.	H _{1d} hipotezi reddedildi.
H _{1e} : “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” Cinsiyet'e Göre Anlamlı Farklılık Gösterir	Cinsiyet ile “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Kadınların erkeklere göre alışveriş noktasında daha planlı oldukları ve alışverişlerinde sağlıklı ürün alma konusunda daha hassas oldukları görülmüştür.	H _{1e} hipotezi büyük ölçüde kabul edildi. . Bu bulgu, Özbölük (2010)'ün çalışmasıyla örtüşen bir sonuç değildir.
H _{1f} : “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” Medeni Durum'a Göre Anlamlı Farklılık Gösterir	Medeni durum ile “Bilinçli Tüketim AlışkanlıkDüzeyi” arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.	H _{1f} hipotezi reddedildi

Araştırmanın hipotezinde katılımcıların bilinçli tüketim alışkanlıkdüzeyinin demografik özelliklere göre anlamlı farklılık gösterdiği iddia edilmiştir. Bu hipotezin alt hipotezlerinde tüm demografik unsurlara göre böyle bir farklılığın olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. H_{1a} hipotezinde bilinçli tüketim alışkanlıkdüzeyinin yaşa göre anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür. Dolayısıyla tabloda da görüldüğü gibi H_{1a} hipotezi reddedilmiştir.

H_{1b} hipotezinde katılımcıların bilinçli tüketim alışkanlıkdüzeyinin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir. Katılımcıların eğitim düzeylerinin bilinçli tüketim AlışkanlıkDüzeyinin her üç boyutuyla da (Planlı Alışveriş, Faydacı Alışveriş, Sağlık Bilinçli Alışveriş) anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Planlı alışveriş boyutunda bu farklılık, ilköğretim ve lise düzeyinde eğitim alanlar ile fakülte düzeyinde eğitim alanlar arasından kaynaklanmıştır. Fakülte

düzeyinde eğitim alanların ilköğretim ve lise düzeyinde eğitim alanlara göre daha planlı alışveriş yaptıkları görülmüştür. Faydacı alışverişte bu farklılık fakülte mezunları ile okuryazar grup arasından; sağlık bilinçli alışveriş boyutunda ise bu farklılık, fakülte mezunları ile okuryazar ve ilköğretim düzeyinde eğitim alan gruptan kaynaklanmaktadır. Fakülte mezunlarının okuryazar gruba göre daha faydacı alışveriş yaptıkları görülmüştür. Bununla beraber, fakülte düzeyinde eğitim alanlar hem okuryazar ve hem de ilköğretim düzeyinde eğitim alanlara göre ürün alırken sağlık konusunda daha dikkatli davranmaktadır. Buna göre, H_{1b} hipotezi kabul edilmiştir.

H_{1c} hipotezinin testi sonucu bilinçli tüketim alışkanlık düzeyinin gelir düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği; H_{3d} hipotezinin testi sonucu da bilinçli tüketim alışkanlık düzeyinin mesleklere göre anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür. Dolayısıyla tabloda da görüldüğü gibi H_{1c} ve H_{1d} hipotezleri reddedilmiştir.

H_{1e} hipotezinde katılımcıların bilinçli tüketim alışkanlık düzeyinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir. Katılımcıların eğitim düzeylerinin bilinçli tüketim alışkanlık düzeyinin planlı alışveriş ve sağlık bilinçli alışveriş boyutları ile farklılaştığı görülmüştür. Kadınların erkeklere göre alışverişlerinde daha planlı ve sağlık konusunda bilinçli davrandıkları görülmüştür. Dolayısıyla ilgili hipotez kısmen kabul edilmiştir.

H_{1f} hipotezinin testi sonucu bilinçli tüketim alışkanlık düzeyinin medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür. Dolayısıyla tabloda da görüldüğü gibi H_{1f} hipotezi reddedilmiştir.

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Şekil 3. 1’de oluşturulan modelin doğrulandığı görülmüştür. Yapılan analizler ve elde edilen çeşitli bulgular doğrultusunda araştırma modelinin desteklendiği görülmüştür.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmanın hipotezinde bilinçli tüketim algısının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği test edilmiş ve kısmen böyle bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların “Bilinçli Tüketim Algısı”nın eğitim düzeylerine göre farklılaştığı görülmüştür. Eğitim düzeyi ile bilinçli tüketim algısından planlı ve sağlık bilinçli alışveriş boyutları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Fakülte düzeyinde eğitim alan katılımcıların ilköğretim ve lise mezunlarına göre daha planlı alışveriş yaptıkları; okuryazar ve ilköğretim mezunlarına göre de sağlıklı alışveriş yapmaya daha elverişli oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların bilinçli tüketim alışkanlık düzeylerinde eğitim düzeyinin önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla eğitim düzeyindeki artış, bilinçli tüketim konusuna da katkı sağlayacaktır. Bu bulgu, çevre bilinçli tüketim konusunda yapılan Weigel(1977), Ostman ve Parker(1987) nin çalışmalarıyla örtüşmektedir. Aynı zamanda Craig-Lees ve Hill (2002)’in gönüllü sade hayatı tercih konusunda yapmış olduğu araştırmada elde ettiği “eğitim seviyesi yükseldikçe gönüllü sade hayata olan ilgi artıyor” bulgusuyla örtüşmektedir. Fakat, Diamantopols v.d.(2003)’nin çalışmasında eğitim seviyesi ile çevre bilinçli tüketim alışkanlığı arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Katılımcıların bilinçli tüketim algılarının cinsiyetlerine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Cinsiyet ile bilinçli tüketim algısından planlı ve sağlık bilinçli alışveriş boyutları arasında anlamlı bir

farklılık tespit edilmiştir. Buna göre, kadınların erkeklere göre alışverişlerini yaparken daha planlı davrandıkları ve aldıkları ürün veya hizmetin sağlıklı olup olmadığını kontrol noktasında daha titiz davrandıkları saptanmıştır. Süle(2012)'nin çalışmasında kadınların erkeklere göre daha fazla tükettikleri, ancak fiyat hassasiyetinin erkeklerden daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bulgu, Süle(2012)'nin çalışmasıyla bir ölçüde örtüşmekle birlikte Özbölük (2010)'ün çalışmasıyla örtüşen bir sonuç değildir. Fakat bunun yanında, literatüre bakıldığında Webster (1975), Blocker ve Lee(1997), Roberts ve Straughan(1999), Florental ve Airling(2011) in çalışmalarında kadınların erkeklerden daha bilinçli tüketiciler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın ülkemizin güneydoğusunda bir ilde gerçekleştirilmiş olmasından dolayı bölge şartlarında kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olması ve aile başına düşen çocuk sayısının diğer bölgelere göre daha fazla olması, onları alışverişlerinde daha akılcı olmaya motive edebilecektir.

Ülkemizde üniversiteli sayısının hızla artması bilinçli tüketici sayısının da göreceli olarak artmasını sağlayabilecektir. Dolayısıyla artan üniversite sayısı her ne kadar kalite ile ilgili sorunları beraberinde getirirse de bir bütün olarak bakıldığında bilinçli bireylerin artmasını sağlayacak, bu sayede tüketim toplumu olmanın bir ölçüde alınmış olacaktır. Bunun yanı sıra ilkokuldan itibaren tüketim alışkanlıklarının kontrol edilmesini sağlama amaçlı Milli Eğitim Bakanlığı'nın müfredatları tekrar gözden geçirmesinde fayda olacaktır. Ayrıca, üniversitelerde verilen Pazarlama derslerinin sadece işletme bölümlerine özel kalmaması, bilakis yaygınlaşması gerekmektedir. Yaygınlaştırılan bu derslerin içeriğinde de Toplumsal Pazarlama konularına ağırlık verilmelidir. Üniversiteler ve diğer araştırma kuruluşları, bilinçli tüketimin yaygınlaşması için adım atmalı ve bu konuda farkındalığın oluşmasını sağlayacak projeler yürütmelidir.

Araştırma örneğinin Diyarbakır ilindeki 15 yaş ve üzerindeki tüketicileri kapsamaması, çalışmanın sonuçlarının genellenmesine olanak tanımamaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda, ülkemiz tüketicilerinin çevreci ürün satın alma ve kullanma bilincini ölçecek çalışmalar yapılabilir. Ayrıca bu konuda tüm paydaşlarıyla beraber işletmelerin de ilgili konuya duyarlılıklarını arttırmaları sağlanabilir. Bu bakımdan işletmelere politikalarını gözden geçirme fırsatı sunacak daha detaylı çalışmalar yapılabilir. Bununla beraber daha yüksek örnek kütlelerine sahip araştırmaların yapılması bulguların güçlenmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aracıoğlu, B., & Tatlıdil, R. (2009). Tüketicilerin Satın Alma Davranışında Çevre Bilincinin Etkileri. *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 435-461.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*. (H. D. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Blocker, T. J., & Eckberg, D. L. (1997). Gender and environmentalism: Results from the 1993 general social survey. *Social Science Quarterly*, 841-858.
- Craig-Lees, M., & Hill, C. (2002). Understanding voluntary simplifiers. *Psychology & Marketing*, 19(2), 187-210.
- Diamantopoulos, A., Schlegelmilch, B. B., Sinkovics, R. R., & Bohlen, G. M. (2003). Can socio-demographics still play a role in profiling green consumers? A review of the evidence and an empirical investigation. *Journal of Business research*, 56(6), 465-480.
- Florental, B., & Airling, P. (2011). Do green lifestyle consumers appreciate low involvement green products?. *Marketing Management Journal*, 21(2), 35.

- Lecompte, F., & Roberts, A. (2006). Developing a Measure of Socially Responsible Consumption in France. *The Marketing Management Journal*, 16(2), 50-66.
- Odabaşı , Y. (2010). Küresel Kriz Ortamında Tüketici Davranışları. A. Ş. Ed. Müberra Babaoğul içinde, *Tüketici Yazıları II* (s. 67-84). Ankara: TÜPADEM.
- Odabaşı, Y. (2013). *Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumdan Tükenen Topluma*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Ostman, R. E., & Parker, J. L. (1987). Impact of education, age, newspapers, and television on environmental knowledge, concerns, and behaviors. *The Journal of Environmental Education*, 19(1), 3-9.
- Özbölük, T. (2010). *Pazarlamada Bilinçli Tüketim ve Tüketicilerin Bilinçli Tüketime İlişkin Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi S.O.B.E.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ransome, P. (2005). *Work, Consumption and Culture: Affluence and Social Change in the Twenty-First Century*. London: Sage Publication.
- Straughan, R. D., & Roberts, J. A. (1999). Environmental segmentation alternatives: a look at green consumer behavior in the new millennium. *Journal of consumer marketing*.
- Süle, M. (2012). Can conscious consumption be learned? The role of Hungarian consumer protection education in becoming conscious consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 36(2), 211-220.
- Warde, A. (2005). Cosumption and Theories of Practice. *Journal of Consumer Culture*, 5(2).
- Webster, F. E. (1975). Determining the Characteristics of the Socially Conscious Consumer. *Journal of Consumer Research*, 2, 188-196.
- Weigel, R. H. (1977). Ideological and demographic correlates of proecology behavior. *The Journal of Social Psychology*, 103(1), 39-47.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 13.10.2020 | Kabul Tarihi: 27.11.2020

PETROL FİYATLARI, DÖVİZ KURLARI VE ENFLASYONUN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ÜZERİNDEKİ ASİMETRİK ETKİSİNİN TESPİTİ: NARDL YAKLAŞIMI

Hikmet AKYOL

Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi
hikmetakyol76@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9119-7416>

Atıf/Citation: Akyol, H. (2020). Petrol Fiyatları, Döviz Kurları Ve Enflasyonun Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Asimetrik Etkisinin Tespiti: Nardl Yaklaşımı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 9(2), 411-423.

Öz

Bu çalışmada petrol fiyatları, döviz kurları ve enflasyon oranlarıyla hisse senedi getirileri arasındaki ilişki hem teoriksel olarak hem de ampirik olarak sınanmıştır. Aynı zamanda değişkenler arasındaki asimetrik ilişkinin boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda petrol fiyatları, döviz kurları ve enflasyon ile Borsa İstanbul 100 endeks getirilerinin 2006: Q1 ile 2019: Q4 arasındaki dönemi Shin vd. (2014), NARDL yöntemiyle analiz edilmiştir. Sonuçlar petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerinde, kısa ve uzun dönemde herhangi bir asimetrik etkisi olmadığını göstermiştir. Efektif döviz kurlarındaki pozitif yönlü değişimlerin hisse senedi getirilerini negatif yönlü etkilediği gösterilmiştir. Efektif döviz kurlarındaki gerilemelerin (yerel paranın değer yitirmesi) ise hisse senedi getirilerini pozitif yönlü etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, yerel paranın değer kaybetmesinin, ihracat üzerinden firmaların rekabetini ve karlılığını arttıracaklarını ileri süren akım odaklı hipotezi doğrulamaktadır. TUFEE'deki pozitif değişimlerin hisse senedi getirilerini pozitif yönlü etkilediği, negatif yönlü değişimlerin ise negatif yönlü etkilediği gösterilmiştir. Bu bulgu, enflasyon ile hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü ilişki ima eden Genelleştirilmiş Fisher (1930) hipotezini doğrulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Petrol Fiyatları, Döviz Kurları, Enflasyon Oranları, Hisse Senedi Getirileri, NARDL Yaklaşımı.

DETERMINING THE ASYMMETRIC EFFECT OF OIL PRICES, EXCHANGE RATES AND INFLATION ON STOCK RETURNS: THE NARDL APPROACH

Abstract

In this study, the relationship between oil prices, exchange rates and inflation rates and stock returns has been tested both theoretically and empirically. At the same time, the size of the asymmetric relationship between variables is tried to be revealed. For this purpose, for the relationship between oil prices, exchange rates and inflation and Borsa İstanbul 100 index returns, the period between 2006: Q1 and 2019: Q4 is determined by Shin et al. (2014) analyzed with the NARDL method. The results show that oil prices do not have any asymmetric effects on stock returns in the short and long run. It has been shown that positive changes in effective exchange rates affect stock returns negatively. It has been determined that the declines in effective exchange rates (depreciation of the local currency) positively affect stock returns. This finding confirms the flow-oriented hypothesis that the depreciation of the local currency will increase the competitiveness and profitability of firms through exports. It has been shown that positive changes in CPI (Consumer Price Inflation) have a positive effect on stock returns, while negative changes have a negative effect. This finding confirmed the Generalized Fisher (1930) hypothesis, which implies a positive relationship between inflation and stock returns.

Keywords: Oil Prices, Exchange Rates, Inflation Rates, Stock Returns, NARDL Approach.

1. GİRİŞ

Makroekonomik teori, petrol fiyatları, döviz kurları ve enflasyon oranlarındaki değişimlerin ekonomik yapı ile olan ilişkisine çok önemli bir rol vermiştir. Nitekim bu ilişki, on yıllardır araştırmacılar, piyasa katılımcıları ve politika uygulayıcıları tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Bu değişkenlerden birincisi olan petrol fiyatlarındaki değişimler 1970'lerde ilk olarak tartışılmıştır. Sonraki dönemlerde ise bu değişimlerin ekonomik aktiviteye etkisi ampirik olarak ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu alanda öncü olan Hamilton (1983), çalışmasında petrol fiyatları ile makroekonomi arasındaki ilişkiyi ampirik olarak göstermiştir. Araştırmacı, 1948-1980 döneminde ABD ekonomisini incelemiş ve ekonomik aktiviteyle petrol fiyatları arasında negatif yönlü ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Petrol, Türkiye dahil birçok ülkede önemli ithal girdi kalemini oluşturmaktadır. Bu bakımdan petrol fiyatlarındaki değişimlerin ve özellikle şokların ekonomi üzerinde ciddi etkileri ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında yüksek petrol fiyatlarının petrol ve kalorifer yakıtı maliyetlerini artırarak üretim ve tüketim malı maliyetlerini artırması ve de enflasyona yol açması gösterilebilir (Fowowe, 2013:31). Aynı zamanda, petrol fiyatlarının varlık fiyatlarıyla da yakından ilişkisi söz konusudur. Teorik olarak, petrol fiyatlarındaki değişimler (şoklar), beklenen enflasyon ve beklenen reel faiz oranını etkileyerek nakit akımı boyunca iskonto oranlarını ve dolayısıyla kurumsal yatırım kararlarını doğrudan etkileyebilir (Miller ve Ratti, 2009:559). Dolayısıyla, petrol fiyatlarındaki değişimler ile bir firmanın hisse senedi getirileri arasındaki gerçek ilişki, beklenen nakit akımındaki ve beklenen iskonto oranlarındaki değişikliklerden kaynaklanan net etkilere bağlıdır (Mohanty vd., 2011:46).

Petrol fiyatlarının aksine, döviz kurları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin tarihi 1970'lere dayanır (bakınız, Krishnamurthy vd., 2017). Döviz kurları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin teorik boyutu iki ana akıma dayanır. Bunlardan birincisi Dornbusch ve Fisher

(1980), tarafından geliştirilen akım odaklı (uluslararası ticaret etkisi) yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, döviz kurları temel olarak cari denge veya dış ticaret dengesi tarafından belirlenir (Chkili vd., 2012:740). Akım odaklı yaklaşım, döviz kurlarındaki değişimlerin uluslararası ticaret üzerinden firmaların hisse senedi getirilerini etkileyeceğini savunur. Yerel para birimindeki bir düşüş, yerli firmaların rekabet gücünü artırıp ve dış satışlarını arttıracığından, daha yüksek ihracat, firmaların finansal performansında bir artışa yol açacak ve böylece hisse senedi fiyatlarını arttıracaktır (Chkili vd., 2012:740). Tam tersi bir durumda, yerel paranın değer kazanması ihracatçı bir firmaya olan dış talebi azaltacağından, bu durum hisse senedi getirilerinde olduğu gibi, kârda bir düşüşe yol açacaktır (Jacob ve Kattokaran, 2017:24). Döviz kurları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan ikinci akım teorik yaklaşım ise Frankel (1983) ve Branson (1983), tarafından geliştirilmiş portföy denge yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, yurtiçi borsaların göstermiş olduğu olumlu performans, yabancıların yurtiçi varlıklarına ve yerel para birimine olan talebi arttıracaktır (Tsagkanos vd., 2013:107). Portföy denge modeli, yerli hisse senedi fiyatlarındaki bir artışın, yatırımcıları yurtiçi borsada yeni ihraç edilen varlıkların alımları hususunda daha fazla yerli paraya sahip olmak için yabancı varlıkları satmaya yönlendireceğini, dolayısıyla da bu mekanizmanın yerel paranın değer kazanmasına neden olacağını savunur (Chkili vd., 2012:740).

Hisse senedi getirilerini etkileyen bir diğer önemli makroekonomik değişken enflasyon oranlarıdır. Enflasyon oranlarının düşürülmesi, on yıllardır Türkiye’de ve birçok ülkede politika uygulayıcılarının birincil amaçları arasında yer almıştır. Buna rağmen, geçen süre zarfında yüksek enflasyon sorunu kronik bir problem olmayı sürdürmüştür. Bu bakımdan, hisse senetlerinin enflasyon oranlarına karşı bir koruma (hedge) özelliğine sahip olup olmadığı literatürde çok yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Enflasyon ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin teorik boyutu Fisher (1930), hipotezine dayanır. Fisher (1930)’a göre, piyasa faiz oranı beklenen reel faiz oranı ve beklenen enflasyondan oluşur ve beklenen reel faiz oranının sabit olduğu varsayılırsa, ekonomik birimlerde geçmiş cari tüketimin marjinal faydasını (reel faiz oranıyla ölçülür) ve paranın satın alma gücündeki düşüşü telafi edecek nominal bir getiri talep edeceklerdir (Alagidede, 2009:1403). Bu yaklaşım, beklenen nominal varlık getirileri beklenen enflasyon ile bire bir hareket ettiğini, reel hisse senedi getirilerinin enflasyon oranından bağımsız olarak reel faktörler tarafından belirlendiğini ima eder (Kim ve In, 2004:435-436). Bu kavramın hisse senedi piyasalarına aktarılması, hisse senedi getirileri ve enflasyon arasında pozitif bir ilişki anlamına gelir (Alagidede, 2009:1403).

Bu çalışmada petrol fiyatları, döviz kurları ve enflasyonun Borsa İstanbul getirileri üzerindeki asimetric etkilerinin ne olduğu, nakit akımları, akım odaklı/portföy denge ve Fisher (1930), hipotezleri çerçevesinde incelenmiştir. Bu bakımdan, çalışmanın alanına özgün bir değer katacağı düşünülmektedir. Araştırma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm, giriş bölümüdür. İkinci bölümde, literatürde daha önce uygulanmış ampirik çalışmalardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti ve kullanılan ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise uygulanan ekonometrik analizler neticesinde elde edilen bulgular verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Apergis ve Miller (2009), 1981-2007 döneminde sekiz adet gelişmiş ülkeyi incelemiştir. VEC ve VAR modellerinin uygulandığı çalışmada uluslararası borsa getirilerinin petrol piyasası şoklarına önemli ölçüde tepki vermediğini göstermiştir. Baig vd. (2013), 2000-2010 döneminde Pakistan’da

altın, petrol fiyatları ve borsa getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Johansen ve Julius eşbütünleşme ile varyans ayrıştırma analizlerinin uygulandığı çalışmada petrol fiyatları ve hisse senedi getirileri arasında uzun dönemde bir ilişki bulunmamıştır. Fowowe (2013), 2001-2011 döneminde Nijerya'da petrol fiyatları ve borsa getirilerini incelemiştir. GACH yöntemlerinin uygulandığı çalışmada petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerinde olumsuz ancak önemsiz bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Kang vd. (2015), 1973-2013 döneminde ABD ekonomisini incelemiştir. Yapısal VAR modellerinin uygulandığı çalışmada toplam talebe ve petrol piyasasına özgü talebe yönelik pozitif şokların getiri kovaryansı ve volatilité üzerinde negatif yönlü etkiye sahip olduğu, petrol arzındaki aksaklıkların ise hisse senedi getirileri ve volatilitenin kovaryansı üzerinde pozitif yönlü etkili olduğu gösterilmiştir. Pinho ve Madelano (2016), 1992-2012 döneminde 75 ülkede hisse senedi getirileri ve petrol fiyatları arasındaki asimetric ilişkiyi incelemiştir. MS-VAR yönteminin uygulandığı çalışmada petrol fiyatı riskinin önemli ölçüde fiyatlandırıldığı gösterilmiştir. Aynı zamanda söz konusu etkinin piyasa evrelerine göre asimetric ve rejimlerin dünyadaki ekonomik, sosyal ve politik olaylarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Algia ve Abdelfatteh (2018), 2004-2014 döneminde beş gelişmiş, beşte gelişmekte olan ülkede petrol fiyatı riski ve borsa getirisi ilişkisini incelemiştir. Regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada uzun dönemde petrol fiyatları betası, gelişmekte olan beş piyasa için yalnızca petrol fiyatları yükseldiğinde önemli olduğu gösterilmiştir.

Petrol fiyatlarının yanında hisse senedi getirileriyle yakın ilişkili olan bir diğer değişken döviz kurlarıdır. Chkili vd. (2012), 1999-2009 döneminde Gelişmiş ülkeleri incelemiştir. GARCH yöntemlerinin uygulandığı çalışmada hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki ikili ilişkilerin Fransa ve Almanya açısından oldukça önemli olduğu gösterilmiştir. Tsagkanos ve Siriopoulos (2013), 2008-2012 döneminde ABD ve AB ülkelerinde döviz kurları ve hisse senedi getirileri ilişkisini incelemiştir. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizlerinin uygulandığı çalışmada hisse senedi fiyatlarından, AB'de uzun dönemli ve ABD'de kısa dönemli, döviz kurlarına doğru nedensellik olduğu gösterilmiştir. Jacob ve Kattokaran (2017), 1995-2017 döneminde Hindistan'da döviz kurları ve hisse senedi getirileri ilişkisini incelemiştir. ARDL ve Granger nedensellik analizlerinin uygulandığı çalışmada Döviz kuru oynaklığı ile borsa getirileri arasında negatif bir ilişki olduğu gösterilmiştir. Buna göre, yerel para biriminin oynaklığının uzun vadede borsa getirilerinin düşmesine neden olmuştur. Benzer bir araştırmada Krishnamurthy vd. (2017), 2011-2016 dönemini incelemiştir. Granger nedensellik testlerinin uygulandığı çalışmada endeks getirilerinin bir kısmının daha büyük olduğu ve döviz kurunda getirilere neden olduğu, oynaklık açısından ise döviz kurunun getirilerinin daha büyük olduğu ve endekste sigma getirilerinin bir kısmına neden olduğu gösterilmiştir. Cuestas ve Tang (2020), 1994-2018 döneminde Çin'de döviz kurları ve hisse senedi getirileri ilişkisini incelemiştir. Markow-Rejim SVAR yöntemlerinin uygulandığı çalışmada döviz kuru değişikliklerinin Granger'ın uzun dönemde hisse senedi getirisine neden olmamasına rağmen, hisse senedi getirileri üzerindeki eşzamanlı yayılma etkileri istatistiksel olarak önemli olduğu gösterilmiştir.

Araştırmada son olarak enflasyon ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişki ampirik açıdan incelenmiştir. Madsen (2004), 17 OECD ülkesini çeşitli dönemler çerçevesinde incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada Fisher hipotezini test etmenin standart yöntemlerinin sapmalı sonuçlar verdiği ve sapmanın Fisher denkleminin özelliklerine, enflasyonu yöneten süreç, enflasyon beklentilerinin ölçülmesine ve verilerin zaman toplanmasına bağlı olduğu gösterilmiştir. Kim ve In (2005), 1926-2000 döneminde ABD'yi incelemiştir. Dalga yoğunluk analizlerinin

uygulandığı çalışmada, hisse senedi getirileri ile enflasyon arasında en kısa ölçekte (1 aylık dönem) ve en uzun ölçekte (128 aylık dönem) pozitif bir ilişki olduğu, ara ölçeklerde ise negatif bir ilişki bulunduğu gösterilmiştir. Alagidede (2009), 1980-2007 dönemi içerisindeki seçili alt dönemlerde altı Afrika ülkesini incelemiştir. Regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada Kenya ve Nijerya'da enflasyon ve hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü ilişki olduğu gösterilmiştir. Bununla birlikte, Nijerya, Kenya ve Tunus'ta genelleştirilmiş Fisher Hipotezi doğrulanmıştır. Karagianni ve Kyrtso (2011), 1960-2002 döneminde ABD'de hisse senedi getirileri ve enflasyon ilişkisini incelemiştir. Granger ve seçili analizlerin uygulandığı çalışmada enflasyon ve hisse senedi getirileri arasında negatif yönlü ve doğrusal olmayan bir ilişki bulunduğu gösterilmiştir. Oxman (2012), ABD'de 1966-2009 dönemini incelemiştir. VAR modellerinin uygulandığı çalışmada 1983-2009 dönemi için enflasyon oranları ve temettü getirileri arasında pozitif yönlü korelasyon ilişkisi bulunduğu gösterilmiştir. Lee (2016), çeşitli dönemler için seçili gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, enflasyon hedeflemesi ve hisse senedi getirileri ilişkisini incelemiştir. VAR yöntemlerinin uygulandığı çalışmada enflasyon oranı değişiklikleri öncesinde veya Granger'in (nedenselliğin) araştırma ülkelerinin çoğu için reel hisse senedi getirilerinde değişikliklere neden olduğu gösterilmiştir. Sathyanarayana ve Gargesa (2018), 2000-2017 döneminde seçili ülkelerde hisse senedi getirileri ve enflasyon ilişkisini incelemiştir. Regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada seçilen endekslerin çoğunun enflasyon oranlarıyla negatif ilişkili olduğu gösterilmiştir. Buna göre, Hindistan, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çin, Fransa, İrlanda için negatif ilişki, Brezilya Endonezya, Japonya, Meksika, İspanya ve Türkiye için pozitif yönlü ilişki bulunduğu gösterilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN VERİ VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada petrol fiyatları, döviz kurları ve enflasyon oranlarıyla hisse senedi getirileri arasındaki asimetrik ilişki incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, 2006: Q1-2019: Q4 döneminde seçili değişkenlerin BIST100 endeks getirileri üzerindeki asimetrik etkisi Shin vd. (2014), tarafından geliştirilmiş NARDL yöntemiyle analiz edilmiştir. Engle-Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) gibi klasik eşbütünleşme testlerinde seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin temel koşulu bütün değişkenlerin I [0] düzeyinde birim kök içermesi, I [1]'de ise durağanlaşmasıdır. Bununla birlikte, Pesaran vd. (2001), tarafından geliştirilen doğrusal otoregresif dağıtılmış gecikmeli (ARDL) modeller farklı düzeylerde (I [0], I [1] serilerin birlikte analiz edilmesine imkân tanımaktadır. NARDL yaklaşımı, ARDL yönteminin asimetrik ilişkileri analiz edebilecek biçimde genişletilmiş halidir. Bu yaklaşımda ARDL'den farklı olarak I [2] seriler, eşbütünleşme analizlerinde test edilebilmektedir. NARDL yaklaşımı, aynı zamanda küçük ya da sınırlı örneklerin analiz edilmesinde oldukça etkindir (Altıntaş, 2016:11). Bu yaklaşım, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığını $\rho_0 = \tau^- = \tau^+ = \rho_1 = 0$ boş hipotezi üzerinden test etmektedir (Turan ve Karakaş, 2018:40). NARDL yaklaşımına göre uzun dönem ilişkisi aşağıdaki gibi hesaplanır (Allen ve McAleer, 2020:3):

$$y_t = \beta^+ x_t + \beta^- x_t + \mu_t$$

$$\Delta x_t = v_t$$

Burada y_t ve x_t skalar I [1] değişkenlerdir ve x_t , $x_t = x_0 + x_t^+ + x_t^-$ olarak ayrıştırılmıştır. x_t^+ ve x_t^- x_t 'deki pozitif ve negatif değişikliklerin kısmi toplam sürecidir:

$$X_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta x_j, 0), \quad x_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta x_j, 0).$$

Asimetrik hata düzeltme modeli ise aşağıdaki gibi elde edilebilir (Mensi vd., 2018:19):

$$\Delta y_t = \mu + \rho y_{t-1} + \theta^+ x_{t-1}^+ + \theta^- x_{t-1}^- + \sum_{j=1}^{p-1} \alpha_j \Delta y_{t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} (\pi_j^+ \Delta x_{t-j}^+ + \pi_j^- \Delta x_{t-j}^-) + \varepsilon_t$$

Burada $\theta^+ = -\rho\beta^+$ ve $\theta^- = -\rho\beta^-$ olarak ifade edilebilir.

Araştırmada kullanılacak modellerin temel formülasyonu aşağıdaki gibidir:

$$\text{LN (BIST100)}_t = \alpha_0 + \beta_1 \text{LN(EFKUR)}_t + \beta_2 \text{LN(BRENTP)}_t + \beta_3 \text{TUFE}_t + \mu_t$$

Bu modelin NARDL yaklaşımına göre uyarlanmış biçimi ise aşağıdaki gibidir (Turan ve Karakaş, 2018:40):

$$\begin{aligned} \Delta \text{LN (BIST100)}_t = & \alpha_0 + \sum_{j=1}^k \beta_{1j} \text{LN (BIST100)}_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_{2j} \Delta \text{LN (EFKUR)}_{t-j}^+ + \sum_{j=0}^q \beta_{3j} \Delta \text{LN} \\ & (\text{EFKUR})_{t-j}^- + \sum_{j=0}^m \beta_{4j} \Delta \text{LN (BRENTP)}_{t-j}^+ + \sum_{j=0}^l \beta_{5j} \Delta \text{LN (BRENTP)}_{t-j}^- + \sum_{j=0}^o \beta_{6j} \Delta \text{TUFE}_{t-j}^+ \\ & + \sum_{j=0}^r \beta_{7j} \Delta \text{TUFE}_{t-j}^- + \rho_0 \text{LN (BIST100)}_{t-1} + \tau^+ \text{LN(EFKUR)}_{t-1} + \tau^- \text{LN(EFKUR)}_{t-1} + \tau^+ \text{LN(BRENTP)}_{t-1} + \tau^- \\ & \text{LN(BRENTP)}_{t-1} + \tau^+ \text{TUFE}_{t-1} + \tau^- \text{TUFE}_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned}$$

Araştırmada değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi test edilmeden önce durağanlıkları Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanarak analiz edilmiştir. ADF birim kök testi üç farklı model ile aşağıdaki ifade edilebilir (Nieh ve Yau, 2004: 176):

Sabitsiz ve trendsiz,

$$\Delta y_t = \beta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta y_{t-i} + \mu_t$$

Sabitli ve trendsiz,

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \beta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta y_{t-i} + \mu_t$$

Sabitli ve trendli,

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \beta y_{t-1} + \gamma_t + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta y_{t-i} + \mu_t$$

ADF testi kullanılarak y serisinde birim kök sorunu olup olmadığı aşağıdaki hipotezler üzerinden test edilmektedir (Özer ve Erdoğan, 2006:99):

$$H_0: \beta=0, H_1: \beta<0$$

ADF testi, hata terimlerinin istatistiksel açıdan bağımsız ve sabit varyanslı olduğunu varsaymaktadır (Petek ve Çelik, 2017:72). Phillips ve Perron (1988), ADF'nin hata terimleriyle alakalı söz konusu varsayımını genişletmiş, parametrik olmayan bir birim kök testi önermiştir (Çelik ve Taş, 2007:16). Bu bakımdan PP testleri ADF testlerine nazaran daha esnek, hata terimi bağımsız ve sabit varyanslıdır (Altun, 2017:17). PP (1988), testi aşağıdaki gibi modellenmektedir (Özer ve Erdoğan, 2006:99):

$$y_t = \alpha + \rho y_{t-1} + \mu_t$$

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Değişkenleri

Değişken	Açıklama	Türü	Kaynak
LN (BIST100)	Borsa İstanbul 100 endeks getirileri	Logaritmik dönüşümü yapılmıştır.	TCMB
LN (EFKUR)	TUFE bazlı efektif döviz kuru	Logaritmik dönüşümü yapılmıştır.	TCMB
LN (BRENTP)	Brent Petrol fiyatları (ABD Doları)	Logaritmik dönüşümü yapılmıştır.	TCMB
TUFE	Tüketici fiyatları	Yıllık yüzde değişim oranları alınmıştır.	TCMB

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde kullanılan gözlem sayısının NARDL yöntemi için yeterli olduğu görülmektedir. Aynı zamanda değişkenlerin ortalama değerleri, minimum ve maksimum değerleri Tablo 2 üzerinden gözlenebilmektedir. Buna göre, LN (BIST100)’ün ortalama değeri 6.819 iken en yüksek değeri 7.566’dır. LN (EFKUR)’un ortalama değeri 4.624 iken en yüksek değeri 4.849’dur. LN (BRENTP)’nin ortalama değeri 4.300, en yüksek değeri 4.930’dur. TUFE değişkeninin ortalama değeri 9.542 iken en yüksek değeri 22.368’dir. Ortanca sayıları ise LN(BIST100) için 6.892, LN (EFKUR) için 4.656, LN (BRENTP) için 4.286 ve TUFE için 8.928’dir. Gerek maksimum olsun gerekse de ortalama ve ortanca sayılar olsun, araştırma değişkenlerin değişimi konusunda önemli bilgiler vermektedir. Örneğin, Tablo 2 incelendiğinde, enflasyon oranlarının araştırma döneminde yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	LN(BIST100)	LN(EFKUR)	LN(BRENTP)	TUFE
Ortalama	6.819	4.624	4.300	9.543
Ortanca	6.892	4.656	4.286	8.928
Maximum	7.566	4.849	4.930	22.368
Minimum	5.803	4.136	3.578	4.344
Std. Sapma	0.460	0.154	0.338	3.474
Gözlem	56	56	56	56

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişki ekonometrik olarak analiz edilmeden önce korelasyon matrisleri incelenmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi Tablo 3 üzerinden görülebilir. Tablo incelendiğinde, açıklayıcı değişkenlere ilişkin korelasyon katsayılarının kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülür.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

	LN(BIST100)	LN(EFKUR)	LN(BRENTP)	TUFE
LN(BIST100)	1			
LN(EFKUR)	-0.705	1		
LN(BRENTP)	-0.111	0.279	1	
TUFE	0.344	-0.693	-0.182	1

Bu araştırmada değişkenlerin durağanlık seviyeleri ADF ve PP birim kök testleri uygulanarak analiz edilmiştir. Birim kök sonuçları Tablo 4’de verilmiştir. Tablo incelendiğinde TUFE dışındaki tüm değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdikleri, birinci farkları alındığında ise durağanlaştıkları görülmüştür. TUFE değişkeni düzey değerlerinde durağandır (ADF testine göre).

Tablo 4: ADF ve PP Birim Kök Testleri

	ADF		PP	
	I [0]	I [1]	I [0]	I [1]
LN(BIST100)	-0.724	-6.301***	-0.724	-6.301***
LN(EFKUR)	-1.220	-9.212***	-1.015	-9.186***
LN(BRENTP)	-2.553	-7.083***	-2.553	-7.343***
TUFE	-3.086**	-6.565***	-2.501	-4.720***

***, ** ve * sırasıyla $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ ve $p \leq 0.10$ anlamlılığı temsil etmiştir.

Araştırmada değişkenler arasındaki asimetrik ilişki İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi aracılığıyla, Uni-directional ve Backward seçenekleri kullanılarak analiz edilmiştir. Açıklayıcı değişkenlerin kısa ve uzun dönemde asimetrik olup olmadığını gösteren bilgiler Tablo 5’te verilmiştir. Tablo incelendiğinde, model değişkenleri arasında uzun dönemde asimetrik ilişki olduğunu gösteren Wald testinin anlamlı çıktığı görülmüştür. Uzun dönemde LN (BIST100) ile LN (EFKUR) ve TUFE arasında asimetri tespit edilirken, LN (BRENTP) ile LN (BIST100) arasında asimetri tespit edilmemiştir. Aynı zamanda, kısa dönemde tüm değişkenler ile bağımlı değişken arasında asimetri olmadığı görülmüştür.

Tablo5: NARDL Modeli Kısa ve Uzun Dönem Asimetri^a

	W _{SR}	W _{SL}
LN(EFKUR)	-	5.079**
LN(BRENTP)	-	2.512
TUFE	-	5.281**
Wald (χ^2)	38.096***	

***, ** ve * sırasıyla $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ ve $p \leq 0.10$ anlamlılığı temsil etmiştir.

a; Model katsayıları tahmin edilirken ARDL üzerinden elde edilen NARDL modeli kullanılmıştır.

LN (EFKUR) ve TUFEnin LN (BIST100) üzerinde, uzun dönemdeki asimetrik etkisine ilişkin uzun dönem esneklikleri Tablo 6'da verilmiştir. Tablo incelendiğinde LN (EFKUR)'da meydana gelen pozitif değişimlerin LN (BIST100) üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlı, negatif yönlü değişimlerin ise LN (BIST100) üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. Buna göre, LN (EFKUR)'un artması, LN (BIST100)'ü olumsuz etkilerken, LN (EFKUR)'un azalması LN (BIST100)'ü olumlu etkilemiştir. TUFEnde meydana gelen pozitif yönlü değişimlerin LN (BIST100) üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlı iken, negatif yönlü değişimlerin LN (BIST100) üzerindeki etkisi negatif yönlü ve anlamlıdır. Buna göre TUFEnin LN (BIST100) aynı yönlü hareket sergilemiştir. Modelle ilişkin ön testler (otokorelasyon, değişen varyans, normallik ve model kurma hatası) incelendiğinde herhangi bir problem olmadığı görülmüştür.

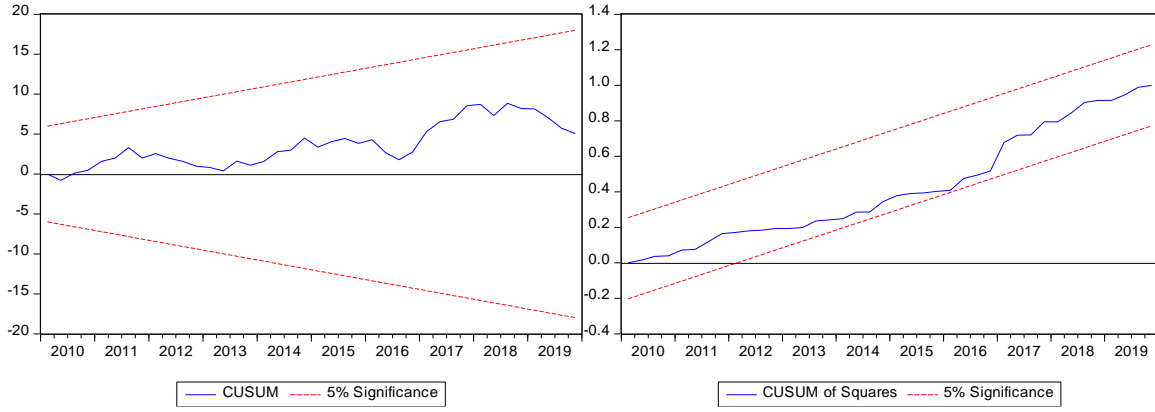
Tablo 6: NARDL Modeli Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayısı	Std. Hata	t-İstatistik	Prob.
LN(EFKUR) ⁺	-3.937	1.731	-2.273	0.028**
LN(EFKUR) ⁻	2.549	1.403	1.817	0.076*
TUFEn ⁺	0.097	0.041	2.361	0.023**
TUFEn ⁻	-0.056	0.027	-2.067	0.045**
C	6.887	0.284	24.210	0.000***
μ (ECT [-1])	-0.367	0.045	-8.020	0.000***
R ²	0.97			
Düzeltilmiş R ²	0.96			
F-İstatistik	115.835***			
Jarque-Bera prob.	0.955			
Breusch-Godfrey prob.	0.420			
Breusch-Pagan-Godfrey prob.	0.933			
Ramsey-Reset prob.	0.167			

***, ** ve * sırasıyla $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ ve $p \leq 0.10$ anlamlılığı temsil etmiştir.

Bu araştırmada son olarak uzun dönem katsayılarının istikrarlı olup olmadığı CUSUM ve CUSUMSQ testleriyle test edilmiştir. Şekil 1 incelendiğinde uzun dönem katsayılarının kabul edilebilir sınırlar içinde seyrettiği ve kararlı olduğu, uzun dönemde herhangi bir istikrarsızlık olmadığı gözlenmiştir.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMSQ Testleri

SONUÇ

Bu araştırmada petrol fiyatları, döviz kurları ve enflasyon oranlarıyla hisse senedi getirileri arasındaki ilişki hem teoriksel olarak hem de ampirik olarak sınanmıştır. Aynı zamanda değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda petrol fiyatları, döviz kurları ve enflasyon ile Borsa İstanbul 100 endeks getirilerinin 2006: Q1 ile 2019: Q4 arasındaki dönemi Shin vd. (2014), NARDL yöntemiyle analiz edilmiştir. Sonuçlar petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerinde, kısa ve uzun dönemde herhangi bir asimetric etkisi olmadığını göstermiştir. Efektif döviz kurlarındaki pozitif yönlü değişimlerin hisse senedi getirilerini negatif yönlü etkilediği gösterilmiştir. Buna göre, yerel paranın değer kazanması hisse senedi getirilerinin düşmesine neden olmuştur. Efektif döviz kurlarındaki gerilemelerin (yerel paranın değer yitirmesi) ise hisse senedi getirilerini pozitif yönlü etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, yerel paranın değer kaybetmesinin, ihracat üzerinden firmaların rekabetini ve karlılığını arttıracaklarını ileri süren akım odaklı hipotezi doğrulamaktadır. TUFEE'deki pozitif değişimlerin hisse senedi getirilerini pozitif yönlü etkilediği, negatif yönlü değişimlerin ise negatif yönlü etkilediği gösterilmiştir. Bu bulgu, enflasyon ile hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü ilişki ima eden Genelleştirilmiş Fisher (1930) hipotezini doğrulamıştır.

Bu araştırma, döviz kurlarının ve enflasyonun Türkiye'de borsanın (hisse senedi piyasasının) gelişimini ne yönde etkilediğini ve teorik olarak nasıl olduğunu göstermesi bakımından literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Aynı zamanda politika uygulayıcıları, piyasa katılımcıları ve araştırmacılar açısından enflasyon, döviz kurları ve borsa ilişkisini daha açık bir şekilde görülmesine yardımcı olmuştur.

Araştırmanın bulguları yorumlandığında, politika uygulayıcıları, piyasa katılımcıları ve araştırmacılar için aşağıdaki öneriler getirilebilir:

- Araştırmada yerel paranın değer kaybı ile hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunun tespit edilmesi önemlidir. Nitekim, para politikaları uygulanırken, bu politikaların makroekonomik etkisinin yanında varlık piyasalarına etkisinin de göz önünde bulundurulması gerekir.
- Akım odaklı yaklaşımlar perspektifinden incelendiğinde yerel paranın, ihracatı destekleyecek seviyelerde muhafaza edilmesini sağlayacak politikalar aynı zamanda finansal piyasaların gelişimini teşvik edecektir.

- İleride yapılacak araştırmalar, döviz kurları ve hisse senedi getirileri arasındaki asimetrik ilişkide ticaret dengesi ve ihracatın rolünü daha açık bir şekilde göstermesi bakımından önemli olacaktır.
- Araştırmada hisse senedi getirileri ve enflasyon oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, piyasa katılımcıları açısından önemlidir. şöyle ki, hisse senedi getirileri, özellikle yüksek seyirli enflasyon dönemlerinde yatırımcılar açısından güvenilir bir koruma (hedge) aracı rolü üstlenebilir.
- Türkiye'deki enflasyon sorunu on yıllardır en başat makroekonomik problemlerden birisi olarak görülmüştür. Bu bakımdan varlık piyasalarının gelişimini ve derinleşmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılması ve bu yönde politikaların uygulanması, aynı zamanda enflasyonun olumsuz etkilerinin azaltılmasına önemli katkı sağlayacaktır. Zira, tüketiciler enflasyondan korunmak amacıyla varlık piyasalarına yatırıma yönelecektir.
- Araştırma bulgusu, Fisher hipotezinin Türkiye açısından geçerli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.
- Türkiye önemli bir petrol ithalatçısı olmasına rağmen petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerindeki asimetrik etkisi anlamsız bulunmuştur. Bu bakımdan, ileride yapılacak araştırmalar petrol fiyatları ve hisse senedi getirileri arasındaki asimetrik ilişkiyi daha açık bir şekilde ortaya koyması bakımından önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alagidede, P. (2009). Relationship between Stock Returns and Inflation, *Applied Economics Letters*, 16(14), 1403-1408, DOI: 10.1080/13504850701537682
- Algia, H. ve Abdelfatteh, B. (2018). The Conditional Relationship between Oil Price Risk and Return Stock Market: a Comparative Study of Advanced and Emerging Countries. *J Knowl Econ*, 9,1321-1347. DOI 10.1007/s13132-016-0421-5
- Allen, D. E. ve McAleer, M. (2020). A Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) Analysis of West Texas Intermediate Oil Prices and the DOW JONES Index. *Energies*, 13, 4011, 1-11. DOI: 10.3390/en13154011
- Altıntaş, H. (2016). Petrol Fiyatlarının Gıda Fiyatlarına Asimetrik Etkisi: Türkiye İçin NARDL Modeli Uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 1-24. DOI: <http://dx.doi.org/10.11611/yead.234720>
- Altun, N. (2017). Türkiye' de Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliğinin Ampirik Olarak Analizi: 1950-2015 Dönemi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 13-22.
- Apergis, N. ve Miller, S. M. (2009). Do structural oil-market shocks affect stock prices? *Energy Economics*, 31, 569-575. DOI: 10.1016/j.eneco.2009.03.001
- Baig, M. M., Shahbaz, M., Imran, M., Jabbar, M. ve Ain, Q. U. (2013). Relationship between Gold and Oil Prices and Stock Market Returns. *Acta Universitatis Danubius*, 9 (5), 28-39.
- Çelik, T. T. ve Taş, O. (2007). Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları. *İTÜ Dergisi*, 4(2), 11-22.
- Chkili, W., Aloui, C. ve Nguyen, D. K. (2012). Asymmetric Effects and Long Memory in Dynamic Volatility Relationships between Stock Returns And Exchange Rates. *Int. Fin. Markets, Inst. and Money*, 22, 738- 757.

- Cuestas, J. C. ve Tang, B. (2019). A Markov switching SVAR Analysis on The Relationship between Exchange Rate Changes and Stock Returns in China. *International Journal of Emerging Markets*, 1-18. DOI 10.1108/IJOEM-06-2019-0463
- Dornbusch, R. ve Fisher, S. (1980). Exchange Rates and The Current Account. *American Economic Review*, 70, 960-971.
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*, Macmillan: New York.
- Fowowe, B. (2013). Jump Dynamics İn The Relationship between Oil Prices and The Stock Market: Evidence From Nigeria. *Energy*, 56, 31-37.
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the Macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91(2), 228-248.
- Jacob, T. ve Kattookaran, T. P. (2017). Dynamic Relationship between Exchange Rate and Stock Returns: Empirical Evidence from Indian Stock Exchange. *Anvesha*, 10 (4), 23-31.
- Kang, W., Ratti, R. A. ve Yoon, K. H. (2015). The Impact of Oil Price Shocks on The Stock Market Return and Volatility Relationship. *Int. Fin. Markets, Inst. and Money*, 34, 41-54. <http://dx.doi.org/10.1016/j.intfin.2014.11.002>
- Karagianni, S. ve Kyrtsov, C. (2011). Analysing the Dynamics between U.S. Inflation and Dow Jones Index Using Non-Linear Methods. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 15(2), 1-23.
- Kim, S. ve In, F. (2005). The Relationship between Stock Returns and Inflation: New Evidence From Wavelet Analysis. *Journal of Empirical Finance*, 12, 435- 444. doi:10.1016/j.jempfin.2004.04.008
- Krishnamurthy, P., Balasubramanian, P. ve Mohan, D. (2017). Study On Relationship between Exchange Rate Return and Various Stock Indices Returns. 2017 International Conference on Data Management, Analytics and Innovation (ICDMAI), Zeal Education Society, Pune, India, Feb 24-26, 316-320.
- Lee, U. (2016). Inflation Targeting Regime and the Relationship between Stock Returns and Inflation: New Evidence using the VAR Approach. *Journal of Applied Business and Economics*, 18(7), 79-92.
- Madsen, J. B. (2004). Pitfalls in Estimates of The Relationship between Stock Returns and İnflation. *Empirical Economics*, 33, 1-21. DOI 10.1007/s00181-006-0080-7
- Miller, J. I. ve Ratti, R. A. (2009). Crude Oil And Stock Markets: Stability, İnstability, And Bubbles. *Energy Economics*, 31, 559-568. DOI:10.1016/j.eneco.2009.01.009
- Mensi, W., Shahzad, S. J. H., Hammoudeh, S. ve Al-Yahyaee, K. H. (2018). Asymmetric Impacts of Public and Private İnvestments on The Non-oil GDP of Saudi Arabia. *International Economics*, 156, 15-30. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2017.10.003>
- Mohanty, S. K., Nandha, M., Turkistani, A. Q. ve Alaitani, M. Y. (2011). Oil Price Movements and Stock Market Returns: Evidence From Gulf Cooperation Council (GCC) Countries. *Global Finance Journal*, 22, 42-55.
- Nieh, C. C. ve Yau, H. Y. (2004). Time Series Analysis for The İnterest Rates Relationships among China, Hong Kong, and Taiwan Money Markets. *Journal of Asian Economics*, 15, 171-188. DOI: 10.1016/j.asieco.2003.11.003
- Oxman, J. (2012). Price İnflation and Stock Returns. *Economics Letters*, 116, 385-388. DOI:10.1016/j.econlet.2012.04.024
- Özer, M. ve Erdoğan, L. (2006). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 17, 60-61, 93-110.
- Petek, A. ve Çelik, A. (2017). Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi (1990-2015). *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(626), 69-87.
- Pinho, C. ve Madaleno, M. (2016). Oil Prices and Stock Returns: Nonlinear Links Across Sectors. *Port Econ J*, 15, 79-97. DOI 10.1007/s10258-016-0117-6

- Sathyanarayana, S.ve Gargesa, S. (2018). *IRA-International Journal of Management & Social Sciences*, 13 (02), 48-64. DOI: <http://dx.doi.org/10.21013/jmss.v13.n2.p3>
- Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework. R.C. Sickles and W.C. Horrace (eds.), *Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications*, 281-314. DOI 10.1007/978-1-4899-8008-3__9
- TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr/>, Erişim:15.09.2020
- Tsagkanos, A. ve Siriopoulos, C. (2013). A Long-Run Relationship between Stock Price Index and Exchange Rate: A Structural Nonparametric Cointegrating Regression Approach. *Int. Fin. Markets, Inst. and Money*, 25, 106– 118.
- Turan, T. ve Karakaş, M. (2018). Devlet Harcamaları ve Gelirleri Arasındaki İlişki: Doğrusal Olmayan Sınır Testi Yaklaşımı (NARDL). *Sosyoekonomi*,26(36), 33-48. DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2018.02.02

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt: 9 Number/Sayı:2 (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 14/05/2020 | Kabul Tarihi: 14/10/2020

ELECTRE TRI YÖNTEMİ: İŞ YAPMA KOLAYLIĞI ENDEKSİ VERİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

Sibel ŞENER

Dr. Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniv.İİBF
matpi.ss@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6299-3712>

Hüdaverdi BİRCAN

Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniv.İİBF
hbircan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1868-1161>

Atıf / Citation:Şener, S. & Bircan H. (2020). Electre TRI Yöntemi: İş Yapma Kolaylığı Endeksi Verileri Üzerine Bir Uygulama. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 424-447.

Öz

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinin sınıflandırma problemlerini çözmek için kullanılan ELECTRE TRI yöntemi, gerçek kriterler yerine sözde kriterler kullanan ve bulanık ikili üstünlük ilişkisine dayanan bir sınıflandırma yöntemidir. Bu yöntem, üstünlük ilişkisini kullanarak, önceden tanımlanmış kategorilerin bir kümesine her bir alternatifin atanması için tasarlanmıştır. Ekonomiler rekabet gücünü artırmak için küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kuruluşlarını ve faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla ciddi düzenlemeler yapmışlardır. Kolaylaştırıcı bir iş ortamını sağlayacak düzenleyici ve yasal sistemleri incelemek amacıyla, İş Yapma Kolaylığı Endeksi (İŞYKE) oluşturulmuştur. Bu endeks çok kriterli bir yapıya sahip olduğundan, ELECTRE TRI yönteminin bu alana uygulanması uygun görülmüştür. Bu çalışmada, ülke ekonomileri iş yapma kolaylığına göre dört kategoriye ayrılarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma, ELECTRE TRI yönteminin hem iyimser hem de kötümser atama kuralları göz önünde bulundurularak yapılmış ve bu iki atama

* Bu çalışma Prof. Dr. Hüdaverdi BİRCAN'nın danışmanlığında Sibel ŞENER tarafından hazırlanan ve 22.11.2019 tarihinde savunulan "ELECTRE III, ELECTRE TRI ve TOPSİS Yöntemleri İle İş Yapma Kolaylığı Endeksi Verileri Üzerine Bir Uygulama" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

kuralının sonuçları karşılaştırılmıştır. Ayrıca, yöntemin farklı parametrelerine duyarlılık analizi yapılmış ve elde edilen yeni sınıflandırmalar İŞYKE sınıflandırması ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, iyimser ve kötümser atama kurallarının çok yakın sonuçlara sahip olduğu görülmüştür. Fakat iyimser atama kuralı ile elde edilen sonuçların gerçek sınıflandırmanın sonuçları ile biraz daha uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, ELECTRE TRI, Sınıflandırma, Kötümser-Iyimser Atama Kuralları, İş Yapma Kolaylığı Endeksi.

ELECTRE TRI METHOD: AN APPLICATION ON THE EASE OF DOING BUSINESS INDEX DATA

Abstract

The ELECTRE TRI method, which is used to solve the sorting problems of Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods, is a sorting method that uses so-called criteria instead of real criteria and is based on fuzzy binary outranking relationship. This method is designed to assign each alternative to a set of categories that are a priori defined using the outranking relationship. Economies have made serious arrangements in order to facilitate the establishment and activities of small and medium-sized enterprises in order to increase their competitiveness. Ease of Doing Business Index (EDBI) has been created to examine regulatory and legal systems that will provide a facilitating work environment. Since this index has a multi-criteria structure, it is considered appropriate to apply ELECTRE TRI method to this field. In this study, the economies of countries are sorted into four categories according to the ease of doing business by using this method. The sorting has been made by considering both the optimistic and pessimistic assignment rules of the ELECTRE TRI method and the results of these two assignment rules have been compared. In addition, sensitivity analysis to different parameters of the method has been made and new sortings obtained have been compared with EDBI sorting. According to the results obtained, it is seen that the rules of optimistic and pessimistic appointment had very close results. However, it is concluded that the results obtained with the optimistic assignment rule are more in line with the results of the actual sorting.

Keywords: Multi Criteria Decision Making, ELECTRE TRI, Sorting, Pessimistic-Optimistic Assignment Rules, Ease of Doing Business Index

GİRİŞ

Karmaşık karar problemlerinde, karar verme sürecini kolaylaştırmak için geçmişten günümüze çok fazla ÇKKV yöntemi önerilmiş ve geliştirilmiştir. Geniş uygulama alanlarına sahip olan bu yöntemler, yeni yaklaşımlarla gelişmeye devam etmektedir (Yürekli, 2008: 28-31; Ersöz ve Kabak, 2010). Çok fazla çeşidi bulunan ÇKKV yöntemlerinden biri de ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality) yöntemi ailesidir. Bu yöntem diğer karar verme yöntemlerindeki eksiklerden dolayı, ilk kez Bernard Roy (1968) tarafından sorunların belirlenmesi ve kategorize edilmesi için ortaya atılmıştır. Aynı temel kavramlara dayanan ve aralarında çok küçük farklar bulunan ELECTRE ailesi (ELECTRE I, II, III, IV, IS ve TRI), hem işlevsel hem de karar probleminin çeşidine göre farklılık göstermektedir. Bunlardan ELECTRE I ve IS seçme problemlerinde, ELECTRE II, III, ve IV sıralama problemlerinde ve ELECTRE TRI sınıflama problemlerinde kullanılmaktadır (Figueira, Mousseau ve Roy, 2003).

ÇKKV yöntemlerinin sınıflandırma problemlerinin çözümünde kullanılan ELECTRE TRI yöntemi, Bernard Roy (1968) tarafından sorunların belirlenmesi ve kategorize edilmesi için ortaya atılmış ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality) yöntemi ailesinden biridir.

ELECTRE TRI yöntemi, eksik bilgilerden kaynaklanan belirsizlik, tutarsızlık ve kötü sonuçlar ile başa çıkmak için geliştirilmiş bir sınıflandırma yöntemidir. Yöntemin ayırt edici özelliği, yüksek derecede belirsizlikten etkilenen bir veri kümesini çeşitli eşik değerleri işleme katarak yönetme kabiliyetine sahip olmasıdır. Yöntemde, gerçek kriterler yerine sözde kriterler ve bulanık ikili üstünlük ilişkisi kullanılmıştır (Mousseau, Slowinski ve Zielniewicz, 1999). Ayrıca, yöntemin telafi edici olmaması ve karşılaştırılmazlığı işleme katması, nicel ve nitel verileri ele alabilmesi, herhangi bir varsayımda bulunmaması, aykırı değerlere duyarlı olmaması gibi özellikler sayesinde birçok yöntemden daha avantajlı bir yöntem olarak kabul edilmiştir (Andriopoulos, Chrysovalantis, Fotios ve Constantin, 2012).

ELECTRE TRI yöntemi, literatürde birçok alana uygulanmıştır. Özellikle çevresel (Arondel ve Girardin 2000; Joerin, The'riault ve Musy, 2001; Raju, Duckstein ve Arondel, 2001; Merad, Verdel, Roy ve Kouniali, 2004; Madlener, Antunes ve Dias, 2009; Sebos, Progiou, Symeonidis, ve Ziomas, 2010; Brito, Almeida ve Mota, 2010; Mendas ve Delali 2012) ve enerji (Georgopoulou, Sarafidis, Mirasgedis, Zaimi ve Lalas, 2003; Nevesa, Martins, Antunes ve Dias, 2008; Karakosta, Doukas ve Psarras, 2009; Sánchez-Lozano, Antunes ve García-Cascales, 2014) alanında yoğun olarak kullanılmıştır. Khalil, Martel ve Jutras (1999), Kılıç (2006), Xidonas, Mavrotas ve Psarras (2009) banka performanslarının değerlendirilmesinde kullanırken, Siskos, Grigoroudis, Krassadaki ve Matsatsinis (2007), Nepomuceno ve Costa (2012) eğitim alanına, Gomes ve Santos (2008) iş gücü maliyet planlamasına, Galo, Calache ve Carpinetti (2018) bir tedarikçi seçim problemine uygulamıştır. Natividade-Jesus, Coutinho-Rodrigues ve Antunes (2007) konut değerlendirme problemlerinde, Lu, Wang ve Mao (2010) yazılım güvenilirliğini değerlendirme sürecinde bu yöntemi kullanmışlardır.

Sürekli kendini yenileyen ELECTRE TRI yöntemi, yeni kullanım alanları, yeni metodolojik ve teorik gelişmeler ile daha çok tercih edilmektedir. Yöntemdeki parametrelerin (eşik değerler, profil değerleri, λ -kesme seviyesi, kriter ağırlıkları) keyfi belirlenmiş olması ve dolayısıyla kategorilere alternatiflerin nihai atanması için keyfi bir tutum sergilemesi yöntemin dezavantajıdır (Dezert J ve Tacnet JM, 2012). Yöntemdeki gelişmelerin çoğu, yöntemin dezavantajı olan parametrelerindeki belirsizliklerin giderilmesi ve parametre çıkarımı üzerine yapılan çalışmalardır (Tervonen, Almeida-Dias, Figueira, Lahdelma ve Salminen, 2005; Damart ve Kalfakakou, 2007; Doumpos, Marinakis, Marinaki ve Zopounidis, 2009; Zheng, Takougang, Mousseau ve Pirlot, 2014; Dias, Antunes, Dantas, Castro ve Zamboni, 2018). ELECTRE TRI yönteminin, eleştirilen bir başka yönü olan kategori sınırlarını gösteren profil değerlerinin belirlenmesine yardımcı olacak birçok yöntem önerilmiştir (The ve Mousseau 2002; Lourenco ve Costa 2004; Köksalan, Mousseau, Özpeynirci ve Özpeynirci, 2008; Cailloux, Meyer ve Mousseau, 2012; Fernández, Figueira, Navarro ve Roy, 2017). Bu yöntemlerden en çok kullanılan ELECTRE TRI-C ve ELECTRE TRI-nC yöntemlerinde profil değerleri yerine merkezi referans alternatifleri kullanılmıştır (Almeida-Dias, Figueira ve Roy, 2008; Figueira, Almeida-Dias, Matias, Roy, Carvalho ve Plancha, 2011; Almeida-Dias, Figueira ve Roy, 2012; Bouyssou ve Marchant 2015; Corrente, Greco ve Słowiński, 2016; Doumpos ve Figueira 2018).

Bu çalışmada, İŞYKE'nin verileri dikkate alınarak ÇKKV yöntemlerinden ELECTRE TRI yöntemi ile ülkelerin iş yapma kolaylığına göre sınıflandırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın önemi,

Türkçe literatürde ELECTRE TRI ile ilgili fazla çalışmanın olmamasından dolayı Türkiye'deki boşluk doldurularak literatüre katkı sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, literatürde genellikle ELECTRE TRI yönteminin kötümser atama kuralıyla yapılan sınıflandırmaları göz önünde bulundurulurken, bu çalışmada yöntemin hem iyimser, hem de kötümser atama kuralları göz önünde bulundurulurken karşılaştırılabilirlik problemiyle başa çıkılmaya çalışılmıştır.

1. ELECTRE TRI YÖNTEMİ

ÇKKV yöntemlerinden ELECTRE ailesinden biri olan ELECTRE TRI yöntemi bir sınıflandırma yaklaşımıdır. Bu yöntemde, bulanık ikili üstünlük ilişkisi kullanılarak önceden tanımlanmış kategorilerin bir kümesine her bir alternatifin atanması sağlanmaktadır (Mousseau ve Slowinski, 1998: 161-162). Her bir kategori, ardışık iki kategorinin sınırını gösteren alt ve üst profilleri tarafından sınırlandırılmıştır. Atama işlemi, kategorilerin sınırlarını gösteren bu profil değerleri ile her bir alternatiflerin karşılaştırılması sonucunda elde edilmektedir (Mousseau ve Slowinski, 1998:161-162; Mousseau vd., 1999: 9).

Sınıflandırma işlemine geçilmeden önce ilk olarak bir $A = \{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ alternatiflerin kümesi, $G = \{g_1, g_2, \dots, g_m\}$ kriterlerin kümesi ve $B = \{b_0, b_1, b_2, \dots, b_h, \dots, b_{p+1}\}$, $p+1$ kategoriyi tanımlayan profillerin kümesi belirlenir. Her bir kategori alt ve üst profilleri tarafından sınırlandırılır. $h = 1, 2, \dots, p$ için b_h profili, C_h kategorisinin üst sınırı ve C_{h+1} kategorisinin alt sınırı olarak tanımlanmaktadır. En büyük ve en küçük profilleri temsil eden b_{p+1} ve b_0 profilleri, ideal ve ideal olmayan alternatiflere karşılık gelmektedir. ELECTRE TRI yönteminde, kategoriler en kötüden en iyiye sıralandığı varsayılmaktadır. Bu durumda alt ve üst profilleri tarafından sınırlandırılan kategorilerin bir kümesi $C = \{C_1, C_2, \dots, C_h, \dots, C_{p+1}\}$ şeklinde belirlenir (Mousseau ve Dias, 2004: 479).

ELECTRE TRI yönteminde, Karar Verici (KV) kendi tercihleri doğrultusunda sınıflandırma yapmaktadır. KV tarafından keyfi belirlenen ELECTRE TRI yönteminin parametreleri, kriterlerin göreceli ağırlıkları, eşik değerler ve kategorilerin sınırlarını belirleyen profil değerlerinden oluşmaktadır.

Sözde kriterler kullanan ELECTRE TRI yönteminde, her bir a alternatifinin bir g_j kriterine göre performans değeri $g_j(a)$ (b_h profilinin performans değeri $g_j(b_h)$) ifadesi ile gösterilmektedir. Bu performans değerinin kesin olmayan doğası için kriter içi bilgileri oluşturan q_j farksızlık ve p_j tercih eşikleri hesaplanmaktadır. Bir g_j kriterinde, q_j farksızlık eşiği, a alternatifi ve b_h profili arasındaki farksızlığı koruyan en büyük farkı, p_j tercih eşiği, a alternatifinin lehine bir tercih ile uyumlu en küçük farkı göstermektedir. Bu eşik değerler, alternatiflerin performanslarına ilişkin belirsizlik ve tutarsızlık olarak ifade edilen sınır değerlerdir (Mousseau ve Slowinski, 1998: 161-162; Mousseau vd. 1999: 9). Roy, eşik değerlerin doğru bir şekilde tespit edebilmesi için kriterlerin ana kaynaklarının analizini önermiştir. Ayrıca ilk olarak, her bir eşik için aralığın ortasına karşılık gelen değeri benimsemeyi ve daha sonra eşik değerlerin keyfi seçiminden dolayı, bu aralıktaki farklı kombinasyonları ele alarak bir duyarlılık analizini önermiştir. Genel olarak eşik değerler, her bir g_j kriteri için birer sabit olabilecekleri gibi, $q_j = \alpha_j + \beta_j g_j$, $p_j = \alpha'_j + \beta'_j g_j$ şeklinde birer fonksiyon da olabilirler (Roy, 1991: 60-70; Roy vd., 1992: 16).

Profil değerleri, kategorilerin sınırlarını gösteren ve KV tarafından belirlenen keyfi değerlerdir. Bu değerlerin başlangıç değerlerini, Mousseau ve Slowinski (1998:169-170) denklem (2.1)'i kullanarak elde etmiştir.

$$g_j(b_h) = \frac{1}{2} \left\{ \frac{\sum_{a_i \rightarrow C_h} g_j(a_i)}{n_h} + \frac{\sum_{a_i \rightarrow C_{h+1}} g_j(a_i)}{n_{h+1}} \right\} \quad (2.1)$$

Burada n_h ve n_{h+1} sırasıyla C_h ve C_{h+1} kategorilerine atanan alternatiflerin sayısını vermektedir. Ayrıca $g_j(b_h)$, j . kriterin h . profil değerini, $\sum g_j(a_i)$, C_h kategorisinde yer alan alternatiflerin j . kritere göre performans değerlerinin toplamını göstermektedir.

1.1. Üstünlük İlişkisinin Kurulması ve Güvenirliğin Ölçülmesi

ELECTRE TRI yönteminde, bir a alternatifi ile bir b_h profilini karşılaştırmak amacıyla bulanık ikili üstünlük ilişkisi kullanılır. Farksızlık ve tercih eşik değerleri göz önünde bulundurularak elde edilen üstünlük ilişkisi, “ a alternatifi, en az b_h profili kadar iyidir” veya “ a , b_h 'dan üstündür” anlamına gelen aSb_h ifadesi ile gösterilir. Telafi edici olmayan, yani, kriterlerden birinin çok kötü bir puanı diğer kriterler üzerinde iyi puanlar ile telafi edilemeyen bu S üstünlük ilişkisi, uyumluluk ve uyumsuzluk adında iki farklı indeks yardımıyla kurulmuştur. Ayrıca, bu S üstünlük ilişkisinin güvenirlilik derecesini tespit etmek için uyumluluk ve uyumsuzluk indeksleri birleştirilerek, bir güvenirlilik indeksi elde edilmektedir (Mousseau ve Slowinski, 1998: 162-163; Mousseau vd., 1999: 9-15).

1.1.1. Uyumluluk İndeksi

Uyumluluk indeksinde, kriterlerin w_j ağırlık önem katsayıları göz önünde bulundurularak bu kriterlerin büyük çoğunluğunun aSb_h (b_hSa) iddiası ile uyumluluğu incelenmektedir. Bu indekste, bir kısmi uyumluluk indeksi ve bir genel uyumluluk indeksi hesaplanarak bir genel uyumluluk matrisi oluşturulmaktadır. Her bir g_j kriteri için kısmi uyumluluk indeksi denklem (2.2) yardımıyla hesaplanır (Mousseau ve Slowinski, 1998: 162-163; Mousseau vd., 1999: 9-15).

$$c_j(a, b_h) = \begin{cases} 1, & g_j(a) + q_j(g_j(b_h)) \geq g_j(b_h) \text{ ise;} \\ 0, & g_j(a) + p_j(g_j(b_h)) \leq g_j(b_h) \text{ ise;} \\ \frac{g_j(a) - g_j(b_h) + p_j(g_j(b_h))}{p_j(g_j(b_h)) - q_j(g_j(b_h))} & g_j(a) + q_j(g_j(b_h)) < g_j(b_h) < g_j(a) + p_j(g_j(b_h)) \text{ ise;} \end{cases} \quad (2.2)$$

w_j ağırlık önem katsayılarından yararlanılarak, bir genel uyumluluk indeksi denklem (2.3) yardımıyla hesaplanır.

$$C(a, b_h) = \frac{1}{w} \sum_{j=1}^n w_j c_j(a, b_h), \quad w = \sum_{j=1}^n w_j, \quad 0 \leq C(a, b_h) \leq 1 \quad (2.3)$$

1.1.2. Uyumsuzluk İndeksi

Uyumsuzluk indeksinde, $aSb_h (b_hSa)$ iddiası ile uyumlu olmayan azınlık kriterleri, bir v_j veto eşiği işleme katılarak incelenmektedir. Veto eşiği, g_j kriterinde aSb_h iddiasına karşı olan en küçük $g_j(b_h) - g_j(a)$ farkını göstermektedir. Bir g_j kriteri aSb_h iddiasıyla uyumsuzsa, bu kriterde b_h profili a alternatifine tercih edilir, yani $c_j(b_h, a) = 1$ ve $c_j(a, b_h) = 0$ ise b_hPa olur. aSb_h iddiasına karşı muhalefetin gücü 0'dan 1'e doğru değişmektedir. Her bir g_j kriteri için uyumsuzluk indeksi denklem (2.4) yardımıyla hesaplanır (Mousseau ve Slowinski, 1998: 162-163; Mousseau vd., 1999: 9-15).

$$d_j(a, b_h) = \begin{cases} 0, & g_j(b_h) - g_j(a) \leq p_j(g_j(b_h)) \text{ ise;} \\ 1, & g_j(b_h) - g_j(a) > p_j(g_j(b_h)) \text{ ise;} \\ \frac{g_j(b_h) - g_j(a) - p_j(g_j(b_h))}{v_j(g_j(b_h)) - p_j(g_j(b_h))} & g_j(a) + p_j(g_j(b_h)) < g_j(b_h) < g_j(a) + v_j(g_j(b_h)) \text{ ise;} \end{cases} \quad (2.4)$$

1.1.3. Güvenirlik İndeksi

Verilen bir a alternatifi ile b_h profilinin karşılaştırılması, $aSb_h (b_hSa)$ iddiasının güvenilirliğine dayanmaktadır. Güvenirlik indeksi yardımıyla bir bulanık üstünlük ilişkisi hesaplanarak, $aSb_h (b_hSa)$ iddiasının gücünün bir güvenirlik derecesi tespit edilmektedir. $[0,1]$ aralığında değişen üstünlük ilişkisinin güvenirlik derecesi, $\sigma(a, b_h) (\sigma(b_h, a))$ ile gösterilir. Güvenirlik indeksinde, denklem (2.3) ve denklem (2.4)'den faydalanılarak bir güvenirlik matrisi oluşturulmaktadır. Bu durumda, üstünlük ilişkisinin güvenirlik indeksi denklem (2.5) yardımıyla hesaplanır (Mousseau ve Slowinski 1998: 162-163; Mousseau ve Slowinski 1999: 9-15).

$$\sigma(a, b_h) = \begin{cases} C(a, b_h) & \forall j \text{ için } d_j(a, b_h) \leq C(a, b_h) \text{ ise;} \\ C(a, b_h) \cdot \prod_{j \in J(a, b_h)} \frac{1 - d_j(a, b_h)}{1 - C(a, b_h)} & \exists j \text{ için } d_j(a, b_h) > C(a, b_h) \text{ ise;} \end{cases} \quad (2.5)$$

Eğer hiçbir kriterde uyumsuzluk yoksa, bu durum $aSb_h (b_hSa)$ iddiasının iyi kurulduğunu göstermektedir; $\sigma(a, b_h) = C(a, b_h)$. Bir veya birden fazla uyumsuz kriterin varlığında, $C(a, b_h) < d_j(a, b_h)$ olması güvenirliğin azaldığını göstermektedir. Veto etkisi ile uyumlu olarak, en az bir kriter için $d_j(a, b_h) = 1$ ise aSb_h iddiası güvenirliğe sahip değildir ve $\sigma(a, b_h) = 0$ olur (Mousseau ve Slowinski, 1998: 162-163; Mousseau vd., 1999: 9-15).

1.1.4. Sınıflandırmanın Yapılması

Güvenirlik matrisi oluşturulduktan sonra, alternatif ve profillerin arasında kesin bir S üstünlük ilişkisi elde etmek için bulanık (fuzzy) ilişkiyi durulaştırın bir λ kesme seviyesi belirlenmelidir. Genellikle, $[0.5, 1]$ aralığında bir değer alan λ kesme seviyesinden faydalanılarak, $aSb_h (b_hSa)$ iddiasının bir güvenirlik derecesi elde edilmeye çalışılmaktadır. Eğer $\sigma(a, b_h) \geq \lambda$ (veya $(\sigma(b_h, a) \geq \lambda)$) ise aSb_h (veya b_hSa) iddiası kabul edilmektedir (Mousseau ve Slowinski, 1998: 162-163; Mousseau vd., 1999: 9-15). Burada $\sigma(a, b_h)$, üstünlük ilişkisini destekleyen kriter ağırlıklarının toplamını (kriterlerin çoğu " a alternatifi, en az b_h

profili kadar iyidir” iddiasının lehine oy verir), λ , yeterli koalisyonu sağlayan KV'nin ağırlığını (üstünlüğü onaylamak için istenen çoğunluk eşiği) göstermektedir. λ kesme seviyesi, tüm kriterler göz önünde bulundurularak, bir üstünlük ilişkisini onaylamak veya onaylamamak için KV'nin gerekli gördüğü bir minimum güvenilirlik derecesidir. Eğer yeterli çoğunluk sağlanamazsa, a alternatifinin b_h profilinden üstün olmadığı söylenebilmektedir (Cailloux vd., 2012:134).

Keyfi bir değer olan λ kesme seviyesi, üstünlük ilişkisini destekleyen yeterli çoğunluk olduğuna göre Merad vd. (2004:174) bu değeri,

$$(1 - (\text{en büyük ağırlık} / \text{toplam ağırlık})) \quad (2.6)$$

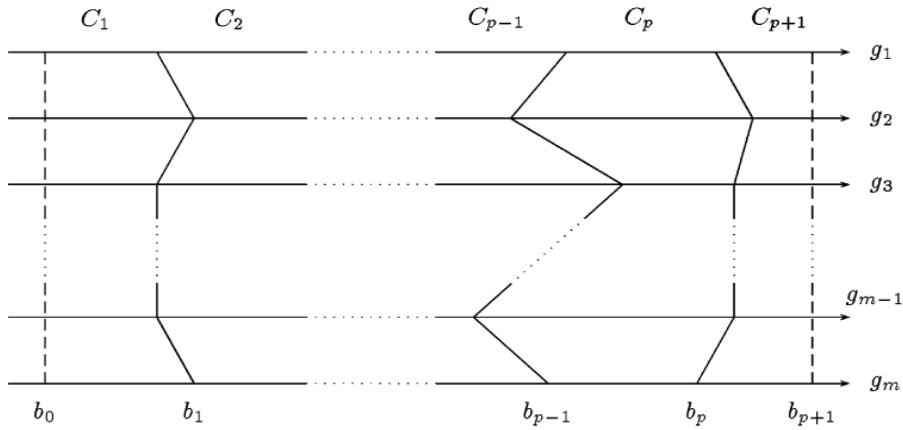
değerinden daha büyük bir değer olarak önermiştir. Bu minimum λ değeri ile bir alternatifin bir kategoriye atanabilmesi için kriter ailesi içinde birden fazla kriterin uzlaşması gerektirmektedir. Bu değer, en ağırlıklı kriterin atanma kategorisine karar verenin tek kişi olmasını engellemektedir (Merad vd. 2004: 174).

λ kesme seviyesi 1'e doğru artıkça, alternatifler ve profiller arasında yapılan karşılaştırmaların çoğu karşılaştırılamazlık ile sonuçlanacaktır. Bu durumda, λ kesme seviyesi 1'e doğru artıkça, kıyaslanamayan alternatiflerin sayısı da artacağından üstünlük ilişkisi daha güvenilir hale gelirken, karşılaştırılan alternatiflerin sayısı azalacağından karşılaştırma zayıflayacaktır. Bu değer 0.5'e doğru azaldıkça, üstünlük ilişkisi daha az güvenilir hale gelirken, karşılaştırma daha zengin olacaktır. Bu durumda, üstünlük ilişkisini çok zayıflatmadan, önemli derecede güvenilirlik kazandırmak için ara değerleri almak daha mantıklıdır (Khalil vd., 1999: 19-21).

$\sigma(a, b_h)$, $\sigma(b_h, a)$ ve λ değerleri, a alternatifi ve b_h profili arasındaki tercih durumunu belirlemektedirler. İkili üstünlük ilişkilerini gösteren Φ , I ve R sembolleri sırasıyla tercih, farksızlık ve karşılaştırılamazlık durumlarını ifade etmektedir. R karşılaştırılamazlık ilişkisi, KV'nin a alternatifi ve b_h profili arasındaki karşılaştırmanın mümkün olmayan durumlarını açıklamaktadır. Karşılaştırılamazlık durumunda, kriterlerin bir kısmı a 'nın b_h 'dan, diğer kısmı b_h 'ın a 'dan üstün olduğunu savunmakta, fakat bu iddiaları destekleyen kriterlerin gereken çoğunluğu sağlayamadıklarını göstermektedir. a ve b_h arasındaki tercih durumları aşağıdaki gibi belirlenmektedir (Mousseau ve Slowinski, 1998: 162-163; Mousseau vd., 1999: 9-15).

- a) $aIb_h : aSb_h$ ve b_hSa ise a , b_h 'dan farksızdır,
- b) $a\Phi b_h : aSb_h$ ve $\neg b_hSa$ ise a , b_h 'a tercih edilir (zayıf veya güçlü),
- c) $b_h\Phi a : \neg aSb_h$ ve b_hSa ise b_h , a 'ya tercih edilir (zayıf veya güçlü),
- d) $aRb_h : \neg aSb_h$ ve $\neg b_hSa$ ise a , b_h ile karşılaştırılamazdır.

\neg sembolü “değil” anlamına gelen, olumsuzluk belirten bir semboldür.

Şekil 1. Alternatiflerin g_j kriterlerine göre alt ve üst profiller ile sınırlandırılan C_i kategorilerine atanması (Mousseau ve Slowinski, 1998: 162).

1.1.5. Atama İşlemleri

ELECTRE TRI yönteminde atama, birleştiren (conjunctive) ve ayıran (disjunctive) şeklinde adlandırılan iki tanınmış mantık üzerine kurulmuştur. Birleştiren kuralda, bir alternatifin bir kategoriye atanabilmesi için **her bir** kriterdeki değerlendirilmesi, en azından kriterin bu kategori için tanımladığı alt sınır profili kadar iyi olması gerekmektedir. Ayıran kuralda, bir alternatifin bir kategoriye atanabilmesi için **en az bir** kriter göre, en azından kriterin bu kategori için tanımladığı alt sınır profili kadar iyi bir değerlendirmeye sahip olması gerekmektedir. Her iki atama kuralında alternatiflerin, bu durumları karşılayacak en iyi kategoriye ataması amaçlanmaktadır. Ancak, ayıran kural ile bir alternatifin atanması, birleştiren kuraldan daha yüksektir. Bu nedenle, birleştiren kural genellikle kötümser atama olarak yorumlanırken, ayıran kural ise iyimser atama olarak yorumlanmaktadır (Figueira vd., 2003: 16-18).

Her bir alternatifin atanacağı kategoriye belirlemek amacıyla, alternatiflerin profillerle karşılaştırılma şeklini analiz eden iyimser ve kötümser atama kuralları aşağıda açıklanmıştır (Mousseau vd., 1999: 18-19; Mousseau vd., 2000: 761):

Kötümser Atama Kuralı (Birleştiren): Bu kuralın algoritması, alternatifleri en iyi profilden başlayarak karşılaştırıp, mümkün olan en düşük kategoride sınıflandırmayı amaçlamaktadır.

- 1) $h = p, p - 1, \dots, 0$ için a alternatifi, aSb_h iddiasını doğrulayacak b_h profilini bulmak için en büyük profilden başlayarak, sırasıyla b_h profilleriyle karşılaştırılır.
- 2) Karşılaştırma sonucunda, aSb_h iddiasını sağlayan ilk b_h profili bulununca a alternatifi C_{h+1} kategorisine atanmaktadır.

Kötümser atamada, karşılaştırma sonucunda aSb_h iddiasını sağlayacak herhangi bir profil yoksa, a alternatifi aSb_0 olacak şekilde en düşük C_1 kategorisine atanacaktır.

İyimser Atama Kuralı (Ayıran): Bu kuralın algoritması, alternatifleri en kötü profilden başlayarak karşılaştırıp, mümkün olan en yüksek kategoride sınıflandırmayı amaçlamaktadır.

- 1) $h=1,2,\dots,p+1$ için a alternatifi, $b_h \phi a$ ($\neg aSb_h$ ve b_hSa) iddiasını doğrulayacak b_h profilini bulmak için en küçük profilden başlayarak, sırasıyla b_h profilleriyle karşılaştırılır.
- 2) Karşılaştırma sonucunda, $b_h \phi a$ iddiasını sağlayan ilk b_h profili bulununca a alternatifi C_h kategorisine atanmaktadır.

İyimser atamada, karşılaştırma sonucunda $b_h \phi a$ iddiasını sağlayacak herhangi bir profil yoksa a alternatifi $b_{p+1} \phi a$ olacak şekilde en yüksek C_{p+1} kategorisine atanacaktır.

Bir alternatifi, kategorilerin sınırları olan profil değerleri ile karşılaştırıp kategorilere atayan iyimser atama kuralında, alternatifler mümkün olan en yüksek kategoride ve kötümser atama kuralında ise alternatifler mümkün olan en düşük kategoride sınıflandırılmaktadır. İyimser atama kuralında her bir alternatif, en azından kategorilerin en üst profili olan b_{p+1} tarafından kesinlikle güçlü tercih edilen en yüksek kategoriye atanabilmektedir. Kötümser atama kuralında her bir alternatif, en azından kategorinin en alt profili olan b_0 kadar iyi olduğu en düşük kategoriye atanabilmektedir. Burada b_0 , tüm alternatiflerin tercih edildiği profil (aSb_0) ve b_{p+1} , tüm alternatiflere tercih edilen profildir ($b_{p+1} > a$) (Zheng vd, 2014:29-30).

İki atama kuralının temel fikri farklı olduğundan, bu atama kuralları ile bazı alternatifler farklı kategorilerde sınıflandırılabilirler. Bir alternatif, bir veya birkaç profille karşılaştırılmaz olduğu zaman, iki atama prosedürünün sonuçları arasında bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Diğer durumlarda, her iki atama kuralında alternatifler aynı kategoride sınıflandırılırlar. Karşılaştırılmazlık ilişkilerinin varlığında, daha temkinli olan kötümser atama kuralında alternatifler, iyimser atama kuralına göre daha düşük bir kategoride sınıflandırılırlar. Daha muhafazakar (ölçülü, riske girmek istemeyen) bir sonuç gerektiğinde, kötümser kural iyimser kurala (daha olumlu düşünür) daha çok tercih edilmektedir (Antonella vd., 2017:105). Bu durumda, bu iki atama kuralından kötümser atama kuralı, daha çok dikkat edilmesi gereken veya kaynakların az olduğu durumlar için kullanılırken, iyimser atama kuralı, ilgi çekici veya istisnai niteliklere sahip alternatifleri teşvik etmek istendiği durumlar için kullanılmaktadır (Fontana ve Cavalcante, 2013: 292).

ELECTRE TRI yönteminin bu iki atama kuralı, alternatifler ve profiller arasındaki karşılaştırılmazlık ile başa çıkmada bir avantaj sağlamaktadır. ELECTRE TRI yönteminde, alternatiflerin bazı kriterlerde yüksek performans göstermesi ve diğer kriterlerde düşük performans göstermesi durumunda kötümser ve iyimser yaklaşımlar önerilerek, değerlendirmelerinde özgünlükleri olan alternatiflere işaret edecek şekilde alternatifler arasındaki karşılaştırılmazlık yönetilmektedir. Bu durumda iki atama kuralı arasındaki farklar, alternatiflerin profiller ile karşılaştırmasını zorlaştıran özel niteliklere sahip alternatiflerin belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, karşılaştırılmazlık ilişkisi alternatifler arasında gerçekçi olmayan ve zorunlu

karşılaştırmalar yapılmasını önlemekte ve KV için önemli bilgileri ortaya koymaktadır (Zopounidis ve Doumpos 2002); (Siskos vd. 2007); (Doumpos vd. 2009).

Literatürde genellikle ELECTRE TRI yönteminin kötümser atama kuralı kullanılmıştır (Mousseau ve Slowinski 1998; Mousseau, Slowinski ve Zielniewicz, 2000; Arondel ve Girardin 2000; Mousseau ve Dias 2004; Lourenco ve Costa 2004; Damart vd. 2007; Lu vd. 2010; Nepomuceno ve Costa 2012). İyimser atama kuralı, kötümser atama kuralından daha karmaşık olduğu için kötümser atama kuralı daha çok tercih etmiştir. İyimser atama kuralında iki güvenilirlik indeksi ($\sigma(b_h, a) \geq \lambda$ ve $\sigma(a, b_h) < \lambda$ ise, yani $b_h Sa$ ve $\neg aSb_h$) kullanılırken, kötümser atama kuralında sadece bir güvenilirlik indeksi ($\sigma(a, b_h) \geq \lambda$ ise, yani aSb_h) kullanılmaktadır (Doumpos vd., 2009:503). Bu çalışmada, kötümser ve iyimser atama kuralları birlikte kullanılarak bir sınıflandırma yapılmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Ayrıca, duyarlılık analizi yapılarak, yöntem tarafından elde edilen sınıflandırma, İŞYKE'nin sınıflandırmasına yeterince uyumlu hale getirilmiş ve başlangıç çözüm sonuçlarının kararlılığı test edilmiştir.

2. UYGULAMA

Günümüz teknolojisi ile birlikte ekonomilerin rekabet gücü de artmaktadır. Gelişen ülke ekonomileri, rekabet gücünü arttırmak için ekonominin gelişmesine büyük katkı sağlayan, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kuruluşlarını ve faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla ciddi düzenlemeler yapmışlardır. Kolaylaştırıcı bir iş ortamını sağlayacak, düzenleyici ve yasal sistemleri incelemek amacıyla Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu tarafından İş Yapma Kolaylığı Endeksi (İŞYKE) oluşturulmuştur. Bu endeks, bir ekonominin en büyük iş şehrinde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli limitet şirketleri ele alarak, bu şirketleri açmanın ve çalıştırmanın ne kadar kolay ve ne kadar zor olduğuna ışık tutmakta ve böylece ülkelerin yatırım ortamının kalitesini belirlemeye çalışmaktadır (Doing Business, 2015: 20-22). İŞYKE'de, 10 temel kriter ve 41 alt kriteri göz önünde bulundurularak, bu kriterlerin her birinin sınıra uzaklık puanının basit bir ortalaması alınıp, 189 ülke ekonomisi iş yapma kolaylığı açısından en iyiden en kötüye doğru sıralanmaktadır (Doing Business 2017a, sy. 164-167).

İŞYKE'de, Dünya Bankası'nın bölgesel ve gelir grubu sınıflandırmaları kullanılmaktadır. Dünya Bankası 189 ülke ekonomisini, düşük gelirli, orta düşük gelirli, üst orta gelirli ve yüksek gelirli olacak şekilde dört gelir gruba ayırmıştır. İŞYKE'nin gelir grupları, Dünya Bankası Atlas sınıflandırma yöntemi kullanılarak, yerel para biriminden ABD dolarına dönüştürülen kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Herhangi bir yıl için Atlas dönüşüm faktörü, bir ülke için o yılki döviz kurunun ortalaması ve önceki iki yıla ait döviz kuru oranlarıdır. Dünya Bankası 2015 gelirlerine göre analitik sınıflandırmanın eşik değer (1 Temmuz 2014) verileri; düşük gelirli (1.045 \$ veya daha az), orta düşük gelirli (1.046 ila 4.125 \$), üst orta gelirli (4.126 ila 12.745 \$), yüksek gelirli (12.745 \$ veya daha fazla) şeklinde elde edilmiştir. Bu eşik değerler yıllık olarak Dünya Bankası'nın mali yılının başlangıcında enflasyona göre ayarlanarak güncellenmektedir (Doing Business 2017b).

Bu çalışmada, İŞYKE'nin 2015 verileri göz önünde bulundurularak 10 temel kritere göre 189 ülke ekonomisi, uygun iş yapma ortamlarına sahip olma durumlarına göre, ELECTRE TRI yöntemiyle dört kategoriye (C_1 , C_2 , C_3 , C_4) ayrılarak sınıflandırılmıştır. Sınıflama işlemi, MATLAB (MATrix LABoratory) 2017 programlama dilinde kod yazılarak yapılmıştır. İŞYKE'nin 10 temel kriteri ve kısaltmaları Tablo 1'de verilmiştir.

Kriterler:**Tablo 1. İŞYKE'nin 10 Temel Kriteri ve Kısaltmaları**

10 Temel Kriter	Kısaltma
Bir İşe Başlama	BirİşBş
İnşaat Ruhsatı İşlemleri	İnRhİş
Elektrik Bağlatma	EltrBağ
Tapu Sicili	TapSicl
Kredi Erişimi	KrdErş
Azınlık Yatırımcıların Korunması	AzYatKr
Vergilerin Ödenmesi	VrgÖd
Dış Ticaret	DşTic
Sözleşmelerin Uygulanması	SözUyg
İflas Durumların Çözümü	İfDrÇz

Kategoriler:

Dünya Bankasının oluşturduğu sınıflandırmaları kullanan İŞYKE, ülkeleri gelirlerine göre dört kategoriye (C_1 düşük gelirli, C_2 orta düşük gelirli, C_3 üst orta gelirli, C_4 yüksek gelirli) ayırarak sınıflandırdığı için bu çalışmada da ülke ekonomileri, uygun iş yapma ortamlarına göre dört kategoride sınıflandırılmıştır. İş yapma ortamlarının uygunluğuna göre oluşturulmuş bu dört kategori, aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

C_1 (**kötü iş yapma ortamı**): Bu kategoride sınıflandırılan ülkeler, bir iş yapma ortamı açısından en çok sıkıntı yaşayan ülkelerdir. Bu ülkeler, etkin olmayan iş ortamlarına ve oldukça zayıf yasal kurumlara sahiptirler. İŞYKE'nin sınıflandırması ile karşılaştırıldığında, C_1 kategorisine ait ülkelerin genellikle gelir düzeyi düşük olan ülkeleri kapsadığı görülmüştür.

C_2 (**orta düzeyde kötü iş yapma ortamı**): Bu kategori, düşük orta düzeyde düzenleyici ortama sahip olan ülkeleri kapsamaktadır. Bu kategoride yer alan ülkelerin iş yapma ortamları düşük orta düzeyde kısıtlayıcıdır ve bu ülkeler tatmin edici olmayan düzenleyici ortamlara sahiptirler. İŞYKE'nin sınıflandırması ile karşılaştırıldığında, C_2 kategorisine ait ülkelerin genellikle gelir düzeyi düşük orta gelirli olan ülkeleri kapsadığı görülmüştür.

C_3 (**orta düzeyde iyi iş yapma ortamı**): Bu kategori, üst orta düzeyde düzenleyici ortama sahip olan ülkeleri kapsamaktadır. Bu ülkelerin kriterlerindeki performansları biraz daha genel ortalamaya yakın değerlerdir. İŞYKE'nin sınıflandırması ile karşılaştırıldığında, C_3 kategorisine ait ülkelerin genellikle üst orta düzey gelire sahip ülkeleri kapsadığı görülmüştür.

C_4 (**en iyi iş yapma ortamı**): Bu kategoride yer alan ülkeler, tüm kriterlerdeki performanslarına göre iş yapma kolaylığı açısından en iyi düzeyde olan ülkelerdir. Diğer ülke ekonomilerine göre, daha etkin bir iş ortamına ve daha güçlü yasal kuramlara sahiptirler. İŞYKE'nin sınıflandırması ile karşılaştırıldığında, C_4 kategorisine ait ülkelerin genellikle gelir düzeyi yüksek olan ülkeleri kapsadığı görülmüştür.

Yöntemi kullanabilmek için çeşitli eşik değerler (q_j , p_j , v_j), göreceli kriter ağırlıkları (w_j), kategorilerin sınırlarını gösteren profil (b_h) değerleri ve λ kesme seviyesinin belirlenmesi gerekmektedir.

Üstünlüğün Elde Edilmesinde Kullanılan Eşik Değerler ve Kriter Ağırlıkları:

ELECTRE TRI yönteminde, eşik değerler (farksızlık, tercih, veto) ve kriterlerin göreceli ağırlıkları Karar Verici (KV) tarafından belirlenen keyfi değerlerdir. Bu çalışmada eşik değerler, İŞYKE'nin 2015 verilerinin her bir kriterine göre alternatif performansları arasındaki farklar incelenerek, q_j farksızlık, p_j tercih ve v_j veto eşik değerleri makul bir minimum ve maksimum değer arasına yerleştirilmiştir. Her bir kriterdeki, alternatifler arasındaki en küçük farklar farksızlık eşiği, orta değerler tercih eşiği ve en büyük farklar veto eşiği olarak alınmıştır. Eşik değerler, her bir kriterdeki alternatif performansları büyükten küçüğe doğru sıralandıktan sonra elde edilmiştir. Bu durumda, eşik değer aralıkları $q_j = [0, 5]$, $p_j = [43, 65]$ ve $v_j = [71, 100]$ şeklinde elde edilmiş ve başlangıç eşik değerler için bu aralıkların ortasına karşılık gelen değerler göz önünde bulundurulmuştur. Tüm kriterler için eşit olarak alınan başlangıç eşik değerleri $q_j = 2.5$, $p_j = 54$ ve $v_j = 85.5$ şeklinde elde edilmiştir. Başlangıç eşik değerleri ile yapılan ilk sınıflandırmadan sonra, İŞYKE'nin verilerinden yararlanarak oluşturulmuş eşik değer aralıklarının farklı kombinasyonları oluşturularak duyarlılık analizi yapılmıştır. İŞYKE her bir kriteri eşit ağırlıklandığı için bu çalışmada da her bir kriter eşit ağırlıklandırılmıştır.

Profil Değerleri:

Profil değerleri, kategorilerin sınırlarını gösteren ve KV tarafından belirlenen keyfi değerlerdir. Bu çalışmada ülkeler, iş ortamlarının uygunluğuna göre dört kategoriye ayrıldıkları için üç sınır profil değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu değerlerin başlangıç değerleri, Mousseau ve Slowinski (1998: 162) tarafından önerilen (2.1) denkleminde faydalanılarak elde edilmiştir. Bu sezgisel kural yardımıyla, gerçek verilerin dört sınıfından faydalanarak yöntemin başlangıç profil değerleri elde edilmiştir. İlk olarak, İŞYKE'nin her bir sınıfında yer alan alternatiflerin, her bir kritere göre performans değerlerinin ortalamaları hesaplanmıştır. Bu değerler üç ondalığa yuvarlanarak Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. İŞYKE'nin Her Bir Sınıfında Yer Alan Alternatiflerin Her Bir Kritere Göre Performans Değerlerinin Ortalaması

	BirİşBş	İnRhİş	EltrBağ	TapSicl	KrdErş	AzYatKr	VrgÖd	DşTic	SözUyg	İfDrÇz
C_1	66,523	53,733	40,578	48,039	27,414	39,195	56,837	50,134	45,354	27,342
C_2	78,013	61,656	58,3	50,221	38,621	50,172	62,442	51,577	47,886	33,312
C_3	80,515	65,37	67,424	61,426	48,898	53,22	68,55	67,698	59,814	43,063
C_4	87,461	73,339	80,992	72,077	56,148	60,76	81,062	85,317	64,799	65,658

Her bir sınıf için alternatiflerin her bir kritere göre, iş yapma kolaylığı performans değerlerinin ortalaması hesaplandıktan sonra, bu değerlerden faydalanarak her bir kritere göre, ardışık iki kategorinin ortalaması alınıp profillerin başlangıç değerleri hesaplanmış olacaktır. Örneğin b_1 profilinin "Bir İşe Başlama" kriterine göre başlangıç değeri,

$$g_1(b_1) = \frac{1}{2} \left\{ \frac{\sum_{a_i \rightarrow C_1} g_1(a_i)}{n_1} + \frac{\sum_{a_i \rightarrow C_2} g_1(a_i)}{n_2} \right\} = \frac{C_1 + C_2}{2} = \frac{1}{2} \{66,52345 + 78,01276\} = 72,26811 \quad h=1, j=1$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Tüm kriterler için hesaplanan başlangıç profil değerleri, üç ondalığa göre yuvarlanarak Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Ardışık İki Sınıfın Ortalamasına Göre Bulunmuş Başlangıç Profil Değerleri

	BirİşBş	İnRhİş	EltrBağ	TapSicl	KrdErş	AzYatKr	VrgÖd	DşTic	SözUyg	İfDrÇz
b_1	72,268	57,695	49,439	49,13	33,017	44,684	59,639	50,856	46,62	30,327
b_2	79,264	63,513	62,862	55,824	43,76	51,696	65,496	59,637	53,85	38,187
b_3	83,988	69,355	74,208	66,752	52,523	56,99	74,806	76,508	62,306	54,36

ELECTRE TRI yöntemi ile ilk olarak bu başlangıç profil değerleri kullanılarak bir sınıflandırma elde edilmiş ve daha sonra bu değerlere yakın profil değerleri kullanılarak bir duyarlılık analizi yapılmıştır.

λ Kesme Seviyesi:

Bu çalışmada, Merad vd. (2004: 174) önerdiği denklem (2.6)’da verilen yöntem kullanılarak, başlangıç çözüm için λ kesme seviyesi $\left| 1 - \left(\frac{0.1}{1} \right) \right| = 0.90$ ’dan daha büyük bir değer olarak seçilmiştir. Bu değer, bir a ülke ekonomisinin bir kategoriye atanabilmesi için kriter ailesinin %90’ından fazlasının bu durumu onaylaması gerektiğini göstermektedir (gereken çoğunluk 9/10). Bu durumda, ilk sınıflandırma için kullanılacak λ kesme seviyesi $\lambda = 0,91$ olarak belirlenmiştir. λ kesme seviyesinin sınıflandırmanın sonuçları üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla $\lambda = 0,91$ değerinden küçük ve büyük değerler göz önünde bulundurularak bir duyarlılık analizi yapılmıştır. Kesme seviyesi 0.5’e doğru azaldığında üstünlük ilişkisi daha az güvenilir olacağından ve 1’ doğru arttığında daha güvenilir olduğu halde, alternatifler ile kategorilerin sınır profil değerleri arasında yapılan karşılaştırmaların çoğu karşılaştırılmazlık ile sonuçlanacağından, duyarlılık analizi için λ kesme seviyesi değerleri $[0.75, 0.95]$ aralığında seçilmesi uygun görülmüştür. Kesme seviyesi 1’e doğru büyüdükçe kötümser atama kuralı alternatiflerin çoğunu C_1 kategorisinde sınıflandırırken, iyimser atama kuralı C_4 kategorisinde sınıflandırmaktadır.

Atama Kuralları:

Alternatiflerin kategorilere atanması için gereken hazırlıklar yapıldıktan sonra, yöntemin kötümser ve iyimser atama kuralları kullanılarak, alternatifler kategorilerin sınır profil değerleri ile karşılaştırılıp sınıflandırılacaktır. Bu çalışmada ülke ekonomileri iş yapma kolaylığına göre 4 kategoride sınıflandırıldığı için 3 sınır profil değeri vardır. Ayrıca b_0 , tüm ülke ekonomilerin tercih edildiği en alt profil değerini, b_4 ise tüm ülke ekonomilerine tercih edilen profil değerini göstermektedir. İŞYKE’nin sınıra uzaklık puanları göz önünde bulundurulduğunda, $b_0 = 0$ ve $b_4 = 100$ olarak alınmıştır.

Kötümser atama kuralında, bir a ülkesi en üst profilden başlayarak sırasıyla b_h (b_3, b_2, b_1) profili ile karşılaştırılır. aSb_h ($a \phi b_h$ veya alb_h) iddiasını sağlayan ilk profil bulunursa a alternatifi C_{h+1} (C_4, C_3, C_2, C_1) kategorisine atanır. Aksi takdirde aSb_0 olacak şekilde en düşük

C_1 kategorisine atanacaktır. İyimser atama kuralında, bir a ülkesi en alt profilden başlayarak sırasıyla b_h (b_1, b_2, b_3) profili ile karşılaştırılır. $b_h Sa$ ve $\neg aSb_h$ ($b_h \phi a$) iddialarını sağlayan ilk profil bulunursa a alternatifi C_h (C_1, C_2, C_3, C_4) kategorisine atanır. Aksi takdirde $b_4 \phi a$ olacak şekilde en yüksek C_4 kategorisine atanacaktır.

$$\begin{array}{c} | \quad C_1 \int C_2 \int C_3 \int C_4 \quad | \\ \begin{array}{c} b_0=0 \\ a \phi b_0 \end{array} \quad b_1 \quad b_2 \quad b_3 \quad \begin{array}{c} b_4=100 \\ b_4 \phi a \end{array} \\ \rightarrow \text{iyimser} \quad \leftarrow \text{kötümser} \end{array}$$

Başlangıç Parametreleri İle Elde Edilen Sınıflandırma Sonuçları:

İlk olarak başlangıç profil değerleri (Tablo 3), başlangıç eşik değerleri ($q_j = 2.5$, $p_j = 54$ ve $v_j = 85.5$) ve $\lambda = 0.91$ başlangıç kesme seviyesi kullanılarak kötümser ve iyimser kurallara göre ilk sınıflandırma elde edilmiştir. ELECTRE TRI yöntemiyle ülkelerin iş yapma kolaylığına göre elde edilen sınıflandırılması, İŞYKE'nin gelir seviyesine göre elde edilen sınıflandırma ile karşılaştırılarak aynı kategoride sınıflandırılan ülkelerin yüzdeliği hesaplanmıştır. İlk sınıflandırmanın sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Başlangıç Değerlere Göre İlk Sınıflandırma

$\lambda=0,91$	Kötümser	İyimser
C1	39	34
C2	29	30
C3	56	57
C4	65	68
% (.)*	%44 (84)	%46 (87)

(% (.)*; Yöntem ile İŞYKE'nin aynı kategoride sınıflandırdığı ülkelerin yüzdeliği ve sayısı)

Bu sonuçlara göre kriter ailesinin %91 ($\lambda = 0.91$) desteği ile, yöntemin kötümser atama kuralı ile 84 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak %44, iyimser atama kuralı ile 87 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak %46 oranında gerçek veriler ile tutarlı bulunmuştur. Kötümser atama kuralına göre ülkelerin yaklaşık %21'i (39/189) çok kötü bir iş ortamına sahipken, %34'ü (65/189) çok iyi bir iş ortamına sahiptir. Benzer şekilde iyimser atama kuralına göre ülkelerin yaklaşık %18'i (34/189) çok kötü bir iş ortamına sahipken, %36'sı (68/189) çok iyi bir iş ortamına sahiptir. $\lambda = 0.91$ kesme seviyesi ile elde edilen sonuçlara göre ülkelerin %6'sı (189 ülkeden 11'si) sınır profil değerleri ile karşılaştırılmaz olduğu bulunmuştur. Karşılaştırılmayan ülkelerin %50'nin altında olması yeterince önemli bir kesme seviyesinin alındığı, üstünlük ilişkisinin kurulmasında kayda değer bir yoksulluk üretilmediği anlamına gelmektedir. Ayrıca bu değer 1'e yakın olması da üstünlük ilişkisinin daha güvenilir olduğunu göstermektedir. λ kesme seviyesinin 1'e doğru artması üstünlük ilişkisinin güvenilirliğini artırmasına rağmen, karşılaştırılan ülke ekonomilerin sayısını azaltacağından karşılaştırmayı zayıflatacaktır.

İŞYKE'ne göre gelir seviyesi en yüksek olan ülkelerin %72'si (57 ülkeden 41'ni doğru tahmin edilmiştir) kötümser atama kuralı ile, %74'ü (57 ülkeden 42'sini doğru tahmin etmiştir) iyimser atama kuralı ile en iyi iş yapma ortamına sahip olan C_4 kategorisinde sınıflandırılmıştır. Gelir

seviyesine göre diğer kategoriler dikkate alındığında, sırasıyla kötümser atama kuralı ile ülkelerin %55'i C_1 'de (29 ülkeden 16'sı doğru tahmin edilmiştir), %17'si C_2 'de (52 ülkeden 9'u doğru tahmin edilmiştir), %35'i C_3 'de (51 ülkeden 18'i doğru tahmin edilmiştir) sınıflandırılmıştır. İyimser atama kuralı ile ülkelerin %55'i C_1 'de (29 ülkeden 16'sı doğru tahmin edilmiştir), %21'i C_2 'de (52 ülkeden 11'i doğru tahmin edilmiştir), %35'i C_3 'de (51 ülkeden 18'i doğru tahmin edilmiştir) sınıflandırılmıştır.

Duyarlılık analizi:

Bazı parametrelerin (eşik değerler, profil değerleri ve kesme seviyesi) sınıflandırmanın sonuçları üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla duyarlılık analizi yapılmıştır. Bu çalışmada, ülkeleri iş yapma kolaylığına göre sınıflandırmak için profil değerlerini değiştirerek üç temel senaryo oluşturulmuştur. Bu senaryoların her birinde farklı eşik değerleri ve λ kesme seviyeleri kullanılarak çok sayıda alt senaryo incelenmiştir. Farklı eşik değerleri ile yapılan duyarlılık analizinin sonuçları birbirine çok yakın çıkmıştır. Başlangıç çözüm sonuçları ve üç senaryo göz önünde bulundurulduğunda en iyi sonucu sağlayan eşik değerler $q_j = 1, p_j = 54, v_j = 85.5$ değerleri olarak kabul edilmiştir. Başlangıç çözüm için λ kesme seviyesi $\lambda = 0.91$ olarak alınmıştır. Bu değerden küçük ve büyük değerler göz önünde bulundurularak, duyarlılık analizi için λ kesme seviyesinin değerleri $[0.75, 0.95]$ aralığında seçilmesi uygun görülmüştür. Üç temel senaryo için de aynı kesme seviyeleri kullanılmıştır. Farklı eşik değerlere, profillere ve λ kesme seviyesine uygulanan duyarlılık analizinin tüm sonuçları bu çalışmada verilmemiştir. Sadece çok fazla duyarlılık gösteren sonuçlar eklenmiştir.

Senaryo 1

Duyarlılık analizi için ilk senaryoda Tablo 3'de verilen başlangıç profil değerleri seçilmiştir. Bu başlangıç profil değerleri ile farklı eşik değerleri ve λ kesme seviyeleri göz önünde bulundurularak alt senaryolar elde edilmiştir. Duyarlılık için seçilen λ kesme seviyeleri sırasıyla $\lambda = 0.75, \lambda = 0.82, \lambda = 0.89, \lambda = 0.91, \lambda = 0.93$ ve $\lambda = 0.95$ olarak alınmıştır. Başlangıç profil değerleri göz önünde bulundurularak, farklı eşik değer senaryoları ile yapılan duyarlılık analizi sonucunda, tüm senaryolarda birbirine çok yakın sonuçlar elde edilmiştir. Farklı kesme seviyeleri ile değerlendirildiğinde, diğer eşik değer senaryolarına göre $q_j = 1, p_j = 54, v_j = 85.5$ eşik değerleri ile elde edilen sonuçlar daha iyi çıkmıştır. Diğer eşik değerler ile yapılan duyarlılık analizinde çok fazla bir değişiklik olmamıştır. $q_j = 1, p_j = 54, v_j = 85.5$ eşik değerlere, farklı λ kesme seviyeleri uygulanarak elde edilen sınıflandırma sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Senaryo 1 İçin Farklı Kesme Seviyeleri Kullanılarak Kötümser ve İyimser Kurallara Göre Elde Edilmiş Sınıflandırma Sonuçları

$\lambda=0,75$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,82$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,89$	Kötümser	İyimser
C1	7	7	C1	19	19	C1	38	33
C2	16	16	C2	23	23	C2	28	32
C3	37	37	C3	41	41	C3	53	54
C4	129	129	C4	106	106	C4	70	70
%(.)*	%40 (76)	%40 (76)	%	%41 (78)	%41 (78)	%	%44 (83)	%46 (87)
$\lambda=0,91$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,93$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,95$	Kötümser	İyimser

C1	43	36	C1	54	33	C1	69	21
C2	29	28	C2	33	32	C2	32	32
C3	54	53	C3	48	54	C3	38	55
C4	63	72	C4	54	70	C4	50	81
%(.)*	%45 (85)	%48 (91)	%	%49 (93)	%52 (98)	%	%45 (85)	%47 (88)

(% (.)*; Yöntem ile İŞYKE'nin aynı kategoride sınıflandırdığı ülkelerin yüzdeliği ve sayısı).

Bu sonuçlara göre gerçek verilere en yakın tahmini $\lambda = 0.93$ kesme seviyesi vermiştir. Kriter ailesinin % 93 desteği ile, yöntemin kötümser atama kuralı ile 93 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak % 49, iyimser atama kuralı ile 98 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak %52 oranında gerçek veriler ile tutarlı bulunmuştur. $\lambda = 0.93$ kesme seviyesi ile elde edilen sonuçlara göre ülkelerin % 26'sının (189 ülkeden 49'i) sınır profil değerleri ile karşılaştırılmaz olduğu bulunmuştur. Bu durum yeterince önemli bir kesme seviyesinin alındığını, üstünlük ilişkisinin kurulmasında kayda değer bir yoksulluk üretilmediği anlamına gelmektedir. Ayrıca bu değer 1'e yakın olması da üstünlük ilişkisinin daha güvenilir olduğunu göstermektedir.

İŞYKE'ne göre gelir seviyesi en yüksek olan ülkelerin %68'i (57 ülkeden 39'u doğru tahmin edilmiştir) kötümser atama kuralı ile, %79'u (57 ülkeden 45'i doğru tahmin edilmiştir) iyimser atama kuralı ile en iyi iş yapma ortamına sahip olan C_4 kategorisinde sınıflandırılmıştır. Gelir seviyesine göre diğer kategoriler dikkate alındığında, sırasıyla kötümser atama kuralı ile ülkelerin %76'sı C_1 'de (29 ülkeden 22'si doğru tahmin edilmiştir), %25'i C_2 'de (52 ülkeden 13'ü doğru tahmin edilmiştir), %37'si C_3 'de (51 ülkeden 19'u doğru tahmin edilmiştir) sınıflandırılmıştır. İyimser atama kuralı ile ülkelerin %62'si C_1 'de (29 ülkeden 18'i doğru tahmin edilmiştir), %31'i C_2 'de (52 ülkeden 16'sı doğru tahmin edilmiştir), %37'si C_3 'de (51 ülkeden 19'u doğru tahmin edilmiştir) sınıflandırılmıştır.

$\lambda = 0.75$ ve $\lambda = 0.82$ kesme seviyeleri ile elde edilen sonuçlara göre, kötümser ve iyimser atama kuralı ile aynı alternatifler aynı kategoride sınıflandırılmıştır. $\lambda = 0.89$ kesme seviyesine göre ise her iki atama kuralı ile 6 ülke farklı kategorilerde sınıflandırılmıştır. Gerçek verilere göre, bu ülkelerden Kamboçya, Mikronezya ve Timor-Leste C_2 kategorisinde, Ürdün, Marshall Adaları ve Surinam C_3 kategorisinde sınıflandırılırken, $\lambda = 0.89$ kesme seviyesine göre kötümser atama kuralı ile bu ülkelerden Ürdün hariç diğer ülkeler (bu ülkeler b_1 profili ile karşılaştırılmaz olduğundan) C_1 , iyimser atama kuralı ile C_2 kategorisinde sınıflandırılmıştır. Ürdün ise b_2 profili ile karşılaştırılmaz olduğundan kötümser atama kuralı ile bu ülke C_2 , iyimser atama ile C_3 kategorisinde sınıflandırılmıştır. Bu durumda, gerçek veriler ile karşılaştırıldığında iyimser atama kuralı ile Kamboçya, Mikronezya, Timor-Leste ve Ürdün doğru sınıflandırılırken, daha temkinli davranan kötümser atama kuralı ile hepsi yanlış sınıflandırılmıştır. İki atama kuralı arasında farka sebep olan karşılaştırılmazlık, bu ülkelerin b_1 ve b_2 sınır profil değerlerinden veya tam tersi b_1 ve b_2 'nin bu ülkelerden üstün olmasını gerektiren kriterlerin yeterli çoğunluğu sağlayamadığını göstermektedir. İki atama kuralı arasındaki farklar, profillerle karşılaştırmasını zorlaştıran özel niteliklere sahip ülke ekonomilerin belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Örneğin, karşılaştırılmayan bu ülkelerin kriterleri incelendiğinde, bazı temel ve alt kriterler ile ilgili bilgilerin eksik olduğu ve bu eksik bilgilerden kaynaklanan veri yokluğu karşılaştırılmazlığa sebep olduğu düşünülmüştür. Diğer sonuçlar incelendiğinde, kesme seviyesi 1'e doğru arttıkça karşılaştırılmayan alternatiflerin

sayısının artışı görülmüştür. Sonuç her ne kadar güvenilir olsa da λ 'nın büyümesi karşılaştırılan alternatiflerin sayısını azaltacağından büyük λ değerleri çok tercih edilmemektedir.

Senaryo 2

İkinci senaryoda, başlangıç profil değerlerinin %10'nu azaltılıp iki ondalığa yuvarlatılmıştır. Tablo 6'da verilen yeni profil değerleri ile farklı eşik değerleri ve λ kesme seviyeleri göz önünde bulundurularak alt senaryolar elde edilmiştir. Duyarlılık için seçilen λ kesme seviyeleri sırasıyla, $\lambda = 0.75$, $\lambda = 0.82$, $\lambda = 0.89$, $\lambda = 0.91$, $\lambda = 0.93$ ve $\lambda = 0.95$ olarak alınmıştır.

Tablo 6. Başlangıç Profil Değerlerinin %10'u Azaltılarak Elde Edilmiş Profil Değerleri

Profil	BirleşBş	İnRhİş	ElBağ	TaSiCl	KrdErş	AzYatKr	VrgÖd	DşTic	SözUyg	İfDrÇz
b_1	65,04	51,93	44,5	44,22	29,72	40,22	53,68	45,77	41,96	27,29
b_2	71,34	57,16	56,58	50,24	39,38	46,53	58,95	53,67	48,47	34,37
b_3	75,59	62,42	66,79	60,08	47,27	51,29	67,33	68,86	56,08	48,92

Başlangıç profil değerlerinin %10'u azaltılarak yapılan duyarlılık analizi sonucunda, en iyi sonucu veren eşik değerler $q_j = 1, p_j = 54, v_j = 85.5$ değerleri olmuştur. Diğer eşik değerler ile yapılan duyarlılık analizinde, farklı λ kesme seviyeleri kullanılarak bir birine çok yakın sonuçlar elde edilmiştir. $q_j = 1, p_j = 54, v_j = 85.5$ eşik değerlere farklı λ kesme seviyeleri kullanılarak elde edilen sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Senaryo 2 için Farklı Kesme Seviyeleri Kullanılarak Kötümser ve İyimser Kurallara Göre Elde Edilmiş Sınıflandırma Sonuçları

$\lambda=0,75$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,82$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,89$	Kötümser	İyimser
C1	2	2	C1	10	9	C1	25	16
C2	17	17	C2	15	16	C2	20	25
C3	24	24	C3	30	30	C3	34	36
C4	152	152	C4	134	134	C4	110	112
%(.)*	%34 (64)	%34 (64)	%	%39 (74)	%40 (75)	%	%41 (77)	%42 (79)
$\lambda=0,91$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,93$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,95$	Kötümser	İyimser
C1	30	16	C1	37	10	C1	49	6
C2	25	26	C2	28	32	C2	27	22
C3	35	43	C3	42	43	C3	47	42
C4	99	104	C4	82	104	C4	66	119
%(.)*	%39 (73)	%40 (75)	%	%41 (78)	%43 (81)	%	%42 (79)	%42 (79)

(% (.)*; Yöntem ile İŞYKE'nin aynı kategoride sınıflandırdığı ülkelerin yüzdeliği ve sayısı).

Bu sonuçlara göre gerçek verilere en yakın tahmini $\lambda = 0.93$ kesme seviyesi vermiştir. Kriter ailesinin % 93 desteği ile yöntemin kötümser atama kuralı ile 78 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak % 41, iyimser atama kuralı ile 81 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak %43 oranında gerçek veriler ile tutarlı bulunmuştur. Başlangıç profil değerleri ile kıyaslandığında, bu senaryoda gerçek sınıflandırma ile yöntemin oluşturduğu sınıflandırma arasındaki uyumsuzluk artmıştır. Ayrıca $\lambda = 0.93$ değeri ile ülkelerin % 32'si (189 ülkeden 60'i) sınır profil değerleri ile karşılaştırılmaz olduğu bulunmuştur.

İŞYKE'ne göre gelir seviyesi en yüksek olan ülkelerin %77'si (57 ülkeden 44'ü doğru tahmin edilmiştir) kötümser atama kuralı ile, %89'ü (57 ülkeden 51'i doğru tahmin edilmiştir) iyimser atama kuralı ile en iyi iş yapma ortamına sahip olan C_4 kategorisinde sınıflandırılmıştır. Gelir seviyesine göre diğer kategoriler dikkate alındığında, sırasıyla kötümser atama kuralı ile ülkelerin %45'i C_1 'de (29 ülkeden 13'ü doğru tahmin edilmiştir), %15'i C_2 'de (52 ülkeden 8'i doğru tahmin edilmiştir), %25'i C_3 'de (51 ülkeden 13'ü doğru tahmin edilmiştir) sınıflandırılmıştır. İyimser atama kuralı ile ülkelerin %21'i C_1 'de (29 ülkeden 6'sı doğru tahmin edilmiştir), %25'i C_2 'de (52 ülkeden 13'ü doğru tahmin edilmiştir), %22'si C_3 'de (51 ülkeden 11'i doğru tahmin edilmiştir) sınıflandırılmıştır.

Senaryo 3

Üçüncü senaryoda, başlangıç profil değerlerinin %10'unu artırılıp iki ondalığa yuvarlatılmıştır. Tablo 8'de verilen yeni profil değerleri ile farklı eşik değerleri ve λ kesme seviyeleri göz önünde bulundurularak alt senaryolar elde edilmiştir. Duyarlılık için seçilen λ kesme seviyeleri sırasıyla, $\lambda = 0.75$, $\lambda = 0.82$, $\lambda = 0.89$, $\lambda = 0.91$, $\lambda = 0.93$ ve $\lambda = 0.95$ olarak alınmıştır.

Tablo 8. Başlangıç Profil Değerlerinin %10'u Artırılarak Elde Edilmiş Profil Değerleri

Profil	BirİşBş	İnRhİş	ElBağ	TaSiCl	KrdErş	AzYatKr	VrgÖd	DşTic	SözUyg	İfDrÇz
b_1	79,49	63,46	54,38	54,04	36,32	49,15	65,6	55,94	51,28	33,36
b_2	87,19	69,86	69,15	61,41	48,14	56,87	72,05	65,6	59,24	42,01
b_3	92,39	76,29	81,63	73,43	57,78	62,69	82,29	84,16	68,54	59,8

Başlangıç profil değerlerinin %10'u artırılarak yapılan duyarlılık analizi sonucunda, en iyi sonucu veren eşik değerler $q_j = 1, p_j = 54, v_j = 85.5$ değerleri olmuştur. Diğer eşik değerler ile yapılan duyarlılık analizinde, farklı λ kesme seviyeleri kullanılarak bir birine çok yakın sonuçlar elde edilmiştir. $q_j = 1, p_j = 54, v_j = 85.5$ eşik değerlere farklı λ kesme seviyeleri kullanılarak elde edilen sonuçlar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Senaryo 3 için Farklı Kesme Seviyeleri Kullanılarak Kötümser ve İyimser Kurallara Göre Elde Edilmiş Sınıflandırma Sonuçları

$\lambda=0,75$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,82$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,89$	Kötümser	İyimser
C1	19	19	C1	32	32	C1	55	50
C2	26	26	C2	29	29	C2	38	39
C3	49	49	C3	60	60	C3	44	48
C4	95	95	C4	68	68	C4	52	52
%(.)*	%43 (82)	%43 (82)	%	%47 (88)	%47 (88)	%	%49 (92)	%50 (95)
$\lambda=0,91$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,93$	Kötümser	İyimser	$\lambda=0,95$	Kötümser	İyimser
C1	61	51	C1	72	50	C1	86	45
C2	42	46	C2	47	49	C2	44	46
C3	42	45	C3	35	46	C3	33	50
C4	44	47	C4	35	44	C4	26	48
%(.)*	%50 (95)	%53(101)	%	%48 (91)	%57(107)	%	%42 (80)	%53(100)

(% (.)*; Yöntem ile İŞYKE'nin aynı kategoride sınıflandırdığı ülkelerin yüzdeliği ve sayısı).

Bu sonuçlara göre gerçek verilere en yakın tahmini $\lambda = 0.93$ kesme seviyesi vermiştir. Kriter ailesinin % 93 desteği ile, yöntemin kötümser atama kuralı ile 91 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak % 48, iyimser atama kuralı ile 107 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak %57 oranında gerçek veriler ile tutarlı bulunmuştur. $\lambda = 0.93$ değeri ile ülkelerin % 24'ü (189 ülkeden 46'sı) sınır profil değerleri ile karşılaştırılmaz olduğu bulunmuştur. Bu durum, yeterince önemli bir kesme seviyesinin alındığı, üstünlük ilişkisinin kurulmasında kayda değer bir yoksulluk üretilmediği anlamına gelmektedir. Ayrıca bu değer 1'e yakın olması da üstünlük ilişkisinin daha güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bu senaryoda, diğer senaryolara göre daha iyi sonuçlar elde edilmiştir. $\lambda = 0.93$ kesme seviyesine göre kötümser atama kuralı ile ülkelerin %38'i (72/189) çok kötü bir iş ortamına sahip olan C_1 kategorisinde, %25'i (47/189) C_2 'de, %19'u (35/189) C_3 'de ve %19'u (35/189) çok iyi bir iş ortamına sahip olan C_4 kategorisinde sınıflandırılmıştır. İyimser atama kuralı ile ülkelerin %26'sı (50/189) çok kötü bir iş ortamına sahip olan C_1 kategorisinde, %26'sı (49/189) C_2 'de, %24'ü (46/189) C_3 'de ve %23'ü (44/189) çok iyi bir iş ortamına sahip olan C_4 kategorisinde sınıflandırılmıştır. İŞYKE'nin gelir seviyesine göre oluşturulan sınıflandırmasında ise, ülkelerin %15'i (29/189) C_1 'de, %28'i (52/189) C_2 'de, %27'si (51/189) C_3 'de ve %30'u (57/189) C_4 kategorisinde sınıflandırılmıştır.

İŞYKE'ne göre gelir seviyesi en yüksek olan ülkelerin %53'ü (57 ülkeden 30'u doğru tahmin edilmiştir) kötümser atama kuralı ile, %63'ü (57 ülkeden 36'sı doğru tahmin edilmiştir) iyimser atama kuralı ile en iyi iş yapma ortamına sahip olan C_4 kategorisinde sınıflandırılmıştır. Gelir seviyesine göre diğer kategoriler dikkate alındığında, sırasıyla kötümser atama kuralı ile %93'ü C_1 'de (29 ülkeden 27'si doğru tahmin edilmiştir), %37'si C_2 'de (52 ülkeden 19'u doğru tahmin edilmiştir), %29'u C_3 'de (51 ülkeden 15'i doğru tahmin edilmiştir) sınıflandırılmıştır. İyimser atama kuralı ile %90'nı C_1 'de (29 ülkeden 26'sı doğru tahmin edilmiştir), %44'ü C_2 'de (52 ülkeden 23'ü doğru tahmin edilmiştir), %43'ü C_3 'de (51 ülkeden 22'si doğru tahmin edilmiştir) sınıflandırılmıştır.

ELECTRE TRI yöntemin ön görü kapasitesini ölçmek için, yöntem ile elde edilen sınıflandırma ile İŞYKE'nin gelir seviyesine göre elde edilen sınıflandırması karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda, Senaryo 3'te diğer senaryolara göre gerçek verilere daha yakın sonuçlar elde edildiği görülmüştür. Başlangıç çözüm sonuçları ve üç senaryo göz önünde bulundurulduğunda en iyi sonucu sağlayan eşik değerler $q_j = 1, p_j = 54, v_j = 85.5$ değerleri ve profil değerleri de Tablo 8'de verilen değerler olarak kabul edilmiştir. Üç senaryo göz önünde bulundurulduğunda, farklı eşik değerler ile yapılan sınıflandırmaların sonuçları bir birine çok yakın çıkmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, sınıflandırmaların eşik değerlere çok fazla duyarlı olmadığı, en çok kategorilerin sınır profil değerlerine ve kesme seviyelerine duyarlılık gösterdiği görülmüştür. Ayrıca üstünlük ilişkisinin güvenilirliğini artırdığından ve karşılaştırılmayanların sayısının az olmasından dolayı, üstünlük ilişkisinde kayda değer bir yoksulluk üretilmediğinden, en iyi sonucu sağlayan kesme seviyesi de $\lambda = 0.93$ olarak kabul edilmiştir. $\lambda = 0.93$ kesme seviyesi tüm senaryolarda en iyi sonucu elde etmiştir.

Başlangıç çözümün sonuçları ve duyarlılık analizinin üç senaryosu karşılaştırıldığında, kötümser ve iyimser atama kuralları ile ülke ekonomilerinin %24'ü (45/189) aynı kategorilerde

sınıflandırılmıştır. İki atama kuralı ile aynı kategorilerde sınıflandırılan 45 ülke ekonomisinden 10'nu C_1 'de, 35'i ise C_4 kategorisinde sınıflandırılmıştır. Bir ülke ekonomisinin tüm senaryolarda aynı kategoriye atanması durumunda, bu ülke ekonomisinin atanmasının iyi kurulduğu sonucuna varılabilir. Sadece kötümser atama kuralı ile yapılan atamada ülke ekonomilerin %39'u (189 ülkeden 71'i) aynı kategoride (36'sı C_1 'de, 35'i C_4 'de) sınıflandırılırken, iyimser atama kuralı ile yapılan atamada ülke ekonomilerin %28'i (189 ülkeden 53'ü) aynı kategoride (10'nu C_1 'de, 43'ü C_4 'de) sınıflandırılmıştır. Ayrıca, başlangıç çözüm sonuçlarına göre C_4 'de sınıflandırılan 65 ülkeden 35'i üç senaryoda C_4 'de sınıflandırılırken, 30'u ise bir alt kategori olan C_3 'de sınıflandırılmıştır. C_2 ve C_3 'de sınıflandırılan ülkelerden hiç biri üç senaryoda aynı kategoriye atanmamıştır. Bu kategorilerde genellikle sapmalar, kötümser atamada bir alt kategoriye olurken, iyimser atamada senaryolar arasında farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılıklardaki sapmalar genellikle bir üst veya bir alt kategori şeklinde değişmiştir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

ÇKKV yöntemlerinden ELECTRE ailesinden olan ELECTRE TRI yöntemi, bulanık üstünlük ilişkisine dayanan, telafi edici olmayan ve çeşitli eşik değerleri işleme katarak gerçek kriterler yerine sözde kriterler kullanılan bir sınıflandırma yöntemidir. Ayrıca, yöntemin alternatifler arasındaki tercih ilişkisine karşılaştırılmazlık ilişkisinin de getirilmesi yöntemin bir avantajı sayılmaktadır. Bu çalışmada, ELECTRE TRI yöntemi ile İŞYKE'nin 2015 verilerinden faydalanarak, 189 ülke ekonomisi, 10 temel kritere göre dört kategoriye (C_1 , C_2 , C_3 , C_4) ayrılarak iş yapma kolaylığına göre sınıflandırılmıştır.

Çalışmada, ilk olarak parametrelerin başlangıç değerleri (başlangıç profil değerleri, başlangıç eşik değerleri ve $\lambda = 0,91$ kesme seviyesi) göz önünde bulundurularak ilk sınıflandırma elde edilmiştir. Bu sınıflandırmada, yöntemin kötümser atama kuralı ile 84 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak %44, iyimser atama kuralı ile 87 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak %46 oranında gerçek veriler ile tutarlı bulunmuştur. Daha sonra yöntemin çeşitli parametrelerine (eşik değerler, profiller, λ kesme seviyesi) yapılan duyarlılık analizi ile üç farklı senaryo incelenmiştir. Bu üç senaryo ve başlangıç çözüm sonuçları karşılaştırıldığında, gerçek verilere en yakın sonuçları veren Senaryo 3 olduğu görülmüştür. Bu senaryoda, en iyi sonucu sağlayan $\lambda = 0,93$ kesme seviyesi ile yapılan atamada, kötümser atama kuralı ile 91 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak %48, iyimser atama kuralı ile 107 ülke gerçek veriler ile aynı kategoride sınıflandırılarak %57 oranında gerçek veriler ile tutarlı bulunmuştur. Bu durumda, gerçek sınıflandırmaya yakın olan bu çözüm, en uygun çözüm olarak kabul edilmiştir. Üç senaryo göz önünde bulundurulduğunda, farklı eşik değerler ile yapılan sınıflandırmaların eşik değerlere çok fazla duyarlı olmadığı, en çok kategorilerin sınır profil değerlerine ve kesme seviyelerine duyarlılık gösterdiği görülmüştür. Ayrıca üstünlük ilişkisinin güvenilirliğini artırdığından ve karşılaştırılamayanların sayısının az olmasından dolayı, üstünlük ilişkisinde kayda değer bir yoksulluk üretmediğinden, en iyi sonucu sağlayan kesme seviyesi de $\lambda = 0.93$ olarak kabul edilmiştir. $\lambda = 0.93$ kesme seviyesi tüm senaryolarda en iyi sonucu elde etmiştir.

Yöntemin başlangıç çözümün sonuçları ve üç senaryo karşılaştırıldığında, genellikle en iyi ve en kötü kategoride sınıflandırılan ülkelerin doğru sınıflandırıldığı, orta kategorilerde sınıflandırılan ülkeler ise, farklı senaryolarda genellikle bir üst veya bir alt kategoride sınıflandırıldığı görülmüştür.

Bu durumda, en kötü ve en iyi kategoride sınıflandırılan ülkelerin, genellikle değişen parametre değerlerine (eşik değerler, profiller ve kesme seviyesi) duyarız kaldığı, diğerlerinin ise ardışık kategoriler arasında salındığı, çok önemli bir değişikliğe sebep olmadığı sonucuna varılmıştır.

ELECTRE TRI yönteminde, iyimser ve kötümser atama kurallarının beraber kullanılması sınıflandırmada bir avantaj olarak görülmektedir. Alternatiflerin performanslarının, bazı kriterlerde yüksek performans göstermesi ve diğer kriterlerde düşük performans göstermesi durumunda bu her iki atama kuralı, alternatifler arasındaki karşılaştırılabilirliği yönetmektedir. Bu durumda iki atama kuralı arasındaki farklar, alternatiflerin profiller ile karşılaştırmasını zorlaştıran, özel niteliklere sahip alternatiflerin belirlenmesini kolaylaştırmakta ve alternatifler arasında gerçekçi olmayan ve zorunlu karşılaştırmalar yapılmasını önlemektedir. Bu çalışmada, en iyi sonuçları sağlayan Senaryo 3'de ülkelerin yaklaşık %24'ü iyimser ve kötümser atama kuralı ile farklı kategorilerde sınıflandırılmıştır. Bunun anlamı bu ülkelerin en az bir profil ile karşılaştırılmaz olduğu, yani üstünlüğün sağlanması için kriterlerin %93 desteğini alamadığı anlamına gelmektedir. Bu ülkelerin kriterleri incelediğinde, genellikle bazı temel ve alt kriterler ile ilgili bilgilerin eksik olduğu ve bu eksik bilgilerden kaynaklanan veri yokluğu karşılaştırılabilirliğe sebep olduğu düşünülmüştür. Yapılan analizler sonucunda, iyimser ve kötümser atama kurallarının bir birine yakın sonuçlar elde ettiği görülmüştür. Fakat tüm senaryolar göz önünde bulundurulduğunda iyimser atama kuralı ile elde edilen sonuçların gerçek sınıflandırmanın sonuçları ile biraz daha uyumlu olduğu görülmüştür. Bu durumda, iyimser atama kuralının bu çalışma için daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

ELECTRE TRI yöntemi kullanılarak, ülkelerin iş yapma kolaylığına göre elde edilen sınıflandırması ile İŞYKE'nin gelir seviyesine göre oluşturulmuş sınıflandırması karşılaştırıldığında, genel olarak ülkelerin gelir seviyelerinin iş yapma ortamlarını etkilediği görülmüştür. Genellikle gelir seviyesi yüksek olan ülkelerin en iyi iş ortamı düzenlemelerine ve yasal kurumlarına sahip olduğu ve dolayısıyla bu ülkelerde iş yapmanın daha kolay olduğu, gelir seviyesinin düşük olduğu ülkelerde ise iş yapmanın çok daha zor olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bazı ülkelerin gelir seviyesi yüksek olmasına rağmen bir iş yapma kolaylığı açısından zayıf düzenleyici ortamlara sahip oldukları için yöntem bu ülkeleri düşük kategorilerde sınıflandırmıştır. Örneğin bir iş kurmada sıkıntı yaşayan bu ülkelere Angola gelir seviyesine göre 3. kategoride sınıflandırılırken bir iş kurmada hem iyimser hem de kötümser atama kuralına göre tüm senaryolarda C_1 kategorisinde sınıflandırılmıştır. Bu ülke ekonomisinin iş yapma kriterleri incelendiğinde en çok kredi almada sıkıntı yaşadığı görülmektedir. Angola'nın krediye erişim kriterinin sınıra uzaklık puanı 5 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca bu ülkenin 10. kriteri olan şirket tasfiyesine (İflas Durumlarının Çözümü) ait bilgilerinin olmadığı da görülmüştür. Bu ülke İŞYKE sıralamasında 183. sırada yer almaktadır.

Gelecek çalışmalar için, farklı sınıflandırma yöntemleri kullanılarak (özellikle ELECTRE TRI yönteminin farklı türevleri olan ELECTRE-nB, ELECTRE TRI-C ve ELECTRE TRI-nC), elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

Almeida-Dias, J., Figueira, J. R. ve Roy, B. (2008). ELECTRE TRI-C: A Multiple Criteria Sorting Method Based on Central Reference Actions. *HAL Id: hal-00281307v2*, <https://hal.archives-ouvertes.fr>.

- Almeida-Dias, J., Figueira, J. R. ve Roy, B. (2012). A multiple criteria sorting method where each category is characterized by several reference actions: The ELECTRE TRI-NC method. *European Journal of Operational Research*, 217(3), 567–579.
- Andriosopoulos, D., Gaganis, C., Pasiouras, F. ve Zopounidis, C. (2012). An application of multicriteria decision aid models in the prediction of open market share repurchases. *Omega* 40, 882–890
- Antonella, C., Mario, E., Maria, G. G. ve Manuela, La F. C. (2017). ELECTRE TRI-based approach to the failure modes classification on the basis of risk parameters: An alternative to the risk priority number. *Computers & Industrial Engineering*, 108, 100–110.
- Aronde, C. ve Girardin, P. (2000). Sorting cropping systems on the basis of their impact on groundwater quality. *European Journal of Operational Research*, 127(3), 467- 482.
- Bouyssou, D. ve Marchant, T. (2015). On the relations between ELECTRE TRI-B and ELECTRE TRI-C on a new variant of ELECTRE TRI-B. *European Journal of Operational Research*, 242(1), 201–211.
- Brito, A. J., Almeida, A. T. ve Mota, C. M.M. (2010). A multicriteria model for risk sorting of natural gas pipelines based on ELECTRE TRI integrating Utility Theory. *European Journal of Operational Research*, 200(3), 812–821.
- Cailloux, O., Meyer, P. ve Mousseau, V. (2012). Eliciting ELECTRE TRI category limits for a group of decision makers. *European Journal of Operational Research*, 223(1), 133–140.
- Corrente, S., Greco, S. ve Słowiński, R. (2016). Multiple Criteria Hierarchy Process for ELECTRE Tri methods. *European Journal of Operational Research*, 252(1), 191–203.
- Damart, S., Dias, L. C. ve Mousseau, V. (2007). Supporting groups in sorting decisions: Methodology and use of a multi-criteria aggregation/disaggregation DSS. *Decision Support Systems*, 43(4), 1464–1475.
- Damaskos, X. ve Kalfakakou, G. (2005). Application of ELECTRE III and DEA methods in the BPR of a bank branch network. *Yugoslav Journal of Operations Research*, 15 (2), 259-276.
- Dezert, J. ve Tacnet, J.-M. (2012). Soft ELECTRE TRI outranking method based on belief functions. *15th International conference on information fusion proceedings, Singapore*, 607–614.
- Dias, L. C., Antunes, C. H., Dantas, G., Castro, N. ve Zamboni, L., (2018). A multi-criteria approach to sort and rank policies based on Delphi qualitative assessments and ELECTRE TRI: The case of smart grids in Brazil. *Omega*, 76, 100–111.
- Doing Business (2015). *A World Bank Group Flagship Report. Going Beyond Efficiency*, 12.edition, 20-22.
- Doing Business (2017a). *A World Bank Group Flagship Report. Equal Opportunity for All*, 14. edition, 164-167.
- Doing Business (2017b). *Country Classification*. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/topics/19280-country-classification>.
- Doumpos, M., Marinakis, Y., Marinaki, M. ve Zopounidis, C. (2009). An evolutionary approach to construction of outranking models for multicriteria classification: The case of the ELECTRE TRI method. *European Journal of Operational Research*, 199(2), 496–505.
- Doumpos, M. ve Figueira, J.R., (2018). A multicriteria outranking approach for modeling corporate credit ratings: An application of the Electre Tri-nC method. *Omega*, 0 0 0, 1–15.
- Ersöz, F. ve Kabak, M. (2010). Savunma Sanayi Uygulamalarında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Literatür Araştırması. *Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(1), 97-125.
- Fernández, E., Figueira, J. R., Navarro, J. ve Roy, B. (2017). ELECTRE TRI-nB: A new multiple criteria ordinal classification method. *European Journal of Operational Research*, 263(1), 214–224.
- Figueira, J. R., Mousseau, V. ve Roy, B. (2003). ELECTRE Methods. Chapter 1. 11 Ekim 2016 tarihinde <https://pdfs.semanticscholar.org/b4ac/6cfbd4878f652079900ed2b6dea4565cda5c.pdf> adresinden erişildi.

- Figueira, J. R., Almeida-Dias, J., Matias, S., Roy, B., Carvalho, M. J. ve Plancha, C. E. (2011). ELECTRE TRI-C, a multiple criteria decision aiding sorting model applied to assisted reproduction. *International journal of medical informatics*, 80(4), 262–273.
- Fontana, M. E. ve Cavalcante, C. A. V. (2013). Electre tri method used to storage location assignment into categories. *Pesquisa Operacional*, 33(2), 283-303.
- Galo, N. R., Calache, L. D. D. R. ve Carpinetti, L. C. R. (2018). A group decision approach for supplier categorization based on hesitant fuzzy and ELECTRE TRI. *International Journal of Production Economics*, 202, 182–196.
- Georgopoulou, E., Sarafidis, Y., Mirasgedis, S., Zaimi, S. ve Lalas, D. (2003). A multiple criteria decision-aid approach in defining national priorities for greenhouse gases emissions reduction in the energy sector. *European Journal of Operational Research*, 146(1), 199–215.
- Gomes, L. Flávio, A. M. ve Santos, L. J. L. (2008). An application of the ELECTRE Tri method to human resource management in telecommunications in Brazil. *Rio's International Journal on Sciences of Industrial and Systems Engineering and Management*, 2, 1 – 20.
- Jabeur, K. ve Martel, J. M. (2007). An ordinal sorting method for group decision-making. *European Journal of Operational Research*, 180(3), 1272–1289.
- Joerin, F., The'riault, M. ve Musy, A. (2001). Using GIS and outranking multicriteria analysis for land-use suitability assessment. *INT. j. Geographical Information Science*, 15(2), 153-174.
- Karakosta, C., Doukas, H. ve Psarras, J. (2009). Directing clean development mechanism towards developing countries' sustainable development priorities. *Energy for Sustainable Development*, 13(2), 77–84.
- Köksalan, M., Mousseau, V., Özpeynirci, Ö. ve Özpeynirci, S. B. (2008). A New Outranking-Based Approach for Assigning Alternatives to Ordered Classes. *Naval Research Logistics*, 56(1), 74–85.
- Khalil, J., Martel, J. M. ve Jutras, P. (1999). A Multicriterion System For Credit Risk Rating. *Document De Travail 1999-014, Faculté des sciences de l'administration, Université Laval, Canada*.
- Kılıç, S. B. (2006). Türk bankacılık sistemi için çok kriterli karar alma analizine dayalı bir erken uyarı modelinin tahmini. *ODTÜ Gelisme Dergisi*, 33, 117-154.
- Lourenco, R. P. ve Costa, J. P. (2004). Using ELECTRE TRI outranking method to sort MOMILP nondominated solutions. *European Journal of Operational Research*, 153(2), 271–289.
- Lu, G., Wang, H. ve Mao, X. (2010). An Using ELECTRE TRI Outranking Method to Evaluate Trustworthy Software. *Autonomic and Trusted Computing Lecture Notes in Computer Science*, 6407, 219-227.
- Madlener, R., Antunes, C. H. ve Dias, L. C. (2009). Assessing the performance of biogas plants with multi-criteria and data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 197(3), 1084–1094.
- Mendas, A. ve Delali, A. (2012). Integration of MultiCriteria Decision Analysis in GIS to develop land suitability for agriculture: Application to durum wheat cultivation in the region of Mleta in Algeria. *Computers and Electronics in Agriculture*, 83, 117–126.
- Merad, M. M., Verdel, T., Roy, B. ve Kouniali S. (2004). Use of multi-criteria decision-aids for risk zoning and management of large area subjected to mining-induced hazards. *Tunnelling and Underground Space Technology*, 19(2), 125–138.
- Mousseau, V. ve Slowinski, R. (1998). Inferring an ELECTRE TRI Model from Assignment Examples. *Journal of Global Optimization*, 12, 157–174.
- Mousseau, V., Slowinski, R. ve Zielniewicz, P. (1999). ELECTRE TRI 2.0a Methodological Guideand User's Manual. *LAMSADE, Universite Paris Dauphine, Place du M De Lattre de Tassigny, 75 775 Paris cedex 16*.
- Mousseau, V., Slowinski, R. ve Zielniewicz, P. (2000). A user-oriented implementation of the ELECTRE-TRI method integrating preference elicitation support. *Computers & Operations Research*, 27(7-8), 757- 777.

- Mousseau, V. ve Dias, L. (2004). Valued outranking relations in ELECTRE providing manageable disaggregation procedures. *European Journal of Operational Research*, 156(2), 467–482.
- Natividade-Jesus, E., Coutinho-Rodrigues, J. ve Antunes, C. H. (2007). A multicriteria decision support system for housing evaluation. *Decision Support Systems*, 43(3), 779–790.
- Nevesa, L. P., Martins, A. G., Antunes, C. H. ve Dias, L. C. (2008). A multi-criteria decision approach to sorting actions for promoting energy efficiency. *Energy Policy*, 36(7), 2351–2363.
- Nepomuceno, L. D. O. ve Costa, H. G. (2012). Multiple Criteria Model for Evaluating a Master Course Influence over Professional Skills of Alumni. *Proceedings of the 2012 Industrial and Systems Engineering Research Conference G. Lim and J.W. Herrmann*.
- Raju, K. S., Duckstein, L. ve Arondel, C. (2001). Multicriterion Analysis for Sustainable Water Resources Planning: A Case Study in Spain. *Water Resources Management*, 14, 435–456.
- Roy, B. (1968). Classement et choix en presence de points de vue multiples (la methode ELECTRE). *Revue Francaise d'Automatique Information et Research Operationelle*, 57-75.
- Roy, B. (1991). The Outranking Approach and the Foundations of ELECTRE Methods. *Theory and Decision*, 31, 49-73.
- Roy, B., Slowinski, R. ve Treichel, W. (1992). Multicriteria Programming of Water Supply Systems for Rural Areas. *Water Resources Bulletin, American Water Resources Association*, 28(1), 13-31.
- Sánchez-Lozano, J. M., Antunes, C. H. ve García-Cascales, M. S. (2014). GIS-based photovoltaic solar farms site selection using ELECTRE-TRI: Evaluating the case for Torre Pacheco, Murcia, Southeast of Spain. *Renewable Energy*, 66, 478-494.
- Sebos, I., Progiou, A., Symeonidis, P. ve Ziomas, I. (2010). Land-use planning in the vicinity of major accident hazard installations in Greece. *Journal of Hazardous Materials*, 179(1-3), 901–910.
- Siskos, Y., Grigoroudis, E., Krassadaki, E. ve Matsatsinis, N. (2007). A multicriteria accreditation system for information technology skills and qualifications. *European Journal of Operational Research*, 182(2), 867–885.
- Tervonen, T., Almeida-Dias, J., Figueira, J., Lahdelma, R. ve Salminen, P. (2005). SMAA-TRI: A Parameter Stability Analysis Method for ELECTRE TRI. *Instituto de Engenharia de Sistemas e Computadores de Coimbra INESC – Coimbra*, 6, ISSN: 1645-2631.
- The, A. N. ve Mousseau, V. (2002). Using Assignment Examples to Infer Category Limits for the ELECTRE TRI Method. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 11(1), 29–43.
- Trojan, F. ve Morais, D. C. (2012). Using ELECTRE TRI to Support Maintenance of Water Distribution Networks. *Pesquisa Operacional*, 32(2): 423-442.
- Xidonas, P., Mavrotas, G. ve Psarras, J. (2009). A multicriteria methodology for equity selection using financial analysis. *Computers & Operations Research*, 36(12), 3187--3203.
- Yürekli, H. (2008). *Taarruz Helikopterleri Seçiminde ELECTRE Yönteminin Kullanılması*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 28-31.
- Zheng, J., Takougang, S. A. M., Mousseau, V. ve Pirlot, M. (2014). Learning criteria weights of an optimistic Electre Tri sorting rule. *Computers & Operations Research*, 49, 28–40.
- Zopounidis Constantin ve Doumpos Michael (2002). Multicriteria classification and sorting methods: A literature review. *European Journal of Operational Research* 138, 229–246.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> ---<http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 30.10.2020 | Kabul Tarihi: 8.12.2020

İRAN'DA KAÇAR HANEDAN DÖNEMİ DEVLET VE ULEMA İLİŞKİSİ (1775-1925)

Azam AHMADI

Dr., Araştırmacı
ahmadi_azam@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0001-9534-3775>

Atıf / Citation: Ahmadi A. (2020). İran'da Kaçar Hanedan Dönemi Devlet ve Ulema İlişkisi (1775-1925). *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9 (2), 448-467.

Öz

İran'ın 1979 devrimi ile iktidarı ele geçiren Şia uleması, bu dönemden önce herhangi bir devletin meşruluğunu reddederek kendilerini siyasetten uzak tutmaya çalışmışlardır. Safevi imparatorluğunun kurulması ve Şia mezhebinin devlet tarafından resmi mezhep ilan edilmesi, Şia uleması için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu döneme dek siyasetten uzak duran Şia uleması, Şia mezhebinin yeni bir siyasi fıkıh sahibi olması için yeni teoriler ortaya koymaya gayret etmişlerdir. Ancak ulema tarafından üretilen yeni teorilerde ulemanın kendilerine siyasi yetki tanınamışlardır. Sadece Sünni fıkıhta olduğu gibi, sultanın sayesinde emniyetin sağlandığı bir toplum, sultanı olmayıp emniyetsizlik içinde yaşayan topluma tercih edilip devletin meşruluğu konusunda şerri bir hüküm olduğuna dair iddialarını ileri sürdüler. Ancak ulema, Kaçarlar döneminde, modernleşen toplumda etkili bir şekilde rol oynamak amacıyla, devlet ile rekabet arayışına girdiler.

Bu çalışmada, Kaçar döneminde ulemanın toplumsal rolleri açıklanarak, devlet tarafından yapılan modern reformlar nedeniyle ulemanın gelir ve toplumsal sermayelerinin nasıl etkilendiği gösterilmeye çalışıldı. Ayrıca yapılan modern reformlar, ulema ile devlet arasındaki ilişkinin rekabete dönüşümü ve modern İran siyasetinde ulemanın değişen rolü incelendi.

Anahtar Kelimeler: İran, Kaçar Hanedanlık, Şii Ulema

RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE ULEMA IN IRAN DURING THE QAJAR DYNASTY (1775-1925)

Abstract

The Shia scholars (Ulema), who seized power in 1979 with the Iranian revolution, tried to distance themselves from politics by denying the legitimacy of any state for a long time. The establishment of the Safavid Empire and the declaration of the Shia sect by the state marked the beginning of a new era for the Shia Ulema. Until this period, they tried to create a new political Fiqh of the Shia, being the Shia who stayed away from politics. However, in the new theories produced by the Ulema, they gave no political authority to the Ulema. Just as in Sunni Fiqh, they claimed that the sultan, who provides security, is preferred to no the sultan to the society living in insecurity, and supports the state. However, during the Qajars period, the Ulema sought competition with the state in order to influence society and play an effective role.

In this study, we tried to show how the modern reforms of the state affected their income and interests by explaining the social roles of the Ulema during the Qajar period. We also examined modern reforms, how the relationship between the Ulema and the state turned into a challenge, and the changing role of the Ulema in modern Iranian politics.

Key Word: Iran, Qajar Dynasty, Shia Scholars

Giriş

Safevi devletinin kurucusu olan Şah İsmail'in, devletin resmi mezhebini Şia mezhebi olarak ilan etmesi ve bu esasta bir kimlik yaratması sonuculan siyasetinde ulemanın etkisi artmış ve bu durum günümüze kadar önemini korumuştur. Özellikle 1979 devriminden sonra ulemanın/Humeyni'nin mezhep temeli üzerine ideolojik bir devlet kurması bu önemini daha da artırmıştır. Çünkü Şia mezhebine göre kayıp olan 12. İmam gelmeden devlet gayri meşru sayılmaktaydı, ancak idare ele geçirilip, mezhebe dayalı bir devlet sistemi inşa edilince, Sünni litaretürden alınan hadisler doğrultusunda Şia uleması, hak yoldan sapmış sultanı olan toplumu, sultanı olmayıp kaos içinde sürüklenen topluma tercih etmişlerdir. Böylece devletin meşru-gayr-i meşruluğu hususu tartışılmasına rağmen bir devletin varlığını desteklemişlerdir. Fakat gayri meşru olduğu konusu tartışılmaya devam etmiştir.

Safevi devletinin kurulması ulemayı iki gruba ayırmıştır. Bir grup devleti destekleyip onun imtiyazlarından faydalandı. Diğer grup ise reddederek devlet işlerinden ve siyasetten uzak kalmayı tercih etti. Safevi devletinin yıkılmasından sonra uzun süre kargaşa ve kaos ortamında yaşayan İran toplumu, yeniden güçlü ve kılıcı keskin bir padişaha ihtiyaç duydu. Kısa bir süre Nadir Şah, Safevi imparatorluğundan miras kalan bazı toprakları ele geçirmekte başarılı oldu. Ama 1747'de Nadir Şah'ın vefatıyla yeniden devlet sisteminde kargaşa ortamı meydana geldi. Bu durum Ağa Muhammed Han Kaçar'ın Safevilerden kalan birçok bölgeyi ele geçirip yeni bir devlet kurmasına kadar devam etti. Kaçarlar, hem egemenliklerini ortaya koymak hem de toplum tarafından kabul görmek için kaos ortamına son verdiler. Böylece Kaçarlar yönetimi/iktidarı halkın nazarında meşruiyet kazandı. Bu durum aynı zamanda iktidarın halk tarafından benimsenmesi için Safeviler döneminde olduğu gibi iktidar ve teba arasında ulema sınıfının aracılığının zorunlu olmadığını göstermiştir. Bu yüzden Kaçarlar döneminde muktedirler ve ulema arasında karmaşık, inişli çıkışlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, Kaçar padişahları ve ulema arasındaki ilişki devlet adamlarının kişisel inançları ve meramlarına bağlıydı.

Bu çalışmada, ulemanın siyasete yaklaşımı, onların devlete olan bakışları ve bunun siyasi ve toplumsal nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Ulemanın gelir kaynaklarına değinilmiş, buna bağlı olarak onların tarihsel süreçte nasıl toplumsal güç elde ettikleri incelenmiştir. Aynı zamanda modern çağda bu gelir kaynaklarının nasıl tehlikeye girdiği ve ulemanın bu duruma karşı tepkileri birlikte ortaya konmaya çalışılmıştır. Aslında ulemanın tepkileri devletin yaptığı reformlara karşı olduğu için devlet ve ulema arasında çatışmalara neden olmuştur. Bu çatışmalar, meşrutiyet devrimi ile ulemanın gücünün göstergesinin bir parçası olarak sonlansa da siyasi iktidarı ele geçiren Rıza Şah Pehlev'nin yukarıdan aşağıya modernleşme planlarıyla ulemayı siyasetten tamamen uzak tutması, devletin belirleyici unsur olduğunu da göstermiştir.

Bu çalışmada betimsel yöntem kullanılarak geçmişten günümüze İran siyasetinde önemli rol oynayan ulema sınıfının, İran'ın modernizm ile tanıştığı yıllarda ulemanın devlet ile nasıl bir ilişki içinde olduğu ve bunun toplumu nasıl etkilediği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. Şii Uleması ve Siyaset İlişkisi

Peygamberin vefatının ardından Müslümanlar arasında kimin halife olacağı hususunda tartışmalar meydana gelmiştir. Bunun sonucunda farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Bu yüzden İslam toplumunun çeşitli fırkalar ve mezheplere bölünmesi kaçınılmazdı. 632 yılında peygamberin vefatından hemen sonra Ensar, Sakife denilen yerde kendi aralarından birini halifeseçmek amacıyla toplandı. Bu haberi duyan Muhacirler, onların toplantı yerine gidip, kendilerinin Kur'ân'da övüldüklerini hatırlatarak, toplumun önderliğinde Kureyş'in öncülük sahibi olması gerektiğini ifade ettiler. Bu tartışmaların sonunda Kureyş'ten olan Ebu Bekir halife olarak seçildi. Fakat Ali'nin sürece dâhil olmaması hasebiyle bu seçim onun taraftarları için kabul edilemezdi. Bu olaydan sonra hilafetin Ali'nin hakkı olduğuna inanıp bu savı destekleyenler Şia olarak tanımlandı. Ali'nin vefatından sonra hilafet konusunda olan tartışmalar bitmedi. Aksine Şiiler peygamberden hadis rivayet ederek hilafet ve İmamet'in Ali'ye ait olduğu görüşünü desteklemeye çalıştılar. Onlara göre İmamet Ali'den sonra oğlu Hasan ve Hüseyin'e geçmiştir. Hüseyin'den sonra imamet onun soyundan devam etmektedir. Ancak Şiiler ve diğer fırkalar arasında imamet konusunda yaşanan fikri ayrılıklar, Şia çatısı altındaki mezhepler arasında da yaşandı. Buna göre Şia'nın üç temel dalı olarak kabul edilen Zeydilik (Dört İmamlık), İsmaililik (Yedi İmamlık) ve İmamiye (On İki İmamlık) mezhepleri imameti kabul etme noktasında müşterek, imamların sayısı konusunda ihtilaf etmişlerdir (Oruç, 2015: 1-15). Bağdat hilafetine karşı ortaya çıkan fırkalar arasında Zeydiler ve İsmaililer, İran topraklarında yerel hükümetler kurarak Şia mezhebinin yayılmasında kayda değer rol oynadılar. Ancak İmamiye ya da Caferi denilen Şia mezhebinin ise Safevi imparatorluğunun resmi mezhebi ilan edilmesive toplumda yayılmasıkanlı savaşlar sonucunda gerçekleşmiştir. Fakat siyasi düşünce açısından Şia mezhebi de diğer İslam mezhepleri gibi pek gelişmemiştir. Çünkü toplumun, devletin nasıl yönetilmesi gerektiği sorusundan çok devleti kimin yönetmesi gerektiği sorusuna cevap aranmıştır. Bu yüzden ilk başta Şialar azınlıkta olduklarından dolayı Şii uleması tüm devlet ve hâkimleri gayri meşru tanımlayarak siyaset hakkında söz etmeyip özel ahkâm üzerinde fikhın gelişmesini sağladılar. Safevi döneminde Şia mezhebinin yayılması ve Şiaların çoğunlukta olmasıyla giderek kamu hukuku ve siyaset mevzuları hakkında soru sorulmaya başlandı. Şii uleması bu konuda iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup Allah, peygamber ve İmamlardan başka kimseyi yönetici ve yönetme erkine sahip olmasını meşru görmedikleri

gibi İslam'a ait özel bir devlet yapısının olduğu iddiasını da reddetmektedirler. Diğerleri ise, İslam'a ait özel bir devlet yapısının olduğuna inanmaktadırlar. Ancak ulemanın siyasi yetkilere sahip olmadığı konusunda iki grupta hemfikirler (Kadiver, 2008: 34-35).

Safevi imparatorluğunun kuruluşundan evvel, diğer İslam toplulukları gibi İran halkının da çoğunluğu Sünni mezhebine inanıyordu (Mostofi H. , 1339 (1997): 31-40). Ancak devletin resmi dini ilan edilen On İki İmamlık (Caferi) Şia mezhebinin kabuledilmesi ve onun yayılması için yapılan savaşlar nedeniyle giderek İran'da Sünni nüfus azaldı. Ayrıca Safeviler de yeni bir devlet olarak ideolojilerini yapıllaştırmaya çaba gösterdiler. Lübnan, Suriye ve Mısır'da yaşayan Şia âlimlerini saraylarına davet ettiler. Safevi padişahları ulemayı Şiilerin inançlarına dair kitap yazmaları hususunda teşvik ettiler. Buna ilave olarak, devlet konusunda ulemanın yeni teoriler üretmesi ve eski inançları doğrultusunda varolan hükümete, karşı çıkma eylemlerini bir yana bırakıp yeni siyasi iktidarın meşruiyet kazanması konusunda aktif rol ifa etmelerini istediler. Ancak Şia uleması, İmam Mehdi'nin (On İkinci İmam) bir gün gelip yönetimi ele geçireceği inancını benimsediklerinden kendileri için bir yönetim benimsemediler (Kadiver, Foqehaye Monker-e Velayet-e Fakih [Velayet-e Fakih-i İnkâr Eden Ulema], 2019). Zira onlara gözetim devletler yönetimi gasp etmiş olduklarından gayri meşrudurlar ve bu yüzden çoğunlukla hükümetlerle işbirliği yapmaktan çekindiler. Fakat şüphesiz bu iki paradoks hareket ulemanın toplumsal ve ekonomik durumlarını güçlendirdi. Safevi topraklarına göç eden ulema genelde Arap oldukları için toplumda pek yetkili sayılmıyorlardı. Bu yüzden de padişahların desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. Başka bir ifade ile ulema padişahların himayesi altında olduklarından dolayı saltanata karşı hareket etmiyorlardı. Ayrıca halkın da yeni Şia olmasından dolayı ulema bazı mezhepsel adetleri yaymak için padişahların desteklerini gerekli görüyorlardı (Algar, 1990: 55).

Safevi devletinin kuruluşu Şii ulemasının gasp edilmiş devlet teorisini¹ değiştirmede. Bazı âlimlerin devlet ile olan ilişkileri, adaleti korumak amacıyla adil hâkimin davetini kabul etmekte bir sakınca olmadığı inancıyla bağdaştırıldı (Caferiyan, 2000: 114-116). Neyse ki bu ilişkide de padişahların sözü fikhın ve inançların üstündeydi ve işbirliği yapan ulemanın padişahlara karşı güç sahibi oldukları görünmüyordu. Öte yandan, padişahın böyle bir iktidara sahip olması ulema ve mezhebe karşı mutlak bir söz sahibi olduğu anlamına da gelmiyordu ve karşılıklı bir saygı içerisinde oldukları söylenebilirdi. Vakıfların ve medreselerin kontrolünün ulemanın eline geçmesi onların gelir kaynaklarını sağlayarak toplumsal ve siyasal güçlerini de arttırdı. Ancak Safevi döneminde ulemanın görevi Şia mezhebinin tebliğ etmek ve Tasavvufu aradan kaldırmaktır. Ulemanın artan siyasi ve toplumsal rolleri ileriki nesillerde ortaya çıkmıştır (Algar, 1990: 57-58).

1722 yılında Safevi devletinin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan kaos ve kargaşa nedeniyle Şia uleması Osmanlı topraklarında yer alan Ncef şehrine göç ettiler. 1775 yılında Kaçarhanedanlığının kurulmasıyla tekrardan İran'da güçlü ve merkezi bir devlet ortaya çıktı. Safeviler ve Kaçarlar her ikisi de Türk aşiretlerindendir. Ancak Safevi padişahları kendisoylarını Şia İmamlarına dayatmaya çaba göstermekten geri çekilmediler (Etemadulsaltane, 1988: 50). Kaçarlar

¹12. İmam, yani Mehdi'in gelmesine dek herhangi bir devlet var oluşu meşru değil.

iseböyle çabalara gerek duymuyorlardı. Çünkü Kaçarlar kaos ve kargaşaya son veren bir devlet olarak yeterince kendilerini meşru görüp mezhep araçlığına ihtiyaç duymuyorlardı.

Kaçarların iktidarı ele geçirmeleri, Batı'nın modernleşme sürecine denk gelmesi, onları önemli değişikliklerle karşılaştırdı. Bu değişikliklerden en önemlilerinden biri ekincilerin üretim mahsullerindeki değişimdi. Bu dönemden önce, ekinciler sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üretirken bu dönemden itibaren bu mahsulleri Avrupa'ya da ihraç etmek için üretmeye başladılar. Çünkü ekincileri için böyle daha fazla kâr edilmiş oluyordu. Mollalar da yeni gelir kaynağı olan üretimden geri kalmayıp toprak kiralararak veya satın alarak yeni ürün yetiştirenlerin ilkleri olmuşlardı. Böylece yerel ağlar ve devlet memurlarının yanı sıra, mollaların toprak sahibi olmaları mülkiyetin, saltanatın ve aristokratların tekelinde olmasından çıkarılmıştı (Ademiyet, Amir Kebir ve İran, 1983: 429). Bu değişim sonucunda mollalar, Kaçar padişahlarına karşı güç kazanarak devlet ve ulema arasında yeni bir keşmekeş yarattı. Bu nedenle de ulema Kaçar padişahlarına karşı kendilerini daha özgür hissediyorlardı ve toplumsal hareketlerde muhalif grupların yanında yer alıyorlardı. Başka bir deyişle, Kaçar döneminde meydana gelen değişiklikler sonucunda, günümüz İran'ın siyaset ve toplumunda ulemanın iktidarını belirleyici olduğunu iddia edebiliriz.

2. Şii Ulemasının Gelir Kaynağı

Şii ulemasının önemli ve daha güç yaratıcı gelir kaynaklarından biri şerri mahkemelerdi. Safevi ve Kaçar döneminden itibaren İran ikili yargıya sahipti. Ulemanın sorumlu olduğu şeriat mahkemeleri ve devlete bağlı olan örfi mahkemeler vardı. Bu iki mahkeme hep birbiri ile rekabetve çatışma halindeydi. Örfi mahkemeler genelde isyanlar, hırsızlıklar, yolsuzluklar ve sarhoşluk gibi konuları kapsıyordu. Şeriat mahkemeleri ise kişisel ve medeni hukuk, miras ve tapu çıkarmak gibi alanları kapsıyordu. Düzenli ve belirleyici sınır olmadığı için her iki mahkemede kendisini diğer mahkemenin alanında meşru yetkili görüp müdahale ediyordu ve bu da hem kargaşa hem de çatışmaya neden oluyordu (Katouzian, 2003: 28). Ayrıca, kasaba ve köylerde alt düzeyde olan bir molla bulunurdu. Köylerde ve küçük şehirlerde olan mollalar âlimlerin ve müçtehitlerin sözcüsü olarak rol alırlardı (Mafi, 1985: 59-60). Böylece ulema ile halk arasında bağ kurulurdu.

Ulemanın diğer gelir kaynağı eğitim ve medreselerdir. 20. yüzyılın başlarına kadar İran'da eğitim sistemi, bir molla (büro hocası) veya muallim (öğretmen) vesayeti altında Mektephanedenilen okul içinde ilk ve orta eğitimlerini almaları şeklindedir. Genel olarak okulların öğretmenleri alt düzeyde olan mollalardan oluşurdu. Eğer bir öğrenci eğitime devam etmek istiyorsa Necef ve Kербela'da olan dini medreselere giderdi. Mektephane mollalarının geçimi halk tarafından sağlanırdı. Bu yüzden modern okulların açılması alt seviyede olan mollaların gelirini önemli bir şekilde etkilemiştir. Modern okullara karşı çıkan üst düzeyde olan âlimler bu mollaların ekonomik durumunun tehlikede olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca bu mollalar uzak köy ve kasabalarda oldukları için şeriat ve zekât konusunda ulemanın vasıtası da sayılırlardı (Ghanimi, 1985: 4).

Ulemanın üçüncü gelir kaynağı evkaf olmuştur. 1606-1608 de Şah Abbas Safevi, Maşhed şehrinde İmam Rıza² evkaf (vakıf) kurumunu kurduğundan beri onun tevliyet (mütevellilik/vakıf işlerine bakma) görevi dönemin şahına aittir. Şah da evkafın işlerini üst düzeyde olan ulemanın birine aktarırdı. Bu dönemden itibaren herhangi bir vakfın işlemleri ve onunla ilgilenmesi ulemaya devredilmiştir. Kaçarlardöneminde Maşhed müteveli başı, Horasan eyaletinin valisinden sonra ikinci etkili kişisi sayılırdı (Algar, 1990: 39).

Safeviler döneminde Şiiliği halk arasında yayma görevi ulemaya verildiğinden dolayı Safevi hanedanlığı, ulemaya toprak vererek onları, toplumsal ve ekonomik yapıya dâhil etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan zekâtın da ulemaya verilmesi yine onlar tarafından dağıtılması mollaları ekonomik ve toplumsal olarak güçlendirmiştir. Aynı zamanda bu durum mollaların siyasal iktidar karşısında bir dereceye kadar bağımsız kalabilmelerine olanak sağlamıştır (Dağı, 2002: 47-48).

3. Kaçar Hanedanlığının Kuruluşu

Safevilerin sınırlarını muhafaza eden Kaçar aşireti Safevi devletinin dağılmasıyla birlikte kendi otoritesini kurmaya çalıştı. Fakat Nadir Şah Avşar (1747-1735) saltanat tahtına oturunca Kaçar aşiretinin otoritesini arttıran herhangi bir hareketi sert bir şekilde bastırdı (Sariulkalem, 2011: 44-45). Nadir Şahın ölümüyle 1747'de tekrardan İran'da kaos yaşandı.

Sadece İran'ın merkez ve güney kısmına iktidarını sağlayan Karim Han Zand yeni bir devlet kurduğunu ilan ederek Kaçar aşiretinin gücünden kaygı duyarak aşiretin reisi olan Ağa Muhammed Han'ı esir ederek 20 yıl kendi sarayında tuttu. Zira onun aleyhine isyan yapmasından korkuyordu. Karim Han kendisini hiçbir zaman Şah olarak adlandırmayarak halkın vekili olarak tanımladığı için kendinden sonra kimin saltanat tahtına oturacağı konusunda da bir öneride bulunmadı. 1779'da Karim Han yaşlandığı için ömrü sona erdi ve yeniden aşiretler arasında savaşlar ortaya çıktı. Ağa Muhammed Han da kendi doğma yurdu olan Horasan'ın kuzeyinde yer alan Gorgan'a döndü ve diğer aşiretlerin desteğini kazanmak için çabaladı. Kendi aşiretinin arasında birlik yaratarak bazı aşiretlerin de kendisine sadakat göstermelerinden emin olup diğer saltanat rakipleriyle savaştı. Bu savaşlarda İsfahan, Şiraz, Gürcistan, Kara Bağ vs. fethiyle tüm rakipleri yenerek 1786 yılında Tahran'ı başkent seçip padişahlığını ilan etti ve hemen ardından Horasan fethinin savaşını başlattı. Horasan'ı fethedip Tahran'a dönerken 1797'de iki hizmetkârı tarafından öldürüldü(Pakravan, Ağa Muhammed Han Kaçar, 1998: 33).

Ağa Muhammed Kaçar'ın kurduğu hanedanlık, 130 yıl İran'da saltanatını sürdürebildi. Bu dönem, Batı'nın modern dönemine denk geldiğinden dolayı Kaçar padişahlarının modern dünya ile karşılaşmaları, devlet ve ulema ilişkisini de etkileyerek eşi benzeri yaşanmamış sonuçlar ortaya çıkardı.

² Şiilerin 8. İmamı olan Hazrete Rıza'nın mezarı Maşhed şehrinde dir.

4. Kaçar Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi

Safevi imparatorluğunun dağılmasıyla meydana gelen tartışmaların ve savaşların nedeni dini ve mezhepsel olmadığı için bu kargaşa ortamında Şia ulemasının rolü pek etkileyici değildi. Bu yüzden ulema kendilerini belirleyici sınıf olarak görmeyince, İran topraklarını terk edip Osmanlı'da bulunan Necef şehrine toplandılar. Giderek Necef'te olan dini medrese de güçlendi. Böylece Şii mezhebinin eski merkez medresesi olan İsfahan, yerini Necef şehrine verdi. Kaçarların bu kaosa son vermesi ve emniyetin sağlanmasıyla yavaş yavaş ulema tekrardan İran'da yerleşmeye başladı. Böylece ulema kendi sosyo-ekonomik durumlarını yeniden düzeltmeye çabaladı. Ayrıca siyasi ilişkilerin de değişmesi ön görülmüştü. Bu nedenle ulemanın yeni statüsü Kaçar padişahlarının karakterlerine bağlı olarak değişmekteydi. Ya da daha doğrusu ulema ve devlet arasındaki ilişki rekabet ve çatışma ile devam etmekteydi. Ancak İran-Rus savaşlarından dolayı Şii ulemasının Kaçar şahlarıyla var olan ilişkileri değişti. Ulemaya göre Kaçar padişahlarının giderek gayri Müslim devletlerle işbirliği yapması İslami değerlerine karşıydı. Çünkü bu devletlerin hedefi İslami toplumlarının ortadan kaldırılmasıydı. Aslında İran-Rus savaşlarının sonucunda Kafkasların İran'dan ayrılması ve Müslümanların yaşadığı toprakların gayri Müslimlerin yönetimine geçmesi ulemayı devlete karşı bir pozisyona itti. Bu yüzden ulema devletten uzaklaşarak dini konulara odaklanıp Şia fikhında önemli değişiklikler yarattı. Örneğin Molla Ahmet Naraghi Şii ulemasının siyasi velayet (iktidar, vekil) yetkilerini ileri sürdü. Ahmet Naraghi'ye göre ulema nasıl halkın dini ve toplumsal sorunlarını çözmekte görevliyse siyasi konuda da yetkili sayılırdı (Kadaver, 2008: 48).

Buna ilave olarak, diğer mezheplerde olduğu gibi Şia mezhebinde de Kuran ve sünnetten edilen tefsirlerde aynı metot ve yaklaşım bulunmamaktaydı ve ulema ikiye ayrılarak İhbariler ve Usluliler'den oluşmaktaydı. İhbariler İctihat'ı reddederek hadislere inanır ve Kuran ayetlerine göre de derin anlamlar taşıdığını kabul etmezler. İctihat ve fikhî yöntemlere inanlara da Usuli denilir. İki grup arasında olan anlaşmazlık İslam'ın ilk yıllarında çıkan tartışmalardan kaynaklıydı. Ayetullah Behbehani'nin bir Usuli âlim olarak Necef'te güçlenmesi İhbarilerin dinimedreselerden kovulmasına neden oldu. Böylece Usuli ulema dini medreselerde üstünlük kazandı. Daha sonra, Şeyh Ensari fikhın "İlmi İlkeleri" kitabını yazarak (İhbariyye, 2019) Merceiyet Kurumu³da oluştu. Bu yüzden ulemanın devletten uzaklaşmasının bu olay ile ilgisiz olamadığı düşünülmektedir. Ayrıca bu yenilenen sistemde ulema arasında dadini iktidarın bir kişinin eline geçmesiyle din kurumu da merkezileşti (Foran, 1998: 163-165).

19. yüzyılda meydana gelen değişimler yüzünden, İran'da din kurumu devletten bağımsız olarak oluştu. Gerçi bu yüzyılın sonuna dek ulema ve saltanat arasında ciddi çelişki yaşanmadı. Ama Kaçar padişahlarının farklı karakterlerine göre bu ilişkide değişmekteydi. Örneğin Fehd Ali Şah döneminde bu ilişki en üst seviyede Nasırüddin Şah döneminde çok aşağıya inmişti. Tüm bu ilişkilerin iniş çıkışlarına rağmen 1850 ve 1880'ler arası ulema ve Kaçarlar arasında işbirliği yapma döneminin olduğunu da söyleyebiliriz.

³Şia ulemasına göre her Müslüman'ın şeriat kurallarını bilmek ve yerine getirmek amacıyla bir Merce-i Taklitten taklit edilmesi gerekir.

4.1. Ağa Muhammed Han (1781-1797)

1785 yılında Ağa Muhammed Han kılıç kuşanma töreninde, Safevi devletinin kurucusu olan Şah İsmail'den kalan kılıcı beline bağlayarak yeni kurulan hanedanlığın da resmi mezhebinin Şia olduğu kabul edilmiştir. Ağa Muhammed Han'ın hurafe inançlarının olduğunun söylenmesine rağmen Ağa Muhammed Han katı dindar birisiydi (Pakravan, Ağa Muhammed Han Kaçar, 1998: 12-15). Neyse ki Ağa Muhammed Han yeni devletin ilkelerini kurarak ulema ile pekiyi ilişki kuramadı. Diğer taraftan da ulema, Ağa Muhammed Han ile irtibata geçmek için hevesli görünmüyordu (Habibabadi, 1958: 70). Aslında Ağa Muhammed Han yeni devletin ilkelerini güçlendirmek çabasındaydı ve zamanının çoğu savaşlarda geçti. Bu yüzden idari sistem pek gelişmemişti, sadece hazine ve orduyu düzenleme görevlisinden oluşuyordu. Kültürel ve sanatsal işler Ağa Muhammed Han'dan sonra onun yerine geçen padişahların göreviydi.

4.2. Feth Ali Şah (1797-1834)

Kaçar devletinin kurucusu olan Ağa Muhammed Han, İran sınırlarını yeniden çizerek kargaşa ve keşmekeş ortamına son verdi. Bu da yapılan savaşlar sonucunda elde edildi. Ağa Muhammed Han kurduğu devletin temellerini güçlendirmek amacıyla ve kendi otoritesini yerel hükümetlere kabul ettirmek için sürekli savaş arayışındaydı. Hatta saray sahibibile değildi. Ordusunun askerlerinin yediği yemekten yer ve onların kaldığı çadırda kalırdı (Shamim, 2008: 45-47). Ağa Muhammed Han'ın yerine geçen oğlu Feth Ali Şah idari ve divan sisteminin geliştirilmesine çabalayarak meşruiyet kazanmak için Safevi imparatorluğunun dini ve kültürel mirasını da sahiplenmeye çalıştı. Camiler yapıldı. Şia imamlar ve onların soyundan gelen kişilere türbeler yapıldı. Şah tarafından ulemanın Tahran'da yerleşmesi teşvik edildi. Sürekli ulemanın ziyaretine gitti. Ulemanın toplandığı Kum⁴ şehrine Dar-ul İman (İman vadisi) lakabını verdi (Mostofi A. , 2007: 30).

Bunlara ilave olarak Şah'ın talimatıyla Kum şehrinde hamamlar, kervansaraylar yapıp halkı vergi vermekten muaf tutuldu. Diğer şehirlerde de Cuma namazının kılınması için camiler yapıldı. Ayrıca tek tek ulemaya yardım etmekten de vazgeçilmedi. Ruslar tarafından Tebriz'in işgal edilmesiyle Mirza Ahmet Mücdehit Ruslardan Kazvin şehrine doğru kaçarak yolda Kürtler tarafından soyguna uğrayıp tüm servetini kayıp etmesi Şah'ı çok üzdü. Bu yüzden Şah şahsen Mirza Ahmet'e ev alarak eşya ve nakit para yardımında bulundu (Nadermirza, 1981: 118).

Feth Ali Şah, şeyhülislamı ve birçok şehir için Cuma namazının imamını atadı. Böylece diğer şehirlerde de ulema ve devlet arasında olan ilişkiyi düzeltmeye çalıştı. Şah ulemanın karşısında kendisini dindar biri olarak gösterip onların toplumsal nüfuzundan yararlanmak istiyordu. Ulema da bazen Şah'ın davetini kabul edip istenilen görevleri üstelenirdi, bazen de İmam Molla Bakir Şefti gibi Cuma görevini reddederek tüm devletin gayri meşru olduğunu da göstermeye çalışan imamlar da olmuştu. Ancak genel olarak ulema devlet ve halk arasında arabuluculuk rolünü yapmaya devam etmiştir (Algar, 1990: 93-94).

⁴ Şiilerin 8. İmamı olan Hz. Rıza'nın kız kardeşinin mezarı olan ve onun etrafında inşa edilen dini medreseler Kum şehri Şiiler için önemli bir konuma sahiptir.

Yeni kurulan ilişkinin devamında ulema,Şah'tan bazı yerel hükümdarların değişmesini talep edince Feth Ali Şah isteklerini kabullenip hemen değiştirdi. Şah devlete karşı isyan edenlere af çıkarılmasını isteyen ulemayayı verip taleplerini kabul etti. Ayrıca bazen ulemaya siyasi makam ve görev de verdi. 4. Mustafa'nın tahta oturmasıyla Feth Ali Şah, Muhammed İbrahim Şeyhülislam'ı tebrik mektubunu sultana sunmak için elçi olarak Osmanlı sarayına gönderdi(Sepehr, 1998: 93).

Feth Ali Şah, Kaçar devletinin ideolojik boyutunu güçlendirmek amacıyla ulemaya karşı daha mütevazı ve saygılı davranırdı. Ulema da Feth Ali Şah tarafından istenilen görevleri yaparak her fırsatta Şah'ın meşruiyetini ulemaya bağlayarak ona itaat etmenin gerekli olduğunu ve Şah'ın meşruiyetinin sadece ulemanın fetvasıyla gerçekleştiğini hatırlatırdı.

Feth Ali Şah döneminde İran'ın dini merkezi İsfahan'dı. İsfahan Safevilerin başkenti olarak hala ulemanın dört bir yandan oraya göç etmesi için önemli şehir sayılırdı. Bu yüzden etkili olan ulemanın toplandıkları şehirdi. 1834'te Feth Ali Şah İsfahan'a vardığında 400 âlim ve molla Feth Ali Şah'ı karşılamaya gitmişlerdir.

Feth Ali Şah'ın şahsen ulemaya karşı saygılı olduğu aşikârdı. Ancak kendisi otoriter bir karaktere sahipti. Ulemayı devlete yakın tutması siyasi iktidarı onlarla paylaşması anlamına gelmiyordu. Kaçarları, Safevi imparatorluğunun mirasçısı olarak gördüğü için onlardan kalan manevi mirası sahiplenmek istiyordu. Ayrıca Feth Ali Şah'ın talimatıyla Tahran'ın güneyinde bir dağ eteğinde, İran'ın İslam'dan önce son devleti olan Sasaniler tarzında heykeller yapıldı. Feth Ali Şah, Kaçar hanedanlığının ideolojik kurucusu olarak halk arasında devlet için meşruiyet kaynaklarını aramaktaydı(Algar, 1990: 126).

Feth Ali Şah'ın himayesi altında Şia uleması yeniden güçlenmeye başladı. Şeriat mahkemeleri yeniden kendi egemenliklerini sağlamaya çabaladılar. Bu yolda ulema despot davranmaktan ve halka karşı baskı yapmaktan çekinmedi. Feth Ali Şah Sofilik ve İrfan gibi hareketlere de karşıydı. Bu yüzden toplumda olan tüm faaliyetlerini yasakladı (Algar, 1990: 115).

Feth Ali Şah'ın veliahdı olan Abbas Mirza'nın ulema ile ilişkisi pekiyi değildi. İran-Rusya arasında olan savaşlarda Abbas Mirza İran ordusunun başkomutanıydı. Abbas Mirza modernizasyonun gerekliliğini ilk hisseden devlet adamıydı ve İran'ın modern tarihinde önemli bir yere sahipti. Abbas Mirza'ya göre tüm İranlıların din ve kavmiyetine bakılmaksızın haklarının korunması gerekirdi. Bu açıdan da Şia ulemasının toplumda güçlenmesine karşıydı. Hatta Tebriz şehrinde Müslüman, Hıristiyan, Yahudi çocuklarının bir arada eğitim görmesi amacıyla bir misyoner okul açmayı düşünüyordu(Pakravan, 1999: 80). Ancak veliahdın ömrü uzun sürmedi, genç çağlarında vefat etti ve kardeşi Muhammed Mirza yerine geçti. 1834 yılında Feth Ali Şah'ın ölümüyle Muhammed Mirza tahta oturdu.

4.3. Muhammed Şah (1834-1848)

Muhammed Şah döneminde, devlet ve ulema arasındaki ilişki tamamen değişti ve keşmekeş haline geldi. Bu da Şah'ın sofilik ilgilerinden dolayındı. Aslında Muhammed Şah'ın sofiliğe karşı sempati göstermesi sadrazam Mirza Ağası'nin etkisi altında olmasından kaynaklıydı. Feth Ali Şah'ın daima fıkıhçılar ve sofiler arasında var olan tartışmalardan uzak durma politikası Muhammed Şah tarafından bariz bir şekilde ihlal edilip sofiler desteklendi. Feth Ali Şah döneminde Kum, Meşhad ve

Irak'ta olan Şii kutsal mezarlara ilgi gösterilirken Muhammed Şah, Mirza Ağası'nın tavsiyesiyle Ferideddin Attar ve Şeyh Mahmut Şabesteri gibi sofilerin mezarına teveccüh gösterildi. Şah'ın talimatıyla Kirman, Nayin ve Bestam şehirlerinde dervişlerin mezarlıklarına vakıflar yapıldı (Algar, 1990: 171-176). Sofiliğin maddi durumunun bu denli desteklenmesi Şia ulemasını rahatsız ediyordu.

Muhammed Şah, Mirza Ağası'nın büyük bir manevi makama sahip olduğunu düşünüyordu. Hatta Ağası'nın Allah ile irtibatla olduğuna inanarak onun harikulade birisi olduğundan emindi. Toplumda sofiler açık bir şekilde kendilerini ifade etme imkânı buldular ve halk arasında ulemanın nüfuzu azalmaya başladı. Bu dönem güçlü âlim bulunmadığı için sofilerin öldürülmesine dair fetva çıkarılmadı (Algar, 1990: 176). Ancak ulemanın güçlü bağları ve organize edilmeleri yüzünden ulema halen toplumda diğer gruplara kıyasla hem halk arasında kabullenilmiş bir grup hem de yenilmez güce sahip olarak görülüyordu. Fakat Şah'ın sofilik eğilimleri Şia ulemanın toplumda ve siyasette önderlik etmesinin önünde büyük bir engeldi.

Veliaht Abbas Mirza döneminden başlatılan reformlar Muhammed Şah tarafından da devam ettirildi. Özellikle mahkemelerde yaşanan düzensizlik herkesi rahatsız ediyordu. Şerri mahkemelerde çıkarılan hükümler kayıt altına alınmadığından dolayı verilen hükümden memnun olmayan taraf başka bir şerri mahkemeye başvurabildiği için ortam karışık bir durumdaydı. Bu yüzden ilk adımlar bu durumu düzeltmek için atıldı. Fakat durumun başarılı bir şekilde reformunun sağlanması ve ulemanın nüfuzunu azaltması gerekiyordu. Bu açıdan, şerri mahkemelere karşı, örfi mahkemeler desteklendi. Şerri mahkemelerin bir mevzuda farklı hüküm verildiğinde artık örfi mahkemelere sevk edilmesi istendi. Böylece temyiz ve istinaf mahkemelerinin görevide arttı (Floor, 2011: 30-35). Ancak Şah'ın sofilik eğilimlerine karşın ulema tüm güçleriyle bu değişimlere karşı çıkıp kendi çıkarlarını korumakta başarılı oldular.

Ulemanın Muhammed Şah'a karşı bir diğer güç göstergesi olan olay da Muhammed Ali Bab⁵ meselesi olmuştu. Mehdi Muntazar olduğunu iddia eden Bab, ulema tarafından tekfir edildi. Ulema Muhammed Şah'tan Bab'ı tutuklayıp öldürülmesini bekliyorlardı. Ancak Şah böyle bir beklentiye yanıt vermedi (Natik, İran der Rahyabi-ye Ferhangi [İran Kültürel Yol Bulmada], 1989: 62-65). Feth Ali Şah döneminde, ulema devletin yanında yer alıp İran-Rus savaşlarını cihat olarak adlandırarak halkın savaşa katılmasını teşvik ederken Muhammed Şah dönemi itibarıyla ulema Kaçarların meşru olmadığı yönde çabalamağa başladılar. Bu bağlamda, Kaçarlara karşı herhangi bir fırsatı kaçırmayıp devletin aleyhine hareket ettiler. Bu çabaların sonucunun meşruiyet devriminde kendisini nasıl gösterdiğini görebiliriz. Muhammed Şah, Gut hastalığından acı çekerek 1848'de vefat etti ve yerine oğlu Nasırüddin Mirza⁶ geçti.

⁵ İran'da Babiye fırkası müessisi olan Ali Muhammed Şirazi 1844'de mezhebini ilân etmiştir. Hacca giderken kendisine vahiy geldiğini söyledi. O da kendisini Mehdi Muntazar naibi ilan etti. Babi müridlerinden Mirza Hüseyin Ali Nuri (1817-1892) sonraları Bahaullah adını aldı, O da Babiliği tekrar canlandırdı. Bahailiği kurdu. Bahaullah'ın kardeşi Mirza Nuri de "Subhu Ezel" adını aldı.

⁶ "Mirza" Kaçar dönemi veliahtların lakabıydı.

4.4. Nasirüddin Şah (1848-1896)

1848'de Muhammed Şah'ın vefatıyla diğer şehzadeler saltanat için çabalamaya başlarken Nasirüddin Mirza'nın annesi Mahd Evliya, nüfuzunu kullanarak veliahdın Tebriz'den Tahran'a gelmesine dek ülkeyi idare edip kargaşa çıkmasının önünü kesti. Nasirüddin Mirza tahta oturdu ve Şah unvanını aldı. Nasirüddin Şah saltanatı ele geçirdikten sonra annesinin yeteneklerinden dolayı onu saltanat naibi olarak atadı (Amanet, 2006: 75-77).

Nasirüddin Şah döneminde, devlet ve ulema arasında olan ilişki adeta çelişkili ve keşmekeş bir ilişkiye dönüşmüştü. Bunun nedeni ilk olarak Muhammed Şah döneminde ortaya çıkan olaylardan kaynaklanıyordu. Bu dönemde Muhammed Şah'ın sofilik eğilimlerinden dolayı devlet ile ulemanın arası iyice açılmıştı. Diğer nedeni ise, Nasirüddin Şah döneminde, modernleşmenin ilk adımları ciddi bir şekilde atılarak ulema ile çıkar çatışmalarının ortaya çıkmasıdır (Akyol, 2019: 145-170). Bu açıdan ulema da devlete karşı Şia mezhebinde olan herhangi bir devletin meşru olmadığı teorisini tekrardan gündeme getirerek Kaçar devletinin gayri meşru olduğunu vurgulamaya başladılar. Ayrıca ulemanın hükümette olan yetkilerini "Velayet" başlığı altında genişletmeye çalıştılar.

Bu dönem, devlet ve ulema arasında olan ilişki, ulemanın gücünün artması yönündeydi. Aslında bu dönemin modernleşme sürecine denk gelmesi ve bu nedenle ulemanın toplumsal güç ve nüfuzlarının tehlikede olması, onları yeniden devlete karşı direnmeye itti. Devlet ve ulema sadece Tahran'da değil, diğer eyaletler ve şehirlerde de karşı karşıya gelip birbirine meydan okudular.

Nasirüddin Şah'ın saltanatı başlarken Kaçarların Osmanlı'da elçilik görevini yapmış olan Amir Kebir sadrazam olarak atandı. Amir Kebir Osmanlı imparatorluğunda yapılan reformları yakından izlemiş birisi olarak İran'da da bazı alanlarda reform sürecini başlattı. Reformların temel hedefi devletin nüfuzunu arttırıp toplumda daha fazla rol ifa etmesi yönündeydi. Ancak yargı ve eğitim gibi alanlarda yapılan reformlar ulemanın gelir kaynakları ve nüfuz havzalarını tetikleyince ulema kendi alanlarını korumak amacıyla devlete karşı halkı kışkırtmaya çabaladı (Qasemi, 1998: 150-155).

Amir Kebir şerri mahkemelerin görevlerini kısıtlayarak örfi mahkemelerin görev alanlarını genişletti. İran'da kaçar döneminde olan şerri mahkemeler ulema tarafından yöneltildiği için her âlim kendi içtihadını kullanarak bir diğer şerri mahkemeye göre farklı hüküm çıkarabilirdi. Amir Kebir çıkarılan her türlü hükümlerin devlet tarafından kayıt tutulma sistemini yaratarak bu duruma son verdi. Bunun yanı sıra, devlet tarafından yönetilen adalet divanı kuruldu. Sanık ve suçlulara karşı yapılan işkenceyi yasakladı. Dini azınlıklar ve Müslümanlar arasında olan davaların kurallarını değiştirdi. Suçluların ulemanın evine gidip sığınma geleneğini de kaldırdı. Rüşvete karşı hassas davranarak rüşveti kaldırmaya çalıştı (Ademiyet, Amir Kebir ve İran, 1983: 308-309). Ayrıca Osmanlı imparatorluğunda Askeriye ve Tıbbiye okullarını gören Amir Kebir, 1851'de Avustralya ve Fransız öğretmenlerini İran'a davet ederek Darülfünun okulunu açtı. Böylece yeni okulların açılmasına yol göstererek yabancı dillerin öğrenilmesini de ders müfredatına dâhil etti. Bu da Batı'da olan bilimin, gelişmek ve modernleşmek için temel varsayım olarak kabul ediliyor olmasındandı (Ademiyet, Amir Kebir ve İran, 1983: 353-355).

Ulema, Amir Kebir'den içki yasağı konulmasını isterken o sadece toplumda içki içenlerin cezalandırılmalarına izin verdi (Makki, 1949: 92). Amir Kebir için, şerri günahların toplumsal suçtan daha az cezası vardı. Bu yüzden içki içenlere kırbaç cezasını da yasakladı. Amir Kebir Tebriz'de olan

İngiliz konsolosu Stevens'e şöyle demiştir: "İtibarını kaybeden Osmanlı, sadece mollaların gücünü azaltarak yeniden kazanabildi" (Algar, 1990: 203-204). Bu yüzden Amir Kebir'in de ulemanın gücünün azaltılması yönünde çabaladığı görülüyordu.

Ali Muhammed Bab'ın Şiilerin kayıp olan 12. İmamı Mehdi olduğu iddiaları İran'da kargaşa yarattı. Ulema Bab'ın ilk muhalif olarak devletten onun dinden döndüğü suçuyla öldürülmesini istediler. Bab'ın konusu şerri hükümlerinin devlet tarafından icra edilmesine bağlı olduğunun açık bir örneğiydi. Amir Kebir mezhep temelli savaşın ortaya çıkmasından kaçındığı için ulemayı kontrol etmesi amacıyla 1850'de Tebriz'in hükümet merkezinin önünde Bab idam edildi. Çok geçmeden Amir Kebir Tebriz'in şeyhülislamını ve Cuma namazının imamını şehirden çıkarıp sürgün etti (Algar, 1990: 223-228, 234). Böylece devlet ve ulema, devletin dünyevi ve ulemanın uhrevi güç iddiasıyla rekabetlerine devam ettiler.

Amir Kebir devletten maaş alan kişilerin sayısını azaltarak sarayda yaşayan birçok kişinin düşmanlığını kazandı. Diğer taraftan yeni düzen çerçevesinde Şah'ın annesinin nüfuzunun azalması Amir Kebir için daha çok düşman ortaya çıkarttı. Ulema bu fırsatı kullanarak güçlü muhalefet grubu oluşturup Nasirüddin Şah sarhoşken Amir Kebir'in katledilmesine dair bir ferman çıkardılar. Amir Kebir'in ölümünden sonra Mirza Ağa Han Nuri sadrazam oldu. Mirza Ağa Han, Amir Kebir'in tutumuna zıt olarak ulemaya karşı farklı politika yürüttü. Amir Kebir tarafından iptal edilen ulemanın imtiyazları, yeniden yürürlüğe konuldu. Ulemanın rızasını kazanmak için aylık olarak verilen yardımlar arttırıldı. Tebriz'in sürgün edilen şeyhülislamı ve Cuma namazının imamı şehre geri döndüler. Ulemanın refahına dair Tebriz valisine talimat verildi. Mirza Ağa Han, ulemaya para vererek onların rızasını elde etmeye çaba gösterse de ulemanın devlet işine karışmalarını istemiyordu. 1858 Yazd şehrinin valisini şikâyet etmek için Şah ile görüşmek isteyen ulemanın yolunu keserek onların Tahran'a varmalarına izin vermedi (Algar, 1990: 236-237).

Ancak Mirza Ağa Han'ın da görevi uzun sürmedi ve 1858'de görevden alındı. Nasirüddin Şah'ın kendisi Amir Kebir'in başlattığı reformları devam ettirmeye çabaladı. Batı devletlerinde olduğu gibi İran'da da bakanlıklar kuruldu. Her bakanlığın başına bir bakan atanarak sadrazamın görevi kısıtlandı. Bunun yanı sıra "Maslahat Hane Meclis" adına bir meşveret meclisi oluşturdu. 1863'de Osmanlı'da konsoloslukta çalışan Sepehsalar'ı sadrazam olarak atadı. Sepehsalar Osmanlı imparatorluğunda yapılan reformları yakından takip ettiği için aynı reformları İran'da da başlatma amacıyla Nasirüddin Şah'ın Avrupa'yı görmesi için çok çabaladı. Ayrıca yargı sistemini yeniden düzeltmek için ulemanın gücünün azaltılması kaçınılmazdı. Sepehsalar şeriat hükümlerindeki vücut kesilmesi cezalarını yasakladı. Bu kurallar ulemanın gücünün azaltıldığının göstergesiydi. Sepehsalar ulemanın siyasetten uzak tutulmasına dair şöyle demiştir: "Devletin işlerine karışmalarını [ulemaya] tavsiye etmezdim" (Algar, 1990: 260). 1873'de Şah ilk Avrupa gezisine çıktı. Ulema, Şah'ın gayri Müslim ülkeleri gezmesine karşıydılar. Toplumda olan sorunları bahane edip halkı Şah'a karşı kıskırttılar. Sepehsalar tarafından sarayın harcamalarında yapılan reformlar sarayı da onun aleyhine birleştirmişti. Böylece Nasirüddin Şah'ın Avrupa gezisinin ilk sonucu olarak sadrazam istifa etti (Eminul-Devle, 1962: 41).

1857'de İran'ın güneyinde yer alan Buşehr limanının İngiliz ordusu tarafından işgal edilmesi devleti zor durumu soktu. Bu yüzden devlet ulemadan cihat fetvasının verilmesini istedi. Ancak ne halk ne de ulema bu işgali milli ve dini konu olarak değerlendirmediler. Aslında Nasirüddin Şah'ın

adliyede ve mali alanlarda yaptığı reformlar ulemanın gelir kaynaklarını etkilediği için devleti desteklemekten çekiniyorlardı. Buna ilave olarak Muharrem ayında taziye törenlerinin artması ulemayı rahatsız ediyordu. Çünkü böyle tiyatro gibi törenleri İslam'a aykırı olarak görüyorlardı. Fakat Nasirüddin Şah Batı tarzı tiyatroyu sevip İran'da kuramadığı için Muharrem ayında düzenlenen taziye törenini teşvik ediyordu(Algar, 1990: 245). Başka bir deyişle, Nasirüddin Şah Muharrem ayında düzenlenen taziye törenlerine eğlence olarak bakıyordu bu da ulemanın kendisine olan husumetini arttırıyordu.

Yukarıda söz ettiğimiz konular ulemayı iyice devletten uzaklaştırdı ve devlet de onlara karşı artık eski saygıyı göstermiyordu. Ama yine de bazı ulemalar, var olan devletin zalim olsa bile desteklenmesine inandıkları için devlete yaver oldular.Fakat devletin her yaptığını artık savunmuyorlardı. Tebriz ve İsfahan Cuma namazının imamları Şah tarafından atanmalarına rağmen devletin genel politikalarına hizmet etmekten çekiniyorlardı. Bu davranışlar ulemanın kendi aralarında olan rekabetten de kaynaklanıyor olabilirdi. Diğer taraftan ulemanın davranışı vezirler ve eyaletlerde olan devlet adamlarıyla olan ortak çıkarlarına bağlıydı. Özetle, ulema iki gruba ayrılıyordu; bir grup kendi gelişmesinin ve çıkarının sağlanmasının devlet ile kurduğu ilişki sayesinde olduğunu biliyordu, diğeri ise gelişimini ve çıkarını tamamen devlete muhalif olmasına bağlıyordu. Meşrutiyet devriminde görüldüğü gibi, Şeyh Fazlullah Nuri'nin meşrutiyete karşı olarak meclisin bombalanmasına fetva vermesinden sonra birçok vâkıfın yönetilmesi ona sevk edildi (Algar, 1990: 240-249).

Artık devlet ve ulema arasında olan geleneksel ilişki değişmişti ve bir düzen içerisinde değildi. Modern ve Batı düşüncelerin toplumda yayılması artmıştı. O dönemin aydınlarından sayılan Melkem Han "Batı medeniyetinin hiç değiştirilmeden alınıp baştan tırnağa kadar Batılılaşmamızın" gerekliliğini dile getirmiştir. Bu da ulema tarafından kabul edilemezdi. Ancak aydınlar ve değişim isteyenler ulemanın arasında olan rekabeti kullanıp kendi hedeflerine varmak için çabaladılar. Ulema da Batı düşüncelerini yayan kişilere karşı tekfir yoluyla muhalefet ettiklerinden dolayı ister istemez aydınları ulemanın rızasını kazanmaya mecbur etti. Reformların gerçekleşmesi için ulema ile işbirliği yapılması gerekli görülüyordu (Algar, 1990: 287).

1890'da Nasirüddin Şah'ın üçüncü Avrupa gezisinde İngiliz baş konsolsusunun teşvikleriyle İran'ın tütün mahsulünün tüm alış veriş imtiyazı bir İngiltere vatandaşı olan Talbot'a verildi. Bunun haberi İran'da duyulunca tüccarlar protesto ettiler. Devlet tüccarın günlünü almak amacıyla tütünlerini satabilmeleri için bu anlaşmanın gerçekleşmesini 6 ay erteledi. Ayrıca Ruslar İran'ın kuzeyinde tütün yetiştirdikleri için onlarda bu anlaşmaya muhalif oldular (Natik, 1994: 93).

Talbot'un, başkanı olan Reji şirketinin İngiliz ve sömürdüğü ülkelerden toplam 200 bin Hıristiyan çalışanını İran'a getirmesiyle ulemeden sesler yükselmeye başladı. Çünkü bunlarla birlikte 100 bin Hıristiyan misyoner de İran'a gelmişti. Bunlar hastaneler yapıp İranlı genç kızları oralarda başörtüsüz çalıştırıyorlardı. Kamu alanlarında içki içiyorlardı. Gittikleri her yere güvenlerini sağlamak için kendi silahlı adamlarıyla birlikte gidiyorlardı. Halk duruma karşı çıktı. İlk olarak ulemanın yanına gidip devletin yaptığından memnun olmadıklarını beyan ettiler. Başlangıçta ulema devleti zor duruma sokmaktan çekindi. Ancak ülkede kaygılar artarak devam ederken ulema da yabancıların Müslüman topraklarında bu kadar güçlü olmalarının İslam'a aykırı olduğunu söylemeye başladılar. Ortalık karışınca Mirzaye Şirazi adında bir âlimin, tütünün tüketilmesinin

haram olduğuna dair bir fetvası yayınlandı. Gerçi bu fetvanın Mirzaye Şirazi'den olmadığı aşikârdı, ama bu âlim onu kendi adına kabul edip dini durumunu güçlendirmekte kullandı. Çünkü bu fetvanın duyulması tüm eyaletlerde halkı ayağa kaldırdı. Devlet adamları bile bu konu dini bir konu olduğu için ona itaat edildiğinden söz ediyorlardı(Ademiyet, 1981: 10-35). Bu yüzden Nasırüddin Şah bu toplumsal hareketin karşısında duramayacağı için Talbot ile yapılan anlaşmayı 1891'de iptal etti.

Tütün imtiyazının iptal edilmesi toplumda önemli bir etki bıraktı. Bu tarihten itibaren ulema ve aydınların öncülüğünde halk kendi istekleri yönünde devlet tarafından alınan kararın değiştirilmesi gücüne sahip olduğunu ilk defa fark etti. Ayrıca ulemanın artan gücü de dikkate şayandır. Nasırüddin Şah Tahran ulemasını saraya davet edip onların tütün hareketinde yaptıkları uyanıklığı Tahsin ederek devletin temellerinin güçlenmesinin sağlanmasına neden oldukları için teşekkür etti. Şah ulemaya söz verdi bundan sonra önemli konularda onlarla meşveret edilecekti. Fakat içten içe ulemaya teslim olduğu için çok sinirliydi ve onların nüfuzunun artması hakkında endişeleniyordu(Eminul-Devle, 1962: 164).

Tütün imtiyazının iptali ulema arasında da yeni bir rekabet yarattı. Ulemanın nüfuzunun artması onları bu nüfuz yollarını kendi ellerinde teknelci olmak için çabalamaya başlattı. Bazen bu rekabetler devlete arabuluculuk imkânı vererek bu sayede bir vezir ve bir âlimin karşılıklı çıkarları üzerinde ittifak kurmalarını sağladıkları görülüyordu. Diğer taraftan Muhammed Bakır Şefti gibi ulemaların devlet ile muhalefeti sebebi ile elde ettiği servetleri de artmıştı. Bu da bazı ulemalara devlete karşı olarak servet elde edecekleri için iyi bir bahane olmuştur. Ancak servet ve nüfuzları artınca halka karşı zulümleri de arttı. Böylece ulemanın zulüm etmekte devlete ortak olduğu düşünüldü(Algar, 1990: 326).

Mirzaye Şirazi'nin ölümünden sonra birçok âlim onun yerine geçmek için çabalamaya başladı. Ancak ulemanın arasında hemfikirlik olmadı. Devlet bu durumu kullanarak ulemanın bazısına yaklaştı. Ancak bu ittifak ortak çıkarlar üzerinde kurulmadığı için uzun sürmedi (Algar, 1990: 326-327). 1896 yılında Nasırüddin Şah'ın saltanatının 50. yıl dönümünün kutlama töreninde, Mirza Rıza Kermani tarafından terörize edilip hayatını kayıp etmesi ve Oğlu Muzafferüddin Mirza'nın onun yerine geçmesi ulemanın etkin rol oynamasına yol açtı.

4.5. Muzafferüddin Şah (1896-1907)

Muzafferüddin Şah 40 yıl veliaht olduktan sonra 1896'da tahta oturdu. Despot karakterli biri değildi ve çok şefkatliydi. 1897'de Eminul Devle'yi sadrazam olarak atadığında devlet ve ulema arasında yeniden keşmekeşler başlamıştır. Bu çatışmalar kaçınılmazdı. Çünkü Eminul Devle de diğer reformcu sadrazamlar ve bakanlar gibi ulemanın devlet işine karşısına karşıydı. Emniul Devle, ulemanın devlet işine karışmalarının önemli nedenini devletin doğru düzgün bir idari sisteminin olmamasına bağlıyordu. Ona göre, eğer idari sistem ıslah edilirse yasal olarak ulemanın da devletin işine hukuken karışması engellenirdi (Eminul-Devle, 1962: 164). Eminul Devle'ye göre, İran'ın modernleşme ve reform hareketlerinin en büyük engeli ulemaydı. Bu yüzden siyaset ve dinin tamamen birbirinden ayrı olmaları gerektiğine inanıyordu.

Emin-ul Devle sadrazam olur olmaz, ulema tarafından Horasan ve Arabistan (Huzistan) valilerinin, ulemanın sözünü dinlemedikleri için görevden alınması istendiler. Gerçi Arabistan'ın

valisi kendi isteyerek bu baskılar sebebiyle görevini bıraktı. Ancak Emni-ul Devle Horasan valisini değiştirmede. Emin-ul Devle, başkent Tahran olsun yâda diğer eyaletler fark etmeksizin ulemanın herhangi bir devlet işine müdahalesini istemiyordu (Algar, 1990: 331).

Emin-ul Devle, Mirza Hasan Rüştîye'ni Tahran'a davet ederek ulemayı kendi aleyhine daha da kışkırttı. Mirza Hasan Osmanlı'da gördüğü Rüştîye okulları gibi İran'da da modern okul açmak istiyordu. İlk Tebriz'de açılan modern okul, ulema tarafından Mirza Hasan'ın tekfir⁷ edilmesine neden oldu. Mirza Hasan'ın açtığı okul ulemanın fetvasıyla yakıldı ve kendisi de Horasan'a kaçtı. Emin-ul Devle sadrazam olduktan sonra modern reformları devam ettirerek Mirza Hasan'ı Tahran'a davet edip Tebriz'de açtığı modern okulların benzerini Tahran'da da açmasını istedi. Mirza Aştîyani gibi âlimler bu davet ile muhalefet etmeye başladılar. Onlara göre modern yönetimlerle kurulan okullar dinin zayıflamasına neden oldurdu. Aslında ulemanın Mirza Hasan ile muhalefet etmesi, kendi toplumsal görev alanları ve imtiyazlarını korumaktı. Nasıl örfi mahkemelerin alanı genişledikçe ulemanın gücü azalıyorduydu modern okulların çoğalması da onların gelir ve nüfuz kaynağını olumsuz etkiliyordu (Akyol, 2019: 145-170). Böylece Mirza Hasan Rüştîye'nin Tahran'a davet edilmesi ulema için Emin-ul Devle ile muhalefet etmesine yeni bir bahane oldu.

Emin-ul Devle'nin rakibi olan Emin-ul Sultan, Kum şehrine gidip bazı ulemalar ile Emin-ul Devle'nin görevden alınması için Mirza Aştîyani ve oğlu Mirza Mustafa'nın önderliğinde işbirliği yaptılar. Emin-ul Sultan ulemanın arasında para dağıtarak onları bir araya getirebildi. Ulema da yaptıkları toplantıda dini medreselerin evkaflarının arttırılmasını istediler. Emin-ul Devle bunların istediklerini dinlemedi fakat onlarda karşılıklı olarak bir şey yapamadılar. Ancak baskıların günden güne artmasıyla Emin-ul Devle görevinden istifa etti ve rakibi Emin-ul Sultan yerine geçti. Emin-ul Sultan Rusya'ya yakın birisi olduğundan dolayı göreve başlar başlamaz Rusya'ya ticari imtiyazlar vererek tüccarları kışkırttı. Buna ilave olarak, maliye sisteminin reformu amacıyla Belçikalı uzmanlar getirdi. Gayri Müslim birinin bakan olmasının ulema için kabul edilemeyeceği açıktı. Tüccarlar yeni gümrük tarifelerinin Ermeni ve gayri Müslimlerin lehine ve kendi aleyhlerine olduğunu düşünerek ulema ile bir araya gelip Emin-ul Sultan'ı protesto ettiler (Kasravi, 1984: 29-30).

Emin-ul Sultan da yapılan baskılardan dolayı görevinden alındı ve yerine Eyn-ul Devle geçti. Artık bu dönemde ulema ve devlet arasında olan ilişki gerginlik içerisindeydi. 1905'de Tahran'da şekerin fiyatı artınca halkın memnuniyetsizliğini duyan Eyn-ul Devle, iki saygın taciri şehrin merkezinde felek etti. Bu da ulemanın protestosuna neden oldu. Ulema ve onları destekleyen bazı aydın kesim şehirden çıkarak devletten bir "Adalet Evi" kurulmasını istediler. Çünkü halka karşı, devlet memurları tarafından yapılan zulümlerin sayısı bir hayli artmıştı. Aydınların etkisi altında istenilen Adalet Evi, "Meclis"e dönüştü. Muzafferüddin Şah da bu istekleri kabul ederek 1906'da esnaf, eşraf, ulema, tüccar ve toprak sahiplerinden oluşan bir meclis açtı. Ancak ulema ikiye ayrıldılar. Bir grup meşrutiyet ve meclisin olmasını desteklerken diğer grup tamamen buna

⁷Tekfir, Müslüman olduğu bilinen bir kişiyi, inkar özelliği taşıyan inanç, söz veya davranışından dolayı kafir saymak demektir.

karşıydılar. Devlete karşı çıkan ulema, meclisin oluşumunu padişahların gücünün kısıtlanması olarak görüyorlardı. Meşrutiyet muhalifleri ise, meclisin ve yasa çıkarma görevinin tamamen din ve şeriata karşı olduğunu söylüyorlardı. Meşrutiyetin liderlerinden olan Şeyh Muhammed Tabatabai meşrutiyet için şöyle der: “Bizim meşrutiyet ile doğrudan doğruya bir deneyimimiz yoktur. Ama meşrutiyet sahibi olan ülkelerden duyduğumuza göre, meşrutiyet refah ve emniyete neden olmuştur. Bu yüzden İran’da olmasına çabaladık” (Ademiyet, 2008: 226). Meşrutiyete karşı çıkıp meclisin bombalanmasına fetva veren Şeyh Fazlullah Nuri, meşrutiyet ve buna benzer fikirlerin kaynağını dinde bidet yapan kişilere bağlayıp onu tamamen reddetti (Algar, 1990: 373).

Gerçi Şeyh Nuri’nin baskılarıyla meclis tarafından çıkarılan herhangi bir karar ve yasa, 5 müçtehit tarafından onaylanması gerekirdi ama bununla yetinmeyip Muzafferüddin Şah’ın vefatından sonra tahta oturan ve meşrutiyete muhalif olan oğlu Muhammed Ali Şah’ı destekleyip meclisin bombalanmasına fetva verdi. Muhammed Ali Şah da Rus komutanı Vladimir Liakhov’a meclisi top ile bombalanmasına dair talimat verdi. Böylece kısa bir süre İran’da istibdat yeniden canlandı. Fakat haber Tebriz meşrutiyetçilerine ulaştıca ayaklanıp 9 ay boyunca devlet memurlarıyla savaşarak meclisin kurulmasını tekrardan padişaha kabullendirdiler. Meşrutiyeti kazananlar Muhammed Ali Şah’ı görevden alıp yerine 12 yaşında oğlu olan Akmet Şah’ı oturtular. Diğer taraftan Şeyh Fazlullah’ı idam ettiler. Bu olaylardan sonra ulema geri çekildi. Ta ki Rıza Han darbe yapıp yeni bir devlet heyeti kurup kendisi de Savaş Bakanı olana kadar. Birinci Dünya Savaşından sonra Rıza Pehlevi, Ahmet Şah’ın hükümet etmeye istekli olmadığını görünce yavaş yavaş kendi durumunu güçlendirerek 1925’de Kaçar hanedanlığına son verip Pehlevi hanedanlığının kurucusu olarak kendisini Şah ilan etti. Böylece ulemanın tamamen devlet ile ilişkilerini kopararak İran’da seküler ve modern devletin kurulması için yeni bir dönem başlamış oldu.

Sonuç

Ağa Muhammed Han Kaçar hanedanlığını kurmak amacıyla yapılan savaşlardan dolayı devletin kültürel ve ideolojik yapısında rol oynayamadı. Onun yerine geçen oğlu Feth Ali Şah, kendisini dindar göstererek ulemanın rızasını kazanmaya çalıştı. Ancak İran-Rus savaşlarının ortaya çıkması ve İran’ın toprak kaybetmesi bu çabaları sonuçsuz bıraktı. Çünkü bu dönemden itibaren ulema hem iç istibdat hem de dış güçlerin müdahalelerine karşı milletin liderleri olarak çaba gösterdiler. Yanı sıra, Şia fikhında hiçbir zaman ulemanın siyasi yetkiye sahip olmamasının aksine ulemaya yeni siyasi görevler tanınmaya başlandı. Muhammed Şah’ın sofilik ilgi ve eğilimlerinin ortaya çıkması, ulemanın Kaçar padişahlarına karşı cephe almalarında önemli rol oynamalarına yol açtı. Nasırüddin Şah’ın modern reformlarının ulemanın gelir kaynaklarını olumsuz etkilenmesi ulemayı bu reformlardan daha çok etkilenen tüccar sınıfı ile devlete karşı birleştirdi. Kaçar padişahlarının ve ulema arasındaki keşmekeş ve rekabet, Muzafferüddin Şah’ın iktidar döneminin başlangıcında 1906’da Meşrutiyet devrimiyle sonuçlandı. Bu sonuç gerçi ulema ve tüccar sınıfının işbirliği yapması sürecini gerçekleştirmişti, ancak ulemanın toplumsal gücünün de bir göstergesiydi. Birinci Dünya Savaşı ve İran’ın Müttefikler tarafından işgali 17 yaşında olan Ahmet Şah’ın gücünü tamamen yitirtmişti. Ahmet Şah’ın saltanatı bırakma meyli Rıza Şah’ın Pehlevi devletini kurmasına yol açtı. Rıza Şah, ulemanın nüfuzunu azaltmak için sert önlemler alarak onları siyasetten

uzaklaştırdı. Fakat onları Şia fikhında devlet ve siyasette yeni fikirler ortaya çıkarmakta cesurlaştırdı. Bu sürecin de sonucunu 1979 devriminde görebiliriz.

Kaynakça

- Abbas, H. (2006). *en-Nahvu'l-Vâfi* (Vol. IV). Kâhire: Dâru'l- Maârif.
- Ademiyet, F. (1981). *Shoresh ber İmtiyaz Reji*. Tahran: Peyam.
- Ademiyet, F. (1983). *Amir Kebir ve İran*. Tahran: Kharezmi.
- Ademiyet, F. (2008). *İdeoloji-ye Nehzet-e Meşrutiyet-e İran [İran Meşrutiyet Devriminin İdeolojisi]*. Tahran: Gostere.
- Akyol, A. A. (2019). İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi. *Tarih Okulu Dergisi*,(XL), 145-170.
- Akyüz, E. (2001). Çocuk Hakları Sözleşmesinin Temel İlkeleri Işığında Çocuğun Eğitim Hakkı. *Milli Eğitim Dergisi*(151), 3-24.
- Algar, H. (1990). *Din ve Dolet der Doreye Qajar [Kacar Döneminde Din ve Devlet]* (2. Baskı ed.). (A. Seri, Trans.) Tahran: Tus Yayınevi.
- Amanet, A. (2006). *Kebleye Alem [Alemin Kiblesi]*. Tahran: Karnameh.
- Aşkar, M. S. (1995). *Mu'cem Ulûmi'l-Lüga*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ayan, S., & Memiş, U. A. (2012). Erken Çocukluk Döneminde Oyun. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(2), 143-149.
- Ayaydın, A. (2011). Çocuk Gelişiminde Bir Oyun Olarak Sanat ve Resim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 106(37), 303-316.
- Aydoğdu, H. (2009). Eğitimde İdeolojik Arayışlar: “Tek Tip İnsan” ve “Denge” Sorunsalı. *Küreselleşme Sürecinde Eğitim Sorunlarının Felsefi Boyutu* (pp. 500–509). Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları.
- Boucher, S., & Amery, J. (2009). Play and Development. In J. Amery, *Children's Palliative Care in Africa* (pp. 37-60). London: Oxford University Press.
- Bumin, T. (2012). Machiavelli Okumaları. In C. B. Akal, *Machiavelli, Makyavelizm, Modernite* (pp. 81-96). Ankara: Dost.
- Caferiyan, R. (2000). *Sfeviye der Arseye Din, Ferheng ve Siyaset [Safeviye Din, Kültür ve Siyaset Sahnesinde]* (Vol. I). Kum: Pejuheşkedeye Havze ve Daneşgah.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çelen, M. (2006). *Arapça'da Edatlar Lûgat ve Filolojik İnceleme*. İstanbul: Kalem.
- Dağı, İ. D. (2002). *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Deleuze, G. (2006). *Spinoza Üzerine On Bir Ders*. (U. Baker, Trans.) İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Deleuze, G. (2011). *Spinoza: Pratik Felsefe*. (U. B.-A. Nahum, Trans.) İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Dewey, J. (2013). *Deneyim ve Eğitim*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Ebenstein, W. (2001). *Siyaset Felsefesinin Büyük Düşünürleri*. (İ. Özel, Trans.) İstanbul: Şule Yayınları.
- Eminul-Devle, A. H. (1962). *Khaterat-e Siyasi-ye Eminul-Devle [Eminul-Devle'nin Siyasi Hatıratı]*. Tahran: Amir Kebir.
- Enbârî, E.-B. (2002). *el-İnsâf fi Mes'el-il Hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı.

- Ergün, M. (1980). Oyun ve Oyuncak Üzerine - I. *Milli Eğitim*, 1(1), 102-119.
- Etemadulsaltane, M. H. (1988). *Meratul Beldan* (Vol. I). (A. N. Moheddes, Ed.) Tahran: Tahran Üniversitesinin Yayın Merkezi.
- Fâris, İ. (1998). *es-Sâhibi fî Fıkhi'l-Luga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Floor, W. (2011). *Nezame Ghazaei der Asre Kaçar ve Pehlevi*. (H. Zandiye, Trans.) Kum: Pejoheshghahe Hoze & Daneshghah.
- Foran, J. (1998). *Moqavemete Shekenende*. Tahran: Rasa Yayınları.
- Fransez, M. (2012). *Spinoza'nın Taosu & Akıllı İnançtan İnançlı Akla*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Gasco, G. (2009). Tasarım Atölyelerini Deneyimlemek Mimarlık Eğitiminin Öteki Yüzü. *Dosya*(15), 36-41.
- Ghanimi, A. R. (1985). *Tarikhe Daneshgahaye Bozorge İslami*. (N. Kasaei, Trans.) Tahran: Yazdan.
- Ğalâyinî, M. b. (2005). *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye* (Vol. II). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Habibabadi, M. A. (1958). *Mekarem ul Asar*. İsfahan: Kemal.
- Hurûfu'l-Me'ânî fil Kur'ânî'l- Kerîm. (1996). *eş-Şerîf, Muhammed Hasan*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Hurwitz, S. C. (2002). To Be Successful—Let Them Play! *Childhood Aducaation*, 79(2), 101-102.
- İbn Akîl, A. b. (1980). *Şerh-u İbn-i Akil 'alâ Elfiyye İbn. Mâlik*. Kâhire: Dâru't-Türâs.
- İbn Manzûr. (2010). *Lisânu'l-'Arab*, (Vol. X). Beyrût: Dâru Sâdır.
- İbn Yaîş, İ. A.-M. (tsz). *Şerhu'l-Mufasssal* (Vol. I). Mısır: İdâre Tıbbâ'a el-Menziliyye.
- İhbariyye*. (2019, 08 16). Retrieved 08 15, 2020, from Daneshnameye Fereq-q Eslami [İslam Fırkalarının Ensiklopedisi]: <http://www.wikiferaq.org/index.php/%D8%A7%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D9%87>
- İsfehânî, E. K.-H.-M.-R. (tsz). *el-Müfredât fî Garibi'l-Kurân*. Beyrut: Dâru'l-Mârife.
- Kadiver, M. (2008). *Nezeriyehay-e Dolet der Fekh-e Shie [Şia Fıkında Devlet Teorileri]*. Tahran: Ney Yayınevi.
- Kadiver, M. (2019, Mart 18). *Foqehaye Monker-e Velayet-e Fakih [Velayet-e Fakih-i İnkâr Eden Ulema]*. Retrieved Ağustos 3, 2020, from Mohsen Kadiver Official Website: <https://kadivar.com/17017/>
- Kasravi, A. (1984). *Tarikh-e Meşrutey-e İnan [İnan'ın Meşrute Tarihi]* (Vol. I). Tahran: Amir Kebir.
- Katouzian, N. (2003). *Kanune Madani der Nezme Hukuke Kununi [Kanuni Hukukta Medeni Kanun]*. Tehran: Mizan.
- Komisyon. (2009). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi - Oyun Etkinliği I*. (MEGEP, Ed.) Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Luc Ferry-Renault, A. (2015). *Siyaset Felsefesi*. (M. Ertuğrul Cenk Gürcan-Erşan, Trans.) İstanbul: Dergah.
- Luchasse, F. D. (2012). *Machiavelli ve Spinoza'da Çatışma, Güç ve Çokluk*. (O. Güler, Trans.) İstanbul: Otonom Felsefe.
- Machiavelli, N. (2000). *Seçme Yazılar*. (H. Köse, Trans.) Ankara: Öteki Yayınları.
- Machiavelli, N. (2002). *Prens*. (M. Satıcı, Trans.) İzmir: İlya Yayınevi.
- Machiavelli, N. (2006). *Prens*. (H. Mutluay, Trans.) İstanbul: Bordo-Siyah.
- Machiavelli, N. (2009). *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler*. (A. Tolga, Trans.) İstanbul: Say yayınları.
- Mafi, H. M. (1985). *Mukaddemat Meshrutiyet*. Tahran: Ferdosi.
- Makki, H. (1949). *Zendeganiye Amir Kebir*. Tahran: Dunyaye Kitab.
- Mangır, M., & Aktaş, Y. (1993). Çocuğun Gelişiminde Oyunun Önemi. *Yaşadıkça Eğitim*(26), 14-18.
- Mayo, P. (2011). *Gramsci, Freire ve Yetişkin Eğitimi - Dönüştürücü Eylem Fırsatları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

- Mehmet Ali Ağaogulları, L. K. (2013). *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Milteer, R. M., Ginsburg, K. R., & Mulligan, D. A. (2012). The Importance Of Play In Promoting Healthy Child Development and Maintaining Strong Parent-Child Bond: Focus On Children In Poverty. *Pediatrics*, 129(1), 204-2013.
- Mînâ, e.-H. M. (2009). *en-Nevâsîh el-Harfîyye fî's-sülûsül-evvel min sahih el Buhârî*. Sûdan: Câmia Ümm Dermân İslâmiyye Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Mostofi, A. (2007). *Sherh-e Zendegani-ye Man, Traikh-e Edari ve Ejtemaei-ye Doreye Kaçar [Benim Hayatım, Kaçar Döneminin İdari ve Toplumsal Tarihi]* (Vol. 1). Tahran: Hermes Yayınları.
- Mostofi, H. (1339 (1997)). *Nezhet Ul Qulub* (Yeni Baskı ed.). (M. D. Siyaqi, Ed.) kazvin: Taha.
- Murâdî, e.-H. İ. (1992). *el-Cened-Dâni fî Hurûfî'l-Meânî*. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye.
- Müberred, E. ' (1994). *el-Müktedâb* (Vol. II). Kâhire: Lecnetü İhyâ et-Türâs el-İslâmî.
- Nadermirza, Ş. (1981). *Tarikh ve Jografiyeye Darulsaltane-ye Tebriz [Saltanat Diyarı Olan Tebriz'in Tarih ve Coğrafyası]* (3. Baskı ed.). Tahran: İkbâl.
- Natik, H. (1989). *İran der Rahyabi-ye Ferhangî [İran Kültürel Yol Bulmada]*. Paris: Khaveran Yyanevi.
- Natik, H. (1994). *Bazerganan der Dado Seted ba Bank Şahi ve Qerardade Tenbaku [Tenbaku Anlaşması ve Bank Şahiyle Alış Veriş Yapan Tüccarlar]*. Paris: Khaveran.
- Niemann, H. (1991). Oyuncağın Gelişim Tarihi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(1), 55-61.
- Nizam-ülMülk, K. (1961). *Siyaset Nameh*. (H. Darke, Ed.) Tehran: Bungehahe Tercume ve Neshre Kitab.
- Oruç, H. (2015). İmamet İnancı ve Şia Fırkalarındaki Farklı Yorumları. https://www.researchgate.net/publication/314100529_Imamet_Inanci_ve_Sia_Firkalarindaki_Farkli_Yorumlari, 1-15.
- Pakravan, E. (1998). *Ağa Muhammed Han Kaçar*. (J. Efkari, Trans.) Tahran: Cami.
- Pakravan, E. (1999). *Abbas Mirza Şahzadeh-ye Eslah Teleb [Abbas Mirza Reformist Bir Şehzade]*. (S. Ruhi, Trans.) Tahran: Neşre Tarih İran.
- Qasemi, P. E. (1998). *Madares Jadid der Doreye Qajar*. Tahran: Merkeze Nashre Daneshgahi.
- Râzî, M. b. (tsz). *Muhtâru's-Sıhah*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye.
- Razon, N. (1985). *Okul Öncesi Eğitimde Oyunun, Oyunda Yetişkinin İşlevi*. Retrieved Ocak 6, 2015, from Ekipnormarazon Web Sitesi: <http://www.ekipnormarazon.com/makale-detay/okul-oncesi-egitimde-oyunun-oyunda-yetiskinin-islevi>
- Rummânî, e.-İ. E.-H. (2005). *Meânî'l-Hurûf*. Şam: el-Mektebetül'-Asriyye.
- Sabbân, A. M. (tsz). *Hâşiyetü's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî alâ Elfiyeti İbn Mâlik* (Vol. I). Kâhire: Mektebetü't-Tevfikîyye.
- Sağlam, H. (2009). Eğitim Aracı Olarak Bir Bölü On. *Dosya*(15), 42-47.
- Sariulkalem, M. (2011). *Eqtedargeraye İrani der Asr-e Kaçar [İran'da İktidarçılık]*. Tahran: Forozan.
- Scruton, R. (2002). *Düşüncenin Ustaları "Spinoza"*. (C. Atilla, Trans.) İstanbul: Altın Kitaplar.
- Selman, A. C. (2003). *Mevsûat-u Me'âni'l-Hurûfîl-'Arabiyye*. Ammân: Dâr'u Usâme.
- Sepehr, M. T.-e. (1998). *Nasekh-ul Tavarikh Tarikh-e Kajariye [Kaçarların Tarihi]* (Vol. 1). (C. Kşyanfer, Ed.) Tahran: Asatir.
- Shamim, A. A. (2008). *İran der Dore-ye Kaçar [İran Kaçar Döneminde]* (2. Baskı ed.). Tahran: Behzad.
- Sibeveyhî. (1984). *el-Kitâb* (Vol. I). Kâhire: Mektebetü'l-Hancî.
- Smith, S. (2003). *Spinoza's Book of Life: Freedom and Redemption in Ethics*. New Haven and London: Yale University Press.

- Spinoza. (2004). *Etika*. (H. Z. Ülken, Trans.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza. (2008). *Kötülük Mektupları*. (A. Nahum, Trans.) İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Spinoza. (2014). *Mektuplar*. (E. Ayhan, Trans.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. (2009). *Politik İnceleme*. (M. Erşen, Trans.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. (2010). *Teolojik-Politik İnceleme*. (R. E. Cemal Bali Akal, Trans.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Strauss, L. (1958). *Thoughts on Machiavelli*. Illinois: The Free Press.
- Strauss, L. (1959). *Spinoza: Seminar On The Theological-Political Treatise*. Chicago: University of Chicago.
- Suyûtî, C. (1987). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv* (Vol. II). Şam: Mecmâ el-Lügatü'l-Arabiyye.
- Suyûtî, C. (1992). *Hem'ul Hevêmi' fi Şerhi Cem'ul-Cevêmi'*, (Vol. II). Kuveyt: Müessesetü'r-Risâle.
- Şerîf, M. H. (1996). *Hurûfu'l-Me'ânî fil Kur'ânî'l-Kerîm*,. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Tallâk, Y. H. (2006). *en-Nevâsîh ve Eserühê't-Terkîbiyyü ve'd-Delâliyyü*,. Karak: Mûte Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- 'Ubeyde, F. (2001). *Lêkinne fi'l Kur'ânîl-Kerîm Dirâsât Terkîbiyye ve Delâliyye*, . Cezâyir: Cezâyir Üniv. Dil Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Ulugöl, F. (2013). *Arap Dilinde Harfler*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Verrâk, E.-H. M. (1999). *'İlelu'n-Nahv*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Yıldırım, A. (2009). Diyalog Temelli Eğitim Anlayışında Paulo Freire Örneği. *Uluslararası Eğitim Felsefesi Kongresi* (pp. 638-648). Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yolcu, M. (2012). , Kur'an-ı Kerim'de "Lealle لَعْلَع" Sözcüğünün Anlamlandırılması,i, 3(2), . *İ.Ü.İ.F. Dergisi*, 3.
- Zebîdî, e. H. (1986). *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Vol. XXIII). Kuveyt: Hükümetü'l-Kuveyt.
- Zeccâcî, E.-K. A. (1984). *Kitâbu'l-Cümel fi'n-Nahv*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zelyüt, S. (2012). Makyavelyen Virtue. In C. B. Akal, *Machiavelli, Makyavelizm ve Moderite* (pp. 51-63). Ankara: Dost.
- Zemahserî. (2001). *Şerhu'l-Mufassal* (Vol. I). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Zerkeşi, B. M. (2008). *el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân* (Vol. IV). Kâhire: Dârü't-Türâs.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 06.10.2020 | Kabul Tarihi: 17.12.2020

DİN VE SOSYAL SAPMA: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA *

Fatma Takmaz DEMİREL

Dr, Yeşilyurt SYDV Başkanlığı
ftm.hkmhn@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3447-3394>

Atıf / Citation:Demirel F. T. (2020).Din ve Sosyal Sapma: Üniversite Öğrencileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 468-492.

Öz

Türkiye’de din ve suç arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar Batı ülkeleri ile kıyasladığında sınırlı sayıdadır. Bu çalışma ile iki amaç güdülmektedir: İlki, bu çalışma ile İslam ve suç/sosyal sapma arasında bir ilişkinin olup olmadığı, şayet var ise ilişkinin *suçu önleyici* yönde olup olmadığının tespit edilmesidir. İkinci amaç ise, Durkheim’dan etkilenerek Stark tarafından oluşturulmuş olan “ahlaki/dini topluluk tezi” çerçevesinde Türkiye’de İslam-suç ilişkisini incelemektir. Bu amaçlar doğrultusunda Malatya İnönü Üniversitesi’nde öğrenim gören öğrencilerin iki fakülte türü üzerinden karşılaştırmalı nicel analizleri yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Araştırma ile öncelikle korelasyon analizi ardından ise çoklu doğrusal/ klasik regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen araştırma sonuçlarına göre, İslam ve suç/ sosyal sapma arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani, İslam dininin suç/ sosyal sapma üzerindeki etkisi azaltıcı (engelleyici) yöndedir. Daha da önemlisi ve bu tezin odağı olan, dinin suç üzerindeki etkisinin içinde yaşanan topluluğun dindarlık/ahlaki derecesine bağlı olmadığı tespit edilmiştir. Kısacası, ahlaki topluluk teorisinin aksine,

* Bu makale Fatma Takmaz Demirel’in Prof. Dr. Özden Özbay danışmanlığında Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde 2020’de tamamladığı İslam Suçu Önler Mi? Ahlaki Topluluk Tezi Çerçevesinde İnönü Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Nicel Analiz başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

yaşanılan ortamın dindarlık derecesi bireyi suç/ sosyal sapma davranışına yönelmede azaltıcı veya vazgeçirici bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki Topluluk Tezi, Din, Sosyal Sapma, Suç, Üniversite

RELIGION AND SOCIAL DEVIATION: A SOCIOLOGICAL STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

The number of studies focusing on the relationship between religion and crime in Turkey is limited when compared with Western countries. With this work, two goals are pursued: First, whether there is a relationship between this study and Islam and crime / social deviation, If there is, it is to determine whether the relationship is in a preventive way or not. In this sense, the second goal is to examine the crime-Islamic relations in Turkey which the framework of "moral community thesis" created by Stark influenced by Durkheim. Within these two purposes, comparative quantitative analyzes were made on two faculty types on students studying at Malatya İnönü University. The survey was used as a data collection tool. With the research first correlation analysis was performed, and then multiple linear / classical regression analysis was performed. According to the results of the research, there is a negative relationship between Islam and crime / deviation. In other words, the effect of the religion of Islam on crime / deviation is in a decreasing (preventive) direction. More importantly, it has been determined that the focus of this dissertation does not depend on the degree of religious /moral community in which the impact of religion on crime is experienced. In short, contrary to the moral community theory, it was seen that the degree of piety of the living environment did not have a reducing or dissuasive effect on the individual towards criminal /social deviation behavior.

Keywords: Moral Communities Thesis, Religion, Social Deviation, Crime, University

GİRİŞ

Disiplinlerarası bir konu olan, suç ve dindarlık tartışmalarının tarihi her ne kadar ilk çağlara kadar uzansa da çağdaş suç teorileri içerisinde dâhil edilmesi yenidir. Bu anlamda, Hirshi ve Stark'ın (1969) "Hellfire and Delinquency" adlı çalışması bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan suç kuramları öncelikle insan davranışlarının biyolojik ve psikolojik yönüne odaklanmış daha sonra ise sosyal çevrenin toplum üzerinde etkili olduğu düşünülerek odağını değiştirmiştir (Gelles ve Levine, 1999). 1930 yılından bu yana ise dinsel katılım, dinsel bağlılık, dinsel inanç ile suç/sapma arasındaki ilişkiyi tespit etmek için kriminologlar ve sosyologlar tarafından sayısız çalışma yapılmıştır (Kızmaz, 2005:190).

Suç kavramı Dönmezer ve Erman tarafından "ceza tehdidini taşıyan bir kanunda yazılmış tarife uygun ve hukuka aykırı fiil" şeklinde tanımlanmaktadır (akt. Akalın, 2013:52). Köksal ve Elish ise suçu; "suç anlama ve isteme yeteneğine (isnat yeteneğine) sahip bir şahsın kusurlu iradesinin yarattığı icrai ve ihmali bir hareketin meydana getirdiği, yasadaki tanıma uygun, hukuka aykırı ve yaptırım olarak bir cezanın veya güvenlik tedbirlerinin uygulanmasını gerektiren bir fiil" olarak ifade etmektedir (2011:3). Sosyal sapma ise örf-adet kuralları ve din-ahlak kuralları içerisinde yer alan bir kavramdır. Tüm sapmalar suç olamayacağı gibi tüm suçlar sapma olarak nitelendirilir (Yücel, 2004; İçli, 2007). Suç davranışı yasalarla kontrol edilirken sosyal sapma davranışı toplumsal normlar ve kurullarla denetlenmektedir. Suç toplumsal normlarla birlikte ifade edilmiş ve yasalarda yer almış durumları ifade etmektedir. Sapkınlık ise en genel haliyle bireyler tarafından kabul edilmiş normlara, değerlere uyum göstermeme durumu olarak tanımlanabilir.

Din ise bireyin davranışlarında etkin rol oynayan bu nedenle toplumun şekillenmesi ve insan davranışlarının kontrol edilmesinde işlevsel bir role sahip olan değerler bütünüdür. Din bireyin yol haritasıdır. “Din, hayatın nihai anlamını öğretmek, varoluşun daha geniş açılı tahlilini yapmak için vardır. Din varlığın nereden geldiğini, varoluşun anlamını, burada bulunmamızın amacını, varlığın nereye doğru akacağını anlatmaktadır” (Bardakoğlu, 2017:58). Turner (1995) dini; toplumsal dünyayı anlaşılabilir kılan ve bireyleri toplumsal düzene otoriterce bağlayan kurumlar ve süreçler olarak tanımlar. Din, birçok insanın hayatında önemli bir yere sahiptir ve suçun nedenlerini ve davranışları şekillendirmede güçlü bir rol oynamaktadır (Durrant ve Poppelwell, 2017). Durkheim’e göre dinin ana işlevi sosyal uyum ya da grup dayanışması sağlıyor olmasıdır. Birşeyi kutsal yapan şey kolektif olmasından gelmektedir. Bireysel olan şeyler bu özelliğe sahip olmadığından (yani kolektif olmadığından) uygun görünmez. Totemler kutsaldır çünkü içinde kolektiflik vardır. Totemlere ibadet ederken klan başka bir arayış içinde değildir ve bağlı bulunduğu toplum içinde kurallara sadık bir şekilde hareket eder. Modern toplumlarda Tanrı da benzer bir işlevi yerine getirir. “Kilise” adı verilen tek bir ahlaki topluluk tarafından inançlar ve uygulamalar gerçekleştirilir (Durkheim, 1995). Durkheim dini bireysel değil toplumsal olarak ele almış ve sosyal düzenin korunması ve ortak değerlerin meydana gelmesinde önemli bir etken olduğunu çalışmalarında vurgulamıştır. Özellikle dinin intihar eylemleri ve suçluluk üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir (Kızmaz, 2005:190). İnsan hayatında önemli bir yere sahip olan din, bireylerde sağladığı “kendi kendini kontrol etme, sosyal bağlanma, gerilimi azaltma ve caydırıcılık” gibi psikolojik yaptırımlarla suç bilimcilerin olduğu kadar, psikologların, sosyologların ve hukukçuların ilgisini çekmiştir (Durrant ve Poppelwell, 2017: 55-89). Dindar insanlar, dindar olmayan insanlara göre, kabul gören davranışları yapmaktan dolayı daha fazla yarar elde etme beklentisi içerisindedir ve onlar için sosyal sapmanın veya suçun getireceği zarar daha yüksektir. Bu anlamda cezadan kaçıp ödüle yönelmek, dindar insanları, dindar olmayan insanlara göre, daha az sapmaya veya suça yöneltmektedir (Özbay, 2007.3). “Allah korkusu”, “Allah”tan utanma”, “cehennem korkusu” ve “cennet ödülü” gibi duygu biçimlerinin, insanları suç işlemekten caydırmaktadır (Kızmaz, 2005:210).

Stark ve arkadaşları (1982) İslam dininin güçlü bir ahlaki topluluk duygusu geliştirdiğini ve dinin yaptırımlar yaratan sosyal bir güç olduğunu ve bunun suç oranının azalmasına katkıda bulunduğunu iddia etmektedirler. Serajzadeh (2001-2002) uluslararası suç istatistikleri verilerine göre İslam ülkelerindeki suç oranlarının daha düşük düzeyde gerçekleştiğini ve bunun sebebi olarak da bu ülkelerde benimsenen ve uygulanan İslam inancı ve pratiğinin etkili olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Ortadoğu ülkelerinde suç oranlarının düşük olması iki genel faktör başlığı altında çözümlenebilir. Birincisi suç oranları üzerinde pozitif tarzda etki edecek gelişme düzeyinin düşük gerçekleşmesi ve ikincisi ise İslam ceza hukukunun katı oluşudur.

1. AHLAKİ TOPLULUK TEZİ

Suç araştırmalarında din etkeni önemli bir yere sahiptir. Suçluluğu önlemenin bir aracı olarak kullanılan din olgusu din suç ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda temel bir argüman olarak kabul edilmektedir. Birçok çalışmada dinin çeşitli türlerde suç ve sapkın davranışlarla negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Cochran ve Akers, 1989; Johnson ve Jang, 2011). Bazı araştırmacılar din ve suç ilişkisinin hem dindarlık hem de suç davranışlarının bireyin tamamen nörolojik yatınlığına bağlı olduğunu bu nedenle de din ile suç/sapma arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını ileri

sürmüşlerdir (Cochran v.dğr, 1994; Ellis ve Peterson, 1996). Bununla birlikte, bazı çalışmalar dindarlığın bireysel sapkınlığı ve suçu etkilediği hipotezine destek sağlamamaktadır (Adamczyk ve Hayes, 2012; Finke ve Adamczyk, 2008; Stack ve Kposowa, 2011). Dinin suç/sosyal sapma üzerinde etkisinin pozitif olduğunu tespit eden çalışma sayısı oldukça azdır. Burkette ve White (1974) tarafından ABD'nin Kuzeybatı pasifikte yapmış olduğu çalışma ile dinin uyuşturucu ve alkol kullanımı üzerindeki etkisinin pozitif düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Cadwick ve Top (1993) tarafından yapılan bir çalışma ile dindarlığın azaldığı bölgelerde suçluluğun azaldığını, dinin suçluluğu artırmada etkili bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Lombroso (1911) ise ateistler üzerine yaptığı çalışma ile ateistlerin fazla olduğu toplumlarda daha az suçlunun olduğunu tespit etmiştir.

Travis Hirschi ve Stark (1969)'ın "Hellfire and Delinquency" başlıklı çalışması Amerika Birleşik Devletleri California eyaletinde yapılmış ve çalışmada dinin suç üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın hemen ardından yapılan dört çalışmanın üçünde dindarlık ve suçluluk arasında anlamlı negatif ilişki bulunurken (Albrecht, Chadwick ve Alcorn, 1977; Higgins ve Albrecht, 1977; Rhodes ve Reiss, 1970) sadece birinde ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular akademik camiada merak uyandırmış böylece bu konu ile ilgili farklı yerlerde bir dizi çalışma yapılmıştır. Din bazı bölgelerde suç/sosyal sapma üzerinde belirleyici bir etken iken, bazı bölgelerde hiçbir etkisinin bulunmayışı sosyologları bu konu üzerine yoğunlaştırmıştır. Sonunda, Stark ve meslektaşları çelişkili sonuçların (negatif ilişki, pozitif ilişki veya ilişki yok) sebebinin çalışılan topluluğun 'ahlaki yapısında olduğunu tespit etmişlerdir (Johnson ve Jang, 2011: 118).

Stark'ın ahlaki topluluk hipotezi, dinin yalnızca ahlaki topluluklardaki suçluluğu başarıyla caydırdığını öngörüyordu. Seküler toplumlarda ise dindarlığın etkisi çok az olduğundan veya hiç olmadığından dinin suçluluk üzerinde azaltıcı etkisi bulunamamıştır (Stark, 1996). Bireyin içinde yaşadığı toplum genel olarak dindar değilse yani dini değerleri çok benimsememişse, bireyin tek başına dindar olması onları bazı davranışlardan uzak tutmak için yeterli değildir. Dindar bir gencin arkadaşları dindar değilse, o arkadaşlarıyla bir araya geldiğinde dini değerlere göre hareket etmeyip, arkadaşlarının sahip olduğu davranışlara göre hareket edecektir. Bu nedenle, dindar birey arkadaşları ile aynı düzeyde hareket edeceğinden, dindar olması sapkın davranış göstermesini engellemeyecektir. Durkheim'e dayanarak Stark ve meslektaşları dindarlığın bireysel bir bağlamdan ziyade sosyal bir bağlamda ele alınması gerektiğini ve dindarlığın sadece kültürel alanın hâkim olduğu ekolojik çevrelerde sapkın davranışları engellediğini düşünmüşlerdir (Sturgis ve Baller, 2012). Yani, dindar bir birey inançlarını ve ibadetlerini gerçekleştireceği bir gruba dâhil olduğunda (arkadaşlık ağı, okul vb.) dini davranışlarını pekiştirmiş olacaktır. Toplumsal olarak kabul edilmiş dindarlık, özünde bireyin kişisel inanç ve düşüncelerine ışık tutar. Dindar birey dini eleştiren grubun içine girdiğinde ise zamanla dini düşüncelerini unuttur ya da gizlemek zorunda kalır (Regnerus, 2003).

Ahlaki/dini topluluk tezi ile yapılan bazı çalışmalar toplumsal dindarlığın bireysel suç ya da sapma üzerinde güçlü bir negatif ilişki olduğunu tespit etmiştir (Benda, 1995; Brownfield ve Sorenson, 1991; Johnson, Larson, Jang ve Li, 2000; Tittle ve Welch, 1983). Bazı çalışmalar ise dinin suç/ sosyal sapma üzerinde sadece zayıf veya önemsiz bir negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Bahr, Hawks ve Wang, 1993; Cochran, Wood ve Arneklev, 1994). Bazı çalışmalar ise Stark'ın ahlaki/dini topluluk tezi için destek bulamamıştır (Tubergen v.dğr, 2005; Welch v.dğr,

1991; Bahr ve Hoffmann, 2008). Çok az çalışma ahlaki/ dini topluluk tezi kullanarak dinin suç üzerinde pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmiştir (Title ve Welch, 1983).

İslam dini ve suç arasındaki ilişkiyi test eden çok az çalışma bulunmaktadır (Groves, Newman ve Corrado, 1987; Helal ve Coston, 1991; Serajzadeh, 2001-2002; Stark, 2001). Türkiye’de de din/dindarlık ve suç/sapma ile ilgili olarak yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlı düzeydedir (Özbay, 2005; 2007; 2015; Kızmaz, 2010; Koç, 2011; Kenevir, 2015; Taş ve Gürler, 2011). Din ve sosyal sapma ilişkisi ise ne yazık ki Türk din-sosyal sapma literatüründe hak ettiği yeri alamamış, İslam dini ve sosyal sapma ilişkisi sosyal sapma sosyolojisi alanında son derece kısır kalmış bir alanı teşkil etmektedir (Özbay, 2007:2). 1944’ten 1981’e kadar yapılan çalışmaların hiçbiri doğrudan din ve suç ilişkisi üzerinde duran çalışmalar değildir. Genelde yapılan çalışmalar din ile ilgili olarak birkaç soruyu içermektedir ve suçluların profilini saptamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır (Kızmaz, 2010:34). Bu nedenle yapılan çalışmalar dinin suç üzerindeki etkisinin “yönü” (negatif veya pozitif) ve “etki büyüklüğü” (istatistiki katsayıların büyüklük derecesi) konularında bilgiler vermemektedir (Özbay, 2007; 2015). Bu kapsamda Özbay’ın (2015) yapmış olduğu çalışma bize bu konuda ışık tutmaktadır. İslam’ın suç üzerindeki etkisinin olup olmadığını tespit etmek için yapılan bu çalışma ile elde edilen bulgular, İslam’ın suç üzerindeki etkisinin düşük ve negatif düzeyde olduğu, fiziki şiddet üzerinde etkisinin olmadığı ve alkol kullanma üzerinde daha caydırıcı etkiye sahip olduğu yönündedir. Bu çalışma İslam’ın suç ile ilişkisini doğrudan incelemesi bakımından ayrıcalıklı görünmektedir ve literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Özetle bu çalışma ile bizim çıkış noktamız dinin suç üzerindeki etkisini “Ahlaki/dini Topluluk Tezi” çerçevesinde test ederek literatürdeki boşluğu doldurmaktır. Türkiye’de böyle bir çalışmanın yapılmamış olması ve dinin suç üzerindeki etkisinin ne olduğu meselesi üzerine oluşan merak bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir. Bu çalışma ile literatüre şu yönlerden katkıda bulunulması amaçlanmaktadır: Birincisi, din-suç/sapma ilişkisinin yönü (“negatif” olup olmadığı) keşfedilmeye çalışılacaktır. İkincisi, beklenen “negatif” ilişkinin dini veya seküler ortamlara göre farklılıklar gösterip göstermediği öğrenilmeye çalışılacaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Hipotezleri ve Varsayımları

Bu çalışmada iki temel hipotez bulunmaktadır:

Hipotez 1 (H1): İslamın (genel ve spesifik bir grup dini bağımsız değişkenlerin) suç/sosyal sapma davranışları (genel suç/ sosyal sapma, fiziki şiddet, psikolojik şiddet) üzerindeki etkileri negatiftir. Yani İslama olan inanç veya pratikler arttıkça, suç/ sosyal sapma azalır.

Hipotez 2 (H2): İslamın suç/sosyal sapma davranışları üzerindeki birey düzeyli etkileri “ahlaki/dini topluluk/grup” ortamında (İlahiyat Fakültesi), görece daha seküler ortama göre (Fen Edebiyat, İktisadi ve İdari Bilimler, Hukuk, Mühendislik, İletişim Fakülteleri) daha fazladır.

Araştırmanın varsayımları ise; ilki dini eğitimlerin yoğun olarak verildiği ve öğrencilerin çoğunluğunun imamhatip ortaöğretim mezunu olması nedeniyle İlahiyat Fakültesini muhafazakâr, diğer fakülteleri ise seküler olduğu varsayılmıştır. İkincisi ölçme araçlarının (indeksler, envanterler,

ölçekler vs.) ölçülmek istenen olguyu yeterince ölçtüğü varsayılmıştır. Üçüncüsü katılımcıların samimi duygularla anketi cevapladığı varsayılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Malatya İnönü Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans öğrencileridir. Araştırmanın örneklemini ise 6 fakültede öğrenim gören ve 14,851 öğrenci arasından rastgele seçilmiş toplam 2,005 öğrenciden oluşmaktadır. İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören toplam 776 öğrenci ve diğer fakültelerde (Fen Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, İletişim Fakültesi) öğrenim gören toplam 1,229 öğrenciye anket uygulanmıştır. Eksik kodlama, ankete cevap vermeyi reddetme, abartılı, eksik veya dürüst olmayan cevaplar verme vb. nedenlerden dolayı 52 adet anket analize dahil edilmemiştir.

Araştırma anketi 2018-2019 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde ilgili üniversitedeki yukarıdaki fakültelerde yeralan her bir bölümde öğrenim gören ve araştırmanın yapıldığı tarihlerde okulda bulunan öğrencilerden, gönüllü olarak katılmak isteyenlere uygulanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmaya katılanların kendilerinin okuyup-cevaplandığı anket türü kullanılmıştır. Araştırma hipotezleri ile ilişkili olarak anket 3 genel konudan oluşmaktadır:

2.3.1. Bağımlı Değişkenler

Bu araştırmanın üç bağımlı değişkeni bulunmaktadır ve şunlardır: *Genel suç/sosyal sapma, psikolojik taciz, fiziki şiddet*. Suç/sosyal sapmaya konu olan bazı sorular uluslararası kabul edilmiş bilimsel çalışmalardan elde edilmiştir (Elliott ve Ageton 1980). Bu bölümde *fiziki şiddet, psikolojik taciz* gibi suç/sosyal sapma davranışları yer almaktadır. Bu kısım 22 sorudan oluşmaktadır.

Genel suç/sapma indeksi ("Cronbach alpha," $\alpha=.85$) 22 suç/sosyal sapma sorusundan oluşmaktadır: Okulun eşyalarına zarar vermek; öğretmen, öğrenci ya da okuldan izin almadan bir şeyler almak (kitap, kalem vb.); bir kimseye hakaret etme ve sövme gibi davranışlarda bulunmak; şantaj yapmak; tehditle birinden birşey istemek; herhangi birine fiziki zarar vermek; herhangi birine psikolojik zarar vermek; arkadaşları istemediği halde şakalaşmak; öğretmene karşı zor kullanmak; öğrenciler üzerinde zor kullanmak; herhangi birine fiziksel tacizde bulunmak; çete kavgalarında yer almak; bıçak, sopa gibi aletler taşımak; bali, tiner vb. kullanmak; uyuşturucu, hap, bonzai vb. kullanmak; intihara niyet etmek veya düşünmek; kumar oynamak; özürü olmaksızın dersleri boşvermek veya derslere girmemek, özürü olmaksızın okulu boşvermek veya okula gitmemek; sınavlarda kopye çekmek, kopya yardımıyla bulunmak veya kopya yardımı almak; bir hesabı (facebook, instagram) veya okuldaki bir bilgisayarın şifresini izinsiz kırmak; Cevap şıkları ve kodlamaları (parantez içinde) şu şekildedir: *hiç* (1), *1 veya 2 kez* (2), *3 veya 5 kez* (3), *6 veya 9 kez* (4), *10 veya daha fazla* (5). Bu 22 sorudan genel suç/sapma indeksi oluşturuldu: Genel suç/sapma indeksinin yüksek değerleri, yüksek suç/sapmaya karşılık gelmektedir.

Psikolojik taciz indeksi ($\alpha=.72$) şu sorulardan oluşmaktadır: "Bir kimseye hakaret etme ve sövme gibi davranışlarda bulunmak", "Şantaj yapmak", "Tehditle birinden birşey istemek",

“Herhangi birine psikolojik zarar vermek”, “Arkadaşların istemediği halde şakalaşmak” sorularından oluşturuldu. Yanıt şıkları ve kodlamaları (parantez içinde) şu şekildedir: *hiç* (1), *1 veya 2 kez* (2), *3 veya 5 kez* (3), *6 veya 9 kez* (4), *10 veya daha fazla* (5). Psikolojik taciz indeksinin yüksek değerleri, yüksek tacize karşılık gelmektedir.

Fiziki şiddet indeksi ($\alpha = .78$) şu soruları içermektedir: “Okulun eşyalarına zarar vermek”, “Herhangi birine fiziki zarar vermek”, “Öğretmene karşı zor kullanmak”, “Öğrenciler üzerinde zor kullanmak”, “Herhangi birine fiziksel tacizde bulunmak”, “Çete kavgalarında yer almak”, “Bıçak, sopa gibi aletler taşımak” sorularından oluşturuldu. Cevap şıkları ve kodlamaları (parantez içinde) şu şekildedir: *hiç* (1), *1 veya 2 kez* (2), *3 veya 5 kez* (3), *6 veya 9 kez* (4), *10 veya daha fazla* (5). Fiziki şiddet indeksinin yüksek değerleri, yüksek fiziki şiddete karşılık gelmektedir.

2.3.2. Bağımsız Değişkenler

Bu araştırmada şu 17 bağımsız değişken kullanıldı: genel din, dinin önemi, kendini dindar görme, ilahi korku, aile dindarlığı, sosyal çevre dindarlığı, İslami ahlak, İslamla özdeşleşme, dini başetme, İslami sorumluluk, içsel dindarlık, dışsal dindarlık, İslamın biricik din olması, cezalandırmayı yeniden değerlendirme indeksi, suç/sapma davranışını dinen onaylamama indeksleri ve kabir ziyareti, Kur’an kursuna gitme. Din soruları ağırlıklı olarak Abu-Raiya’nın “Din Ölçeği Soruları” ndan alınmıştır (Abu Raiya, Pargament, Mahoney ve Stein 2008). Bu kısım 46 sorudan oluşmaktadır.

Genel din indeksi (“Cronbach alpha,” $\alpha = .96$): Bu indeks aşağıdaki tüm din soruları önce “standardize” edildi (ortalaması= 0, standart sapması= 1) ve ardından genel din indeksi oluşturuldu (46 sorudan oluşmaktadır).

Dinin önemi: Bu değişken “Din hayatınızda ne kadar önemli?” sorusu ile ölçüldü. Bu sorunun cevabı ve şıkları 1 (hiç) ve 10 (tamamen) arasında değişen bir ölçek ile ölçüldü.

Kendini dindar görme: “Kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz?” sorusu ile ölçüldü. Bu sorunun cevabı ve şıkları 1 (hiç) ve 10 (tamamen) arasında değişen bir ölçek ile ölçüldü.

İlahi korku indeksi ($\alpha = .77$): Şu 2 sorudan oluşmaktadır: “Allahtan ne derece korkarsınız?”, “Cehennemden ne derece korkarsınız?”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: Hiç (1), biraz (2), oldukça (3), tamamen (4). İndeksin yüksek değerleri, daha fazla ilahi korkuya karşılık gelmektedir.

Aile dindarlığı indeksi ($\alpha = .78$): Şu 3 sorudan oluşturuldu: “Anneniz ne kadar dindardır?”, “Babanız ne kadar dindardır?”, “Kardeşleriniz ne kadar dindardır”. Bu soruların cevabı, 1 (hiç) ve 10 (tamamen) arasında değişen bir ölçek ile ölçüldü.

Sosyal çevre dindarlığı indeksi ($\alpha = .78$): Şu 3 sorudan oluşturuldu: “İçinde yaşadığınız mahalleyi ne kadar dindar görüyorsunuz?”, “Arkadaşlarınızı ne kadar dindar görüyorsunuz?”, “Komşularınızı ne kadar dindar görüyorsunuz”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları 1 (hiç) ve 10 (tamamen) arasında değişen bir ölçek ile ölçüldü.

İslami ahlak indeksi ($\alpha = .96$): Bu indeks toplam 13 sorudan oluşturuldu: “İslamiyet sayesinde mütevazı bir insan olmaya çalışıyorum”, “İslamiyet sayesinde ailemi onurlandırmak için elimden geleni yaparım”, “İslamiyet sayesinde akrabalarım ve komşularımın yardım etmeye çalışırım”, “İslamiyet sayesinde yoksullara ve yetimlere yardım etmeye çalışırım”, “İslamiyet sayesinde hoşgörülü biri olmaya çalışırım”, “İslamiyet nedeniyle domuz eti yemekten kaçınırım”, “İslamiyet nedeniyle alkol kullanmaktan kaçınırım”, “İslamiyet sayesinde intihar etmeyi düşünmem”, “İslamiyet nedeniyle dedikodudan kaçınırım”, “Dünyadaki her bir Müslümanı erkek veya kız kardeşim olarak görüyorum”, “Dünyadaki her bir Müslümanın acısını hissediyorum”, “Büyük gurur kaynaklarımdan birisi Müslüman olmaktır”, “Kardeşlik İslam’ın temel ilkelerinden birisidir”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: Kesinlikle katılmıyorum (1), katılıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5).

İslam ile özdeşleşme indeksi ($\alpha = .90$): Bu indeks toplam 5 sorudan oluşturuldu. “Dua ediyorum, çünkü dua etmekten zevk duyuyorum”, “Dua ediyorum çünkü tatmin edici buluyorum”, “Kur’an’ı Kerim’i okudum çünkü bunu yaptığımda Allah’ın benimle konuştuğunu hissediyorum”, “Kur’an’ı Kerim’i okudum çünkü tatmin edici buluyorum”, “Kendimi Allah’a yakın hissettiğim için Ramazan orucu tutarım”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: Hiç doğru değil (1), genellikle doğru değil (2), genellikle doğru (3), tamamen doğru (4).

Dini başetme indeksi ($\alpha = .88$): Bu indeks toplam 7 sorudan oluşturuldu: “Hayatta bir sorunla karşılaştığım zaman Allah’la daha güçlü bir bağ arıyorum”, “Hayatta bir sorunla karşılaştığım zaman, inancımı derinleştirmek için Allah’ın bir sınaması olduğunu düşünüyorum”, “Hayatta bir sorunla karşılaştığım zaman Allah’ın sevgisini ve himayesini arıyorum”, “Hayatta bir sorunla karşılaştığım zaman teselli bulmak için Kur’an’ı Kerim’i okurum”, “Hayatımda bir sorunla karşılaştığım zaman Allah’tan af diliyorum”, “Hayatımda bir sorunla karşılaştığım zaman, Allah’ın bana sabretmeyi emrettiğini kendime hatırlatırım”, “Hayatımda bir sorunla karşılaştığım zaman elimden gelen her şeyi yaparım ve geri kalanını da Allah’a bırakırım”, Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: Bunu hiç yapmıyorum (1), bunu biraz yaparım (2), bunu orta miktarda yaparım (3), bunu çok yaparım (4).

Cezalandırmayı yeniden değerlendirme indeksi ($\alpha = .87$): Bu indeks toplam 3 sorudan oluşturuldu: “Hayatımda bir sorunla karşılaştığım zaman, yaptığım kötü eylemler yüzünden Allah’ın beni cezalandırdığını düşünüyorum”, “Hayatımda bir problemle karşılaştığım zaman, Allah’ın beni cezalandırması için ne yaptığımı merak ediyorum”, “Hayatımda bir problemle karşılaştığım zaman, bağlılık eksikliğinden Allah’ın beni cezalandırdığını düşünürüm”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: Bunu hiç yapmıyorum (1), bunu biraz yaparım (2), bunu orta miktarda yaparım (3), bunu çok yaparım (4).

İslami sorumluluk indeksi ($\alpha = .78$): Bu indeks 5 sorudan oluşturuldu: “Ne sıklıkta dua edersiniz?”, “Ne sıklıkta oruç tutarsınız?”, “Ne sıklıkta camiye gidersiniz?”, “Ne sıklıkta Kur’an’ı Kerim’i okursunuz veya dinlersiniz?”, “Namazlar dışında ne sıklıkta tesbih çekersiniz?”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: Hiç (1), hayatımda birkaç kez (2), yılda birkaç kez (3), ayda birkaç kez (4), haftada yaklaşık bir veya daha fazla (5), günde bir veya daha fazla (6).

İçsel dindarlık indeksi ($\alpha = .80$): Bu indeks 3 sorudan oluşturuldu: “Ramazan orucunu tutarım çünkü yapmazsam kendimi kötü hissedeceğim”, “Dua ederim eğer yapmazsam Allah beni onaylamaz”, “Kur’an’ı Kerim’i okurum eğer okumazsam kendimi suçlu hissedirim”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: hiç doğru değil (1), genellikle doğru değil (2), genellikle doğru (3), tamamen doğru (4).

Dışsal dindarlık indeksi ($\alpha = .58$) 2 sorudan oluşturuldu: “Camiye giderim çünkü bir kimsenin camiye gitmesi beklenir”, “Camiye giderim eğer gitmezsem başkaları beni onaylamaz”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: hiç doğru değil (1), genellikle doğru değil (2), genellikle doğru (3), tamamen doğru (4).

İslamın biricik din olması indeksi ($\alpha = .63$) 4 sorudan oluşturuldu: “İslam, bütün yönleri ile takip edilmesi gereken, Allah’ın mutluluk ve kurtuluş için tam ve kesin rehberidir”, “Bu dünyadaki tüm insanlar içinde Müslümanlar Allah’la özel bir ilişkiye sahiptirler. Çünkü onlar O’nun gerçekliği ortaya çıkarmasına daha fazla inanırlar ve O’nun kural ve prensiplerini takip etmede elinden geleni yapmaya çalışırlar”, “İyi bir insan olmak Allah’a ve doğru dine inanmaktan daha önemlidir”, “İslam Allah’a ibadet etmenin en iyi yoludur ve asla taviz verilmemelidir”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: kesinlikle katılmıyorum (1), katılıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5). “İyi bir insan olmak Allah’a ve doğru dine inanmaktan daha önemlidir” ifadesi ise ters kodlandı.

Suç/sapmayı dinen onaylamama (günah bulma) indeksi ($\alpha = .93$) dir. Bu indeks 4 sorudan oluşmaktadır: “Madde kullanmak (alkol, uyuşturucu vb.) günahdır”, “Adam öldürmek günahdır”, “Hırsızlık yapmak günahdır”, “Rüşvet almak, yolsuzluk yapmak günahdır”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: “kesinlikle katılmıyorum (1), katılıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5)”.

Kabir ziyareti: “Kabir ziyaretlerini ne sıklıkta yaparsınız?”. Bu sorunun cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: hiç (1), hayatımda birkaç kez (2), yılda birkaç kez (3), ayda birkaç kez (4), haftada yaklaşık bir veya daha fazla (5), günde bir veya daha fazla (6). Bu soru yeniden kodlandı: Hiç (0, referans kategorisi) ve en az bir kez ziyaret etmek (1).

Kur’an Kursuna gitme değişkeni de, benzer şekilde, sadece bir soru ile ölçüldü: “Daha önce hiç Kur’an Kursuna gittiniz mi?”. Bu sorunun cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: Evet (0), hayır (1, referans kateorisi).

İlahiyat ve diğer fakülte bağlamında analiz etmeye ek olarak, sosyal çevre dindarlığı, aile dindarlığı indeksi “ahlaki topluluk tezi” için hazırlanmış doğrudan ilişkili sorulardır. Sosyal çevre ve aile bireylerinin ahlaki yapısı kişinin dindarlığında ve suç/sapma davranışı üzerinde etkin rol oynamaktadır. Bu sorular ile üniversite öğrencilerinin dinin suç/sosyal sapma üzerindeki etkisinde ailenin ve sosyal çevrenin etkili rol oynayıp oynamadığına bakılmıştır.

2.3.3. Kontrol Değişkenleri

Kontrol değişkenleri 13 sorudan oluşmaktadır.

Cinsiyet kukla (“dummy”) bir değişkendir, kadın (0, referans kategorisi) ve erkeğe (1) karşılık gelmektedir.

Yaş aralıklı bir değişkendir ve biyolojik yaşa karşılık gelmektedir.

Mezun olunan lise kukla (“dummy”) bir değişkendir, diğer liseler (0, referans kategorisi) ve Anadolu İmam Hatip Lisesi (1) karşılık gelmektedir.

Babanın eğitim durumu kukla (“dummy”) bir değişkendir, lise ve altı (0, referans kategorisi) ve iki yıllık üniversite ve üstü (1) karşılık gelmektedir.

Okul başarısı “Hiç sınıfta kaldınız mı?” sorusu ile ölçüldü. Kukla (“dummy”) bir değişkendir, hayır (0, referans kategorisi) ve evet (1) karşılık gelmektedir.

Devletten destek alıp almadığı “Son 5 yıl içinde aileniz devletten maddi destek aldı mı?” sorusu ile ölçüldü. Kukla (“dummy”) bir değişkendir, hayır (0, referans kategorisi) ve evet (1) karşılık gelmektedir.

Herhangi bir kulübe üyelik durumu kukla (“dummy”) bir değişkendir. Cevap kategorileri hayır (0, referans kategorisi) ve evet (1) karşılık gelmektedir.

Aile kontrolü indeksi ($\alpha = .85$) 2 soru ile ölçüldü: “Ailem ben dışarıdayken nerede olduğumu bilir”, “Ailem ben dışarıdayken kiminle olduğumu bilir”. Bu soruların cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: “kesinlikle katılmıyorum (1), katılıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5)”. Yüksek değerler, yüksek aile kontrolüne karşılık gelmektedir.

Anne baba arasındaki ilişki şu soru ile ölçüldü: “Anne ve babanız arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirirsiniz?” Bu sorunun cevap şıkları ve kodları 1 (çok kötü) ve 10 (çok iyi) şeklindedir.

Ailenin yaşadığı yer şu soru ile ölçüldü: “Anne babanız nerede yaşıyor?” Cevap kategorileri 1 (köy), 2 (kasaba/ilçe), 3 (şehir, referans kategorisi) karşılık gelmektedir.

Babanın çalışma durumu şu soru ile ölçüldü: “Babanız çalışıyor mu?” Cevap kategorileri 1 (çalışır, referans kategorisi), 2 (işsiz) ve 3 (emekli) şeklindedir.

Doğum yeri şu soru ile ölçüldü: “Hangi ilde doğdunuz?” Daha sonra, belirli şehirler Türkiye'nin bölgesel haritalarına göre gruplandırılmıştır: Cevap kategorileri ise 1 (Deniz kenarı: Akdeniz, Karadeniz, Marmara ve Ege bölgeleri, referans kategorisi), 2 (Doğu ve Güneydoğu) ve 3 (İç Anadolu) şeklindedir.

Ayrıca, Hays ve Stewart'ın (1989) çalışmasından elde edilen Marlowe ve Crowne (1960) tarafından geliştirilen **sosyal arzu edilebilirlik indeksi** kullanıldı. Din ve suç konuları “hassas konular” olmaları nedeniyle bu değişken analize dâhil edildi. Bu ölçek ilgili sosyal arzu edilebilirlik cevap setinde bulunan 33 maddelik sorudan sadece 5 maddeyi kapsamaktadır. Sosyal arzu edilebilirlik indeksi ($\alpha = .47$) şu sorulardan oluşmaktadır: “Her kimle konuşsam konuşayım, ben daima iyi bir dinleyiciyimdir”, “Uyumsuz insanlara bile daima nazıyım”, “Birisinden faydalandığım fırsatlar oldu”, “Bağışlamak ve unutmaktan ziyade, bazen intikamımı almaya çalışırım”, “Kendi istediğimi elde edemediğim zaman, bazen kırgın hissedirim” sorularından

oluşmaktadır. Bu sorunun cevap şıkları ve kodları şu şekildedir: “kesinlikle doğru (1), çoğunlukla doğru (2), bilmiyorum (3), çoğunlukla yanlış (4), tamamen yanlış (5)”. Yüksek değerler, yüksek sosyal arzu edilebilirliğe karşılık gelmektedir.

Aşağıdaki tablolarda (Tablo 1 ve Tablo 2) hem İlahiyat Fakültesi hem de diğer fakülteler olmak üzere bu araştırmada kullanılan tüm değişkenlere ilişkin tasvir edici istatistiklere (gözlem sayıları, minimum-maksimum değerler, ortalamalara ve standart sapmalara) yer verildi.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Tasvir Edici İstatistikleri: İlahiyat Fakültesi (n=776)

	n	Min	Max	Ort.	Std. Sap.
Bağımlı Değişkenler					
Genel Suç ($\alpha=.85$)	703	-	-	27,20	6,697
Fiziki Şiddet	767	-	-	7,60	1,906
Psikolojik Taciz	767	-	-	6,43	2,206
Bağımsız Değişkenler					
Genel Din ($\alpha=.96$)	621	-	-	11,42	15,968
Dinin Önemi	771	2	10	9,48	1,155
Kendini Dindar Görme	754	1	10	7,09	1,966
İlahi Korku ($\alpha=.77$)	762	2	8	7,29	1,111
Aile Dindarlığı ($\alpha=.78$)	755	11	30	23,84	4,374
Sosyal Çevre Dindarlığı ($\alpha=.78$)	750	3	30	18,32	5,233
İslami Ahlak ($\alpha=.96$)	729	13	65	57,66	9,405
İslam ile Özdeşleşme ($\alpha=.90$)	752	5	20	18,63	2,037
Dini Başatma ($\alpha=.88$)	744	7	28	24,97	3,343
Cezalandırmayı yeniden değerlendirme ($\alpha=.87$)	751	3	12	8,09	2,814
İslami Sorumluluk ($\alpha=.78$)	740	11	30	24,18	3,102
Kabir Ziyareti	766	1	2	-	,215
En az bir kez	729	1	-	-	-
Hiç (referans)	37	2	-	-	-
Kur'an Kursuna Gitme	764	1	2	-	,261
Evet	708	1	-	-	-
Hayır (referans)	56	2	-	-	-
İçsel Dindarlık ($\alpha=.80$)	742	3	12	10,15	1,951
Dışsal Dindarlık ($\alpha=.58$)	744	2	8	4,44	1,644
İslam'ın Yegâne/ Biricik Din Olması ($\alpha=.63$)	738	6	20	17,11	2,557
Suçlu Dinen Onaylamama ($\alpha=.93$)	760	4	20	5,42	3,871
Kontrol Değişkenleri					
Cinsiyet	776	1	2	-	,443
Erkek	208	1	-	-	-
Kadın (Ref.)	568	2	-	-	-
Yaş	776	18	49	21,96	3,434
Babanın Eğitimi	767	1	2	-	,362
İki Yıllık Üniversite ve Yukarısı	119	1	-	-	-
Lise ve Altı (Ref.)	648	2	-	-	-
Okul Başarısı	773	1	2	-	,214
Evet	37	1	-	-	-
Hayır (Ref.)	736	2	-	-	-
Devlet desteği	748	1	2	-	,352
Evet	108	1	-	-	-
Hayır (Ref.)	640	2	-	-	-
Kulübe Üyelik	767	1	2	-	,373

	n	Min	Max	Ort.	Std. Sap.
Evet	128	1	-	-	-
Hayır (Ref.)	639	2	-	-	-
Aile Kontrolü (index)	764	2	10	8,23	1,868
Anne Baba Arasındaki İlişki	746	1	10	7,88	2,277
Ailenin Yaşadığı Yer	762	1	3	-	,813
Köy	172	1	-	-	-
Kasaba	191	2	-	-	-
Şehir (Ref.)	399	3	-	-	-
Babanın Çalışma Durumu	736	1	3	-	,706
Çalışan (Ref.)	547	1	-	-	-
İşsiz	93	2	-	-	-
Emekli	96	3	-	-	-
Doğum Yeri	764	1	3	-	,349
Deniz Kenarı (Ref.)	72	1	-	-	-
Doğu/ Güneydoğu	668	2	-	-	-
İç Anadolu	24	3	-	-	-
Sosyal Arzu edilebilirlik İndex ($\alpha=.47$)	755	1	5	1,04	1,127

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Tasvir Edici İstatistikleri: Diğer Fakülteler (n= 1,229)

	n	Min	Max	Ort.	Std. Sap.
Bağımlı Değişkenler					
Genel Suç ($\alpha=.85$)	1133	-	-	27,51	6,587
Fiziki Şiddet	1214	-	-	7,78	2,142
Psikolojik Taciz	1203	-	-	6,75	2,705
Bağımsız Değişkenler					
Genel Din ($\alpha=.96$)	963	-	-	-6,35	29,467
Dinin Önemi	1223	1	10	8,32	2,316
Kendini Dindar Görme	1215	1	10	6,32	2,380
İlahi Korku ($\alpha=.77$)	1204	2	8	7,07	1,503
Aile Dindarlığı ($\alpha=.78$)	1178	3	30	22,77	5,599
Sosyal Çevre Dindarlığı ($\alpha=.78$)	1192	3	30	17,11	5,847
İslami Ahlak ($\alpha=.96$)	1150	13	65	50,38	12,776
İslam ile Özdeşleşme ($\alpha=.90$)	1167	5	20	16,63	3,717
Dini Başetme ($\alpha=.88$)	1183	7	28	22,80	4,982
Cezalandırmayı yeniden değerlendirme ($\alpha=.87$)	1196	3	12	7,99	2,983
İslami Sorumluluk ($\alpha=.78$)	1184	5	30	19,41	5,105
Kabir Ziyareti	1213	1	2	-	,338
En az bir kez	159	1	-	-	-
Hiç (referans)	1054	2	-	-	-
Kur'an Kursuna Gitme	1209	1	2	-	,380
Evet	211	1	-	-	-
Hayır (referans)	998	2	-	-	-
İçsel Dindarlık ($\alpha=.80$)	1166	3	12	8,81	2,543
Dışsal Dindarlık ($\alpha=.58$)	1174	2	8	4,09	1,659
İslam'ın Yegâne/ Biricik Din Olması ($\alpha=.63$)	1169	4	20	15,05	3,392
Suçtu Dinen Onaylamama ($\alpha=.93$)	1192	4	20	6,61	4,210
Kontrol Değişkenleri					
Cinsiyet	1229	1	2	-	,488
Erkek	481	1	-	-	-
Kadın (Ref.)	748	2	-	-	-
Yaş	1229	18	51	21,77	2,865
Babanın Eğitimi	1206	1	2	-	,377

Üniversite ve Üzeri Eğitim	206	1	-	-	-
Lise ve Altı (Ref.)	1000	2	-	-	-
Okul Başarısı	1228	1	2	-	,279
Evet	104	1	-	-	-
Hayır (Ref.)	1124	2	-	-	-
Devlet desteği	1176	1	2	-	,319
Evet	135	1	-	-	-
Hayır (Ref.)	1041	2	-	-	-
Kulübe Üyelik	1215	1	2	-	,440
Evet	318	1	-	-	-
Hayır (Ref.)	897	2	-	-	-
Aile Kontrolü (index)	1211	2	10	8,00	1,939
Anne Baba Arasındaki İlişki	1169	1	10	7,84	2,411
Ailenin Yaşadığı Yer	1188	1	3	-	,730
Köy	168	1	-	-	-
Kasaba	238	2	-	-	-
Şehir (Ref.)	782	3	-	-	-
Babanın Çalışma Durumu	1152	1	3	-	,765
Çalışan (Ref.)	819	1	-	-	-
İşsiz	139	2	-	-	-
Emekli	194	3	-	-	-
Doğum Yeri	1188	1	3	-	,500
Deniz Kenarı (Ref.)	273	1	-	-	-
Doğu/ Güneydoğu	854	2	-	-	-
İç Anadolu	61	3	-	-	-
Sosyal Arzu edilebilirlik İndex ($\alpha=.47$)	1199	0	5	1,07	1,115

Anket uygulaması etik kurallara riayet edilerek yapılmıştır. Çalışmanın yapıldığı ilgili fakültelerde anket yapabilmek için Malatya İnönü Üniversitesi Rektörlüğü'nden yasal izin alınmıştır. Ayrıca, araştırmaya katılanlara, katılımın gönüllü, araştırma verilerinin anonim ve gizli tutulacağı belirtilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri S.P.S.S. 22 (Statistical Package for the Social Sciences 22) programı kullanılarak analiz edildi. Öncelikle, tüm değişkenlerin yer aldığı korelasyon analizleri (fakülteler bazında) yapılarak, veriler analiz edildi. Sonra, çoklu doğrusal/ klasik regresyon (genel suç, fiziki şiddet, psikolojik taciz bağımlı değişkenleri için, fakülteler bazında) analizi yapıldı.

3. BULGULAR

3.1. Korelasyon Analizi: İlahiyat Fakültesi ve Diğer/Seküler Fakülteler

İlahiyat Fakültesinde *genel din indeksi* ile *genel suç/ sosyal sapma indeksi* arasında korelasyon analizi yapıldığında (Tablo 3) elde edilen sonucun anlamlı ve negatif yönde olduğu tespit edildi ($r = -.23$). Benzer şekilde, genel din indeksi ile *psikolojik taciz indeksi* arasında anlamlı ve zayıf düzeyde negatif ilişki tespit edildi ($r = -.20$). Yine, *genel din indeksi* ile *fiziki şiddet* arasında anlamlı ve zayıf düzeyde negatif ilişki tespit edildi ($r = -.11$). En büyük korelasyon değeri dinin önemi ile genel suç/ sosyal sapma arasındadır ($r = -.27$). En düşük korelasyon değeri İslami sorumluluk indeksi ile genel suç indeksi arasındadır ($r = -.12$). Spesifik din değişkenleri ile *psikolojik taciz* indeksi arasındaki ilişki genel olarak anlamlı ve negatif yöndedir. En küçük korelasyon katsayısı $-.10$ ve en büyük korelasyon katsayısı $-.26$ 'dır. En büyük korelasyon

değeri dinin önemi ile psikolojik taciz indeksi arasındadır ($r = -.26$). En küçük korelasyon değeri İslami sorumluluk değişkeni ile psikolojik taciz indeksi arasındadır ($r = -.10$).

Diğer Fakültelerde *genel din indeksi* ile *genel suç/ sosyal sapma indeksi* arasında korelasyon analizinde (Tablo 3) anlamlı ve negatif ilişki olduğu tespit edildi ($r = -.21$). Yine, *genel din indeksilepsikolojik taciz indeksi* arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edildi ($r = -.16$). Benzer şekilde, *genel din indeksi* ile *fiziki şiddet indeksi* arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edildi ($r = -.09$). En büyük korelasyon değeri kendini dindar görme ile genel suç indeksi arasındadır ($r = -.23$). En küçük korelasyon değeri aile dindarlığı ($r = -.11$) ve içsel dindarlık ($r = -.11$) değişkenleri ile genel suç indeksi arasındadır. Spesifik din değişkenler ile psikolojik taciz indeksi arasındaki ilişki genel olarak anlamlı ve negatif yöndedir. En küçük korelasyon katsayısı $-.08$ ve en büyük korelasyon katsayısı $-.22$ 'tür. En büyük korelasyon katsayısı kendini dindar görme değişkeni ile genel suç indeksi arasındadır ($r = -.22$). En düşük korelasyon değeri İslam'ın yegâne/biricik din olması ($r = -.08$) ve içsel dindarlık indeksi ($r = -.08$) değişkenleri ile psikolojik taciz indeksi arasındadır. Spesifik dini değişkenler ile fiziki şiddet indeksi arasındaki ilişki genel olarak anlamlı değildir ve negatif yönde ilişki bulunmaktadır.

İlahiyat Fakültesi (dini ortam/grup) alt örnekleminde din-suç/ sosyal sapma ilişkisinde toplam 51 korelasyon katsayısından sadece 29'u istatistiksel olarak anlamlı iken, Diğer Fakülteler (seküler ortam/grup) alt örnekleminde din-suç/ sosyal sapma ilişkisinde 51 korelasyon katsayısından 38'i istatistiksel olarak anlamlıdır (Bkz. Tablo 3). Yani, dinin suç üzerindeki etkisi "seküler ortamda" daha çok olduğu görülmektedir. Ayrıca, İlahiyat Fakültesi alt örnekleminde anlamlı negatif korelasyon katsayıları $-.10$ ila $-.27$ arasında değişir iken, diğer fakültelerde negatif korelasyon katsayıları $-.08$ ile $-.23$ arasında değişmektedir. Dinin-suç üzerindeki korelasyon katsayıları yakın aralıklar arasındadır. Özetle, beklenenin aksine, İslam dininin suç/sosyal sapma üzerindeki negatif etkisi seküler ortamdaki bireyler üzerinde daha fazla olduğu görülmektedir.

3.2. Doğrusal/Klasik Regresyon Analizi: İlahiyat Fakültesi

Genel dinin genel suç/sosyal sapma üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 1) bu değişkenin etkisinin istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir ($\beta = -.16$). Kontrol değişkenlerinden cinsiyet istatistiki olarak anlamlıdır. Erkekler (kadın öğrenciler ile kıyaslandığında) daha fazla suç/sapma davranışlarında bulunmaktadır ($\beta = .26$). Anne baba arasındaki ilişki daha iyi oldukça suç/sapma azalmaktadır ($\beta = -.09$). Deniz kenarında doğmuş olan öğrenciler ile kıyaslandığında, Doğu/Güney Doğu ($\beta = -.12$) ve İç Anadolu'da ($\beta = -.12$) doğmuş olan öğrenciler daha az suç/sapma davranışında bulunmaktadır.

Spesifik dini değişkenlerin genel suç/sosyal sapma üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 2) dinin önemi ($\beta = -.18$), dışsal dindarlık ($\beta = -.11$) değişkenlerinin genel suç değişkeni ile istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Kur'an kursuna gitme ($\beta = .11$) ve suçu dinen onaylamama ($\beta = .14$) genel suç/sapma üzerinde pozitif ve anlamlı yönde etki olduğu görüldü. Yani Kur'an kursuna gitme ve suçu dinen onaylamama suç/sapma davranışı üzerinde artırıcı bir etkiye sahiptir. Kontrol değişkenlerinden cinsiyet, anne baba arasındaki ilişki ve doğum yeri istatistiki olarak anlamlıdır. Erkekler (kadın öğrenciler ile kıyaslandığında) daha fazla suç/sapma davranışlarında bulunmaktadır ($\beta = .25$). Anne baba arasındaki ilişki daha iyi oldukça suç/sapma azalmaktadır (β

= -.10). Deniz kenarında doğmuş olan öğrenciler ile kıyaslandığında, Doğu/Güney Doğu ($\beta = -.13$) ve İç Anadolu'da ($\beta = -.12$) doğmuş olan öğrenciler daha az suç/sapma davranışında bulunmaktadırlar.

Genel dinin fiziki şiddet üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 3), bu değişkenin etkisinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Spesifik dini değişkenlerin fiziki şiddet üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 4) dinin önemi ($\beta = -.12$), İslamın yegâne din olması ($\beta = -.11$) değişkeninin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ancak Kur'an kursuna gitme ve suçu dinen onaylamama ile fiziki şiddet değişkeni üzerinde pozitif etki olduğu görülmüştür. Kontrol değişkenlerinden ise erkekler (kadın öğrenciler ile kıyaslandığında) daha fazla suç/sapma davranışlarında bulunmaktadırlar ($\beta = .21$). Anne baba arasındaki ilişki daha iyi oldukça suç/sapma azalmaktadır ($\beta = -.11$). Deniz kenarında doğmuş olan öğrenciler ile kıyaslandığında, Doğu/Güney Doğu ($\beta = -.14$) bölgesinde doğmuş olan öğrenciler daha az suç/sapma davranışında bulunmaktadırlar.

Genel dinin psikolojik taciz üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 5) bu değişkenin etkisinin istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmüştür ($\beta = -.14$). Spesifik dini değişkenlerin psikolojik taciz üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 6) dinin önemi ($\beta = -.13$), içsel dindarlık ($\beta = .11$), Kur'an kursuna gitme ($\beta = .15$) değişkenlerinin psikolojik taciz üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkiye sahip oldukları görülmektedir. Dinin önemi suç/sapma üzerinde azaltıcı bir etkiye sahipken, içsel dindarlık ve Kur'an kursuna gitme suç/uzerinde artırıcı etkiye sahip olduğu görüldü.

3.3. Doğrusal Regresyon Analizi: Diğer/Seküler Fakülteler

Diğer fakültelerde *genel dinin* genel suç/sosyal sapma üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 7) bu değişkenin etkisinin istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir ($\beta = -.15$). Yani, dindarlık arttıkça, suç/sapma azalmaktadır. *Kontrol değişkenlerinden* cinsiyet, aile kontrolü ve sosyal arzuedilebilirlik istatistiki olarak anlamlıdır. Erkekler (kadın öğrenciler ile kıyaslandığında) daha fazla suç/sapma davranışlarında bulunmaktadırlar ($\beta = .14$). Aile kontrolü arttıkça öğrencinin suç/sapma davranışına yönelme durumu azalmaktadır ($\beta = -.18$). Öğrenciler kendilerini "sosyal arzuedilebilir" olarak gösterdikçe, suç/sapma davranışını bulunma/belirtme eğilimi azalmaktadır ($\beta = -.12$). *Spesifik dini değişkenlerin* genel suç/sosyal sapma üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 8) sadece iki değişkenin etkisinin (istatistiki olarak) anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Bunlar; sosyal çevre dindarlığı ($\beta = -.11$), dışsal dindarlık ($\beta = -.09$) dır. Yani, sosyal çevre dindarlığı arttıkça ve dışsal dindarlık arttıkça öğrenciler daha az suç/sapma işlemektedirler. Ancak, bu etkiler oldukça düşüktür.

Genel dinin fiziki şiddet üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 9), bu değişkenin etkisinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. *Spesifik dini değişkenlerin* fiziki şiddet üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 10) kendini dindar görme ($\beta = -.14$) istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Kendini dindar görme ile fiziki şiddet üzerinde azaltıcı bir etkisi vardır. Ancak suçu dinen onaylamama değişkeni ($\beta = .09$) ile fiziki şiddet üzerinde artırıcı bir etkisi olduğu görüldü.

Genel dinin psikolojik taciz üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 11)bu değişkenin etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($\beta = -.08$). *Spesifik dini değişkenlerin* psikolojik taciz üzerindeki etkileri incelendiğinde (Model 12) ilahi korku ($\beta = -.11$) ve sosyal çevre dindarlığı ($\beta = -.09$) değişkenler üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu oldukları görülmektedir.

Tablo 3: İlahiyat Fakültesi ve Diğer/Seküler Fakülteler Korelasyon Analizi

	İlahiyat Fakültesi Korelasyon Analizi (n= 776)			Diğer Fakülteler Korelasyon Analizi (n= 1,229)		
	1.Gen. Suç	2. Fiziki Şiddet	3. Psik. Taciz	1.Gen. Suç	2. Fiziki Şiddet	3. Psik. Taciz
1.Genel Suç İndeksi						
2. Fiziki Şiddet	,835**			,775**		
3. Psikolojik Taciz	,862**	,705**		,855**	,704**	
4. Genel Din İndeksi	-,228**	-,114**	-,197**	-,214**	-,094**	-,161**
5. Dinin Önemi	-,272**	-,154**	-,255**	-,175**	-,079**	-,172**
6. Kendini DindarGörme	-,154**	-,085*	-,173**	-,225**	-,123**	-,202**
7. İlahi Korku	-,123**	-,053	-,105**	-,166**	-,110**	-,151**
8. Aile Dindarlığı	-,126**	-,047	-,157**	-,114**	-,026	-,119**
9. Sosyal Çevre Dindarlığı	-,157**	-,090*	-,182**	-,191**	-,107**	-,157**
10. İslami Ahlak	-,122**	-,067	-,108**	-,205**	-,105**	-,161**
11. İslam ile Özdeşleşme	-,220**	-,120**	-,219**	-,182**	-,087**	-,157**
12. Dini Başetme	-,176**	-,068	-,157**	-,185**	-,106**	-,149**
13. Cezalandırmayı yeniden değerlendirme	-,001	,044	-,022	-,028	,040	,007
14. İslami Sorumluluk	-,117**	,001	-,103**	-,127**	-,039	-,095**
15. İçsel Dindarlık	-,086*	-,010	-,065	-,114**	-,029	-,079**
16. Dışsal Dindarlık	-,045	,044	-,014	-,078*	,053	-,013
17. İslam'ın Yegâne Din Olması	-,139**	-,108**	-,111**	-,116**	-,048	-,076**
18. Suçu Dinen Onaylamama	,062	,111**	,031	,084**	,158**	,101**
19. Kabir Ziyareti	-,032	-,054	-,023	-,052	-,054	-,024
20. Kur'an Kursuna Gitme	,080*	,110**	,106**	-,031	,021	-,037

* p ≤ .05, ** p ≤ .01

a. Kontrol değişkenleri fazla yer kapladığı için eklenemedi.

Tablo 4: İlahiyat Fakültesi ve Diğer/Seküler Fakülteler Regresyon Analizleri

		B	Std. Hata	β	t	P	R ²	
İlahiyat Fakültesi	<i>Bağımsız Değişkenler</i>							
	Genel Din (indeks)	-0,068	,019	-,155*	-3,616	,000		
	<i>Kontrol Değişkenleri</i>							
	Cinsiyet (Erkek) ^a	4,198	,720	,264*	5,827	,000		
	Anne Baba Arasındaki İlişki	-,284	,134	-,090*	-2,114	,035	,19**	
	Doğum Yeri ^a							
	Doğu/Güneydoğu	-2,551	1,011	-,119*	-2,524	,012		
	İç Anadolu	-4,833	1,898	-,120*	-2,546	,011		
	Sabit	37,377	2,996		12,476	,000		
Model 1 (n=505)	<i>Bağımsız Değişkenler</i>							
	Dinin Önemi	-1,050	,323	-,179*	-3,253	,001		
	Dışsal Dindarlık	-,487	,226	-,109*	-2,159	,031		
	Suçlu Dinen Onaylamama	,303	,095	,141*	3,179	,002		
	Kur'an Kursuna Gitme ^a	3,413	1,338	,110*	2,551	,011	,25**	
	<i>Kontrol Değişkenleri</i>							
	Cinsiyet (Erkek) ^a	3,991	,784	,250*	5,091	,000		
	Anne Baba Arasındaki İlişki	-,304	,149	-,096*	-2,043	,042		
	Doğum Yeri ^a							
	Doğu/Güneydoğu	-2,718	1,032	-,127*	-2,634	,009		
	İç Anadolu	-4,831	1,913	-,121*	-2,526	,012		
	Sabit	46,534	5,710		8,150	,000		
Model 2 (n=487)	<i>Bağımsız Değişkenler</i>							
	Genel Din (indeks)	-,008	,005	-,065	-1,504	,133		
	<i>Kontrol Değişkenleri</i>							
	Cinsiyet (Erkek) ^a	1,207	,205	,267*	5,878	,000		
	Doğum Yeri ^a							
	Doğu/Güneydoğu	-,697	,284	-,115*	-2,459	,014	,11**	
		İç Anadolu	-,873	,555	-,074	-1,574	,116	
		Ailenin Yaşadığı Yer ^a						
		Köy	-,547	,220	-,114*	-2,485	,013	
		Şehir Merkezi	-,259	,203	-,057	-1,277	,202	
	Sabit	9,203	,858		10,722	,000		
Model 3 (n=543)	<i>Bağımsız Değişkenler</i>							
	Dinin Önemi	-,197	,091	-,118*	-2,176	,030		
	İslam'ın Yegâne Din Olması	-,085	,038	-,105*	-2,221	,027		
	Suçlu Dinen Onaylamama	,108	,026	,180*	4,132	,000		
	Kur'an Kursuna Gitme ^a	1,108	,379	,125*	2,925	,004	,20**	
	<i>Kontrol Değişkenleri</i>							
	Cinsiyet (Erkek) ^a	,953	,222	,209*	4,300	,000		
	Anne Baba Arasındaki İlişki	-,102	,042	-,112*	-2,452	,015		
	Doğum Yeri ^a							
			-,872	,286	-,144*	-3,045	,002	

		B	Std. Hata	β	t	P	R ²
	Doğu/Güneydoğu						
	İç Anadolu	-1,054	,553	-,089	-1,907	,057	
	Sabit	10,015	1,618		6,189	,000	
	<i>Bağımsız Değişkenler</i>						
	Genel Din (indeks)	-,020	,006	-,137*	-3,234	,001	
Model 5	<i>Kontrol Değişkenleri</i>						
(n=542)	Cinsiyet (Erkek) ^a	1,303	,234	,246*	5,562	,000	.15**
	Anne Baba Arasındaki İlişki	-,095	,044	-,091*	-2,181	,030	
	Sabit	8,959	,981		9,128	,000	
	<i>Bağımsız Değişkenler</i>						
	Dinin Önemi	-,258	,105	-,134*	-2,454	,014	
	İçsel Dindarlık	,125	,063	,107*	1,996	,047	
	Kur'an Kursuna Gitme ^a	1,522	,435	,150*	3,500	,001	
	<i>Kontrol Değişkenleri</i>						
Model 6	Cinsiyet (Erkek) ^a	1,199	,257	,225*	4,668	,000	
(n=523)	Anne Baba Arasındaki İlişki	-,096	,048	-,091*	-1,995	,047	.21**
	Doğum Yeri ^a	-,515	,337	-,072	-1,528	,127	
	Doğu/Güneydoğu						
	İç Anadolu	-1,284	,644	-,093*	-1,995	,047	
	Sabit	11,135	1,855		6,004	,000	
	<i>Bağımsız Değişkenler</i>						
Diğer	Genel Din (indeks)	-,033	,008	-,147*	-4,120	,000	
Fakülteler	<i>Kontrol Değişkenleri</i>						
	Cinsiyet (Erkek) ^a	1,910	,504	,139*	3,792	,000	
Model 7	Aile Kontrolü (index)	-,681	,137	-,184*	-4,985	,000	.15**
(n=776)	Sosyal Arzu edilebilirlik	-,735	,208	-,122*	-3,542	,000	
	Sabit	37,994	2,426		15,664	,000	
	<i>Bağımsız Değişkenler</i>						
	Sosyal Çevre Dindarlığı	-,131	,049	-,113*	-2,670	,008	
	Dışsal Dindarlık	-,385	,194	-,094*	-1,986	,047	
Model 8	<i>Kontrol Değişkenleri</i>						
(n=691)	Cinsiyet (Erkek) ^a	1,630	,585	,117*	2,787	,005	.19**
	Yaş	-,208	,103	-,076*	-2,021	,044	
	Aile Kontrolü (index)	-,553	,154	-,143*	-3,591	,000	
	Sosyal Arzu edilebilirlik	-,710	,235	-,113*	-3,017	,003	
	Sabit	45,431	3,488		13,024	,000	
	<i>Bağımsız Değişkenler</i>						
	Genel Din (indeks)	-,003	,003	-,039	-1,092	,275	
Model 9	<i>Kontrol Değişkenleri</i>						
(n=817)	Cinsiyet (Erkek) ^a	,850	,161	,194*	5,277	,000	
	Okul Başarısı (evet) ^a	,837	,284	,102*	2,943	,003	.11**
	Aile Kontrolü (index)	-,155	,043	-,133*	-3,569	,000	
	Sabit	8,959	,780		11,483	,000	
	<i>Bağımsız Değişkenler</i>						
Model 10	Kendini Dindar Görme	-,127	,052	-,135*	-2,443	,015	

		B	Std. Hata	β	t	P	R ²
(n=727)	Suç Dinen Onaylamama	,049	,021	,090*	2,358	,019	
	<i>Kontrol Değişkenleri</i>						
	Cinsiyet (Erkek) ^a	,640	,189	,141*	3,383	,001	
	Aile Kontrolü (index)	-,170	,049	-,137*	-3,435	,001	.15**
	Sabit	8,398	1,128		7,447	,000	
	<i>Bağımsız Değişkenler</i>						
	Genel Din (indeks)	-,007	,003	-,082*	-2,314	,021	
	<i>Kontrol Değişkenleri</i>						
	Cinsiyet (Erkek) ^a	,896	,204	,160*	4,384	,000	
Model 11	Aile Kontrolü (index)	-,257	,055	-,172*	-4,673	,000	.13**
(n=811)	Anne Baba Arasındaki İlişki	-,096	,042	-,081*	-2,272	,023	
	Sosyal Arzu edilebilirlik	-,232	,085	-,093*	-2,737	,006	
	Sabit	10,278	,991		10,375	,000	
	<i>Bağımsız Değişkenler</i>						
	İlahi Korku	-,192	,090	-,105*	-2,134	,033	
	Sosyal Çevre Dindarlığı	-,043	,020	-,092*	-2,204	,028	
Model 12	<i>Kontrol Değişkenleri</i>						
(n=722)	Cinsiyet (Erkek) ^a	,731	,238	,128*	3,068	,002	.16**
	Aile Kontrolü (index)	-,239	,062	-,154*	-3,860	,000	
	Sosyal Arzu edilebilirlik (indeks)	-,218	,097	-,084*	-2,257	,024	
	Sabit	11,362	1,412		8,045	,000	

a. Referans kategorileri şunlardır: Kadın, doğum yeri Doğu ve Güneydoğu, Kur'an kursuna gitmeme, anne baba şehir merkezinde yaşama, sınıfta kalmama.

* p ≤ .005, **p≤.01

- Elde edilen regresyon analizlerinde anlamlı çıkmayan değerlere fazla yer kapladığı için tabloda yer verilmedi. Tabloda ilk olarak İlahiyat Fakültesi sonra ise diğer fakültelerden elde edilen sonuçlar sırasıyla gösterilmiştir
- İlk olarak İlahiyat Fakültelerinde; Model 1 genel din- genel suç, Model 2 spesifik din- genel suç, Model 3 genel din- fiziki şiddet, Model 4 spesifik din- fiziki şiddet, Model 5 genel din- psikolojik taciz, Model 6 spesifik din- psikolojik taciz regresyon analizini göstermektedir. Diğer fakülteler için ise Model 7 genel din- genel suç, Model 8 spesifik din- genel suç, Model 9 genel din- fiziki şiddet, Model 10 spesifik din- fiziki şiddet, Model 11 psikolojik taciz- genel din, Model 12 psikolojik taciz- spesifik din regresyon analizini göstermektedir.

4. TARTIŞMA VE YORUM

Bu araştırma ile İslamın (genel ve spesifik bir grup dini bağımsız değişkenlerin) suç/sosyal sapma davranışları (genel suç/ sosyal sapma, fiziki şiddet, psikolojik şiddet) üzerindeki etkileri negatif olduğu tespit edilmiştir. Ancak İslamın suç/sosyal sapma davranışları üzerindeki *birey düzeyli* etkileri “*ahlaki/dini topluluk/grup*” ortamında (İlahiyat Fakültesi) görece daha seküler ortama göre (Fen Edebiyat, İktisadi ve İdari Bilimler, Hukuk, Mühendislik, İletişim Fakülteleri) daha fazla negatif ilişki tespit edilmemiştir. Yani dinin etkisinin yüksek olduğu varsayılan İlahiyat Fakültesi ile seküler olduğu varsayılan diğer fakültelerde suç/sosyal sapma üzerinde benzer olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu Adamczyk (2012), Benda ve Corwyn (2001), Ulmer, Bader ve Gault (2008) çalışmaları ile örtüşmektedir. Ancak Adamczyk, Freilich ve Kim (2017), Bartkowski ve Lee (2004), Regnerus (2003), Stark, Kent ve Doyle (1982) ve Welch, Tittle ve Petee (1991) çalışmaları ile çelişmektedir.

Kontrol değişkenleri (cinsiyet, yaş, babanın eğitim durumu, okul başarısı, devlet desteği, klübe üyelik, aile kontrolü, anne baba arasındaki ilişki, ailenin yaşadığı yer, babanın çalışma durumu, doğum yeri ve sosyal arzuedilebilirlik) ile genel suç, fiziki şiddet ve psikolojik taciz arasındaki ilişkide ise, genel olarak tüm fakültelerde sosyal sapma ile istatistiki olarak benzer sonuçlar elde edilmiştir. Erkeklerin kadınlara göre daha fazla sosyal sapma davranışına yöneldiği görülmektedir. Aile kontrolü arttıkça öğrencinin psikolojik taciz davranışında bulunma ihtimali azalmaktadır. Öğrencilerin anne babalarının arasındaki olumlu (iyi) ilişki düzeyi attıkça, sosyal sapma eğilimleri azalmaktadır. Aile kontrolü arttıkça, öğrencinin fiziki şiddet davranışında bulunma durumu da azalmaktadır. Öğrenciler kendilerini “sosyal arzuedilebilir” olarak gösterdikçe, sosyal sapma davranışını bulunma/belirtme eğilimi azalmaktadır. Bu sonuçlar Özbay (2004), Özbay (2006), Benda ve Corwyn’un (2008) çalışmaları ile örtüşmektedir. İlahiyat fakültelerinde ve diğer fakültelerde kontrol değişkenlerinden sadece cinsiyet her iki fakülte bazında istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Diğer kontrol değişkenleri ise farklı analizlerde farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Her iki fakülte bazında dinin fiziki şiddet üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı ancak psikolojik taciz üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Fiziki şiddet davranışının genelde anlık (planlanmadan yapılan) bir eylem olması nedeniyle dinin azaltıcı etkisinin olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla bu durumu İslam dini ile ilişkilendirmek yanıltıcı olur. Sadece İslam dini değil diğer tüm semavi dinler şiddeti önermez. Daha da önemlisi birey fiziki şiddet eylemini Kuran’ı Kerim gibi kutsal kitaplarda bahsedildiği için yapmaz. Psikolojik taciz ise anlık değil belli bir süreci ve planı kapsamaktadır. Bu süreç içinde birey vicdanı ile yüzleşerek yapmış olduğu davranışın hatalı olduğunu bilip vazgeçmek isteyecektir. Bu noktada din suç üzerinde azaltıcı bir rol oynamaktadır. Yine üniversite öğrencilerinin almış oldukları eğitim ve sahip oldukları sosyal ortam da psikolojik taciz davranışlarını gerçekleştirmelerini engellediği söylenebilir. Şantaj yapmak, tehdit etmek, herhangi birine psikolojik zarar vermek veya o istemediği halde şakalaşmak öğrencilerin tercih ettikleri bir davranış değildir.

Dini bir topluluk ortamı olarak görülen İlahiyat Fakültesinde “Dinin önemi” değişkeninin genel suç, fiziki şiddet ve psikolojik taciz değişkeni üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olması tesadüfi değildir. “Din hayatınızda ne kadar önemli?” sorusu ile belirlenen “dinin önemi” değişkeni İlahiyat Fakültesi için büyük bir anlam ifade etmektedir. Şöyleki birey İlahiyat Fakültesinde sadece İslam dini değil tüm dinleri öğrenmektedir. Bu fakültelerde İslam dini ile ilgili konuları bilimsel açıdan ele alan din bilgini yetiştirmek amaçlanmıştır. Ayrıca İlahiyat Fakülteleri toplumun ihtiyaç duyduğu din hizmetlerini yerine getirebilecek yeterliliklere sahip bireyler yetiştirmektedir (Korukçu 2010). Dolayısıyla din bireyin hayatında bu gününde ve geleceğinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak ilginçtirki İlahiyat Fakültesinde Kur’an Kursuna gitme davranışının genel suç ($\beta = .11$), fiziki şiddet ($\beta = .13$) ve psikolojik taciz ($\beta = .15$) değişkenleri üzerinde artırıcı rol oynadığı görülmüştür. Ancak bu oranlar oldukça düşüktür.

Bu araştırma ile beklenmeyen bulgular: İlahiyat Fakültesinde Kur’an kursuna gitme ile genel din, psikolojik taciz ve fiziki şiddet arasında; suçu dinen onaylamama ile fiziki şiddet arasında ve içsel dindarlık ile psikolojik taciz arasında pozitif ilişki görülmüştür. Diğer fakültelerde ise; suçu dinen onaylamama ve cezalandırmayı yeniden değerlendirme ve okul başarısı ile fiziki şiddet arasında pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Ancak bu etkilerin korelasyon katsayıları düşüktür.

Fiziki şiddet ansal bir davranıştır ve bu nedenle pozitif ilişki bulunduğu tahmin edilmektedir. Dinin fiziki şiddet üzerinde artırıcı etkisinin olması Özbay'ın (2015) çalışması ile örtüşmektedir. Ancak Koç'un (2011) çalışması ile çelişmektedir.

SONUÇ

Öncelikle gerek din ve gerekse de suç/ sosyal sapma konuları “hassas” konular olup, katılımcılar samimicevap vermemiş olabilirler. Elde edilen sonuca baktığımızda İlahiyat Fakültesi ve üniversitenin tesadüfen seçilmiş diğer fakültelerde benzer oranda din ve sosyal sapma ilişkisinin olduğu görülmüştür. Bu iki olgunun (seküler olma ve muhafazakâr olma) tüm fakültelerde de aynı anda benimsenmiş olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile diğer fakülte öğrencilerinin aynı sosyo-kültürel yapıdan geldikleri söylenebilir.

2019 yılında yapılan bu araştırma verilerinin Türkiye’de yaşanan 15 Temmuz 2016 yılında *Fethullah Gülen Darbe Girişimini* takip eden bir süreçte yapılmıştır. Ayrıca bu darbe sonrası neredeyse hemen her gün bu örgüte üyelikten birilerinin gözaltı veya hapse atıldığı bir siyasi-kültürel ortamın yaşanması öğrencilerin anket sorularını psikolojik olarak kontrol altında cevaplamalarına sebep olduğu düşünülmektedir.

Bir başka husus, Türkiye’de iktidarda olan AKP’nin muhafazakâr bir parti olması ve 2002 yılından beri iktidarda olması nedeniyle, din Türkiye’de insan ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Ancak elde ettiğimiz sonuçlara baktığımızda özellikle İlahiyat Fakültelerinde dinin suç üzerindeki etkisinin düşük olması şaşırtıcı görünmektedir. Elde edilen bulguların “dinin göstermelik” ve “ritüel” olarak uygulandığını, başkalarına uyumlu görünmek için maske takıldığını, dinin içselleştirilmeden yaşandığı düşüncelerini akla getirmektedir. Diğer bir deyişle, bulgular “bu dünya” nimetlerinin “diğer dünya” dakinden daha ağır bastığı izlenimi vermektedir. Bardakoğlu bu durumu dünyevileşme/sekülerleşme ile açıklamaktadır. Dünyevileşme bireyin davranış çizgisinden ve değerler dünyasından dinin etkisini ve müdahalesini çıkarmak ve özgürce yaşamaya doğru sürüklenmektir. Dine bağlılık ile birey artık belli şekil ve kalıplara sığınarak hayatını sürdürmeye çalışmaktadır (Bardakoğlu, 2017). Bu durum Akşit ve arkadaşlarının Türkiye’deki dini tecrübenin hem bireysel hem de toplumsal boyutlarını tespit etmek için yapmış oldukları çalışma ile de örtüşmektedir. Bu çalışmada birey özgür olarak dinini yaşamak istemektedir. Dindar insanların sürekli geleneksel olanı tercih etmedikleri, geleneksel ile modern olanın aynı anda benimsenmiş oldukları görülmüştür. Dolayısıyla gündelik hayat dini normlara göre değil kapitalist sistemin getirdiği kurallara göre şekillenmektedir. Faiz yeme, iş ortamında namaz kılma gibi durumlarda insanlar kutsal olan ile gündelik gidişat arasına sıkışıp kalmışlardır (Akşit, Şentürk v.dğr, 2012). Bu noktada ihtiyaca göre şekillenen fetvaların bireylere etkin bir şekilde yol gösterici olduğunu söylemek gerekir. Dolayısıyla dini yaşantının ve ibadetlerin artık günümüz ekonomik, siyasi ve sosyal sisteme uyarlanarak yaşandığını söylemek mümkün olmaktadır.

Benzer şekilde, İslami değerlerin modernleşmenin getirdiği yeniliklerle giderek etkisinin azalmış olduğu söylenebilir. Modernleşme ile dinin toplumdaki ve bireyler üzerindeki etkisi azalmıştır (İçli, 2002). Böylece bireyleri kontrol altına alan mekanizma zayıflamıştır. Bireysel düşünme ve karar verme durumu artmış ve genel olarak yasalar bireyi suçtan vazgeçirici olmuştur. Yasaların sosyal sapma üzerinde kayda değer azaltıcı bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Zina haram

ve günahdır ancak suç değildir. Dolayısıyla hukuk zina üzerinde yaptırım gücüne sahip değildir. Yarattığı bir güce hırsızlık yapan, adam öldüren ya da uyuşturucu madde satan biri de inanabilir. Dini inanç kendi başına bu eylemleri azaltmada veya yok etmede yeterli olmasa da etkin bir rol oynamaktadır. Sosyal çevre, arkadaş grubu veya akrabalar da suç/sosyal sapma üzerinde etkilidir. Birey yanlış bir davranış gerçekleştirdiğinde din bu dünya ve diğer dünya ile ilgili olarak tehditleri anlatırken bireyin sosyal çevresi ise bu tehditleri gerçekleştirebilecek en etkin mekanizma olmuştur. Dolayısıyla tüm öğrencilerin paylaştığı sosyal mekân olan üniversite kampüsü bölüm farkı olmaksızın öğrencilerin davranışlarında ve düşünce yapılarında ortak etki yaratmıştır.

Bu araştırma şu yönlerden İslam dini-suç/sosyal sapma literatürüne önemli katkılarda bulunmuştur: Birincisi, İslam-suç ilişkisi spekülatif bir açıklama/tartışma konusundan ziyade, somut veriler üzerinden test edilmeye çalışılmıştır. İkincisi, çok değişkenli istatistiksel analizlerle din ve suç ilişkisi ele alınmıştır. Sonuncusu ve en önemlisi, İslam ve suç konusunda gerek dünya genelinde ve gerekse de Türkiye’de sınırlı sayıda araştırmalar vardır. Var olan çalışmalarda ise, sınırlı dini bağımsız değişkenler kullanılmıştır. Kısacası, bu çalışma “Ahlaki/dini topluluk tezini,” birey düzeyli analizlere dayalı olmasına rağmen, *ilk kez Türkiye bağlamında* test eden bir çalışma olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abu Raiya, H., Pargament, K., Mahoney, A. ve Stein, C. (2008). A Psychological Measure of Islamic Religiousness: Development and Evidence For Reliability and Validity. *International Journal for the Psychology of Religion*, 18(4), 291–315.
<http://dx.doi.org/10.1080/10508610802229270>
- Adamczyk, A. (2012). Understanding Delinquency With Friendship Group Religious Context. *Social Science Quarterly*, 3(2), 482–505. DOI: 10.1111/j.1540-6237.2012.00839.x
- Adamczyk, Amy ve Hayes, Brittany E. (2012). Religion and Sexual Behaviors Understanding the Influence of Islamic Cultures and Religious Affiliation for Explaining Sex Outside of Marriage. *American Sociological Review*, 77, 723–46.
DOI: 10.1177/0003122412458672
- Adamczyk, A., Freilich, J. D. ve Kim, C. (2017). Religion and Crime : A Systematic Review and Assessment of Next Steps. *Sociology of Religion: A Quarterly Review*, 78(2), 192–232.
DOI:10.1093/socrel/srx012
- Akalın, Adnan (2013). İslam Hukuku Açısından Suçun Unsurları. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, X, 50-72. Erişim adresi
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sarkiat/issue/11245/134389>
- Akşit, Bahattin, Şentürk, Recep, Cengiz, Kurtuluş ve Küçükural, Önder (2012). *Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Albrecht, Stan L.; Chadwick, Bruce A. ve Alcorn, David S. (1977). Religiosity and Deviance: Application of an Attitude-Behavior Contingent Consistency Model. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 16, 263–74.
- Bahr, Stephen J.; Hawks, R. D. ve Wang, G. (1993). Family and Religious Influences on Adolescent Substance Abuse. *Youth and Society*, 24, 443-65.
- Bahr, Stephen J. ve Hoffmann, John P. (2008). Religiosity, Peers, and Adolescent Drug Use. *Journal of Drug Issues*, 38 (3), 743–769.

- Bardakoğlu, Ali (2017). *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: Kuramer Yayınları.
- Bayraktutar, M. (2011). Suç Önlemede Dini ve Ahlakî Değerlerin Rolü. *Suç Önleme Sempozyumu*, s. 7–22.
- Benda, B. B. (1995). The Effect of Religion on Adolescent Delinquency Revisited. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 32, 446-466.
- Benda, Brent B. ve Corwyn, Robert F. (2001). Are the Effects of Religion on Crime Mediated, Moderated and Misrepresented by Inappropriate Measures?. *Journal of Social Service Research*, 27: 57–86. Erişim adresi https://doi.org/10.1300/J079v27n03_04
- Brownfield, D. ve Sorenson, A. M. (1991). Religion and Drug Use among Adolescents: A Social Support Conceptualization and Interpretation. *Deviant Behavior*, 12, 259-276.
- Burkett, S. R. ve White, M. (1974). Hellfire and Delinquency: Another Look. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13, 455-462
- Chadwick, Bruce A. ve Top, Brent L. (1993). Religiosity and Delinquency Among LDS Adolescents. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32(1), 51-67.
- Cochran, J. K. ve Akers, R. L. (1989). Beyond Hellfire: An Exploration of the Variable Effects of Religiosity on Adolescent Marijuana and Alcohol Use. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 26, 198-225.
- Cochran, J. K.; Wood, P. K. ve Arneklev, B J. (1994). Is the Religiosity Delinquency Relation Ship Spurious? A Test of Arousal and Social Control Theories. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 31, 92-123.
- Durrant, R. ve Poppelwell, Z. (2017). *Religion, Crime and Punishment: An Evolutionary Perspective*. Switzerland: Springer Nature.
- Durkheim, Emile. (1912) 1995. *The Elementary Forms of Religious Life*. Translated by Karen, E. Fields. New York: Free Press.
- Elliott, D. S. ve Ageton, S. S. (1980). Reconciling race and class-differences in self-reported and official estimates of delinquency. *American Sociological Review*, 45(1), 95–110.
- Erişim adresi <https://www.jstor.org/stable/2095245>
- Ellis, L. ve Peterson, J. (1996). Crime and Religion: An International Comparison Among Thirteen Industrial Nations. *Personality and Individual Differences*, 20(6), 761–768.
- DOI: 10.1016/0191-8869(96)00023-2
- Finke, Roger ve Adamczyk, Amy (2008). Cross-National Moral Beliefs: The Influence of National Religious Context. *Sociological Quarterly*, 49, 617–52. Erişim adresi <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2008.00130.x>
- Groves, W. Byron; Newman, Graeme ve Corrado, Charles (1987). Islam, Modernization and Crime: A Test of the Religious Ecology Thesis. *Journal of Criminal Justice*, 15, 495–503.
- Helal, Adel A. ve Coston, Charisse T.M. (1991). Low Crime Rates in Bahrain: Islamic Social Control, Testing the Theory of Synnomie. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 15 (1), 125–144.
- Higgins, Paul C. ve Albrecht, Gary L. (1977). Hellfire and Delinquency Revisited. *Social Forces*, 55, 952–958.
- Hirschi, T ve Stark, Rodney (1969). Hellfire and Delinquency. *Social Problems*, 17, 202–213. Erişim adresi <http://www.jstor.org/stable/799866>
- İçli, T. G. (2007a). *Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Johnson, Byron R.; Larson, D. B.; De Li, S. ve Jang, S. J. (2000). Escaping From The Crime Of Inner Cities: Church Attendance and Religious Salience Among Disadvantaged Youth, *Justice Quarterly*, 17(2), 377–391. Erişim adresi <https://doi.org/10.1080/07418820000096371>

- Johnson, Byron R. ve Jang, S. J. (2011). The Effects of Childhood Exposure to Drug Users and Religion on Drug Use in Adolescence and Young Adulthood. *Youth Society*, 43, 1220.
DOI: 10.1177/0044118X10393483
- Kızmaz, Zahir. (2005). Din ve Suçluluk: Suç Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,1(15), 189–215.
- Kızmaz, Zahir. (2010). Din ve Suç: Cezaevinde Hükümlü Bulunan Bazı Suçluların Dindarlık Durumları. *SBArD*, 16, 27–58.
- Koç, Bozkurt. (2011). *Okullarda Şiddet*. İstanbul: E Yazı Yayınları.
- Korukçu, Adem (2010). Yaygın Din Eğitiminde İlahiyat Fakültelerinin Yeri ve Önemi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(20), 99-122. Erişim adresi
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29180/312471>
- Köksal, F. ve Eliş, Y.Y. (2011). *Hukuk Sisteminde Suç ve Unsurları*. Ankara: Teftiş Kurulu Başkanlığı.
- Lombroso, C. (1911). *Crime, Its Causes, and Remedies*. Boston: Little.
- Özbay, Özden (2005). The Factors Leading to Juvenile Delinquency: School, Family, District and Substance Use”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 8, 115-144.
- Özbay, Özden (2007). Üniversite Öğrencileri Arasında Din ve Sosyal Sapma. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 1–24.
- Özbay, Özden (2015). Does Islam Deter Crime in a Secular Islamic Country? The Case of Turkey. *Contemporary Social Science*, 11(4), 1–21.
- Regnerus, M. D. (2003). Moral Communities and Adolescent Delinquency: Religious Contexts and Community Social Control. *The Sociological Quarterly*,44(4), 523–554. Erişim adresi
<https://www.jstor.org/stable/4120721>
- Rhodes, Albert Lewis ve Reiss, Albert, J. (1970). The Religious Factor and Delinquent Behavior. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 7, 83–98.
- Serajzadeh, Seyed Hossein (2001-2002). Islam and Crime: The Moral Community of Muslims. *Journal of Arabic and Islamic Studies*,4, 111–131.
- Stack, Steven ve Kposowa, Augustine J. (2011). Religion and Suicide Acceptability: A Cross-National Analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 50, 289–306.
DOI: 10.1111/j.1468-5906.2011.01568.x
- Stark, Rodney (1996). Religion as Context: Hellfire and Delinquency One More Time. *Sociology of Religion*, 57(2), 163. Erişim adresi
<http://www.jstor.org/stable/3711948>
- Stark,Rodney (2001).Gods, Rituals and the Moral Order. *Journal for the Scientific Study of Religion*,40, 619–636.
- Stark, Rodney; Kent, L. ve Doyle, D. P. (1982). Religion and Delinquency: The Ecology of a “Lost” Relationship. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 19(1), 4–24.
DOI: 10.1177/002242788201900102
- Sturgis, P. W. ve Baller, R. D. (2012). Religiosity and Deviance: An Examination of the Moral Community and Antiasceticism Hypotheses Among US Adults. *Journal for the scientific study of religion*,51(4), 809-820.
DOI: 10.1111/j.1468-5906.2012.01681.x
- Taş, Kemaleddin ve Gürler, Adem (2011). Din ve Suç İlişkisi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. *Journal of Islamic Research*, 22(1), 12-25.

Tubergen, F. Van; Grotenhuis, M. ve Ultee, W. (2005). Denomination, Religious Context, and Suicide: Neo-Durkheimian Multilevel Explanations Tested With Individual and Contextual Data. *American Journal of Sociology*, 111, 797–823. Erişim adresi

<http://www.jstor.org/stable/10.1086/497307>

Turner, Bryan (2005). *The Sociology of Religion* in C. Calhoun, B. Turner and Chris Rojek. (eds.). The Sage Handbook of Sociology. Thousand Oaks: 284-301.

Ulmer, J. T.; Bader, C. ve Gault, M. (2008). Do Moral Communities Play a Role in Criminal Sentencing? Evidence From Pennsylvania. *Sociological Quarterly*, 49(4), 737–768.

DOI: 10.1111/j.1533-8525.2008.00134.x.

Yücel, Mustafa T. (2004). *Kriminoloji*. İstanbul: Umut Vakfı Yay.

Welch, Michael R.; Tittle, Charles R. ve Petee, Thomas (1991). Religion and Deviance among Adult Catholics: A Test of the “Moral Communities” Hypothesis. *Journal for the Scientific Study of Religion*,30(2), 159-172.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt9 Number/Sayı 2 (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 12/05/2020 | Kabul Tarihi: 29/09/2020

YAŞLI KADINLARIN GÜNDELİK HAYATLARI VE YAŞAMDAN BEKLENTİLERİ: YAŞLI BAKIMEVİ ÖRNEĞİ*

Gamze SEZEGEN

Lisans Mezunu, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
gamzesezegen75@gmail.com
0000-0002-9563-7906

Hülya ÇAKIR

Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
hulya.cakir@yobu.edu.tr
0000-0001-8115-4076

Atıf / Citation: Sezegen, G. & Çakır H. (2020). Yaşlı Kadınların Gündelik Hayatları Ve Yaşamdan Beklentileri: Yaşlı Bakımevi Örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 493-509.

Öz

Yaşlılık engellenmesi mümkün olmayan ve geri dönüşü olmayan süreçtir. Yaşlı nüfus artışı Türkiye'de de son yıllarda yaşlılara yönelik sosyal hizmet modellerine ihtiyacı arttırmıştır. Yaşlılık sürecinde pek çok sorunla karşılaşılma ile beraber bu sorunların en önde geleni yaşlı bireylerin bakımınıdır. Yaşlılık sürecinde olan tüm bireyler bakıma ihtiyaç duymasa da hastalanmaları ve fiziksel yetersizlikleri nedeniyle büyük çoğunluğunun yardıma ihtiyaç duyma olasılığı artmaktadır. Yaşlılık döneminde bireylerin hastalıkları uzun sürede atlatması ve fiziksel yetersizlikleri sebebiyle aileler toplumsal bakım alternatiflerinden birini seçmek zorunda kalmaktadır. Özellikle sanayi toplumunda kadınların da iş hayatında yer alması yaşlı bakımının evde yapılamamasına, bakım hizmetinin kurumlara devredilmesine neden olmuştur. Bu çalışmada yaşlı kadınların bakım evlerindeki gündelik hayatları ve yaşamdan beklentileri ele alınıp değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Gündelik Hayat, Yeniden Sosyalleşme.

EVERYDAY LIVES AND EXPECTATIONS FROM LIFE OF OLD WOMEN: EXAMPLE OF ELDERLY MAINTENANCE

Abstract

Aging is a nonpreventable and irreversible process. The increase in elderly population in recent years in Turkey has increased the need for nursing homes located between models of social services for the elderly. Although many problems are encountered in the old age process, the most prominent of these problems is the care of elderly individuals. Although all individuals in the old age process do not need care, most of them are likely to need help due to their illness and physical disability. Families have to choose one of the social care alternatives due to the fact that individuals overcome the illnesses in a long time and physical disabilities. Participation of women in the business life, especially in the industrial society, caused the elderly to not be able to do home care and to transfer the care service to the institutions. In this study, the daily lives and expectations of elderly women in nursing homes will be discussed and evaluated.

KeyWords: Aging, Everyday Life, Re-Socialization.

GİRİŞ

Yaşlılık sürecinde görülen en önemli sosyal sorunlardan biri yaşlı bakımıdır. Yaşlanan birey kendine bakamaz hale geldiğinde barınma, bakım gibi ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına muhtaç hale gelebilmektedir. Devlet ise bakıma muhtaç olan yaşlı bireyler için kurumlar açarak yaşlı bireylerin bakım, barınma gibi ihtiyaçlarını bu kurumlarda karşılamaya çalışmaktadır. Modern toplumun bir ihtiyacı olarak ortaya çıkan huzurevleri, bakım merkezleri ülkemizdeki yaşlıların yaşamlarının geri kalan kısmını kaliteli bir şekilde geçirmelerini sağlamayı amaç edinmiştir. Hem ulusal hem de yerel düzlemde yaşanan modernlik ve geleneksellik arasındaki çatışma ortamı bu kurumdaki amacın yerine getirilmesini de etkilemektedir (Şenol ve Erdem, 2017: 39). Bu araştırmanın saha çalışması da buradan hareketle toplumsal yapısı geleneksel/ataerkil olan Tokat ilinin Niksar ilçesindeki Özel Yaşlı Bakımevi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile yaşlı kadınların gündelik yaşamları ve hayattan beklentileri göz önünde bulundurularak yaşlı bireylerin psikolojik, sosyalleşme vb. gibi bir takım sorunlarını değerlendirip ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada yaşlı bakım evinde yaşayan yaşlı bireylerin bakımevindeki gündelik yaşamları ve hayattan beklentileri ele alınıp değerlendirilmektedir.

1. YAŞLILIK

Canlı varlıkların zaman içerisinde aldıkları mesafe “eskime” veya “yıpranma” olarak tanımlanırken canlı varlıklar için “yaşlanma” terimi tercih edilir. Çünkü canlı organizmaların zaman içerisindeki yaşlanma süreci her ne kadar yıpranma ve bozulmayı içeren bir süreç olsa da onarım ve yeniden yapım mekanizmaları devrededir. Bu nedenle “yaşlanma”, dünyaya gelen her canlının zaman içerisinde aldığı mesafe olup ölümlü sona ermektedir (Duyar, 2008: 9-19).

“Yaşlanma” kavramı; bireylerde, yaşamda deneyimlenen süreye bağlı olarak görülen; biyolojik, psikolojik ve sosyolojik anlamda yapısal/fonksiyonel değişim ve bozulma süreçlerine işaret eder (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 16-17). İnsan öznesinin yıllar içerisinde yaş alıyor olmasına bağlı olarak yaşadığı değişimlerin girift ve çok boyutlu olmasına rağmen biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak tanımlanması değişimlerin de bu ana çerçeve ekseninde değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir.

Yaşlılık fiziksel, psikolojik ve sosyal boyutları ile değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Fizyolojik boyutuyla yaşlılık, kronolojik yaşla birlikte görülen değişimleri ifade ederken; psikolojik boyutuyla yaşlılık, algı, öğrenme, psikomotor, problem çözme ve kişilik özellikleri açısından insanın uyum sağlama kapasitesinin kronolojik yaş ilerledikçe değişimini ifade etmektedir. Sosyolojik açıdan yaşlılık ise bir toplumda belirli yaş grubundan beklenen davranışlar ve toplumun o gruba verdiği değerlerle ilgilidir (Birren, 1982).

Buradan da anlaşıldığı gibi yaşlılığın fizyolojik boyutu kronolojik ve psikolojik boyutuyla doğru orantılıdır. Yaşlılığın fizyolojik boyutunda bireyde kronolojik yaşında değişim meydana gelmekte ve kronolojik yaşının ilerlemesiyle beraber bireyde yaşlanmanın artması psikolojik ve sosyolojik değişikliklere neden olmaktadır. Sosyolojik boyutta yaşlılığı toplum belirlemektedir. Yaşlı bireyin nasıl bir davranış şekline sahip olacağını, nasıl giyineceğini ve nasıl hareketlerde bulunacağını toplum belirlemektedir. Belli bir yaşlılık tipi vardır ve toplum bunu artık kabullenmiştir.

Kadın Yaşlılığı

Yaşlılık olgusunun modernleşme temelinde evriminin, en net görünümünden biri kadınların yaşlılığı üzerine olduğu görülür. Bu bağlamda, geleneksel toplum yapısındaki “yaşlı kadınlar” ile günümüz modern toplum yapısındaki “yaşlı kadınların” hem yapısal hem de işlevsel olarak farklılaştığı, ayrıca tarihsel süreç itibarıyla “yaşlı kadınlar” a yönelik toplumsal algının da değiştiği yönünde görüşler bulunur. Bu görüşü savunanlara göre, yaşlı kadınların sosyal değeri azalmış, yaşlı toplumsal cinsiyet rolleri değersizleşip üyelerini sosyal yaşamdan soyutlayan mekanizmalar haline gelmiştir (Tufan, 2007: 100).

Cinsiyetler arası eşitsizliğin, ayrımcılığın ve istismarın kadınlar aleyhine olduğu kabul edilir. Ülkemizde de kadına yönelik sorunlar yoğunlukla eğitim, istihdam, gelir düzeyi gibi alanlarda öne çıkmaktadır. Günümüz kadın yaşlılarının birçoğunun, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde eğitim ve meslek hayatına çok az dahil olmalarından dolayı okuryazarlık oranlarının düşük olduğu, dolayısıyla yaşlılıkta kendini ifade edebilme, ihtiyaçlarını karşılayabilme zorlukları yaşadıkları, bu durumun kendilerini güvensiz, huzursuz ve korku içinde hissetmelerine neden olduğu belirtilir (Tufan, 2003: 23).

Modern yaşamın koşulları, genç nüfusta düşüşe yol açarken yaşlı kategorisindeki nüfus artışını da hızlandırmaktadır. Erkeklerle göre ortalama yaşam beklentisinin kadınlarda daha yüksek olması, yaşlı kadın nüfusunun görece yüksek olmasını beraberinde getirmektedir. Çocukların ayrı şehirlerde ya da mekanlarda yaşaması, kurumsal desteğin yetersizliği, eşin ölümüyle oluşan yalnızlıkla birlikte kadınların daha çok mağduriyeti söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla yaşlı nüfusun artışıyla oluşan demografik değişim sonucunda yaşlı kadın sayısı artmış ve zaten dezavantajlı konumda bulunan kadının yaşlandıkça toplumsal, ekonomik ve politik sorunları da artmıştır (Özkul, Kalaycı ve Aslan, 2017: 372).

2.YAŞLILIK İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Yaşlılığı açıklamak için çeşitli kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Yaşlılıkla ilgili kuramlar iki ana grupta incelenebilir. İnsan doğar, büyür, gelişir ve ölür. Ölümün doğasını anlamak, biyolojik organizmanın döllenmeyle başlayan ve bütün bir ömür boyu süren büyüme, gelişme, olgunlaşma ve son olarak hücre kayıpları ve moleküler yaşlanmaya bağlı olarak biyolojik organizmanın işlevinin sona ermesi anlamına gelen ölüm sürecinin nedenlerini anlama çabası yaşlanma ve yaşlılığı biyolojik açıdan incelemeye yönelik kuramların odak noktasını oluşturmaktadır (Url-1). Yaşlılığı

açıklamaya yönelik biyolojik kuramlar; yaşam hızı kuramı, immünolojik yaşlanma kuramı, serbest radikaller kuramı, yaşlanma ve yıpranma kuramı şeklindedir.

Yaşlanma ve yaşlılığı açıklamaya yönelik toplumsal kuramlar sosyolojik olarak yaşlılık döneminde ortaya konan davranış, tutum, işlev, ilişki ve etkileşimleri açıklama gayreti içerisinde olup, yaşlanma ile birlikte toplumsal düzeyde meydana gelen değişimleri ve bunun nedenlerini irdeleme fonksiyonuna sahiptir (Url-1). Yaşlılığı açıklamaya yönelik toplumsal kuramlar ise kopma kuramı, rol bırakma kuramı, eksiklik kuramı, aktivite kuramı, süreklilik kuramı ve modernleşme kuramlarıdır. Araştırmamızın kuramsal çerçevesini modernleşme kuramı oluşturmaktadır. Modernleşme kuramı; 1972’de Cowgil ve Holmes tarafından geliştirilmiştir.

Donald Cowgill, toplumların modernleşme düzeylerinin yaşlılara etkileri açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre yaşlı kabul ediliş yaşı ile modernleşme arasında sistematik bir ilişki bulunmaktadır. Yaşlılık başlangıcı kabul edilen yaş, toplumların modernlik seviyesine göre artmaktadır(Kurtkapan, 2017: 41).

Kuramın temel savı toplumlar modernleştikçe yaşlıların konumunda bir gerilemenin olduğu yönündedir. Endüstrileşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni yaşam biçimine geçişle beraber, kuşaklar arası süreçte, belirli bir yörede yerleşik olan geniş aileden daha mobil hale gelen çekirdek aileye dönüşüm, toplumsal yaşamda “kazanılmış” statülerin hâkim hale gelmesi, bireysel çabayla elde edilen gelirin sağladığı ekonomik özgürlük, birey lehine gelişen eğitim, meslek, sağlık, vb. modern “güven düzenekleri” (Giddens, 2014: 82)yaşlı bireyin güvenlik, saygı, sevgi, ait olma ve kendini gerçekleştirme gibi gereksinimlerini tehdit etmektedir.Bunun tam aksine geleneksel toplumlarda yaşlıların bilgilikleri ve tecrübelerinden kaynaklanan statüleri gereği toplumsal saygınlıkları da bir o kadar yüksektir.

Ailede en köklü yapısal değişimleri çocuk bakımı ve büyüklerin bakımını aile dışı kurumlara bırakmasıdır. Çocuklar kreş, anaokulu, bakıcı aile, yetiştirme evi, çocuk esirgeme kurumları gibi kurumlara bırakılırken büyüklere de huzur evine terkedilmektedir. Çocuk yetiştirme yurtları, huzur evleri, yaşlı bakım evi gibi birçok kurum bu süreçte ortaya çıkan kurumlardan bazılarıdır (Canatan ve Yıldırım, 2011: 127).

Modern ailenin geleneksel aileye göre küçülmesi ile endüstrileşmeyle birlikte kadının iş hayatına geçiş artışı, yaşlıların ailedeki konumunu olumsuz etkilemiştir. Ayrıca teknolojik gelişmelerle beraber bilgiye kolay ulaşım yaşlı bireyin bilgi ve birikimlerini aktarmada bir engel olarak saygınlıklarını yitirmeye sebep olmuştur. Modern toplumla beraber eğitime önem verilmesiyle okuryazarlık oranının artması yaşlıların bilgelik pozisyonunu zedelemiştir. Bu gelişmeleri yaşlıların ailedeki geleneksel anlamda bilgi aktarıcılığı rollerini zayıflatmakta ve ailedeki önemini düşürmektedir.

3. YAŞLILIK DÖNEMİNİN ÖZELLİKLERİ

Yaşlılık döneminin anlaşılabilmesi için yaşlılık döneminin fiziksel, psikolojik ve sosyal özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir.

3.1. Yaşlılık Döneminde Fiziksel Özellikler

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’ne göre sağlık; bireyin bedensel, ruhsal ve sosyal anlamda tam bir iyilik halinde olması olarak tanımlanmaktadır. Yaşın ilerlemesine bağlı olarak doku ve organlarda yaşlanma gerçekleşir. Her türlü hastalığa karşı direnci azalır ve daha kolay ve sıklıkta hastalanır

(Yertutan, 1991:1-2). Fiziksel değişimle beraber kas iskelet sisteminde duruş, yürüyüş bozuklukları, hareketlerinde yavaşlama meydana gelmektedir. Yaşlıların gözde bozulmalar, koku almada zorluk çekme vb. duyu organlarında da değişimler meydana gelebilmektedir. Anlaşıldığı üzere yaşlanan birey büyük bir fiziksel değişime uğramaktadır. Bu fiziksel değişim ise yaşlı bireylerin tüm hayatını etkilemektedir. Yaşlılığın en önemli göstergesi fonksiyonel kapasite ve işlev kaybı olarak kabul edilmektedir. Fonksiyonel kapasiteyi artırmanın amacı ise yaşam kalitesini artırmaktadır (Balcı, 2012:42).

3.2. Yaşlılık Döneminde Psikolojik Özellikler

Bireylerin algı, öğrenme, psiko-motor, problem çözme ve kişilik özelliklerinde meydana gelen değişimler yaşlanmanın psikolojik boyutunu oluşturmaktadır (Zahide, 2017: 10).

Yaşlılıkta bireyler psikolojik açıdan değişime uğramaktadır. Yaşlılığın ilk belirtilerinden birisi yaşlı bireyin eskiye olan özleminin artması ve yaşlanmayla başlayan bireyle genç nesil arasındaki mesafenin eskiye oranla açılmasıdır. Güncel konulara ve değişen dünyaya ayak uydurmada çok büyük zorluklar yaşayan yaşlı bireyler eskiye büyük özlem duyarlar ve eskiden yaptığı alışkanlıklarını devam ettirmekte çok ısrarcıdırlar. Yaşlılar bu dönemde kendi içlerine kapanırlar ve kendi içlerine kapanmalarından dolayı daha ben merkezci bir kişiliğe bürünürler. Yaşlılık dönemi emeklilik ile başlayabilmektedir (Yerli, 2017: 1283).

Emeklilik dönemiyle beraber yaşlı birey önceki statülerini kaybetmekte ve kendini değersiz, işe yaramaz hissedebilmektedir.

3.3. Yaşlılık Döneminde Sosyal Özellikler

Yaşlılıkta kişinin toplumsal etkinliği ve gücü, saygınlığı, yakın ilişkileri, sosyal yaşantısı ve beklentileri azalır. Kendi ihtiyaçlarını karşılayıp diğer insanlara yardım ederken giderek yardıma muhtaç insan durumuna gelebilmektedir. Yaşlı kimse, günün birinde kısa veya uzun bir dönemde çocuklarına bağımlı olarak kalabileceği düşüncesinden tedirgin olmaya başlar. Birçok yaşlıya göre bağımlı olma düşüncesi küçük düşürücü ve suçluluk duygusu uyandırıcıdır. Bir kısmına göre de memnunkla karşılayacakları yardım anlamı taşımaktadır (Yerli, 2017: 1284). Yaşlanmanın sosyal anlamı toplumlarda farklılık gösterebilmektedir. Özellikle geleneksel toplumlarda gençlikten yaşlılığa doğru rollerin azalması yaşlıların yeni sürece alışmalarını zorlaştırmaktadır. Bu toplumlarda yaşlılar huzurevlerini kendilerini sosyal hayatlarından soyutlayan mekan olarak değerlendirebilmektedir.

4. YAŞLILIK DÖNEMİNDE YENİDEN SOSYALLEŞME

Toplumsallaşma, bireyin, belirli bir toplumun üyesi, belirli bir kültürün parçası olma sürecidir (Kaplan ve Çetinkaya, 2014:120). Rol ve statüler, gelenek ve görenekler, hukuk, siyaset, ekonomi gibi temel kurumlar, sosyal ve bireysel ilişkiler ya da etkileşimler toplumsal hayatı tanımlayan başlıca unsurları oluşturur. Bu etkileşim sürecinde bireyler birarada yaşamayı öğrenmekte ve yaşadıkları toplumun bir parçası olmaya başlayarak sosyalleşme sürecine girmektedir. Toplumsal davranışı öğreten ve sosyalleşmeyi belirleyen araçlar statü ve rollerin kazanılmasıdır. Her toplumsal parçanın bireye kazandırdığı toplumsal davranış biçimleri vardır ki bunların toplamı, kültürün ve yapıların temsilini vermektedir (Sağır, 2013: 478).

Sosyalleşme süreci ilk başta aile içinde başlamaktadır. Aile ile başlayan sosyalleşme süreci daha sonrasında okul ve meslek hayatı ile devam etmektedir. Bireyin son dönemi ise meslek hayatının bitimiyle başlayan emeklilik dönemidir. Yaşlı birey emeklilikle beraber rol kaybı yaşamakta ve yeni sosyalleşme alanları aramaya başlamaktadır. Yaşlı birey bu süreçte kaybettiği rol ve statüyü kendi yaş çevresinde oluşturmaya çalışmaktadır. Bunun için ise kendi yaş çevresinde olan kişilerle zaman geçirmeye ve programlar düzenlemeye gayret göstermektedir. Yaşlı kadınlar yemekler yaparak çevresindeki yaşlı bireylerle sohbetler düzenlemeye, yaşlı erkekler ise genellikle kahvehaneler vb. gibi yerlerde bulunarak kendilerine bir sosyalleşme alanı bulmaya çalışmaktadır.

Yeniden Sosyalleşmede Yaşlı Bakımevlerinin Rolü

Yaşlı bakımevleri, yaşlıların sağlıklarını yakından takip etmek ve ona göre uygulamalarda bulunmak, yaşlı bireyleri ve sürekli başkalarının bakımına muhtaç olan bireylerin bakımlarını sağlayıp, sorunlarına çözüm bulmak ve geriatri ve gerontoloji alanındaki çalışmalarını yakından takip etmeyi amaçlayan kuruluşlardır. Kısacası yaşlı bireylerin ve başkalarının bakımına muhtaç olan kişilerin her ihtiyaçlarında yanında bulunmaları ve onların kendisini iyi hissetmelerini sağlamalıdır. 7/24 onlarla ilgilenmektedirler. Yaşlılık döneminde yaşanan sorunlar sadece yaşa bağlı değildir.

Hızlı nüfus artışına ek olarak; kentleşme, iç ve dış göçler nedeniyle çekirdek aileye dönüşüm, geniş aile sayısının azalması, ekonomik sorunların varlığı, kadınların çalışma yaşamına katılması, çekirdek aileye dönüşüm sonucu konutların küçülmesi nedeniyle yaşlılar için uygun ve yeterli ortam olmaması, gençlerin yaşlılığa bakış açısı, kuşaklar arası iletişim bozuklukları, yaşlanmayla birlikte sağlığın bozulması ve bağımlılık yaşlıların evde bakımını güçleştirmiştir (Ardahan, 2010).

Ardahan (2010)'ın da belirttiği üzere (göç, kentleşme, kadının iş hayatına atılması) nedeniyle yaşlılara verilen önem zaman gittikçe azalmış ve aile ile yaşayan yaşlı bireyler zamanla devletin ve özel kurumların yaşlı bireylere sunduğu hizmetlerden yararlanmaya başlamışlardır. Modern toplumda yaşlı bireylere hizmet veren kuruluşlar arasında yaşlı bakımevleri de vardır. Yaşlı bakımevleri genellikle bakıma muhtaç, kendi başına gereksinimlerini yerine getiremeyen yaşlı bireylere bir çatı olmuştur.

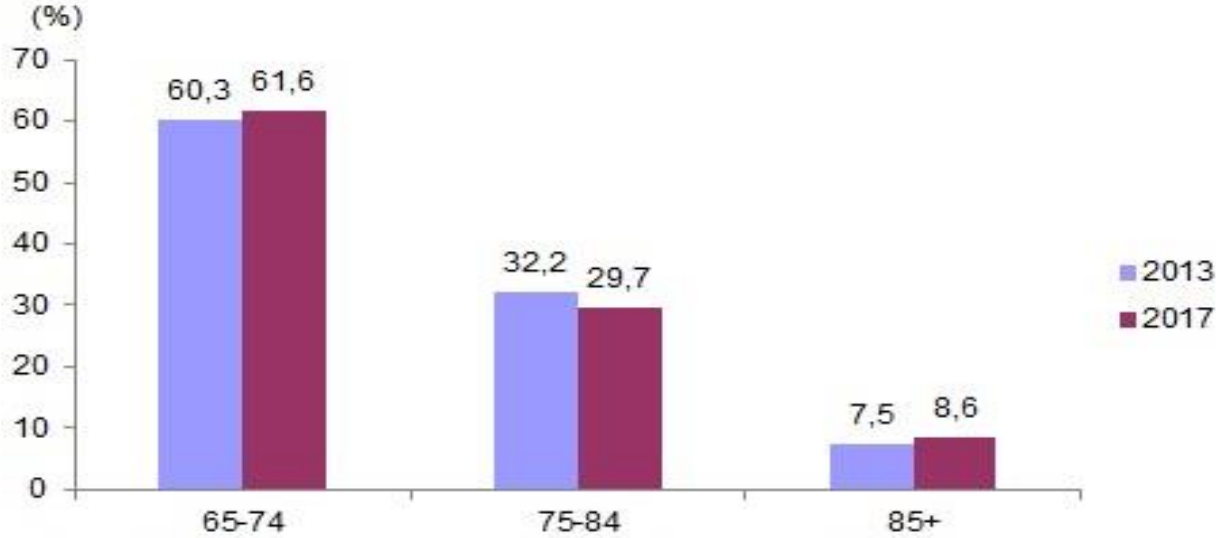
5. TÜRKİYE'DE YAŞLILIK

Birleşmiş Milletler'e göre, bir ülkedeki yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranının %8 ile %10 arasında olması, o ülke nüfusunun "yaşlı", %10'un üzerinde olması ise "çok yaşlı" olduğu anlamına gelmektedir (TÜİK, 2014). Türkiye'de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2014 yılında %8 iken, 2016 yılında bu oran %8,3'e ve 2018 yılında %8,8'e yükselmiştir. TÜİK'in 2018 yılına ilişkin "İstatistiklerle Yaşlılar" çalışmasına göre ise yaşlı nüfusun %44,1'ini erkekler, %55,9'unu kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2018).

Türkiye'nin yaşlanma hızının diğer ülkelerden oldukça fazla olacağı ileri sürülmektedir. Örneğin 1960 yılından günümüze kadar Türkiye nüfusu 3 kat artarken, yaşlı nüfusu (65+) 7 kat artmıştır. Sadece genç yaşlıların değil ancak ileri yaşlıların (80+) da sayısı hızla yükselmektedir. Yaşlı nüfusun artış hızı göz önüne alındığında gelecek 40 yıl içerisinde Türkiye'nin genç ve dinamik bir nüfusu olduğu yargısı değişecektir. Bu artışın nedenleri olarak doğurganlığın düşmesi, ölüm oranlarının düşmesi ve farklılaşan göç süreçleri olduğu ifade edilmektedir (Arun, 2014:4).

Tüm bu veriler ışığında Türkiye’de yıllar içerisinde yaşam koşullarındaki değişmelere (tıptaki gelişmeler, bilinç düzeyinin artması, sağlıklı beslenme vb.) bağlı olarak yaşlılık oranlarının arttığı görülmektedir. Yaşam süresini belirleyen faktörlerin başında sağlık sektörü gelmektedir. Bir ülkede sağlık olanakları ne kadar fazlaysa yaşam süresi de o kadar fazla olmaktadır. Yani sağlık olanakları ile yaşam süresi doğru orantılı olmaktadır. Bu tablodaki yaşam sürelerine bakıldığında Türkiye’de sağlık olanaklarının gelişim gösterdiği görülmektedir.

Tablo 1:Yaş Grubuna Göre Yaşlı Nüfus Oranı, 2013-2017

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2013, 2017
Grafikteki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Tabloya bakıldığında da görüldüğü üzere 2013-2017 yılları arasında yaşlı nüfus oranında artış görülmektedir. Bu artış ise Türkiye’nin her geçen yıla oranla gelişmekte olduğunu bizlere göstermektedir.

Tablo 2: Yaşa ve Cinsiyete Göre Beklenen Yaşam Süresi, 2014-2016

Yaş	Toplam	Erkek	Kadın	(Yıl)
0	78,0	75,3	80,7	
65	17,8	16,1	19,3	
70	14,1	12,7	15,3	
75	10,8	9,7	11,7	
80	8,1	7,2	8,7	
85	6,0	5,2	6,4	

Kaynak: TÜİK, Hayat Tabloları, 2014-2016

Cinsiyet bazlı değerlendirme yapıldığında ise tabloda da görüldüğü üzere kadınların erkeklere oranla ortalama yaşam süreleri daha fazladır. Çalışmaların büyük çoğunluğu yaşlılıkta ortaya çıkan eşitsizliklerin maddi nedenlerden kaynaklandığı üzerinde durmaktadır. Oysaki medeni durum ve toplumsal cinsiyet de yaşlılıkta ortaya çıkan eşitsizlikleri şekillendirmektedir. Medeni durumdan

kaynaklı farklılıklar, evli ve dul olma durumlarında kendini göstermektedir (Arun ve Arun, 2011: 1515). Toplumsal cinsiyet ise üyesi olunan toplumun atfettiği rollerde kendini göstermektedir. Kadınların yaşlılık dönemine dek taşıdıkları toplumsal cinsiyet rolleri ve yaşadıkları ayırıcı uygulamalara yaşlılık döneminde bir de yaşlılığa bağlı “ageism” (yaş ayrımcılığı) eklenmesi ile çifte ayrımcılık yaşadıkları kabul edilmektedir (Kalaycıoğlu ve ark. 2003). Kısacası kadınların toplumda yaşlı olmanın getirdiği fizyolojik, psikolojik süreçlerin yanısıra gelir yoksunluğu, eş vefatı dolayısıyla mülksüzlük, yaşlılıkta yalnızlık vb. süreçlerle de hayatlarının şekillenmesi söz konusu olabilmektedir.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmak suretiyle bilgi toplanılmış, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile kadınların bakımevi algıları ve anlamlandırmaları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede hem betimleme yapılmış hem de çeşitli temalar geliştirilmiştir (Creswell, 2015: 98; Yıldırım ve Şimşek, 2008: 75). Örneklemin belirlenmesinde amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme sorularının etik kurul tarafından değerlendirilmesi ve onaylanması sonrası kurumla gerçekleştirilen resmi izin yazışmalarıyla çalışmaya başlanılmıştır. Etik kurallar çerçevesinde görüşme öncesinde katılımcılara bilgi verilerek katılımcıların onayları alınmıştır. Araştırma Niksar’da özel bir Yaşlı Bakımevi’nde kalan 20 yaşlı kadınla gerçekleştirilmiştir. Araştırma bölgesinin Tokat ilinin Niksar ilçesi olarak seçilmesinde ilin toplumsal yapı özelliği ve araştırmacının burada ikamet ediyor olmasının yakından gözleme fırsatı bulması dolayısıyla çalışma bu il örneğinde oluşturulmuştur. Görüşme formu araştırmaya dahil edilen kadınlara bireysel olarak uygulanmıştır. Görüşmenin başlangıcında kadınları tanımaya yönelik sosyo-demografik sorular, sonrasında ise yaşlılıkla ilgili sorular yönelmiştir. Görüşme soruları, görüşmelerden önce yapılan literatür çalışması sonucunda elde edilen bilgiler ve daha önce yapılmış bazı araştırmalardan yararlanılarak düzenlenmiştir. Soruların anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Görüşmelerde yaşlı bireylerin özellikle geçmişleriyle ilgili sorularda derin iç çektikleri ve gözlerinin dolduğu gözlemlenmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgular betimsel analiz tekniğine tabi tutulmuştur.

7. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Araştırma bulguları “Yaşlılığın Anlamsallığı”, “Geçmişe Ait Keşkeler”, “Türkiye’de Yaşlılara Verilen Önem”, “Yaşlıların Yaşam Kalitesi”, “Yaşlılığın Sosyal Hayata Etkisi” “Yaşlı Bakımevinde Geçirilen Bir Gün” gibi başlıklandırarak yorumlanmıştır. Katılımcılar sorular eşliğinde yaşlılığın bütün boyutları hakkında görüşlerini dile getirmişlerdir.

7.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Analizi

Görüşme gerçekleştirilen katılımcıların sosyo-demografik profilini değerlendirecek olursak; 20 katılımcı 65-82 yaş aralığındadır. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında; 10 katılımcı evli, 1’i boşanmış, 3’ü eşinden ayrı yaşıyor ve 6’sının eşi vefat etmiştir. Literatürde kadınların erkeklere oranla ortalama yaşam sürelerinin daha uzun olduğu araştırmamızdaki katılımcı profilinde de görülebilmektedir.

Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında 2'si ilkokulu tamamlayamamış, 9'u ilkokul mezunu, 5'i ortaokul mezunu ve 4'ü lise mezunudur. Kadınların eğitim seviyesinin düşük olduğu görülmektedir, katılımcıların tamamına yakını ailelerinin kendilerine eğitim imkanı sunmadığını ifade etmiştir. Kadınların eğitim seviyesine bağlı olarak mesleki formasyona sahip olamamaları istihdamda yer almalarını engellemiştir. Katılımcıların yarısından fazlası 14'ü ev kadınıdır. Ücretli işte çalışan 6 katılımcının mesleklerine bakıldığında; 2'si temizlik görevlisi, 1'i terzi, 2'si memur ve 1'i aşçıdır. Ev kadınlarının gelirleri olmadığı için eşlerinin Ücretli işte istihdam edilen kadınların kendi emekli maaşları da aylık gelirlerini oluşturmaktadır.

7.2. Yaşlılığın Anlamsallığı

Yaşlılık duygusu her bireyi içten içe düşündüren bir süreç olmaktadır. Her birey için yaşlılık farklı bir anlam ifade etmektedir. Geçmiş yaşantılar, sosyal çevre, kişisel algı ve inançların yaşlılığa yüklenen anlamda etkili olduğu görülmektedir.

“Yaşlı olmak çok güzel bir duygu. Normalde kimse yardım etmezken bu dönemde tüm ihtiyaçlarımızı karşılamamız için yardımcı olan insanlar oluyor.” (A, 75, İlkokul mezunu).

“Yaşlılık güzel bir dönemdir. Çünkü gençlikte bulamıyorsun, sefil kalıyorsun, yiyemiyorsun. Şimdi ise Allah'a şükür Allah rızıkımızı veriyor.” (C, 67, Ortaokul mezunu).

Biyolojik kuramsal yaklaşımların açıklamaları ömür boyu süren büyüme, gelişme, olgunlaşma ve son olarak hücre kayıpları ve moleküler yaşlanmaya bağlı olarak biyolojik organizmanın işlevlerinde gençlik dönemine göre yaşanan azalmalar yaşlılığın anlamlandırılmasında temel faktör olmaktadır.

“Yaşlılık çok sorunlu bir dönemdir. Sürekli birilerinin yardımıyla ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalıyorsun. Kendi ihtiyaçlarını başkalarının yardımıyla karşılayınca kendimi çok yetersiz hissediyorum.” (B, 68, İlkokul mezunu).

“Yaşlılık kötü bir duygudur. Elden ayaktan düşmek üzüyor insanı.” (E, 76, İlkokul mezunu).

“Yaşlılık sağlık sorunlarıyla geçiyor. Zor bir dönem demek çok doğru olur.” (Q, 72, Ortaokul mezunu).

“Yaşlılığı yanınıza bile koymayın. Çok çalışmayın. Kendinizi işe vermeyin. İşe kendinize verince çok çabuk yaşlanıyorsunuz ve boşluğa alışamıyorsunuz” (Ş, 66, Lise mezunu).

Yaşlılığın anlamlandırılmasında geçmiş yaşantıların büyük önem taşıdığı görülmektedir. Gençliğinde yoğun çalışma ve sosyal hayatı olan yaşlılar genel olarak yaşlılığı kötü ve muhtaçlık olarak anlamlandırırken; sakin, durağan hayatı olan kişiler için çok ciddi bir değişim olarak görünmemektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu biyolojik anlamda yaşanan sorunların bireyde yetersizlik hissi yarattığı ve bununla baş etmenin yipratıcı olduğunu ifade etmişlerdir.

7.3. Geçmişe Ait Keşke'ler

Yaşlılık dönemi geçmişe olan özlemin fazlaca arttığı ve sürekli geçmişe dönük yaşamın olduğu bir dönem olmaktadır. Yaşlı birey sürekli geçmişini düşünmekte ve bu yüzden de yeni oluşuma ayak uyduramamaktadır. Katılımcılar burada iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Pişmanlığım yok, sonuçta hepsini özgür irademle yaptım diyen bir grupken, diğer grupta sebeplerini çeşitlendirerek pişmanlıklarını ifade etmişlerdir.

“Pişmanlığım yok. Yaşadığım hayatta seçimler bana aitti. Kendim seçtim ve kendim yaptım. Bunun için pişmanlık duymuyorum. Keşke demiyorum.”(K, 76, İlkokul mezunu).

Geleneksel toplumlarda çocukların yaşlılıkta sosyal güvence görülmesi algısının katılımcılarda beklenti yarattığı görülmektedir. Çocukları olduğu halde kurum bakımında kalan yaşlılar için yaşanan süreç hayal kırıklığına dönüşürken; evlenip çocuk sahibi olmayanlar için de keşke'lere dönüşmüştür.

“4 çocuğum var. Hepsini büyüttüm baktım, evlendirdim. Keşke onlarla bu kadar uğraşmasaydım. Halim bu kadar kötü olmazdı. Şimdi bana buradaki çalışanlar bakıyor, çocuklarım bakmıyor. Onlara boşa emek vermişim.” (M, 75, İlkokul mezunu).

“Keşke evlenseydim, çocuğum olsaydı. Her şey daha farklı olabilirdi.”(P, 65, İlkokul terk).

Görüşmelerde keşke'lerin gerekçelendirilmesinde sosyolojik olarak yaşlılık döneminde ortaya konulan davranış, tutum, işlev, ilişki ve etkileşimlerle geçmiş dönemdeki eylemlerin toplumsal düzeyde meydana gelen değişimler ekseninde ele alınarak ifade edildiği görülmektedir.

Neden çalışmışım diyorum. Beni buraya bıraktılar. Kendimi boşa yıprattım.” (D, 72, Ortaokul mezunu).

“Pişmanım. Çok çalıştığım ve değmediğini gördüğüm için pişmanım.” (X, 68, İlkokul mezunu).

Yaşlıların büyük çoğunluğunda da gelinen noktadan duyulan memnuniyetsizliğin sürecin başarısızlıkla sonuçlandığını düşünmelerine neden olduğu görülmektedir.

7.4. Türkiye’de Yaşlılara Verilen Önem

İkili bir süreç işlemektedir. Türkiye geliştirmekte olan ülkeler arasında bulunmaktadır, sağlık alanında gelişmelerin olması yaşlı nüfusun artışına neden olmaktadır. Yaşlı nüfusunun artış göstermesiyle birlikte devletin sosyal hizmet sunumu olarak yaşlılara sunduğu hizmetlerin çeşitliliği artmaya başlamış ve yaşlılara daha fazla özen gösterilmeye çalışılmıştır. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu Türkiye’de yaşlılara önem verildiğini söylemektedir. Aile içinde verilmeyen önemin bu kurumlarda gösterildiğini dile getirmişlerdir.

“Devlet bize bakıyor. Türkiye’de yaşlılara önem veriyorlar. Önem vermeseler buraları yaparlar mıydı?”(Y,66, Lise mezunu).

“Türkiye’de yaşlılara önem veriyorlar. Buralar olmasa bize kim bakacaktı.” (Z, 82, İlkokul mezunu).

“Bakım evlerinin olması yaşlılara önem verildiğini gösterir. Ailemizden önem görmedik ama Türkiye’de kurumlar bize önem gösteriyor.” (L,72, Ortaokul mezunu).

“Önem verilmiyor. Türkiye’de gençler yaşlılara önem vermiyor. Bizi benimsemiyorlar, yakınlık kurmuyorlar. Devlet ise böyle yerler açarak bize önem verdiğini zannediyor.” (N,76, İlkokul mezunu).

“Burada yaşamaktan memnun değilim. Buradaki koşullar güzel fakat ben evimde olmak isterim. Mutlu olmam için evimde olmam gerek.”(T, 67, İlkokul terk).

Hizmet modellerinin bu kadar çeşitlenmesi talebin olduğunun göstergesidir. Görüşme gerçekleştirilen 20 katılımcıdan 15’i bireysel ihtiyaçlarını giderememelerinin bakım veren kişiye ihtiyaç duyulmasına neden olduğunu ve kurumdaki personel sayesinde gündelik ihtiyaçlarının karşılanmasının kendilerinde memnuniyet yarattığını ifade etmişlerdir. Memnun olmadığını ifade eden az sayıda katılımcı ise ömrünün geri kalanını sıcak ev ve aile ortamında geçirmek istediği ve kurumun bu duygusal ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirtmiştir. Geleneksel toplumlarda yaşlılık

ve yaşlılık deneyimlerinin değerli olduğu düşünülürken, sanayileşme sonrası toplumlarda yaşlılık ve yaşlılık deneyimlerinin daha az değerli görüldüğü söylenebilir. Modern toplumların dönüşen yapısında yaşlı bireylerin değersizleşmesi, onlara sosyal, ekonomik ve kültürel olarak gereken önemi vermemeye yol açmaktadır. Bu şekilde modernleşme kuramının temel savının burada işlerlik kazandığı görülmektedir.

7.5. Yaşlıların Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesinin belirlenmesinde bireyin kişisel durumu (kişiliği, sorunları ile başa çıkma yolları, inançları,duygusal durumu) ve sosyo-kültürel durumu (toplum, çevre, kaynaklar, iş) temel faktörler olarak yer almakta,sağlık durumu (hastalığı ve buna bağlı olarak çıkan bozukluklar, özürülük ve engellilik durumu) da gerek kişisel gerekse sosyo-kültürel durumla etkileşerek yaşam kalitesi üzerinde belirleyici rol oynayabilmektedir (Bölükbaşı, 2007: 45-49).

Yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin normal bireylere nazaran daha yüksek seviyede olması gerekmektedir. Genç bireyler kendilerini geçindirebilir, kendilerine bakabilir durumdayken yaşlı bireyler bu koşulları tek başlarına yapmakta zorluk çekmektedir. Bunun için Türkiye’de yaşlı bireyler için kurumlar açılmıştır. Kurumlarda yaşlı bireylere daha iyi bir bakım ve sağlık açısından daha iyi bir ortam sunulmaktadır. Yaşam kalitesi değerlendirmesinde de ikiye ayrılma durumu söz konusudur. İlk grup koşul ve şartlardan memnunken, ikinci grup koşulların iyileştirilmesi gerektiğini düşünmekte ve bu konuda iyileştirme önerileri de sunmaktadır.

“Allah’a şükür bu bize bile yetiyor. Yatak var, yemek var.” (V,67, Ortaokul mezunu).

“Bundan fazlasını istemem ayıp olur. Siz bakıyorsunuz tuvalet ihtiyaçlarımıza bile yardımcı oluyorsunuz.” (Ş,66, Lise mezunu).

Yaşam kalitesi literatürde çoğunlukla yaşlılık ile ilişkilendirilen ve bireyden bireye değişiklik gösteren öznel bir kavramdır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşam kalitesini, bireylerin kültürel bağlamları içindeki yaşamlarını ve yaşamlarındaki değer sistemlerini ve hedeflerini, standartları ve ilgilerini algılamaları olarak tanımlamaktadır. Ülkemizde yaşlılara sunulan hizmetin kalitesini geliştirme ve değerlendirmede yaşam kalitesi açısından huzurevleri gibi sürekli bakım ve rehabilitasyon merkezlerinin kapasitesinin ve kalitesinin artırılması bu bağlamda önem taşımaktadır (Işıkhan, 2000).

“Sağlığımıza fazla önem verilmeli.” (P,65, İlkokul terk).

“Devlet herkesin ailesine bakım parası versin. Herkes hastalarına istediği gibi baksın.” (S,68, Lise mezunu).

Türk toplumunun sosyolojik yapısının katılımcıların bu ifadelerinde etkili olduğu görülmektedir. Barınma ve bakım süreçlerinde kurumsal yapılardan daha çok (donanımlı, profesyonel olmasına rağmen) tercihlerinin aile ortamı olduğu görülmektedir. Geleneksel toplum yapısının aile bağları ve sosyal çevre ilişkileri hafızalarında yer ettiğinden yoksunluk ve arayış yaratmaktadır.

7.6. Yaşlılığın Sosyal Hayata Etkisi

Kurum bakım hizmetinden yararlanmak yaşlı bireyler için alıştığı ortamdan uzaklaşmak, yıllar boyunca biriktirmiş oldukları sosyal sermayeyi kaybetmek ve toplumdan soyutlanmak anlamına gelebilmektedir. Yaşlı bireyin evi yıllardır yaşadığı ve alışık olduğu bir ortam olmakla birlikte, aidiyet hissettiği bir ortam olmasının yanında, özgürlüğünü de yaşayabildiği bir alandır. Huzurevi ise farklı kültürden bireylerle bir arada yaşamak zorunda olduğu, ilk kez karşılaştığı alışılmadık bir ortamdır (Şenol ve Erdem, 2017: 40). Katılımcılar kurum bakımında daha çok biyolojik gereksinimlerinin karşılandığını ifade etmişlerdir. İnsanın biyo-psiko-sosyal bir varlık olması gerçekliğinden hareket edilerek psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarına yönelik imkanların da sağlanması gerektiğini, yaşlılara bakım hizmeti sunan kurumlarda bu konuda eksikliklerin var olduğunu belirtmişlerdir.

“Sosyal hayat burada sınırlı oluyor. Hep aynı kişilerle sohbet ediyorum. Hep aynı şeyleri yapıyorum.” (Q,72, Ortaokul mezunu).

“Sosyal hayatım buraya gelmeden önce daha iyiydi. Buraya geldikten sonra sosyal hayat buradan ibaret oldu. Ben iyiysem iyiler. Aramı iyi tutmaya çalışıyorum. Yapılabi”(R, 66, Lise mezunu).

“Konuşmakta bile zorlanıyoruz. İstedğim gibi bedensel hareketler yapamıyorum.”(T,67, İlkokul terk).

“Burada olmadan önce daha fazla çevrem vardı. Ama şimdi sadece burada olanlarla iletişimim var. Dışarıyla bağlantım kesildi ne yazık ki. Buradakilerle aram çok iyi, hepsiyle konuşuyorum.” (W,76, İlkokul mezunu).

“Dışarıda olsaydım zaman geçirecek çok şeyim vardı. Burada sadece benim gibi kalanlarla sohbet ediyorum. Yoksa zaman geçmiyor.”(X,68, İlkokul mezunu).

Görüşmelerdeki ifadeler yaşlıların kendi yaşam alanı içerisinde bakılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü yaşlı bireylerin yeniden yeni bir çevre edinmesi ve dostluklar geliştirmesi zor olmaktadır. Diğer taraftan yaşamış olduğu hatıraları ve anıları terk etmenin zorluğu da ortadadır.

7.7. Yaşlı Bakımevi'nde Geçirilen Bir Gün

Boş zaman fiziksel aktivitesinin ve egzersizin; genel sağlıkla ve hafif düzeydeki depresyon ve anksiyete ileolumlu şekilde bağlantılı olduğu gösterilmiştir. Huzurevinde yaşlılar için boş zamanlarını değerlendirebilecek planlı uğraşı etkinlikleri ve egzersiz programları bulunmadığından, yaşlıların çoğu televizyon izlemeyi ve dinlenmeyi tercih etmektedir (Bahar vd.,2005: 227-229). Görüşmelerde katılımcıların günlük eylemlerinin artık bir rutin hale dönüştüğü görülmektedir. Alan darlığından kaynaklı olarak yapacaklarının sınırlı olması onların yaşamlarının rutinleşmesine neden olmaktadır.

Ayaklarımda rahatsızlığım olduğu için pek dolaşamıyorum. Zamanımın çoğu yatakta geçiyor. Yemek saatlerimiz oluyor, yemeklerimizi yiyoruz. Akşam olunca uyuyoruz.”(C,67, Ortaokul mezunu).

“Sabah uyanıyorum. Kahvaltı yapıp ilaçlarımı içiyorum. Televizyon izliyorum. Sonra öğle vakti geliyor. Öğle yemeğimi yiyorum. Bakıcılarla muhabbet ediyorum. Gününü bu şekilde geçirmeye çalışıyoruz. Yakın arkadaşlarıma buluşuyorum. Gülüp, eğleniyoruz. (C, 67, Ortaokul mezunu).

“Sabah kalkıyorum. Kahvaltı yapıyoruz. El işi yapıyorum. Sonra ilaçlarımız geliyor. Sohbet muhabbet ile zaman geçiyor.”(Y,66, Lise mezunu).

“Sabah uyanıyorum. Kahvaltı yapıp ilaçlarımı içiyorum.Hava iyiye bahçeye çıkıyorum.Hava kötüyse toplu oturma salonuna oturuyorum. Sohbet muhabbet ediyoruz. Sonra uyumaya gidiyoruz.” (P,65, İlkokul terk).

Boş zaman etkinlikleri, bireyin yaşamı için yerine getirmesi gereken faaliyetlerin yanında özgür iradesiyle yapabileceği dinlenme, eğlenme, bilgi ve becerilerini geliştirme, toplumsal yaşama katılma gibi unsurların gerçekleştirilebileceği etkinliklerdir (Argan, 2013: 37-39).

“Sabah kalkıyorum. Kahvaltı yapıp ilaçlarımı içiyorum. Aklıma çocuklarım geliyor, Onları düşünüp ağlıyorum. Sonra öğlen yemek yiyorum. Oturma salonlarında sohbet ediyoruz. Günümüzü bu şekilde geçirmeye çalışıyoruz.” (Z,82, İlkokul mezunu).

Bazı katılımcılar kadınlık ve anneliğin de etkisiyle çocuklarına duydukları özlemin gün içerisinde akıllarına geldiğini ve bu durumun psikolojik anlamda yıpranmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir.

Sonuç

Toplumsal hayatın en küçük yapıtaşı olan aile, anne, baba, çocuklar ve her iki tarafın akrabalarından oluşan ekonomik ve toplumsal bir kurumdur. Aile ilkel toplumlardan, sanayi öncesi toplumlara, sanayi toplumlarından, sanayi sonrası toplumlara kadar büyük değişimler yaşayarak gelmiştir. Aile üyeleri arasında her zaman saygı duyulan ve tecrübelerinden ders çıkartılan kişiler yaşını almış bireyler olmuştur. Yani eski toplumlardan itibaren her zaman yaşlı bireylere karşı bir davranış kalıbı oluşturulmuştur.

Geleneksel geniş aile de aile içi ilişkiler hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Yaş kavramı ön planda tutulan bu aile tipinde yaşlı bireylere her zaman bir saygı ve hürmet gösterisi yapılmakta ve yaşlı birey hayatını sonlandırana kadar bu aile içinde yaşamını sürdürmektedir. Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan modern bir aile tipi olan çekirdek aile ise anne, baba ve çocuk(lar)dan oluşan bir aile tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentleşme ve sanayileşmenin bir ürünü olan çekirdek ailede aile büyüklerinin ve bireylerinin arasında bir iletişim bozukluğu yaşanmaktadır.

Geleneksel ailede kadın yaşamını ev içinde sürdürdüğü için çocuklarının ve yaşlıların bakımını sağlayan kişi pozisyonundadır. Sanayileşme ve kentleşmenin ortaya çıkmasıyla daha çok özel alanda yaşamını sürdüren kadın kamusal alana çalışma hayatına atılmıştır. Kadının ev içinde geçirdiği zaman azaldığından çocukların ve yaşlı bireylerin bakımı farklı kurumlara devredilerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Yaşlı bireylerin bakımı modern toplumla beraber zorlu bir sürece girmiş ve bu beraberinde ülkelerde yaşlılara yönelik sosyal kurumların kurulmasına yol açmıştır. Sosyal kurumların açılması ile beraber kendi ihtiyaçlarını karşılayamayan, evde tek kaldığında zorlanan yaşlı bireyleri aileler bu kurumlara yerleştirilmeye başlanmıştır. Sürecin başında fazla olmasa da günümüzde bu sosyal kurumlarda kalan yaşlı bireylerin sayısı epeyce artmıştır. Yani çocuklar için bakım konusunda devrediliş konuşulabilirken, yaşlılar için yatılı hizmet sunum modelleri tercih edilmiştir.

Yaşlı bireylerin aileleri tarafından yaşlı bakım evlerine gönderilmeleri yaşlı bireyleri daha fazla yalnızlaştırmakta ve hayata tutunma isteklerini azaltmaktadır. Bu durum yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla gerçekleştirilen görüşmelerde yaşlıların büyük çoğunluğunun ailesinin yanında kalmayı isterken bazı nedenlerden kuruma yerleştirilmelerini ifade etmelerinden de anlaşılmaktadır. Sürecin bu şekilde ilerlemesi yaşlı bireylerin ailelerine bakış açılarının değişmesine neden olduğu gözlemlenmiştir. Yaşlı birey artık “Neden ben onlara fazla emek verdim? , Çocuklarım için yaşadım, onların istediklerini yapmak için çalıştım ama onlar bana bakmıyor, neden?” gibi sorgulamalara girmektedirler.

Araştırmamız cinsiyetler arası eşitsizliğin yoğunlukla eğitim, istihdam, gelir düzeyi gibi alanlarda öne çıktığına ilişkin literatür bilgisini de doğrulamaktadır. Görüşme gerçekleştirilen kadınların büyük çoğunluğunun eğitim düzeyinin düşük olmasına bağlı olarak istihdamda yer almadıkları ve dolayısıyla gelirlerinin olmadığı eşlerinin emekli maaşlarıyla hayatlarını devam ettirmeye çalıştıkları görülmüştür. Yaşlı bireyler dışarıda geçirdikleri gündelik hayatlarını kurumlarda geçiremediklerini ifade etmişlerdir. Bu yüzden de yaşamdan beklentilerini kaybetmektedir. Yaşlı bireylerin evde bakımının yapılabilmesi için ev kadınlığının meslek olarak kabul edilmesi ya da ev kadınlarına maaş bağlanması önemlidir. Modernleşmeye bağlı olarak yaşanan toplumsal değişimi de göz önüne alarak yaşlı nüfusun artışına paralel olarak huzurevi vb. kuruluşların artacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla bu durum yaşlı bakımında kamusal desteğin artmasını zorunlu hale getirecektir. Bu çerçevede devlet yetkililerin planlama yapma zorunluluğu da ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ardahan, M. (2010). Yaşlılık ve Huzurevi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(20).
- Argan, M. (2013). Rekreasyon Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-ofset Tesisleri.
- Arun, Ö ve Arun, K. B. (2011). Türkiye’de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4).
- Arun, Ö. (2014). Que Vadis' Türkiye? 2050'ye Doğru Yaşlanan Türkiye'yi Bekleyen Riskler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32).
- Bahar, A., ve Parlar, S. (2007). Yaşlılık ve Evde Bakım. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2(4), 32-39.
- Bahar, A. Tutkun, H. ve Sertbaş, G. (2005). Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Anksiyete ve Depresyon Düzeylerinin Belirlenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6
- Bahar, G., Bahar, A., ve Savaş, H. A. (2009). Yaşlılık ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetler. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(12), 85-98.
- Balcı, E. (2012). Bedensel Etkinlik ve Yaşlılık. (İçinde: Yaşlı Sağlığı: Sorunlar ve Çözümler). Halk Sağlığı Uzmanları Derneği.
- Beğler, T., ve Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim*, 25(3), 1-3.
- Birren, J.E. (1982). *The Psychology of Aging*. Prentice Hall, Inc. New Jersey.
- Canatan, K. ve Yıldırım, E. (2011). *Aile Sosyolojisi*, (2. Baskı), İstanbul: Açılım Kitap.
- Creswell, J.V. (2015). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Duyar İ. (2008). (Ed: Mas, R, Işık A.T, Karan M.A, Beğler T, Akman Ş, Ünal, T.) (İçinde: Geriatri, Bölüm 1) Gerontolojinin Temelleri. Ankara: TGV.
- Efe, A. ve Aydemir, M. (2015). Yaşlı Kadın Olmak: Psiko-Sosyolojik Kuramlar Çerçevesinde Yaşlılık ve Kadın: Isparta Huzurevi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34(1).
- Giddens, A. (2014). Modernliğin Sonuçları. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Işıkhan, V. (2000). Yaşlıların Yaşam Kalitesi. Antropoloji ve Yaşlılık, (Ed.Gönül Erkan ve Vedat Işıkhan), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.
- Kalaycıoğlu, S. ve ark. (2003). Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri. Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, Ankara.
- Kaplan, Y., ve Çetinkaya, G. (2014). Spor Yoluyla Toplumsallaşma-Yeniden Toplumsallaşma Süreci. *International Journal of Science Culture and Sport*, 2(Special Issue 2), 120-125.
- Kurtkapan, H. (2018). Aktif Yaşlılık ve Yerel Yönetim Uygulamaları: İstanbul Örneği. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 2.
- Özkul, M., Kalaycı, I ve Aslan, A. (2017). Yaşlılık ve Kadın Sorunlarını Toplumsal Sermaye Perspektifinden Düşünmek. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(2).
- Sağır, A. (2013). Gün Algısı ve Sosyalleşme: Safranbolu Örneğinde “Gün” Sosyolojisi Denemesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(5).

Şenol, D. ve Erdem, S. (2017). Yaşlılık ve Yaşlı Kadınlarda Huzurevi Algısı: Nitel Bir Çalışma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,7(2).

Tezcan, M. (1982). Toplumsal Değişme ve Yaşlılık. *Ankara Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, 15 (2).

Tufan, İ. (2003). *Modernleşen Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanmak*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları.

Tufan, İ.(2007). I. Türkiye Yaşlılık Raporu. Antalya:Gero Yay.

Yerli, G. (2017). Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler.*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52).

Yertutan, C. (1991). Yaşlılıkta Ortaya Çıkan Fiziksel Değişiklikler. *Aile ve Toplum*. 1(2).

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

Url-1: Yaşlılık Kuramları: Erişim Tarihi: 10.02.2020. Erişim Linki: (<https://slideplayer.biz.tr/slide/11921868/>).

EK1.Katılımcı Bilgileri

Kod Adı	Yaşı	Öğrenim Durumu	Medeni Durumu	Mesleği	(Varsa) Aylık Geliri
A	75	İlkokul mezunu	Eşi vefat etmiş	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
B	68	İlkokul mezunu	Evli	Temizlik Personeli	Emekli Aylığı
C	67	Ortaokul mezunu	Eşinden ayrı yaşıyor	Terzi	Emekli Aylığı
D	72	Ortaokul mezunu	Evli	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
E	76	İlkokul mezunu	Eşinden ayrı yaşıyor	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
X	68	İlkokul mezunu	Evli	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
Y	66	Lise mezunu	Evli	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
Z	82	İlkokul mezunu	Eşi vefat etmiş	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
K	76	İlkokul mezunu	Eşi vefat etmiş	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
L	72	Ortaokul mezunu	Evli	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
M	75	İlkokul mezunu	Eşi vefat etmiş	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
N	76	İlkokul mezunu	Eşi vefat etmiş	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
P	65	İlkokul terk	Evli	Temizlik Personeli	Emekli Aylığı
R	66	Lise mezunu	Evli	Memur	Emekli Aylığı
S	68	Lise mezunu	Evli	Memur	Emekli Aylığı
Ş	66	Lise mezunu	Boşanmış	Aşçı	Emekli Aylığı
Q	72	Ortaokul mezunu	Evli	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
T	67	İlkokul terk	Evli	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
V	67	Ortaokul mezunu	Eşinden ayrı yaşıyor	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)
W	76	İlkokul mezunu	Eşi vefat etmiş	Ev Kadını	(Eş emekli aylığı)

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 11.05.2020 | Kabul Tarihi: 05.12.2020

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'YE SIĞINAN FRANSIZ *ELAN* GEMİSİ

Fikret ÇİFTÇİ

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi,
fikret.ciftci@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5935-4426>

Atıf / Citation: Çiftçi, F.(2020). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'ye Sığınan Fransız Elan Gemisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 510-523.

Öz

İkinci Dünya Savaşı başında Almanya karşında yenilen Fransa mütareke imzaladı. Mütarekeden sonra donanmanın bir kısmı İngiltere'ye teslim oldu, bir kısmı batırıldı ve bir kısmı da Vichy Hükümeti kontrolünde kaldı. İngiltere ve Özgür Fransa'nın, Vichy kontrolündeki Suriye'yi ele geçirmek maksadıyla harekât başlatmaları üzerine Beyrut'ta bulunan Fransız donanmasına ait on bir gemiden oluşan bir filotilla, İngilizlerin eline geçmemek için Temmuz 1941'de Türkiye'ye sığındı. Türkiye, teslim olan gemi ve personeli enterne etti ve söz konusu gemileri 1943 yılında Elan hariç satın aldı. Satışı yapılan gemi personeli ülkelerine gönderilirken, Elan gemisi ve personelinin enterne durumu İstanbul'da devam etti. Türkiye'de buldukları süre içerisinde gemi ve personelinin ihtiyaçları Türk Donanması tarafından karşılandı. Türkiye, söz konusu gemiyi, 24 Ekim 1944'de Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükümetini tanıdıktan sonra serbest bıraktı.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Elan Gemisi, Vichy Hükümeti, Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükümeti, Fransız Donanması.

FRENCH SHIP *ELAN* WHICH TOOK REFUGE TO TURKEY IN THE WORLD WAR II YEARS

Abstract

At the beginning of World War II, France defeated by Germany signed a truce. After that, one part of the French navy surrendered to England, some ships sunk and some ships remained under the control of the Vichy Government. When Britain and Free France launched an operation to conquer Syria under Vichy control, French navy flotilla consisted of 11 ships in Beirut took refuge in Turkey in July, 1941 in order to avoid to pass into the hands of the British. Turkey interned the ships and personnel which were surrendered and bought those ships except Elan boat, in 1943. While the ships' personnel were dispatched to their countries, the internment of the ship Elan went on and its personnel stayed in Istanbul. The needs of the ship and its personnel, during their stay in Turkey, were provided by Turkish Navy. Turkey released that ship, after recognizing the Provisional Government of the French Republic on 24 October 1944.

Keywords: World War II, Elan Chandelier, Vichy Government, Provisional Government of the French Republic, French Navy.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı başında İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması imzalayan Türkiye, Müttefikler safında yer aldı. Savaşın başında yenilen Fransa, Almanya ile mütareke imzaladı ve Mihver yanlısı bir siyaset izledi. Söz konusu dönemde düşük seviyede seyreden Türk Fransız ilişkileri açısından en önemli konulardan biri de Türkiye'ye sığınan Fransız gemileri ve bu gemilerden biri olan "Elan"dır.

Fransız Hükûmeti, 1936 yılında on yıl önce İngilizlerin Irak'a tanıdıkları müttefiklik sisteminden esinlenerek doğudaki ülkelere Fransa'nın müttefiki olarak bağımsızlık vermeyi planladı (Massigli, 1964: 45) ve Suriye ile bir "Dostluk ve İttifak Antlaşması" paraf etti. Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık tanımayı öngörmesi, Türk-Fransız ilişkilerinin bozulmasına neden oldu (Ada, 2005: 108-109). Ancak söz konusu dönemde Avrupa'da ortaya çıkan Alman ve İtalyan tehdidi, Fransa'yı Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye sevk etti. Fransa, muhtemel bir savaşta, Suriye dolayısıyla komşu olduğu Türkiye'yi yanında görmek veya en azından tarafsız kalmasını sağlamak amacıyla Türkiye'ye bir antlaşma yapmayı teklif etti. Türkiye, söz konusu teklifi, Hatay meselesinin kesin çözümü ve İngiltere'nin de katılması koşuluyla kabul etti (Soysal, 1982: 370-373). İngiltere, teklife önce olumsuz yaklaştı; ancak, Avrupa'daki gelişmeler üzerine kabul etti ve ittifaka götüreceği görüşmelere Fransa olmadan başlandı. Fransa, Türkiye ile Hatay meselesini çözdükten sonra görüşmelere katıldı ve 19 Ekim 1939'da Üçlü İttifak Antlaşması imzalandı (Atabey, 2014: 100-101). Böylece Türkiye, savaş başladıktan sonra Müttefikler safında yer aldı.

Alman ordularının 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgale başlaması üzerine Polonya'ya garanti veren Fransa ve İngiltere, Almanya'ya savaş ilan ettiler ancak askeri açıdan hazır olmamaları nedeniyle duruma müdahale edemediler (Armaoğlu, 1989: 361-367). Doğu harekâtından sonra kuzeyi de kontrol altına alan Almanya, savaşın başlamasından yaklaşık sekiz ay sonra Batı Avrupa'ya saldırdı.

Savaş başlamadan önce Almanya'nın savaş gücünü doğru değerlendiremeyen ve tesis ettiği Maginot Hattı'na gereğinden fazla güvenen Fransız ordusu, Almanya'nın taarruzları karşısında varlık gösteremedi. İngiltere ve ABD'den istenen yardım da gelmeyince, Fransız Hükûmet üyeleri arasında Almanya ile mütareke yapma eğilimi ortaya çıktı. Fransa, Almanya'dan ateşkes koşullarını öğrenmek istediğini müttefiki İngiltere'ye bildirdi (Gaulle, 1951: 57-67). İngiltere, donanmanın Almanların eline geçmemesi koşuluyla, Fransa'nın görüşmelere başlayabileceğini bildirdi ve donanmanın İngiliz limanlarına hareket etmesini istedi. Ancak Fransa 22 Haziran 1940'ta ateşkes

imzaladığında donanmasını Alman etki sahası dışına çıkarmak için herhangi bir girişimde bulunmadı. İmzalanan mütarekenin sekizinci maddesi gereği donanma; Fransız sömürgelerinin korunması için ayrılacak gemiler hariç, belirlenecek limanlarda toplanacak, silahsızlandırılarak Alman ve İtalyan denetimi altında bulundurulacak ve Almanya bu gemileri savaşta kullanmayacaktı (Erkin, 2010: 468). Ancak, Almanya'ya güvenmeyen İngiltere, Fransız Donanmasının Mihver'in eline geçmesine engel olmak için teslim olan gemileri kontrol altına aldı, teslim olmayanları batırmak için harekât başlattı (Churchill, 2005: 390-394). Böylece, Fransa donanmasının bir kısmı İngiltere tarafından batırıldı, bir kısmı Özgür Fransa Hareketine katıldı, bir kısmı müttefiklere ve Mihver'e katılmayarak mürettebat tarafından batırıldı ve geriye kalanlar da Türkiye dahil çeşitli ülkelere sığındı.

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasında Beyrut'tan kaçarak Türkiye'ye sığınan gemilerin satın alınması, satış harici tutulan Elan'ın enterne süreci, yapılan harcamalar ve Fransa'nın söz konusu geminin serbest bırakılması için verdiği mücadele incelenmiştir. Ayrıca, cephelerdeki durumun Türk-Fransız ilişkilerinin gelişimine ve dolayısıyla enterne durumu devam eden Elan gemisinin serbest bırakılmasına etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Başbakanlık Devlet Arşivleri belgelerinin yanında Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi belgeleri kullanılmıştır.

2. Fransız Gemilerinin Türkiye'ye Sığınması

Fransa, Almanya ile ateşkes imzaladıktan sonra Suriye, Mihver yanlısı Vichy Hükûmetinin kontrolüne girmişti. Söz konusu Hükûmet, Suriye'de bulunan havaalanlarını Alman uçaklarının kullanılmasına müsaade etmekteydi. İngiltere, Suriye'deki havaalanlarının Alman uçakları tarafından kullanılmasını önlemek amacıyla Özgür Fransa Hareketi ile birlikte, 8 Haziran 1941'de bir harekât başlattı (Önder, 2010: 146). Harekâtla birlikte panik yaşayan Suriye halkı, Türkiye sınırına akın etti. Aynı zamanda Beyrut'ta demirli bulunan Fransız Donanmasına ait on bir yardımcı ve hizmet gemisinden oluşan bir filotilla da kaçarak 10 Temmuz 1941'de İskenderun Limanı'na geldi ve Türkiye'ye iltica etti (Hergüner, 2011: 281). Devletler Hukuku Kuralları uygulanan gemiler, silahsızlandırıldı ve mürettebatı enterne edildi.

İskenderun Limanı'na sığınan gemilerden donanma ikmal gemisi Adur (sığınan gemilerin en büyüğü: tahminen 15.000 tonilatoluk) ve Elan Avizosu¹ dışındakiler römorkör, kurtarma gemisi ve balıkçı gemisinden mayın tarama karakol gemisine dönüştürülmüş gemiler idi. İltica eden Fransız gemileri bakımsız, personeli ise perişan durumdaydı (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1999: 184). Fransız gemileri, emniyet altına alınması amacıyla Ağustos-Ekim 1941 ayları arasında iki katile halinde Marmara Denizi'nde bulunan Erdek Limanı'na nakledildiler (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 08.09.1941: 301000 64 428 5; BCA, 06.10.1941: 301000 55 366 36; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1999, 184-186;). Gemiler Erdek'te tutulurken personel Isparta'da bulunan kamplara gönderildi (BCA, 03.09.1943: 301000 245 656 13).

¹ Avizo: Haberleşme işlerinde kullanılan çok hızlı bir vapur (Ansiklopedik Sözlük Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi, 1967: 171).

3. Sığınan Gemi ve Personellerinin Masraflarının Karşlanması ve Gemilerin Satın Alınması

Türkiye, kendisine sığınan yabancı ordu mensuplarına yapılacak harcamaları düzenleyen kanunu 11 Ağustos 1941 tarihinde kabul etti. Muharip yabancı ordu mensuplarından Türkiye'ye iltica edenler hakkındaki 4104 sayılı kanunun 1'inci Maddesinde;² Türkiye'ye iltica eden muharip yabancı ordu mensuplarının masraflarının Türk Hükûmetince karşılanacağı hükmü yer almaktaydı. Aynı Kanunun 4. Maddesi³ ise Türk Hükûmetine, enterne edilen askerlerin mensup olduğu hükûmetler ile bunların bakımları ile ilgili antlaşma yapma ve iltica eden ordu mensuplarının ülkesi ile antlaşma bulunmaması durumunda ise yapılan masrafları tespit etme yetkisini Türk Hükûmetine vermektedir.

Fransız gemileri Türkiye'ye sığındıktan sonra Türk Dışişleri Bakanlığı, 17 Eylül 1941 tarihinde Fransa'nın Ankara Büyükelçiliğine bu kapsamda bir antlaşmanın yapılması hususunda hükûmetinin tutumunu sordu. Fransız Büyükelçiliği, teklife hükûmetinin oluru alarak olumlu cevap verdi. Türk Dışişlerince bir cevap verilmemesi üzerine Fransız Büyükelçiliği konuyu bir defa daha Türk Hükûmetine hatırlattı ve ondan sonra ısrarcı olmadı (Ministere Des Affaires Etrangères[MAE]/Archives Diplomatiques (AD), 29.03.1943: 93-95). Böylece, Türkiye ile Fransa arasında Türkiye'ye sığınan askerlerin harcamalarına yönelik bir antlaşma imzalanmadı ve II. Dünya Savaşı süresince Türkiye'ye sığınan Fransız askeri personelinin⁴ masrafları Hükûmetçe belirlenen tarifeye göre Türk Donanması tarafından karşılandı (MAE/AD, 27.10.1944: 76).

Vichy Hükûmetinin Ankara Büyükelçisi, bir antlaşma yapılması konusunda ısrarcı olmasa da Türkiye tarafından yapılan harcamaların oluşturduğu borcu ortaya koymak ve bu hususta Fransız Dışişleri Bakanlığını bilgilendirmek amacıyla Deniz Ataşesi Larosiere'e bir çalışma yaptırdı. Larosiere, hazırladığı çalışmada yaptığı hesaplamaların kabaca olduğunu, Türk hesap dökümleri ile farklılık arz edebileceğini, bugün olduğu kadar gelecekte de rakamlar üzerinde antlaşmanın zor olacağını ve ödemenin hemen yapılmasının çıkarları açısından uygun olmayacağını belirtti (MAE/AD, 29.03.1943: 93-95). Büyükelçilik, söz konusu çalışmayı Fransız Dışişleri Bakanlığına bildirdi. Fransız Dışişleri Bakanlığı, Larosiere'in görüşlerini uygun buldu ve Türk Hükûmetinin,

² 4104 sayılı Kanunun 1'inci Maddesi: Yabancı memleketlerden Türkiye'ye iltica eden muharip yabancı ordu mensuplarının Türkiye topraklarına girdikleri tarihten itibaren iade olunacakları tarihe kadar nakil, iâşe, ilbas, iskân ve tedavi hususları Hükûmetçe temin olunur (TBMM Zabıt Ceridesi, 11.08.1941: 5-7).

³ 4104 sayılı Kanunun 4.Maddesi: Enterne edilmiş subay ve askerî memurlarla erlerin iâşe ve ilbasları ve kendilerine yapılacak yardım hakkında mensup oldukları Hükûmetlerle mukavele akdine Hükûmet mezundur. Mukavele bulunmadığı takdirde bu hususta yapılacak masraflar ve naktî yardımlar Hükûmetçe takdir olunur ve bu masraflarla birinci maddenin istilzam ettiği sair masraflar hususî bir hesaba kaydedilmek suretile Millî Müdafaa vekâleti bütçesinin taallük ettiği tertiplerinden ödenir (TBMM Zabıt Ceridesi, 11.08.1941: 5-7).

⁴ Türkiye'ye zorunlu iniş yapan havacı personel (1943 yılında serbest bırakıldılar), 5 Temmuz 1941 tarihinde Antalya körfezinde torpillenen ve 5 aylık enterneden sonra serbest bırakılan Saint- Didier buharlısı mürettebatı, Temmuz 1941'de Suriye'den Türkiye'ye sığınan ve Türkiye'ye satışı sonucunda Kasım 1943'te serbest bırakılan gemilerin mürettebatı ile bu gemiler ile birlikte Türkiye'ye iltica eden ancak Fransa tarafından satış harici tutulan Elan gemisi mürettebatıdır (MAE/AD, 27.10.1944: 75-76).

harcamaların bedelini talep etmediği takdirde konuyu gündeme getirmemesini Büyükelçilikten istedi. Fransız Dışişleri, oluşan borcu döviz karşılığı satılan gemilerin bedeli yerine Türkiye’de bloke edilmiş Fransa’ya ait Türk Lirası alacakları ile ödemeyi planlamaktaydı (MAE/AD, 30.07.1943: 99).

İtalya’nın savaşa girmesinden sonra gayri muharip durumunu muhafaza ettiğini ilan eden Türkiye (T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973: 10-12), savaşın tehlikesini çok yakından hissetmekteydi. Bu kapsamda, Deniz Kuvvetlerini güçlendirmek için Fransa’dan söz konusu gemileri satın almak istedi. Fransa, Elan hariç diğer gemileri satmayı kabul etti. Bunun üzerine Türkiye ile Fransa arasında, Türk limanlarında alıkonan Fransız gemilerini, Elan hariç, geri satın alınabilme hakkı ile satın alınmasına dair mukavele 26 Mayıs 1943 tarihinde imzalandı (BCA, 03.09.1943: 301000 245 656 13). Gemilerin satışı 18 milyon İsviçre Frangı bedelle ve paranın peşin olarak ödenmesi şartıyla gerçekleşti (MAE/AD, 31.12.1943: 428). Erdek Limanı’nda gözaltında tutulan Fransız gemileri, satış işlemi onaylandıktan sonra 13 Ekim 1943 tarihinde İstanbul Donanma Komutanlığına refakatle götürüldü. Satış harici tutulan Elan gemisi de İstanbul’a intikal ederek (BCA, 15.10.1943: 301000 62 421 21) enterne durumu Haliç’te devam etti. Türkiye, yapılan satış antlaşması gereği gözaltında bulunan Fransız denizci ve havacı mürettebatının tamamını serbest bıraktı (BCA, 03.09.1943: 301000 245 656 13).

4. Elan Gemisinin Durumu ve Yapılan Harcamalar

Türk limanlarında enterne durumda bulunan gemilerin satış mukavelesinin imzalandığı gün, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile Fransa’nın Ankara Büyükelçisi Gaston Bergery arasında, satış harici tutulan Elan gemisi hakkında tatbik edilecek hükümlerin belirlendiği bir “Şifahi Mukavele” imzalandı. İmzalanan mukaveleye göre; Fransız Hükûmeti gemi mürettebatı mevcudunu 76’dan 38’e indirilecekti. Söz konusu mürettebat, gerek geminin kendi personeli, gerek Türkiye’de tutulan diğer gemi mürettebatından ve gerekse Fransa’dan getirilecek personelden oluşturulabilecekti. Personel mevcudu, bakım için gerekli olan asgari seviyeye indirildiğinden, gemi İstanbul’da demirli kalacak ve mürettebatı bir kampa gönderilmeden muaf olarak gemide tutulacaktı. Türk Hükûmeti, şimdiye kadar yaptığı gibi, bundan sonra da geminin tamir edilebilmesi, iyi halde tutulması, personelin yiyecek, giyecek ve sair maddeleri elde edebilmesi için her türlü imkânı sağlayacaktı (BCA, 03.09.1943: 301000 245 656 13).

Türkiye, muharip yabancı ordu mensuplarından Türkiye’ye iltica edenler hakkındaki kanuna ve Dışişleri Bakanı ile Fransa’nın Ankara Büyükelçisi arasında imzalanan Şifahi Mukaveleye uygun olarak Elan gemisinin ve personelinin ihtiyaçlarını karşıladı. Bu kapsamda Türk Donanması, Elan’ın komutanına, enterne edilen personelin geçimini sağlaması maksadıyla maaş ve tazminatları karşılığı nakit olarak Türk Hükûmeti tarafından belirlenen tarife üzerinden aylık belirli bir tutar⁵ ödedi. Ayrıca Elan mürettebatının, ekmek gibi bazı yiyeceklerini ve bazı durumda personelin sağlık giderlerini karşıladı. Türk Donanması, Fransız gemisinin bakımı için gerekli malzemeler ile su ve yakıtı temin etti, römork hizmeti, tamirat gibi birtakım hizmetleri sağladı.

⁵ Türkiye, aynı dönemde Antalya Körfezinde İngiliz uçakları tarafından batırılan Saint-Didier vapuru subaylarına 80 TL, diğer personele ise 20 TL aylık ödeme yaptı (MAE/AD, 20.03.194: 84).

Gemi komutanı, Türk Hükûmeti tarafından sağlanmayan yiyecek ve malzemeyi satın alma yoluyla karşılamak amacıyla Fransız Askeri Ataşesi vasıtasıyla, İstanbul'daki Fransız Başkonsolosluğundan aylık 4.500 Türk Lirası aldı. Gemi Komutanı bu parayı aynı zamanda, personele ödenen maaş ve tazminatları, Fransız donanmasınca belirlenen tarifede sağlamak için Türk Donanmasının yaptığı nakdi ödemeleri tamamlamak maksadıyla da kullandı (MAE/AD, 07.09.1944: 21-22).

Elan gemisine yapılan harcamalar iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem, filotillanın enterne edildiği Temmuz 1941'den gemilerin Türkiye tarafından satın alındığı Kasım 1943 tarihine kadar olan dönemdir. Söz konusu dönemde Elan'ın ihtiyaçları, diğer gemilerle birlikte karşılandı. Fransa'nın Ankara Askeri Ataşesi, anılan dönemde Suriye'den gelerek Türkiye'ye sığınan gemi ve personeline yapılan harcamaları yaklaşık 970.000 TL olarak tespit etmiştir (MAE/AD, 27.10.1944: 77).

İkinci dönem ise; diğer gemilerin satış işleminin tamamlandığı tarihten Elan'ın Türkiye'den ayrıldığı tarihe kadar olan dönemdir. Söz konusu dönemde sadece Elan'ın ihtiyaçları karşılanmıştır. Gemi Komutanı Gardin, 1 Kasım 1943'ten 30 Kasım 1944 tarihine kadar Elan'a yapılan harcamaları 48.891,85 TL olarak hesaplamıştır. Gardin yaptığı hesaplamanın Deniz Üs Komutanlığı hesabıyla uyduğuna belirtmektedir. Kasım sonundan serbest kalmasına kadar geçen süredeki harcamaların miktarı belli olmasına rağmen fiyatları belli değildir (MAE/AD, 22.12.1944: 117).

5. Elan Gemisinin Serbest Bırakılması İçin Yapılan Girişimler

II. Dünya Savaşı'nda 1943 yılına gelindiğinde, cephelelerde durum Müttefikler lehine gelişme göstermeye başladı. Savaşın bu aşamasında Fransa Milli Kurtuluş Komitesi, Türkiye'ye temsilci göndermeye karar verdi. De Gaulle yönetiminin talebi Türkiye tarafından 1 Ağustos 1943'te kabul edildi ve M. De Saint Hardouin yarı resmi sıfatla Ankara'da göreve başladı. Paris'in Müttefikler tarafından 25 Ağustos 1944'te ele geçirilmesinden sonra Türk Hükûmeti söz konusu kişiyi resmi temsilci olarak tanıdı ve 8 Eylül 1944'de Fransa'ya ait diplomatik ve konsolosluk gayrimenkullerini kendisine teslim etti. Fransız temsilci, gayrimenkulleri aldıktan bir gün sonra, Vichy Hükûmetinin eski Deniz Ataşesi Dz.Alb. Larosiere'in Elan Avizosu'nun idari durumu ve Türk Hükûmeti ile gemi komutanı tarafından yapılan harcamalar hakkında bilgi veren mektubunu aldı (MAE/AD, 03.10.1944: 19).

Deniz Ataşesi, 07 Eylül tarihli mektupta Fransız Temsilciye Elan gemisi ile ilgili mevcut uygulamanın devam ettirilmesini teklif etti ve İstanbul Başkonsolosluğu'nun harcamalarında Elan'ın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla aylık yaklaşık 4.500 Türk Liralık bir miktar öngörmesini de talep etti (MAE/AD, 07.10.1944: 22). Fransız Temsilci, eski ataşe Albay Larosiere'in tavsiyesine uyarak, kendisinden önce ödendiği gibi, Eylül ayı sonunda İstanbul Başkonsolosluğunca, Elan Gemisinin komutanına, personelin ihtiyaçları için gerekli olan 4.500 TL ödenmesini sağladı (MAE/AD, 01.11.1944: 67).

M.de Saint Hardouin, resmi temsilci olarak tanıdıktan sonra Elan'ın durumuyla yakından ilgilenmeye başladı. Temsilci ilk olarak 14 Eylül 1944'te Başbakan Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede, İstanbul'da enterne edilen geminin serbest bırakılmasını talep etti (MAE/AD, 15.09.1944: 08) ve

Başbakan'dan konunun inceleneceği sözünü aldı. Fransız Temsilci, Elan meselesini Türk dışişlerinin yüksek seviyeli memurlarına sık sık hatırlatarak onların da prensipte mutabakatlarını elde etti. Aynı zamanda M.Saint de Hardouin, enterne durumunda bulunan geminin serbest bırakılıp Türk Karasularından ayrılması gerektiğinde, hiçbir zorlukla karşılaşmadan yüzebilecek duruma gelmesi için girişimlerde de bulundu. Temsilcinin bu girişimleri sonucunda, Elan'ın komutanına, gemisini yüzmeye hazırlama müsaadesi verildi ve enterne edilmesi sırasında geminden sökülen bir kısım malzeme iade edildi (MAE/AD, 11.10.1944: 26).

6. Elan Gemisinin Serbest Kalması

Cephelerde Müttefiklerin kesin üstünlük sağladığı ve Almanya'nın mağlup olacağını ortaya çıktığı bir dönemde Türkiye, Müttefiklerin çağrısı üzerine 2 Ağustos 1944'te Almanya ile siyasi ilişkilerini kesti (Deringil, 1994: 244). Müttefiklerin Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükûmetine karşı tutumundaki ilerlemeye paralel olarak Türkiye'nin de anılan yönetime yönelik tutumunda olumlu gelişme meydana geldi ve bunun sonucu olarak Ekim 1944 ayında Elan'dan alınan tüm malzemeler iade edildi.

Müttefikler tarafından 23 Ekim 1944 tarihinde Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükûmetinin tanınması üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, 24 Ekim 1944'te Anadolu Ajansı'nda yayınladığı bir bildiriyle yeni Fransız Hükûmetini resmi olarak tanıdı (MAE/AD, 24.10.1944: 37). Türkiye, Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükûmetini tanıdığı 24 Ekim 1944 günü, İstanbul'da enterne durumunda bulunan Elan gemisini serbest bırakma kararı aldı. Bu kapsamda, Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Fransız Temsilci Saint Hardouin'e; geminin ayrılma tarihinin Türk Dışişlerine bildirilmesi durumunda, Türk sularını terk etmesine müsaade edileceğini bildirdi (MAE/AD, 24.10.1944: 39).

Elan Gemisi, 23 Aralık 1944 tarihinde İstanbul Limanı'ndan ayrıldı ve Beyrut'taki Fransız donanmasına katıldı. Gemiye çok iyi bir durumda geri almaları üzerine gemi komutanı ve Fransa'nın Doğu'daki Donanma Komutanı, Ankara'daki Fransız Temsilcisine bir mektup göndererek bu konuda Türk yetkililerine samimi teşekkürlerinin iletmesini istediler. Söz konusu komutanlar, gönderdikleri mektupta, Fransız denizcilerin Türkiye'de karşılaştıkları yardım ve dostluk için teşekkür ve duygularını şu şekilde ifade ettiler.

Eğer Fransız Donanması Elan gemisini mükemmel şartlarda geri alabildiyse, bunun Fransız Deniz Kuvvetleri subaylarının çok sayıda ve mükemmel dostu sahip olduğu Türk Deniz Kuvvetlerinin geleneksel nezaketi sayesinde. Fransız Deniz Kuvvetleri bunu asla unutmayacaktır. Elan'ın subaylarının özellikle sıkıntılı bir dönem boyunca yaşadığı günler, Türk Donanması onların her türlü zorluktan sakinme endişesi sayesinde büyük oranda yumuşatıldı. Onlar, bunu unutmayacaklardır.

Fransız komutanlar, samimi dostluklarını gördükleri Türk subaylarının isimlerini de bildirerek söz konusu subaylara teşekkürlerinin iletmesini istediler (MAE/AD, 11.01.1945: 125-126).

Türkiye, savaş süresince Elan Gemisi personelinin dışında diğer tüm Fransız askeri personelinin de iyi şartlarda enterne sürecini geçirmelerini sağladı. Bunun üzerine Fransız Harp Esirleri Milli Birliği, 23 ve 24 Şubat 1946 tarihinde Paris'te yaptığı kongrede, Fransız Enterne Askerlerine Türk Halkı tarafından gösterilen maddi ve manevi yardımdan dolayı Türkiye'ye minnettarlık hislerini sunma kararı aldı ve bu kararı bir mektupla Türk Büyükelçiliğine bildirdi (BCA, 06.04.1946: 301000 245 656 15).

7. Sonuç

Hatay meselesi nedeniyle gerilen Türk-Fransız ilişkileri, söz konusu sorunun çözüme kavuşturulması ve Mihver tehdidine karşı Ekim 1939'da imzalanan Üçlü İttifak Anlaşması ile normale döndü. Haziran 1940'ta, Fransa'nın Almanya tarafından işgal edilmesinden sonra düşük seviyede seyreden iki ülke ilişkileri, Beyrut'tan kaçarak İskenderun'a sığınan filotilla nedeniyle az da olsa hareketlendi.

Fransız gemiler, Akdeniz'de üstün olan İngiliz donanması tarafından batırılma tehlikesi bulunması nedeniyle Türkiye'ye sığındılar. Ayrıca anılan gemiler, Fransa'ya gidecek durumda olmamaları nedeniyle Beyrut'a en yakın liman olan İskenderun'u seçmişlerdi. Yine söz konusu dönemde, Ankara'nın tarafsız olması ve savaşın başından beri tüm baskılara rağmen tarafsızlığını muhafaza etmiş olması da Türkiye'yi güvenilir bir liman yapmaktaydı.

Hitlerin tüm baskılarına rağmen İngiltere'ye savaş ilan etmeyen ve savaşa girmeyi düşünmeyen Mihver yanlısı Vichy Hükümeti'nin söz konusu gemilere ihtiyacı yoktu. Türkiye, kendisine sığınan gemileri satın alarak donanmasını güçlendirirken Fransa, gemileri elinden çıkararak enterne masraflarını azaltmanın yanında satışı yapılan gemi personelinin ülkelerine dönmesini sağlamış oldu. Buna rağmen Fransa, sığınan filotilla içindeki tek savaş gemisi olan Elan'ı satmadı ve savaş sonunda donanmasına katmak üzere Türkiye'de enterne kalmasına razı oldu.

Gemilerin Türkiye tarafından satın alınmasından sonra Ankara ile Mihver yanlısı Vichy Hükümeti arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişme göstermesi beklenirken tam aksine zayıflama meydana geldi. Çünkü söz konusu dönemde, savaştaki durum Müttefikler lehine gelişme göstermekteydi ve Türkiye, General de Gaulle'ün gönderdiği yarı resmi sıfattaki temsilcisini kabul ederek Hür Fransa Hareketiyle ilişki kurmaya başlamıştı. Ankara ile Vichy Yönetimi arasında gemi satışının iki ülke ilişkilerinin gelişmesine doğrudan bir etkisi olmasa da satış harici tutulan Elan ve personelinin enterne şartlarının yumuşatılmasına katkı sağladı.

Müttefiklerin cephedeki başarılarına paralel olarak Türkiye, Vichy Hükümetiyle ilişkilerini zayıflattı ve Eylül 1944'ten itibaren söz konusu yönetim ile ilişkilerini sonlandırarak de Gaulle Hükümeti'nin temsilcisini Fransa'nın tek temsilcisi olarak tanıdı. Türkiye, İngiltere'den ayrı düşmemek için söz konusu hükümeti tanımasa da Elan gemisinden alınan donanımları iade etti ve daha sonra geminin her an yüzmeye hazır hale gelmesi için gerekli hazırlıkları yapmasına müsaade etti. Ankara, 24 Ekim 1944'te, Müttefiklerden bir gün sonra Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükümetini tanıdı ve savaş sonuna kadar muhafaza etmesi gereken Elan gemisini serbest bıraktı. Oysa Türkiye, henüz Mihver ülkelerine savaş ilan etmemiş ve Fransa'nın yenilmesinden sonra ilan ettiği gayri muhariplik durumunda değişiklik yapmamıştı. Böylece, Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği dikkate alındığında Türkiye, Elan gemisini en az 4 ay önce serbest bırakmış oldu.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince katlandığı ekonomik zorluklara rağmen Fransız gemi ve personelinin ihtiyaçlarını karşıladı. Türkiye'nin Fransız enternelerine yönelik tutumu ve Elan gemisine sağladığı destek sayesinde, Fransız gemi personelinin zorlu bir süreci kolay geçirmelerini ve söz konusu geminin serbest kaldığında hiçbir zorluk çekmeden yüzerek Fransız Donanmasına katılmasını sağladı.

Türkiye'nin Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükûmetini tanınması ve Elan'ı serbest bırakmasından sonra iki ülke ilişkileri olumlu yönde gelişme gösterdi. Bu kapsamda Ankara, Türk siyasi hayatında önemli bir şahsiyet olan eski dışişleri bakanı Numan Menemencioglu'nu Paris'e Büyükelçisi olarak göndererek, Fransa'ya verdiği önemi gösterdi. Buna karşın Fransa, Türkiye'deki temsilcini değiştirdi ve Gaston Maugra'yı Ankara Büyükelçisi sıfatıyla görevlendirdi.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). (08.09.1941). 301000, 64 428 5.
- BCA. (06.10.1941). 301000. 55 366 36.
- BCA. (03.09.1943). 301000. 245 656 13.
- BCA. (15.10.1943). 301000, 62 421 21.
- BCA. (06.04.1946). 30100-0, 245 656 15.
- Ministere Des Affaire Etrangeres (MAE)/Archives Diplomatiques (AD) (Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi). (29.03.1943). L 45, 1-2- 4, 93-95.
- MAE/AD. (27.10.1944). L 45, 1-2-4, 75-76.
- MAE/AD. (30.07.1943). L 45, 1-2-4, 99.
- MAE/AD. (31.12.1943). EV 1, 533, 428.
- MAE/AD. (07.09.1944). L 45, 1-2-4, 21-22.
- MAE/AD. (03.10.1944). L 45, 1-2-4, 19.
- MAE/AD. (07.10.1944). L 45, 1-2-4, 22.
- MAE/AD. (01.11.1944). L 45, 1-2-4, 67.
- MAE/AD. (15.09.1944). L 45, 1-2-4, 08.
- MAE/AD. (11.10.1944). L 45, 1-2-4, 26.
- MAE/AD. (24.10.1944). L 45, 1-2-4, 39.
- MAE/AD. (11.01.1945). L 45, 1-2-4, 125-126.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (11.08.1941). VI, 20.
- Ada, S. (2005). *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ansiklopedik Sözlük Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi* (2. bs.). (1967). Milliyet Yayın Limited Şirketi.
- Armaoğlu, F. (1989). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)* (6. bs.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atabey, F. (2014). *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Churchill, S. W. (2005). *2. Dünya Savaşı Hatıraları-Fransa'nın Düşüşü 1940*. (M. A. Yalkın, Çev.). İstanbul: Örgün Yayınları.
- Deringil, S. (1994). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* (3. bs.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erkin, B. (2010). *Hatırat 1876-1958*, Ankara: TTK Basımevi.
- Gaulle, C. (1951). *Memoires de Geurre L'Appel 1940-1942*, Paris: Librairie Plon.

- Hergüner, M. (2011). *İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği*, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Massigli, R. (1964). *La Turquie Devant La Guerre Mission a Ankara 1939-1940*, Paris: Librairie Plon.
- Önder, Z. (2010). *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*. (L. Uslu, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Soysal, İ. (1982). 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı. *Belleten*, 182, 367-414.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü. (1973). *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1999). *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

EK-A : Elan Avizosu Hakkında Tatbik Edilecek Hükümlerin Belirlendiği Şifahi Mukavele.

---:---:---:---:---:---:---:---:---:---:---

Elca Türk limanlarında bulunan bazı gemilerin beyibilveza suretile satın alınması mütedair mevzuatın tasiyete kazalması tarikhinden itibaren bu sa-
tağtan harig birakılmağ olan ELAN avizosu halinde aşağıdaki hükümler tatbik edilecektir.

1.) Fransız Hükümeti işbu gazinin mürettebatına nizami mevzuatın yarısından aşağıya yani 76 yorım me-
baylar, donis subayları, gödikli erbağ ve or oluk üsore azami 36 ye indirilecektir. Bu mürettebat gerek geminin hali hazır mürettebatı üzerinde, gerek bu zaman kadar Türkiye'de tutulan diğer gemiler mürettebatı üzerinde ve gerekse Fransa'dan gelen personeli üzerinde alıncaktır.

2.) Mürettebat, halihazır istihlami oylodığı aşgari haddde indirilmeğinden, gemi İstanbul'da donikli halecek, mürettebatın hoyeti unuziyeci, bir kampa gönderilmek harig oluk şartile, gemide tutulacaktır.

3.) Mürettebat, halihazır şartlar altında haraya isobilecekler ve Fransız mahkemelerine ittibap edoceği hastahazede tedavi edilebilecektir.

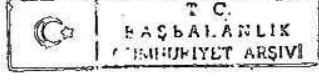
4.) Şifahi setep dolayısıyla yarda inde halinde, Türk Hükümeti inde edilon personelin Fransadan gilecek aynı maktardaki personelle imnesine mücadele oyluyacaktır.

.../

030	10			245	656	13
-----	----	--	--	-----	-----	----

EK-A : Elan Avizosu Hakkında Tatbik Edilecek Hükümlerin Belirlendiği Şifahi Mukavele (devamı).

- 2 -

5.) Türk Hükümeti, şimdiye kadar yaptığı gibi, işbu geniye tâmir edilebilmesi, iyi halde tutulması, yiyecek, giyecek ve sair maddeleri elde edebilmesi için bircünle vasıtaları temin eyleyecektir.

Ankara, 26 mayıs 1943

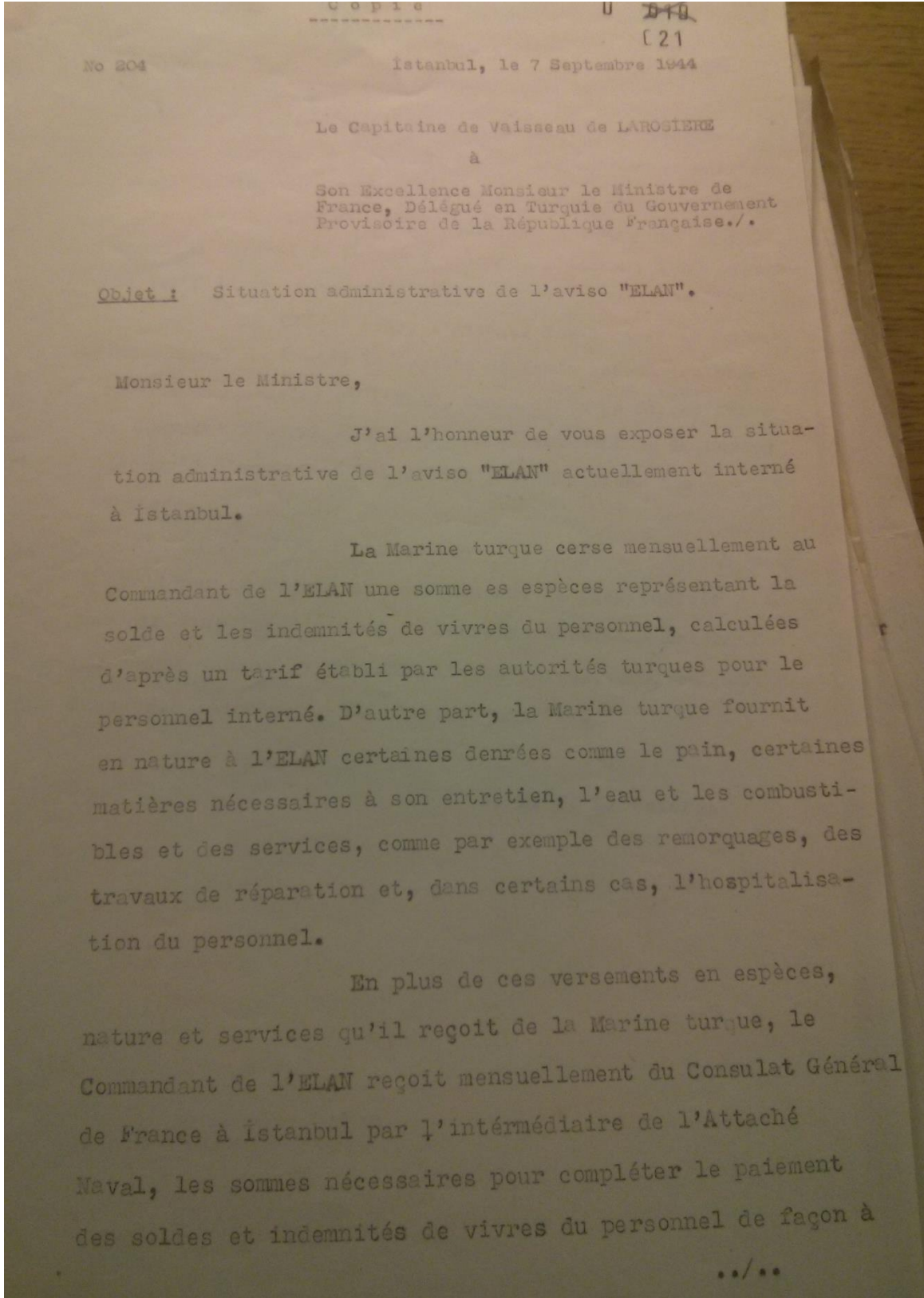
N.H.

G.B.

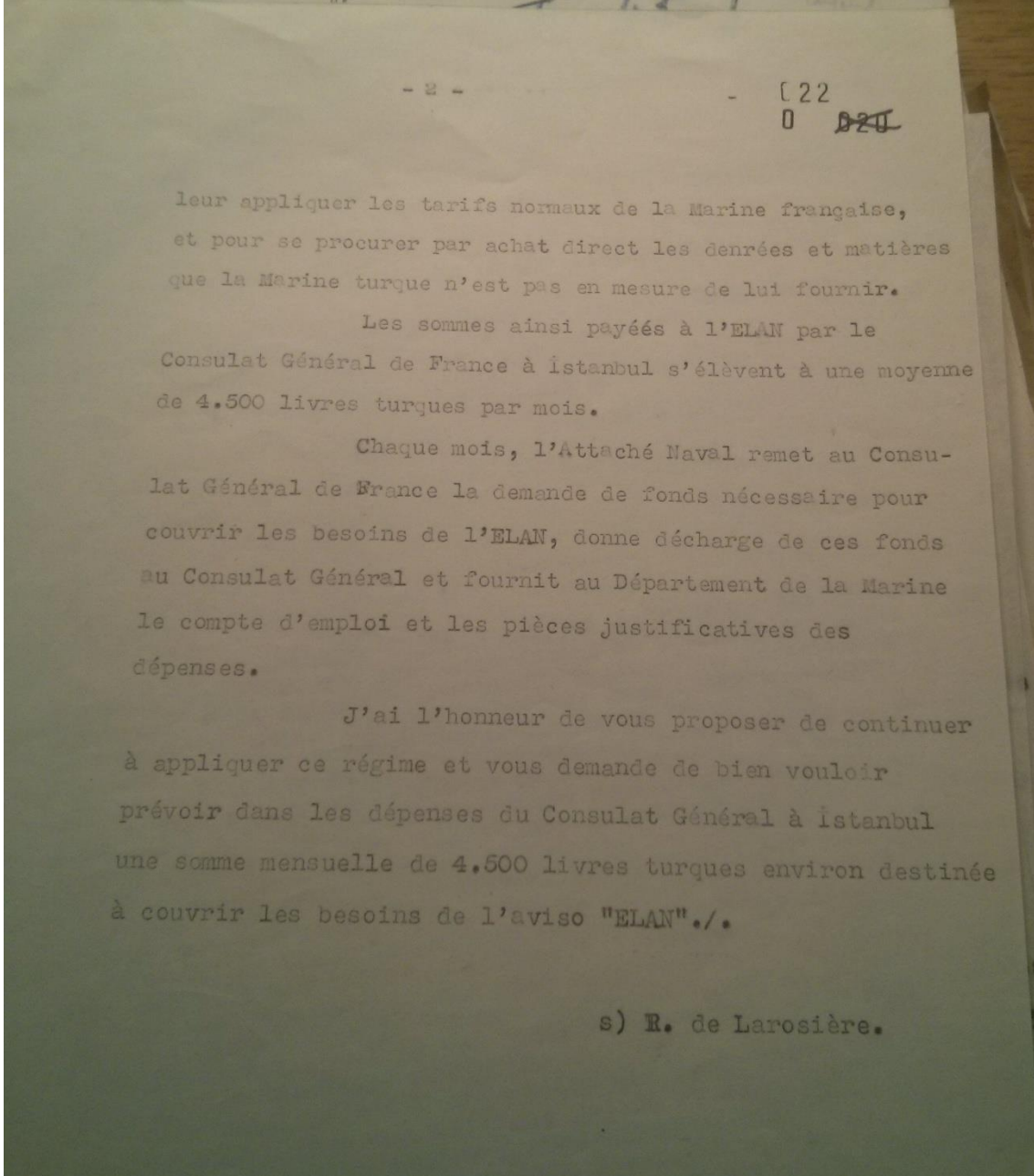
030	10			245	656	13
-----	----	--	--	-----	-----	----

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (03.09.1943). 301000 245 656 13.

EK B: Dz.Alb. Larosiere'in Elan Avizosu'nun İdari Durumunu Belirten Yazısı.

EK B: Dz.Alb. Larosiere'in Elan Avizosu'nun İdari Durumunu Belirten Yazısı (devamı).

Ministere Des Affaire Etrangeres/Archives Diplomatiques. (07.09.1944). L 45, 1-2-4, 21-22.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 10.05.2020 | Kabul Tarihi: 30.11.2020

ORTA ÇAĞDAN 21.YÜZYILA ORATORYO ÖRNEKLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA*

Dilek MOĞULBAY

Öğr. Gör. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi
dilek48-@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6630-9188>

Atıf / Citation: Moğulbay, D.(2020). Orta Çağdan 21. Yüzyıla Oratoryo Örnekleri Üzerine Bir Çalışma. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 524-545.

Öz

Bu çalışmada; oratoryo türünün ilk oluşumu ve gelişim evrelerinin tarihsel çerçevede incelenmesi ile birlikte, Avrupa'daki bazı ülkeler ve Türk bestecilere ait önemli oratoryoların, konu özellikleri açısından betimlenmesi amaçlanmaktadır. "Batı Sanat Müziği" ya da "Klasik Müzik" adı verilen, Avrupa'ya ait bir müzik geleneğinin yapı taşlarını evrenselleştirerek merkeze alan ve müzikolojinin bir kolu olan "tarihsel müzikoloji"; müziği ilgilendiren olay, yer, zaman ve kahraman ile ilgilenebilmektedir. Nitel veri toplama yöntemi kullanılan araştırma sürecinde, öncelikle konu ile ilgili kaynaklar taranmış, elde edilen veriler analiz edilerek, betimsel bir yaklaşım sergilenmiştir. Araştırma sonuçlarından bazıları şöyledir: "*Laudı Sıpirituali*"; oratoryo türünün ilk adıdır. "*Kutsal nitelikte müzik eser*"; "dinsel", "yarı dinsel" ya da "din dışı" bir konu üzerine bestelenen büyük ölçekli müzik yapıtı anlamındadır. Oratoryonun ilk olarak 16. yüzyılın ikinci yarısında Roma'da ortaya çıktığı ve konusu ahlak olan "*dinsel drama*" ların oratoryonun en eski şekli olduğu görülmektedir. 17. yüzyıl ortalarında "kutsal sözler" üzerine bestelenen ve "törensel dua" amacının dışındaki kısa oratoryoların yerini, 18. yüzyılda görkemli oratoryoların almış olduğu, bu dönem oratoryolarında çift koro ve orkestranın kullanımıyla eserlerin olgun bir biçime girdiği görülmüştür. 18. yüzyılda Alman Oratoryolarında koronun büyük yer tutmasına karşılık,

* Bu makale, I. Uluslararası Güzel Sanatlar ve Eğitimi Sempozyumu'nda (28-30 Nisan 2018/Sivas) özet bildiri olarak sunulan fakat tam metin olarak basılmayan bir araştırmadan üretilmiştir.

İtalyan Oratoryolarında koro ikinci planda kalmıştır. Klasik Dönemde konusu “din dışı” olan ilk oratoryo örneklerinin bestelenmeye başlandığı, ancak bazı oratoryoların konusunun yine patrik, papaz ve peygamber konulu olduğu görülmektedir. Modern Oratoryonun, İsa (Mesih)’nin doğumundan ölümüne kadar olan süreci kapsayan konuları içerdiği, dini olmaktan çok dramatik özellikte olduğu ancak tümüyle dinsel içerikli olmayan oratoryoların da bestelendiği görülmüştür. 19. yüzyılda oratoryonun, opera tarafından gölgenmesine ve koral müziğin yaygınlığını yitirmesine rağmen bu alanda yine bazı gelişmelerin izlendiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ülkemizde oluşan ve gelişen müziğimizde, Oratoryo türü ile ilgili batı tekniği ile beste yapan Türk Bestecilerinden bazılarının bu türde birçok eser verdikleri, Türk Oratoryoları’nın da dini ve dindışı konularda olduğu, araştırmanın sonuçlarındandır.

Anahtar Kelimeler: Oratoryo, Tarihsel, Dini, Din dışı

A STUDY ON ORATORIO SAMPLES FROM THE MIDDLE AGE TO THE 21ST CENTURY

Abstract

In this study, it is aimed to describe the important oratorios belonging to some countries in Europe and Turkish composers in terms of subject, together with the examination of the first formation and development stages of the oratorio genre in a historical framework. “Historical Musicology”, which is a branch of musicology and that puts the building blocks of a European musical tradition called “Western Art Music” or “Classical Music” into the center by universalizing it; It can be interested in the event, place, time, and hero of the music. In the research process, in which the qualitative data collection method was used, firstly the resources related to the subject were scanned, the data obtained were analyzed and a descriptive approach was displayed. Some of the study results are as follows: “*Laudi Sipiiritual*”; Oratorio is the first name of its kind. “*Sacred Musical Work*” means a large-scale musical work composed on a “religious”, “semi-religious” or “non-religious” subject. It is seen that oratorio first appeared in Rome in the second half of the 16th Century and “religious dramas”, the subject of which is morality, are the oldest form of oratorio. It has been observed that the short oratorios composed on “sacred words” in the middle of the 17th century and other than the purpose of “ceremonial prayer” were replaced by the magnificent oratorios in the 18th century, and that the works entered a mature form with the use of double choirs and orchestras in the oratorios of this period. Although the choir occupied a large place in German Oratorios in the 18th century, the choir remained in the background in Italian Oratorios. In the Classical Period, it is seen that the first examples of oratorios whose subject was “non-religious” started to be composed, but the subjects of some oratorios were again patriarch, priest and prophet. It has been observed that the Modern Oratorio covers the period from the birth of Jesus (Christ) until his death, is dramatic rather than religious, but oratorios that are not entirely religious are also composed. Although oratorio was overshadowed by opera and choral music, it lost its widespreadness in the 19th century, it is seen that some developments were followed in this field. It is one of the results of the study that some of the Turkish Composers who composed with the western technique of the oratorio genre produced many works in this genre, and that the Turkish Oratorios are on religious and non-religious subjects in our music that was formed and developed in our country with the declaration of the Republic.

KeyWords: Oratorio, Historical, Religious, Non-religious

1. GİRİŞ

1.1. MüzikTarihine Kısa Bakış

Müzik; geçmiş zamanlardan günümüze kadar olantarihsel değişim ve gelişimleriyle, günümüzdeki sanatsal özelliklerini oluşturmuştur. Müzik tarihinin; “Avrupa müziği, yani; Batı Sanat Müziği ya da Klasik Müzik merkezinden irdelemek demek”, olduğu bilinmektedir.

Müziktegeçmiş zamanlarda ne oldu? Nasıl oldu? Ne zaman oldu? Gibi, sebep ve sonuç ilişkileriyle araştırılan konular; olay, yer, zaman ve kahraman ile ilgilenebilmektedir.

Müzikte tarihsel alan, Guido Adler tarafından tüm dünya müziklerini kapsayacak biçimde tanımlansa da, başlangıcından bu yana “Batı Müziği Tarihi” ni inceleyen bir alan kimliğindeydi (Gedik, 2014: 144). Yani Adler’e göre tarihsel alan ve tarihsel müzikoloji, “Batı Sanat Müziği üzerine çalışmaktadır” denilebilmektedir. Müzikteki oratoryo türünün geçirdiği tarihsel aşamalar, oratoryo türünde beste yapmış önemli besteciler ve eserlerine geçmeden önce, İlk müzik yani İlkel müzik, tarih öncesi çağlar ve İlkçağ uygarlıkları ile Orta Çağ, Rönesans, Barok, Klasik, Romantik ve Modern (Çağdaş) dönemlerde müziğe kısaca göz atalım.

İlkel müzik; “büyü” amacıyla yapılan müzikti. Doğaüstü güçlerle haberleşmek amacıyla yapılırdı. İnsanlar müziği, doğadaki sesleri taklit etmek, doğa olaylarına hakim olmak ve kendilerini korumak için, tapınma amaçlı kullanırlardı. Tarih öncesi çağlardaki müziğin teorik bir özelliğinin olmadığı ve en temel kurallardan yoksun olduğu söylenebilir.

İlkçağ uygarlıklarının ortaya çıkması ile “büyü” amacıyla yapılan müzik dönemi kapanmış, “Müzik bilinci” dönemi açılmıştır. İlkçağ uygarlıkları; Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Hint, Çin, İbrani, Yunan ve Roma uygarlıklarıdır(Say, 2012: 265). Eski çağlara ilişkin veriler açısından sağlıklı bulguların somut kanıtlarla günümüze ulaştığı dönem; Antik Yunan dönemidir. Antik Yunan’dan bu güne, papirüs üzerine ya da taşa yazılı onbir parça ya da parçalardan bazı bölümler kalmıştır. Bu onbir kanıttan, Yunan Müziğinin ilkelerini çıkarıyoruz. Büyük Roma İmparatorluğu’nun uygarlığı da; temelde Yunan uygarlığının devamıdır, hatta birkaç yüzyıl sonraki tekrarı özelliğindedir.

Antik Yunan müziğinin en önemli ve belirgin özelliği, getirmiş olduğu müzik sistemidir. Yunan uygarlığının müzik sistemi, diğer ilk çağ uygarlıkları (Mezopotamya, Mısır vd.) na göre kendi içinde tutarlı, somut ve bilimsel açıklamalara dayanan, ileri bir aşamayı temsil eder. Tarih boyunca da Batı müziğini temellendirmiştir, denilebilir. Roma’lıların ise müzik teorisi ve seslendirmede, Yunan’lılardan yararlandığı söylenebilir. Ancak Roma’lılar, özellikle müzik teorisinde başarı göstermişlerdir.

Erken Orta Çağ müziği, ilk olarak Hristiyan kilise müziği ile başlar. Kilisede en kutsal çalgı insanın kendi sesi olmalıdır. Kilisede müzik; teksesli, kutsal, Tanrıya adanmış, duaları kolay ezbertletmeye yarayan, ayinlere tılsımlı bir ortam katan araçtır. Orta Çağ papazları, yüzyıllar boyunca müzik sanatını; kilise koroları ve tek sesli ilahilerle, kendi egemenlikleri altında tutmuşlardır. Bu dönemin müziği yalnız bir melodi çizgisinde tek sesli bir yapıdadır. İncil’den alınan metinler büyük ölçüde doğaçlama çalınıp söylenirler(İlyasoğlu, 1994: 12).

Hristiyanlar, sanat ve müzikte “kurumsallaşma” adı altında; “kilise” de toplantılar düzenliyorlardı. Müzik ilk olarak; Hristiyanlar tarafından “sadece etkili ve dokunaklı bir öge”, olarak görülüyordu. Onlar için müzik aynı zamanda törenlere parlaklık veriyor, dualarda birliği sağlıyor, kutsal metinlerin kolayca ezberlenmesine yardımcı oluyor ve dini destekliyordu.

Hristiyanlar ilk zamanlar doğal olarak İbrani ayinleri geleneğini kiliselerine aktarmışlardır ve böylece ilk dini tören, “Antifon” yöntemiyle yapılmıştır.¹ Küçük Asya’dan ve Asurlular’dan kaynaklanan bu ilahi okuma şekli, Bizans ve Milano yoluyla tüm Avrupa ve Afrika’ya yayılmıştır. Elimizdeki en eski ilahi belgesi, 3. yüzyıldan kalma Mısır’da bulunmuş bir papirüsdür. Bu nota benzeri belgede söz, Eski Yunanca olduğu halde, melodinin Doğu kökenli olduğu ileri sürülmektedir (İlyasoğlu, 1994: 12).

Rönesans dönemi müziği, 15. yüzyılın başlarından 17. yüzyılın ilk yıllarına kadar süren tarihsel tanımı içinde; ileri ve atılımcı olarak, Orta Çağ ile Barok çağ arasında yer almaktadır. Bu dönem müziği; Protestanlığın doğuşuyla birlikte, müziği halkla bütünleştirmek için, yeni bir kilise müziği anlayışına yol açmaktadır (Say, 2012: 457). Rönesans döneminin ilk basamaklarında öne çıkan bazı besteciler dini ve din dışı konulu müzikler için düşünmüşler ve bu konularda eserler vermişlerdir. Orta Çağ’a göre ileri bir müzik anlayışı gerçekleştiren Rönesans, aynı zamanda farklı çalgılar da geliştirmek zorundaydı. Dolayısı ile Rönesans için; “çalgi müziğinin hızla geliştiği bir dönemdir” denilebilir. Ancak Rönesans bestecileri için asıl olan yine de; ses (vokal) müziğiydi. Onlar için çalgılar ve çalgı müziği, ses müziğini besleyen kollarıdır.

Rönesans’tan Barok döneme geçiş aynı zamanda Katolik Kilisesinin “Reform” esnasında kaybettiği siyasal gücü, “Karşı Reform” la tekrar kazanışını da simgelemekteydi. Bu döneme devlet ve kilise açısından bakıldığında, her iki kurumun da sanatı bir güç gösterisi olarak algıladıkları görülmekteydi, diğer bir deyişle sanat; Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcileri olarak gördükleri asillerin ve din adamlarının güçlerini simgeleyen bir ifade aracıydı (Boran, 2007: 76). Bu arada aristokratlar, dini liderler ve bilim adamları aynı mekânları paylaşıyorlardı. Böylece bazı özel topluluklar bünyesinde önemli müzik etkinliklerine destek sağlanıyordu. Ancak bütün bunlara rağmen halka açık konserlere çok nadir rastlanmaktaydı.

Müzikte Barok dönem ise; 1600-1750 yılları arasındaki dönemi tanımlamaktadır. 17. yüzyılın son çeyreğinde barok müzik, Avrupa’nın tüm ülkelerinde yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Öncülüğünü İtalyanların gerçekleştirdiği bu gelişim; Fransa, İngiltere ve Almanya’ da kazandığı özgünlük ivmesiyle yeni boyutlara ulaştırmıştır. Özünde “saray müziği” demek olan Barok, 17. yüzyılın sonlarında sokağa çıkmaya başlamıştır (Say, 1995: 197). Müziğin sokağa çıkması anlamında kullanılan ilk paralı müzik dinletileri, müziğin halkla bütünleşmesi anlamına gelmiyordu. Önemli olan; müzikçilerin profesyonel amaçlarla halka yönelmesi değil, her kesimiyle halkın müziğe yönelmesiydi.

Peki de; hızla keşfedilen yeni kıtalardaki yer altı ve yer üstü zenginlikleri sayesinde gücüne güç katan sömürgeci soylular sınıfını “hiçlik” duygusuna götüren sebepler nasıl açıklanabilir? Tanrı korkusuyla mı? Ölümlülükle mi? Yaşamsal tatların geçici olmasıyla mı? Zenginliğin bütün değerleri satın alamaz olmasıyla mı? Zamanın yitilmesiyle mi? Yaşamın bir “düş gibi” geçip gitmesiyle mi? Ölümün kaskatı bir gerçek olmasıyla mı (Say, 1995: 174)?

¹ Antifon; koronun, yankı ve karşıtlık etkisi yaratmak üzere iki veya daha çok öbeğe ayrılarak söylemesi demektir (İlyasoğlu, 1994: 12)

Tanrı ve ölüm korkusu, yaşamsal hazların geçiciliği, insanın evrende küçücük bir zerre olduğu bilinci hep vardı. Neydi soyluları tedirgin eden? Neydi onların zenginliğini gölgeleyen ya da inciten? Sorularının cevabı; Barok Çağ'da soyluların felsefe ve bilim karşısında aldığı tavrı sergiler. Bu tavır, Barok dünyasında üst düzey kişilerin dramatik yaşam biçimini ya da düşsel bir yaşam anlayışına zorunlu eğilimini açığa çıkartır. Soylulara göre, umutsuzluğa yer yoktur ama akıp giden zaman “yitik” tir. Bunu çok iyi sezinlemişlerdir. Onlara, gösteriş ve görkemden başka pek bir şey kalmamıştır.

Barok dönem, Rönesans ile Klasik dönem arasında, soyluların estetik anlayışını yansıtan bir duyarlılık dönemidir. Başka bir deyişle, Rönesans dönemindeki toplumsal ve ekonomik bunalıma karşı, soyluların kültürel ve sanatsal alanda egemenliğini ilan etmesidir (Say, 1995: 174). Barok dönem bestecilerine göre müzik en genel ifadeyle, duygulardaki harekettir ve bu hareketin başlıca amacı; “dinleyiciyi etkilemektir”.

17. yüzyılın en önemli müzik olayı, Lirik Dram'ın yani “Opera” nın yaratılışıdır. Bu müzikli gösteriler, soyluların sarayında doğmuş ve oldukça kısa bir süre içinde ücretle girilen halk tiyatrolarına dönüşmüştür. 17. Yüzyılın başında doğan ve büyük bir güçle kendisini kabul ettiren bu tür, yalnız müzik için tasarlanmış “temsil” in doğuşudur. Opera, o dönemde yaygın olan “monodik şarkı” dan doğmadır (Selanik, 2010: 87). Oratoryonun hem kilise hem de tiyatroyla ilgili bir müzik türü olmasından dolayı, operayla yakınlığı vardır.

19. yüzyıl müzik tarihinde; “Romantizm Çağı”dır. Romantizm; biçimsel bütünlük ilkesini temsil eden ve sürekli olarak yeni düşünceler üreten klasizime bir “seçenek akım” olarak ortaya çıkmıştır (Say, 2010: 339). Bu dönemde orkestraların, şatolar ve sarayların şölen salonlarından çıkarak, orta sınıf tarafından doldurulan konser salonlarına geçmesi ve Oda müziğinin de soyluların salonlarından çıkarak, orta sınıfın çalışma odalarına kadar girmesi ile müziğin; orta sınıfta daha çok kullanıldığını görmekteyiz.

Orta Avrupa'nın almanca konuşulan bölgesi kadar hiç bir coğrafi bölge, besteleri dünya repertuarını dolduran bu denli fazla besteci çıkarmamış ve müzik alanında başarı elde etmemiştir. Almanya 18. yüzyıldan başlayarak müzik alanında; “Uluslararası” olmuştur. Luter'in müzik duyarlılığı, hristiyan dualarında şarkıya önem verilmesine neden olmuş ve din dışı eserler de, bu amaçla dualara uygulanmıştır. Alman şarkıları, 18. yy sonları ve 19. yy başlarının tipik ulusal ürünleridir.

Müziğin yönelişi bakımından tarihte ilk kez öncülük gerçekleştirmiş ülke; Avusturya'dır. Avusturya'da “Birinci Viyana Okulu” diye adlandırılan okulda, Haydn ve Mozart yaşamışlardır. Buna Schubert'te eklenir. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Viyana, Avrupa'nın başlıca müzik merkezi durumuna gelmiştir. Ancak ondan sonra gelen yıllarda müzik yönünden Avusturya, tam bir kısırlık içindedir.

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde “Batı müziği” ile tanışmıştır. Türkiye'de ilk çok sesli müziğe yöneliş; 1831 de II. Mahmut döneminde, Müzika-i Hümayun'un kurulması ile başlar. Müziğin Türkiye'ye yerleşmesi isteği bilimde, teknikte, Batı'nın ulaştığı aşamaya örneksenerek varılabileceği kanısına bağlanır. Osmanlı; yaşamının temelinde yatan ve her türlü

tartışmayı dışlayan İslamcı görüşün sert kabuğunu kırarak; içe, tabana girememiş, padişah buyruğu olarak çok sınırlı bir çevrenin beğenisinden öte işlevsel bir önem kazanamamıştır (Say, 2002: 120).

Çağdaş müzik; 19. yüzyılın sonlarından günümüze uzanan dönem müziği olarak adlandırılır. Genel yönelimiyle çağdaş müzik, yaklaşık 1600-1900 yılları arasında kullanılmış olan tonal müzik ile bağlarını koparmayı temsil eder. “Modern Müzik”, “Yeni Müzik”, “20. Yüzyıl Armonisi”, “Öncü Müzik” gibi terimler ile başlıca özelliklerinden yola çıkan bu kavram ve terimlerle de kullanılmaktadır.

Türkiye’de Atatürk’ün Cumhuriyeti kurarak yaşadığı kısa dönem içinde ulus yaşamının kurumlaşan üst yapısında; dinsel ve geleneksel görüşün fetfasına gereksinme duyulmadan, “Batılı anlayış” egemen kılınmak istenmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra çağdaş gelişim çizgisi yakından izlenmiş, bestecilerimiz 20.yy’ın yeni stil ve tekniklerinden yararlanarak uluslararası planda başarı kazanmışlardır. Besteciliği meslek olarak seçen ve “Türk Beşleri” olarak bilinen ilk sanatçılarımız, öncelikle halk müziği gereçlerine eğilerek, “ulusalci” akınım coşkusunu dile getiren eserler vermişler, sonraları; “izlenimcilik”, “yeni klasikçilik” gibi akım ve stillere; yeni sentezlere yönelmişlerdir(Say, 2002: 120).

1.2. Şarkı ve Şarkı Türleri

Doğal ve yalın nitelikleriyle şarkı, hem insanı hem de müziği temsil eden bir olgudur. İnsanın kendi sesini bir çalgı olarak kullanabilmesi; kendisini müzik yoluyla ifade edebilmesi ve içgüdüsel davranışlarını ortaya çıkarabilmesinde oldukça önemlidir. Sözlü ezgilerin “**şarkı**” tanımına girdiği bilinmektedir. Oratoryo, opera, madrigal, kantat, motet ve passion gibi bazı türler, sözlü şarkılara örnek olarak gösterilebilir (Çelebioğlu, 1986: 180).

Müzikte diğer “**şarkı**” türlerine bakacak olursak; İtalyanca: Aria, Almanca: Lied, Fransızca: Chanson, İngilizce: Song, Türkçe: Şarkı, Türkü ve Hava’ dır (Yurga, 2005: 70). İnsan sesi ile yapılan müziğe “Vokal müzik” te denilmektedir. Tek bir kişinin sesi ile eser icrası, bir çeşit solo müziktir. Tarihte en belirgin benzerliğini “monodi” biçiminden alır. Solo şarkı demek olan monodi’de vokale, lavta ve klavsen gibi çalgılar eşlik etmekteydi. Şimdi şarkı türlerine kısaca göz atalım:

Arya (Canzone): Eşlikli, solo ses için yazılmış, sözlü, biçim açısından gelişkin sahne şarkısıdır. Opera, oratoryo, kantat, passion gibi formlarda yer alan bağımsız, ama bir yandan da eserin akışındaki duygusal yükselişi perçinleyen, bağlayıcı parçadır. Arya, opera sanatının en çekici öğelerinden biri olarak ses müziğinin simgesi özelliğinde görülmüş, opera tarihi boyunca sözlerle müziğin kaynaşım imasını öngören yeni stil ve tekniklerin doğup gelişmesini sergilemiştir (Say, 2009: 38).

Lied(Gesang):Almanca şarkı anlamına gelen, bir şiirin piyano eşlikli şarkı olarak bestelenmesidir. Alman stili “sanatsal şarkı” demektir (Say, 2009: 323).

Chanson: Orta Çağdaki dindışı şarkılar için kullanılan bu terim, zamanla şekil değiştirerek, çalgılar için kullanılmıştır (Yurga, 2005: 13).

Song:Aglo-Amerikan müzik terminolojisinde, bütün şarkı çeşitleri için kullanılan terimdir (Say, 2009: 483).

Opera: Sözlerinin çoğu veya tamamı; orkestra, koro veya orkestra-koro eşliğinde sahnede oynanarak söylenir. İçinde uvertürden baleye, aryadan reçitative, korodan kanona değin, çokseslilikte var olan türlerin hemen hemen hepsini barındırır. Kostüm, dekor, libretto gibi öğeler, onun sahne yanını ve sunumunu güçlendirir (Yurga, 2005: 66).

Madrigal: İtalya’da 14. yüzyılda doğan, Rönesans döneminde gelişim gösteren, yaygın bir şiir ve müzik formu. Dindışı özellikte, çoğunlukla aşk şarkılarından oluşan, özgür yapıda bir ses müziği parçasıdır (Say, 2012: 329).

Kantat: Solo şarkıcılar ve koro için çalgı eşlikli birkaç bölümden oluşan, kilise ya da konser salonunda seslendirilmek üzere yazılmış, konulu sahne müziğidir (Say, 2012: 285).

Motet: Avrupa müziğinde 13. yüzyılın başlarından 18. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bir dinsel müzik çeşittir. Terimin, eski Fransızca: *mot*: söz’den kaynaklandığı sanılmaktadır (Say, 2012: 353).

Passion: İsa peygamber’in çektiği acıları ve daha çok çarmıha gerilişini konu alan eser. Kutsal kitapta anlatılan trajik olaylar, plastik sanatlarda ve 17. yüzyılda müzikte sıkça işlenmiştir (Say, 2012: 417).

Tanımlardan da anlaşıldığı gibi sözlü “**şarkı**” türüne; “şiirsel metinleri içerisinde barındıran, çalgı eşlikli ya da eşiksiz seslendirilmek üzere, bir insan sesi (solo) ya da toplu insan sesleri (koro) için yazılan dini, yarı dini ya da dindışı konulu müzik eserleridir” diyebiliriz.

2. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Önemli görülen değişkenleri içerisine alacak şekilde gerçek durumun özetlenmiş hali olarak tanımlanan araştırma modeli ile ilgili olarak bu çalışmada; araştırmanın amacına uygun olarak verilerin toplanması, çözümlenmesi ve yorumlanması için gerekli koşullar, “kaynak tarama modeli” ile düzenlenmiştir.

2.1. Amaç ve Önem

Guido Adler, Müzik Bilimlerini kendi içerisinde iki alana ayırır. Bilindiği gibi bu alanlar; “tarihsel alan” ve “dizgesel alan” dır. Dizgesel alan daha çok müzik teorisi, estetik, eğitim ve sonradan etnomüzikolojiye kapı açacak olan etnografik çalışmaları içerirken, tarihsel alan; çağlara, toplumlara ve ülkelere göre tasnif edilmiş; müzik tarihsel çalışmalar, müzik paleografisi ve çalgılar gibi konuları içerir.

“Tarihsel alan”, Adler tarafından tüm dünya müziklerini kapsayacak biçimde tanımlansa da, başlangıcından bu yana başat bir biçimde “Batı Müziği Tarihi” ni inceleyen bir alan kimliği kazanır (Gedik, 2014: 144). Tarihsel alan ve tarihsel müzikoloji; “Batı Sanat Müziği” üzerine çalışan ana akım müzikoloji damarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada; sözlü şarkı türlerinden biri olan oratoryonun ilk oluşumu ve gelişim sürecinin tarihsel olarak incelenmesi ile beraber, Avrupa ülkelerinden bazıları ile ülkemizde oratoryo türünde beste yapan önemli besteciler ve bu bestecilerin eserlerini hangi konularda bestelendiğinin irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Ülkemizde eğitim veren Yüksek Öğretim Kurumlarında yer alan programlı Ses Eğitimi dersi kapsamında; şarkı söyleme eğitimi ve şan eğitimi basamakları yer almaktadır. Sesini uzmanlık düzeyinde kullanan ve ses eğitimi almakta olan tüm icracıların, seslendirdikleri eserlerin bestecilerini, bu bestecilerin hangi dönemde yaşadıklarını ve o dönemdeki müziğin tarihsel özelliklerini tanıması gerekir. Çünkü; seslendirilen eserlerin tarihsel özelliklerinin bilinmesi ve eserlerin ilgili olduğu konunun yakından tanınmasının, icra kalitesini geliştireceği ve yükselteceği düşünülmektedir.

Yine programlı Koro ve Çoksesli Koro Eğitimi derslerinde eğitim repertuarı olarak kullanılan Türkçe, İtalyanca, Almanca, İngilizce ve Fransızca şarkılar ve şarkı türleri (oratoryo, madrigal vd.); evrensel bir repertuar oluşturmak, bu repertuarı genişletmek ve seslendirme yapabilmek için kullanılmaktadır. Bu eserlerin seslendirilmesinde; icracının teknik olarak üst boyutlarda gelişmesi için, seslendirdiği eserleri yakından tanıması gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmanın; oratoryo türünün tarihsel ve bilimsel yönlerinin irdelenmesiyle, konu ile ilgili ve ilişkili olan araştırmacı ve icracılara kaynak olabilmesi ve eserlerin konu özelliklerinin kavranması ile icracıların daha olumlu yönde gelişebileceği, çalışmanın önemidir.

2.2. Yöntem

Nitel araştırma, bilgiye tümevarım yöntemi bilimini kullanarak ulaşılmaya çalışılmaktadır. Nitel veri analizi de, kaynak tarama, gözlem ve görüşme gibi veri toplama yöntem ve teknikleri ile elde edilen verilerin düzenlendiği, kategorilere ayrıldığı, temaların keşfedildiği ve sonuçta tüm bu sürecin rapora aktarıldığı bir etkinlikler toplamıdır. Nitel veri analizinde temel amaç, sosyal gerçekliğin içerisinde gizli bir biçimde bekleyen bilginin gün yüzüne çıkartılmasıdır (Balcı, 2005: 38).

Nitel veri analizi türlerinden biri olan betimsel analiz; çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içermektedir. Araştırmacı düzenlemiş olduğu verileri tanımlarken; gerekli yerlerde doğrudan alıntılara da başvurmak zorunda kalabilir. Sürecin sonunda araştırmacı tanımlamış olduğu bulguları açıklar, ilişkilendirir ve anlamlandırır. Araştırmacı bu aşamada ayrıca yapmış olduğu yorumları daha da güçlendirmek için bulgular arasındaki neden sonuç ilişkilerini açıklar ve ihtiyaç duyulması durumunda farklı olgular arasında karşılaştırma yapar (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239).

Bu araştırma, “Nitel” bir çalışmadır. Araştırma sürecinde, nitel veri toplama yöntemi kullanılarak konu ile ilgili kaynaklar taranmış ve elde edilen veriler, betimsel olarak analiz edilerek, çalışma sonuçlandırılmıştır.

3. BULGULAR ve YORUM

“*Oratoryo*”, dini ve din dışı konular üzerine yazılmış solo, koro ve orkestra ile seslendirilen “*dramatik eser*”dir. Soloları, aryaları, recitative’leri, koroyu ve enstrümantal (sözsüz) bölümleri kapsar. Operadan farklı olarak dini konulu olabilir; dekor, kostüm, ışık ve rol gerektirmez. Koronun rolü daha fazladır (Çelebioğlu, 1986: 174). Türk Dil Kurumunun hazırladığı Türkçe Sözlükte ise oratoryo şöyle tanımlanıyor: Solo sesler, korolar ve orkestra için yazılmış, oyun ögesi bulunmayan, “*kutsal nitelikte müzik eseri*” (TDK, 1988).

Oratoryo; vokal solistler, koro ve orkestra için kutsal içerikte olan, dramatik ve genişletilmiş bir kompozisyon (beste) dur. Anlatı metni genellikle, kutsal yazılara veya İncil'deki hikâyelere dayanır. Oratoryo genellikle kutsal konularla ilgili olsa da yarı kutsal konularla da ilgilenebilir (In The Grove Concise Dictionary of Music, 2009: 57). Oratoryo türüne; “solo ve korolar tarafından söylenen, çok bölümlü, önceleri yalnızca dinsel konuları içeren, sonraları yarı dini ya da din dışı konuları da işleyen, kostüm ve dekor olmaksızın sergilenen ve İncil’de anlatılan olaylardan birini konu alan müzik eseridir” diyebiliriz.

Terim olarak ise oratoryo; Almanca: Geistliches Music Drame, Orotorium, Fransızca ve İspanyolca: Oratorio, İngilizce: Sacred Drama, İtalyanca: Azione Sacra, Latince: Orare, Türkçe: Oratoryo ve Dua Salonu, olarak bilinmektedir. İki tür Oratoryo vardır:

1. Oratorio Latino: Latince sözlerle söylenir ve konuları İncil’e dayanır (Dini).

2. Oratorio Volgare: Serbest metinlidir ve dindışı yaklaşımı vardır (Yurga, 2005: 66).

Kaynağı kesin olarak bilinmemekle birlikte, çileyi anlatan dini şarkıların oratoryoyu ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Alman rahibe, ruhani lider, yazar, kompozitör ve bilim kadını olan Hildegard Von Bingen, çok küçük yaşta beri manastırda yaşamasından ve aile sevgisi olmadan yaşamak zorunda bırakıldığı için, ruhani güçlerinin olduğunu ileri sürmüştür (İlyasoğlu, 1994: 12). Öte yandan Hildegard’ın sanatçı yönü de çok kuvvetliydi. Dünyada adından söz ettirebilen nadir kadınlardan biri olan Hildegard Von Bingen, “*Ordo Virtutum*” olarak bilinen ilk oratoryonun bestecisidir.

1563’e doğru Oratorium Tarikatı’nın kurucusu Aziz Filippo Neri; Anomuccia, Palestrina ve Soto da Langa’dan sonra, Felice Anerio’dan, San Girolamo della Carita ve Santa Maria in Vallicella kiliselerinde düzenlediği dini toplantılar için, “*Laudi Spirituali*”ler yazmalarını istedi (İlyasoğlu, 1994: 13). Bu dönemde kiliselerde gerçekleşen düzenli ayinlerde seslendirilmesi üzere, Anomuccia, Palestrina ve Soto da Langa gibi bestecilerden sonra, Felice Anerio’dan “*Laudi Spirituali*”ler bestelemeleri istendi. “*Laudi Sipirituali*”; oratoryo türünün ilk adıdır.²

Oratoryo, 16. yüzyılın ikinci yarısında Roma’da dinsel müzik türü olarak ortaya çıkmıştır. Orta Çağ’da, konusu ahlak olan dinsel dramlar, oratoryonun daha eski şekilleridir. Bunlar kostümlü temsiller halinde Oratorium’larda din adamlarına gösterilirdi. Dramatik diyaloglarla koronun söylediği ilahilerden oluşurdu. Oratoryo’nun kökleri, 16. yüzyılda kilisede yapılan “*törensel dualar*”a dayanır. Bu törenler, “İnsanları kiliseye çekmek, uzun kış gecelerinde özellikle gençleri sakıncalı saatlerde oyalamak” amacıyla uygulanmıştır.

Oratoryolar, kutsal malzemelerden edinilir. Kilise, müziği törenlerine ve hizmetlerine dâhil etmenin yeni yollarını aradığından, bu eserler 17. yüzyılda popülerlik kazandı. 17. yüzyılın başlarında, bu formhenüz yeni olduğundan, Hıristiyan takviminde “*Lent dönemi*” ni gözlemleyenler

² *Laudi Sipirituali*; Oratoryo türünün ilk adı. “Kutsal nitelikte müzik eseri”, “dinsel ya da yarı dinsel bir konu üzerine bestelenen büyük ölçekli müzik yapısı” (Say, 2009: 338).

için, müzikal toplantı sağladı.³ Kilise, Lent sırasında opera gösterilerini yasakladı ve oratoryolar, uygulanabilir seçeneklerden biri haline geldi (Price,1993: 170).

Orta Çağda hakim olan dini inanışların ve ibadetlerin yağunluğu önemli ölçüde dikkat çekmektedir. Hem kilisenin hem de toplumun içinde bulunduğu ahlaki ölçülerin oldukça tutucu olması, kilisenin koyduğu dini kurallar anlamında çok önemliydi. Bu nedenle Oratorium'larda, dinsel dramaların sergilenmesi gerekliydi ki halktan insanların aşırı gezme ve eğlence gibi kötü alışkanlıklara sapsması engellenebilinsin!

Tarihte *sunulan ilk oratoryo*” Roma’daki Oratoria della Vallicella Klisesi’nde; *“La Rappresentazione di Anima et di Corpo”*(Ruh ve Bedenin Temsili)’dur.Emilio de Cavaileri tarafından yazılan bu yapıt, Şubat 1600’de sunulmuştur. “Oratoryonun babası” ünvanı ise; eski Ahit’e dayanan ve 16 oratoryo yazan İtalyan besteci Giacomo Carissimi’ye verilir. Carissimi bu türü; hem sanatsal olarak kurmuş hem de bugün algıladığımız karakteri, “dramatik koro çalışmaları” olarak adlandırmıştır. Oratoryo, 18. yüzyıla kadar İtalya’da popüler kalmıştır (In Encyclopedia Brittanica, 2009: 38).

1600’de Emilio de Cavaileri, Santa Maria in Vallicella kilisesinde, Agazzari ve Laudi’nin yazdıkları gibi gerçek bir ruhani oratoryo olan, *“La Rappresentazione di Anima et di Corpo”* (Ruh ve Bedenin Temsili) yu icra ettirdi(<http://nedir.ileilgili.org/oratoryo-nedirnedemek-ileilgili-bilgiler.html>).Cavaileri bu oratoryonun konularını; İncil ve Tevtattan aldı. Eserindeki müzikal denge, İtalya ve diğer ülkelerdeki bestecilere örnek oldu.Carissimi ise daha çok İncil ve Tevrat hikâyeleri yazarak, bunlarda; serbest melodi ile recitativo arasında tam bir denge kurmayı başardı. İtalya’da ve yabancı ülkelerde birçok besteci onu örnek aldı.

Carissimi’nin 17. yüzyıl ortalarında kutsal sözler üzerine bestelediği 15-20 dakika süren kısa oratoryoları, *“törensel dua”* amacını aşmış bulunan, gelişmiş müzik eserleriydi. Ancak onlar; 18. yüzyılın ortalarına doğru Haendel’in yazdığı görkemli oratoryoların yanında henüz birer deneme özelliğindediydi. Daha sonra Carissimi, sahne temsiliini kaldırmış ve yerine bir “anlatıcı” koymuştur. Bu müzik çeşidini gelişkin biçimine eriştiren, *“Messiah”* ve *“İsrael in Egypt”* adlı oratoryolarıyla, Haendel olmuştur (Say, 2002: 121).

3.1. Önemli Oratoryolar, Bestecileri, Ülkeleri

3.1.1. Tablo 1En önemli İtalyan Oratoryoları

Besteci	D-Ö Tarihi	Eser
Emilio de’Cavaliere	1550-1602	La Rappresentazione di Anima, et di Corpo
Giacomo Carissimi	1605-1674	Baltazar
Giacomo Carissimi	1605-1674	Jonas
Antonio Draghi	1634-1700	Oratorio di Sant’Agata
Johan Joseph Fux	1660-1741	Il Fonte della Salute
Antonio Caldara	1670-1736	Maddelena ai piedi di Cristo

³ Lent dönemi: Ortadoks Hristiyanlık dışında birçok hristiyan mezhebince kutlanan, Hz. İsa’nın 40 gün boyunca çölde çektiği çile ve açlık dönemini paylaşmak isteyen hristiyanların 40 gün süren, tövbe ve arınma dönemidir (tr.m.wikipedia.org).

Antonio Caldara	1670-1736	Santo Stefano, Primo re d'Ungheria
Antonio Caldara	1670-1736	La Conversione di Clodoveo re di Francia
Antonio Caldara	1670-1736	La Passione di Gesu Cristo Signor Nostra
Antonio Caldara	1670-1736	Il Re del Dolor
Antonio Caldara	1670-1736	Stabat Mater

1660'larda Bolonya bestecileri, oratoryolarını bir azizin vaazıyla; ikiye bölerek yapılandırmaya başladılar. İlk bölüm İncil'deki konulara, ikinci bölüm ise azizlerin yaşamlarına dayanacaktı. Bu form; Bolonya'da çok popülerdi ve bu formdaki gelişmeler o sırada İtalya'nın merkezini gösteriyordu. Yavaş yavaş, oratoryoda dramatik unsur büyüdü ve anlatıcının kullanımını azaldı. Bu durum, operanın tüm biçimleriyle yükselişiyle aynı zamana denk geldi (Price, 1993: 170).

Oratoryo, İtalyan şehirlerinde, özellikle "*Lent dönemi*" nde, operanın yerine geçmeye başladı. Opera, tövbe sezonu için fazla gösterişli görünüyordu; Oratoryoların dini konusu ise daha uygun görünüyordu, ancak izleyiciler yine de operaya benzer müzik tarzlarına sahip bir performansla katılmaktan keyif alabiliyorlardı. Giacomo Carissimi, türün karakteristik özelliklerini oluşturmaya yardımcı olan Roma'daki oratoryoların önemli erken bestecisiydi. Opera gibi oratoryolar da anlatım; arylar ve koroların bir karışımına dayanıyordu ve genellikle olayları ve aryaları anlatmak için ve İncil hikâyelerinin özellikle önemli kısımlarını vurgulamak için kullanılıyordu (Arnold, 1986: 56). Oratoryo; Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Protestan ve Katolik bölgelerinde, özellikle kuzey Almanya'daki "*Lutheran*" şehrinde; önemli bir merkez haline geldi.⁴

İtalya'da doğan ve gelişen oratoryo, bu ülkenin dışında önce Viyana'da ilgi görmüştür. 17. yüzyılın sonları ve 18.yüzyılın başlarında oratoryo besteleyen Viyana'lı bestecilerin önde gelenleri, Antonio Draghi, Johann Joseph Fux ve Antonio Caldara'ydı. Bu dönemin oratoryolarında çift koro ve orkestranın kullanımıyla eserler, form açısından olgun bir biçim sergiliyordu. Bir diğer oratoryo bestecisi Emilio de' Cavalieri'nin "*La Rappresentazione di Anima, et di Corpo*" adlı yapıtı başlıca oratoryolardandır. Antonio Caldara'nın "*La Conversione di Clodoveo re di Francia*" adlı oratoryosu; Almanya'daki hristiyanlığın yüzyıllık yıl dönümünü kutlayan bir eserdir. Bir anlamda dini bir temaya sahiptir (Say, 1985: 997).

3.1.2. Tablo 2: En önemli Alman Oratoryoları

Besteci	D-Ö Tarihi	Eser
Hildegard Von Bingen	1098-1079	Ordo Virtutum
Johann Mattheson	1681-1764	İncil İle İlgili Bestelediği 32 Oratoryo
J. Sebastian Bach	1685-1750	Haendel ve Çileleri
J. Sebastian Bach	1685-1750	Noel Oratoryosu (Kır Kantatları Dizisi)
Joseph Haydn	1732-1809	Die Schöpfung (Yaratılış)
Joseph Haydn	1732-1809	Die Jahreszeiten (Mevsimler)
L. Van Beethoven	1770-1827	Christus am Ölberg (İsa Mesih Zeytin Dağında)
Felix Mendelssohn	1809-1847	Elijah
Felix Mendelssohn	1809-1847	Lobgesang (Dua Şarkısı)
A. Robert Schumann	1810-1850	Das Paradies und die Peri (Cennet ve Huri)

⁴Lutheran: Almanya'da, Hamburg'a yakın bir şehir (tr.qwe.wiki).

A.Robert Schumann	1810-1850	Der Rose Pilgerfahrt
A.Robert Schumann	1810-1850	Szenen aus Goethe's Faust
Franz Liszt	1811-1886	Christus
Franz Liszt	1811-1886	The Legend of St. Elizabeth
Johannes Brahms	1833-1897	Schicksals lied (Kader Şarkısı)

Oratoryoyu Hamburg'a 1715 yılında, Mattheson soktu. O, "**İncil ile ilgili Bestelenen Otuziki Oratoryo**"sunda, "**Haendel ve Çileleri**" ile "**Noel Oratoryosu**" (Kır Kantatları Dizisi) gibi ölümsüz şaheserleri olan Johann Sebastian Bach'tan ilham aldı. Avusturyalı besteci Haydn ise, konusunu Milton'un "**Tekvin**" ve "**Kayıp Cennet**"'nden alan "**Die Schöpfung**" (Yaratılış), ardından da "**Die Jahreszeiten**" (Mevsimler)'i yazdı (Say, 1985: 997). J. Mattheson, Almanya'ya oratoryoyu getiren ilk bestecidir. Aynı zamanda teorisyen ve sözlükbilimci olan Mattheson, ilk profesyonel müzik eleştirmeni olarak ta tanınır. Haydn'ın ise bestelediği bu eserlerinde, Milton'un eserlerinden esinlenmiştir.

Hildegard Von Bingen, müzik tarihinin ilk kadın bestecisi olarak ta tanınan, eserlerini dini konular üzerine besteleyen bir rahibedir ve "**İlk oratoryo**" olan; "**Ordo Virtutum**"un bestecisidir (Say, 1985: 997). A. Robert Schumann'ın "**Das Paradies und die Peri**" (Cennet ve Huri), "**Der Rose Pilgerfahrt**", "**Szenen aus Goethe's Faust**" (Goethe'nin Faust adlı Sahneleri) adlı oratoryoları, önemli oratoryolardandır. F. Liszt'in "**Christus**", L. Van Beethoven'ın "**Christus am Ölberge**" (İsa/Mesih Zeytin Dağında) ve Johannes Brahms'ın "**Schicksals Lied**" (Kader Şarkısı) adlı yapıtları da diğer önemli oratoryolardandır.

Felix Mendelssohn'un oratoryolarının başarısı, kullandığı koral tekniğinden kaynaklanır. Stilinde, esas olarak Haendel tekniğini hatırlatıcı unsurlarla birlikte, romantik öğelerde bulunur. Çok kaliteli melodileri rahatlıkla inşa edebilir. Enstrümantasyonda çok becerikli ve form anlayışı çok üstündür. Bütün bu etkenler oratoryoların, çağının şaheserleri sayılmasında etkili olmuştur. Belli başlı eserlerinden "**Lobgesang**" (Dua şarkısı) ise bir senfoni-kantat tarzındadır. "**Elijah**" ise Mendelssohn'un en büyük oratoryosudur.

Mendelssohn'un eserlerinde kullandığı stiline Haendel tekniğini andırır olması, kullandığı koral teknik ve romantik öğelerin kalitesinden kaynaklanmaktadır. Mendelssohn'un enstrümantasyonda ve form anlayışında da çok üstün olduğu ve eserlerinin "**çağın başeserleri**" sayılmasının çok önemli olduğu anlatılmaktadır. Romantik dönemde ise Schumann ve Mendelssohn, bu türün önemli yapıtlarını vermişlerdir. Schumann'ın "**Das Paradies und die Peri**" ve "**Der Rose Pilgerfahrt**", müzik değeri bakımından üstün nitelik gösterir.

Klasik dönemde din dışı oratoryo'ya örnek olarak Haydn'ın "**Die Schöpfung**" (Yaratılış) ve "**Die Jahreszeiten**" (Mevsimler), adlı yapıtları gösterilebilir. Modern oratoryo'nun ilk büyük temsilcisi ise Franz Liszt'dir (Say, 1985: 997). Joseph Haydn'ın "**Die Schöpfung**" (Yaratılış) adlı yapıtı, dini bir oratoryodur. Dünyanın var oluşunu anlatır. İbranilerin, dünyanın Tevrat'taki tarif edilen yaratılışını kutlar. Joseph Haydn'ın bir diğer yapıtı olan "**Die Jahreszeiten**" (Mevsimler), tarih, güç, zorlama ve müziksel bölümlerden oluşmaktadır. Dini motifleri de içinde barındırır (Sözer, 1986: 520). Haydn'ın "**Die Schöpfung**" (Yaratılış) adlı eseri, dini konuludur. "**Die Jahreszeiten**" (Mevsimler) adlı eseri tarih, güç, zorlama ve müziksel bölümler ve dini motifleri de içinde barındırdığı için; yarı dinsel bir eserdir.

A. Robert Schumann'ın "*Das Paradies Und Die Peri*" (Cennet ve Huri) adlı yapıtı; dini bir oratoryodur. Burada sözü geçen Peri, İran (Pers)'lilerin mitolojisindeki bir yaratıktır. Bu yaratık, cennet'ten atılıyor. Sonra tekrar cennete girmeye çalışıyor. Şayet Peri; dua eden bir çocuğu izleyen bir günahkârın bir damla gözyaşını alıp götürürse, cennete geri alınacaktır. Mitolojideki bu efsaneyi eserine konu alan Schumann'ın bu yapıtı, dini bir oratoryodur.

Franz Liszt'in "*Christus*" adlı oratoryosu; İsa'nın doğumundan başlayıp ölümüne (*tekrar doğması*) kadar olan süreci kapsayan dini bir çalışmadır. L. Van Beethoven'in "*Christus am Ölberge*" (İsa/Mesih Zeytin Dağında) adlı yapıtı, İsa'nın sıkıntılarını portreleyen bir oratoryodur. Çok kısa bir zamanda yazılmıştır. İlk kez 1803'te sergilenmiştir. Bu çalışma dini olmaktan ziyade daha çok dramatik bir yapıya sahiptir. İsa'nın hümanistlik kişiliğini anlatıyor. İsa'nın, reankarnasyon'dan ziyade kendi kararı/kaderine vurgu yapıyor (Sözer, 1986: 520).

Liszt'in "*The Legend of St. Elizabeth*" i, Wagner tarzı; "bir müzik parçasının tekrarlanan nakaratı" demek olan "*leitmotiv*" leri taşıyan, bir konçerto-oratoryosudur.⁵Yine Liszt'in "*Christus*" u önemli bir eserdir. 19. yüzyılda konusu hem dini hem de dindışı olan oratoryolar görmekteyiz.

Klasik dönem oratoryo bestecileri arasında en önemlisi Haydn'dır ve daha çok 18.yüzyıl sonlarında oratoryo yazmıştır. En önemli oratoryosu "*Yaratılış*" ı, Milton'ın "*Paradise Lost*"adlı eserinin bir uyarlaması üzerine yazmıştır. "*Il Ritornodi Tobia*", 18. yüzyıl İtalyan oratoryosunun iyi bir örneğidir. Hayd'ın son oratoryosu olan "*The Seasons*"(Mevsimler); çok az dini (yarı dini) konuları kapsayan, bir nevi din dışı oratoryodur.

Oratoryo alanında bütün çalışmaları gölgeleyen Haendel'in çağından 19. yüzyıla kadar birçok oratoryo yazılmıştı. 19. yüzyılda, bu formda sanatsal yaratıcılığın zirvesini oluşturan, Mendelssohn'un; "*St. Paul*" ve "*Elijah*"adlı oratoryoları olmuştur (Çelebioğlu, 1986: 57). 19. yüzyılda oratoryo türünde, opera tarafından gölgelenmesine ve koral müziğin yaygınlığını kaybetmesine rağmen bu alanlarda yine de bazı gelişmeler görülebilir. 19. yüzyılın belli başlı oratoryolarından biri de Beethoven'in "*Christus am Ölberg*" (Zeytin Dağında İsa)'idir. Schumann'ın "*Das Paradies und die Peri*" adlı oratoryosu; din dışı bir oratoryodur.

3.1.3. Tablo 3: En Önemli Fransız Oratoryoları

Besteci	D-Ö Tarihi	Eser
Jean-Joseph de Mondonville	1711-1772	Les Israelites á la Montagne d'Horeb
Jean-Joseph de Mondonville	1711-1772	Les Fureurs de Saul
Jean-Joseph de Mondonville	1711-1772	Les Titans
Claude Delvincourt	1888-1954	Lucifer (Şeytan)
Arthur Honegger	1892-1955	Le Roi David (Kral Davut)
Arthur Honegger	1892-1955	Jeanne d'Arc au bûcher (Jandark Ateşte)

⁵ Leitmotiv: Daha çok operada kullanılan bu terim, bir müzik parçasının tekrarlanan nakaratı anlamındadır (Say, 2009: 347).

Korolar; genellikle Carissimi'nin oratoryolarında, operalardan daha belirgindi. Opera, 17. ve 18. yüzyılların sonlarında gelişmeye devam ederken bu gelişme, oratoryo için de geçerliydi. Oratoryo, İtalya'da popüler iken Fransa'ya yayıldıkça, Fransız operasından geliştirilen stilleri de kullandılar. 17. yüzyılın sonlarına doğru, Orta Avrupa'nın Almanca konuşulan bölgeleri, Kutsal Hafta ve Paskalya'nın yanı sıra Noel ve diğer dini bayramlarda, uzun süredir devam eden dini oyunlar sunma geleneklerine, oratoryoyu ekliyorlardı (Arnold, 1986: 56).

Claude Delvincourt'un "*Lucifer*" adlı oratoryosu, Fransa'da ise Mondonville'nin Fransız oratoryoları, "*Les Israelites á la Montagne d'Horeb*", "*Les Fureurs de Saul*" ve "*Les Titans*", başlıca yapıtlarıdır. Arthur Honegger'in "*Le Roi David*" (Kral Davud) oratoryosu; "*klasik dramatik ilahi*"dir.

Bu oratoryo; Kral David'in çobanlık yaptığı dönemlere ait ayetsel bir hikâyedir. Oğlunun ölümü üzerindeki ızdırabı, tanrı'ya olan itaatsizliği ele alınmıştır. Arthur Honegger'in "*Jeanned'Arc au bûcher*" (Jandark Ateşte) adlı bir diğer yapıtı dramatik bir oratoryodur. Olay bir kahramanın (Kadın bir Kahraman) gençlik hikâyelerini anlatır. Bir bölümü opera, bir bölümü oratoryodur (Çelebioğlu, 1986: 57).

3.1.4. Tabo 4: En Önemli İngiliz Oratoryoları

Besteci	D-Ö Tarihi	Eser
G.Friederich Haendel	1685-1759	Theodora
G.Friederich Haendel	1685-1759	Israel in Egypt (İsrael Mısır'da)
G.Friederich Haendel	1685-1759	Messiah
G.Friederich Haendel	1685-1759	Judas Maccabaeus
G.Friederich Haendel	1685-1759	Joshua
G.Friederich Haendel	1685-1759	Solomon
John Stainer	1840-1901	The Crucifixion
Edward Elgar	1857-1934	The Dream of Gerontius
Edward Elgar	1857-1934	The Kingdom
Henry Waldford Davies	1869-1941	Evryman
Michael Tippett	1905-1998	A Child of Our Time (Çağımızın Çocuğu)

Alman besteci George Frideric Haendel'in varlığı sayesinde oratoryo, 18. yüzyıl İngiltere'sinde de popüler bir "**dini müzik**" biçimi haline geldi. Haendel, genç bir besteci iken Hamburg'da çalışmış ve 1707'de Roma'ya gitmişti. Lutherci olmasına rağmen, 1707 ile 1708 yılları arasında Katolik tarzında iki oratoryo bestelemişti. 1710'da kuzey Avrupa'ya dönen Haendel, sonraki otuz yılın çoğunu opera, müzikal tiyatro ve diğer koro eserlerinin bestecisi olarak geçirdi. Bu yıllarda; şehrin kiliseleri, kraliyet mahkemesi ve İngiliz izleyiciler için ve oratoryoların kompozisyonunu geliştirmek için sadece ara sıra çaba sarf etti (Lewis ve Fortune, 1975: 23). Haendel'in İngiliz oratoryolarındaki yaklaşımı temelde İncil'deki bir hikâyeyi anlatmaya hizmet etmekte ve eserleri, İtalyan meslektaşları gibi, esasen operaların yerine geçiyordu (Smither, 1979: 54).

İngiltere'de oratoryo 17. yüzyılda varlık gösterememiş, ancak 1732-1752 yılları arasındaki dönemde Alman besteci Georg Friederich Haendel'in İngilizce sözler üzerine yazdığı "*Israel in Egypt*", "*Judas Maccabaeus*", "*Joshua*" ve "*Solomon*" gibi düzeyli eserlerle doruktaki yerini almıştır. Müzik tarihçileri, onun "*Messiah*" adlı oratoryosunu, bir "**Baş eser**" olarak niteler (Sözer, 1986: 520). Haendel'in İngilizce olarak yazdığı bu oratoryolar, dini ve dindışı konuları içermektedir.

G. Friederich Haendel'in "*Theodora*" adlı yapıtı, dramatik bir oratoryodur. Hristiyan Theodora ve onun aşığı Romalı sevgilisi Didymus'u anlatır. Bu çalışma, bir tür trajik çalışmadır ve sonunda ölüm vardır. G. Friederich Haendel'in bir diğer yapıtı olan "*Israel in Egypt*" (İsrael Mısır'da) adlı oratoryosu; "*Exodus*" ve "*Psalms*" adlı eserlerden alınıp derlenmiştir. "Daily Post" adlı gazetede yayınlanan bilgiye göre eserin ilk sergilenmesi iyi bir itibar bırakmamıştır. Eserin 2. performansı kısaltılmış ve koro bölümleri artırılarak İtalyan arylarıyla desteklenmiştir (Sözer, 1986: 520).

Haendel ise çevresine; kendi oratoryoları arasında "*Theodora*"nın, yoğun duygusal anlatımıyla önde geldiğini söylerdi. Konularında Eski Ahit'ten ve Yunan tiyatrosu anlayışlarından etkilenen tiyatral bir kadro verdikleri Apocrypha kitaplarından olayları benimsiyordu. Handel'in oratoryolarının en ayırt edici ve sevilen özelliklerinden biri, hatırı sayılır canlılık ve çeşitlilik sergileyen korolarıdır.

Ünlü "*Hallelujah Korosu*" gibi, cömert dozlarda kontrpuan ile büyük ve güçlü akorların karışımları olarak tasarlandı. Bazıları uzun süredir devam eden madrigal ve motet gibi yazı geleneklerinden etkilenir ve çok seslilikteki karmaşık alıştırımlardır. Yine de diğerleri, basit ve hatta bazen unutulmaz armonilere karşı bir melodi sunar. Haendel'in bu oratoryo örneği, ülkede 18 ve 19. yüzyıllarda varlığını sürdüren belirgin bir İngiliz oratoryosu biçiminin kurulmasına yardımcı oldu (Stolba, 1998: 73).

G. Friederich Haendel'in bir diğer önemli yapıtı olan "*Messiah*" adlı oratoryo; batı müziğindeki koro çalışmaları içindeki en meşhur eserlerden biridir. İlk olarak Dublin' de daha sonra da Londra'da sergilenmiştir. Dini bir çalışmadır. G. Friederich Haendel'in bir diğer yapıtı olan "*Judas Maccabaeus*" oratoryosu; Prens William, Cumberland Dükü ve onun savaş anılarını anlatan bir eserdir. Savaş motifleri sıkça işlenmiştir (Sözer, 1986: 520). "*Messiah*" adlı eser "din" konulu, "*Judas Maccabaeus*" oratoryosu ise "trajedi" konuludur.

G. Friederich Haendel'in bir diğer yapıtı olan "*Solomon*" oratoryosu; akıllı ve zeki Kral Solomon'u anlatan, ilahi hikâyeler içeren, dini bir oratoryodur. İlk olarak 1749'da Londra'da sergilenmiştir. Bir diğer oratoryo bestecilerinden Henry Waldford Davies' in "*Evryman*" adlı eseri ve Michael Tippett'in "*A Child of Our Time*" (Çağımızın Çocuğu) adlı yapıtları başlıca oratoryolardandır (Sözer, 1986: 520). "*Solomon*" oratoryosu konusunu; Antik tarihteki, İbrani motiflerinden almıştır.

1800'lü yıllarda oratoryo, romantizmden ciddi ölçüde etkilenmiştir. İnsanlar sanatta; geçmişe olduğu kadar geleceğe de bakmaya başlamışlardır. 1800'lerin bazı müzik editörleri, müzikte radikal değişiklikler yaparak eski müziği daha çekici hale getirebileceklerine inanmışlardı (Paton, 2002: 54).

19. yüzyılın bazı İngiliz oratoryoları; Stainer'in "*The Crucifixion*", Elgar'ın "*The Dream of Gerontius*" ve "*The Kingdom*" udur. Michael Tippett'in "*A Child of Our Time*"(Çağımızın Çocuğu) adlı oratoryosu; laik/dini olmayan bir eserdir. Oratoryo 3 geleneksel bölümden oluşur. Çağdaş çalışmanın örneklerinden bir tanesidir.

3.1.5. En Önemli Türk Oratoryoları

Besteci	D-Ö Tarihi	Eser
Ahmet Adnan Saygun	1907-1991	Yunus Emre Oratoryosu
Sabahattin Kalender	1919-2012	Ateş ve İnanç

Nevit Kodallı	1925-2009	Atatürk Oratoryosu (Cahit Külebi'nin bir şiiri üzerine)
Ali Doğan Sinangil	1934-...	Mevlana
Fazıl Say	1970-...	Nazım Hikmet Oratoryosu

Batı tekniğiyle beste yapan bazı Türkmüziyenleri, oratoryo türünde bazı eserler verdiler. Bunlardan en önemlileri, Ahmet Adnan Saygun'un, metni Yunus Emre'nin şiirlerine dayanan "**Yunus Emre Oratoryosu**", Nevit Kodallı'nın, Cahit Külebi'nin uzun bir şiiri üzerine bestelediği "**Atatürk Oratoryosu**", Ali Doğan Sinangil'in "**Mevlana**" ve Fazıl Say'ın, "**Nazım Hikmet Oratoryosu**"dur. Atatürk Oratoryosu benzeri eserler, oratoryo türünün, dini konular dışına da taşıdığı göstermektedir (Meydança Laoruse Ansiklopedisi: 157).

"**Oratoryo türünde ülkemizde ilk eser**" Ahmet Adnan Saygun'un; "**Yunus Emre Oratoryosu**"dur. Saygun'a göre aslında oratoryo, bir başka şekilde İslam kültüründe de vardır. Ona göre "**Mevlid**" türü, İslami bir "**Oratoryo**" gibidir.

Saygun'un çoksesli müzik geleneklerine olan bağlılığı bilinmektedir. Saygun şöyle anlatıyor: "Oratoryo biliyorsunuz; Hristiyan diye düşünülen bir şeydir. Halbuki oratoryo, batıda yazıldığı tarihlerden çok önceki tarihlerde bizde mevcuttu; ama adı "Oratoryo" değildi. Mesela: Mevlid'di. Mevlid, esasında bir oratoryodur. Anlamıyla eğer müzikal bir bakımdan bir terim söylemek gerekirse; oratoryo diyebiliriz Mevlid için. Resitatifleriyle, korosuyla, aryalarıyla, her şeyi ile bir oratoryodur" (Aracı, 2001: 114). Elbette ki besteci burada birebir benzerlikten bahsetmemektedir.

Doğum zamanı anlamına gelen "**Mevlid**"i tanımlayacak olursak; "Hz. Muhammed'in yaşamını doğumundan itibaren anlatan, "**Mevlidhan**"lar tarafından usulsüz olarak, müzikle seslendirilen, şiirsel bir eser" diyebiliriz. Mevlid (Arap.); "**Doğum zamanı**" demektir (Say, 2005: 469). Hazret-i Muhammed'in doğum tarihinden başlayarak yaşam öyküsünü anlatan, ender olarak ölümünü de konu edinen uzun, şiirsel eser anlamındadır. Müzikal bir üslupla, "Mevlidhan" lar tarafından, usulsüz olarak ve çalgı eşiksiz seslendirilir.

Bu tanım; Saygun'un neden oratoryo ile mevlid arasında ilişki kurduğunu daha net açıklayabilir. Çünkü ister dini olsun, ister din dışı olsun, oratoryonun amacı, herhangi bir konuyu müzikal yollarla anlatmaktır. Yunus Emre şiirlerinin oratoryo olarak bestelenmesi, Anadolu'nun doğu ile batı arasındaki köprü görünümünü pekiştirmiştir. Saygun, oratoryonun konusunda tasavvufu kullanarak, uluslararası sanat ortamlarında Yunus Emre'yi ve şiirini tanıtmıştır.

Yunus Emre'nin şiirleri, tasavvuf düşüncesiyle işlenmiştir. Bu şiirler Anadolu halkının içinde dilden dile dolaşmakta, ilahileri çeşitli şekillerde söylenmektedir. Saygun "**Yunus Emre Oratoryosu**"nu, Anadolu'nun her alandaki olağanüstü kültürel birikimini, Batı'nın müzikal teknikleri ve değerleriyle birlikte yoğurarak bestelemiştir. Ahmet Adnan Saygun; dini düşüncesini ifade edebilmek için bu büyük bir form olan "**oratoryo**" türünü tercih etmiştir. Ayrıca bu eser ile iki farklı kültürün; evrensel sanat ortamında ilk kez sorunsuz bir şekilde birleşebileceğini de göstermiştir.

Avrupa ülkelerinden bazıları olan İtalya, Almanya, İngiltere, Fransa ile Türkiye'deki önemli oratoryoları, bestecileri ve eserlerini irdelemiş olduk. Ayrıca ülkemizde bugün; MEB (Milli Eğitim Bakanlığı)'e bağlı Okullardaki; Müzik, Türkçe ve Edebiyat öğretmenleri tarafından, anma ve kutlama etkinlikleri kapsamında, form olarak oratoryo türü gibi olmasa da "**oratoryo**" adında bazı

çalışmalar kullanılmaktadır. Yarı dini ya da din dışı konuları içeren bu çalışmalardan bazıları; *“İstanbul’un Fethi”*ni, *“İstiklal Savaşı”*nı, *“Çanakkale Destanı”*nı, *“Mehmet Akif Ersoy’un Hayatı”* nı konu almaktadır. Bu çalışmalardan bazıları, oratoryo türü olarak hazırlanıp sunulmaktadır.

4. SONUÇLAR

Oratoryo; orkestra, koro ve solo için yazılan, opera gibi içerisinde “oyun” ögesi bulunmayan, çoğunlukla *“din”* konulu ancak *“yarı dini”* ve *“dindışı”* konularda da örneklerinin bulunduğu bir müzik türüdür. Daha çok korolar rol alır, dramatik ve destansı tavırlar gösterir. Bu terim; Latince: *“Orare”* (dua etmek), sözcüğünden türemektedir. Eserlerin çoğunlukla; *“dua”* yani *“din”* amaçlı bestelendiği söylenilebilir.

Tekseslilikten çoksesliliğe geçiş olan Romanesk Dönemde Oratoryonun; modal yapıdan tonal yapıya geçtiği, çoksesliliğin ilkel hali olarak tanımlanan Organum Döneminde ise; ana ezgiye, ilkel bir kontrpuan yöntemiyle ikinci bir sesin katılmasıyla gelişkin bir kimlik kazandığını söylemek mümkündür.

Orta Çağa hakim olan dini inanışların ve ibadetlerin yağunluğu, önemli ölçüde dikkat çekmektedir. Hem kilisenin hem de toplumun içinde bulunduğu ahlaki ölçülerin oldukça tutucu olması, kilisenin koyduğu dini kurallar anlamında çok önemliydi. Bu nedenle Oratorium’larda, dinsel dramların sergilenmesi gerekiyordu ki halktan insanların aşırı gezme ve eğlence gibi kötü alışkanlıklara sapsması engellenebilinsin!

Orta Çağ’da konusu ahlak olan *“dinsel dramlar”* oratoryonun en eski şeklidir. Orta Çağ’da kilise korolarının tek sesli ilahiler seslendirmesi ile yalnız bir melodi çizgisinde olan oratoryo, konularını İncil ya da Tevrat’tan alan metinlerin büyük ölçüde doğaçlama çalınıp söylenmesiydi. 1563’lü yıllarda kiliselerde gerçekleşen düzenli ayinlerde seslendirilmesi üzere, Anomuccia, Palestrina ve Soto da Langa gibi bestecilerden sonra, Felice Anerio’dan *“Laudi Spirituali”*ler bestelemeleri istendi. *“Laudi Sipirituali”*; oratoryo türünün ilk adıdır.

Oratoyo; 16. yüzyılın ikinci yarısında Roma’da dinsel bir müzik türü olarak ortaya çıkmıştır. Hildegard Von Bingen’in *“Ordo Virtutum”* adlı oratoryosu; bestelenen *“ilk oratoryo”* dur. Din (kutsal) konuludur ve erdemliği anlatan bir temaya sahiptir. Patrik, papaz ve peygamber; bu oratoryonun konusu içinde yer alırlar. Güzel erdemler, iyi-kötü ruhlar ile mutlu-mutsuz ruhlar arasında geçen bir konuya sahiptir.

Tarihte *“sunulan ilk oratoryo”* Roma’daki Oratoria della Vallicella Klisesi’nde; *“La Rappresentazione di Anima et di Corpo”*(Ruh ve Bedenin Temsili)’dur. Emilio de Cavaileri tarafından yazılan bu yapıt, Şubat 1600’de sunulmuştur. *“Oratoryonun babası”* ünvanı ise; eski Ahit’e dayanan ve 16 oratoryo yazan İtalyan besteci Giacomo Carissimi’ye verilir. Carissimi bu türü; hem sanatsal olarak kurmuş hem de bu gün algıladığımız karakteri, *“dramatik koro çalışmaları”* olarak adlandırmıştır. Oratoryo, 18. yüzyıla kadar İtalya’da oldukça popüler kalmıştır.

17. yüzyıl ortalarında kutsal sözler üzerine bestelenen ve *“törenselleşmiş dua”* amacının dışındaki kısa oratoryoları, 18. yüzyılda görkemli oratoryoların aldığını ve bu dönem oratoryolarında, çift koro ve

orkestranın kullanımıyla eserlerin olgun bir biçime girdiğini söyleyebiliriz. Daha sonra Viyana’ da gelişimini sürdürerek, form olarak ta olgunlaşma göstermiştir. Cavalieri ve Caldara’ nın oratoryoları bu dönemin en önemli oratoryolarıdır ve Almanya’daki Hristiyanlığın yıldönümünün kutlaması olarak; “*din*” konulur. Bu dönem oratoryoları, form açısından gelişerek olgun bir biçim göstermektedir.

Oratoryo İtalya’da doğmuş ve gelişmiştir. Daha sonra Viyana’ da gelişimini sürdürerek form olarak ta olgunlaşma göstermiştir. Cavalieri ve Caldara’ nın oratoryoları bu dönemin en önemli oratoryolarıdır ve Almanya’daki Hristiyanlığın yıldönümünün kutlaması olarak; din konulu olduğu dikkat çekmektedir. Oratoryo; 17. yüzyılda popülerlik kazanmıştır. 17. yüzyılın başlarında, bu form henüz yeni olduğundan, Hristiyan takviminde “*Lent*” i gözlemleyenler için müzikal toplantı sağladı. Kilise, Lent sırasında opera gösterilerini yasakladı ve oratoryolar, uygulanabilir seçeneklerden biri haline geldi. Bu dönem oratoryoları, form açısından gelişerek olgun bir biçim göstermektedir. Oratoryolar zamanla ilk okudukları (seslendirildikleri) salonun adıyla anılmaya başlanmıştır.

Carissimi’nin 17. yüzyıl ortalarında kutsal sözler üzerine bestelediği 15-20 dakika süren kısa oratoryoları, “*törensel dua*” amacını aşmış bulunan, gelişmiş müzik eserleriydi. Ancak onlar; 18. yüzyılın ortalarına doğru Haendel’in yazdığı görkemli oratoryoların yanında henüz birer deneme özelliğindedi. Daha sonra Carissimi, sahne temsilini kaldırmış ve yerine bir “anlatıcı” koymuştur. Bu müzik çeşidini gelişkin biçimine eriştiren, “*Messiah*” ve “*İsrael in Egypt*” adlı oratoryolarıyla, Haendel olmuştur.

17. yüzyılın sonları ve 18.yüzyılın başlarında oratoryo besteleyen Viyana’lı bestecilerin önde gelenleri, Antonio Draghi, Johann Joseph Fux ve Antonio Caldara’ydı. Bu dönemin oratoryolarında çift koro ve orkestranın kullanımıyla eserler, form açısından olgun bir biçim sergiliyordu. Bir diğer oratoryo bestecisi Emilio de’ Cavalieri’nin “*La Rappresentazione di Anima, et di Corpo*”adlı yapıtı başlıca oratoryolardandır. Antonio Caldara’nın “*La Conversione di Clodoveo re di Francia*” adlı oratoryosu; Almanya’daki hristiyanlığın yüzyıllık yıl dönümünü kutlayan bir eserdir. Bir anlamda dini bir temaya sahiptir.

Oratoryo, İtalyan şehirlerinde, özellikle “*Lent dönemi*” nde, operanın yerine geçmeye başladı. Opera; tövbe sezonu için fazla gösterişli; oratoryoların dini konusu ise daha uygun görünüyordu. Ancak izleyiciler yine de operaya benzer müzik tarzlarına sahip bir performansa katılmaktan keyif alabilirlerdi. Giacomo Carissimi, türün karakteristik özelliklerini oluşturmaya yardımcı olan Roma’daki oratoryoların önemli erken bestecisidir. Opera gibi oratoryolar da anlatım; arylar ve koroların bir karışımına dayanıyordu ve genellikle olayları ve aryaları anlatmak için ve İncil hikâyelerinin özellikle önemli kısımlarını vurgulamak için kullanılıyordu.

Opera, 17. ve 18. yüzyılların sonlarında gelişmeye devam ederken bu gelişme, oratoryo için de geçerliydi. Oratoryo, İtalya’da popüler iken Fransa’ya yayıldıkça, Fransız operasından geliştirilen stilleri de kullandılar. 17. yüzyılın sonlarına doğru, Orta Avrupa’nın Almanca konuşulan bölgeleri, Kutsal Hafta ve Paskalya’nın yanı sıra Noel ve diğer dini bayramlarda, uzun süredir devam eden dini oyunlar sunma geleneklerine, oratoryoyu ekliyorlardı

Claude Delvincourt'un "*Lucifer*" adlı oratoryosu, Fransa'da ise Mondonville'nin Fransız oratoryoları, "*Les Israelites á la Montagne d'Horeb*", "*Les Fureurs de Saul*" ve "*Les Titans*", başlıca yapıtlarıdır. Arthur Honegger'in "*Le Roi David*" (Kral Davud) oratoryosu; "*klasik dramatik bir ilahi*"dir.

Oratoryoyu Hamburg'a 1715 yılında, Mattheson soktu. O, "*İncil ile ilgili Bestelenen Otuziki Oratoryo*"sunda, "*Haendel ve Çileleri*" ile "*Noel Oratoryosu*" (Kır Kantatları Dizisi) gibi ölümsüz şaheserleri olan Johann Sebastian Bach'tan ilham aldı. Avusturyalı besteci Haydn ise, konusunu Milton'un "*Tekvin*" ve "*Kayıp Cenneti*"'nden alan "*Die Schöpfung*" (Yaratılış), ardından da "*Die Jahreszeiten*" (Mevsimler)'i yazdı.

Haendel, dönemin en önemli ve gösterişli oratoryolarını yazan ve bu türü en gelişmiş biçime getiren bestecidir. İngiltere'de oratoryo 17. yüzyılda varlık gösterememiş, ancak 1732-1752 yılları arasındaki dönemde Alman besteci Georg Friederich Haendel'in İngilizce sözler üzerine yazdığı "*İsrael in Egypt*", "*Judas Maccabaeus*", "*Joshua*" ve "*Solomon*" gibi düzeyli eserlerle doruktaki yerini almıştır. Müzik tarihçileri, Onun "*Messiah*" adlı oratoryosunu, bir "*Baş eser*" olarak niteler. Haendel ise çevresine; kendi oratoryoları arasında "*Theodora*"nın, yoğun duygusal anlatımıyla önde geldiğini söylerdi. Haendel'in İngilizce olarak yazdığı bu oratoryolar, dini ve dindışı konuları içermektedir.

G. Friederich Haendel'in "*Theodora*" adlı yapıtı, dramatik bir oratoryodur. Hristiyan Theodora ve onun aşığı Romalı sevgilisi Didymus'u anlatır. Bu çalışma, bir tür trajik çalışmadır ve sonunda ölüm vardır. G. Friederich Haendel'in bir diğer yapıtı olan "*İsrael in Egypt*" (İsrael Mısır'da) adlı oratoryosu; "*Exodus*" ve "*Psalm*" adlı eserlerden alınıp derlenmiştir. Konularında Eski Ahit'ten ve Yunan tiyatrosu anlayışlarından etkilenen tiyatral bir kadro verdikleri Apocrypha kitaplarından olayları benimsiyordu. Handel'in oratoryolarının en ayırt edici ve sevilen özelliklerinden biri, hatırı sayılır canlılık ve çeşitlilik sergileyen korolarıdır.

G. Friederich Haendel'in bir diğer önemli yapıtı olan "*Messiah*" adlı oratoryo; batı müziğindeki koro çalışmaları içindeki en meşhur eserlerinden biridir. Haendel'in bir diğer yapıtı da, "*Judas Maccabaeus*" oratoryosudur. "*Messiah*" adlı eser "*din*" konulu, "*Judas Maccabaeus*" oratoryosu ise "*trajedi*" konuludur. G. Friederich Haendel'in bir diğer yapıtı olan "*Solomon*" oratoryosu; akıllı ve zeki Kral Solomon'u anlatan, ilahi hikâyeler içeren, dini bir oratoryodur. "*Solomon*" oratoryosu konusunu; Antik tarihteki, İbrani motiflerinden almıştır.

1800'lü yıllarda oratoryo, romantizmden ciddi ölçüde etkilenmiştir. İnsanlar sanatta; geçmişe olduğu kadar geleceğe de bakmaya başlamışlardır. 1800'lerin bazı müzik editörleri, müzikte radikal değişiklikler yaparak eski müziği daha çekici hale getirebileceklerine inanmışlardı. Henry Walford Davies' in "*Evryman*" adlı eseri ve Michael Tippett'in "*A Child of Our Time*" (Çağımızın Çocuğu) adlı yapıtları önemli oratoryolardandır.

Felix Mendelssohn, Romantik dönemin önemli bestecilerindendir. Onun oratoryolarının başarısı, kullandığı koral tekniğinden kaynaklanır. Stilinde, esas olarak Haendel tekniğini hatırlatıcı unsurlarla birlikte, romantik öğeler de bulunur. Enstrümantasyonda çok becerikli ve form anlayışı çok üstündür. Belli başlı eserlerinden "*Lobgesang*" (Dua şarkısı) ise bir senfoni-kantat tarzındadır. "*Elijah*", Mendelssohn'un en büyük oratoryosudur. Mendelssohn'un enstrümantasyonda ve form

anlayışında da çok üstün olduğu ve eserlerinin “çağın başeserleri” sayılmasının çok önemli olduğu anlatılmaktadır. Yine Romantik dönemde Schumann, bu türün önemli yapıtlarını vermiştir.

A. Robert Schumann’ın “*Das Paradies und die Peri*”(Cennet ve Huri), “*Der Rose Pilgerfahrt*”, “*Szenen aus Goethe’s Faust*”(Goethe’nin Faust adlı Sahneleri) adlı oratoryolar önemli oratoryolardandır. Schumann’ın “*Das Paradies und die Peri*” adlı oratoryosu; din dışı bir oratoryodur. Johannes Brahms’ın “*Schicksals Lied*” (Kader Şarkısı) adlı yapıtı da diğer önemli oratoryolardandır.

19. yüzyılda, bu formda sanatsal yaratıcılığın zirvesini oluşturan oratoryo Mendelssohn’un; “*St. Paul*”ve “*Elijah*”adlı oratoryoları olmuştur. 19. yüzyılda oratoryo, opera tarafından gölgelenmesine ve koral müziğin yaygınlığını kaybetmesine rağmen bu alanlarda yine de bazı gelişmeler görülebilmektedir. 19. yüzyılın belli başlı oratoryolarından biri de Beethoven’in “*Christus am Ölberg*”(Zeytin Dağında İsa)’idir.

19. yüzyılın bazı İngiliz oratoryoları; Stainer’in “*The Crucifixion*”, Elgar’ın “*The Dream of Gerontius*”ve “*The Kingdom*”udur. Michael Tippett’in “*A Child of Our Time*”(Çağımızın Çocuğu) adlı oratoryosu; laik/dini olmayan bir eserdir. Bu oratoryo 3 geleneksel bölümden oluşur. Çağdaş çalışmanın örneklerinden bir tanesidir.

F. Liszt’in “*Christus*”, L. Van Beethoven’ın “*Christus am Ölberge*”(İsa/Mesih Zeytin Dağında) adlı eserleri, klasik dönemin en önemli oratoryolarındandır. Bu dönemin önemli bestecisi olan Franz Liszt’in “*Christus*”adlı oratoryosu; İsa’nın doğumundan başlayıp ölümüne (tekrar doğması) kadar olan süreci kapsayan dini bir çalışmadır. L. Van Beethoven’ın “*Christus am Ölberge*” (İsa/Mesih Zeytin Dağında) adlı yapıtı, İsa’nın sıkıntılarını portreleyen bir oratoryodur. Bu çalışma dini olmaktan ziyade daha çok dramatik bir yapıya sahiptir. İsa’nın hümanistlik kişiliğini anlatır. İsa’nın, reinkarnasyon’dan ziyade kendi kararı/kaderine vurgu yapmaktadır.

19. yüzyılda konusu hem dini hem de dindışı olan oratoryolar görmektediriz. Liszt’in “*The Legend of St. Elizabeth*” i, Wagner tarzı “*leitmotiv*” leri taşıyan bir konçerto-oratoryosudur. Yine Liszt’in “*Christus*” u önemli bir eserdir. Klasik dönem oratoryo bestecileri arasında önemli olan bir diğer besteci: Haydn’dır ve daha çok 18.yüzyıl sonlarında oratoryo yazmıştır. En önemli oratoryosu “*Yaratılış*”, Milton’ın “*Paradise Lost*”adlı eserinin bir uyarlaması üzerine yazan Haydn’ın son oratoryosu; “*The Seasons*”(Mevsimler), çok az dini (yarı dini) konuları kapsayan, bir nevi din dışı oratoryodur.

Klasik dönemde din dışı oratoryo’ya örnek olarak Haydn’ın “*Die Schöpfung*”(Yaratılış) ve “*Die Jahreszeiten*”(Mevsimler), adlı yapıtları gösterilebilir. Modern oratoryo’nun ilk büyük temsilcisi ise Franz Liszt’dir. Joseph Haydn’ın “*Die Schöpfung*”(Yaratılış) adlı yapıtı, dini bir oratoryodur. Dünyanın var oluşunu anlatır. İbranilerin, dünyanın Tevrat’taki tarif edilen yaratılışını kutlar. Joseph Haydn’ın bir diğer yapıtı olan “*Die Jahreszeiten*” (Mevsimler) ise; tarih, güç, zorlama ve müziksel bölümlerden oluşmaktadır. Dini motifleri de içinde barındırır.

19. yüzyılda oratoryonun, opera tarafından gölgelenmesine ve koral müziğin yaygınlığını yitirmesine rağmen bu alanda yine bazı gelişmelerin izlendiği görülmektedir. Modern Oratoryonun, İsa (Mesih)’nin doğumundan ölümüne kadar olan süreci kapsayan konuları içerdiği, dini olmaktan

çok dramatik özellikte olan ancak tümüyle dinsel içerikli olmayan oratoryoların da bestelendiği görülmektedir. Ayrıca, Alman oratoryolarında koronun büyük yer tutmasına karşılık, İtalyan oratoryolarında koronun ikinci planda kaldığı ve Romantik Dönem bestecilerinin yazdıkları oratoryoların, çağının şaheserleri olarak nitelendirildiği, Klasik Dönemde konusu din dışı olarak ilk oratoryo örneklerinin bestelenmeye başlandığı, ancak bazı oratoryoların konusunun yine patrik, papaz ve peygamber konulu olduğu görülmüştür.

Oratoryo, ülkemizde birçok farklı konuyu ele almaktadır ancak ilk ortaya çıkışının nedeni, “**din**” dir. Dilimize Fransızca söylenişle girmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ülkemize girerek evrensel bir değer kazanmıştır. “**Cumhuriyet tarihinin ilk Oratoryosu**” olan “**Yunus Emre Oratoryosu**”, Atatürk ile başlayan Müzik Devrimi’nin önemli bir simgesidir. Saygun “**Yunus Emre Oratoryosu**” nu, Anadolu’nun her alandaki olağanüstü kültürel birikimini, Batı’nın müzikal teknikleri ve değerleriyle birlikte yoğurarak bestelenmiştir. Ahmet Adnan Saygun; dini düşüncesini ifade edebilmek için bu büyük bir form olan oratoryo türünü tercih etmiştir. Yunus Emre’nin şiirleri tasavvuf düşüncesiyle işlenmiştir. Anadolu halkının içinde şiirleri dilden dile dolaşmakta, ilahileri çeşitli şekillerde söylenmektedir. Bu noktada Saygun’un neden “**Oratoryo**” formunu tercih ettiğini anlayabiliriz.

Ülkemiz oratoryolarından bazıları; Nevit Kodallı’nın, Cahit Külebi’nin uzun bir şiiri üzerine bestelediği “**Atatürk Oratoryosu**”, Ali Doğan Sinangil’in “**Mevlana**” ve Fazıl Say’ın, “**Nazım Hikmet Oratoryosu**”dur. Adnan Saygun’un “**Yunus Emre**” ve Ali Doğan Sinangil’in “**Mevlana**” adlı oratoryoları bu türde evrenselleşerek, bir anlamda “**mesnevi**” tarzına girmişlerdir. Nevit Kodallı’nın “**Atatürk Oratoryosu**”, oratoryo türünün, dini konular dışına da taşıdığını göstermektedir.

Ayrıca ülkemizde bugün; MEB (Milli Eğitim Bakanlığı)’ e bağlı Okullardaki; Müzik, Türkçe ve Edebiyat öğretmenleri tarafından, anma ve kutlama etkinlikleri kapsamında; “**oratoryo**” adında bazı çalışmalar kullanılmaktadır. Yarı dini ya da din dışı konuları içeren bu çalışmalardan bazıları; “**İstanbul’un Fethi**”ni, “**İstiklal Savaşı**”nı, “**Çanakkale Destanı**”nı, “**Mehmet Akif Ersoy’un Hayatı**” nı konu almaktadır. Bu çalışmalardan bazıları, oratoryo türü olarak hazırlanıp sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Balcı, A. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Boran, İ. (2007). *Kültürel Tarih Işığında Çoksesli Batı Müziği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çağlaroğlu, T. (2005). *Köprü Dergisi*. Sivil Toplum, İletişim. Bahar, 90(65).
- Çelebioğlu, E. (1986). *Tarihsel Açından Evrensel Müziğe Giriş*. İstanbul. Akademik Kitap Serisi: 42.
- Çerezcioğlu, B, A. (2015). *Tarihsel Müzikoloji Üzerine Yeniden Düşünmek*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.(8)41.
- Denis, Arnold. (1986). *The Oratorio in Venice*. London: Royal Musical Association.
- Gedik, A, C. (2014). Marksizm’in Doğa Bilimlerinden Kopuşunu Müzik Bilimleri Tarihi Üzerinden Düşünmek. *Marksizm Bilime Yabancı mı*. (ed: A. Dizdar). İstanbul: Yazılama Yayınları.

- In Encyclopedia Britannica Retrieved. (2009).
- In The Grove Concise Dictionary of Music. (2009). Edited by Stanley Sadie, Macmillan Press Ltd.
- İlyasoğlu, E. (1994). *Zaman İçinde Müzik*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kodallı, N. (2014). *İstanbul Devlet Opera ve Balesi, Cumhuriyet Konseri Program Kitapçığı*. Atatürk Oratoryosu.
- Lewis, A. ve Fortune, N. (1975). *Opera and Church Music*. London: Oxford University Press.
- Meydanca Larouse Ansiklopedisi. (C.5).
- Özmen, O. (2016). *Ahmed Adnan Saygun'un Yunus Emre Oratoryosu Üzerine Bir İrdeleme*. Sahne ve Müzik Eğitim-Araştırma e-Dergisi. (3)3-4.
- Paton, G, J. (2002). *Italian Songs and Arias*. USA: Alfred Publishing Co. Inc. Yamashita/Westlight.
- Price, C. (1993). *Music Society and the Early Baroque Era*. Englewood Cliffs.
- Say, A. (1985). *Müzik Ansiklopedisi*. (C.4). Ankara: Başkent Basımevi.
- Say, A. (2002). *Müzik Sözlüğü*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Say, A. (2012). *Müzik Sözlüğü*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Say, A. (1995). *Müzik Tarihi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Say, A. (2010). *Müzik Tarihi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Schulenberg, D. (2001). *Music of the Baroque*. New York: Oxford University Press.
- Howard E. Smither ve E, H. (1979). *A History of the Oratorios*. ABD: University of North Carolina Pres.
- Stolba, K, M. (1998). *The Development of Western Music: A History*. Boston: McGraw Hill.
- Türkçe Sözlük. (1988). TDK.
- Yurga, C. (2005). *Dünya Coğrafyasında Uluslararası Sanat Müziği*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Oratoryo ne demek, [<http://nedir.ileilgili.org/oratoryo-nedirnedemek-ileilgili-bilgiler.html>], (Erişim tarihi: 05.01.2017).
- Romanesk Dönem, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Romanesk_sanat], (Erişim tarihi: 02.01.2017).
- Lent dönemi, [<tr.m.wikipedia.org>], (Erişim tarihi: 07.09.2020).
- Lutheran, [<tr.qwe.wiki>], (Erişim tarihi: 08.09.2020).

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 19.10.2020 | Kabul Tarihi: 10.10.2020

BAĞLAMADA ENSTRÜMENTAL REPERTUVARIN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Burak KURUBAŞ

Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi Türk Musikisi
Devlet Konservatuarı, Türk Halk Müziği Ana
Sanat Dalı
burakkurubas@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0163-5000>

Uğur GÖKTAŞ

Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi Devlet
Konservatuarı, Türk Halk Müziği Bölümü
gur.goktas@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7452-7663>

Atıf / Citation: Kurubaş B. & Göktaş U. (2020). Bağlamada Enstrümental Repertuarın Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9 (2), 546- 554.

Öz

TRT Türk halk müziği repertuarı, Türk halk çalgıları icracılığında ortak repertuar olarak kullanılmaktadır. Bu Türk halk çalgıları arasında bağlama ise, Türk halk müziğinde öne çıkan başlıca çalgılardan biridir. Bağlama icrasında, büyük ölçüde THM repertuarı kullanılmasının yanı sıra farklı müzik türlerine ait eserlerin ya da bağlama için bestelenen yeni eserlerin kullanıldığı da bilinmektedir. Bu durumun, bağlamanın farklı müzik türlerine ve icra çeşitlerine kolaylıkla uyum sağlayabilme ve günümüzde bağlama icracılarının ulaştığı geniş icra kapasitesine sahip olma özelliğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla zengin bir icra alt yapısına sahip olan bağlamanın günümüzde ulaştığı icra seviyesi göz önünde bulundurulduğunda, çalgı performansına dayalı enstrümental repertuvara yönelik bir ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Araştırmada, bağlama icrasında kullanılan mevcut enstrümental repertuar çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Araştırmada, bağlamanın çok zengin bir icra alt yapısına sahip olduğu, mevcut THM repertuarının yanında alternatif veya yeni/yenilikçi repertuar çalışmalarının olduğu, bağlama icracılarının enstrümental repertuar ihtiyacından dolayı hâlihazırda farklı müzik türlerinin repertuar alanlarına girdiği ulaşılan başlıca sonuçlardır.

Anahtar Kelimeler: Bağlama, Repertuar, Enstrümental Bağlama Repertuarı

EXAMINATION OF INSTRUMENTAL REPERTOIRE IN BAGLAMA IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Abstract

TRT Turkish folk music repertoire is used as a common repertoire in the performance of Turkish folk instruments. Among these Turkish folk instruments, the baglama is one of the main instruments that stand out in Turkish folk music. In baglama performance, it is known that works belonging to different musical genres or new works composed for the baglama are used, as well as the use of the THM repertoire to a large extent. It can be said that this is due to the ability of the baglama to easily adapt to different types of music and types of performance, and to have a large performance capacity that baglama players today reach. Therefore, given the level of performance that the baglama, which has a rich performing infrastructure, has reached today, there is a need for an instrumental repertoire based on instrument performance. In the study, the existing instrumental repertoire used in baglama performance was evaluated from various angles. The main results of the study are that the baglama has a very rich performing infrastructure, there are alternative or new/innovative repertoire works next to the existing THM repertoire, baglama performers are already entering the repertoire areas of different musical genres due to the need for instrumental repertoire.

KeyWords: Baglama, Repertoire, Instrumental Baglama Repertoire

1. Bağlamada Enstrümantal Eser Repertuarının Mevcut Durumu

Bağlama, Türk halk müziğinde önemli bir yere sahip olan ve yaygın bir şekilde kullanılan çalgılardan biridir. Bağlama geçmişten günümüze birçok değişikliğe uğrayarak gelişimini sürdürmüş ve günümüzdeki son halini almıştır. Mevcut haliyle bağlamanın çok zengin bir icra alt yapısına sahip olduğu görülmektedir. Türk müzik kültürünün aktarılmasında önemli bir yere sahip olan bağlamanın zaman içerisinde çeşitli değişim ve gelişimlere uğradığı ve bu süreçte yetişen profesyonel bağlama icracılarının THM dışındaki diğer müzik türlerinden de etkin bir şekilde faydalandığını söylemek mümkündür.

Günümüz bakımından bağlamanın mevcut yazılı repertuarını, TRT Türk halk müziği nota arşivi oluşturmaktadır. Bu nota arşivi repertuar sayısı olarak sürekli güncellenmekle birlikte yaklaşık 6000 adet sözlü, 600 adet sözsüz eserden oluşmaktadır. Bu repertuarın gerek sözlü, gerekse sözsüz dağarının, Türk halk çalgıları veya bu çalgılar içerisinde ana çalgı konumunda olan bağlamanın icra niteliğine katkı sağlamak gibi bir iddiasının bulunmadığını söylemek mümkündür. Sözsüz repertuarın nicelik olarak sınırlı olması nedeniyle, bağlama ve diğer halk çalgılarında sözlü eserler de enstrümantal olarak icra edilebilmektedir.

Araştırma konusunun esas odak noktasını bağlama icracılığındaki enstrümantal (sözsüz) repertuar oluşturmaktadır. Enstrümantal bağlama icracılığında sıkça başvuru ve TRT'nin nota arşivinde bulunan yaklaşık 600 adet sözsüz repertuarın büyük çoğunluğunda çalgı performansının ön plana olmadığı bir durum söz konusudur. Bu repertuar, bağlamayla birlikte diğer halk çalgılarının ve genel Türk halk müziği çalgılarının ortak repertuarı olarak kabul görmektedir.

Halk müziğinin sanat yapma kaygısı gütmeme özelliğinden dolayı bağlama veya herhangi bir halk çalgısına özel saz eseri repertuarından söz edilememesi doğal karşılanabilmektedir. Buna rağmen enstrümantal eserlerin nicelik olarak oldukça sınırlı olması, günümüz halk çalgıları ve

özelinde bağlamanın eğitim-öğretimi bakımından ileri icrada çeşitli problemleri beraberinde getirdiği, günümüzde tartışılan başlıca konular arasındadır.

TRT Türk halk müziği repertuvarının yanı sıra bağlama için yazılmış diğer yazılı kaynaklardan metot ve repertuar kitapları incelendiğinde, bu kaynakların büyük çoğunluğunun TRT Türk halk müziği repertuvarının tekrarı olduğu ya da kaynağı hazırlayan kişilerin TRT Türk halk müziği repertuvarını kendi yorumlamalarıyla yeniden sunduğu görülmektedir. Mevcut durumda bağlama öğretimi için hazırlanmış veya bestelenmiş enstrümantal (sözüz) repertuvara yer veren metotlar-materyaller olsa da bunların sayıca az olduğunu söylemek mümkündür. Konuya yönelik Kınık'ın görüşleri şu şekildedir. "Türkiye'de bağlama eğitimini besleyen temel materyallerin başında geleneksel halk müziği repertuarı gelmektedir. Bunun yanında bazı bağlama metotlarında başlangıç ve orta düzeyi içeren alıştırma/etüt çalışmaları bulunmaktadır. Bu tür alıştırma/etüt çalışmalarının bir kısmı tamamen özgün, yeni çalışma ve denemeler olup bir kısmı da geleneksel eserlerin alıştırma/etüt şekline dönüştürülmeleri yoluyla elde edilmektedir. Bağlamanın geleneksel bir çalgı olarak adlandırılması ve kategorize edilmesi, kimilerince bu çalgının sadece geleneksel müziğimizin eşlik sazı olduğu şeklinde dar bir içeriğe sıkıştırılmasıdır. Oysa dünyada, neredeyse herkes tarafından bilinen birçok çalgı, bir kasabada, bir şehirde ya da bir bölgede doğmuş olmasına rağmen, özellikle çalgının icrasal yönünü içeren tekniğinin geliştirilmesi ile tüm dünyada bilinen hatta tüm dünya kültürüne mal olmuş çalgılara dönüşmüşlerdir" (Kınık, 2013:129). Bağlamanın halk müziği çalgısı kimliğiyle geleneksel repertuarın korunmasının yanında, bu alanda oluşan ihtiyacın giderilmesi adına birçok bağlama icracısı alternatif bir repertuar oluşturmaya yönelik yenilikçi/sentez arayışlarıyla gerek yeni eser (beste) üretimi, gerekse düzenleme ve uyarlama çalışmaları yapmaktadır. Bu durumun, TRT nota arşivinde bulunan repertuarın nitelik olarak yetersizliğinden değil, günümüzün getirmiş olduğu internet/sosyal iletişim ağları yoluyla başlayan hızlı erişim ve sonrasında hızlı tüketimle sonuçlanan olgusal bir gerçekten kaynaklandığı gözlemlenebilmektedir.

Ulusal ölçekte halk çalgısı kimliğiyle kabul görmüş bağlamanın günümüzde geldiği noktada geleneksel Türk halk müziği repertuarının icrasında ve uğradığı değişim ve dönüşümün etkisiyle halk çalgısı kimliğinin yanında, birtakım sentez/yenilikçi kimlik arayışlarında farklı müzik türlerine adaptasyonu ile geniş bir icra kapasitesine ulaştığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra bağlama, elde ettiği geniş icra kapasitesi ve popülerliğinin etkisiyle Türk müziğinde sembolik anlamda önemli bir konum elde ettiği düşünülmektedir. Bağlamanın süreç içerisinde icra kapasitesi, organolojik değişimler ve müzikal aidiyet bakımından değişime uğradığını Algi (2013) şu şekilde belirtmektedir. "GTHM'nin temel çalgısı olan ve günümüzde çalgı eğitimi kapsamında yaygın olarak kullanılan bağlama, Türk müzik kültürünün yüzyıllar öncesinden günümüze kadar bağlama icracıları yoluyla, sistemli ve etkin bir şekilde aktarılmasında en önemli rolü üstlenmiştir. Bu süreç içerisinde fiziki yapısı ve icra tekniklerinde oldukça değişim ve gelişim göstermesi, bağlamanın sadece GTHM çerçevesinde değil, GTHM'nin dışında diğer müzik türlerinde de etkin bir şekilde kullanılabileceğini ispatlamıştır" (s.1).

2. Enstrümantal Bağlama İcrasında Türk Sanat Müziği Saz Eserleri Repertuarından Faydalanılması

Türk müziğinde, halk ve sanat müziği ayrımının Türk müziği çalgılarına ve repertuarlarına nasıl yansıtıldığına ve iki farklı müzik türü gibi algılanmasından kaynaklanan bazı sorunlara değinmek

gerekmektedir. Türk müziği sahip olduğu çalgıları, müzik yapısı, ifade tarzı (tavır) gibi var olan ve kabul gören farklılıklardan dolayı halk müziği, sanat müziği, tasavvuf müziği gibi bir takım sınıflandırmalara tâbi tutulsa da, günümüz araştırmaları ortaya koymaktadır ki özünde birleştiği nokta, hepsinin ön adı olan “Türk” müziğidir. Ayrıca çok yakın tarihimize kadar Türk müziğiyle ilgili böyle bir sınıflandırmaya rastlanılmamaktadır. Sayan’a göre, “Türk Sanat ve Halk Müzikleri bir dalda şakıyan iki bülbül gibidir. Özde hiçbir zaman birbirlerine ters düşmezler. Aslında aydın geçinen pek çok kişinin düşündüğü gibi, halk müziği ayrı bir sisteme sahip bir başka müzik olamaz. Olsa olsa her devirde hor görülen, başka milletlere atfedilen sahipsiz müziğimizin ruh gücüne dayanan ve basit şekilden başka bir şey değildir. Fark sadece üsluptadır” (Sayan, 2003:7).

Halk müziği-sanat müziği ayrımında temel dayanağın, icra tavrındaki farklılıklardan kaynaklandığı ve bu konu hakkında pek çok müzik araştırmacısının ortak bir fikirde birleştiğini söylemek mümkündür. Bu ortak görüşe göre, Türk halk müziği ve çalgıları, temelde Türk müziği varlığından bağımsız düşünülmemektedir. Temeldeki bu ortaklığa dair Kaçar (2012) şu tespitlerde bulunmaktadır; “Türk müziğinin çeşitli dönemlerinde yapılan, günümüzde de pek çok hataları ile devam eden ve kullanılan sınıflandırmalardan biri Türk Halk Müziği ve Türk Sanat Müziği ayrımının yapılmış olmasıdır. Özünde tamamen bir olmakla birlikte sadece işleniş ve tavır farkından ibaret olan bu müzik sanki iki farklı müzikmiş gibi yıllarca öğretilmiştir. (...) Farklı köklerden beslenmiş iki (halkın bağrında- saray çevrelerinde) ayrı musiki olarak sunulsa da makam yapısı, ezgisel özellikleri, usûl kullanımı, form, güfte, çalgı çeşitliliği gibi unsurların ortak bir paydada toplanmış olduğu görülmektedir” (s.212). Konuya yönelik Tanrıkorur’un görüşleri şu şekildedir. “Sanat müziğinde halk mı yok, halk müziğinde sanat mı yok” “halk müziğimiz de, klasik müziğimizde, askeri ve dini müziklerimiz gibi bu milletin öz malı ve eseridir. Her ikisi de aynı koma aralıklı ses sistemine, makam-usûl-çalgı-form ve şiir özelliklerine dayanır; her iki türün adı geçen konuların kullanımında gösterdiği farklılıklar, kesin olarak kök ayrılığından değil, icra edildikleri çevrelerin şart ve özelliklerinden kaynaklanır” (Tanrıkorur, 2003:25-27).

Bağlamanın, Türk müzik kültüründe geçmişten günümüze edindiği konum bakımından sanat müziği ve halk müziği şeklinde yapılan sınıflandırmada ve iki farklı müzik türü olarak değerlendirilen bu ortam içerisinde bir ikilemi de temsil ettiği söylenebilir. Bu ikilemin, bağlamanın halk çalgısı kimliğiyle ait olduğu müzik geleneği olan Türk halk müziği ile Türk sanat müziği, arabesk, rock, pop, vb müzik türleri arasında gerçekleştiği söylenebilir. Türk halk çalgısı olan ve köklü bir geçmişe sahip olan bağlamanın, Türk müzik kültüründe kullanılan başlıca çalgılardan biri olması sebebiyle Türk müziği çalgıları arasında sembolik anlamda öne çıktığı söylenebilir. Bağlamanın sahip olduğu kültürel ve müzikal semboliyeti, diğer bilinen kardeş çalgılarıyla birlikte (kopuz, dombra, dutar vb.) geniş bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Aynı zamanda tarihsel ve kültürel manada Türklerin kadim çalgılarından biri olarak tarif edilmektedir. Bu anlamda bağlama, bugün yaşanan halk müziği-sanat müziği ayrımında, özünde ortak müzik geleneğine sahip olan bu müzik türlerini seslendirebilme özelliğiyle birleştirici bir rol de üstlenebilmektedir.

Türk müziğinde halk ve sanat müziği ayrımının yapılması, Türk müziği çalgılarının bir ayrıma tâbi tutulmasına ve bu çalgıların ait olduğu repertuvar alanlarının dışına çıkılmasının da çeşitli tartışmalara yol açtığı düşünülmektedir. Türk müziğine bütünlüklü bir pencereden bakılmasının, Türk müziği çalgılarının repertuvarlarına zenginlik kattığına yönelik Gerçek ve Haşhaş’ın (2009)

görüşleri şu şekildedir. “Geleneksel Türk Müziği Tarihi gelişim sürecine bakıldığında; “Türk Halk Müziği, Klasik Türk Müziği’nin aynı kökten beslendikleri açıkça görülebilmektedir. Bu anlamda “Makamsal Yapı” Halk Müziğimizin iç dinamiklerinden biridir. Bu yapıyı Halk Müziğimize ayrı ele almak mümkün gözükmemektedir. Örneğin; Tavrı özellikleri hariç Halk Müziği enstrümanları ile klasik Türk müziği eserleri rahatlıkla icra edilebilmektedir. Tam tersi de mümkündür” (Gerçek, Haşhaş:7).

Türk müzik kültürünün anlaşılabilmesi açısından bağlamanın ne denli önemli bir konumda olduğunu Stokes (1998) açık bir ifadeyle şu şekilde belirtmektedir; “Aslında günümüzde bağlama, müzisyenin gönlünü ifade eder olmuştur; ağlar, inler, yas tutar. İlk olarak 14 yüzyıl Dede Korkut kitabında kopuz olarak adlandırılmış, sonraları Türk dünyasında farklı biçimlerine rastlanmıştır. Müzikte Türk’e ait olan ve Türk’ün müzikal anlamda sahip olduğu her şeyi temsil ettiğinden, halk müziği eğitiminde önemli bir role sahiptir. (...) Sanat müziği geleneğinden de gelenler dâhil olmak üzere birçok müzisyene göre, Türk müziğini anlamak isteyen bir yabancı, bağlamayla işe başlamalıdır” (s. 109).

Bir halk çalgısının ait olduğu müzikal geleneğin sınırları içerisinde kalması düşüncesi ilgili çalgının gelişimi ve icra repertuarı anlamında bazı engeller doğurmaktadır. Örneğin; bağlamanın Türk makam müziği geleneğini bünyesinde barındırmasına ve hatta seslendirdiği müziğin yine özde Türk müziği olmasına rağmen, bazı halk müziği ve bağlama icracıları çevrelerinde sanat müziği saz eserlerinin icrasında birtakım çekinceler süregelmektedir. Ancak yavaş yavaş bu çekincelerin kırıldığına, son zamanlarda tamamıyla bağlama icrasına odaklanmış ileri icra niteliğine sahip olan birçok bağlama icracısının özünde aynı müzikal özellikler barındıran sanat müziği saz eseri formlarını repertuarlarına dâhil ettiklerini sıkça görmekteyiz. “Günümüzde bağlama icrası konusunda profesyonel veya virtüöz üslubu ile adlandırdığımız bağlama icracıları, sadece GTHM eserlerinin icrası değil, bağlama çalgısı ile icra edilebilecek tüm müzik formlarından, özellikle de GTSM’nin saz eserlerinden fazlaca yararlandıkları görülmektedir” (Algi, 2013:1).

Enstrümantal bağlama icrasında yeni bir repertuar ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu ihtiyacın giderilmesi konusunda bağlama, halk çalgısı olmasının yanında sembol bir Türk müziği çalgısı olarak düşünüldüğünde, bu müzikal mirasın bütün repertuarını seslendirebilme serbestisine sahip olması gerekmektedir.

Geleneksel uzun sap bağlama la eksenli, dolayısıyla alt tele dayalı ve yatay bir düzlemde icra edilmektedir. Yatay icra, sol elin bağlama sapının referans alınmasıyla paralel bir düzlemde aşağı ve yukarı düz çizgiler çizmesi ve aynı zamanda bağlamanın çoğunlukla bütün tellerine aynı anda vurularak fakat bazen de sadece alt tel üzerindeki icra olarak tanımlanabilmektedir. Uzun sap bağlamada geleneksel icranın bilinen en önemli karakteristik icra teknikleri olarak bilinen ‘yöresel bağlama tavrıları’ barındıran eserler de yukarıda tanımlandığı gibi yatay olarak icra edilmektedir. Yöresel tavrıların uzun sap bağlama icrasında titizlikle çalışılması gereken ve bağlama öğretiminin vazgeçilemez temel icra unsurları arasında olduğunu söylemek mümkündür. Günümüz penceresinden bakıldığında, bağlamada öğrenilen geleneksel icra tekniklerinden sonra bağlamanın ulaştığı icra seviyesinde, bağlamanın enstrümantal repertuarında göz ardı edilemeyecek derecede bir tıkanmanın yaşandığı düşünülmektedir.

Bir bağlama icracısının özellikle de ileri icra seviyesinde gerekli olan tel geçişleri ve pozisyon değişiklikleri vb. alışkanlıkları kazanabilmesi için, ezgisel yürüyüşlerde bağlamanın üç tel gurubunu alt-orta ve üst teli aktif bir şekilde dikey olarak kullanabilmesi gerektiği bilinmektedir. Dikey icrada sol el (-parmak baskılarının gerçekleştiği el-) ağırlık kazanmakla birlikte sağ ve sol elin birlikte senkronize hareketi, üzerinde çok çalışılması gereken bir konudur. Bu konuya yönelik, TSM saz eserlerinin bağlama icrasına uyarlaması yapılarak, dikey icrada pozisyon kavramaya ve ajilite icranın geliştirilmesine önemli katkı sağladığı, ayrıca TSM saz eserlerinin bağlamayla icrasının aynı zamanda makamsal bilgiye ulaşma ve uygulama noktasında da destekleyici özelliğe sahip olduğu düşünülmektedir.

3. Entrümantal Bağlama İcrasına Yönelik Yeni Bir Repertuvar Oluşturulması

Bağlama çalgısına has bir repertuvarın henüz yeni yeni oluşmaya başladığı ve genellikle icra edilen eserler bakımından mevcut THM repertuvarının öne çıktığı gözlemlenmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere mevcut THM repertuvarı bütün THM çalgıları için başlıca kaynak durumundadır. THM repertuvarının bağlama icrasında dikkate alınacak başlıca kaynak olması, bağlamanın geleneksel icra karakteristiği bakımından elbette büyük öneme sahiptir. Ancak icra yönünden oldukça zengin bir yapıya sahip olan bağlamanın kaynak olarak THM repertuvarının yanında diğer müzik türleri repertuvarlarından da faydalanması, bağlamanın zengin icra kapasitesini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Yine bu doğrultuda bağlamaya uyarlanmış eserlere ilaveten bağlamanın icra kapasitesini ortaya koyan yeni eserlerin yazılması son derece önemli görülmektedir. Örneğin dünya müzik kültüründe yerelden evrensel taşınan halk çalgıları göz önünde bulundurulduğunda, bu çalgıların kullanım alanları olarak ait oldukları müzik kültürlerinin yanında, başkaca müzik türleri repertuvarları ve bu çalgılara has yazılmış eserlerden oluşan repertuvarları zengin birer çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel müzik kültürlerinde diğer birçok halk çalgısı için aynı şeyle karşılaşıırken, bağlamada bu durumun oldukça tartışmalı olduğunu söylemek mümkündür. Bağlama icrası ele alındığında, bağlama icrasının ne ve nasıl olması gerektiği tartışılmakla beraber bağlamada ancak geleneksel icranın muhafaza edilmesi ve diğer icra çeşitlerinden arındırılması görüşü azımsanmayacak derecede kabul görmektedir. Bu durumun, bağlamada icra tasnifinin tam anlamıyla yapılamaması, dolayısıyla bağlamadaki geleneksel dokunun zarar görebilmesi ihtimalinden kaynaklandığını da söylemek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bağlamada geleneksel icrada karakteristik ölçülerin korunması, haklı bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Enstrümantal bağlama icrasındaki repertuvar (eser)eksikliği, Azerbaycan'da kullanılan, halk çalgısı kimlikleriyle öne çıkan tar ve kemañça ile mukayese edildiğinde, hem yukarıda anlatılan durumu örneklendirmesi, hem de nitelik ve nicelik olarak arada nasıl bir farkın olduğunu ortaya koyması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu konuda Azeri halk çalgıları orkestrasının kurucusu, halk müziğine, halk çalgılarına büyük katkılarıyla bilinen ve halk müziği ve batı müziği formlarını harmanlayarak yaptığı besteleriyle bu orkestranın repertuvarını destekleyen Azeri müzik adamı Üzeyir Hacıbeyov Azerbaycan halk çalgıları orkestrası için iki "*Fantaziya; Maqomayev Radyo Marşı; Rüstemov Bayati-Kürd Fantaziya; Elesgerov Cengi, Reqs, Marş, Fantaziya, Dostuk Süitası ve Sözsüz Mahnılar; Abbasov Gençlik Marşı; Konsert* adlı nitelikli eserler bestelemiştir" (Aliyev, 2009'dan akt. Özdek, 2012:184).

Özdek'in (2012) doktora çalışması kapsamında Azerbaycan Konservatuvarı Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Oktay Quliyev ile yaptığı görüşmede Quliyev'in görüşleri Türkiye'de halk çalgısı olarak bağlamaya has saz eseri repertuarı ve bağlama için bestelenmiş eserlerin eksikliğinden bahsetmesi konunun önemi açısından dikkate değer bir nitelik taşımaktadır.

“Azerbaycan'da tar için büyük çapta birçok eser yazılmış olmasına karşın Türkiye'de bağlama için böyle büyük çapta eser yazacak bestecilerin olmaması çok şaşırtıcıdır. Bizde öyle besteciler vardır ki halk çalgıları için (tar, balaban, kemança) 10 tane konçerto yazmıştır. Azerbaycan güzel sanatlarda dünyaya kendini kabul ettirmiş olmanın gururunu yaşıyorken Türkiye gibi büyük bir ülkenin de böyle güzel noktalar ulaşması bizi sevindirecektir” (Özdek, 2012:188).

Bağlamanın kendi icra karakteristiğine göre günümüzde oturmuş bir bağlama müziği repertuarından söz edilememektedir. Bağlama için yapılan sözsüz (enstrümantal) çalışmalar 1980'li yıllardan itibaren başlamış ve henüz yeni sayılabilecek bir tarihe dayanmaktadır. Bu çalışmaların ilkinde Arif Sağ'ın 1982 Şan Tiyatrosu konseri ve 1994 yılında Çetin Akdeniz'in “Enstrümantal Folk Music” albümü enstrümantal bağlama icracılığı alanında yapılan ilk çalışmalar arasında değerlendirilmektedir.

Tablo 1. Bağlama İcracılığına Yönelik Alternatif Repertuar Çalışmaları

Örnek Eser:	Beste:	Uyarlama/ Düzenleme	İcracı Adı:
Umut	Arif Sağ	-	Arif Sağ
Halay		Arif Sağ	Arif Sağ
İspanyol Pasodoblesi	-	Yılmaz İpek	Yılmaz İpek
Ezgi Akşamı	Sinan Çelik	Çetin Akdeniz	Çetin Akdeniz
Bağlama Uvertürü	Zeki Atagür	-	Çetin Akdeniz
Efsaneyim (Şelpe)	Derli Divani	Erol Parlak	Erol Parlak
Dik Halay	Anonim	Erdal Erzincan	Erdal Erzincan
Karasu	Erdal Erzincan	-	Erdal Erzincan
Şehnaz Longa	Santuri Ethem Efendi	Çetin Akdeniz	Çetin Akdeniz
Teber	Can Karahan	-	Okan Murat Öztürk
Umut Rüzgârı	Ümit Yılmaz	-	Ümit Yılmaz
Czardas	Vittorino Monti	Hasan Genç	Hasan Genç
Yağmur	Barış Güney	-	Barış Güney
Meltem	Göksel Baktagir	Hasan Genç	Hasan Genç

Tablo 1'de enstrümantal bağlama icrasına yönelik yapılan serbest çalışmalar örnek olarak verilmiştir. Bu tür çalışmalar, enstrümantal bağlama icrasına yönelik geleneksel repertuarın yanında, alternatif repertuar arayışları olarak değerlendirilmektedir.

Bağlama icrası ele alındığında son yüzyıl içinde büyük gelişmelerle karşılaşmaktadır. Bu durumun son yüzyıldaki THM alanında yapılan çalışmalarla ilişkili olduğu söylenebilir. THM alanında yapılan çalışmalarla birlikte derleme faaliyetlerinin başladığı ve derlenen eserlerin

günümüzdeki mevcut THM repertuarını oluşturduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak düzenli halk çalgıları topluluklarının oluşturulmasının, Türk halk çalgılarının daha öncesinde alışılmadık bir biçimde kullanılmasına sebep olduğunu söylemek mümkündür. Bağlama icrasının da bu gelişmeler neticesinde daha farklı bir konuma geldiği gözlemlenmektedir. Ayrıca son yüzyıldaki teknolojik gelişmeler ve dünya çapındaki iletişim ağının yaygınlaşması, insanlar, toplumlar ve kültürler arası etkileşimin artması, bağlama icracıları üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Bağlama icrası günümüzde çok kapsamlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Önceleri sadece söze eşlik amacıyla kullanılan bağlama yakın zamanda enstrümantal icrada önemli ölçüde öne çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte ileri seviye bağlama icracıları yetişmiş ve bu icracılarda diğer icracılara örnek teşkil ederek bağlama icrasındaki gelişim sürecini hızlandırmışlardır. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak bağlamada icra edilen Türk halk müziği repertuarının yanında alternatif repertuarlar oluşturulmuş ve bağlama icracıları farklı müzik türlerine yönelmiştir. Bunun yanı sıra bağlama icracıları bağlamanın icra kapasitesinin elverdiği sınırları aramaya başlamış ve bu maksatla bağlama için yeni eserler bestelemişlerdir. Bağlama için bestelenmiş eserler çok sınırlı sayıda olsa da mevcut durumda bağlama icracıları için birer çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu sürece rağmen bağlama için yazılan eserlerin dağınık bir şekilde yer aldığı ve yazılı ulaşılabilir bir repertuarı oluşturmadığını söylemek mümkündür.

4. Sonuç ve Öneriler

- TRT Türk halk müziği repertuarının tüm THM çalgıları için başlıca ortak kaynak niteliğinde olduğu,
- Günümüzde bağlama icracılarının ulaştığı geniş icra kapasitesi sahip olmaları dolayısıyla çalgı performansına dayalı ve bağlamaya özgü bir repertuar ihtiyacının oluştuğu,
- Oluşan bu ihtiyaç sonucunda bağlamanın halk çalgısı kimliğinin yanında ait olduğu müzik geleneğinden farklı birçok müzik türünün repertuar alanlarına girdiği ve onları kendi icra karakteristiğine göre sunduğu,
- Bağlama icrası konusunda yeni arayışlara yönelik mesafeli yaklaşımlar olduğunu söylemekle birlikte birçok bağlama icracısının enstrümantal repertuar konusunda yeni çalışmalar yürüttüğü,
- Bağlamanın enstrümantal repertuarının sınırlı olması dolayısıyla ileri icra seviyelerinde bir repertuar karmaşası yaşandığı,
- Enstrümantal repertuar ihtiyacının giderilmesinde, Türk sanat müziği saz eserleri repertuarı faydalanılabilecek kaynakların başında geldiği ve bu saz eserlerinin bağlama icracılarına yeni çalışma alanı sunduğu,
- Türk halk müziği ve Türk sanat müziği adlandırması çalgılar ve repertuar bakımından her ne kadar bu ortak müzik geleneğini keskin çizgilerle ayırmış gibi görünse de, usul, makam, form ve ezgi yapıları bakımından THM ve TSM' nin "Türk Müziği" paydasında buluşabilen ortak bir müzik kültürüne bağlı olduğu,
- Bağlamanın, Türk müzik kültüründeki kökeni ve sembolik değeri bakımından Türk müziği ortak paydasında pekiştirebilecek çalgıların başında geldiği ve dolayısıyla bağlama icracılığında Türk sanat müziğinden çalgısal manada faydalanılması gerektiği,

- Azerbaycan örneği göz önünde bulundurularak bağlama icracılığında geleneksel karakteristiklerin kaynak alınarak çalgı performansını önceleyen yeni/yenilikçi repertuar oluşturulması gerektiği, sonuç ve önerilerine varılmıştır.

5. Kaynakça

- Alçı, S. (2013). *Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlarda Geleneksel Türk Sanat Müziği Destekli Bağlama Öğretiminin Öğrencilerin Bağlama Çalma Becerisi Ve Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı, Konya.
- Gerçek, İ.H. Haşhaş, S. (2009). *Türk Müziğinde Basit Makamlar ve Bu Makamların Bağlama Sazında İcrası*. İstanbul: Bakanlar Medya.
- Kınık, M. (2013). Bağlama Eğitiminde Popüler Müzik Eserlerinden Yararlanma: Orhan Gencebay Örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4 (7), 128-136.
- Özdek, A. (2012). *Ulusal Müzik Eğitiminde Halk Müziğinin Yeri: Türkiye-Azerbaycan Örneği*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Müzik Eğitimi Bilim Dalı, Konya.
- Sayan, E. (2003). *Müziğimize Dair*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- Stokes, M. (1998). *Türkiye’de Arabesk Olayı*. (Çev. Hale Eryılmaz) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanrıkorur, C. (2000). “Türk Halk Mûsikîsi ve Klasik Türk Mûsikîsi”, (Ed. Salih Turhan), *Türk Halk Müziğinde Çeşitli Görüşler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Tanrıkorur, C. (2003). *Müzik Kültür Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yahya Kaçar, G. (2012). *Türk Mûsikîsi Üzerine Görüşler*, (2.Baskı), Ankara: Maya Akademi.

İnternet Kaynakları

- <https://youtu.be/pl6oIWlfJ5A> (Arif Sağ, Umut)
- <https://youtu.be/zyFvIECat1k> (Arif Sağ, Halay)
- https://youtu.be/8_bBPbfoOuM (Çetin Akdeniz, Ezgi Akşamı)
- <https://youtu.be/7VffXA9224Y> (Çetin Akdeniz, Bağlama Uvertürü)
- <https://youtu.be/ZWxFypYIUzs> (Çetin Akdeniz, Şehnaz Longa)
- <https://youtu.be/LuvOBnT3tUE> (Erdal Erzincan, Dik Halay)
- <https://youtu.be/dQ6PNpJ08lo> (Erdal Erzincan, Karasu)
- <https://youtu.be/LJpADlnFV0s> (Erol Parlak, Efsaneyim)
- <https://youtu.be/ycHA7EzY0P4> (Okan Murat Öztürk, Teber)
- <https://youtu.be/J6sK1QcFO8s> (Ümit Yılmaz, Umut Rüzgârı)
- <https://youtu.be/nNiXSTcRi0E> (Hasan Genç, Czardas)
- <https://youtu.be/2Jb5o-nwU4A> (Barış Güney, Yağmur)
- <https://youtu.be/RXTHefldocg> (Hasan Genç, Meltem)
- <https://youtu.be/dl4XnRmUAc4> (Yılmaz İpek, İspanyol Pasodoblesi)

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 24.09.2020 | Kabul Tarihi: 28.10.2020

SERAMİK SIRLARINDA PİROFİLLİT KULLANIMI

H. Serdar MUTLU

Doç., İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Seramik Bölümü
hsmutlu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8609-9077>

Atıf / Citation: Mutlu H. S. (2020). Seramik Sırlarında Pirofillit Kullanımı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 555-563.

Öz

Pirofillit, $(Al_2Si_4O_{10}(OH)_2)$ formülüyle bilinen bir kil mineralidir. Seramik bünye ve sırlarına ilave edildiğinde ısıya dayanım özelliğini artırmaktadır. Bu nedenle refrakter ve seramik sanayinde kullanılmaktadır. Ülkemizde Malatya ili Pütürge ilçesinde bol miktarda bulunan pirofillit cevheri, refrakter-seramik ve beyaz çimento kalitesinde olmak üzere iki çeşit olarak üretilmektedir.

Pirofillit katkılı üretilen seramik ürün ve sırlar, fiziksel özellikleri bakımından porselene benzemektedir. Seramik bünye ve sırlarda yüksek mekanik dayanımı ve çatlaksız özelliği ile dikkat çekmekte ve termal şoklara daha yüksek dayanıklılık gösterdiği ortaya çıkarılmıştır. Bu bildiride, Malatya Pütürge pirofillit cevherinin seramik sır reçetelerinde kullanımı üzerine tarafımızdan yapılmış çalışmalarayer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Pirofillit, Seramik, Bünye, Sır.

UTILISATION OF PYROPHYLLITE IN CERAMIC GLAZES

Abstract

Because of providing perfect thermal properties, pyrophyllite, a hydrous aluminium silicate mineral, is used as an additive in refractory and ceramic products, and in the manufacture of white cement. Pyrophyllite ores which have deposits only in Malatya, Pütürge of Turkey are mainly two types as ceramics and cement quality. Ceramic products manufactured by adding pyrophyllite to the recipes are very similar to porcelain by their physical properties; shows higher mechanical strength and therefore attracts by forming crackles glazing properties. Besides, it was clearly determined that ceramic bodies with pyrophyllite have higher resistivity to thermal shocks. In this paper, the studies on the utilisation of Malatya Pütürge

pyrophyllite ore in the recipes of ceramic bodies and glazes, which were conducted by us, are collectively presented.

Keywords: Pyrophyllite, Ceramics, Body, Glaze

1.Giriş

Pirofillit, bir alüminyum silikat mineralidir ($Al_2Si_4O_{10}(OH)_2$). İçeriğinde SiO_2 (%66,7), Al_2O_3 (%28,3) ve H_2O (%5) bulunur. Mohs skalasında sertlik derecesi 1,5 olup, yoğunluğu $2800-2900 \text{ kg/m}^3$ arasındadır. Fiziksel özellikleri bakımından talka ($Mg_3Si_4O_{10}(OH)_2$) benzerlik gösterse de, yüksek sıcaklıklardaki üstün özellikleri nedeniyle ileri teknoloji seramik ve refrakter malzeme üretiminde kullanılmaktadır. Pirofillit 1200°C de kristobalit ve mullite (amorfl silika) dönüşür ve mullitleşme tepkimeleri 1450°C ye kadar sürer; Mohs sertliği 7-8 e yükselir. Isı iletim özelliği yüksek, ısıl genleşme katsayısı ise düşüktür (Cornish, 1983). Bu nedenle fırın içi malzemelerin, seramik be beyaz çimento yanında sabun, boya, kozmetik ve lastik üretiminde dolgu maddesi ve böcek ilaçlarında dağıtıcı olarak kullanılmaktadır.

Talkın özelliklerine benzeyen pirofillit, onun yerine kullanıldığında daha beyaz ve saflık özellikleriyle dikkat çekmektedir. Yüksek saflıkta olan pirofillit refrakter malzeme üretiminde aranırken, beyaz çimento üretiminde düşük saflıktaki pirofillit cevheri kullanılmaktadır. Seramik ve porselen malzeme üretiminde ise cevherin Fe_2O_3 ve alkali metal içeriği önem kazanmaktadır. Çizelge 1’de kullanım yerlerine göre pirofillit cevherinde aranan başlıca kimyasal özellikler sıralanmaktadır.

Çizelge 1. Bazı sektörlerde tüketilen pirofillitin tipik analizi ve cevher gereklilikleri (CIM Bulletin, 1994).

Bileşen, %	Tüketim Sektörü			
	Kontak Refrakter ¹	Fırın Döşemesi ²	Seramik İşleri ³	Beyaz Çimento
Al_2O_3	15,80	20,60	28,20	9-18
SiO_2	78,50	73,90	65,80	70-86
Fe_2O_3	0,38	0,45	0,11	0,15-0,30
Na_2O	0,11	0,12	0,10	
K_2O	0,24	0,44	0,004	
CaO	0,30		0,01	
MgO	0,12		0,01	
TiO_2	0,39		0,18	
Ateşte kayıp	3,90	4,30	5,10	2,9-3,4
Tane Boyu	6 meş	6 meş	200-325 meş	5-50 mm

¹ Metalurji ve çelik endüstrisi için Al_2O_3 %14-20 ve $K_2O + Na_2O$ %0,5 ten az olmalı.

² Sürekli çalışan tünel fırın malzemelerinde Al_2O_3 %18-20 ve alkali oranı %1 olmalı.

³ Sanat seramik çalışmalarında, yer/duvar karoları, sağlık gereçleri ve elektro porselende Al_2O_3 en az %22, Fe_2O_3 ve Na_2O en fazla %0,5 olmalı.

Dünya ülkeleri arasında bir yılda en çok pirofillit tüketen Japonya (bir milyon ton), daha sonra Güney Kore, ABD ve Tayvan gelmektedir. 2010 yılı dünya pirofillit üretimi toplam 1,51 milyon ton

olup, Japonya pirofillit üretim miktarı bakımından da dünya lideridir (IndianMinerals Yearbook, 2011). Pirofillit, Türkiye’de daha çok beyaz çimento üretiminde kullanılmaktadır.

Türkiye’de yalnızca Malatya ili Pütürge bölgesinde 7 milyon ton görünür rezerve sahip alanda çıkarılmaktadır. Tahmin edilen rezervin daha yüksek olduğu ifade edilmiştir (Yılmaz ve diğ., 1993). Bu sahadan çıkarılan pirofillitin analizlerine göre beş farklı tip cevher bulunmuştur (Çizelge 2.). Daha çok beyaz çimento üretiminde tüketilen pirofillit, refrakter ve seramik üretiminde daha az kullanılmaktadır (Erdemoğlu ve Sarıkaya, 1999).

Çizelge 2. Pütürge Masifinde belirlenen cevherlerin tipik içerikleri (Uygun ve diğ., 2002).

İçerik, %	Cevher Tipi				
	Yüksek Alüminalı	Düşük Silisli	Yüksek Silisli	Se rizitli	Düşük Alkalili
SiO ₂	54,5	64,4	74,9	77,7	75,8
Al ₂ O ₃	37,9	25,6	17,4	15,6	16,2
Fe ₂ O ₃	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2
K ₂ O+Na ₂ O	0,6	1,2	1,7	2,9	0,4
TiO ₂	0,4	0,5	0,5	0,6	0,6
Ateşte Kayıp	2,6	4,7	2,7	3,2	5,0
Silis Modülü	1,4	2,5	4,2	4,9	4,6

2. PİROFİLLİTİN FARKLI SERAMİK ÜRÜNLERDE KULLANIMI

Pirofillit, seramik bünye ve sır reçetelerinde özellikle elektrik izolatörlerinde, fayans, sofraya eşyası ve refrakter üretiminde, katkı maddesi olarak kullanılmaktadır. Seramik sektöründe pirofillitin kullanıldığı alanlar aşağıda kısaca özetlenmiştir:

2.1. Elektroporselenler

Pirofillitin katkı maddesi olarak kullanıldığı elektro porselenlerin fiziksel ve kimyasal özellikleri diğer porselene benzer. Gözenek yapısının sifıra yakın olması ve mekanik dayanımı sayesinde delme işlemlerine de uygun olduğu gözlenmiştir.

2.2. Yer/Duvar Karoları ve Sofra Eşyaları,

Pirofillit talkın yerine kullanıldığında beyazlık ve saflık bakımından daha çok tercih edilmektedir. Talk ve pirofillitkarışımı reçeteler ABD yer/duvar karosu ve yarı vitrifiye sofraya eşyaları üretiminde kullanılmaktadır. Yer/duvar karosu üretiminde feldispat yerine kullanıldığında, sofraya eşyalarına yüksek mekanik dayanıklılık kazandırmakla birlikte termal şok, pişme ve soğuma küçülmeleri ile oluşabilen kılcal sır çatlaklarını engellemektedir.

2.3. Refrakter Malzemeler

Refrakter ve seramik malzemelerin üretiminde pirofillit oranı en yüksek cevherler tercih edilmektedir. Pirofillit ön ısıtma yapılmadan ham madde olarak refrakter üretiminde kullanılması enerji tasarrufu sağlar. Pirofillit, mullit kristallerinin oluşum sıcaklığını 1200-1450°C aralığında

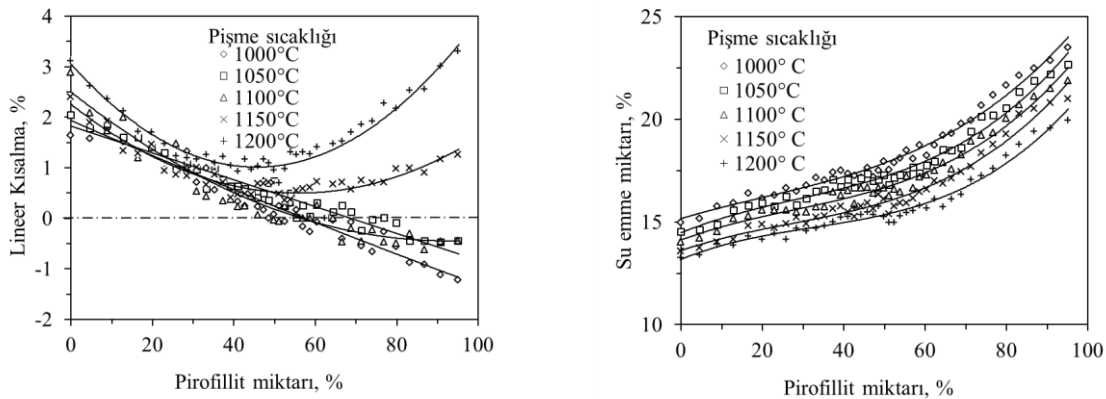
devam ettirdiği için, çelik eritme potalarındaki tuğla derzlerini genişleterek kapatması nedeniyle şamot kiline oranla daha iyi performans sergilemektedir.

3. PİROFİLLİT KATKILI SERAMİK BÜNYE ve SIR ARAŞTIRMALARI

Pirofillit eklenerek hazırlanmış karışımlarla üretilen sofr seramikleri yüksek mekanik dayanım göstermekte ve kılcal çatlaksız sır özelliği ile de dikkat çekmektedir (Sproat,1936; Mukhopadhyay ve diğ., 2009). Bununla birlikte, pirofillit kullanılması durumunda termal şoklara dayanıklılık özelliği, fırındaki pişirim koşullarında ve seramik ürünlerin ısıtma, mikrodalga ve fırın kullanım kaplarının ısı şoklara dayanımında üstün özellikler gösterdiği saptanmıştır (Mutlu ve Erdemoğlu, 2007).

Refrakter ve seramik ve malzemelerin üretiminde kullanılan pirofillitin başlıca avantajları; düşük sıcaklıkta silikat bünye oluşturması, düşük nemle hazırlanması gereken ve çatlaksız reçete karışımlarını yapabilme, daha az çekme ve küçülme gibi özelliklerinin denetlenebilmektedir. Ayrıca, ısı iletkenliğinin yüksek, ısı genleşme katsayısının düşük olması ve vitrifiye malzemelerin sıcaklık değişimlerine karşı dayanımını artırması sayılabilir (Cornish, 1983; Bhasin ve diğ., 2003).

Pirofillitin seramik ürünlerde kullanımıyla ilgili olarak ortaya çıkan olumlu sonuçlar, Pütürge pirofillitlerinin kullanıldığı çeşitli seramik malzeme üretimi araştırmalarına konu olmaya devam etmektedir. Örneğin Mutlu ve Erdemoğlu (2007) ve Mutlu (2009) döküm kiline artan oranlarda pirofillit (%28 Al_2O_3 , %66,5 SiO_2 ve %0,1 Fe_2O_3 , %4,7 Ateşte kayıp) eklemişler; seramik bünye denemeleri gerçekleştirerek bünye ve sır reçetelerine eklenmesiyle ortaya çıkan etkileri araştırmışlardır. Pirofillit içeren bünye ve sırlar 950-1250°C aralığında değişik sıcaklıklarda pişirilmiş ve ürünlerin bazı özelliklerindeki değişimler belirlenmiştir. Mutlu ve Erdemoğlu (2007) ile Kızılkaya (2011) seramik kompozisyonlarda pirofillit oranı arttıkça, su emme, asit direnci, sıkıştırma, bükme, dona karşı dayanıklılığı ve ısıl direncinin arttığını, kuru ve pişme küçülmesinin azaldığını belirlemişler (Şekil 1); pirofillit cevherinin içerdiği kuvars nedeniyle tekrar kuvars katkısına gereksinim olmayacağı ve bu nedenle de ürün maliyetinde azalmalar olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Yılmaz (2007) ise vitrifiye sağlık gereçlerinde kullanılan bünye seramik reçetesine pirofillit katkısının sonuçlarını incelediği çalışmasında pirofillitin hazırda kullanılan vitrifiyemassesine %5 ve %10 oranlarında katkı ve %10 kuvarsa alternatif olarak kullanılmasının uygun olabileceği sonucuna varmıştır.

Şekil 1. Pişirme sıcaklığının artışıyla birlikte seramik bünyede pirofillit miktarı artışının lineer kılma ve su emme miktarına etkisi (Mutlu ve Erdemoğlu, 2007).

Pirofillit, bünyeye pişirim öncesi kurutmada yüksek mekanik dayanım ve sonraki tüm pişirimler sırasında iyi bir ısı şok direnci sağlayarak deformasyondan korumaktadır. Pirofillit eklenmesiyle pişmiş ürünlerin toplam küçülme değerlerinde fark edilebilir azalmalar ve fiziksel, kimyasal ve mekanik dayanımlarında ise iyileşmeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çizelge 3 ve 4, sırasıyla, pirofillit katkılı seramik bünyelerde şeffaf ve renkli sır denemelerine ait bulguları topluca vermektedir.

Çizelge 3. Şeffaf sirla sırlanmış olan pirofillit katkılı bünyelerin özellikleri (Mutlu, 2009).

Pirofillit miktarı, %	Özellik Kodu	Şeffaf Sır							
		ŞSB		SAD		ŞSB		SAD	
		Sırlı bünyenin pişme sıcaklığı							
		1000 °C		1050 °C		1100 °C		1150 °C	
0	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	2	2	3	3	3	3	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	3	3	3	3	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1
10	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	2	3	3	3	4	4	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	3	3	3	3	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1
25	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	2	2	3	3	4	4	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	3	3	3	3	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1
50	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	2	2	3	3	4	4	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	3	3	3	2	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1
75	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	2	2	3	3	4	4	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	3	3	2	2	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1

ŞSB: Şeffaf sırlı bünye; SAD: Sıraltı dekorlu bünye

A: Yüzeyde yayılma [1: Çatlaklı; 2: Çatlaksız]

B: Parlaklık [1: Opak; 2: Yarı-opake; 3: Yarı parlak; 4: Parlak]

C: Termal şok direnci [1: Çatlaklı; 2: Çatlaksız]

D: Tımı [1: Çok tiz; 2: Tiz; 3: Orta; 4: Kalın]

E: Ara tabaka [1: Uyumlu; 2: Uyumsuz]

Çizelge 4. Renkli sırırlanmış pirofillit katkılı bünyelerin özellikleri (Mutlu, 2009).

Pirofillit miktarı %	Özellik Kodu	Metal oksit (Renkli) Sır							
		K	M	K	M	K	M	K	M
		Sırlı bünyenin pişirme sıcaklığı							
		1000 °C		1050 °C		1100 °C		1150 °C	
0	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	3	3	3	3	4	4	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	3	3	3	3	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1
10	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	3	3	3	3	4	4	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	3	3	3	3	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1
25	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	3	3	3	3	4	4	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	2	2	2	2	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1
50	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	3	3	3	3	4	4	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	3	3	2	2	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1
75	A	2	2	2	2	2	2	2	2
	B	3	3	3	3	4	4	4	4
	C	1	1	1	1	1	1	1	1
	D	3	3	2	2	2	2	1	1
	E	1	1	1	1	1	1	1	1

K: Kırmızı sır; M: Mavi sır

A: Yüzeyde yayılma [1: Çatlaklı; 2: Çatlaksız]

B: Parlaklık [1: Opak; 2: Yarı-opak; 3: Yarı parlak; 4: Parlak]

C: Termal şok direnci [1: Çatlaklı; 2: Çatlaksız]

D: Tını [1: Çok tiz; 2: Tiz; 3: Orta; 4: Kalın]

E: Ara tabaka [1: Uyumlu; 2: Uyumsuz]

DeneySEL bulguları büyük ölçekte denenerek üzere iki yüz adet elektrikli çaydanlık-demlik (sıcak baskılı) üretilmiş ve bu ürünler kullanıcılara sunulmuştur. Resim 1 sır reçetesine metal oksit eklenerek oluşan renkleri ve Resim 2 ise bünye ve sırında pirofillit kullanılan çaydanlık ve demliği

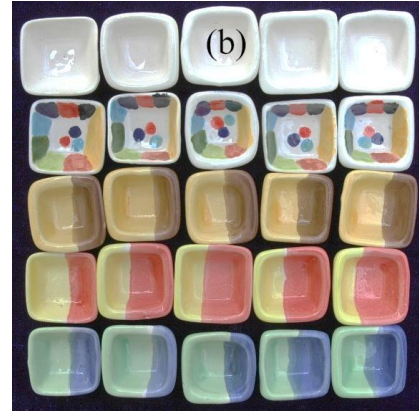
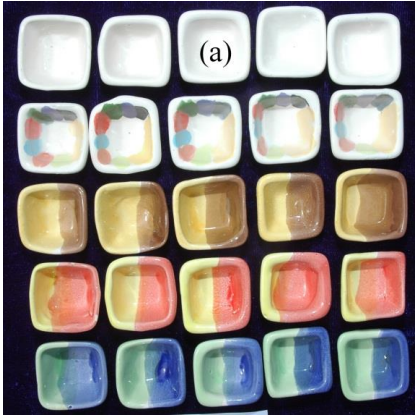
göstermektedir. Resim 3 artan oranlarda pirofillit içeren bünyelerdeki sırlama çalışmalarını göstermektedir. Reçetelerde pirofillit kullanımının 1400°C'de pişirilmiş porselen etkilerine yakın yumuşak porselen sınıfına girebilecek bu ürünlerden başka değişik ürünlerin üretimine de olumlu yanıt vereceği sonucuna varılmıştır [8].

Resim 1

Resim 2

Resim 3. (a) 1000, (b) 1050, (c) 1100 ve (d) 1150°C de pişirilmiş şeffaf ve sıraltı boylarıyla renklendirilmiş denemeler. Bünyedeki pirofillit miktarı soldan sağa artmaktadır (Mutlu ve Erdemoğlu, 2009; Mutlu ve Erdemoğlu, 2013).

4.SONUÇLAR

a) Bünye ve sır reçetelerine eklenen kuvars mineralinin artan sıcaklıkla faz değişimlerinin yol açtığı **aşırı gerilmeler** pirofillit eklenerek giderilmektedir,

b) Pirofillite bağlı olarak reçeteye giren alüminyum oksidin **yüksek sıcaklığa dayanımı** ya da refrakter özelliği bünye ve sırlardaki **ergime sıcaklık aralığını** esnetmektedir,

c) Pirofillit, kurutma sırasında **deformasyon** oluşumunu engellemekte ve kuruma süresini azaltmaktadır,

d) İnce taneli pirofillit bünyenin **camlaşma sıcaklığını ve sıranın ergime sıcaklığını** düşürmektedir,

e) Pirofillit, sırdaki fiziksel ve kimyasal dayanıklılığın artırılmasında ve bünyenin sır tabakası tarafından belirli bir basınç altında tutulmasında etkili olmakta, **bünye-sır ara tabakasını** sıkı bağlayarak bünye üzerinde çatlaksız ve mekanik dayanıklılığı yüksek sır elde edebilme olanağı sağlamaktadır.

f) Pirofillitli sır reçeteleri çeşitli metal oksitlerle renklendirildiğinde, metal oksitlerin çeşidine göre sırların pişme sıcaklığını düşürme veya yükseltme yönünde etkilemektedir.

g) Pirofillit katkısının iç ve dış mekân artistik duvar seramiklerinde doğa koşullarına dayanıklılığı artırdığı belirlenmiştir.

Böylece, pirofillit eklenerek üretilen seramik ve refrakter malzemelerde üstün özellikler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca tarafımızca sürdürülen ön deneme aşamasındaki endüstriyel ölçekli pirofillit katkılı seramik bünye ve sır reçetelerine çeşitli bor mineralleri de eklenmiş olumlu sonuçlar alınmaktadır.

KAYNAKÇA

Bhasin, S.S., Amritphale , S., Chandra, N., 2003. Effect of pyrophyllite additions on sintering characteristics of flyash based ceramic wall tiles, British Ceramics Transactions, 102(2), 83-86.

CIM Bulletin Report. 1994. Industrial Minerals: The beneficiation of Canadian talc and pyrophyllite ores. CIM Bulletin, Volume 87, 65-76.

Cornish, B.E. 1983. Pyrophyllite, in Lefond S.J. (Editor) Industrial Minerals and Rocks. SME Publications, New York, 1085-1108.

Erdemoğlu, M., Sarıkaya, M., 1999. Malatya-Pütürge Pirofillit cevherinin flotasyon lazengleştirilmesi, 3. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 124-131, 14-15 Ekim 1999, İzmir, Türkiye.

Indian Minerals Yearbook 2011. 2012. (Part-II) 50th Edition. Pyrophyllite. (Advance release) Ministry of Mines, Indian Bureau of Mines (www.ibm.gov.in). Indira Bhavan, Civil Lines, Nagpur.

Kızılkaya, N. 2011. Pirofillitin Seramik Bünyelerde Kullanım Özelliklerinin Araştırılması ve Değerlendirilmesi. İnönü Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

- Mukhopadhyay, T.K., Ghosh, S., Ghatak, S., Maiti, H.S., 2009. Effect of Pyrophyllite on Themullitization in Triaxial Porcelain System, *Ceramics International*, 35, 1493- 1500.
- Mutlu, H. S. 2009. A Study On Glaze Holding Properties of Pyrophyllite Added Ceramics. *Proceedings of the 1st International Ceramic, Glass, Porcelain, Glaze and Pigment Congress*, 574-584, Eskişehir.
- Mutlu, H. S., Erdemoğlu, M. 2005. Pirofillitin Vitrikiye Bünye VE Sır Hammaddesi Olarak Kullanılabilirliği. *3. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri Bildiriler Kitabı*, 200-209, Eskişehir.
- Mutlu, H.S., Erdemoğlu, M. 2007. Effects of pyrophyllite on the properties of whiteware ceramics. *Proceedings of XII. Balkan Mineral Processing Congress*, 397-404, Haziran 2007, Delphi, Yunanistan.
- Mutlu, H.S., Erdemoğlu, M., 2013. Pütürge Pirofillit Yatağının Özellikleri ve Seramik Ürünlerde Kullanımı. *Malatya ve Çevre İllerinin Maden Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 227-234, 27-29 Nisan 2013, Malatya.
- Sproat, I. E., 1936. Use of Pyrophyllite in Walltilebodies, *Journal of American Ceramic Society*, 19(5), 135-142.
- Uygun, A., Solakoğlu, E. 2002. Malatya Pütürge Masifindeki pirofillit yataklarının jeolojisi ve kökeni, *MTA Dergisi*, 123-124: 13-19.
- Yılmaz, H., Ağrılı, H., Aras, A. 1993. Taşmış-Pütürge Pirofillit Yatağı Maden Jeolojisi Raporu. MTA Rapor No: 9598, Ankara.
- Yılmaz, R. 2007. Malatya Yöresi Pirofillitin Karakterizasyonu Ve Vitrikiye Bünyede Kullanımının Araştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 22.09.2020 | Kabul Tarihi: 30.12.2020

BEŞKONAKLAR ETNOGRAFYA MÜZESİ ve GELENEKSEL MALATYA EVİ'NDE BULUNAN EL İŞİ KESELER

Ela TAŞ

Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
elatas@sakarya.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0003-1647-7252>

Atıf/Citation: Taş, E. (2020). Beşkonaklar Etnografya Müzesi ve Geleneksel Malatya Evi'nde Bulunan El İşleri Keseler. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 564, 578.

Öz

İnsanoğlunun, hayatı kolaylaştırmak adına çevresinde bulduğu malzemeleri, çeşitli araç gereç yardımıyla şekillendirdiği ve işlevsellik kazandırdığı bilinmektedir. Bu doğrultuda ortaya konan eserlerin bir grubunu keseler oluşturmaktadır. Küçük boyutlu objelerin ya da yiyeceklerin taşınması, kaybolmasının önüne geçilmesi gibi ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan ve günümüzde artık neredeyse üretilmeyen keseleri, müzelerde tespit etmek mümkündür. Bu araştırma, Beşkonaklar Etnografya Müzesi ve Geleneksel Malatya Evi'nde bulunan el işi keseleri ele almaktadır. Türkiye müzelerinde bulunan keselerle ilgili oldukça sınırlı sayıda yayın mevcut olmakla birlikte Beşkonaklar Etnografya Müzesi ve Geleneksel Malatya Evi'nde yer alan örnekleri kapsayan bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın amacı koleksiyonda bulunan el işi keseleri; teknik, malzeme, kompozisyon ve motif açılarından tanıtmaktır. Örneklerin fotoğraflanması, ölçülerinin alınması, envanter kayıtlarından gerekli bilgilere ulaşarak bilgi fişlerine yazılması ve bunların analiz edilerek yorumlanması çalışmada izlenen yöntemi oluşturur. Bu çalışma ile geleneksel değerler arasında yer alan ve Türk kültüründe önemli yeri olan müze koleksiyonundaki el işi keseler kayıt altına alınarak, bu bilgilerin gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Malatya, müze, etnografya, el işi, kese.

HANDMADE POUCHES FROM BEŞKONAKLAR ETHNOGRAPHIC MUSEUM AND TRADITIONAL MALATYA HOUSE

Abstract

It is known that, in order to facilitate the life, the human being has shaped and added functionality to the surrounding materials by the use of a variety of tools. Pouches are a group of accordingly produced works. Although they are hardly ever produced today, the pouches which were made in order to carry small objects or food stuff and to avoid losing of such objects are possible to be observed in museums. This study discusses the handwork pouches from Beşkonaklar Ethnographical Museum and Traditional Malatya House. As there is limited number of publications on pouches from museums in Turkey, it has been observed that there has been no study on the samples from Beşkonaklar Ethnographical Museum and Traditional Malatya house is lacking.

The aim of the study is to introduce the handmade pouches of this collection in terms of technique, material, composition and motif. The method of the study is photographing and measuring the examples, recording the filing cards by using inventory data and analysing and interpretation of these sources. It is aimed in this study to record the handwork pouches which are among traditional values and have a significant place in Turkish culture and to hand the information down to the next generations.

Keywords: Malatya, museum, ethnography, handmade, pouch.

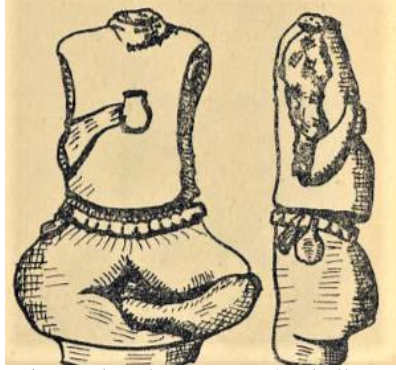
GİRİŞ

Kese, “cepte taşınan, içine para, tütün gibi şeyler konulan, kumaştan veya örgüden küçük torba” (TDK, 1988:841) olarak tanımlanır. Kesenin ilk defa nerede, ne zaman ve hangi amaçla kullanılmaya başlandığı açıklığa kavuşmamış olsa da bilinen en eski örnek, MÖ 5300 yılına tarihlendirilen buz adam Otzi'nin üzerinde bulunandır. Deriden yapılmış kesenin içinden kurutulmuş böğürtlen ve mantar gibi yiyecek maddelerinin çıkması, bunun küçük boyutlu yiyecekleri taşımak amacıyla kullanıldığı fikrini vermektedir (Ertuğrul, 2014). Farklı coğrafyalarda yaşayan insanların, ufak boyutlu nesnelere taşımak için bu tarz taşıma araçlarından yararlandıklarını tahmin etmek zor değildir. Türklerin de taşıma ve saklama amacıyla keselerden istifade ettikleri günümüze intikal eden eserlerden ve tasvirlerde yer alan betimlemelerden anlaşılmaktadır.

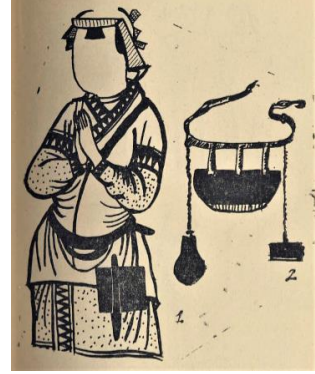
Divanü Lûgat-it-Türk'ten anlaşıldığı üzere Eski Türkçe'de para kesesi, tütün kesesi, torba anlamlarına gelen yançık / yançuk (Atalay, 1985:45) kelimesiyle karşılık bulan kese, Farsça kîse teriminden günümüz Türkçesine geçmiştir. Küçük boyutlu nesnelere taşınmasında, saklanmasında kullanılan kese; “kesenize bereket, kesenin ağzını açmak, kesesine güvenmek” (TDK, 1988: 841) gibi deyimler sebebiyle parayla özdeşleştirilmiş ve yalnızca para taşıma amacına hizmet ettiği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Ancak kesenin kullanım gayesinin para taşıma ile sınırlı olmadığı, anahtar, mühür, saat gibi farklı eşyalarında içine konduğu ve giysilerin tamamlayıcı unsurlarından olan kemerlere asılarak ya da bel kuşaklarına sokularak taşındığı bilinmektedir (Girgök, 1997:1000).

Kesenin, Erken Türk devrinden itibaren kullanım alanı bulduğu günümüze intikal eden eserlerden izlenebilmektedir. Türklere ait en eski kese örnekleri, Göktürk dönemine tarihlendirilen taş heykellerde görülür. Taşların yontulmasıyla, ayakta ya da oturur pozisyonda yapılmış bu heykeller, kaftanla giydirilmiş ve bellerinde de kur adı verilen kemerlerle desteklenmişlerdir (Ögel, 1978:73). Kaftanın iki ucunu tutturmak için kullanılan unsur, takan kişinin rütbesini göstermekle birlikte kılıç, kama gibi silahların ve yançık adı verilen keselerin de asıldığı bir askı vazifesi görmüştür

(Ögel, 1978:88; Çoruhlu, 2013:229). Yançık (kese, torba) kullanımının Uygurlar döneminde de sürdürüldüğü ve yine bele takılan kemerlere asılarak taşındığı, armudi ya da dörtgen formlara sahip oldukları, deri ve kumaş gibi esnek malzemeler kullanılarak yapıldıkları bilinmektedir (Ögel, 1978:85).

Fotoğraf 1. Göktürk Devri taş heykellerinde kese (yançık) (B. Ögel'den)

Fotoğraf 2. Uygur dönemi kemeri ve yançık (B. Ögel'den)

Bu tür örnekler, İlk Türk İslam devletlerinden biri olan Gazneliler'e ait Leşger-i Bazar sarayının taht salonunda yer alan ve hükümdarın askerleri olduğu düşünülen freskolarda da karşımıza çıkmaktadır. Tasvirlerin bellerinde, kemer, silah ve zincir ya da kolanlarla kemerlere tutturulmuş dip kısmında püsküllü ağız kısımları büzülmüş keselere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Anadolu Selçuklu dönemine tarihlendirilen Varka ve Gülşah adlı yazma eserde de Rabi'nin sarayından erkek kılığına girerek kaçan Gülşah'ın yer aldığı bir minyatürde, at üstündeki Gülşah'ın beline sarılı olan kuşağında sadak, kılıç kını ve sarı renkte keselerin takılı olduğu görülür. Bu tasvir, kese kullanımının Anadolu Selçuklu devrinde de sürdürüldüğünü göstermesi bakımından önem arz eder.

Fotoğraf 3. Leşger-i Bazar Sarayı Taht Odası fresklerinde işlenmiş kese
(<https://i.pinimg.com/564x/d7/5e/71/d75e718672cbcc6fa732b48972c37b21.jpg>)

Fotoğraf 4. Gülşah'ın erkek kılığında saraydan kaçması
(<https://i.pinimg.com/564x/3e/cb/e2/3ecbe2a8505f57b9db45495fab48fb9c.jpg>)

Kese, Osmanlı döneminde torbanın yanı sıra paranın değerini, cinsini ve hesap birimini de karşılayan bir ifade aracı olarak karşımıza çıkar. Değer bağlamında paranın kıymetinin düşmesi durumunda kesedeki miktarın arttığı, cins açısından bakıldığında kîse-i hasene'nin altını, kîse-i rûmî esedi'nin ise gümüş para karşılığı olarak kullanıldığı, hesap birimi açısından gözlemlendiğinde de dört sikke-i hasene kesenin bir sandığa denkliği ifade eder (Çakır:2019:42,43). Osmanlılar zamanında kesenin hem kullanım eşyasını hem de ölçü birimini karşıladığı Otar'ın ele aldığı Eytam Nizamnamesinde geçen "Eytamın parasının faizle işletilmesi yoluna gidilmiş, Bedesten'den sandık (tabut) sahipleri, işletilmek üzere kese ile para getirenlerin parasını işleterek vade sonunda faizini

ödemiş...”, “...mal-ı eytamı muteber rehin ve kavi kefil ile onu on bir buçuktan kesesi altı kuruş on para...” (1999, 56-61) şeklindeki beyanlarından anlaşılmaktadır.

Osmanlı dönemini yansıtan minyatürlerde nadir de olsa küçük boyutlu objelerin taşınmasında kullanılan kese tasvirleriyle karşılaşmak mümkündür. Bunlardan biri geç döneme ait Albüm’de yer alır (And, 2014:529). Doğa ortamında, başında hotozlu başlık ve sırtında pelerini olan uzun giysili kadının belinde, uçları kuşkanadı formunda bir tokayla tutturulmuş kemer gözükmektedir. Kemere asılı unsurlar arasında armudi formlu, üzerine kırmızı renge sahip bitkisel desenler işlenmiş sarı zeminli bir kese mevcuttur. Form itibarıyla önceki süreçlerde karşımıza çıkanlarla benzerlik taşımaktadır.

Fotoğraf 5. XVII. Yüzyılda başkentli kadın (M. And’dan)

Fotoğraf 5’ten detay

Erken Türk devriyle başlayan kese kullanımı, bir geleneğin uzantısı olarak günümüz Anadolu’sunda da devam etmiştir. Anadolu topraklarında, özellikle kırsal bölgelerdeki kadınların, ev ve tarla işlerinden, arta kalan zamanlarını örgü yaparak, dikiş – nakış vb. işlerle uğraşarak değerlendirdikleri bilinmektedir (Yıldırak, 1992:58-63). El emeğine dayalı olarak ürettikleri unsurlar arasında iğne oyaları, tığ ve boncuk işleri, el örgüsü çoraplar, patik gibi eşyaları saymak mümkündür. Bunlar süsleme, süslenme gibi ihtiyaçları karşılamakla birlikte çeyizlerin de önemli parçalarıdır. Kadınların pamuk, keten, kılaptan gibi malzemeleri; iğne, tığ, mekik gibi araçlar ile şekillendirmeleri sonucunda ortaya koydukları el işi eşyalar arasında keseleri de saymak mümkündür.

Kese yapımında ipek, pamuk, keten malzemeli iplerden ve kılaptan gibi metal malzemelerden istifade edilir. İğne, tığ, mekik, firkete, makas, cetvel gibi araçlar kullanılarak örme tekniğiyle bütün haline getirilen keselerin yanı sıra kumaş ve deri parçalarının birleştirilmesi ve bunların üzerine nakış işlenmesi suretiyle yapılanlar da vardır. Bazı keselerin yapımında ise boncuk kullanıldığı görülür.

Çeyiz eşyası olarak küçük boyutlarda tasarlanan keseler; badem (kaide) denilen alt, göbek (gövde) olarak adlandırılan orta ve üstte kuşak (ağız) adı verilen üç ana bölüm (Özbel 1945:10) ile kaide ucu, ağız kenarı, bağcık ve bağcık ucu (Kayadibi, 2000:56) olarak adlandırılan tamamlayıcı birimlerden oluşmaktadır. Oval, yuvarlak, beşgen, altıgen gibi farklı formlarda üretilen keseler, üzerlerine işlenen desenlerle göz alıcı hale getirilir. Sıra eksiltme, arttırma ve yükseltme teknikleriyle uygulanan motiflerin yanı sıra püsküller, boncuklar, kurdeleler, oyalı, klips ve fermuar gibi unsurlar da keseleri güzelleştirmek için kullanılan yardımcı malzemeler olarak karşımıza çıkar (Eronç, 1984:115-220).

Yatay, dikey, diagonal ve merkezi kompozisyonlara sahip şekilde düzenlenen keseler, yaprak, çiçek ve meyve gibi stilize edilmiş bitkisel desenler, geometrik şekiller ve figürlerle süslenir. Desen

bazen kesenin merkezine büyük bir motif olarak işlenirken, bazen de yüzeye yayılan ufak örgeler şeklinde kendini gösterir.

Ülkemizdeki müzelerin hemen hemen hepsinde hatırı sayılır miktarda etnografik eserin bulunduğu ve pek çoğunun sergileme alanlarının yetersizliğinden dolayı müze depolarında saklandığı bilinmektedir. Geleneksel kıyafetler, halılar, kilimler, işlemeler, çoraplar, keseler buradalarda kaderlerine terk edilmiş etnografik eserler arasında yer almaktadırlar. Geçmişte bu tür eşyaları deposunda barındıran müzelerden biri de Malatya Arkeoloji Müzesi'dir. Tarih öncesi süreçten itibaren pek çok medeniyetin varlığına tanıklık eden Malatya ilinin, hatırı sayılır miktarda kültürel varlığa ev sahipliği yaptığı, yapılan bilimsel kazılarla ve alan araştırmalarıyla ortaya konmuştur. Çalışmalar sonucunda elde edilen ilk eserler, günümüzde evlendirme dairesi olarak hizmet veren binada korunma altına alınmıştır. Bu süreçte, Kernek Meydanı'nda bir müze binasının inşasına başlanmış ve günümüzde Malatya Arkeoloji Müzesi olarak hizmet veren yapı ortaya konmuştur. Malatya ve yöresinde bulunan höyüklerden çıkarılan eserlerin yanı sıra Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde üretilen pek çok esere ev sahipliği yapan müzede toplanan eserlerin günden güne artması, yeni bir sergileme mekânı ihtiyacını doğurmuş ve 08.08.2008 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın onayıyla, ildeki tarihi konakların bir grubu restore edilerek etnografya müzesi haline getirilmiştir.

2011 yılına kadar Arkeoloji müzesinin deposunda saklanan etnografik eserlerin, restore edilen yeni yerine taşınması ve hazırlık sürecinin tamamlanmasının ardından Beşkonaklar Etnografya Müzesi ve Geleneksel Malatya Evi olarak hizmet vermeye başlamıştır. Kadın ve erkek kıyafetleri, takılar, işlemeler, dokumalar, mutfak kap-kacakları, aydınlanma gereçleri, seramikler, silahlar, örgü işleri teşhir edilen ürünler arasında yerini almıştır. Sergilenen eserlerin bir grubunu da el işi keseler oluşturmaktadır. Koleksiyondaki el işi keselerin dördüne ait görsel, müze araştırmacısı Gülsüm Aytaç tarafından kaleme alınan ve İş Bankası Kültür Sanat Dergisi'nde yayımlanan "Nerede Eski Keselerimiz?" başlıklı çalışmada yer almakla birlikte detaylı bilgiye yer verilmemiştir.

Müzede, envanter defterlerinden 1970 – 1980 yılları arasında satın alma ve hibe yollarıyla koleksiyona kazandırıldıkları anlaşılan yirmi dokuz adet el işi kese mevcuttur. Ortalama ebatları 9 x 13 cm. olan örneklerin üçü kumaş malzemelerin değerlendirilmesiyle ortaya konmuş (Foto. 1-3), iki grubu takım olmak üzere on biri iğne oyası (Foto. 4-11), on dört adedi tığ işi (Foto. 12-24), biri de boncuk işi (Foto. 25) teknikleriyle üretilmiştir. Kumaş olanların iki tanesinde kadifeden yararlanılırken, birinde Gaziantep yöresinin geleneksel kumaşı olan kutnu parçasının değerlendirildiği görülür. Tığ işi ve iğne oyası teknikli olan keselerde ise pamuk malzemeli iplerden ve kılıptandan istifade edilmiştir. Örnekler dikdörtgen, daire, kandil, külah ve damla formlarında tasarlanmıştır. Çeyiz eşyaları arasında sayılan keseler tütün, saat, para, mühür ve kaşık taşıma amaçlı üretilmişlerdir. Para ve tütün keselerinin bele sarılan kuşağa sokularak, mühür keselerinin ipek ya da pamuktan yapılan sicimlerle boyna asılarak, saat keseleri ise bir zincire tutturularak cebte taşınmıştır. Fonksiyonel özelliklerinin yanı sıra aksesuar olarak da değerlendirilmişlerdir. Yüzeyleri stilize edilmiş bitkisel desenler ve geometrik şekillerle süslenenler örnekleri olmakla birlikte bazılarında motive yer verilmemiştir. Ancak bunlarda, örme tekniğinden kaynaklı olarak desenli izlenimi uyandırmaktadır. Kullanılan malzeme ve tekniğe göre Malatya ve Etnografya Müzesi'nde bulunan el işi keseler dört grupta değerlendirilebilir.

1. Kumaş Keseler:

Kumaş parçalarının kalıplarla şekillendirilmesi ya da farklı eşyaların üretimden artan parçaların birleştirilmesi ve yüzeylerine, kenarlarına işlemler, püsküller eklenmesiyle ortaya konan keselerdir (Kayadibi, 2000:49). Müzede üç adet kumaş kese mevcuttur. Bunlardan ikisi depoda, biri vitrinde teşhirdedir.

Fotoğraf 6

Katalog no: 1 (Foto. 6)

Envanter no: 308

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Teşhir

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Dikdörtgen

Ebatları: 14 x 16 cm.

Renk: Siyah, kırmızı

Teknik: Kumaş

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Tütün kesesidir. Dikdörtgene yakın forma sahip örneğin gövde kısmında, kılıptanla işlenmiş stilize edilmiş bitkisel desenlere yer verilmiştir. Ağız kısmına, kırmızı renkte kumaş eklenerek canlı bir görünüm elde edilmiştir.

Fotoğraf 7

Katalog no: 2 (Foto. 7)

Envanter no: 307

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Kandil

Ebatları: 15 x 20 cm.

Renk: Siyah

Teknik: Kumaş

Tanım: 14.04.1972 tarihinde müzeye kazandırılmıştır. Kandil formuna sahip para kesesi oval formlu dip kısmından yukarı doğru genişlemektedir. Kadife kumaş malzemeli örneğin gövdesi, kılıptan kullanılarak oluşturulmuş çerçeve içine alınmıştır. Bunun içinde ise merkezlerinde dairesel süslemelerin yer aldığı ve simetrik olarak işlenmiş çengelvari desenlere yer verilmiştir. Boyun kısmına, ağızını kapatabilmek için uçlarında püskülleri olan çift katlı ip geçirilmiştir.

Fotoğraf 8

Katalog no: 3 (Foto. 8)

Envanter no: 1161

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Dikdörtgen

Ebatları: 11 x 24 cm.

Renk: Sarı, pembe, mor, kırmızı

Teknik: Kumaş

Tanım: 17.09.1980 tarihinde koleksiyona girmiştir. Kaşık gibi uzun saplı nesnelere koymak içindir. Gaziantep yöresinin geleneksel kumaşı kutnu ile yapılmıştır. Artık bir kumaş parçasının değerlendirilmesi sonucunda ortaya konduğu düşünülmektedir. Ağız kısmında büzgü ipine, alt ucunda ise mor renkte bir püsküle yer verilmiştir.

2. İğne İşi Keseler

İpek ya da floş iplerin iğne yardımıyla (Kayadibi, 2000:45), yüzeyinde geometrik şekillerin genellikle ajur teknikli olacak şekilde düğümlenmesi sonucunda ortaya konan, kese türleridir. Etnografya Müzesi'nde on bir adet iğne işi kese mevcuttur. Depoda muhafaza edilmektedirler.

Fotoğraf 9

Katalog no: 4 (Foto. 9)

Envanter no: 36

Müze geliş şekli Yeri: Ankara Etnografya Müzesi'nden hibe

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Külah, damla

Ebatları: 9 x 13 cm. (para), 5 x 8 cm. (saat), 6 x 7 cm. (mühür)

Renk: Mor

Teknik: İğne oyası, tığ işi

Tanım: 24.12.1970 tarihinde koleksiyona girmiştir. Para, saat, mühür kesesi olmak üzere üçlü set halindedir. Para ve saat keseleri külah formundadır. Her ikisinin de badem kısmının altında süsleme amacıyla eklenen oya teknikli püskül mevcuttur. Taşınan eşyaların düşmemesi için ağız kısımlarına büzgü ipi eklenmiştir. Mühür kesesi olarak kullanılmak üzere yapılan parça ise damla biçimlidir. Bu parçanın da merkeze yerleştirilen krem renkli kumaş parçasıyla hareketlendirildiği görülmektedir.

Fotoğraf 10

Katalog no: 5 (Foto. 10)

Envanter no: 37 cm.

Müze geliş şekli ve yeri: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Külah, damla

Ebatları: 9 x 13 cm, 8 x 9 cm., 6 x 7 cm.

Renk: Mor

Teknik: İğne oyası, tığ işi

Tanım: 24.12.1970 tarihinde müzeye kazandırılmıştır. Para, saat, mühür kesesi olarak üçlü set halinde örülmüştür. Para kesesi külah, saat ve mühür keseleri ise damla formundadır. Basit ağ örgü olarak yapılan mühür ve para keseleri iğne oyası iken, tığ işi saat kesesi sık ilmedir. Yine bu kesede, merkeze alınmış dairesel formda, kuşağın etrafına gri renkte çiçek desenlerinin işlendiği görülmektedir.

Fotoğraf 11

Katalog no: 6 (Foto. 11)
Envanter no: 317
Müze geliş şekli: Satın alma
Müzedeki yeri: Depo
Dönemi: 20. yüzyıl
Form: Külâh
Ebatları: 7 x 8 cm.
Renk: Mor
Teknik: İğne oyası
Tanım: 14.04.1972 tarihinde müzeye kazandırılmıştır. Para kesesi olarak tasarlanmıştır. Badem kısmından ağız kısmına doğru sıra yükseltilerek, ağ örgüsü tekniğiyle örülmüştür. Ajurlu görünümüne sahip olan kesenin badem kısmının alt ucuna üç parçadan oluşan ve uçlarında püskülleri olan oya ile süsleme yapılmıştır.

Fotoğraf 12

Katalog no: 7 (Foto. 12)
Envanter no: 41
Müze geliş şekli: Ankara Etnografya Müzesi'nden hibe
Müzedeki yeri: Depo
Dönemi: 20. yüzyıl
Form: Külâh
Ebatları: 9 x 14 cm.
Renk: Sarı, pembe, yeşil, beyaz
Teknik: İğne oyası
Tanım: 24.12.1970 tarihinde koleksiyona girmiştir. Para kesesidir. Basit ağ örgüsüdür. Birbirinden farklı renklere sahip iplerden oluşturulan kuşaklar sebebiyle canlı bir görünüme sahiptir. Badem kısmının altında ve ağız kenarına eklenen büzme ipinin uçlarında iğne oyası teknikli süsler mevcuttur.

Fotoğraf 13

Katalog no: 8 (Foto. 13)
Envanter no: 38
Müze geliş şekli: Satın alma
Müzedeki yeri: Depo
Dönemi: 20. yüzyıl
Form: Külâh
Ebatları: 8 x 13 cm.
Renk: Sarı, gri, kırmızı
Teknik: İğne oyası
Tanım: 24.12.1970 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesi olarak kullanılmak amacıyla yapılmıştır. Sarı ve gri renklerde iplerin, atlamalı olarak ve basit ağ tekniğiyle örülmesi suretiyle meydana getirilen kese, ajurlu görünüm arz etmektedir. Ağız kısmını büzmek amacıyla bağcıklardan istifade edilmiştir. Alt ucunda ise kumaş üzerine işlenmiş oyali bir püskül bulunmaktadır.

Fotoğraf 14

Katalog no: 9 (Foto.14)

Envanter no: 39

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Kûlah

Ebatları: 10 x 15 cm.

Renk: Yeşil, pembe, gri, beyaz

Teknik: İğne oyası

Tanım: 24.12.1970 tarihinde satın alma yoluyla koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. Pembe, yeşil, gri, beyaz renklerde iplerin atlamalı olarak kullanıldığı örnek ajur işidir. Ağız kısmını büzmek amacıyla uçlarında püskül olan bağcıklardan istifade edilmiştir. Bademin alt ucuna ise süsleme amacıyla oya eklenmiştir.

Fotoğraf 15

Katalog no: 10 (Foto. 15)

Envanter no: 42

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Kûlah

Ebatları: 11 x 14 cm.

Renk: Sarı, yeşil

Teknik: İğne oyası

Tanım: 24.12.1970 tarihinde satın alma yoluyla koleksiyona kazandırılmıştır. 11 x 14 cm. ebatlarındaki kûlah formulu kese iğne oyası teknikli olup ajur işidir. Para kesesi olarak kullanılmak amacıyla yapılmıştır. Sarı ve yeşil renkler hâkimdir. Ağız kısmını büzmek amacıyla uçlarında püskül olan bağcıklardan istifade edilmiştir. Alt ucuna ise oya teknikli bir süs eklenmiştir.

Fotoğraf 16

Katalog no: 11 (Foto. 16)

Envanter no: 46

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Yuvarlak

Ebatları: 5 x 5 cm.

Renk: Yeşil, mor

Teknik: İğne oyası

Tanım: 24.12.1970 tarihinde satın alma yoluyla koleksiyona kazandırılmıştır. Dairesel formda, saat kesesi olarak kullanılmak amacıyla yapılmıştır. Yeşil ve mor renklere sahip iplerin atlamalı olarak kullanıldığı örnek, ajur işidir. Yüzeyi hareketlendirmek amacıyla püsküllerden istifade edilmiştir.

3. Tığ İşi Keseler

Ucu çengelli kısa şiş olarak tanımlanan tığ (TDK, 1988:1469) ile pamuk, kılaptan, ipek malzemeli iplerin file, tırabzan, örümcek, sık iğne, sepet örgü gibi modeller oluşturacak şekilde örülmesi suretiyle yapılan el işleri tığ işi olarak tanımlanır (Kayadibi, 2000:46; Aytaç, 2009:15). Koleksiyonda tığ işi teknikli on dört kese mevcuttur. Bunların beşi teşhirde, dokuzu depodadır.

Fotoğraf 17

Katalog no: 12 (Foto. 17)

Envanter no: 579

Müzeye geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Teşhir

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Külâh

Ebatları: 9 x 13 cm.

Renk: Sarı, kırmızı, yeşil, pembe, siyah

Teknik: Tığ işi

Tanım: 18.12.1974 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. File örgü modellenmiş keseye, kaide kısmının ucunda bulunan top formlu çıkıntıdan başlanmıştır. Göbek kısmının merkezi, çiçek ve yaprakların çelenk formunda dizilmesiyle süslenmiştir. Ağzını büzmek için ağız çevresine, uçlarında tığ örgü olarak yapılmış karanfile benzeyen uçları olan bağcık geçirilmiştir.

Fotoğraf 18

Katalog no: 13 (Foto. 18)

Envanter no: 320

Müzeye geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Külâh

Ebatları: 6 x 8 cm.

Renk: Sarı, pembe

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. Yapımında sırma ipten yararlanılmıştır. Sık örgü modeli kullanılarak yapılmıştır. Kaide kısmının ucundan başlanarak örülmüştür. Bademde (kaide) zikzak formunda motifler yer verilmiştir. Göbek kısmı altta bir, üstte iki adet olmak üzere stilize desenlerle dolgulanmıştır. Ağız kenarı pembe renkli şeritle hareketlendirilmiştir.

Fotoğraf 19

Katalog no: 14 (Foto. 19)

Envanter no: 313

Müzeye geliş şekli ve yeri: Satın alma

Müzedeki yeri: Teşhir

Dönemi: 20. Yüzyıl

Form: Külâh

Ebatları: 8 x 13 cm.

Renk: Sarı, pembe, siyah, yeşil

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmış, para kesesidir. Altın renginde kılaptan, sık örgü modeliyle yapılmış örneğin badem ve göbek kısımları siyah bir şeritle ayrılmıştır. Badem kısmında dikey olarak işlenmiş ince uzun dikdörtgen formlara yer verilmiştir. Göbek bölümünde ise dört adet çiçek deseni bulunmaktadır. Ağız kısmı zincir çekilerek sonlandırılmıştır.

Fotoğraf 20

Katalog no: 15 (Foto. 20)

Envanter no: 312

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Kûlah

Ebatları: 9 x 14 cm.

Renk: Sarı, siyah, kırmızı

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. Sırma ipele, sık örgü modeli kullanılarak yapılan kesenin badem kısmında, kilim desenlerini andıran bir motife yer verilmiştir. Göbek bölümünde yatay eksenle yerleştirilmiş ve biçimi belli olmayan stilize desenler görülürken, kuşak kısmında dörtgen motifleri mevcuttur. Ağız kenarı zincir çekilerek bitirilmiştir.

Fotoğraf 21

Katalog no: 16 (Foto. 21)

Envanter no: 319

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

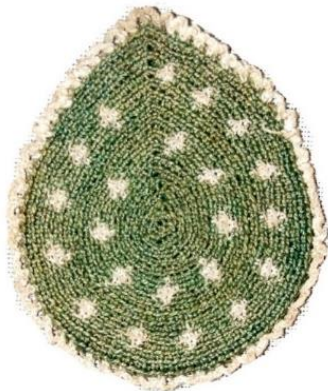
Form: Damla

Ebatları: 6 x 7 cm.

Renk: Kırmızı, mavi, sarı

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Saat kesesidir. Sık örgü modelidir. Farklı renklere sahip iplerinkullanılması sebebiyle iç içe geçmiş iki parçadan oluşturulmuş gibi bir izlenim yaratmaktadır. Merkezde iki rengin birleşme noktalarında ok ucunu andıran desenlerin ardışık olarak işlendiği görülmektedir.

Fotoğraf 22

Katalog no: 17 (Foto. 22)

Envanter no: 318

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Damla

Ebatları: 6 x 7 cm.

Renk: Sarı, yeşil

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Saat kesesi olarak tasarlanmıştır. Sık örgü modelidir, tığ işidir. Ağırlıklı olarak yeşil rengin kullanıldığı kesenin yüzeyine dörtgeni andıran desenler dairesel hatlar oluşturacak şekilde serpmeye olarak işlenmiştir.

Fotoğraf 23

Katalog no: 18 (Foto. 23)

Envanter no: 315

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Teşhir

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Kûlah

Ebatları: 9 x 14 cm.

Renk: Kırmızı, sarı, mor

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. Sık örgü modelli kesenin, göbek ve badem kısımları su yolu motifleriyle ayrılmıştır. Badem kısmının ortasında bir dörtgen yer almaktadır. Göbek bölümünün merkezine ise stilize edilmiş bitkisel örge işlenmiştir. Kuşak ve göbek bölümlerinin birleşme noktasında da motife yer verilmiştir.

Fotoğraf 24

Katalog no: 19 (Foto. 24)

Envanter no: 314

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Kûlah

Ebatları: 10 x 14 cm.

Renk: Yeşil, siyah, sarı

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. Farklı renklerde tasarlanan badem ve göbek bölümlerine sahiptir. Badem bölümünün merkezinde oku andıran bir motif mevcuttur. Göbek kısmında ise yan yana işlenmiş stilize edilmiş bitkisel desenler görülür. Kuşak ve göbek kısımlarının birleşme noktasında üç adet yıldız motifine yer verilmiştir. Motiflerin tamamı ve kese ağzının kenar kısımları sırma iplerle meydana getirilmiştir. Ağız kenarı fileyle sonlandırılmıştır.

Fotoğraf 25

Katalog no: 20 (Foto. 25)

Envanter no: 311

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Teşhir

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Kûlah

Ebatları: 8 x 14 cm.

Renk: Kahverengi, beyaz, pembe, sarı, siyah

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. İkili trabzan modeliyle örülmüş kesenin, badem ve göbek kısımlarında farklı renklerde iplerden kullanılmıştır. Bademde kulplu vazolar içine yerleştirilmiş stilize bitkisel desenler görülürken, göbek kısmında serpmeye olarak işlenmiş çiçek desenleri mevcuttur.

Fotoğraf 26

Katalog no: 21 (Foto. 26)

Envanter no: 310

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Kulah

Ebatları: 9 x 15 cm.

Renk: Yeşil, turuncu, beyaz, siyah

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. Balıksırtı modelli zemin, atlamalı olarak kullanılan yeşil ve turuncu renklerden oluşturulmuştur. Badem kısmında dörtgen motiflerine yer verilmiştir. Göbek kısmı ise içleri geometrik desenlerle dolgulanmış üç adet yatay kuşaktan meydana getirilmiştir.

Fotoğraf 27

Katalog no: 22 (Foto. 27)

Envanter no: 316

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Teşhir

Dönemi: 20. Yüzyıl

Form: Kulah

Ebatları: 9 x 13 cm.

Renk: Kahverengi, beyaz, pembe, bej, sarı

Teknik: Tığ işi

Tanım: 14.04.1972 tarihinde satın alma yoluyla koleksiyona kazandırılmıştır. Para taşıma amaçlıdır. Balıksırtı modelli kesenin göbek ve badem kısımları, içi ters s formunda motiflerle dolgulanmış bir şeritle ayrılmıştır. Badem kısmında serpmeye olarak yerleştirilmiş dörtgenlere yer verilirken, göbek bölümünde yatay eksende dizilmiş çiçek buketlerine görülmektedir. Kuşak kısmı ise su yolunu andıran desenlerle bezenmiştir.

Fotoğraf 28

Katalog no: 23 (Foto. 28)

Envanter no: 179

Müze geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Kulah

Ebatları: 8 x 12 cm.

Renk: Yeşil, kırmızı, beyaz

Teknik: Tığ işi

Tanım: 24.12.1970 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. Atlamalı renklerle oluşturulmuş ikili trabzan modelli yüzeyin badem kısmında, dikey olarak yerleştirilmiş üçgenler görülür. Badem ve göbek kısımları zigzag motifleriyle oluşturulmuş bir bordürle ayrılmıştır. Göbek bölümünde yatay eksende dizilmiş stilize motifler mevcuttur.

Fotoğraf 29

Katalog no: 24 (Foto. 29)

Envanter no: 50

Müze geliş şekli: Hibe

Müzedeki yeri: Depo

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Külâh

Ebatları: 10 x 15 cm.

Renk: Pembe, kırmızı

Teknik: Tığ işi

Tanım: 24.12.1970 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Para kesesidir. İkili trabzan modelli kesenin, bordo renkle örülen badem bölümü sadedir. Göbek kısmında ise açık renk zemin üzerinde yan yana dizilmiş dörtgenler ve bunların üstüne işlenen stilize çiçek desenlerine yer verilmiştir. Bademin dip kısmında yelpazeyi andıran bir süs mevcuttur. Ağzını büzmek amacıyla uçlarında süslemeleri olan büzgü ipinden istifade edilmiştir.

4. Boncuk İşi Keseler

Boncuk, cam, taş, sedef, ahşap ya da plastik gibi maddelerden yapılan, genellikle yuvarlak forma sahip, ortası delik süs tanesi olarak tanımlanır (TDK, 1988:208). Çeşitli eşyaları süslemek amacıyla kullanılan bu malzeme, kese yapımında da değerlendirilen bir unsur olarak karşımıza çıkar (Kayadibi, 2000:51; Aytaç, 2009:15). Müzede boncuk işi tekniği ile yapılmış bir örnek mevcuttur ve teşhirdedir.

Fotoğraf 30

Katalog no: 25 (Foto. 30)

Envanter no: 185

Müze geliş şekli: Hibe

Müzedeki yeri: Teşhir

Dönemi: 20. yüzyıl

Form: Külâh

Ebatları: 10 x 11 cm.

Renk: Kırmızı, sarı

Teknik: Boncuk işi

Tanım: 24.12.1970 tarihinde koleksiyona kazandırılmıştır. Boncukların örülmesi suretiyle oluşturulmuş bir saat kesesidir. Kırmızı zeminli kesenin yüzeyi geometrik şekillerle hareketlendirilmiştir. Kuşağa ya da kemere asılabilmesi amacıyla ağız kısmına 42 cm. uzunluğunda kolan eklenmiştir.

Sonuç

Kültürel ve tarihsel değeri olan nesnelerin toplandığı, belgelendiği ve sergilendiği mekânlar olan müzeler, barındırdıkları eserlerin türlerine göre sınıflandırılmakta ve bir grubunu etnografya müzeleri oluşturmaktadır. Bu türde kurulmuş müzelerden biri de Beşkonaklar Etnografya Müzesi ve Geleneksel Malatya Evi'dir. Müzede sergilenen eserler arasında maddi kültür unsurlarından olan el işi keseler de mevcuttur. Kumaş, sırma, floş, pamuk ip ve boncuk gibi malzemelerden istifade edilerek

yapılan eserlerde, ağırlıklı olarak iğne oyası ve tığ işi teknikleri kullanılmıştır. Ajur, sık örgü, basit ağ örgüsü, file örgü, balıksırtı, ikili trabzan modelleri uygulanmıştır. Bunların yanı sıra kumaş ve boncuk kullanılarak yapılanlar da mevcuttur. Stilize edilmiş bitkisel desenler ve geometrik şekillerle dolgularan zeminlere yatay eksende gelişen kompozisyon düzeni hâkim olmakla birlikte merkezi ve serpme düzende uygulamalar da mevcuttur. Para, saat, mühür ve tütün gibi küçük boyutlu objeleri taşımak amacıyla yapılan keseler külah, damla, kandil formlarına sahiptir.

Farklı taşıma araçlarının kullanılmaya başlanmasıyla birlikte üretimleri durmuş olan keseler, yapıldıkları dönemlere ait izleri bünyelerinde barındırmaları ve ortaya kondukları sürecin yaşam biçimi, beğenileri hakkında fikir vermeleri açısından önem taşımaktadır. Belge değeri taşıyan ve etnografik eser niteliğindeki bu örnekler kadim kültürümüze ışık tutmaları açısından müze koleksiyonlarının tamamlayıcı unsurları arasında yer alırlar. Kültüründen habersiz bir neslin oluşmasını önlemek için bu tür eserlerin tespit edilerek, koruma altına alınmaları gereklidir. Ancak bu sayede milli değerlerimiz arasında yer alan ve el sanatları grubunda değerlendirilen kese gibi kültürel miras ürünlerinin kaybolmasının önüne geçilecektir.

Kaynakça

- And, M. (2014). *Osmanlı tasvir sanatları 1: minyatür*. İstanbul: YKY yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü lügatüt Türk tercümesi*, (C. 3, 45 s.). Ankara: TTK Yayınları.
- Aytaç, G. (1994). Nerde eski keselerimiz?. *Kültür ve Sanat Dergisi*, 23, 36-39., İstanbul: İşbankası kültür sanat yayınları.
- Aytaç, G. (2009). Türk kültüründe keseler. *Sanat ve insan dergisi*, 1(2), 13-18. Erişim adresi <http://sanatveinsan.com/wp-content/uploads/2020/08/2009-1-2-3-turk-kulturunde-keseler-gulsum-aytac.pdf>
- Çakır, B. (2019). Kese. *İslam Ansiklopedisi*, Ek-2, 42,43., Ankara: Diyanet vakfı yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Erken devir Türk sanatı*. İstanbul: Kabalıcı yayınevi.
- Erman, E. (2014, Aralık 5). Buz adam Ötzi hakkında herşey Erişim adresi <https://arkeofili.com/buzadam-otzi/>
- Eronç, P. Y., (1984). *Giyim süsleme teknikleri*. İstanbul: Milli eğitim basımevi.
- Girgök, L. (1997). Kese. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi*, (C. 2, 1000 s.) İstanbul: Yem yayınları.
- Kayadibi, P. (2000). “Bursa yöresinde ve müzesi’nde bulunabilen tığ örgüsü para, saat ve tütün keseleri üzerine bir araştırma ve yeni tasarımlar” (yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Gazi Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü el sanatları eğitimi anasanat dalı, Ankara.
- Otar, İ. (1999). Osmanlı devletinde faiz. *Yönetim* (10, 53-64 ss.).
- Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş V*. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Özbel, K. (1945). *El sanatları VI eski Türk keseleri*. Ankara: CHP halk evleri bürosu.
- TDK, (1988). *Türkçe Sözlük* (C. 2). Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldırak, N. (1992). *Köy Kadınlarının sosyo-ekonomik ve kültürel konumları*. İstanbul: Friedrich Ebert vakfı yayınları.
- Erişim adresi <https://i.pinimg.com/564x/d7/5e/71/d75e718672cbcc6fa732b48972c37b21.jpg>
- Erişim adresi <https://i.pinimg.com/564x/3e/cb/e2/3ecbe2a8505f57b9db45495fab48fb9c.jpg>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 19.09.2020 | Kabul Tarihi: 27.11.2020

E-DÖNÜŞÜMÜN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARINDA MEMNUNİYET DÜZEYİ: BURSA İLİ ÖRNEĞİ

İsmail BEKÇİ

Prof.Dr., Süleyman Demirel
Üniversitesi
ismailbekci@sdu.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-9862-737X>

Ali APALI

Doç.Dr., Burdur Mehmet Akif
Ersoy Üniversitesi
aapali@mehmetakif.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-3521-0150>

Menekşe ENGİN

Bilim Uzmanı, Burdur Mehmet
Akif Ersoy Üniversitesi
menekse.engin@yahoo.com.tr
<http://orcid.org/0000-0003-4283-9843>

Atıf / Citation: Bekci, İ., Apalı, A., Engin, M. (2020). E-Dönüşümün Muhasebe Meslek Mensuplarında Memnuniyet Düzeyi: Bursa İli Örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 579-596.

Öz

Küreselleşme ile birlikte bilgi teknolojilerindeki gelişmelerde hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir. Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ve ilerlemeler hayatın her alanını etkilediği gibi muhasebe alanında da gelişmelere yol açmıştır. Muhasebede E-uygulamaların kullanılmaya geçilmesi de bilgi teknolojilerinin getirdiği en son yeniliklerden biri olmuştur. Hazine ve Maliye Bakanlığı bilgi teknolojilerinde yaşanan bu gelişmelere ve değişimlere paralel olarak, vergi gelirlerini arttırmak, vergi toplama maliyetini düşürmek, vergi kaybını önlemek, kayıt dışı ekonomiyi tespit etmek, bilgiyi ve denetimi hızlandırmak amacı ile e-dönüşüm sürecini başlatmıştır. Maliye bakanlığının e-dönüşüm süreci özellikle muhasebe meslek mensuplarını yakından etkilemiştir. Bu araştırmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının maliye bakanlığının e-dönüşümü sürecine ilişkin memnuniyet düzeylerinin tespit edilmesi amacı ile araştırılmıştır. Bu amaçla, Bursa İlinde faaliyette bulunan tesadüfi örneklem yolu ile seçilen 380 muhasebe meslek mensubuna anket çalışması uygulanmıştır. Muhasebe meslek mensuplarına uygulanan anket sorularına güvenilirlik analizi uygulanmış, katılımcıların demografik özelliklerinin yüzde ve frekans dağılımları incelenmiş ve anket sorularının amaca uygun bir şekilde 7 adet hipotez kurulmuştur. 6 hipoteze One Way Anova testi uygulanmış ve 1 hipoteze de independent sample t testi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda ise muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine ilişkin memnuniyet düzeyleri yaş, cinsiyet, öğrenim türü, mesleki unvan, mesleki tecrübe, mükellef sayısı ve aylık ortalama gelir düzeyine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursa İli, Smm, E-Dönüşüm.

INVESTIGATION OF SATISFACTION LEVELS OF E-TRANSFORMATION OF ACCOUNTING PROFESSIONAL MEMBERS: EXAMPLE OF BURSA

Abstract

Along with globalization, developments in information technologies have rapidly improved. The developments and advances in information technologies have affected all areas of life as well as led to developments in the field of accounting. The introduction of E-applications in accounting has also been one of the latest innovations brought by information technologies. In line with these developments and changes in information technologies, the Ministry of Treasury and Finance initiated the e-transformation process in order to increase tax revenues, reduce tax collection costs, prevent tax loss, identify the informal economy, and accelerate information and control. The e-transformation process of the ministry of finance has particularly affected the professional accountants. In line with this effect, the satisfaction level of the professors is determined as the aim of the research, the subject of the research, and the satisfaction levels of the e-transformation process under the supervision of the descriptive variables. Within the scope of this purpose, a questionnaire was applied to 380 professional accountants who were selected by random sampling operating in Bursa. Reliability analysis was applied to the data obtained from the questionnaire applied to professional accountants, and the percentage and frequency distributions of the participants' descriptive data were examined. 7 hypotheses have been established in accordance with the purpose with the survey data. 6 hypotheses were investigated using One Way Anova test and 1 hypothesis was investigated using independent sample t test. As a result of the research, it was concluded that the satisfaction levels of the professional accountants for e-transformation process differ according to age, gender, type of education, professional title, professional experience, number of taxpayers and monthly average income.

Keywords: Bursa, Professional Accountant, E-Transformation.

Giriş

Yaşadığımız yüzyılda teknolojik hayatta yaşanan gelişmeler ve yenilikler hayatın her alanına etki etmektedir. Dijitalleşen dünyada, kamu işlemlerinde ve diğer işlemlerde teknolojik araçların ve internetin kullanılması kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir. Teknolojik gelişmelerin muhasebe uygulamalarını da yakından etkilediği söylenebilmektedir. Çağımızda dijitalleşme ile birlikte muhasebe uygulamalarında elektronik dönüşüm süreci başlamış ve hızlı bir biçimde ilerleme göstermiştir. Bu doğrultuda muhasebe işlemleri de kâğıt ortamından elektronik ortama hızlı bir biçimde taşınmıştır.

Ülkemizde elektronik dönüşüm süreci çoğu ülkeden çok daha önce başlamıştır. Ülkemizde elektronik dönüşüm (e-Dönüşüm) sürecinde elektronik ortamdaki düzenlemelere yetkili kuruluş Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) olup, GİB tarafından elektronik belge (e-Belge) ve elektronik defter (e-Defter) uygulamalarına geçiş sağlanmıştır. Muhasebenin en temel ve genel işlevlerinde ilki belgelemektir. Bu amaçla öncelikle e-belge olarak temel belge, elektronik fatura (e-fatura)'dır. E-faturanın uygulanması ile başlayan süreçte belirli kriterlere göre kullanım zorunluluğu getirilerek uygulamaya sokulmuştur. Devam eden süreçte ise bu uygulamaların kapsamı genişletilmiştir. E-dönüşümün devam eden sürecinde kayıt dışı ekonomiyi tespit edebilmek, vergi kaçakçılığının önüne geçebilmek, denetimi hızlı ve güvenilir olarak yapabilmek, aynı zamanda bilgiye erişimi kolaylaştırmak ve hızlandırmak, ortaya çıkan maliyetlerden tasarruf edebilmek gibi birçok amaç ile e-dönüşüm uygulamasının kapsamı genişletilerek uygulamaya daha geniş bir kitle dâhil edilerek devam edilmiştir. Kayıt dışılığın önlenmesi ve vergi kanunlarına uyumun sağlanabilmesi

amacı ile başlatılan muhasebe uygulamalarında e-dönüşüm ile E-Fatura, E-Defter, E-Arşiv, E-Bilet, E-Serbest meslek makbuzu, E-İrsaliye, E-Müstahsil makbuzu gibi uygulamalarda kullanıma girmiştir.

Muhasebe uygulamalarının en temel parçası olan muhasebe meslek mensupları, e-dönüşüm sürecinde e-dönüşüme gönüllü veya zorunlu olarak hizmet vermeye başlamışlardır. E-dönüşüm sürecinin uygulanmaya başlaması ile birlikte sistemselsel, teknik veya kişilerin kendilerinden kaynaklanan çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan mevcut sorunlardan hiç kuşkusuz etkilenen muhasebe meslek mensupları olmuştur. Dolayısı ile çalışmanın amacı Bursa ilinde aktif olarak faaliyette bulunan tesadüfi örneklem yolu ile seçilen 380 muhasebe meslek mensubunun e-dönüşüm sürecindeki memnuniyet düzeylerinin tespit edilmesi amacı ile araştırılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde muhasebe uygulamalarında e-dönüşüm ve e-dönüşüm ile ilgili teorik bilgilere ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde konu kapsamında genel literatür araştırması yapılmış ve konu ile yakından ilgili araştırmaların literatür özeti verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Bursa ilinde faaliyette bulunan 380 muhasebe meslek mensubuna 5'li likert ölçeği ile hazırlanmış anket uygulanmıştır. Anket verileri SPSS programında analiz edilmiştir. Devam eden kısımda çalışma verilerine güvenirlilik analizi uygulanmış, daha sonrasında hem frekans hem de yüzde dağılımları verilerek yargı sorularının verileri analize tabi tutularak hipotezler test edilmiştir. Son olarak çalışma, sonuç ve öneriler ile tamamlanmıştır.

1. Muhasebe Uygulamalarında E-Dönüşüm

Günümüzde bilişim teknolojilerin hızlı bir şekilde ilerlemesi ve gelişmesi muhasebe uygulamalarına etki etmiştir. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler ile muhasebe uygulamalarında geleneksel yöntemler terk edilmiş ve geleneksel yöntemin basamakları olan; belgeleme, kaydetme, defterlere nakil ve doğrulama gibi işlemlerin hepsinde değişikliği gidilmiştir. Bu sebeple günümüzde muhasebe uygulamaları artık bu işlevini yitirmiş ve giderek bilgi teknolojisine dayalı bir işleme dönüşmüştür (Güney ve Özyiğit, 2015: 287).

Muhasebe uygulamalarının bilgi teknolojileri ve iletişim teknolojileri ile olan uyumu, etkileşimi muhasebenin elektronik dönüşümden ve gelişimden ayrı kalmamasını sağlamıştır. Bu sayede muhasebe uygulamalarında geleneksel yöntemlerin yerini elektronik ve e-uygulamalar almaya başlamıştır. Muhasebe alanında mesleki olarak geçilen elektronik uygulamalar ülkenin Maliye Bakanlığının kontrolü altında kullanıma geçilmiştir. Ülkemizde Maliye Bakanlığının uygulamaya koyduğu elektronik uygulamalara 'e-fatura', 'e-defter', 'e-beyanname' ve 'e-arşiv' gibi kavramlar örnek olarak gösterilebilmektedir (Allahverdi ve Karaer, 2019: 251).

Türkiye'de elektronik dönüşüm sürecinde elektronik ortamdaki düzenlemelere ait yetki ve sorumluluk Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığında olmaktadır. Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından elektronik belge, elektronik defter ve elektronik arşiv uygulamalarına geçiş başlatılmıştır. Muhasebenin bazı temel işlevleri vardır. Bunlardan ilki ise belgelemektir. E-fatura uygulamasının ilk başlangıcı Elektronik Fatura Kayıt Sistemidir. E-fatura ile birlikte e-irsaliye uygulaması da 2016 yılında Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından sisteme dâhil edilmiştir. 2017 yılında en güncel uygulamaya geçileceği düşünülmüştür. Ayrıca elektronik bilet (e-Bilet) ve elektronik yolcu listesi (e-Yolcu Listesi)

de düzenlenebilmektedir. Türkiye’de e-defter uygulaması, başlangıç seviyesinde bilanço esasına göre defter tutulması zorunlu olan defterler bazında başlanmıştır (Tektüfekçi, 2017: 79).

Ülkemizde Vergi Usul Kanunu-VUK ve Yeni Türk Ticaret Kanunu-TTK çerçevesinde yapılan düzenlemeler ile diğer mevzuatların da yol göstermesiyle ülkemizde elektronik ortamdaki düzene ve sisteme geçiş yapılmıştır. Muhasebe uygulamalarında bu tür değişikliklere gidilebilmesi için bilişim teknolojilerinde ve yazılım uygulamalarında da değişiklikler ve gelişmeler yaşanmıştır (Şençiçek, 2013: 90).

E-Dönüşüm muhasebe uygulamalarını ve muhasebe düzenini yakından etkilemiştir. Fakat söz konusu değişim yeni bir sistem ortaya koymak yerine, muhasebe uygulamalarındaki mevcut sistemin bilgisayar aracılığı ile elektronik ortama aktarılması şeklinde gerçekleşmiştir. Muhasebe uygulamalarındaki bu değişiklikler ise; kayıt, defter, belgeleme, dokümantasyon, arşiv ve personel işleri şeklinde sıralanmaktadır. Söz konusu etkiler ve değişiklikler aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Güney ve Özyiğit, 2015; 290):

Kayıt İşlevi' ne Etkisi: Elektronik muhasebe sisteminde kayıtlar deftere kaydedilmek yerine elektronik ortama aktarılmaktadır. Verilerin kaydedilmesi geleneksel muhasebe sisteminde olduğu gibi elektronik muhasebe sisteminde de son derece önemlidir. Elektronik ortamda günlük muhasebe işlemleri kaydedilirken sınıflandırılarak analize hazır hale getirilmektedir. Elektronik ortamda yapılan kayıtlar defter-i kebirde otomatik olarak aktarılmaktadır. Bu sayede insanlardan kaynaklanan hatalar en aza indirgenmektedir.

Belgeleme İşlevine Etkisi: Elektronik ortamda belgeler karşılıklı taraflar arasında manyetik olarak düzenlenmektedir. Elektronik ortamda düzenlenen bu belgeler alıcıya hemen ulaşmasını ve hata oranının en aza inmesini sağlamaktadır.

Arşiv İşlevine Etkisi: Kanunlara göre muhasebe uygulamalarına tabi olan bütün işlemlerin mutlaka belgelendirilmesi ve belgelendirilen belli bir süre saklanması gerekmektedir. Geleneksel muhasebe uygulamalarında bu işlem dosyalarda saklanmaktadır ve bu da fiziki olarak iş yükünü arttırmaktadır. Ancak arşivleme işleminin elektronik ortama aktarılması iş yükünü hafifletmektedir.

Raporlama İşlevine Etkisi: İşletme yönetiminin ve finansal tablo kullanıcılarının gerekli kararlar alabilmeleri için finansal ve yönetim raporları çevrimiçi olarak bilgisayar ortamında hazırlanmaktadır. Aynı zamanda internet bağlantısı aracılığı ile hızlı bir biçimde aktarılabilir.

Muhasebe Personeline Etkisi: Geleneksel muhasebe yönteminde zaman alan rutin işlemlerin, hesaplamaların ve defterlerin bilgisayar ortamına aktarılması ile muhasebe personelinin hata oranı en az seviyeye indirgenmekte aynı zamanda vakit kaybının önüne geçilmektedir. Ancak muhasebe personelinin beklentiler geleneksel muhasebe yönteminden farklı olduğu için muhasebe personeli bilgi teknolojilerini, internet teknolojilerini, yazılım ve donanım gibi birçok özellik konusunda belli yeterliliklere sahip olmalıdır.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak muhasebe uygulamalarında geleneksel yöntemin terkedilip, internet tabanlı ve bilgi iletişim teknolojileri ile e-dönüşüme gidilmesinin muhasebe uygulamalarında birçok değişikliğe sebep olduğu görülmektedir. Muhasebe personeli muhasebe uygulamalarındaki

teorik bilgilerinin yanında bilgi teknolojilerini, internet teknolojilerini ve yazılım gibi birçok konuda yeterlilik ve bilgi sahibi olmak zorundadır. Yaşadığımız çağda bilgi ve iletişim teknolojilerinin sürekli gelişmesi ile muhasebe uygulamaların da sürekli olarak yeniliğe ve değişime gidileceği öngörülmektedir.

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler muhasebeyi çok yakından etkilediği gibi muhasebecilerin bilgi teknolojisindeki beceri ve yetkinlikleri olmadan gerekli ve anlamlı bilgiler üretememektedir. Kurumsal kaynak planlaması, veritabanı sistemleri ve muhasebe yazılımları gibi bilgi teknolojileri gelişmeleri, muhasebenin finansal çevresini önemli derecede etkilemektedir. Bu sebeple muhasebeciler bilgi teknolojilerindeki gelişmelere uyum sağlayabilmek için bilgi ve becerilerini revize etmek zorunda kalmaktadırlar (Allahverdi ve Karaer, 2019: 251).

E- Fatura

Türkiye’de 397 sıra no.lu VUK tebliği ile 5 Mart 2010 tarihinden itibaren uygulamaya koyulan e-fatura, standartları Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından belirlenen VUK gereği bir faturada yer alması zorunlu bütün bilgilerin yer aldığı alıcı ve satıcı arasındaki iletişimin Gelir İdaresi Başkanlığı üzerinden gerçekleştiği elektronik bir belgedir. E-fatura kâğıt fatura ile aynı hukuki işlemlere ve niteliklere sahip olmaktadır. Yeni bir fatura türü değildir. Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından e-fatura uygulamasındaki amaç tek bir standart kapsamında alıcı ve satıcı arasında güvenli, zaman ve maliyet tasarrufu sağlayan bir sistem oluşmaktır (<https://ebelge.gib.gov.tr/efaturahakkinda.html>).

E-Defter

V.U.K.’a göre defter tutmanın amaçları mükelleflerin vergi ile ilgili sermaye, hesap durumu, faaliyetleri ve hesap neticelerini takip etmek bunun yanında devlete ödemek zorunda olduğu vergi ile ilgili durumları tespit etmek, mükelleflerin vergi karşısındaki durumunu takip etmek ve incelemek şeklinde özetlenmiştir (Gökçen ve Özdemir, 2016: 147).

E-defter Vergi Usul Kanununa göre tutulması zorunlu olan defterlerin, bilgisayar ortamında elektronik bir biçimde hazırlandığı, kâğıt olarak basılmadığı, kâğıt ortamında düzenlemesi zorunluluğun ortadan kaldırıldığı aynı zamanda kullanıcılarına baskı, tasdik ve arşivleme işlemleri gibi maliyetlerin ortadan kaldırıldığı, elektronik imza ile saklandığı düzenlemelerin bütününe kapsamaktadır (Doğan ve Tercan, 2015).

E-Arşiv

Sektör olarak büyük işletmeler hem mal alışında hem mal satışında veya hizmet olarak satışı olarak da alış fatura sayısı ile satış fatura sayıları oldukça fazla olabilmektedir. İşletmeler faturalarını yasal süreler içerisinde saklamak zorunda olduğundan büyük çaplı bir işletmenin yüzlerce faturası olduğu için arşivleme yapmasında çok büyük sıkıntılar ve zorluklar çıkmaktadır. Bu sebeple e-arşiv uygulaması işletmeler açısından büyük kolaylıklar sağlayabilmektedir (Elçin ve Diğerleri, 2018: 19).

433 Seri Nolu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile yürürlüğe giren e-Arşiv Uygulaması, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından belirlenen standartlara uygun olarak kâğıt ortamında düzenlenen,

muhafaza ve ibraz edilen faturanın elektronik ortamda muhafaza, ibrazını ve raporlanmasını sağlayan bir sistemdir (<https://ebelge.gib.gov.tr/earsivhakkinda.html>).

E-İrsaliye

487 Sıra No.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile yürürlüğe girmiş olan e-irsaliye uygulaması, muhasebe meslek mensuplarınca ve işletmeler tarafından yaygın bir biçimde kullanılan belgelerden biri olan irsaliye, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından belirlenen kurallara ve standartlara uygun biçimde elektronik belge olarak düzenlenmesi, elektronik biçimde iletilmesi, muhafaza ve ibraz edilmesini sağlayan uygulamadır (<https://ebelge.gib.gov.tr/eirsaliyehakkinda.html>).

E-Serbest Meslek Makbuzu

Vergi Usul Kanununun 487 sıra No.lu Genel Tebliği ile yürürlüğe sunulan e-Serbest Melek Makbuzu (e-SMM) Uygulaması, Serbest Meslek Makbuzunun Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından belirlenen kurallara, standartlara ve kapsama uygun bir biçimde internet ortamında elektronik olarak hazırlanması, muhafaza, ibraz ve raporlanmasını kapsayan uygulamaların bütünüdür. 01.01.2018 tarihinden itibaren muhasebe meslek mensupları uygulamaya dahil olarak faaliyetleri gereğince kâğıt ortamında düzenlemiş oldukları serbest meslek makbuzlarını elektronik belge olarak elektronik ortamda düzenleyebilmektedirler (<https://ebelge.gib.gov.tr/esmmhakkinda.html>).

E-Müstahsil Makbuzu

E-Müstahsil Makbuzu (e-MM) Uygulaması, 487 Sıra No.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile yürürlüğe girmiştir. E-Müstahsil Makbuzunun standartları ve kuralları gelir idaresi başkanlığı tarafından elektronik ortamda belirlenmiş ve oluşturulmuştur. E-müstahsil Makbuzu, hem kâğıt ortamında hem de elektronik ortamda muhafaza ve raporlanmasını kapsayan bir uygulamadır (<https://ebelge.gib.gov.tr/emustahsilhakkinda.html>).

2. Muhasebe Meslek Mensuplarına E-Dönüşümün Etkisi

Yaşadığımız yüzyılda bilgi teknolojilerinin ve internet teknolojilerinin hızlı bir biçimde gelişmesi ve ilerlemesi ile birlikte muhasebe uygulamalarında e-dönüşüm süreci başlamıştır. Bilgi teknolojilerinin muhasebe uygulamaları ile birlikte uyumlu bir biçimde bütünleşmesi e-dönüşüm sürecinde etkili olmuştur. Ekonomik ve teknolojik gelişmeler e-dönüşüm sürecinde muhasebe meslek mensuplarının çalışma biçimini ve düzenini önemli derecede etkilemiş ve değiştirmiştir. Muhasebe uygulamalarında kullanılan bilgisayar teknolojilerinin önemi e-dönüşüm ile birlikte artmıştır. Bu sayede muhasebe uygulamalarında gerçekleştiren uygulamaların e-fatura, e-defter, e-arşiv gibi hizmetlerin bilgisayar ortamına taşınmasını sağlamıştır. Muhasebe personeli ise sürekli geliştirilen ve yenilenen uygulamalar sebebi ile iyi bir muhasebe bilgisinin yanında iyi derece bilgisayar bilgisine sahip olmak durumundadırlar (Gönen ve Solak, 2017: 68).

Muhasebe meslek mensupları açısından e-dönüşümün etkileri aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (Hatunoğlu ve Bakan, 2010; 124 ve Çetin ve Eren, 2015; 99);

Bilgi paylaşımında ve kontrolde kolaylıklar sağlamıştır.

İnsandan kaynaklı hataları oranlarını en az seviyeye indirmiştir.

İşlemlerdeki verimlilik ve karlılık oranlarında artış sağlamıştır.

Mükelleflerin memnuniyet düzeylerini ve iş tatminin arttırmıştır.

Ofiste iş yapma bağlılığını arttırmıştır.

Mükelleflere ve müşterilere sunulan hizmet kalitesini sayısını ve türünü önemli derece etkilemiş ve arttırmıştır.

Daha az iş gücüne ihtiyaç olması sebebi ile maliyetlerin azalmasını sağlamıştır.

Mesleki anlamda olayların ve gelişmelerin takibinin kolaylaşmasını sağlamıştır

Bilgilerin aktarılması ve iletişimi hızlandırması sebebi ile zamandan kazanılmasını sağlamıştır.

İletişim maliyetleri azalmıştır.

Mesleki anlamda yeterlilik ve yetkinliğin kazanılmasını sağlamıştır.

Mükellefler ile sürekli iletişim ve bilgi akışını sağlamıştır.

Çeşitli kırtasiye malzemelerinin kullanımının azalması sebebi ile maliyetlerin azalmasını sağlamıştır.

3. Literatür Taraması

E-dönüşüm, dijitalleşme, e-fatura, e-arşiv gibi konularda literatürde çalışmalara rastlamak mümkündür. Literatürdeki çalışmalardan örnekler aşağıda sıralanmıştır.

Hatunoğlu ve Bakan (2010), muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bürolarında bilgisayar ve internet kullanımının işyerinin fiziksel özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacı ile yapmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan muhasebe meslek mensuplarının bilgisayar ve internet kullanımının istenilen düzeye henüz ulaşmadığını sadece belirli alanlarda kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

Çınar ve Güney (2012), yapmış oldukları çalışmada muhasebe meslek mensuplarının elektronik işlemleri gerçekleştirdikleri esnada karşılaştıkları sorunlar ile ilgili görüşlerini tespit etmek ve muhasebe meslek mensuplarının kişisel özelliklerine göre ortaya görüş farklılığının çıkıp çıkmadığını araştırmak amacı ile yapılmıştır. Araştırmaya konu olan 105 muhasebe meslek mensubuna yapılan anket sonucunda ise internet ortamlarında ortaya çıkan olumsuzlukların sorun olduğu ifade edilmiştir.

Tektüfekçi (2013), çalışmasında bilişim sistemi uygulamalarındaki ilerlemelerin muhasebeye olan etkisini araştırmış, bilişim sistemleri üzerinde kullanılan e-faturai e-defter gibi uygulamaların ortaya çıkması ile matbaa ve diğer kırtasiye giderlerinden oldukça ciddi oranlarda tasarruf edileceği sonucuna ulaşmıştır.

Yürekli ve Diğerleri (2016), çalışmalarında e-fatura düzenlemesi ve e-fatura uygulamasına yönelik düzenlemeler değerlendirilmek amacı ile yapılmıştır. Araştırmada 8 muhasebe meslek mensubu ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşme sonucunda katılımcıların dijital ortama aktarılan belgelerin pozitif karşılandığı, iş ve işlemlerin hızının arttığı, denetime katkısının olduğu, bilgi aktarımının daha kolay yapıldığı tespit etmişlerdir. Olumlu yanlarının yanında teknik olumsuzlukların da olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gökçen ve Özdemir (2016), çalışmalarında e-fatura ve e-defter uygulamalarının muhasebe meslek mensuplarına sağladığı avantajlar ve dezavantajları araştırmışlardır. Çalışma sonucunda elde edilen bilgilere göre elektronik ortamdaki uygulamalara kolay erişim, arşivleme, maliyet tasarrufu açısından avantaj sağladığını bunun yanında altyapı yetersizliği sebebi ile güvenlik, yasal zorunluluk gibi sebeplerden ötürü bazı sıkıntıların ve zorlukların olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gönen ve Solak (2017), çalışmalarında İzmir’de faaliyette bulunan muhasebe meslek mensuplarının maliye bakanlığının e-dönüşüm sürecinde iş yükü, hizmet maliyeti vb. konularda bakış açılarını tespit etmek amacı ile yapılmıştır. Araştırmaya katılan 174 muhasebe meslek mensubuna anket uygulanmıştır. Uygulanan anket sonucunda ise e-dönüşüm sürecinde sistemden kaynaklanan hataların devam ettiği ve muhasebe meslek mensuplarına ek maliyetler getirdiği, maliye bakanlığı ile mükelleflerin işlem maliyetlerini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Elçin vd. (2018), e-dönüşüm sürecine geçişteki yaşanan sorunların tespit etmek için çalışma yapmışlardır. E-dönüşüm sürecinde aktif rol alan 389 meslek mensubuna anket uygulamışlardır. Dönüşüm sürecinde ortaya çıkan sorunları üç grupta incelemişlerdir. İş yükü sorunu, sistemdeki eksiklikler ve altyapı ve eleman eksikliği olarak belirlenen faktörlere yönelik SMMM’lerin tanımlayıcı değişkenler açısından anlamlı farklılıklara ulaşılmıştır.

Karasioğlu ve Garip (2019), araştırmalarında 138 muhasebe meslek mensubuna e-dönüşümdeki sorunların tespitine yönelik anket yapmışlardır. Yapılan analizler sonucunda ise e-dönüşüm sürecinde ise personel eksiliğinin ve personel bilgisinin yetersizliği en çok sorun teşkil eden durum olmuştur. bu sebeple de üniversitelerde verilen eğitimin niteliğinin artırılması ve Maliye Bakanlığının kontrolünde yapılacak olan eğitim, sempozyum, kongre gibi faaliyetleri daha sık yapılması gerektiğini vurgulamışlardır.

4. Araştırma

Bu başlık altında, araştırmanın konusu ve amacı, evreni ve örnekleme, sayıltıları ve yöntemi başlıkları ile araştırmanın hipotezleri, güvenilirlik analizi ve araştırma anketinden elde edilen verilerin analizleri yer almıştır.

4.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Günümüzde bilişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde ilerlemesi ve gelişim göstermesi muhasebe uygulamalarını da yakında etkilemiştir. Bu sebeple muhasebe uygulamalarının bilgi teknolojilerinden ve iletişim teknolojileri ile olan uyumu muhasebe uygulamalarının elektronik dönüşümden ve gelişimden uzak kalmamasını sağlamıştır. Bu sayede muhasebe uygulamalarında geleneksel yöntemlerin yerini Maliye Bakanlığının kontrolü altında elektronik ve e-uygulamalar almaya başlamıştır. Bu bağlamda araştırmanın temel konusu, muhasebe meslek mensuplarının Maliye

Bakanlığı'nın e-dönüşümü sürecine ilişkin, memnuniyet düzeylerinin tespit etmektir. Bu konu dâhilinde Bursa ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına yönelik anket yöntemi kullanılmış ve muhasebe meslek mensuplarının memnuniyet düzeylerinin ölçmeye yönelik bulgular analiz edilmesi çalışmanın amacını oluşturmuştur.

4.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Bursa ilinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensupları ve yeminli mali müşavirlerden oluşturmaktadır. TURMOB verilerine göre 2020 yılı itibari ile 5331 SMM ve YMM Bursa ilinde faaliyet göstermektedir (www.turmob.com.tr). Bu evren dâhilinde Bursa ilinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensupları arasından tesadüfi örneklem yolu ile seçilen 380 meslek mensubuna anket uygulanmış ve çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

4.3. Araştırmanın Kapsam, Sınırlılıkları ve Sayıtları

Araştırmanın kapsamı Bursa ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Bunun dışındaki iller çalışmanın konusu ve kapsamı dışında bırakılmıştır. Araştırma verileri 2019 yılında Kasım ve Aralık aylarında elde edildiği için bu zaman çalışmanın zaman sınırını oluşturmuştur.

Araştırmada tesadüfi olarak seçilen örneklemin evreni temsil ettiği, katılımcıların anket sorularını amacına uygun olarak anladıkları ve ankete samimi, doğru ve içtenlikle yanıtladıkları araştırmanın sayıtları olarak kabul edilmiştir.

4.4. Araştırmanın Modeli ve Yöntemi

Araştırmanın birinci kısmında, çalışmanın teori kısmını oluşturan, literatürde var olan çalışmaların taraması ile araştırmanın uygulama kısmına hazırlığın yapılmasıdır. Çalışmanın ikinci kısmında ise anket yöntemi ile Bursa ilinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensuplarının Maliye Bakanlığı'nın e-dönüşümü sürecine ilişkin, memnuniyet düzeylerinin tespit edilmeye çalışıldığı bölümdür. Çalışmada muhasebe meslek mensuplarına uygulanmak için hazırlanan anket sorularının tanımlayıcı değişkenlerinde yer alan soruların bir kısmı çalışmanın amacına ve konusuna uygun olarak Gönen ve Solak (2017), çalışmasından faydalanılmıştır.

Muhasebe meslek mensuplarına uygulanan anketin birinci kısmında yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, mesleki tecrübe ve mesleki unvan olmak üzere 6 adet soru bulunmaktadır. Anket formunun ikinci kısmında ise muhasebe meslek mensuplarının mükellef sayısı, aylık ortalama gelirleri, e-dönüşüm sürecinde sorun yaşama sıklıkları ve e-dönüşüm sürecinde eğitim veya kurs alma durumları, eğitim ve kursu hangi kurumdan aldıklarını tespit etmeye yönelik olarak hazırlanmış 6 adet soru yer almaktadır.

Anket formunun son bölümünde ise hipotezleri test etmeye yönelik 5'li likert ölçeği ile hazırlanmış ve 'kesinlikle katılmıyorum', 'katılmıyorum', 'kısmen katılıyorum', 'katılıyorum' ve 'kesinlikle katılıyorum' şeklinde hazırlanmış 18 soruluk bir ölçek kullanılmıştır. Hazırlanan bu ölçek sorularında Maliye Bakanlığının resmi internet sayfasında yer alan e-defter-, e-fatura, e-irsaliye, e-arşiv, e-serbest meslek makbuzu ve e-müstahsil makbuzları ile ilgili 3'er grup halinde hazırlanmış 18

adet soru yer almaktadır. Hazırlanan 18 adet soru muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm süreci ile ilgili memnuniyet düzeylerini ölçmekte yardımcı olmaktadır.

4.5. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın konusu ve amacı doğrultusunda muhasebe meslek mensuplarının Maliye Bakanlığı kontrolünde geçilen e-dönüşüm süreci ile ilgili memnuniyet düzeylerini ölçen 7 adet hipotez hazırlanmıştır. Bu hipotezler şu şekildedir;

H1: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri **yaş** değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.

H2: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri **cinsiyet** değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.

H3: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri **öğrenim türü** değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.

H4: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri **mesleki unvan** değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.

H5: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri **mesleki tecrübe** değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.

H6: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri **mükellef sayısı** değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.

H7: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri **aylık ortalama gelir** değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.

4.6. Araştırmanın Verilerinin Analizi

Bu başlık altında araştırmanın tanımlayıcı sorularından elde edilen verilerin frekans ve yüzde dağılımları ile hipotezlerin testleri ortaya konulmaktadır.

4.6.1. Güvenilirlik Analizi

Alpha katsayısına bağlı olarak güvenilirlik analizi sonucunun değerlendirilmesi için genel ölçekler aşağıdaki gibidir (Kalaycı, 2008: 405).

$0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değil,

$0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirlikte,

$0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir,

$0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek güvenilirliktedir.

Tablo 1. Araştırma Verilerinin Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	N of Items
0,654	18

Araştırma sorularının Cronbach's Alpha değeri 0,654 olarak ortaya çıkmıştır. Bu değer Kalaycı (2009:405)'ya göre $0,60 \leq \alpha < 0,80$ olduğu için ölçek oldukça güvenilir olarak kabul edilmektedir.

4.6.2. Araştırmanın Tanımlayıcı Verilerinin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Çalışmada uç değer uygulanması sonucu geriye kalan 380 muhasebe meslek mensubunun tanımlayıcı sorularından elde edilen cinsiyet, yaş, öğrenim türü, mesleki unvan, mesleki tecrübe, mükellef sayıları, aylık ortalama gelirleri, e-dönüşüm sürecinde kurs eğitim ve seminer alma durumları, seminer ve eğitimi aldıkları kurum, e-dönüşüm sürecinde hata yapma sıklıkları ve sorun yaşama sıklıklarını kapsayan verilerin yüzde ve frekans yöntemi ile elde edilen sonuçları aşağıda sırasıyla gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Katılımcılarının Yaş, Cinsiyet, Öğrenim Türü, Mesleki Unvan ve Mesleki Tecrübeleri

Tanımlayıcı Sorular	Seçenekler	Frekans	Yüzde
Yaşınız?	25 Yaş ve Altı	0	0
	26-35 Yaş	93	24,5
	36-45 Yaş	215	56,6
	46-55 Yaş	56	14,7
	56 Yaş ve Üzeri	16	4,2
	Toplam	380	100,0
Cinsiyetiniz?	Erkek	364	95,8
	Kadın	16	4,2
	Toplam	380	100,0
Öğrenim türünüz?	Lise	17	4,5
	Ön lisans	192	50,5
	Lisans	146	38,4
	Lisansüstü	25	6,6
	Toplam	380	100,0
Mesleki unvanınız?	Sm	17	4,5
	Smmm	359	94,5
	Ymm	4	1,1
	Toplam	380	100,0
Mesleki tecrübeniz?	5 ve Altı	7	1,8
	6-10 Yıl	65	17,1
	11-15 Yıl	70	18,4
	16-20 Yıl	178	46,8
	21 ve Üzeri	60	15,8
	Toplam	380	100,0

Tablo 2'de araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının yaş kriteri incelendiğinde 25 yaş ve altı grubunda hiçbir katılımcı bulunmamakta, 29-35 yaş aralığında 93 muhasebe meslek mensubu, 36-45 yaş aralığında 215, 46-55 yaş aralığında 56 muhasebe meslek mensubu ve 56 yaş üzerine bakıldığında ise 16 muhasebe meslek mensubu yer almaktadır. Katılımcıların cinsiyetleri değişkeni incelendiğinde araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğunu 364'ünü (%95,8) erkek, 16'sı (4,2) kadın katılımcılar oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan toplam 380 katılımcının öğrenim durumu incelendiğinde 17'si (%4,5) lise, 192'si (%50,5) ön lisans, 146'sı (%38,4) lisans ve 25'i (%6,6) lisansüstü katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların mesleki unvanı incelendiğinde 17'si (%4,5) serbest muhasebeci, 359'u (%94,5) serbest muhasebesi mali müşavir ve 4'ü (%1,1) yeminli mali müşavirler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının mesleki

tecrübeleri incelendiğinde 7'si (%1,8) 5 ve altı, 65'si (%17,1) 6-10 yıl, 70'i (%18,4) 11-15 yıl, 178'i (%46,8) 16-20 yıl ve 60'ı (%15,8) 21 ve üzeri mesleki tecrübeye sahip katılımcılardan oluşmaktadır.

Tablo 3. Araştırma Katılımcılarının Mükellef Sayıları ve Aylık Ortalama Gelir Düzeyleri

Tanımlayıcı Sorular	Seçenekler	Frekans	Yüzde
Mükellef Sayınız Nedir?	30 ve Altı	0	0
	31-60	1	,3
	61-90	106	27,9
	91-120	142	37,4
	121 ve Üzeri	131	34,5
	Toplam	380	100,0
Aylık Ortalama Geliriniz Nedir?	3000 ve Altı	4	1,1
	3.001-5.000	94	24,7
	5.001-7.000	237	62,4
	7.001-9.000	39	10,3
	9.001 ve Üzeri	6	1,6
	Toplam	380	100,0

Tablo 3'de araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının mükellef sayılarının yüzde ve frekans yöntemi ile analiz sonuçları incelendiğinde, 0 muhasebe meslek mensubu 30 ve altı, 1 muhasebe meslek mensubu (%0,03) 31-60 aralığında mükellefe, 106 muhasebe meslek mensubu (%27,9) 61-90 arası mükellefe, 142 muhasebe meslek mensubu (%37,4) 91-120 arası mükellefe, 131 muhasebe meslek mensubu (%34,5) 121 ve üzeri mükellefe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının aylık ortalama gelir değişkeni incelendiğinde 4 muhasebe meslek mensubu (%1,1) 3000 ve altı gelir düzeyine, 94 muhasebe meslek mensubu (%24,7) 3.001-5.000 arası gelir düzeyine, 237 muhasebe meslek mensubu (%62,4) 5.001-7.000 arası gelir düzeyine, 39 muhasebe meslek mensubu (%10,3) 7.001-9.000 arası gelir düzeyine ve 6 muhasebe meslek mensubu ise (1,6) 9.001 ve üzeri gelir düzeyine sahip oldukları yapılan analizler sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. Araştırma Katılımcıların E-Dönüşüm Sürecinde Semir ve Eğitime Katılma Durumları ve Nereden Aldıkları

Tanımlayıcı Sorular	Seçenekler	Frekans	Yüzde
E-Dönüşüm Süreci ve İşlemlerine Yönelik Seminer/Eğitim Katılım Durumunuz Nedir?	1-3 Seminer/Eğitime Katıldım	37	9,7
	4-7 Seminer/Eğitime Katıldım	0	0
	8-11 Seminer/Eğitime Katıldım	0	0
	Hiç Katılmadım (Kendi Çabalarım ile Öğrendim)	343	90,3
	Toplam	380	100
E-Dönüşüm Süreci ve İşlemlerine Yönelik Seminerin/Eğitimin Nereden Aldınız?	SMMM Odasından	37	9,7
	Maliye Bakanlığında	0	0
	Herhangi Bir Yerden Almadım (Kendi Çabalarım ile Öğrendim)	343	90,3
	Toplam	380	100

Tablo 4'de araştırmaya katılan 380 muhasebe meslek mensubunun e-dönüşüm süreci ve işlemlerine yönelik semir ve eğitime katılma durumları ile ilgili frekans ve yüzde analizleri incelendiğinde yapılan analiz sonucunda muhasebe meslek mensuplarının 1-3 seminer/eğitime katıldım seçeneğine 37 muhasebe meslek mensubu bulunmakta ve en çok işaretlenen seçenek ise 343 muhasebe meslek mensubu (%90,3) hiç katılmadım (kendi çabalarım ile öğrendim) seçeneğini ağırlıklı olarak işaretlemişlerdir. Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde almış oldukları eğitim ve seminerleri hangi kurumdan ve nereden aldıkları ile ilgili vermiş

oldukları yanıtların yüzde ve frekans analizleri incelendiğinde 37 muhasebe meslek mensubu SMMM odası odasından aldığını ve 343 muhasebe meslek mensubu ise herhangi bir yerden almadığını beyan etmiştir.

Tablo 5. Araştırma Katılımcıların E-Dönüşüm Sürecinde Sorun Yaşama ve Hata Yapma Sıklıkları

Tanımlayıcı Sorular	Seçenekler	Frekans	Yüzde
E-Dönüşüm Süreci ve İşlemlerinde Sorun Yaşadınız mı?	1-5 Arası Sorun Yaşadım	59	15,5
	6-10 Arası Sorun Yaşadım	126	33,2
	11-15 Arası Sorun Yaşadım	95	25,0
	16-20 Arası Sorun Yaşadım	65	17,1
	21 ve Üstü Sorun Yaşadım	32	8,4
	Hiç Sorun Yaşamadım	3	,8
	Toplam	380	100,0
E-Dönüşüm Süreci ve İşlemlerinde Bugüne Kadar Hata Yapma Sıklığınız?	1-5 Arası Hata Yaptım	63	16,6
	6-10 Arası Hata Yaptım	121	31,8
	11-15 Arası Hata Yaptım	99	26,1
	16-20 Arası Hata Yaptım	61	16,1
	21 ve Üstü Hata Yaptım	34	8,9
	Hiç Hata Yapmadım	2	,5
	Toplam	380	100,0

Tablo 5’de araştırmaya katılan 380 muhasebe meslek mensubunun E-Dönüşüm Süreci ve İşlemlerinde Sorun yaşama sıklıkları ile ilgili vermiş oldukları tanımlayıcı değişkenin yüzde ve frekans analizleri incelendiğinde 59 muhasebe meslek mensubu 1-9 arası, 126 muhasebe meslek mensubu 6-10, 95 muhasebe meslek mensubu 11-15 arası, 65 muhasebe meslek mensubu 16-20 arası, 32 muhasebe meslek mensubu 21 ve üzeri sorun yaşadığını ve hiç sorun yaşamayan 3 muhasebe meslek mensubu sonucuna ulaşılmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde sorun yaşama sıklıkları doğrultusunda hata yapma sıklıkları yüzde ve frekans analiz ile test edilmiş ve analiz sonucunda araştırmaya katılan 380 muhasebe meslek mensubunun en fazla işaretlemiş oldukları seçenek 121 muhasebe meslek mensubunun yanıt vermesi ile 6-10 arası hata yaptım seçeneği olduğu sonucuna varılmıştır.

4.6.3. Araştırma Hipotezlerinin Analiz Sonuçları

Araştırmanın konusu ve amacı doğrultusunda muhasebe meslek mensuplarının Maliye Bakanlığı kontrolünde geçilen e-dönüşüm süreci ile ilgili memnuniyet düzeylerini ölçen 7 adet hipotez test edilmiş, elde edilen bulgular tablo yöntemi ile gösterilerek analizlere ait yorumlamalar yapılmıştır.

Tablo 6. Meslek Mensuplarının E-Dönüşüm Sürecinde Memnuniyet Düzeylerinin Yaş Değişkenine Göre Ortaya Çıkan Anlamlılık

Boyut	Gruplar	N	Ortalama	Standart Sapma	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Yaşınız?	26-35 Yaş	93	3,9713	0,50452	0,570	0,190,	0,826	0,480
	36-45 Yaş	215	3,9690	0,44433				
	46-55 Yaş	56	4,0516	0,54038				
	56 Yaş ve Üzeri	16	3,8542	0,56214				

Tablo 6’da araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde memnuniyet düzeylerinin yaş değişkenine göre vermiş oldukları yanıtlar arasında ortaya çıkan farklılığı ölçmek amacı ile OneWayAnova Testinden faydalanılmıştır. Tabloya göre en yüksek

ortalama sahip yaş grubu 46-55 yaş, en düşük ortalamaya sahip yaş grubu ise 36-45 yaş grubuna aittir. H1 hipotezi test edildiğinde ise $F=0,826$; $P=0,480 > 0,05$ olduğu için H1 hipotezi reddedilmiştir. Yani analiz sonucunda ortaya çıkan farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 7. Meslek Mensuplarının E-Dönüşüm Sürecinde Memnuniyet Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Ortaya Çıkan Anlamlılık

Boyut	Gruplar	N	Ortalama	Standart Sapma	t	df	p
Cinsiyet	Erkek	364	3,9962	0,47033	3,807	378	0,000
	Kadın	16	3,5382	0,48463			

Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde memnuniyet düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre ortaya çıkan farklılığı test etmek amacı ile uygulanan analiz sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda $p=0,000 < 0,05$ olduğu için H2 hipotezi kabul edilmiştir. Yani gruplar arasında oluşan farklılık istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Tablo 8. Meslek Mensuplarının E-Dönüşüm Sürecinde Memnuniyet Düzeylerinin Öğrenim Türü Değişkenine Göre Ortaya Çıkan Anlamlılık

Boyut	Gruplar	N	Ortalama	Standart Sapma	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Öğrenim türü	Lise	17	3,7908	0,55643	3,457	1,152	5,184	,002
	Ön Lisans	192	4,0666	0,48590				
	Lisans	146	3,8817	0,44080				
	Lisansüstü	25	3,9711	0,47253				

Tablo 8’de muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde memnuniyet düzeylerinin öğrenim türü değişkenine göre vermiş oldukları cevapların gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı araştırılmıştır. Alfa değerleri yani diğer bir ifadeyle kritik P değeri 0,05’ten küçüktür. Yani $F=5,184$; $P=0,002 < 0,05$ olduğu için H3 hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde memnuniyet düzeylerine göre vermiş oldukları cevapların ortalamaları öğrenim türü değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 9. Meslek Mensuplarının E-Dönüşüm Sürecinde Memnuniyet Düzeylerinin Mesleki Unvan Değişkenine Göre Ortaya Çıkan Anlamlılık

Boyut	Gruplar	N	Ortalama	Standart Sapma	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Mesleki Unvan	SM	17	3,7908	0,55643	0,768	0,384	1,678	0,188
	SMMM	359	3,9878	0,47080				
	YMM	4	3,7917	0,80938				

Tablo 9’da muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde memnuniyet düzeylerinin mesleki unvan değişkenine göre ortaya çıkan farklılığın analiz sonuçları yer almaktadır. Buna göre sadece ortalamalar dikkate alınır, en yüksek ortalamaya sahip grup smmm olan meslek grubuna aittir. Diğer yandan OneWayAnova sonuçları incelendiğinde ise, $F=1,678$; $P=0,188 > 0,05$ olduğu için H4 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla gruplar arasında ortaya çıkan farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 10. Meslek Mensuplarının E-Dönüşüm Sürecinde Memnuniyet Düzeylerinin Mesleki Tecrübe Değişkenine Göre Ortaya Çıkan Anlamlılık

Boyut	Gruplar	N	Ortalama	Standart Sapma	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Mesleki tecrübe	5 ve Altı	7	3,6667	0,53480	3,490	0,872	3,916	0,004
	6-10 Yıl	65	3,9410	0,53476				
	11-15 Yıl	70	3,8262	0,46826				
	16-20 Yıl	178	4,0237	0,41803				
	21 ve Üzeri	60	4,0889	0,54416				

Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde memnuniyet düzeylerinin mesleki tecrübe değişkenine göre ortaya çıkan farklılığı test etmek amacı ile uygulanan analiz sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda $p=0,004<0,05$ olduğu için **H5** hipotezi kabul edilmiştir. Yani gruplar arasında oluşan farklılık istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Tablo 11. Meslek Mensuplarının E-Dönüşüm Sürecinde Memnuniyet Düzeylerinin Mükellef Sayısı Değişkenine Göre Ortaya Çıkan Anlamlılık

Boyut	Gruplar	N	Ortalama	Standart Sapma	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Mükellef sayısı	31-60	1	3,7778	-	0,944	0,315	1,374	0,250
	61-90	106	3,9004	0,52350				
	91-120	142	4,0176	0,42928				
	121 ve Üzeri	131	3,9962	0,49095				

Tablo 11’de araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde memnuniyet düzeylerinin mükellef sayısı değişkenine göre vermiş oldukları yanıtlar arasında ortaya çıkan farklılığı ölçmek amacı ile OneWayAnova Testinden faydalanılmıştır. Tabloya göre en yüksek ortalama sahip mükellef grubu 91-120 arası mükellefe sahip grup, en düşük ortalamaya sahip mükellef grubu ise 31-60 arası mükellefe sahip gruba aittir. **H6** hipotezi test edildiğinde ise $F=1,374$; $P=0,250>0,05$ olduğu için **H6** hipotezi reddedilmiştir. Yani analiz sonucunda ortaya çıkan farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 12. Meslek Mensuplarının E-Dönüşüm Sürecinde Memnuniyet Düzeylerinin Aylık Ortalama Gelir Değişkenine Göre Ortaya Çıkan Anlamlılık

Boyut	Gruplar	N	Ortalama	Standart Sapma	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Aylık Ortalama Gelir	3000 ve Altı	4	3,7083	0,26206	0,483	0,121	0,524	0,719
	3.001-5.000	94	4,0136	0,47145				
	5.001-7.000	237	3,9728	0,44484				
	7.001-9.000	39	3,9373	0,70217				
	9.001 ve Üzeri	6	4,0000	0,21943				

Tablo 12’de araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinde memnuniyet düzeylerinin aylık ortalama gelir değişkenine göre vermiş oldukları yanıtlar arasında ortaya çıkan farklılığı ölçmek amacı ile OneWayAnova Testinden faydalanılmıştır. Tabloya göre en yüksek ortalama sahip gelir grubu 3.001-5.000, en düşük ortalamaya sahip gelir grubu ise 3000 ve Altı grubuna aittir. **H7** hipotezi test edildiğinde ise $F=0,524$; $P=0,719>0,05$ olduğu için **H7** hipotezi reddedilmiştir. Yani analiz sonucunda ortaya çıkan farklılık 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 13. Analiz Sonuçlarına Göre Hipotezlerin Kabul/Red Durumu

Hipotezler	Kabul / Red Durumu
H1: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.	RED
H2: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.	KABUL
H3: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri öğrenim türü değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.	KABUL
H4: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri mesleki unvan değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.	RED
H5: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri mesleki tecrübe değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.	KABUL
H6: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri mükellef sayısı değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.	RED
H7: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri aylık ortalama gelir değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır.	RED

Tablo 12’de araştırmaya katılan 380 muhasebe meslek mensubunun anket sorularına vermiş oldukları yanıtlara göre hazırlanmış hipotezlerin kabul ve red durumları gösterilmiştir.

Sonuç

Küreselleşme ile birlikte yaşadığımız yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yaşanan gelişmeler ve ilerlemeler hayatın her alanında etkili olduğu gibi muhasebe uygulamalarında da etkili olmaktadır. Dijitalleşen çağda bütün işlemlerde teknolojik araçların ve internetin kullanılması kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmektedir. Günümüzde bilgi teknolojilerinin hızlı bir şekilde ilerlemesi ile muhasebe uygulamalarında e-dönüşüm sürecinin başlamasında öncü olmuştur. Bu sayede muhasebe uygulamaları kâğıt ortamında elektronik ortama taşınmaya başlamıştır. Ticari ve mali hayatın en önemli aktörlerinden biri Maliye ve Hazine Bakanlığıdır. Maliye Bakanlığı bilgi ve iletişim teknolojilerindeki bu değişime paralel olarak, vergi gelirlerini arttırmak, vergi toplama maliyetini düşürmek, vergi kaybını önlemek, kayıt dışı ekonomiyi tespit etmek, bilgiyi ve denetimi hızlandırmak amacı ile e-dönüşüm sürecini başlatmıştır.

Maliye ve Hazine Bakanlığı e-dönüşümü sağlayabilmek için ilk olarak e-fatura kullanımı zorunlu hale getirerek e-dönüşüm sürecini başlatmıştır. Sonraki süreçlerde ise e-fatura uygulamasının kapsamını genişleterek, diğer e-uygulamaların kullanımının sağlanması ile e-dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Maliye ve Hazine Bakanlığı son olarak da e-arşiv, e-defter, e-,irsaliye, e-serbest meslek makbuzu, e-müstahsil makbuzu gibi uygulamalarında e-dönüşüm sürecine girmesini sağlamıştır. Bu sayede bütün muhasebe uygulamaları hızlı bir şekilde elektronik dönüşüme dâhil edilmiştir.

Elektronik dönüşüm sürecinin birçok avantajları olduğu gibi muhasebe meslek mensupları açısından uygulama kısmında bazı sorunların yaşanabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle çalışmada e-dönüşüm sürecinin en aktif kullanıcıları olan muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecindeki memnuniyet düzeylerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Bursa İlinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensuplarından tesadüfi olarak seçilen 380 meslek mensubuna anket çalışması uygulanmıştır.

Anket çalışmasına katılan muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğu erkek muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Yaş değişkenine bakıldığında ise ağırlıklı olarak 36-45 yaş aralığında meslek mensubu olduğu görülmektedir. Mezun olunan öğrenim türü kısmında ise ağırlık olarak ön lisans düzeyinde meslek mensupları yer almaktadır. Mesleki unvan değişkeninde %94,5 oranla serbest muhasebeci mali müşavirler çoğunluktadır. Mesleki tecrübe değişkeninde ise %46,8 oranla 16-20 yıl aralığında mesleki tecrübesi olan meslek mensupları ağırlıktadır. Mükellef sayısı değişkeninde %37,4 oranla 91-120 arasında mükellefe sahip olan meslek mensupları bulunmaktadır. Aylık ortalama gelir düzeyi bakımında ise %62,4 oranla 5.001-7.000 arası gelire sahip muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır.

Araştırma katılımcılarının e-dönüşüm sürecinde seminer ve eğitime katılma durumları ve nereden aldıkları ile ilgili demografik değişkeninde ise %90,3 oranla herhangi bir seminer ve eğitime katılmadıklarını, kendi çabaları ile öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Araştırma katılımcılarının e-dönüşüm sürecinde sorun yaşama ve hata yapma sıklıkları ile ilgili değişkende ise en yüksek paya %31,8 oranla 6-10 arası hata ve sorun yaşama seçeneğini işaretledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın anket sorularının amacına uygun bir şekilde 7 adet hipotez kurulmuştur. 6 hipoteze OneWayAnova testi uygulanmış ve 1 hipoteze ise IndependentSample T testi uygulanmıştır. Araştırma hipotezlerinin 3'ü kabul edilmiş ve 4'ü reddedilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri cinsiyet, öğrenim türü ve mesleki tecrübe değişkenine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır hipotezleri kabul edilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecine yönelik memnuniyet düzeyleri yaş, mesleki unvan, mükellef sayısı ve aylık ortalama gelir düzeyi değişkenlerine göre farklılaşması istatistiksel olarak anlamlıdır hipotezleri ise reddedilmiştir.

Sonuç olarak ise muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecindeki memnuniyet düzeyleri muhasebe meslek mensuplarının yaş, cinsiyet, öğrenim türü, mesleki unvan, mesleki tecrübe, mükellef sayısı ve aylık ortalama gelir düzeyi gibi demografik özelliklerine göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Hipotez sonuçlarının kabul ve red durumu dikkate alındığında ise muhasebe meslek mensuplarının öğrenim türü ve mesleki tecrübelerinin e-dönüşüm sürecindeki memnuniyetlerini ve algılarını etkilediği sonucuna da ulaşılmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda ise e-dönüşümün zorunlu bir uygulama olduğunun bilincinde olarak üniversitelerdeki muhasebe eğitiminin bu zorunluluğun göz önünde bulundurularak verilmesi ve muhasebe eğitimi alan öğrencilerin e-dönüşüm uygulamaları ile ilgili farkındalığını ve algılarını test etmek amacı ile ilgili farklı çalışmalar ortaya konulabilmektedir.

Kaynakça

- Allahverdi, M. ve Karaer, M. (2019). E-Dönüşümün Muhasebe Mesleği Yeterlilikleri Üzerindeki Etkileri Ve Türkiye'de Lisans Düzeyi Muhasebe Eğitiminin Mesleki Yeterlilikler Açısından Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(1), 246-273.
- Çetin, H, ve Tevfik E. (2015). Muhasebe Meslek Mensupları Tarafından Bürolarda Kullanılan Muhasebe Paket Programı Seçimi: Konya İline Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(1), 83-100.
- Çınar, O. Ve Güney, S. (2012). Muhasebe Meslek Mensuplarının E-Sorunlar Hakkındaki Görüşleri: Erzurum Örneği. *Ekev Akademi Dergisi*, 16(50), 259-272.

- Dogan, U. ve Tercan, Y. (2015). E-Defter İle Neler Değişti, Neler Değişecek? <https://www.tayyarates.com.tr/single-post/2015/04/01/eDefter-%C4%B0le-Neler-De%C4%9Fi%C5%9Fti-Neler-De%C4%9Fi%C5%9Fcek>, (Erişim Tarihi, 18.12.2019)
- Elçin, R. Gerekan, B. ve Usta, B. (2018). E-Fatura, E-Defter Ve E-Arşiv Uygulamalarına Geçiş Sürecinde Yaşanan Sorunlar: Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Üzerine Bir Araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, Mart-Nisan, 13-42.
- Gökçen, G. ve Özdemir, M. (2016). Türkiye’de Muhasebe Uygulamalarından E-Defter Ve E-Fatura Uygulaması. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(46), 137-154.
- Gönen, S. ve Solak, B. (2017). Maliye Bakanlığı E-Dönüşüm Sürecinin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesine İlişkin Bir Alan Araştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63-80.
- Güney, S. Ve Özyiğit, H. (2015). Muhasebedeki Verilerin Yönetimde Kullanılması Ve Elektronik Muhasebe Verilerinin Yönetim Kararlarına Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 279-297.
- Hatunoğlu, Z. ve İsmail, B. (2010). Muhasebe Bürolarında Bilgisayar ve İnternet Kullanımının Faydaları ile İş Yeri Özellikleri Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C(13), 88-129.
- <https://ebelge.gib.gov.tr/earsivhakkinda.html> (Erişim Tarihi, 18.12.2019).
- <https://ebelge.gib.gov.tr/efaturahakkinda.html> (Erişim Tarihi, 18.12.2019).
- <https://ebelge.gib.gov.tr/eirsaliyehakkinda.html> (Erişim Tarihi, 18.12.2019).
- <https://ebelge.gib.gov.tr/emustahsilhakkinda.html> (Erişim Tarihi, 21.12.2019).
- Kalaycı, Ş., (2008), *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karasioğlu, F. ve Garip Okan. (2019). E-Muhasebe Uygulamaları Kapsamında Güncel Sorunlar Ve Çözüm Önerileri: Karaman’da Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 433-446.
- Tektüfekçi, F. (2013). Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin Muhasebe Uygulamalarına Etkisi: E-Muhasebe. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 89- 102.
- Tektüfekçi, F. (2017). E-Dönüşüm Sürecinde E-Muhasebe Uygulamaları: Türkiye Örneği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(1), 79-88.
- TURMOB, (2020) Kurumsal Yapı, <https://turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bdfd0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu--sm-smmm>, (Erişim: 21.10.2020)
- Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 487) 17. 12. 2017 tarih ve 30273 sayılı Resmi Gazete.
- Yürekli, E. Gönen, S. ve Şahiner, A. (2016). E-Fatura Uygulamasına İlişkin Bir Değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (35), 290-302.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA NOTU | REVIEW ARTICLE

Gönderim Tarihi: 01/07/2020 | Kabul Tarihi: 29/11/2020

ÇALIŞMA HAYATININ SONA ERMESİ VE YENİ BİR BAŞLANGIÇ OLAN EMEKLİLİĞİN BOYUTLARI

Erhan GÖKSU

Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Doktora Öğrencisi
erhangoksu@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-8523-4345>

Atıf/Citation: Göksu, E. (2020). Çalışma Hayatının Sona Ermesi ve Yeni Bir Başlangıç Olan Emekliliğin Boyutları. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9 (2), 597-610.

Öz

Bu çalışmada, ülkemizdeki emeklilik süreci ve bu sürecin emekliler üzerindeki etkileri farklı boyutlarda ele alınmıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda öne çıkan önemli demografik olayların başında yaşanan nüfus gelmektedir. Yaşadığımız yüzyılda tıp alanındaki gelişmelere bağlı olarak insan ömrü uzarken, doğum oranları düşmekte ve bunun sonucunda yaşlı nüfusun sayısı genel nüfusa oranla giderek yükselmektedir. Yaşlı nüfus sayısının yükselmesi, özellikle sağlık alanı başta olmak üzere, çalışma hayatını, sosyal güvenlik alanını, eğitim ve çevre konularından sosyo-kültürel yapı ile aile yaşamını kısacası toplumun tüm kesimlerini olumlu ya da olumsuz etkisi altına almaktadır. Emeklilik dönemi de çoğunlukla yaşlanma dönemine denk gelen bir süreçtir. Çalışma hayatının sona ermesiyle birlikte yeni bir başlangıç olan emeklilik dönemi de sadece ekonomik boyutu olmayan aynı zamanda hukuksal, psikolojik, sosyal ve fiziksel boyutu olan bir dönemdir. Çalışmamızda emekliliğin tanımı, ülkemizde emeklilik şartları ile emekliliğin hukuksal, psikolojik, sosyal, ekonomik ve fiziksel boyutu ayrı ayrı ele alınarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Emeklilik, Yaşlanma, Emekliliğin Boyutları, Sosyal Güvenlik

THE DIMENSIONS OF RETIREMENT AS THE END OF WORKING LIFE AND A NEW STARTING

Abstract

In this study, the retirement process in our country and its effects on retirees are discussed in different dimensions. Aging population is one of the most important demographic events that stand out in the current century. Due to the developments in the field of medicine in the century we live, while the human life is prolonged, birth rates decrease and as a result, the general number of the elderly population is gradually increasing. The increase in the number of the elderly population, especially the health field, affects the working life, the social security area, the socio-cultural structure from education and environmental issues, and family life, in short, all parts of the society positively or negatively. The retirement period is also a process that mostly corresponds to the aging period. The retirement period, which is a new beginning with the end of the working life, is not only an economic dimension but also a legal, psychological, social and physical dimension. In our study, the definition of retirement, retirement conditions in our country and the legal, psychological, social, economic and physical dimensions of retirement are examined separately.

Keywords: Retirement, Aging, Dimensions of Retirement, Social Security

GİRİŞ

Nüfusun yaşlanması, içinde bulunduğumuz yüzyılda ön plana çıkan en önemli demografik olgulardandır. Dünyada insan ömrü uzamakta, doğum oranları düşmekte ve buna bağlı olarak yaşlı nüfusun genel nüfus içindeki oranı yükselmektedir. Nüfusun yaşlanması, sosyal güvenlik, sağlık, eğitimden iş yaşamına, çevre ile ilgili konulardan sosyo-kültürel faaliyetlere ve aile yaşamına kadar toplumun bütün kesimlerini etkisi altına almaktadır.

Gelişmiş ülkelerde yaşam kalitesini artırmaya ve genel sağlığı korumaya yönelik alınan önlemler, bu alanda izlenen politikalar ve tıp alanındaki gelişmelere bağlı olarak daha görünür olan yaşlanma olgusu, artık gelişmiş ülkeler kadar, gelişmekte olan ülkeler açısından da özenle değerlendirilmesi gereken bir konudur (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2007). Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan raporda, doğurganlık oranı 2010-2015 döneminde, dünya nüfusunun yüzde 46'sını oluşturan 83 ülkede, kadın başına kabaca 2,1 çocuk olan nüfusun yenilenme seviyesinin altında kalmıştır (United Nations [UN], 2017). Yapılan araştırmalar, ülkemizin yeni bir demografik yapıya geçmekte olduğunu göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 13 Mayıs 2020 tarihinde yayınlanan bültene göre, 2019 yılında doğurganlık hızı 1,88 oranı ile yenilenme düzeyinin altına inmiş ve bunun bir sonucu olarak da çocuk ve genç nüfusun zaman içerisinde azalması ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının hızla artması öngörülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020).

Gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanmasının sosyo-ekonomik yapıya olan etkileri üzerine birçok değerlendirme ve çalışma yapılmakta ve yaşlı nüfusun sosyal yaşamdan koparılmadan hayatlarını devam ettirmelerine yönelik çalışmalar önem kazanmaktadır. Türkiye'nin nüfusundaki değişimlerin ve bu değişimlerin yansımalarının iyi değerlendirilmesi, yaşlanma olgusunun etkilerinin ülke için bir probleme dönüşmeden çözümlenmesini sağlayacaktır. Yaşlılık evresinde önemli bir yere sahip olan emeklilik dönemi hukuksal, psikolojik, sosyal, ekonomik ve fiziksel boyutları olan bir evredir.

1. EMEKLİLİĞİN TANIMI

Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğü'ne göre Emek, “*bir işin yapılması için harcanan beden ve kafa gücü*” olarak tanımlanmıştır. Alınan ücret ise emeğin karşılığıdır. Emekli ise; “*Belirli bir süre çalıştıktan sonra kanunlar gereği, işi ile ilgisi kesilerek kendisine aylık bağlanmış olan kimsedir.*” Yine TDK sözlüğüne göre, Emeklilik; “*Kişilerin yasalarca belirlenen koşullarda belli bir süre çalıştıktan sonra çalışma hayatından çekilmeleri ve geçmiş hizmetleri karşılığında çalışmaksızın belirli bir gelire hak kazanmaları durumudur*” şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2019). Bu tanımlardan yola çıkarak konuyu biraz daha açabiliriz.

Emeklilik, bireyin istihdam ilişkisinin sona erdiği, emekli aylığı ve kişisel tasarrufları ile geçinmeye başladığı ve emeklilik deneyimiyle yaşamında meydana gelen değişimleri anlatmaktadır. Bu süreç emeklilik kararının alınışını ve işgücünden çekilmenin biçimlerini de içermektedir. Bir statü olarak emeklilik ise toplumda bireyin “çalışan” statüsünden “emekli” statüsüne geçişini ifade etmektedir (Çakır, 2011: 6). Emeklilik, “bireyin ileri yaşta iş gücünden uzaklaşması”, “ileri yaşta sosyal bir süreç olarak çalışma rollerinin ve aktivitelerinin sona ermesi” veya “çalışırken ödenen sosyal güvenlik kesintilerinin ölünceye kadar maaş olarak geri alınması dönemi” olarak açıklanmaktadır (Canatan, 2012: 40). Tüm bu tanımların ışığında kısaca emeklilik, çalışanların belli bir süre çalıştıktan sonra çalışma hayatından çekilerek yasalarla belirlenen ölçüde emeklilik aylığı almaya hak kazandıkları ve hayatları son buluncaya kadar geçen dönem olarak açıklanabilir. Emekliler, geçmiş çalışma sürelerine bağlı olarak, düzenli bir gelir elde etmeye hak kazanır. Emeklilik dönemi aynı zamanda çalışma sürecinin son bularak boş zaman sürecinin başladığı dönemdir. Bu dönemi çalışmama hayatı olarak adlandırmak doğru bir ifade olacaktır.

Kişinin hayatının büyük bir bölümünü işgal eden çalışma hayatından, emeklilikle birlikte bir anda örgütsel ve mesleki konumundan ayrılışı, rol ve fonksiyon kaybına neden olabileceği gibi kişinin yalnızlık ve değersizlik duygusuna kapılmasına da neden olabilir. Her çalışan için öngörülebilir bir durum olan emeklilik, ülkemizde yaşanan ekonomik güçlüklerle birlikte, artan boş zamanın değerlendirilememesi, emekliliğe hazırlığın olmaması gibi nedenlerden dolayı korkulan bir dönem haline gelmiştir (Sevim ve Şahin, 2007: 195-207). Her çalışan, uzun yıllar hizmet verdikten sonra, çalışma hayatı boyunca kendi gelirinden kesilen primlerin karşılığı olarak, hak ettiği emekli maaşının yaşlılığında onu rahat ettirecek bir seviyede olmasını arzu etmektedir. Emeklilik özel veya resmi iş yerlerinde çalışanın hayat kitabındaki son bölümdür. Ülkemizde Anayasal bir hak olan emeklilik, kamu, özel sektör veya kendi adına (bağımsız) çalışanlara tanınmaktadır (Marangoz, 2017: 12-15).

Emeklilik kavramı ile yaşlılık kavramının birlikte değerlendirilmesi genel bir kanı olmanın yanında emekliliğe dair beklentilerin düşük tutulmasını destekleyen bir yaklaşımdır. Emekli olan kişi öncelikle gelir kaybına uğrayacak, bunun yanında sosyal rol ve yetkileri de değişecektir. Emeklilikle birlikte yaşanan bu kayıplara uyum sağlayamayan bireyler, kendilerini değersiz, önemsiz, yalnız, boşlukta ve çaresiz hisseder. Hayatlarının geri kalanını planlamakta güçlük çekerler. Yakınlarına yük oldukları hissine kapılır ve bazen de onlara karşı öfkeli tavırlar sergilerler. Oysa emeklilikle birlikte ortaya çıkan güçlü duygular tanınıp bu yeni duruma uyum sağlandığında, emeklilik bireyin kişisel gelişimini ve hayata yeni bir bakış açısı getirebilmesini sağlayacaktır (Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) 2016).

Çalışma yaşamları boyunca ülkemizin gelişimine büyük katkısı olan emeklilerimizin, emeklilik haklarını en iyi şekilde kullanabilmeleri, sosyal devletin önde gelen görevleri arasındadır.

2. ÜLKEMİZDE EMEKLİLİK SİSTEMİ

Ülkemizde emeklilik sistemi, çalışanlardan kesilen primlerden elde edilen gelirin emeklilik fonunda toplanması ve bu birikimlerden emeklilere veya hak sahiplerine aylık bağlanması şeklinde kurgulanmış bir sistemdir. Geçmişte ülkemizde çok erken yaşlarda emekli olma imkânı sunulmuştur. Çok erken yaşlarda emekli olma imkânının diğer ülkelerde benzeri yoktur. Örnek vermek gerekirse, emeklilik yaş sınırı 20 Şubat 1994 tarihli ve 3374 sayılı Kanunla kadınlarda 38 ve erkeklerde 43 olarak gerçekleşmeye başlamıştır (Akbulak, 2004: 134-152). Emekli olmak için gerçekten çok erken sayılabilecek bu yaşların ülkemizdeki sosyal güvenlik sisteminin gelişmiş olması, genç yaşta emeklilik hakkının kazanılması, sosyal güvenlik kavramıyla açıklanması mümkün değildir. Takip edilen istihdam politikaları emeklilik yaşının düşük belirlenmesi ile işsizliği önleme amacıyla olsa da tek başına emeklilik yaşı düzenlemeleri işsizliği engellemede yetersiz kalmaktadır (Çakır, 2011: 6). Emeklilik yaşına ilişkin son dönemde çıkarılan yasalarla birlikte kademeli geçiş sistemi ile emekli olma yaşı yükseltilmiştir. Önümüzdeki yıllarda etkilerini göstermeye başlayacak bu yeni düzenlemeler de sistemin işleyişini düzeltebilecek nitelikte değildir.

Ülkemizde 1999 yılında yürürlüğe giren 4956 sayılı Kanun ile emekli ödeneği bağlama oranları düşürülmüştür. 5510 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle bir defa daha emekli ödeneği oranları düşürülerek emeklilerin temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak seviyeye gerilemiştir. Buna ilave olarak 1 Ekim 2008 tarihinden sonra ilk defa sigortalı olanların emekli olduktan sonra hem yaşlılık aylığı alıp, hem de Sosyal Güvenlik Destek Primi (SGDP) ödeyerek çalışma hakları da ortadan kaldırılmıştır. 5510 Sayılı Kanun md.30/4-a maddesine göre emeklilik yaşının kademeli olarak yükseltilmesi sebebiyle, 1 Ekim 2008 tarihinden sonra ilk defa sigortalı olan kişilerin 65 yaşından önce emekli olmalarına imkân yoktur. 5510 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra ilk defa sigortalı olan kişilerden yaşlılık aylığı bağlandıktan sonra sadece 4/1-(b) kapsamında çalışanlar hakkında SGDP uygulaması öngörülmüştür. Ancak, 6663 sayılı kanun ile 5510 sayılı kanunun 30'uncu maddesinde yapılan değişikliklerin 6663 sayılı kanunun yayımı tarihi olan 10 Şubat 2016 tarihini takip eden ödeme dönemi başında yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda, 29 Şubat 2016 tarihinden geçerli olmak üzere sigortalıların aylıklarından yapılan SGDP kesintisi uygulamasına son verilerek kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra ilk defa sigortalı olanlar hakkında 01 Mart 2016 tarihinden sonra SGDP uygulanması ortadan kalkmıştır. Ancak emekli olduktan sonra ücretli olarak bir işte çalışanlar için işveren tarafından yüzde 30 sosyal güvenlik destek primi, yüzde 2 kısa vadeli sigorta kolları primi (iş kazası ve meslek hastalığı sigortası) olmak üzere toplamda yüzde 32 prim ödenmektedir. Emekli olduktan sonra kendi işini kuran yani 4/1-(b) kapsamında çalışanların emekli maaşlarından SGDP kesilmesi uygulamasına son verilmiştir (İsvesosyalguvenlik, 2020).

25 yıl tam sigortalı olan kişinin 4447 sayılı Kanun döneminde aylık bağlama oranı yüzde 65 iken, 5510 sayılı Kanun sonrasında yüzde 50 olmuştur. Aylık bağlama oranı her 360 gün için yüzde 2 olarak belirlenmiştir. Böylece aylık bağlama oranı yüzde 50 seviyesine indirilmiştir. 5510 sayılı Kanun'a göre hesaplanacak aylıklarda; sigortalılar hiçbir zaman, örneğin 33 yıl ve tavandan prim ödeseler dahi, 4447 sayılı Kanun dönemindeki kadar emekli aylığı alamayacaklardır. Aylıklar 4447

sayılı Kanun dönemine göre yüzde 65'e kadar düşebileceği gibi, en fazla yüzde 91 oranında olacaktır. Prim gün sayısını ve hizmet süresini doldurup da yaşını bekleyenlerin, ilave çalıştıkları her 360 gün için bağlanacak emekli aylıklarında, fazla çalışarak daha fazla prim ödenmesine rağmen aylık bağlama oranları düşürülmüştür (Alper, 2011: 40).

5510 Sayılı Kanununun 29'uncu maddesine göre 01 Ekim 2008 tarihinden sonra çalışılan her yıl için aylık bağlama oranı yüzde 2 olarak uygulanacaktır. Buna göre; 25 tam yıl asgari ücret seviyesinde bir gelirle çalışan sigortalı için emekli olduğunda o anda geçerli olan asgari ücretin yüzde 50'si kadar emekli aylığı bağlanacaktır. Örnek verecek olursak, 25 tam yıl çalışan ve 9000 gün prim ödeyen bir işçi emekli olduğunda yüzde 50 oranında aylık bağlanacak, yani 2000 TL'lik prime esas kazancı esas alırsak 2000 yılından sonra çalışmaya başlayanların emekli aylıkları 1000 TL'ye düşecektir. 1 Ekim 2008 tarihinde yürürlüğe giren 5510 sayılı yasa çıkmamış olsaydı, bugün 840 TL aylık alanların aylığı 1822 TL'ye çıkacaktı (Anayurt Gazetesi, 03.02. 2018). Ülkemizde kayıt altında bulunan çalışanların çoğunluğu asgari ücretten prim ödemektedir. Bunun yanı sıra ölüm aylığı altında ödenen dul ve yetim aylıkları da daha düşük oranlarda hesaplanarak bağlandığı için sigortalıların ölümünden sonra geride kalan hak sahiplerinin alacağı dul ve yetim aylıkları da daha düşük olacak, aynı şekilde malul aylıkları da aynı yöntemle hesaplandığından bu aylıkların da düşük olacağı aşikârdır. Bu durumda çalışanların aylık tutarı dikkate alındığında, emekli olduklarında ciddi yoksulluk sorunu ile karşı karşıya kalacaklardır.

Yapılan son düzenlemelerin ana amacının sigorta risklerine ve istatistiklere dayanan (aktüeryal) dengeyi sağlamak olduğu gerçeği sosyal güvenlik sisteminin açıklarını kapatmaya yetmeyecektir. Sosyal güvenlik sisteminin finansman krizinin altındaki esas neden, işsizlik sorunu ve kayıt dışı çalışanların sayısının fazla oluşudur. Bunun yanı sıra aylık bağlama oranlarının düşürülmesi; emekli, malul, dul ve yetim aylığı alan kişileri yoksulluk sınırına getirmektedir. Devlet katkısı ile birlikte Sosyal Güvenlik Kurumunun (SGK) gelirlerinin giderlerini karşılama oranı yüzde 91,6 olduğu bir konumda "aktüeryal dengeyi sağlama" ve "mali açıdan sürdürülebilir bir sistem oluşturma" hedefinin mümkün olmadığı açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra çalışanların ödedikleri primlerin, emekli aylığı alanları finanse ettiği sistemde fiilen dağıtım yöntemi aktif ve pasif sigortalı dengesi ile hedefini gerçekleştirebilir. Sosyal güvenlik kurumlarının aktüeryal dengeyi sağlayabilmesi için olması gereken oran, 4 çalışana 1 emeklinin düşmesidir. Ancak Türkiye'de 1.63 çalışana 1 emekli düşmektedir. İstatistikî verilere göre bu dengenin sağlanamadığı sosyal güvenlik sisteminde "aktüeryal denge - sürdürülebilir bir sistem" beklentisi yakın dönemde hayalden öteye geçemeyecektir (Canbay, 2013: 458).

3. EMEKLİLİĞİN BOYUTLARI

Çalışma hayatı insanların yaşam sürecinde oldukça önemli bir kesiti oluşturmaktadır. Ancak insan hayatında önemli bir yere sahip olan çalışma hayatı bazı nedenlerle bir gün sona ermektedir. Çalışma hayatının sona ermesi, hastalık, iş kazası, ölüm gibi istenmeyen nedenlerle gerçekleşebileceği gibi, genellikle isteğe bağlı emeklilik çalışma hayatını noktalamaktadır. Çalışma hayatı ekonomik açıdan bakıldığında, gelir elde edilmesi, yapılan bir işin sonucu ortaya ekonomik bir değer çıkması iken, sosyal açıdan ise, çalışanların sosyal ilişkiler içinde bulunması, toplum için faydalı olacak mal ve hizmetlerin üretilmesidir. Psikolojik olarak çalışanların yaptıkları işin sonucu kendini tatmin, başarıma hissi ve gurur duyma gibi sonuçları olan çok boyutlu bir kavramdır.

Emeklilik, yalnızca çalışma hayatının sonu değil, çalışma hayatından çekilen kişinin hayatının her alanında önemli değişikliklere neden olan yeni bir evredir. Emeklilik çok boyutlu, karmaşık bir olgu olması nedeniyle yalnızca çalışma hayatından ayrılma olarak değil çok yönlü olarak ele alınması gereken bir olgudur (Çakır, 2011: 6).

Yaşlı insanların ilişki kurmakta daha ılımlı oldukları ama rekabette geri kaldıkları algısı, yaşa bağlı önyargıya göre, daha yüksektir. Emekliler genellikle toplumsal konumda daha düşük statüye gerilemektedir. Bu durum emekliliği geciktirerek gençlerin işgücüne katılmasını engellemektedir (Cheng Tracy ve Anderson, 2014: 252).

Yaşlanma ile birlikte, yalnızlaşan ve fakirleşen kişilerin kendi kendine yetememesi sebebiyle, değişik sosyal ve ekonomik problemlerle karşılaştığı görülmektedir. Yaşlılıkta yaşanan ekonomik problemler, çalışma ve gelir kaybının yanı sıra güç kaybı yaşanmasından da meydana gelmektedir. Problemlerin bir kısmı; gelirin azalması, önceki standartlara göre yaşayamamanın ortaya çıkardığı sosyal ve psikolojik baskı, sağlık alanında harcamaların artması, gelir kaybı sebebiyle çevreden parasal yardım alma veya yakınlarına yük olmanın getirdiği psikolojik baskıdır (Onur, 2017: 95).

Aktif yaşlanma emekliliğin boyutları inelenirken göz ardı edilmemesi gereken bir kavramdır. Peki, nedir bu aktif yaşlanma? İlk kez 1999 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından kullanılarak literatüre giren bu ifade özellikle emeklilik dönemi ile aynı zamana rastlayan yaşlılık döneminde bireyin aktif olarak sosyal çevre içinde yer alması ve daha aktif bir süreç geçirmesi anlamına gelmektedir. Aktif yaşlanma döneminde kişilerin sosyal faaliyetlere, ekonomik faaliyetlere ve kültürel faaliyetlere katılımı ve bu katılım sayesinde daha kaliteli bir yaşam sürmesi arzu edilmektedir. Yaşlıların sürdürdükleri hayatta daha aktif roller alarak geçmiş dönemlerde elde ettikleri tecrübeleri yeni kuşaklara aktarması ve bu sayede çevrelerine faydalı olmaları toplum açısından da arzu edilen bir durumdur. Aktif yaşlanma, bireylerin daha sağlıklı bir yaşam sürmesi daha mutlu bireyler olması anlamına gelmektedir. Bunu başarabilmek için ise; yeterli ve dengeli beslenme, fiziksel egzersiz yapma, sigaradan uzak durma, boş zamanlarını daha üretken işlerde değerlendirme, yeterli ve düzenli uyku ile kazalardan korunma gibi temel yaklaşımlara önem vermelidir (Aslan, 2016).

Çalışma hayatının sona ermesiyle birlikte yeni bir başlangıç olan emeklilik dönemi sadece ekonomik boyutu olmayan aynı zamanda hukuksal boyutu, psikolojik boyutu, sosyal boyutu ve fiziksel boyutu olan bir dönemdir. Bu nedenle çalışmamızda emekliliğin hukuksal, psikolojik, sosyal, ekonomik ve fiziksel boyutu ayrı ayrı ele alınarak incelenecektir.

3.1. Emekliliğin Hukuksal Boyutu

Emekliliğin hukuksal boyutu denince aklımıza gelen husus emekli olduktan sonra bireylerin kanunlar karşısında değişen yeni statülerine göre karşılaştıkları yeni durumlardır. Bu hususlar, emeklilik sonrası tekrar çalışmaları halinde Sosyal Güvenlik Destekleme Primi (SGDP) konusu, kamu görevinden emekli olanlardan yönetim kurulu, denetim kurulu, tasfiye kurulu, danışma kurulu üyelikleri ve komisyon, heyet, komite ile benzeri organlarda görev alanlara ilişkin hususlar, kamu görevinden ayrılanların yapamayacakları işler hakkındaki yasaklamalar ve emekli aylığı bağlanan kişilerin emekli maaşlarının hacz edilmesine yönelik uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu durumlar tek tek ele alınarak açıklanacaktır.

Hukuki olarak emeklileri yakından ilgilendiren ve emeklilik sonrası başka bir işte çalışmaları durumunda karşı karşıya kaldıkları hususlar ortaya çıkmaktadır. Bu hususların başında gelen, “belirli yaş, sigortalılık süresi ve prim ödeme gün sayısı şartını yerine getirip emeklilik ve yaşlılık aylığı bağlanan sigortalıların yaşlılık aylığı kesilmeden hizmet akdine tabi çalışmaları halinde işverenlerinden, kendi adına ve hesabına tabi çalışmaları halinde kendilerinden alınan Sosyal Güvenlik Destekleme Primi (SGDP)’dir”(Sosyal Sigortalar , 1986). Ancak, 6663 sayılı kanun ile 5510 sayılı kanununun 30'uncu maddesinde yapılan değişikliklerin 6663 sayılı kanunun yayımı tarihi olan 10.02.2016 tarihini takip eden ödeme dönemi başında yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda, 29.02.2016 tarihinden geçerli olmak üzere sigortalıların aylıklarından yapılan SGDP kesintisi uygulamasına son verilerek kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra ilk defa sigortalı olanlar hakkında 01.03.2016 tarihinden sonra SGDP uygulanması ortadan kaldırılmıştır. Ancak emekli olduktan sonra ücretli olarak bir işte çalışanlar için işveren tarafından yüzde 30 sosyal güvenlik destek primi, yüzde 2 kısa vadeli sigorta kolları primi (iş kazası ve meslek hastalığı sigortası) olmak üzere toplam yüzde 32 oranında prim yatırılmaktadır.

Özellikle kamu görevinden ayrılanlar için önem arz eden bazı hususlar bulunmaktadır. 13 Temmuz 2001 tarih ve 24461 sayılı mükerrer Resmi Gazetede Yayınlanan 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu 631 sayılı KHK değişik 68 maddesi ile görev tazminatı ödenmesine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Buna göre “*Memurlar ve diğer kamu görevlilerinden (...), kurum ve kuruluşların yönetim kurulu, denetim kurulu, tasfiye kurulu, danışma kurulu üyelikleri ve komisyon, heyet, komite ile benzeri organlarda görev alanlara, kurum içi ve kurum dışı ayrımı yapılmaksızın bu görevlerinden sadece biri için ücret ödenebilir*” (Emekli Sandığı ..., 2001). Şeklindeki maddeye yer verilmiştir. Bu durum karşısında emekli olan kamu görevlisi bir seçim yapmak zorunda bırakılmaktadır.

Kamu görevinden emekli olanları diğer emeklilerden ayıran bir farklılık olarak karşımıza çıkan diğer durum ise 2 Ekim 1981 tarihinde yürürlüğe giren 2531 sayılı Kamu Görevinden Ayrılanların Yapamayacakları İşler hakkındaki Kanundur. Bu Kanunda yer alan “Kamu görevlerinden hangi nedenle olursa olsun ayrılanlar, ayrıldıkları tarihten önceki 2 yıl içinde hizmetinde buldukları daire, idare, kurum ve kuruluşlara karşı ayrıldıkları tarihten başlayarak 3 yıl süreyle, ilgili konularda doğrudan doğruya veya dolaylı olarak görev ve iş alamazlar, taahhüde giremezler, komisyonculuk ve temsilcilik yapamazlar” (Kamu Görevinden Ayrılanların ..., 1981) konulu maddedir. Bu maddeye göre kamu çalışanlarının emeklilik veya başka bir nedenle kamu görevinden ayrıldıkları tarihten itibaren 3 yıl boyunca kamuda görev aldıkları alanla ilgili işlerde bulunmaları yasaklanmaktadır. Kanuna göre, bu yasağa uymayanlar 6 aydan 2 yıla kadar değişen sürelerde hapis cezasına çarptırılırlar. Bu durum kamu görevinden emekli olanlar açısından önemli bir hukuki süreçtir.

Ayrıca emekli aylığı bağlanan kişilerin emekli maaşlarının haczedilmesine yönelik olarak hukuki bir düzenleme bulunmaktadır. 4958 sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu Kanununun, 121'inci maddesine göre, “Bu kanun gereğince bağlanacak gelir veya aylıklar ve sağlanacak yardımlar, nafaka borçları dışında, haciz veya başkasına devir ve temlik edilemez” (Sosyal Sigortalar ..., 2003) hükmü gereğince, vergi borcu sebebiyle, emekli maaşlarının haczi söz konusu olamaz. Diğer taraftan, 1 Ekim 2008 tarihinde yürürlüğe giren 5510 sayılı SS ve GSS Kanununun 93'üncü maddesinde gelir, aylık (emekli maaşı) ve ödeneklerin, kanununun 88'inci maddesine göre takip ve tahsili gereken

alacaklar ile nafaka borçları dışında haczedilemeyeceğine ilişkin hükümler bulunmaktadır. Buna göre, 5510 sayılı kanuna göre ödenen emekli aylıkları ile 506 sayılı Sosyal Sigortalılar Kanununa göre bağlanan emekli aylıkları, SGK ile nafaka borçları dışında haczedilemeyecektir (Alpaslan ve Kaya, 2009; 725.). Ancak bu konuda istisnai olan bir durum olarak emeklinin bankadan kredi çekerken muvafakat vermesi karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda kredi taksitlerinin zamanında ödenmemesi söz konusu olduğunda banka emekli aylığını haczedebilmektedir.

Görüldüğü gibi yukarıda sıralanan hususlar emeklilik sürecinin hukuki boyutları olan bir süreç olduğu ve emekli olduktan sonra bu konularda bilgi sahibi olmayanların önemli yaptırımlarla karşılaşmalarının olası olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle emekli olacak kişilere hukuki sorumluluklarını açıklayan bilgilendirmelerin yapılması önem arz etmektedir.

3.2. Emekliliğin Psikolojik Boyutu

Çalışma hayatının noktalanması ve yaşam sürecinde yeni bir boyuta geçilmesi dönemi aynı zamanda yaşlılık dönemine denk gelmektedir. Psikolojik açıdan emeklilik, kişinin orta yaşın üzerindeki bir süreçte, örgüt yapısındaki bir konumdan, yıllardır devam ettirdiği kariyer mesleğinden, çalışmaya yönelik psikolojik bağlılığını yitirmesi nedeniyle ayrılmasını ifade etmektedir (Feldman, 1994: 287). Bu yönden bakıldığında emeklilik işe karşı duyulan bağlılığa göre değerlendirilmektedir. Yeni bir başlangıcın yaşlılık dönemi ile çakışması farklı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Yaşlılık dönemi öncesi hayatı dolu dolu yaşayan bir kişinin yaşlılığı "*bitmekte olan bir üretimden zevk alma*" (Butler ve Levis, 1982: 65) süreci olarak devam ettirmesinin de zor olmayacağı açıktır.

Yaşlılık döneminde eşler ev yaşamındaki değişikliklere de uyum sağlamak zorunda kalabilirler. Artık emeklilikle birlikte, eşler günlerinin neredeyse tamamını birlikte geçirmeye başlarlar. Bu durum çoğu yaşlı için küçümsenemeyecek sorunlara neden olabilir. Bütün gün evde ayakaltında dolaşıp duran ve her yaptığını eleştirmeye başlayan bir koca, eşinin dengesini alt üst etmeye yetebilir. Bunun yanında eşlerden birinin sürekli hasta olması, diğerinin de ona bakmak zorunda kalması ciddi sorunlar yaratabilir. Yaşam, sağlıklı eş için de çekilmez bir hale gelebilir. İşin kötüsü sağlıklı eş bundan böyle tüm yaşamından vazgeçtiği ve sömürülmekte olduğu gibi duygulara kapılabildiği halde, bunları açığa vuramaz, bastırmak zorunda kalır, hatta inkâr etmeye yönelebilir. Bu tür duygulanımlar ve bastırma mekanizmasının sürekli işletilmesi, sağlıklı eşi de ciddi bunalımlara sürükleyebilir (Can, 1990: 634).

Emeklilerin çalışma yaşantısına geri dönmelerinin diğer bir nedeni ise boş vakitlerini değerlendirmektir. Emeklilik dönemi çalışanların olgunluğa eriştiği, mesleki kazanımlarının üst seviyede olduğu ve belli bir tecrübe birikiminin ortaya çıktığı dönemdir. Bu bağlamda emekli olan çalışanlar gelir kaybı vb. kaygılar yaşamaları bile belli bir çalışma dönemi sonunda iş ile olan ilişkilerinin sonlanması onların psikolojik olarak etkilenmesine yol açmaktadır. Çalışma döneminin sonunda boş kalınması emeklilerde toplumsal rol kaybı hissine neden olmaktadır (Lehr, 1994: 244). Bu rol kaybı kaygısı sonucu ortaya çıkan psikolojik faktörler emeklileri tekrar çalışmaya yönlendirmektedir.

Kişinin yaşlanmasıyla beraber algıda ve becerilerde azalma, dikkat kaybı, düşünme hızında azalma görülür. Öğrenme becerisindeki kayıpla beraber bedensel hareketlerde de yavaşlama görülür

ve hareketsizliğe bağlı olarak bir takım başka sorunlarda ortaya çıkmaya başlar. Görülen bu yavaşlamaların sebepleri arasında beyin işlevlerindeki fizyolojik gerilemenin yanı sıra, yaşlılarda sıkça rastlanan psikolojik etkiler, öğrenme isteğinin bozulması ve isteksizliktir (Barut, 2008: 39). Bunun yanı sıra yaşlılarda ortaya çıkan nörolojik ve psikiyatrik etkiler, hastalıklar sebebiyle eve kapanmak, dış çevre ile ilişkinin azalması, yakın birinin ölümü ya da uzun bir süre hastanede yatmak ve benzeri nedenlerle bozulabilir. Yaşlılık ile yalnızlığın bir araya geldiği durumlarda psikolojik etkiler ikiye katlanmakta ve içinden çıkılmayacak bir hale gelebilmektedir. Bu yüzden yaşlıların sık sık ziyaret edilmesi, yaşlılara üretkenliklerini devam ettirebilecekleri ortam yaratılması ve onların bu yönde desteklenmesi,örneğin; danışmanlık yaparak deneyimlerini aktarabilecekleri düzenekler oluşturulması faydalı olmaktadır (Kutsal, 2015: 21).

Emeklilik dönemi çoğunlukla yaşlılık dönemi ile aynı zamana denk gelmektedir. İlerleyen yaşlarda çalışma hayatında yer alan kişiler açısından bu durum yaşlı çalışanlar için yaş ayrımcılığına sebep olabilmekte ve çalıştığı yerde ayrımcılığın hedefi haline gelen kişiler çalışma hayatına son vererek emeklilik kararı alabilmektedir (Fieldmen ve Beehr, 2011: 4). Emeklilik ile kişi statü kaybetmekte ve bunun sonucu olarak kendisini değersiz ve işe yaramaz hissedebilmektedir (Yerli, 2017: 1279). Bu esnada, yaşlıların imkânlar çerçevesinde zihinsel faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaları ve dış uyarılara açık olmaları bu yetilerinin korunmasında yardımcı olacak, hayatın içinde aktif olarak var olmalarını sağlayacak ve yaşlıların kendilerini değersiz hissetmelerinin önüne geçecektir. Yaşlılar hayatın içinde aktif olarak ne kadar var olursa psikolojik, fizyolojik ve zihinsel açıdan sağlıklı bir yaşlanma süreci geçirmiş olacaklardır. Muhakkak ki bu durum yaşlıların çevresine de olumlu yansıtacak ve çevresindeki insanların mutlu olmasını sağlayacaktır.

3.3.Emekliliğin Sosyal Boyutu

Aktif çalışma hayatının sona ermesi anlamına gelen emeklilik süreci bireyin sosyal yaşamdan uzaklaşması sorununu da beraberinde getirmektedir. Günümüzde; emeklilik, eşlerden birinin ölümü, çocukların evden ayrılması, sağlık sorunları gibi nedenlerle çoğu yaşlı yalnızlık ve sosyal ayrımcılık sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır.

Emeklilik, bireyin yaşamında önemli bir sosyal değişiklik anlamı taşır. Bazı toplumlarda emekliliğe geçiş bir törenle veya kutlamayla gerçekleşmektedir. Bunun nedeni, emekliliğin işe bağlı yaşam aşamasının son bulması ve boş zaman, eğlence ve daha yüksek sosyal statülerle nitelendirilen yeni ve istenebilir bir başlangıç ve sorumluluğu ifade etmesidir. Örneğin, Japonya'da özel bir tören ile emeklilik kutlanmaktadır. ABD geleneği bundan oldukça farklı olup, emeklilik birey açısından yeni ve istenebilir başlangıçtan çok önemli bir yaşam döneminin sona ermesi anlamındadır. Emekliliğe uyum sağlama, bireyden bireye değişmektedir. Emeklilik, özellikle işini önemli bir statü, kimlik ve bağımsızlık kaynağı olarak görenler ve değişime karşı olanlar bakımından daha güçtür. Yeni duruma uyum sağlayabilenler ise, kendini geliştirme, kişisel ilişkiler ve boş zamanlarını değerlendirme faaliyetlerini kaybettikleri iş saygınlığı ve mali statünün yerine koyabilenlerdir. Nitekim bir araştırmada örnekleme oluşturan emekli bireylerin en az üçte birinin yeni yaşamlarına uyum sağlamada zorluk yaşadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre, yaygın olarak karşılaşılan iki temel sorun önceki işini kaybetmek ve azalan gelire uyum sağlayamamaktır. Sosyal güvenlik bakımından yaşlılık, bireyi çalışmaz duruma getiren, gelir kaybına yol açan ve sonuçta sigortalı ile ailesini geçim güclüğü ile karşı karşıya bırakan bir sosyal risktir (Demirbilek, 2008: 134-136). Emeklilikle birlikte

gelir seviyesindeki azalma kişinin geleceğe yönelik belirsizlik duygusu ve endişelerini artırmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle iş çevresinde kurulan sosyal ilişki ve deneyimlerle elde edilen sosyal çevrenin kaybedilmesiyle beraber emekli bireyler duygusal destekten yoksun kalmaktadır (Çakır, 2011: 6).

Yaşlı birey aktif bir konumdan pasif bir konuma geçtiği zaman ve önceki rollerini yerine getirememeye başladığında, sosyal ve kültürel çevresinden uzaklaşarak yalnız ve izole bir yaşam sürmeye başlar. Günümüzde yaşlıların bireysel, fizyolojik, çevresel nedenlerden dolayı yalnızlık ve sosyal izolasyon sorunları giderek büyümektedir. Toplumsal yapıdaki hızlı değişimler yaşlının bu duruma uyum göstermesini zorlaştırmakta ve yaşlıda daha yoğun sosyal izolasyon ve yalnızlık duygusunun yaşanmasına neden olmaktadır. Yaşlılık döneminde meydana gelen fizyolojik değişiklikler, kronik hastalıklar, emeklilik ve eş kaybının yarattığı sorunlar, bunlara bağlı rol kayıpları, kentsel yaşam, yardımcı araç kullanımı, ekonomik kayıplar gibi durumlar bireyin kendini kabulünü zorlaştırmaya, sosyal ilişkilere girememeye, çekingen hissetmeye ve benlik saygısında düşmeye neden olmaktadır. Buna bağlı olarak yaşlı bireyin çevresindekilerle iletişimi bozulmakta ve yalnızlık duygusu daha fazla hissedilmektedir (Erol, et al, 2016: 60-69).

Emeklilik dönemi ile aynı zamana denk gelen yaşlanma sosyal bir geri çekilme ile birlikte iş, gelir, sağlık, rol ve sosyal statü kaybının bir arada yaşandığı zorlu bir süreçtir. Emeklilik süreci ile birlikte birey kararlar alıp belirleyici rol oynadığı bir dönemden ikinci plana düştüğü bir yaşam dönemine geçiş yapar. Bu süreçle birlikte birey yeni konumuna özgü roller ve sorumluluklar üstlenir. Sosyal çevre daralır ve kendini işten ayrılmadan önce emekliliğe hazırlamayan bireyler büyük bir boşluğun içine düştüğü hissine kapılabilir. Bu dönemde olumlu sosyal ağların içinde yer almak emekliler için bir çıkış yolu olarak görülebilir. Emeklilik döneminde bireylerin toplumsal etkinliği, saygınlığı, sosyal ilişkileri ve beklentileri azalmaya başlar. Emekli olan birey çalışma yaşamında çevresindekilere yardımcı veya destek olan bir kişi iken giderek yardıma muhtaç olan bir kişiye dönüşebilir. Çevresindekilere bağımlı hale gelmesi küçük düşürücü ve utanılacak bir durum olarak algılanabilir; bu ise emekli olan kişinin sosyal bağlarını azaltmasına neden olabilir. Bu gibi sosyal sorunların aşılmasında bireylerin toplumda daha aktif roller üstlenmesi gereklidir.

3.4. Emekliliğin Ekonomik Boyutu

Bazı bireyler için emeklilik aslında yeni bir başlangıç anlamına gelirken; bazıları için faydasızlık, vazgeçebilirlik duygularına neden olan, depresyona yol açan ve daha ciddi durumlarda hemen ölme isteğini ortaya çıkaran bir süreçtir (Demirbilek, 2008: 134-136). Yüksek statülü çalışanlarda daha yüksek iş tatmini ve bu doğrultuda daha az emekli olma isteği söz konusudur. Bu gibi çalışanlar, emeklilikten sonra mesleklerini sürdürme eğilimindedir. Düşük statülü işlerde çalışanlar ise, daha çok ekonomik nedenlerle emeklilik sonrasında çalışmaya devam etme eğilimi göstermektedirler. Bu eğilimi belirleyen temel faktör, emeklilik boyunca elde edilecek aylık miktardır. Aylık düzeyi yeterli ise, pek çok birey emekliliği tercih edebilmektedir.

Sosyal rollerin bir kuşaktan diğerine uzlaşma içerisinde aktarılmasını sağlamak ve böylelikle toplum istikrarını korumak için yaşlılık aylık düzeyinin ve yaşlılara yönelik sosyal hizmetlerin yaşlıları kendi pozisyonlarını genç bireylere bırakmaları konusunda ikna edici olması gerekmektedir. Sosyal yaşamdan geri çekilme teorisi açısından emeklilik, toplumun iki kesimi

arasında eşitlikçi bir uzlaş sağlamak bakımından faydalıdır. Emeklilik, kuşaklar arasında sorunsuz bir geçiş yardımcı olur (Henslin, 2003: 390).

Emekliliğin ekonomik boyutu bireyin çalıştığı döneme göre daha az gelire sahip olmasının bir ifadesidir. Birey, emekli olduğunda eline kıdem tazminatı ya da emekli ikramiyesi adı altında toplu bir para geçmekte, ancak aylık sabit geliri azalmaktadır. Emekli aylığının azlığı sebebiyle kişinin çalışma isteği ve gücü olmasa da tekrar çalışmak zorunda kalabilmektedir (Çakır, 2011: 6). Gerek toplu paranın değerlendirilmesi, gerekse daha az gelirle geçinme zorunluluğu, emekliliğin ekonomik boyutunu oluşturmaktadır.

Erken emekli olanlar mevcut durumda aldıkları aylıklardan daha düşük emekli aylığına hak kazanırken emekli ikramiyelerinde de daha geç emekli olanlara göre daha fazla kayıp yaşamaktadır. Aynı zamanda erken yaşta emekliye ayrıldıkları için daha genç ve dinç olmaları emeklilik sonrası çalışma kararında etkili olmaktadır. İşsizliği azaltarak gençlere iş olanağı sağlamayı amaçlayan erken yaşta emeklilik uygulamaları emeklilerin tekrar çalışma hayatına dönmeleri nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.

3.5. Emekliliğin Fiziksel Boyutu

Emeklilik dönemi aynı zamanda bireylerin yaşlılık dönemine denk gelmesi demek olduğundan, emekli bireylerin fiziksel olarak bazı kayıplar yaşadığı göz ardı edilemez. Yaşlanma süreci, organizmaları meydan okumaya karşı savunmasız hale getiren ve hayatta kalma kabiliyetini azaltan zamanla bozulan değişiklikler ile ilişkilidir. Yaşam boyunca meydana gelen ve hastalıktan kaynaklanmayan doğal işlev değişikliklerini kapsar. Yaşlanma, vücut hücrelerinin normal işlev görememesi veya bozulan hücrelerin yerini alacak yeterli yeni hücre üretilmemesinden kaynaklanabilir (Mooren, 2012). Birey artık eskisi gibi güçlü değildir ve yaşının ilerlemiş olması nedeniyle yaşa bağlı hastalıklarda görülmeye başlar. Yaşın ilerlemesine bağlı olarak ortaya çıkan fizyolojik değişimler sonucu vücudun bazı işlevlerinde zayıflama ve değişik hastalıkların ortaya çıkması olağandır (Çakır, 2011: 6). Özellikle bu dönemde duyu kayıpları artar. Yaşa bağlı olarak ortaya çıkan işitme ve görme duyularının zayıflaması, bireyin kişilerle iletişimde güçlüklerle karşılaşmasına ve kendini yeterince ifade edememesine sebep olur.

Yaşlılarda, kronik ağrı ve yeti yitiminin en sık görüleni kas iskelet sistemi hastalıklarıdır. Yaşlılarda en sık görülen ağrı nedenleri artrit ve miyofasiyal ağrı sendromudur. Osteoartrit kalça, diz, bel ve el eklemlerini etkileyen dejeneratif bir hastalıktır. Yaşlanma ile beraber kaslarda zayıflama, omurlar arasındaki disklerde incelme oluşur ve eklem yerlerindeki sıvılar azalır. Bu yüzden duruş ve yürüyüşte değişimler, osteoporoz gibi hastalıklar, erken yorulma ve denge problemleri gibi durumlar ortaya çıkar. Bu değişimler de yaşlıları düşmeye meyilli hale getirmektedir (Toraman, 2011: 1).

Fiziksel bağımlılık, hareketleri kısıtlamanın yanında bakım görevini üstlenen kişilerinde yükünü çoğaltmaktadır. Görme, duyma ve hafıza zayıflaması kişisel özerkliği kısıtlayan etkileri ortaya çıkarmaktadır. Yaşın ilerlemesiyle beraber kişinin kendi kendine yetmesi ve kendisine bakmakta güçlüklerle karşılaşması bireylerde suçluluk ve utanma duygularının artmasına sebep olmaktadır (Çakır, 2011: 6).

Fiziksel sorunları ortadan kaldıracak sağlıklı yaş alma programlarının uygulanması bu sorunları belli bir ölçüde azaltabilir. Emeklilerin içinde buldukları dönemi bir kriz dönemi olarak hissetmemeleri için bu dönemde sosyal ve psikolojik destek sağlanmalıdır (Öztürk ve Hazer, 2017: 204-218).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Nüfusun yaşlanması, sağlıktan sosyal güvenliğe, çevre ile ilgili konulardan eğitime, iş olanaklarına, sosyal-kültürel faaliyetlere ve aile hayatına kadar toplumun bütün yönlerini etkilemektedir. Emeklilik ve yaşlanma sürecinin aynı zamana denk gelmesi bu dönemde karşılaşılan sorunları daha da önemli hale getirmektedir. Emeklilik süreci, ekonomik kayıpların ön plana çıktığı, ancak sadece ekonomik açıdan değil hukuksal, psikolojik, sosyal ve fizyolojik açıdan ele alınması gereken bir süreçtir.

Ülkemizde kayıt altında bulunan çalışanların çoğunluğu asgari ücretten prim ödemektedir (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], 2016). Bunun yanı sıra ölüm aylığı altında ödenen dul ve yetim aylıkları da daha düşük oranlarda hesaplanarak bağlandığı için sigortalıların ölümünden sonra geride kalan hak sahiplerinin alacağı dul ve yetim aylıkları da daha düşük olmakta, aynı şekilde malul aylıkları da aynı yöntemle hesaplandığından onlarında aylıkları düşük olmaktadır. Bu durumda çalışanlarında aylık tutarı dikkate alındığında, gelecek yıllarda da ciddi yoksulluk sorunu ile karşı karşıya kalınması olasıdır.

Ekonomik açıdan ele alındığında çalışma hayatı gelir elde edilmesi ve yapılan işlerin sonucunda katma değer yaratılmasıdır. Sosyal açıdan ise, çalışanların sosyal ilişkiler içinde bulunması, toplum için faydalı olacak mal ve hizmetlerin üretilmesi yanı sıra psikolojik olarak çalışanların yaptıkları işin sonucu kendini tatmin, başarıma hissi ve gurur duyma gibi sonuçları olan çok boyutlu bir kavramdır. Emeklilik, yalnızca çalışma hayatının sonu değildir, çalışma hayatından çekilen kişinin hayatının her alanında önemli değişikliklere neden olan yeni bir evredir.

Gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanmasının sosyo ekonomik yapıya olan etkileri üzerine birçok değerlendirme ve çalışma yapılmakta ve yaşlı nüfusun sosyal yaşamdan koparılmadan hayatlarını devam ettirmelerine yönelik çalışmalar önem kazanmaktadır. Türkiye'nin nüfusundaki değişimlerin ve bu değişimlerin yansımalarının iyi değerlendirilmesi, yaşlanma olgusunun etkilerinin ülke için bir probleme dönüşmeden çözümlenmesi gerekmektedir. Özellikle yalnız ve yoksul yaşlıları temel alan sosyal bakım ve destek hizmetlerinin ve sosyal yardımların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde, yaşlıların bakımı yalnızca kurumsal boyutta değil çok kapsamlı bir biçimde ele alınmaktadır. Emeklilik dönemi ve yaşlılık dönemi aynı zamana denk gelen dönemlerdir. Emekli olan birey statü kaybederken kendisini değersiz ve işe yaramaz hissetmeye başlar.

Yaşanan olumsuzlukların azaltılmasına yönelik olarak, yaşlıların imkânlar çerçevesinde zihinsel faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaları ve dış uyarılara açık olmaları bu yetilerinin korunmasında yardımcı olacak, hayatın içinde aktif olarak var olmalarını sağlayacak ve yaşlıların kendilerini değersiz hissetmelerinin önüne geçecektir.

Ayrıca, aktif yaşlanma döneminde kişilerin sosyal faaliyetlere, ekonomik faaliyetlere ve kültürel faaliyetlere katılımı ve bu katılım sayesinde daha kaliteli bir yaşam sürmeleri, aktif roller olarak

geçmiş dönemlerde elde ettikleri tecrübeleri yeni kuşaklara aktarmaları ve bu sayede çevrelerine faydalı olmaları toplumsal fayda sağlar. Aktif yaşlanma, bireylerin daha sağlıklı bir yaşam sürmeleri ve daha mutlu bireyler olmalarıdır. Yaşlılar hayatın içinde aktif olarak ne kadar var olurlarsa psikolojik, fizyolojik ve zihinsel açıdan sağlıklı bir yaşlanma süreci geçirmiş olacaklardır.

Emekliliğe hazırlık eğitimleri ve hobi kulüplerinin varlığı sosyal boşluğu doldurarak sosyal açıdan daha rahat bir emeklilik dönemi geçirilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulak, S. ve Akbulak, Y. (2004). Sosyal Güvenlik Kurumlarının Kaynak Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Ekonomik ve Mali Araştırma Yarışması*, Yayın No:17, 134-152.
- Alpaslan, M. ve Kaya, E. (2009). Emekli Maaşlarının Haczedilip Edilemeyeceği Tartışmaları. *Legal Mali Hukuk Dergisi*(52), 725.
- Alper, Y. (2011). Sosyal Güvenlik Reformu ve Finansmanla İlgili Beklentiler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1(1), 40.
- Anayurt Gazetesi 03.02. (2018, 2 3). *Anayurt*. 04 15, 2020 tarihinde www.anayurtgazetesi.com: [Muhttp://www.anayurtgazetesi.com/yazar/Calistikca-emekli-ayligi-neden-dusuyor/31353/](http://www.anayurtgazetesi.com/yazar/Calistikca-emekli-ayligi-neden-dusuyor/31353/) adresinden alındı
- Aslan, D. (2016). 11 21, 2020 tarihinde Türk Geriatri Derneği: <http://www.turkgeriatri.org> adresinden alındı
- Barut, Y. (2008). *Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık*. Ankara: PEGEM Akademi Yayınları.
- Butler, R., ve Levis, M. (1982). *Aging and Mental Health*. London.
- Can, G. (1990). Emeklilik ve Yaşlılık Dönemi Uyum Sorunları. *Kurgu Dergisi*(8), 634.
- Canatan, A. (2012). *Sosyal Yönleriyle Yaşlılık*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Canbay, M. D. (2013). Türkiye’de Sosyal Güvenlik Açıklarının Azaltılmasında Denetimin Önemi, Manisa İli Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 458.
- Cheng Tracy ve Anderson, J. T. (2014). The Psychology of Social Status. *Springer Science+Business Media*, 252.
- Çakır, Ö. (2011). *Emekliliğin Psiko Sosyal Boyutu*. Ankara: Türkiye Emekliler Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Demirbilek, S. (2008). *Yaşlılık ve Emeklilik İlişkisinin Sosyolojik Boyutu*. İzmir: DEU Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (2007). *Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Emekli Sandığı (2001, 07 13). 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu 631 sayılı KHK değişik 68 maddesi . T.C. Resmi Gazete (24461 Mükerrer, 13 Temmuz 2001).
- Erol, S., Sezer, A., Şişman, F. N. ve Öztürk, S. (2016). Yaşlılarda yalnızlık algısı ve yaşam doyumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 60-69.
- Feldman, D. (1994). The Decision to Retire Early: A Review and Conceptualization. *The Academy of Management Review*. 19 (2), 287.

- Fieldmen, D. ve Beehr, T. A. (2011). A Three-Phase Model of Retirement Decision Making. *American Psychologist*, 66(3), 4.
- Henslin, J. M. (2003). *Sociology: A Down to Earth Approach, Sixth Edition*. Boston.
- İsvesosalguvenlik. (2020, 1, 5). *sosyal-guvenlik-destek-primi-sgdp-tutarlari*. 11 27, 2020 tarihinde www.isvesosalguvenlik.com:
<https://www.isvesosalguvenlik.com/sosyal-guvenlik-destek-primi-sgdp-tutarlari> adresinden alındı
- Kamu Görevinden Ayrılanların ... (1981, 11 02). 2531 Sayılı Kanun. T.C. Resmi Gazete (17480. 6 Ekim 1981).
- Kutsal, Y. G. (2015). *Hekim Gözüyle Yaşlılık Olgusu ve Algısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 21.
- Lehr, U. (1994). *Yaşlanmanın Psikolojisi*. (N. Eryar, Çev.) İstanbul: Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı.
- Marangoz, C. (2017). İstanbul:SD (Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü) Dergisi,12-15.
- Mooren, F. (2012). *Encyclopedia of Exercise Medicine in Health and Disease*. Springer, Berlin. 04 12, 2020 tarihinde <https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-3-540-29807-6>:
<https://springer.com> adresinden alındı
- Onur, B. (2017). *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, Ankara, İmge Yayınevi, 11. baskı, Ankara: İmge Yayınevi.
- Öztürk ve Hazer. (2017). Emeklilikte Finansal Tatmin ve Yaşam Tatmini. *International Journal of Eurasia Social Sciences* 8(26), 204-218.
- Sevim, Y.ve Şahin, J. (2007). Toplumun Yeni Yoksulları: Emekliler (Şanlıurfa İli Örneği). *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*(1), 195-207.
- Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK]. (2016). *Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu*. 11 27, 2020 tarihinde http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/emeklilik_kavrami adresinden alındı
- Sosyal Sigortalar ... (1986, 05 06). Sosyal Sigortalar Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi. T.C. Resmi Gazete (19099, 6 Mayıs 1986).
- Sosyal Sigortalar ... (2003, 07 29). 4958 Sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu. T.C.Resmi Gazete (25191, 6 Ağustos 2003).
- Toraman, F. (2011). Yaşlılarda Kas ve İskelet Sistemi Sorunları. *Gerofam - Kanıta Dayalı, Hakemli Gerontoloji Yönelimli Aile Hekimliği Dergisi*, 2(2), 1.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2019). *Türkçe Sözlüğü*, 11. Baskı,. Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2020). *Doğum İstatistikleri, 2019*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- United Nations [UN]. (2017). *Department of Economic and Social Affairs*. Population Division, World Population Ageing 2017. United Nations.
- Yerli, G. (2017). Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1278-1287.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA NOTU | REVIEW ARTICLE

Gönderim Tarihi: 15.05.2020 | Kabul Tarihi: 27.11.2020

OBSESİF KOMPULSİF BOZUKLUK TEDAVİSİNDE SOSYAL MEDYA ETKİSİNİN ÖNEMİ

Çağrı GÜMÜŞ

Doç. Dr. KTO Karatay Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi
cagrigumus79@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5901-9708>

Elmas ALVER

Öğr. Gör. Uzm. Klinik Psk. Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Suç Araştırmaları Ana Bilim Dalı
elmasalver@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4951-4099>

Atıf / Citation: GümüşÇ. & Alver E. (2020). Obsesif Kompulsif Bozukluk Tedavisinde Sosyal Medya Etkisinin Önemi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(2), 611-622.

Öz

Obsesif kompulsif bozukluk, zihinde rahatsız edici boyutta tekrar edilen düşünceler ve bu düşüncelerin yarattığı sıkıntıdan kurtularak rahatlayabilmek amacıyla ritüel olarak tekrar edilen davranış kalıplarıyla karakterize psikiyatrik bir hastalıktır (Bayraktar, 1997:23). Obsesyon kelime anlamı olarak takıntılı düşünce, kompulsiyon ise tekrarlayıcı davranışlar anlamına gelmektedir. Tekrar edici düşünce ve davranışlara yol açan obsesif kompulsif bozukluk, günlük yaşamı ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen tedavi edilebilir bir hastalıktır. Bu bozukluğa sahip olan bireylerde, istemsizce oluşan ve zihni tekrar tekrar kurcalayan endişe verici saplantılı düşünceler sebebiyle sürekli bir korku hali görülmektedir. Kontrol edemedikleri bu korkuları ve saplantıları sadece kendileri değil aynı zamanda çevresindekiler için de oldukça rahatsız edicidir. Stresli yaşam koşullarının da etkisiyle günümüzde daha sık görülmeye başlayan obsesif kompulsif bozukluk, tedavi edilmediğinde günlük yaşam etkinlikleri kısıtlanmakta ve sosyal hayatı da olumsuz etkileyerek hastalarının yaşam kalitelerini düşürmektedir. Obsesif kompulsif bozukluğun, hastaların hayatını büyük oranda etkilemesi nedeniyle, tedavinin önemi artmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma, obsesif kompulsif bozukluğun tanımı yapılarak tedavi edilebilir bir hastalık olduğunu ve tedavinin önemini vurgulayan sosyal medyada afişlerinin tasarımını konu almaktadır. Bu konuda bilinç oluşturma amacıyla 6 tane seri sosyal medya post tasarımı yapılmıştır. Amaç “Obsesif Kompulsif Bozukluk tedavi edilebilir, bunun böyle kalmasına izin verme” sloganı ile tasarlanan post tasarımları ile hedef kitleyi bilinçlendirmektir. Bu post tasarımları temel tasarım öge ve ilkeleri, hedef kitle analizi ve mecra seçimine bağlı olarak yorumlanmış ve sonuca gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Obsesyon, Kompulsiyon, Obsesif Kompulsif Bozukluk, Sosyal Sorumluluk, Sosyal Medya

THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA USE IN OBSESSIVE COMPULSIVE DISORDERS TREATMENT

Abstract

Obsessive-compulsive disorder is a psychiatric disorder characterized by disturbed thoughts and patterns of behavior that are ritually repeated in order to relieve the distress caused by these thoughts. Obsessions mean obsessive thoughts and compulsion means repetitive behaviors. Obsessive compulsive disorder, which leads to repetitive thoughts and behaviors, is a treatable disorder that negatively affects daily life and mental health. People with this disorder have a constant state of fear due to the anxiety and obsessive thoughts that occur involuntarily and tamper with the mind over and over again. These fears that they cannot control and their obsessions are not only uncomfortable for themselves but also for those around them. Obsessive compulsive disorder, which begins to appear more frequently today due to the effects of stressful life events, restricts daily life activities and decreases the quality of life of people by negatively affecting social life when left untreated. Therefore, the fact that obsessive compulsive disorder affects the lives of patients greatly increases the importance of treatment. In the light of all these explanations, giving the definition of obsessive compulsive disorder it is stated that OCD (obsessive compulsive disorder) is a treatable disease and also the importance of treatment is emphasized. Series of social media post designs including six posters have been made in order to create awareness on this issue. The goal is to inform the target audience through post designs designed with "Obsessive Compulsive Disorder is treatable, let it stay away slogan. These post designs were examined by interpreting and has been worked up to the conclusion.

Keywords: Obsession, Compulsion, Obsessive Compulsive Disorder, Social Responsibility, Social Media

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre (DSÖ, 1999), yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyen ve ruh sağlığı bozuklukları içinde en başta gelen bozukluklardan biri olan obsesif kompulsif bozukluk bilişsel ve davranışsal boyutları olan, tedavi edilmediğinde büyük oranda işlevsel bozulmalara yol açan ciddi bir ruh sağlığı sorunudur. Kavramsal açıdan ilk olarak 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan obsesif kompulsif bozukluk, 20.yy'ın başlarında ayrı bir sendrom olarak incelenmiştir (Steketee GS, 1993:20). Obsesyon kelime anlamı olarak; istemsiz bir şekilde ortaya çıkan, uygun olmayan davranışlara sebep olan ve bireyi sıkıntıya sokan tekrarlayan düşünceler olarak tanımlanmaktadır. Buna tepki olarak kompulsiyon ise, saplantılı düşüncenin yarattığı sıkıntıdan kurtulabilmek için katı kurallara dayanan istemsizce tekrarlayan davranış örüntüleridir. Bu davranış örüntülerinin oluşma sebebi obsesyonlarda ortaya çıkan yoğun kaygıyı azaltmaktır (Sayılğan MA, 1998:50).

Obsesif kompulsif bozukluk, mantık dışı olması bilinmesine rağmen kontrol edilemeyen ve tekrar tekrar zihni meşgul eden saplantılı düşüncelerle bu düşüncelerin neden olduğu sıkıntıya son vermek amacıyla bazı davranış kalıplarını kerelerce yapmak şeklinde seyreden bir saplantı bozukluğudur. Bu bozukluğa sahip olan bireyler, zihinlerini meşgul eden düşünceler doğrultusunda kendileri tarafından da mantıksız ve aşırı bulunan fakat yine de defalarca yapılan ritüeller adı verilen çeşitli davranış örüntüleri geliştirirler. Eğer bu ritüelleri gerçekleştirmezlerse, kötü bir şey olacağı kaygısıyla kendilerini yiyip bitirirler. Bazen saatlerce süren bu ritüeller gündelik yaşamda büyük bir yer tutarak bireylerin yaşam kalitesini düşürmekte ve ciddi işlevsel bozulmalara da yol

açmaktadır. Bu yüzden obsesif kompulsif bozukluğun, hastaların hayatını büyük oranda etkilemesi ve yaşam kalitesini düşürme durumu tedavinin önemini attırmaktadır.

Obsesif kompulsif bozukluk tedavi edilebilen psikiyatrik bir hastalıktır. Ancak OKB(Obsesif kompulsif bozukluk) nin yaşam kalitesini etkilemeden fark edilebilmesi için bireylerin bu hastalık hakkında bilgi sahibi olmaları ve farkındalık kazanmaları gerekmektedir. Bu hastalığa sahip bireylerin OKB nin tedavi edilebilir bir hastalık olduğunu, etkili tedavi tekniklerinin bulunduğunu ve düzenli tedavi sonucunda yaşam koşullarının düzeleceklerini bilmeleri son derece önemlidir. Tam da bu yüzden bilinçlendirme çalışmalarının yapılması günümüzde gerekli hale gelmiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmada amaç, obsesif kompulsif bozukluğun tanımı yapılarak tedavi edilebilir bir hastalık olduğu konusunda farkındalık oluşturmak ve tedavinin önemini vurgulamaktır. Bu konuda toplum genelinde bilinç oluşturması amacıyla 6 tane seri sosyal medya post tasarımı yapılmıştır. Hedef “Obsesif Kompulsif Bozukluk tedavi edilebilir, bunun böyle kalmasına izin verme” sloganı ile tasarlanan post tasarımları ile hedef kitleyi bilinçlendirmektir. Çalışmada bu post tasarımları yorumlanarak incelenmiş ve sonuca gidilmiştir. Tasarımların yapılması ve yorumlanması aşamasında ilk olarak konu ile ilgili arkaplan araştırması yapılmıştır. Araştırma sonucunda problem ve hedef kitle belirlenmiştir. Sonrasında hedef kitleye verilecek mesajlar oluşturulmuş ve post tasarımları tasarım öge ve ilkelerine göre yapılarak tasarımlar analiz edilmiştir.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. OKB Tanımı, Türleri ve Tanı Kriterleri

Obsesyon kavramı tarihte ilk kez Belçika’lı psikiyatrist Morel tarafından 1866 yılında kullanılmıştır.1903 yılında ise, Fransız klinisyen Janet tarafından “psikastenî” adıyla bilişsel işlevlerin bozulmasıyla ortaya çıkan anksiyete ve obsesif kompulsif belirtilerin bir arada görüldüğü bir kavram olarak OKB’nin klinik bulgularının ilk tanımı yapılmıştır (Miquel Ec vd. 2005:85).

Çoğu insan zaman zaman çeşitli konularda takıntılara kapılabilir, evham yapabilir ve endişelenebilir. Bu gayet normaldir ve ortaya çıkan bu duygularla gündelik yaşamda kolayca baş edilebilir. Ancak bu takıntılı düşüncelerin gündelik yaşantımızı olumsuz etkileyecek ve işlevselliğimizi bozacak düzeye gelmesi durumunda obsesif kompulsif bozukluk düşünülmelidir. Genel olarak OKB, obsesyon adı verilen saplantılı düşünce ve kompulsiyon adı verilen tekrarlayıcı davranışlarla bilişsel eylemlerden oluşan bir ruh sağlığı sorunudur.

Bu bozukluğa sahip hastalarda, kontrol altına alamadıkları düşünceleri saplantı halinde yaşadıkları görülmektedir. Bu durum sadece kendilerini değil aynı zamanda çevresindekileri de rahatsız etmektedir. Dolayısıyla OKB tanısı alan bireylerin, günlük yaşam etkinlikleri kısıtlanmakta ve sosyal yaşamları olumsuz açıdan etkilenecek şekilde yaşam kaliteleri de düşmektedir.

Obsesif kompulsif bozukluk, Amerikan Psikiyatri Birliği Ruhsal Hastalıkların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-V) kriterlerine göre Obsesif-Kompulsif Bozukluk ve İlişkili Bozukluklar ana kategorisinde bulunmaktadır. DSM-V ‘ e göre obsesif kompulsif bozukluk tanı kriterleri şunlardır;

“A-Takıntıların (obsesyonların), zorlantıların (kompulsiyonların) ya da her ikisinin birlikte varlığı: Takıntılar (obsesyonlar) (1) ve (2) ile tanımlanır:

1-Kimi zaman zorla veya istenmeden geliyor gibi yaşanan, çoğu kişide belirgin bir kaygı ya da sıkıntıya neden olan, yineleyici ve sürekli düşünceler, itkiler ya da imgeler.

2-Kişi, bu düşüncelere itkilere veya imgelere aldırılmamaya ya da bunları baskılamaya çalışır ya da bunları başka bir düşünce ya da eylemle yüksüzleştirme (bir zorlantıyı yerine getirerek) girişimlerinde bulunur.

Zorlantılar (1) ve (2) ile tanımlanır:

1-Kişinin takıntısına tepki olarak ya da katı bir biçimde uyulması gereken kurallara göre yapmaya zorlanmış gibi hissettiği yinelemeli davranışlar (örn. el yıkama, düzenleme, denetleyip durma) ya da zihinsel eylemler (örn. dinsel değeri olan sözler söyleme, sayı sayma, sözcükleri sessiz bir biçimde yineleme).

2-Bu davranışlar ya da zihinsel eylemler yaşanan kaygı ve sıkıntıdan korunma ya da bunları azaltma ya da korkulan bir olay ya da durumdan sakınma amacı ile yapılır, ancak bu davranışlar ya da zihinsel eylemler yüksüzleştireceği ya da korunulacağı tasarlanan durumlarla gerçekçi bir biçimde ilişkili değildir ya da aşırı bir düzeydedir.

B-Takıntılar ya da zorlantılar kişinin zamanını alır (örn. günde bir saatten çok zamanını alır) ya da klinik açıdan belirgin bir sıkıntıya ya da toplumsal, işle ilgili alanlarda ya da önemli diğer işlevsellik alanlarında işlevsellikte düşmeye neden olur.

C-Takıntı-zorlantı belirtileri, bir maddenin (kötüye kullanılabilen bir madde, bir ilaç) ya da başka bir sağlık durumunun fizyolojisi ile ilgili etkilerine bağlanamaz.

D-Bu bozukluk, başka bir ruhsal bozukluğun belirtileri ile daha iyi açıklanamaz.” (DSM-V, 2014:95).

Toplumdan topluma, kültürden kültüre göre değişiklik gösteren OKB'nin belirtilerine göre sınıflandırılan alt türleri bulunmaktadır. Ülkemizde bu tiplerden en sık görüleni halk arasında “temizlik hastalığı” olarak bilinen “bulaşma obsesyonu ve temizlik kompulsiyonu”dur. Bu obsesyona sahip olan bireylerde, kirlendiği düşüncesiyle kaygı duymakta ve bu kaygıdan kurtulabilmek için sürekli olarak bir şeyleri temizleme ihtiyacı hissetmektedir. Bulaşmasından en çok korku duyulan maddeler, kir, mikrop, meni, idrar vb. maddelerdir ve bu bulaşma düşüncesinin oluşturduğu kaygı yıkama kompulsiyonu ile giderilmeye çalışılmaktadır (Bayraktar, 1997: 3-25).

Bununla birlikte, kuşku obsesyonu ve kontrol kompulsiyonu, dini içerikli obsesyonlar, cinsel içerikli obsesyonlar, simetri ve düzen obsesyonları, biriktirme ve saklama, sayma gibi çeşitli alt tipleri bulunmaktadır. Stresli yaşam olaylarının da etkisiyle günümüzde daha sık görülmeye başlayan obsesif kompulsif bozukluk, tedavi edilmediğinde günlük yaşam etkinlikleri kısıtlanmakta ve sosyal hayatı da olumsuz etkileyerek insanların yaşam kalitelerini düşürmektedir. Dolayısıyla obsesif kompulsif bozukluğun, hastaların hayatını büyük oranda etkilemesi durumu tedavinin önemini attırmaktadır.

1.2. OKB Etiyolojisi ve Epidemiyolojisi

Obsesif kompulsif bozukluğun etiyojisine ilişkin nedenler tam olarak bilinmemekle birlikte genetik ve biyolojik faktörler, çevresel faktörler ve stresli yaşam olayları gibi nedenlerin etkili olabileceği bilinmektedir. Hastalığın kökenine ilişkin yapılan çalışmalarda aile öyküsünde OKB bulunan bireylerde OKB görülme olasılığının yüksek olması genetik geçişin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim OKB'li çocuklar üzerinde yapılan bir çalışmada çocukların 1.dereceden

akrabalarında da %20-25 oranında OKB bulunduğu tespit edilmiştir (Demet,2005:47). Bunun yanında OKB, bazen diğer psikiyatrik hastalıkların yanında (özellikle majör depresyonda) ikincil bir tanı olarak gelişebilmekte bazen de çocukluk ve ergenlik döneminde öğrenme yoluyla da ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca, çocukluk çağı travmaları da oluşturduğu strese bağlı olarak ergenlik ve genç yetişkinlikte OKB'nin gelişmesine neden olabilmektedir. Özellikle çocukluk dönemindeki cinsel istismar vakalarında istismara maruz kalan çocuğun ergenlikte OKB'nin bir türü olan bulaşma obsesyonu ve temizlik kompulsiyonu geliştirdiği sık görülen olgular arasındadır.

Yapılan epidemiyolojik çalışmalarda ise, ABD ulusal epidemiyolojik tarama çalışması sonuçlarına göre OKB'nin yaşam boyu prevalansı %2-3 olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda bu araştırmada erkek ve kadın arasında sıklık açısından bir cinsiyet farkı olmadığı da elde edilen bulgular arasındadır (Horwart ve Weissman, 2000:25). Türkiye'de ise, Ruh Sağlığı Profili araştırmasına göre, OKB'nin cinsiyet açısından bakıldığında erkeklere oranla kadınlarda üç kat daha fazla görüldüğü söylenebilir (Kılıç,1998:80)

Alanyazın incelendiğinde OKB'nin başlangıç yaşı olarak 18-25 yaş gösterilmektedir. Bazı çalışmalarda ise OKB'nin çoğunlukla çocukluk döneminde ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Fitzgerald vd., 2000: 82-174). Erişkinlerde ise, bu hastalığın erkeklerde kadınlara oranla daha erken yaşlarda başladığı da belirtilmektedir (Rasmussen & Eisen, 1992:64).

OKB diğer psikiyatrik hastalıklarla da birlikte görülebilen bir bozukluk olup, birlikte en sık görüldüğü hastalık ise %67 lik bir oranla majör depresyondur. Araştırmalarda bunu sırasıyla basit fobilerde % 22, sosyal fobide % 18, yeme bozukluklarında %17, alkol kötüye kullanımı ve bağımlılığında %14, panik bozukluk içinse %12 olduğu belirtilmektedir (Rasmussen & Eisen, 1994:65). Bununla birlikte OKB'nin en sık birlikte görüldüğü kişilik bozuklukları ise bağımlı ve kaçınan kişilik bozuklukları olduğu ifade edilmektedir. (Rodrigues Torres & Del Porto, 1995:95).

1.3. OKB Tedavisi

Günlük yaşam etkinliklerini büyük oranda kısıtlayan, yakın çevre, meslek ve sosyal yaşamda önemli derecede işlev kaybına yol açan ve yaşam kalitesinin giderek düştüğü OKB'nin kronikleşme olasılığının da yüksek olması sebebiyle erken tanı ve tedavinin önemi oldukça büyüktür. OKB'nin tedavisinde farmakolojik tedavinin yanı sıra davranışsal yöntemler de etkili olmaktadır. Bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağı, birlikte mi ya da kombine bir şekilde mi uygulanacağı ise hastalığın hastadaki seyrine ve hastanın kişisel özelliklerine göre belirlenmektedir. Ülkemizde OKB'nin tedavisinde en etkili yöntem ise farmakolojik tedaviyle birlikte uygulanan BDT-Bilişsel Davranışçı Terapi tekniğidir. Teknik, çocuk ve ergenlerde psikopatolojilerin tedavisi ve önlenmesinde sık kullanılan, kanıta dayalı bir terapi yöntemidir. BDT insan davranışlarını, psikopatolojilerini temel olarak bilişsel ve davranışsal kuram çerçevesinden açıklamaya çalışır. Düşüncelerimiz, duygularımız ve davranışlarımız arasındaki ilişkiye vurgu yapar. Yapılandırılmış, amaca yönelik bir terapi yöntemi olmasına rağmen terapotik ilişkiyi de önemser. Çocuk ve gençlerde psikopatolojilerin tedavisinde uygun teknikler kullanılarak uygulandığında oldukça etkilidir. Anksiyete bozuklukları, depresyon, yıkıcı davranış bozuklukları, dışa atım bozukluklarının tedavisinde kullanılabilir OKB'nin farmakolojik tedavisinde, özellikle sistem olarak serotonin salgılanması üzerinde etkili olan ilaçlar kullanılmaktadır (Özcan ve Çelik, 2017:115). Serotonin geri

alım inhibitörlerinin OKB'nin tedavisindeki etkinliği yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır. Bu ilaçların yan etkisi olarak, baş ağrısı, uyku bozukluğu, mide bulantısı, yüksek tansiyon gibi yan etkilerin yanında cinsel yan etkiler de görüldüğü belirtilmektedir. İlacın olumlu etkilerinin görülebilmesi için ise, en az iki hafta beklemek gerekmektedir (Denys & Westenberg, 2002:18).

OKB'nin tedavisinde BDT yani Bilişsel Davranışçı Terapi de oldukça faydalı olduğu görülmektedir. Bilişsel davranışçı terapi genellikle farmakolojik tedaviyle birlikte paralel olarak yürütülür ve OKB'nin tedavisinde en etkili yöntemdir. BDT'de iki temel öge bulunmaktadır (MC Leod D.R., 1997:100):

- 1.Exposure: obsesyonlarla ilişkili kaygıyı azaltmak için kaygı oluşturan duruma maruz bırakma.
2. Response Prevention: obsesyonel düşünce ya da ritüellerin sıklığını azaltmak için yanıt önleme.

Bilişsel davranışçı terapide amaç, OKB'li hastayı ona kaygı veren ve kaygı oluşturduğu için kaçma ve kaçınma davranışlarına yol açan düşüncelerle karşı karşıya getirerek bu duygularla yüzleşmesini sağlamak ve bu yüzleşmenin neden olduğu kaygıyı azaltarak yineleyici davranışların yapılmasını engellemektir. Bu terapide hedef, rahatsızlık hissi veren düşüncenin oluşturduğu kaygıyı söndürerek bu kaygıya alışma durumunun gerçekleşmesini sağlamaktır. Örneğin; kirlilik obsesyonu olan OKB'li bir hastaya öncelikle ellerini kirletmesi söylenir (maruz bırakma). Daha sonra, gelişecek olan el yıkama kompulsiyonlarını önleme (yanıt önleme) şeklinde ödevler verilir ve bu şekilde gelişecek olan anksiyetesiyle baş etmeyi öğrenmesi beklenir

Yapılan bir çok çalışma tek başına yapılan bir BDT'nin farmakolojik tedaviden bile daha etkili sonuçlar ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Hastaların 12 saatlik bir BDT tedavisi sonrasında bile semptomlarının %64 oranında azaldığı belirtilmiş ve BDT tedavisinin önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca çalışmalarda sadece BDT tedavisi uygulanan hastalığa sahip bireylerde tedavinin ardından nüks etme yaygınlığının %23 olduğu da belirtilmektedir. (Lindsay vd., 1997:25).

1.4. Sosyal Medya

Gelişen iletişim ağları insanların fikirlerini aktarabilecekleri olanaklar sunmuştur. Bu aktarımı sağlayan sosyal medya toplumu bir araya getirip fikir paylaşımını ortaya çıkarmıştır. Günümüzde yapılan araştırmalarda ise insanların bu sanal gerçeklik içerisinde daha fazla zaman harcadıkları gözlemlenmiştir (Vural ve Bat, 2010:52).

1970'lerde yeni medya olarak ortaya konulan terim, kökü bilgi ve iletişime dayalı araştırmalarda politik ekonomik sosyal ve psikolojik çalışmalar birçok araştırmacı tarafından konu edilmiştir. 70'ler de ortaya konulan bir terim bilgisayar ve internetin ortaya koyduğu teknoloji ile birlikte 90'larda yükseliş göstermiştir (Dilmen, 2007:35).

Hayatımızın birçok alanında yer alan internet bilgi aktarma ve ulaştırma faktörlerinden dolayı iletişimde yeni bir çağ açmıştır (Neumann ve Hogan, 2005:120).

Sosyal medya olgulararak incelendiğindeulaşılabilir bir diğer terim ise sosyal ağlardır. Bu ağlar insanların birbirleriyle paylaşım yapabilmesi için bireylerin profillerini paylaşma, birbirlerini ekleme

ve görme imkanı sunan hizmetlere denilmektedir. Sosyal ağlar Facebook, Instagram, Twitter gibi ağlarda video fotoğraf ve fikir içeriklerinin paylaşıldığı ortamlardır (Vural ve Bat, 2010:64).

Gelişen iletişim ağları toplumun fikirlerini ve ürettiklerini aktaracakları ortamları sunan fikir alışverişinin gerçekleştiği bir medya yaratmaktadır. Bu medya kullanıcı esaslı olup toplumu bir araya getirerek etkileşim oluşturmalarını sağlar ve bu açıdan büyük önem taşımaktadır (Vural ve Bat, 2010:75)

Kullanıcıların bilgi, tecrübe ve yaşamlarından anlar paylaştıkları sosyal medya günümüzde internete yeni bir boyut kazandırmıştır. İnternet kullanımının çok yüksek olduğu günümüz çağında bu kullanımın büyük bir kısmının sosyal medya için olduğu görülmektedir. Öyle ki “2019 yılında 82,4 milyon nüfusa sahip ülkemizde; nüfusun %72’sini oluşturan 59.36 milyon İnternet kullanıcısı venüfusun %63’ünü oluşturan 52 milyon aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır”(Minkus, 2015:27).

Sosyal medyada hedef kitleye ulaştırılmak istenen mesaj günümüzde birçok yöntemle insanlara ulaştırılmaktadır. Bu yöntemler günümüzde yeni bir trend oluşturmuştur. Bu yöntemlerden biri olan postların tasarımları hedef kitlelerin üzerinde büyük bir etki oluşturması hedeflenmektedir. Bu sebeple sosyal medya post tasarımları büyük bir önem taşımaktadır (Komito ve Bates, 2009:120). Ortaya çıkan bu önem uygulamaların kullanımının artmasına da sebep olmuştur.

Post bir web sitesi içerisinde veya forumda yayınlanmış olan gönderilerin her birine verilen isimdir. Günümüzde genellikle sosyal medya ortamları içerisinde kullanılan post ile iletilmek istenen mesaj bir diğer kullanıcının bu ortam üzerinde herkese açık şekilde göndermiş olduğu iletidir.

Günümüzde sosyal medya kullanımının artması bu postların tasarımının önemini arttırmıştır. Diğer yandan sosyal medya postların paylaşıldığı anda çok fazla sayıda kişiye ulaşması ve ulaştığı kişilerden anında geri bildirim alma olanağı yaratması sosyal medya postlarının birçok alanda kullanılmasına sebep olmuştur. Günümüzde birçok kuruluş, marka tarafından kar amacı gütmeyen sosyal sorumluluk projelerinde veya kar amacı güden reklam projelerinde sosyal medya postları kullanılmaktadır

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın temel amacı “Obsesif Kompulsif Bozukluk tedavi edilebilir, bunun böyle kalmasına izin verme” sloganı kullanılarak yapılan sosyal medya post tasarımlarıyla hedef kitlenin bu konuda farkındalık kazanmasını sağlayarak bilinçlendirmektir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, obsesif kompulsif bozukluğun tedavi edilebilir olduğuna dikkat çekmek için araştırmacı tarafından tasarlanan sosyal medya postlarının yorumlanmasına ilişkin bir çalışma olduğundan çalışma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Betimsel tarama yöntemi, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu yöntem temel amaç elde

edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2003:50). Araştırmanın konusu ile ilgili geniş kapsamlı literatür taraması yapılmıştır. Öncelikle obsesif kompulsif bozukluk ile ilgili strateji (amaç, problem tanımlanmış ve hedef kitle belirlenmiştir) ve yaratıcı strateji (slogan ve hedef kitleye verilecek mesajlar hazırlanmıştır) geliştirilmiştir.

Bir sosyal sorumluluk olarak “Obsesif Kompulsif Bozukluk tedavi edilebilir, bunun böyle kalmasına izin verme” çalışması, görsel içerik ağırlıklı bir çalışma olarak ele alınmıştır. Çalışmada, “mesajını çok açık bir biçimde ortaya koyan, problemi ve çözümü birlikte sunan bir slogan yapısı” tercih edilmiştir. Seri post tasarımları olarak hazırlanan çalışmalarda geometrik şekiller ile farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana özelliğini hedef kitlenin dikkatini çekmek için kullanılan imgeler oluşturmaktadır. Bunların sonucunda altı adet sosyal medya post tasarımı olarak çalışma tamamlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Görsel

Post tasarımına ilk bakıldığına siyah ve kırmızı renklerde tasarımın ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiş geometrik biçimler görülmektedir. Kullanılan geometrik biçimler düzgün ve sıralı ilerlerken bir tanesi farklı kullanılarak obsesif kompulsif bozukluğun bir takıntı hastalığı olduğuna dikkat çekilmiştir (Şekil 1,2,3,4,5 ve 6). Tasarımın alt kısmında ise çalışmanın sloganı olan ‘#BIRAKÖYLEKALSIN. Obsesif kompulsif bozukluk tedavi edilebilir. Bunun böyle kalmasına izin verme.’ içeriği verilmiştir. Zeminde kağıt dokusu üzerine büyük puntolarla yazılmış obsesif kompulsif bozukluğun kısaltması olan ‘OKB’ yazısı kullanılmıştır.

Tasarım bir bütün olarak hastaya(hedef kitleye,ve ailesine..)şu mesajı vermektedir: obsesif kompulsif bozukluk engellenebilir ve tedavi edilebilir. Kişi bu hastalığın farkında olmalı ve bu hastalığın tedavi edilebilir olduğunu unutmamalıdır. Bu durumla mücadele etmelidir.

Metin

Tasarımda metinler postların sloganları olarak kullanılmıştır. Buna ek olarak sloganları destekleyen bir açıklama cümlesi yer almaktadır. Tasarım sosyal medya postu olarak çalışıldığı için ana slogana ek olarak sosyal medya etiketi şeklinde ek bir slogan daha kullanılmıştır. Bu sloganın başında etiket işareti olan ‘#’ kullanılmıştır.

Slogan: Bunun Böyle Kalmasına İzin Verme.

Açıklama Cümlesi: Obsesif Kompulsif Bozukluk Tedavi Edilebilir.

Sosyal Medya Ek Sloganı: #BIRAKÖYLEKALSIN

Slogan

Tasarımda açıklama cümlesi ile birlikte ‘Obsesif Kompulsif Bozukluk Tedavi Edilebilir. Bunun Böyle Kalmasına İzin Verme.’ sloganı yer almaktadır. Tasarımda mesajda açık bir dil kullanılmıştır. Problem ve problemin çözümünü birlikte veren açık ve anlaşılır bir yapısı vardır.

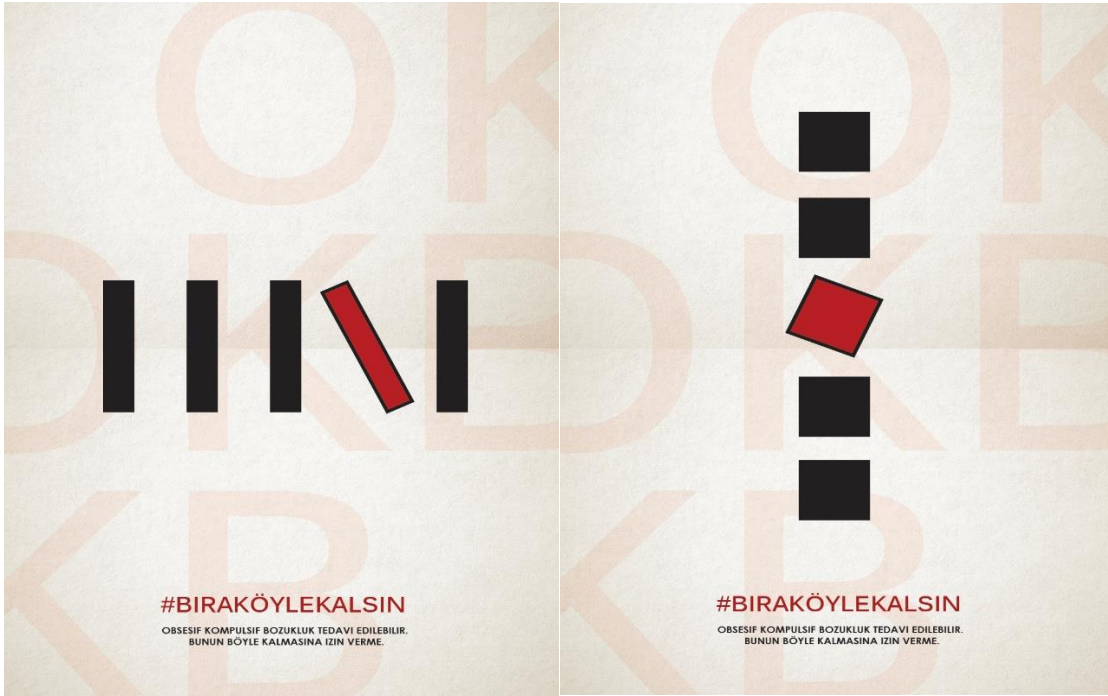
Sorun: Obsesif Kompulsif Bozukluk

Çözüm: Tedavi yöntemlerinin farkındalığı ve önemi

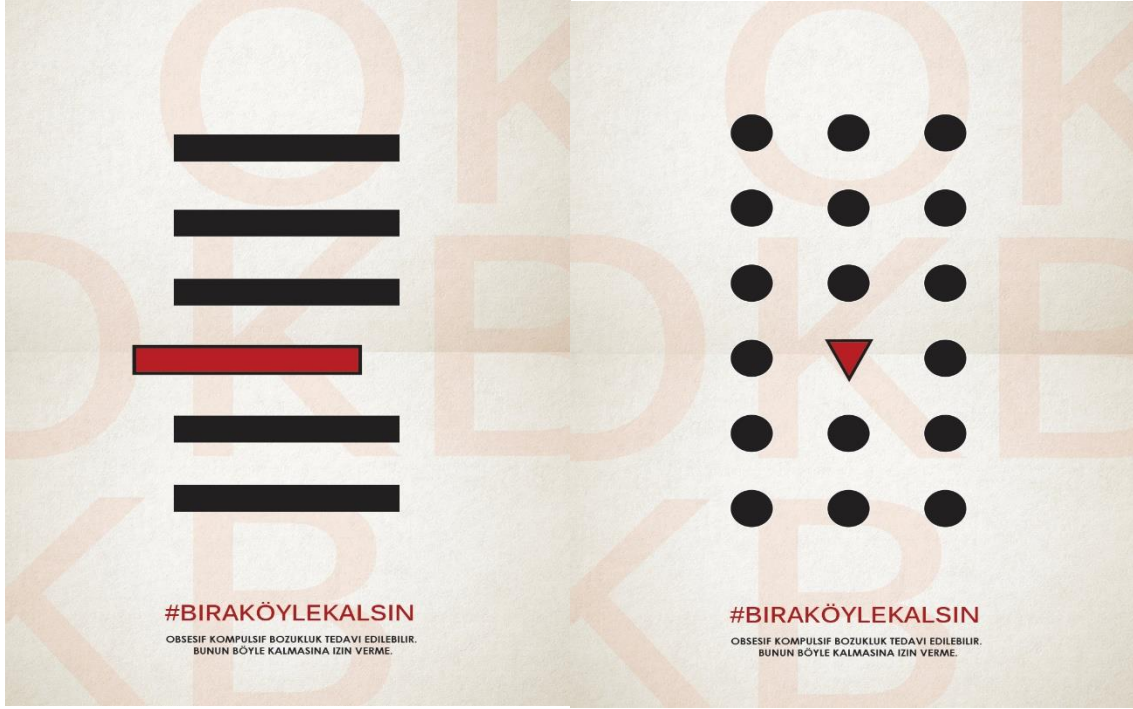
Obsesif kompulsif bozukluk tedavi edilmemesi durumunda hastaların hayatlarını yaşamları boyunca olumsuz etkilemekte ve yaşam kalitelerini düşürmektedir. Uygulanan tedavi yöntemleri olumsuz etkileri düzeltecek ve hastaların yaşam kalitelerini yükseltecektir. Buradaki sorun obsesif kompulsif bozukluğun hastaların yaşam kalitelerini düşürmesi, tedavinin farkındalığı ve tedavi edilme durumu ise sorunun çözümdür.

Obsesif bozukluk ile ilgili grafik tasarım ve psikoloji disiplinlerinin kullanılarak hazırlandığı bu çalışma alanda ilk olma özelliği taşımaktadır.

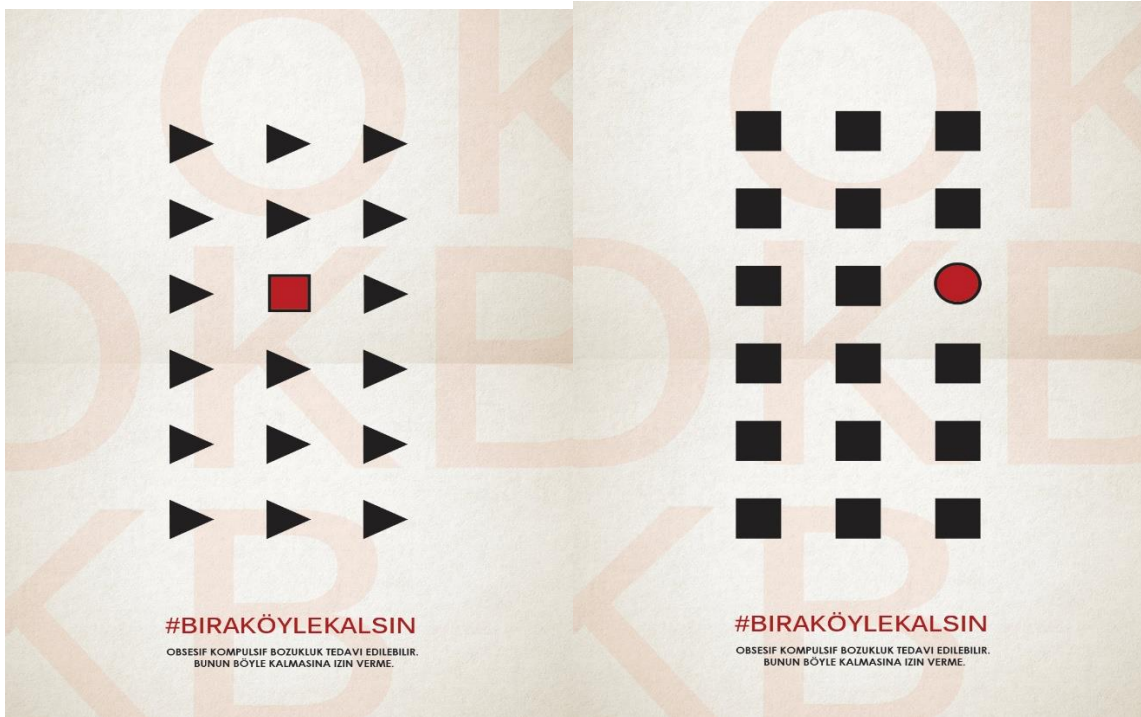
Sosyal Medya Post Tasarımları

Şekil 1 ve Şekil 2, Sosyal Medya Post Tasarımları, 1080px X 1350px, 2019 (Ayşegül İnneci)

Şekil 3 ve Şekil 4, Sosyal Medya Post Tasarımları, 1080px X 1350px, 2019 (Ayşegül İnneci)

Şekil 5 ve Şekil 6, Sosyal Medya Post Tasarımları, 1080px X 1350px, 2019 (Ayşegül İnneci)

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Obsesif kompulsif bozukluk; obsesyon (yineleyen düşünce) ve kompulsiyondan (yineleyen davranış) oluşan karakterize bir takıntı hastalığıdır. Bu hastalığa sahip olan kişilerin sosyal ve aile içi yaşamları son derece olumsuz olarak etkilenerek yaşam kaliteleri de düşmektedir. Tedavi edilmediğinde ise, hastalık kronikleşerek çok daha ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Buyüzden bu çalışma ile öncelikle toplumda OKB hakkında bir bilinç oluşturulmak istenmiştir. OKB hastalığının etkili tedavi yöntemlerinin bulunduğu ve bu hastalığa sahip olan bireylerin bu tedavi yöntemleri ile bu hastalığın getirdiği olumsuz koşullarla mücadele edebilecekleri vurgulanmak istenmiştir. Günümüzde internet tabanlı yeni bir trend ortaya çıkaran sosyal medya ve bu medya ortamı için tasarlanan sosyal medya post tasarımları adeta grafik tasarımın önemli bir ürünü haline gelmiştir. Bu sebeple bu çalışmada sosyal medya post tasarımı tercih edilerek kısa sürede çok sayıda kişiye ulaşmak ve ulaşılan hedef kitle ile etkileşim halinde olabilmek amaçlanmaktadır.

Bu çalışmadan çıkarılacak en önemli sonuç tasarlanan sosyal medya postlarını görmesi beklenen hedef kitlenin obsesif kompulsif bozukluk hakkında farkındalık kazandırmak ve bu hastalığa sahip olan bireylerin de tedavi yöntemlerinin var olduğu konusunda bilinçlendirilmesini sağlamaktır. Bu farkındalığın ve bilincin oluşması için daha fazla çalışma ve tasarımlar yapılmalıdır. Bu konu ile ilgili seminerler düzenlemeli konferanslar verilmelidir. Yapılacak yeni projeler ile toplum bilinçlendirilmelidir.

OKB'nin yaşam kalitesini düşüren sonuçlar doğurması ve hastalığın seyri açısından erken tanı ve tedavinin önemini göz önüne alacak olursak, bu hastalığın toplumun tüm kesimleri tarafından daha iyi tanınabilmesi için yapılan bu çalışma sadece bir başlangıç olup ülkemizde bu konuda yapılacak olan farklı niteliklerdeki daha çok çalışmaya ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Amerikan Psikiyatri Birliği (2014). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı*. Beşinci Baskı (DSM-5). (E. Köroğlu, Çev.) Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Bayraktar E. (1997). Obsesif Kompulsif Bozukluk. *Psikiyatri Dünyası*,1(3).
- DawleyL. (2009). Social network knowledge construction: emerging virtual world pedagogy. *On TheHorizon*, 17(2).
- Demet MM. (2005). Obsesif- Kompulsif Bozuklukta Genetik Çalışmalar. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 15(3).
- Denys D., Megan H., Westenberg H. (2002). The adequacy of pharmacotherapy in outpatients with obsessive-kompulsive disorder. *Int Clin Psychopharmacol*, 17(5).
- Dilmen N. E. (2007). Yeni Medya Kavramı Çerçevesinde İnternet Günlükleri – Bloglar ve Gazeteciliğe Yansımaları. *Marmara İletişim Dergisi*, 12(2).
- Dünya Sağlık Örgütü. (1999).The “newly defined” burden of mental problems. Geneva, WHO.
- Fitzgerald K.D., Moore G.J., Paulson L.A. (2000). Proton spectroscopic imaging of the thalamus in treatment –naive pediatric obsessive-compulsive disorder. *Biol Psychiatry*,47(3).
- Horwart E, Weissman MM. (2000). *Anxiety disorders: epidemiology. comprehensive textbook of psychiatry/VII*. (eds.) Editörler: BJ Sadock, VA Sadock. Philadelphia: Lippincott/ Williams & Wilkins.
- Kılıç C.(1998). *Türkiye ruh Sağlığı Profili: Erişkin Nüfusta Hastalıkların Yaygınlığı, İlişkili Faktörler, Yeti Yitimi Ve Ruh Sağlığı Hizmeti Kullanımı Sonuçları*. Ankara:TC Sağlık Bakanlığı.

- Komito L. Bates J. (2009). Virtually local: social media and community among polish nationals in dublin. *Aslib Proceedings: New Information Perspectives*, 61(3).
- Lindsay M. Crino R. Andrews G. (1997). Controlled trial of exposure and response preventior obsessive-compulsive disorder. *Br J Psychiatry*, 171(4).
- Macmillan, J. (2006). *Eploring Models of Interactivity from Multiple Research Traditions Users Documents and Systems*. Handbook of New Media: Socail Shaping and Social Consequences of ICT's.
- Mc leod D. (1997). Psychosocial treatment of obsessive-compulsive disorder. *Int Rev Psychiatry*, 9(1).
- Minkus T. (2015). *Seen But Not Heard: When Parents Compromise Children's Online Privacy*. Erişim adresi: <http://cse.poly.edu/~tehila/pubs/WWW2015children.pdf>.
- Miguel E.C., Leckman J.F., Rauch S., Rosario-Campos M.C., Hounie A.G., Mercadante M.T. (2005). Obsessive-compulsive disorder phenotypes: implications for genetic studies. *Mol Psychiatry*, 10(4).
- Mohammed, S. (2007). Knowledge management technologies the triad of paradigms in globalization, ict, and knowledge management interplay. *VINE: The Journal of Information and Knowledge Management Systems*, 37(2).
- Neuman M., Hogan D. (2005). Semantic social network portal for collaborative online communities. *Journal of Euraopen Industrial Training*, 29(6).
- Özcan Ö, Çelik G. (2017). *Bilişsel Davranışçı Terapi. Türkiye Klinikleri J. Child Psychiatry- Special Topics*, 3(2).
- Rasmussen S.A., Eisen J.L. (1992). The epidemiology and clinical features of obsessive compulsive disorder. *Psychiatr Clin North Am.*, 15(4).
- Rasmussen S.A., Eisen J.L. (1994). The epidemiology and differantial diagnosis of obsessive compulsive disorder. *J. Clin. Psychiatry*, 55(10).
- Rodrigues Torres A., Del Porto J.A. (1995). Comorbidity of obsessive-compulsive disorder and personality disorders. A Brazilian controlled study. *Psychopathology*, 28(6).
- Sayılgan M.A. (1998). *Obsesif Kompulsif Bozukluk ve Bilişsel Davranışçı Tedavi*. Savaşır I, Boyacıoğlu G, Kabakçı E. (Eds) Bilişsel Davranışçı terapiler. Ankara: Pastel Matbaası.
- Steketee G.S. (1993). *Treatment of obsessive compulsive disorder*. Guilford Press: Newyorkurl1: <https://wearesocial.com/tr/digital-2019-turkey>.
- Vural B., Bat M. (2010). *Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma*. Yaşar Üniversitesi Dergisi, 20(5).
- Yıldırım A. (2016). Pareidolia: Obsesif kompulsif yatkınlığı olan bireylerle otistik yatkınlığı olan bireylerin karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yılmaz B. (2018). Obsesif kompulsif bozukluk tedavisinde güncel yaklaşımlar. *Lectio Scientific Journal of Health and Natural Sciences*, 1(2).
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 2, (2020)

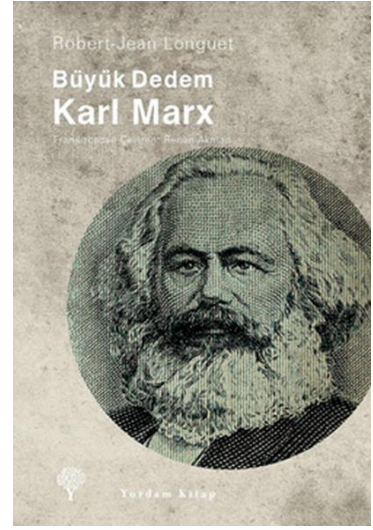
<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

KİTAPTANITIMI | BOOK REVIEW

Gönderim Tarihi: 27.05.2020 | Kabul Tarihi: 27.11.2020

BÜYÜK DEDEM KARL MARX (KARL MARX, MON GRAND-PÈRE),

Robert-Jean Longuet, çev. Renan Akman,
İstanbul; Yordam Kitap, 2012, 224s.

Hazırlayan: Tamer Yıldırım

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri,
tyildirim@sakarya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0033-0539>

Kitap, Karl Marx'ın Charles Languet ile evlenen en büyük kızı Jenny Languet'in J. Laurent-Frederick Longuet adlı çocuğunun gazeteci olan oğlu tarafından 1977 yılında yazılan ve Fransızca olarak yayınlanan çalışmanın Türkçe çevrisidir. Yazardan aile büyüklerinden duyduklarını bir hatırat şeklinde anlatması beklense de kitap, Marx'ın yaşadığı yerler, tanıştığı kişiler, mektupları ve diğer yazılarından hareketle oluşturulmuş bir biyografi kitabıdır. Kitabın bölümleri daha ziyade yaşanan yerler temele alınarak isimlendirilmiştir. Eser, kısa bir önsöz ve üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm olan "Marx'ın Gençliği"nde (17-78) Marx'ın doğduğu yer olan Trier ve öğrencilik yaptığı Bonn, Berlin, Köln, Kreuznach'ta geçen yıllar anlatılmıştır. Marx'ın babası yaşadığı dönemde -Avrupa uygarlığına giriş bileti olarak değerlendirildiğinden- Yahudilikten çıkıp Protestanlığa geçmiştir. Ondan önce Alman şairi Heinrich Heine de aynı yolu benimsemiştir. Yani din değiştirme keyfi veya isteğe bağlı olarak değil zorunluluk sonucu gerçekleşmiştir. Bu bir yönüyle Marx'ın dinle ilişkisinin olmamasını, dine karşı ilgisiz olmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü ailenin temelinde olan Yahudilikten çıkmış fakat Protestanlık da benimsenmemiştir. Bir anlamda Marx, dini hiçbir zaman bir yaşam tarzı olarak görmemiş veya deneyimlememiştir. Seküler diyebileceğimiz bir kayıtsızlıkla hayatını sürdürmüştür.

Yazara göre Marx'ın doğduğu ve üniversiteye gidinceye kadar kaldığı Trier sakinlerinin eleştirel ve muhalif bir ruhu vardı ve bu Marx'ı etkilemişti. İçinde bulunduğu ve özellikle babasının etkisinin

bariz olduğu liberal çevreden duydukları bu tavrını beslemiştir. Yazara göre “Burada özgürlükler uğruna savaşıyan cesur insanları izlemeyi, yargılamayı, onlara değer vermeyi, gerici mutlakiyet rejimine karşı açıkça tavır almayı ve sözde tabuları korkmadan eleştirmeyi öğrenmiştir” (s. 27).

Marx’ın gençlik dönemi anlatılırken en fazla üzerinde durulan konulardan biri lise olgunluk sınavında sorulan sorunun cevabı olan “Genç Bir Adamın Meslek Seçimi Üzerine Düşünceler” adlı yazısıdır. Yazara göre bu yazı temelde düşünceyi asla somuttan, eylemden ayırmamayı içerdiği gibi son bölümü sürekli mücadele içinde geçecek olan yaşamının habercisi gibidir. Burada Marx şöyle yazmaktadır: “Tarihe geçen büyük insanlar, herkesin iyiliği uğruna çalışarak soylulaşanlardır; tecrübe, en mutlu insanların en fazla insanı mutlu edenler olduğunu gösterir ve din bize herkesin benzemeye can attığı ideal varlığın, insanlığın iyiliği uğruna kendini feda ettiğini gösterir.” Yazının bu bölümü zapt edilemez bir iradeyi yansıtır ve büyük bir manevi gücü, hayatı boyunca sadık kalacağı, bir ideal uğruna özveride bulunma düşüncesini ortaya koyar (s. 31).

Marx, Bonn Üniversitesinde Hukuk eğitimi almasına rağmen şiir ve edebiyat ilgisini çektiğinden, edebiyat ve estetik derslerine katılır. Bunda kayınpederi olacak olan J. L. Westphalen’in etkisi olduğu söylenebilir. Marx, özellikle romantizm kuramcısı olan A. W. Von Schlegel’in edebiyat, felsefe ve bilim derslerine katılmıştır (s. 35). Daha sonra Marx, Berlin’e gittiğinde kararını vermiş bilim ve sanata derinleşmek için okumalarını bu alan üzerine yoğunlaştırmıştır (s. 42). Berlin’den nişanlısı Jenny Westphalen’eyazdığı mektupta şu ifadelerle yer vermiştir: “Tanrıların bahsettiği her şeyi fethetmeyi, bilim dünyasını cesaretle keşfetmeyi, şiirde ve sanatta ustalığımı ortaya koymak istedim. Durup dinlenmeden her şeyi öğrenme, istek ve eylemi bizden uzaklaştıran uyumsuzluktan kaçınma, kısır düşünceler içinde kokuşup gitmeme ve aşağılık boyunduruğa boyun eğmeme yürekliliğini göstermek gerekiyor, zira bizi eyleme geçiren her zaman arzu ve umuttur” (s. 44). Burada bütün olaylar umut ettiği gibi gelişmemiştir. Düşünceleri zenginleşmiş, idealist felsefeden kurtulmaya çalışırken Hegel’i keşfetmiş ve duygusal planda kaygıları yatışmış, hayatı tinin tüm alanlarda, bilgide, sanatta ve özel yaşamda somutlanan etkinliğinin bir ifadesi olarak görmeye başlamıştır (s. 44-6).

Berlin’de müdavimi olduğu *Doktorklub*’unkurucusu, teoloji fakültesinde öğretim görevlisi olan Bruno Bauer’le samimi olmuş ve Bauer onu Berlin edebiyat salonlarına sokmuştur. Tiyatro tutkunu olan ikili Adolf Rutenberg ile beraber hiçbir zaman basılmayan bir tiyatro eleştiri dergisi yayınlamayı da tasarlamışlardır. Berlin’de etkilendiği bir diğer kişi Profesör Eduard Gans’dı. Bu dönemler aynı zamanda din ve mutlakiyetçi anlayışlara zarar veren kitapların yayınlandığı bir zaman dilimine denk gelmişti. Bilim ve sanayideki gelişmeler sonucu oluşan toplumsal ve iktisadi durum yeni düşüncelerin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Bunlar arasında David Strauss, August von Cieszkowski, Wilhelm Weitling, Ludwig Feuerbach, Georg Herwegh, Moses Hess ve Heinrich Heine sayılabilir. Marx, bunları okumuş, ilk elden incelemiş, eleştirmiş ve geçerli düşünceleri zihnine kaydetmiştir. Bu etkilerin sonucunda insanoğlunu tanrıların korkularından kurtarıp dünya üzerinde özgürce hareket etme olanağı vermiş olan Epikür düşüncesinden etkilenecek doktora tezinin konusunu oluşturmuştur. Bu dönemin sonunda Marx, kuramdan yani felsefi mücadeleden yavaş yavaş siyasi mücadeleye geçişin işaretlerini de ortaya koymuştur (s.54-62). Bonn’a geçtiğinde ise iktisat dünyasına girecek ve bu dünyada, düşünceler, felsefi düşüncelerden çok gerçekler ve iktisadi çıkarlar tarafından belirlenecektir.

1842 yılında Moses Hess'in kurduğu 'Sosyalizm ve Komünizm Kulübü'nün tartışmalarına katılıp sosyalizm yolunda ilk adımlarını atmıştır. Bu dönemde sosyalist kuramlar hakkında bir yargıda bulunmayı reddetse de bunların değerini ve önemini sezinlemiştir (s. 74). Marx'ın çok okuması, çalışması başladıklarını bitiremeyip yeni bir şeye başlamasını beraberinde getirmiştir. Çalışmaktan hastalanması, uykusuz kalması sert ve sinirli olmasına sebep olmuş bundan dolayı tavırları küstah olarak bile nitelendirilmiştir. Marx da kendisini yaradılışı gereği pek az tahammüllü hatta biraz sert olarak betimlemiştir (s. 86, 148). Yazarın değerlendirmesine göre Marx, sık sık kendini beğenmiş ve kibirli olmakla suçlanmıştır; "Marx, sahip olduğu değer farkındaydı, gururluydu ve buna da hakkı vardı. Bunlar entelektüel dürüstlükten yoksun olmanın ne demek olduğunu bilen ve bunlara katlanamayan bir adamın davranışlarıydı. Marx, elbette haklı olmak istiyordu ve bunu hırslı ve saldırgan bir şekilde ortaya koyuyordu. Bu nesnel bir kibirdi" (s. 175-6). Yazarın burada kullandığı "nesnel kibir" ile ne demek istediği açık değildir. Ya da buna nesnel kibir dediğimizde kibirin insana itici gelen yönü ortadan kalkmakta mıdır? Bu anlamdaki tabanın belki eleştirilecek en önemli yönü yazarın hem büyük dedesi (Marx) hem de onun çevresinde yer alan diğer insanları eleştirirken olumsuz bir ifadeye başvurmaktan çekinmesidir.

İkinci bölüm "Sosyalist Düşüncenin Merkezi Paris" (s. 79-132)'de daha ziyade Marx'ın bu kente sığınmak, ilham ve teselli bulmak için gelen dönemin demokratları, sosyalistleri, komünistleri ve devrimcileri ile olan ilişkisine değinilmiştir. Paris döneminde ilk zamanlarda anlaştığı Pierre-Joseph Proudhon ile oldukça uzun görüşmeler yapmıştır. Her ikisi de burjuva toplumunun temelini oluşturan şeyin özel mülkiyet olduğu ve dinin bilimsel ilerlemenin önünde bir engel teşkil ettiği konusunda hem fikirdi. Fakat daha sonra ayrılıklar ortaya çıkacak ve Marx, Proudhonculuğu sert bir şekilde eleştiren bir kitap ortaya koyacaktır. Bu dönemde M. Bakunin ile de görüşmelerde bulunan Marx, onunla devrimin gerekliliği konusunda hem fikirdir; fakat kişilik ve mizaçlarının farklı olması bu ilişki için de ayrılığı tetikleyecektir (s. 88-98). Zaten Marx, F. Engels dışında hiç kimseye uzun süreli bir dostluk kuramamıştır.

Marx'ın bu dönemde yazdığı kitaplar önemlidir. Bunlardan biri 1844 *Elyazmaları*'dir. 1844 *Elyazmaları*nda *Kapital*'in ilk taslağıdır. Kitap, Marx'ın oluşum halindeki tüm fikirlerini, diyalektik ve tarihsel materyalizmin ana hatlarını ortaya koymaktadır. Diğer kitap olan *Kutsal Aile*'de ise Engels'in katkısıyla, tarihsel materyalizmin ilkeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Marx'ın Paris'te dost olduğu Engels'le uzun ve verimli bir çalışma arkadaşlığı başlamıştır. Bu dostluk V. İ. Lenin'in belirttiği gibi efsanelere konu olacak bir niteliğe sahiptir (s. 99).

Üçüncü bölüm olan "Ekonomi Dünyasının Başkenti Londra" (s. 133-216) adlı bölümde Marx'ın daha ziyade acılarıyla dolu hayatının son dönemi anlatılmıştır. Bölümün sonlarında çok kısa olarak Marx'tan sonraki döneme kısaca değinilmiştir. Marx'ın ölümünden sonra Engels hayatını *Kapital*'i tamamlamaya adanmıştır. Marx'tan kalan çalışma notlarını bir araya getirerek *Kapital*'in 2. ve 3. cildini yayına hazırlamıştır. Engels ayrıca Marksizm'e getirilen yorumlarla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Bu noktada en sorunlu olan durum Marx'ın takipçilerinin yüzeysel ve kuramı aşırı basitleştirme eğiliminde olmalarıdır. Marx'ın ölümünden sonra dedesinin çalışmalarına değinen yazara göre Charles Languet kendini sosyalist eylemlere ve propaganda çalışmalarına adanmış fakat Proudhonculuk içine işlediğinden Fransızlara daha uygun bir sosyalizm anlayışını yaymaya çalışmıştır. Bunda onun toprakla bağlantısı olan bir aileden gelmesinin, temkinli zihniyetinin,

muhafazakârlığının ve şahit olduğu katliamların anılarının hala zihninde bulunmasının etkisi vardır. Marx'tan önemli ölçüde etkilenmiş olmasına rağmen belirttiğimiz nedenler onu Marx'tan daha az radikal çözümlere yöneltmiştir. Marx'ın diğer damadı Paul Lafargue ile birlikte Fransa'ya Marksizm'i Marx'ın düşündüğünden daha farklı bir şekilde sokacaklardır. Daha sonra Lafargue, Fransa'da Marx'ı kimsenin anlamadığından yakınacaktır (s. 214-5).

Sonuç olarak bir yazarın, birkaç göbek uzakta da olsa düşünce sistemine bağlı olduğu bir kişiyi tam bir objektiflikle ortaya koyması zordur. Fakat Robert-Jean Longuet bunu tarihi kaynakları referans olarak göstererek büyük ölçüde aslına uygun bir şekilde ortaya koymuş, ne çok detaylı ne çok kısa diyebileceğimiz bir tarzda anlatımını gerçekleştirmiştir. Uzun ve akademik kaygılar gözetilirken edebi yönün kaçırıldığı Marx biyografilerinden farklı olarak şiirsel diyebileceğimiz bir üslupla ortaya konulan kitabın okunması son derece kolay ve akıcı bir niteliğe sahiptir. Bu noktada çevirmen de takdiri hak etmektedir.